

იოსებ აშუაშვილი

ჩემი
ბავშვების
წიგნი

ხელოვნება

თბილისი

1978

792 (c 41)1

792 (47 922) (092 იმედაშვილი)

• 471

M—805

10204

78 აღზ.

© გამომცემლობა „ბილიონობა“ 1978

အသံအရ ဖခင်ကောင်းမွန် နေကြရယ် ဝမ်းသာအသံအရ ဖခင်ကောင်းမွန်

იოსებ იმედაშვილს თავისი ხანგრძლივი მოღვაწეობის მანძილზე, როგორც „თეატრი და ცხოვრების“ რედაქტორს, პროგრესულ გამოცემათა გამომცემელსა და რეჟისორს, ახლო ურთიერთობა ჰქონდა XIX—XX საუკუნეების ქართული კულტურის მოღვაწეებთან.

„ჩემი ცხოვრების წიგნი“ სწორედ ამ მოღვაწეთა პორტრეტებს გვიხატავს, მათში ბევრია მკითხველთათვის ჯერ აიდევ უცნობი და საინტერესო მასალა.

1.

შ ე მ დ გ ე ნ ე ლ ი კობა იმედაშვილი

დიდი ნათელი

„ერთი უბრალო ვინმე ვარ,
სამშობლოს ცისა ნაჟური“.

იოსებ იმედაშვილი

ყოველი ჩვენგანის ბავშვობა განათებულია ჭეშმარიტი აღტაცების შუქით. ბედნიერია კაცი, ვისაც ეს შუქი ბოლომდე გაყვება სოლმე, ვინც თავის ყოველ ნაბიჯს იმ წმინდა იდეალებით განსაზღვრავს, ბავშვის შთამბეჭდავ გონებას რომ ჩაუნერგა მხატვრული ნაწარმოების გმირმა თუ, რეალურმა პიროვნებამ.

ასეთი ნათელი ჩემს ბავშვობას ვაჟა-ფშაველას „ბათურის ხმალმა“ დაადგა და პაპაჩემმა — იოსებ იმედაშვილმა. თანაც, ორივე ერთმანეთს თავიდანვე დაუკავშირდა, რადგან წერა-კითხვის უცოდინარ ყმაწვილს, ვაჟას ეს მოთხრობა სწორედ პაპაჩემმა წამოკითხა. გაზაფხული იყო. მე ჩვენი სახლის ფართე აივანზე, ძველებურ საწოლში ვიწექი. მარტონი ვიყავით სახლში მე და პაპა. იგი იჯდა საწოლთან და მიკითხავდა „ბათურის ხმალს“. არ ვაჭარბებ, მე მართლა მესმოდა კიდობანში ატეხილი აბჯრის ელარუნი, მართლა ვხედავდი ჰაერში მონავარდე შიშველ ხმალს.

მაშინ პაპაჩემი ჩემთვის სრულიად განსაკუთრებული პიროვნება გახლდათ: თავისი გარეგნობით — ჩემს გარშემო არავინ არ იყო ასეთი-არაჩვეულებრივად გრძელი თმა-წვერით; თავისი ჩაცმულობით — თბილისში მგონი მართლა არავინ დადიოდა ნაბდით; და არავის სიყვარულზე არ ცოცხლობდა ოჯახში ისეთი რომანტიკული

ლეგენდა, როგორც მისი და მისი მეუღლის, ანას სიყვარულის ლეგენდა იყო...

იგი მასწავლიდა დარბაისლურ ქართულს, ზრდილ სიტყვა-ბასუსს. ქალაქში გაზრდილ ბავშვს მან შემაყვარა მიწა და მიწის მუშა, მაგრამ ყოველივე ამის იქით იგი თურმე საქართველოს სიყვარულსაც მასწავლიდა, სწორედ ისეთ სიყვარულს, მეცხრამეტე საუკუნის დიდმა ქართველებმა რომ იცოდნენ...

მერე, როცა კითხვა დაეიწყო, „თეატრი და ცხოვრების“ კომპლექტებში ქექვის დროს, ყოველ ნომერში ვხვდებოდი ხელმოწერას „იოსებ იმედაშვილი“. ამავე ხანებში გამოვიდა „ციბრუტა“, მერე დამპირდა „უცხო სიტყვათა ლექსიკონი“. ორივეგან ავტორად იოსებ იმედაშვილი ეწერა.

ყოველივე ეს ყმაწვილის გონებაში ამ კაცს შარავანდედით მოსავდა. მე მწამდა მისი, მისი რწმენის, მისი თავგანწირვის...

მერე, წლების მერე, როდესაც იგი გარდაიცვალა, როდესაც სხვა თვალით და სხვა მიზნით წავიკითხე მისი ნაწერები, ჩვენი კლასიკოსების მიერ მასთან მოწერილი წერილები, ბავშვობის ხატი უფრო გამკვეთრდა, უფრო სრული გახდა და ჩემთვის მისი პიროვნება იქცა ყველა იმ საუკეთესოს სიმბოლოდ, რაც მეცხრამეტე საუკუნის საქართველომ მეოცეს, ჩვენს დროს უნდებოდა, რაც უკვე არა მხოლოდ ჩემი, არამედ ჩვენი მუდმივი ორიენტირები უნდა იყოს.

იოსებ იმედაშვილი იმ მრავალმხრივი და ხალხისათვის თავშეწირული მოღვაწის ტიპი გახლდათ, რომელიც მეცხრამეტე საუკუნის დემოსმა დაუბადა საქართველოს. მუშათა თეატრის დამაარსებელი და პირველი რეჟისორი, გარე კახეთის რევოლუციური ერთობის ხელმძღვანელი, „თეატრი და ცხოვრების“ რედაქტორ-გამომცემელი, ნაკატორღალ-რევოლუციონერი, პირველი ქართული სატირული რომანის „აახ-ვაახ“-ის ავტორი, ლექსიკოგრაფი... ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანს. საქმე ბევრი იყო, გამკეთებელი კი ცოტა და ვისაც შეეძლო, ათი კაცის საქმეს აკეთებდა.

იოსებ იმედაშვილის ბიოგრაფია ტიპიური იყო იმ დემოკრატიული ინტელიგენციისათვის, რომელმაც მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა გასული საუკუნის დასასრულისა და ამ საუკუნის დასაწყისის ქართული ცხოვრების ხასიათის განსაზღვრაში.

დაიბადა იოსებ იმედაშვილი 1876 წლის 23 მარტს (ძველი სტილით) კახეთში, ახლანდელი საგარეჯოს რაიონის სოფელ ხაშმში. ბავშ-

ვობა მწყემსობაში გაატარა. ადრე დაობლდა, თორმეტი წლისა წერა-კითხვას მოეციდა და თბილისს ჩამოსული სახელოსნო-საზეინკლო სკოლაში სწავლობდა. აქვე დაუკავშირდა მოწინავე მუშებსა და ხელოსნებს და ჩაება რევოლუციურ მოძრაობაში, რისთვისაც მეორე კლასიდან გამორიცხეს.

სახელოსნო სასწავლებელს იმედაშვილი „მოგონებებში“ თავის Alma mater-ს უწოდებს. მართლაც, ამ დემოკრატიულ და ინტერნაციონალურ სასწავლებელში შეითვისა მან ეროვნული და სოციალური ჩაგვრისადმი შეურიგებლობა, თავისი. ხალხისა და მოძმე ხალხთა სიყვარული, ჭეშმარიტი პროლეტარული ინტერნაციონალიზმი. ყოველივე ამას იმანაც შეუწყო ხელი, რომ ჯერ კიდევ ბავშვობაში ისწავლა იოსებმა თათრული და სომხური, მერე რუსულშიც გაიწაფა და როგორც რევოლუციონერ აგიტატორს შეეძლო ოთხ ენაზე ელაპარაკა მუშებთან.

სკოლიდან გარიცხვის შემდეგ იგი გაბედულად დაადგა პროფესიონალი რევოლუციონერის გზას და მკვერმეტყველების ნიჭით დაჯილდოებულმა ჭაბუკმა ჩქარა გაითქვა სახელი როგორც სახალხო აგიტატორმა.

რევოლუციური მუშაობის შენიღბვის მიზნით ჯორჯაძის ქუჩაზე, ქაშვეთის ეკლესიის ქვემოთ იოსებ იმედაშვილმა 1892—1893 წლებში გახსნა ფიქტიური წიგნთსავაჭრო, რომელიც ფაქტიურად არალეგალურ შეკრებათა ადგილსა და აკრძალული ლიტერატურის საცავს წარმოადგენდა. აქ არაერთხელ ყოფილან: ა. წერეთელი, ი. ჭავჭავაძე, გ. წერეთელი, ი. გოგებაშვილი; ანტ. ფურცელაძე, ზაქ. კიჭინაძე, ლ. კეცხოველი, ს. ჯულაშვილი, ს. დედარაიანი, არჩ. ჯორჯაძე, ვ. გუნია, მ. ჯავახიშვილი და სხვანი.

აქედან მოყოლებული იოსებ იმედაშვილის ბიოგრაფიაში წმინდა რევოლუციური საქმიანობა საოცრად ეხამება ლიტერატურულ-თეატრალურ მოღვაწეობას, ფაქტიურად ეს ერთი მთლიანია, ერთი მიზნით შთაგონებული, ერთიანი პათოსით განმსჭვალული, მაგრამ სწორედ ამ ბიოგრაფიის სრულად აღსაქმელად მე მაინც რამდენიმე მომენტს ცალკე გამოვყოფ.

რევოლუციური საქმიანობა: იოსებ იმედაშვილს, არალეგალური პრესის თანამშრომელსა და სამხედრო ორგანიზაციის მონაწილეს, 1905 წელს ირჩევენ გარე კახეთის რევოლუციური თვითშმართველობის — „გარე-კახეთის ერთობის“ — მამასახლისთ მამასახლისად. ამ

„ერთობამ“ გაწყვიტა ყოველგვარი კავშირი ოფიციალურ ხელისუფლებასთან, არ უზღიდა გადასახადს, არ აძლევდა ჯარისკაცს, ჰქონდა თავისი სასამართლო... 1905 წელს იმედაშვილი თბილისში ჩამოუძღვა გარე კახეთის შეიარაღებულ დეპუტაციას და მეფისნაცვალს მოსთხოვა გურიიდან ალხანოვ-ავარსკის დამსჯელი რაზმის გამოყვანა (ასეთივე მოთხოვნა წაუყენა ქართველი ინტელიგენციის სახელით მეფისნაცვალს ილიამ), როგორც ცნობილია, ეს მოთხოვნა დაკმაყოფილებულ იქნა.

1910 წელს რევოლუციური საქმიანობისათვის მიესაჯა ოთხი წლის კატორღა, რაც. მეტეხის ციხეში მოიხდა.

საგამომცემლო საქმიანობა: ხალხში განათლების შეტანისა და მოწინავე იდეების პროპაგანდის მიზნით 1895 წლიდან დაიწყო ხელმისაწვდომ ფასებში წიგნების გამოცემა. პირველად მან გამოსცა ვაჟას „ბახტრიონი“, პუშკინის ლექსებისა (1899) და გორკის თხზულებათა ქართული თარგმანების კრებულები (1902), აგრეთვე ირ. ევდოშვილის ლექსები, ლ. ტოლსტოის „რისთვის ითვრება ხალხი“, „რა არის ხარკი და რისთვის ჰკრებავენ“, სევ. ჯუღელის „ველურობა და განათლება“, თავის მიერ შედგენილი სარეპერტუარო პიესათა კრებული „ცხოვრების სარკე“ (I და II წიგნი) და სხვა მრავალი.

როგორც ლექსიკოგრაფმა: შეადგინა და 1904 წელს გამოსცა ქართულად „უცხო სიტყვათა ლექსიკონი“ (მეორე გამოცემა — 1918, მესამე — 1928). სხვათა შორის, ცხრაასოთხი წლის გამოცემაში „მანიფესტის“ განმარტების მომზადებით შეიტანა „კომუნისტური პარტიის მანიფესტის“ ვრცელი შინაარსი. მაშინ „მანიფესტი“ ქართულად ნათარგმნი არ იყო და მუშათა წრეებში მას ფაქტიურად ამ წიგნით ეცნობოდნენ.

მანვე შეადგინა „ქართველ მოღვაწეთა ლექსიკონი“ — ბიო-ბიბლიოგრაფიული მრავალტომიანი ნაშრომი, სადაც წარმოდგენილია ყველა ქართველი საზოგადო მოღვაწის ბიოგრაფია (ნაღვაწის შეფასებით) მეოთხე. საუკუნიდან (ჩ.წ-დღე) ვიდრე იოსებ იმედაშვილის გარდაცვალებამდე — 1952 წლამდე.

ამ წიგნის შედგენაზე იოსებ იმედაშვილი ნახევარ საუკუნეს შრომობდა. სისხლის გათეთრებამაც (და არა სიბერემ) ამ წიგნზე მუშაობისას მოუხწრაფა სიცოცხლე. ეს მისი ყველაზე დიდი შრომა, სამწუხაროდ, ჯერაც ვერ დაბეჭდილა.

იოსებ იმედაშვილს ჰქონდა მეუშაობა დაწყებული აგრეთვე „საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიულ-ეთნოგრაფიულ ლექსიკონზე“, ნუთუ ამ კარგ წამოწყებას არაეინ არ დაასრულებს?

იყო დრო, როდესაც არ არსებობდა „ქართული ენციკლოპედიის“ რედაქცია, არ იყო ლიტერატურის ინსტიტუტი, არ იყო მწერალთა კავშირი; მაგრამ იყვნენ საოცარი პიროვნებანი, რომელთაც სწამდათ, რომ საქმე დახანებას არ ითმენდა და იქნებ საკუთარი სიმღერის ჩახშობის ფასადაც აკეთებდნენ იმას, რაც ხალხს პირველ რიგში სჭირდებოდა.

იოსებ იმედაშვილის შემოქმედება თვალსმისიერი მაგალითია ამისა.

მწერლობა მან დაიწყო გასული საუკუნის 90-იან წლებიდან, თანამშრომლობდა „ივერიასა“, „ცნობის ფურცელსა“, „კვალსა“ და სხვა ჟურნალ-გაზეთებში. წერდა ლექსებს, პოემებს, მოთხრობებს, პუბლიცისტურ წერილებს, უმეტესად რევოლუციურ-პატრიოტული ხასიათისა.

ჰქონდა ოთხმოცზე მეტი ფსევდონიმი. მათ შორის: იზიძე, იმედი, იოსებ არიმათიელი, ი. წინამძღვარი, იი, ი-ი, ი. იმ-ი, იმ-ძე, ექიმი შტოკმანი, ქართველი, მეკვლე, გურჯლოლი, უსუფ უმუთოლი, ხაშმელი, ორინი, უსაენო და სხვ.

1903—1904 წლებში გაზეთ „ივერიის“ საკვირაო ფელეტონებში („ფელეტონი“ — გაზეთის ქვედა ნაწილი — „სარდაფი“) დაიბეჭდა მისი რომანი „აახ-ვაახს!“ — პირველი ქართული სატირული რომანი. ერთმა მკვლევარმა სავსებით სამართლიანად შენიშნა მსგავსება ამ რომანის მთავარ გმირ — კოსმოპოლიტ კიკაბიძესა და ჭავჭავიძის კვაჭი კვაჭანტირაძეს შორის. სხვათა შორის, ეს ის დროა, როდესაც ჭავჭავიძე იწყებს პირველი მოთხრობების ბეჭდვას, სწორედ მაშინ იყო, იოსებ იმედაშვილმა ჭავჭავიძე ილი „ჩანჩურათი“ „ცნობის ფურცლის“ რედაქციაში რომ გააგზავნა. ეს ის დროა, შემდეგ ბრწყინვალე მოქართულე ჭავჭავიძის ქართული რომ გადავიწყებული ჰქონდა. როგორც ჭავჭავიძე იგონებს, მაშინ იმედაშვილმა მას დიდი დახმარება გაუწია, ჩემი ქართულის ნათლია იოსები იყო, აღნიშნავს იგი.

და, მიუხედავად ამისა, შემოხსენებულმა მკვლევარმა „კვაჭი კვაჭანტირაძის“ გავლენა დაინახა „აახ-ვაახს“-ზე. უცნაურია არა? ასე გვაბრმავებს ზოგჯერ ავტორიტეტი.

„აახ-ვააახ“-ის კიკაბიძე უშუალო წინაპარია მიხეილ ჯავახიშვილის კვაჰისა. იოსებ იმედაშვილმა ზუსტად შენიშნა თავისი დროის საზოგადოებაში ის ტენდენცია, რომელიც პირველი მსოფლიო ომის წინა ხანებში მკვეთრად გამოიკვეთა და ასე კარგად აისახა კვაჰის სახეში.

სხვათაშორის, ქალაქის თქმით საკმაოდ ღარიბ ჩვენს მაშინდელ მწერლობაში ეს რომანი — „აახ-ვააახ!“ — საყურადღებო სიახლე იყო: დღეს იგი იკითხება როგორც მხატვრული მათიანე რევოლუციის წინა პერიოდის თბილისური დატბორებული ყოფისა.

მე ახლა ვწუხვარ, რომ მხოლოდ ყალბმა რიღმა შემიშალა ხელი, როგორც ლიტერატურათმცოდნეს, შემესწავლა მისი ბევრი, ძალიან ბევრი ლექსი, მოთხრობა, პიესა. ყოველივე ეს კი შესასწავლია: არა მხოლოდ ერთი პიროვნების შემოქმედებითი პორტრეტის დასახატავად, არამედ მეცხრამეტე-მეოცე საუკუნეთა მიჯნაზე ქართულ მწერლობაში მიმდინარე მეტად საინტერესო პროცესების სისრულეში გასაანალიზებლად.

სხვათა შორის, როცა იოსებ იმედაშვილს სამხედრო სასამართლო ასამართლებდა, ერთ-ერთ სამხილად მის წინააღმდეგ მისივე პოემა „სიყვარულის ძალა“ იქცა, რომელიც 1903—1905 წლებში სამჯერ გამოვიდა. მასში ასეთი მოწოდება იყო:

„ძირს ხელმწიფე, დე, დაინგრეს ტახტი მისი“.

გულუბრყვილობაა, ამის დამწერს არ სცოდნოდა, რა მოელოდა. ეს ალბათ ის შემთხვევაა, როდესაც მოქალაქესა და შემოქმედს არ ძალუძს გაჩუმება.

როგორც ჟურნალისტი და როგორც რედაქტორი ყოველკვირეული ჟურნალისა „თეატრი და ცხოვრება“, იოსებ იმედაშვილი, მგონი, სამაგალითო იყო. 1910 წლიდან ვიდრე 1926-ის მარტამდე, იძულებითი „შესვენების“ გარდა იგი ბრწყინვალედ უძღვებოდა ამ მართლაცდა ჩვენი კულტურული ცხოვრების მათიანეს.

როგორც აღვნიშნე, მანამდე იოსებ იმედაშვილი წლების მანძილზე თანამშრომლობდა „ივერიაში“, „ცნობის ფურცელში“, „კვალსა“ თუ სხვაგან. ჯერ კიდევ სახელოსნო სკოლაში სწავლის დროს დააარსა ხელნაწერი ჟურნალი „თარი“, მაგრამ ყოველივე ეს მაინც მომზადება იყო „თეატრი და ცხოვრებისათვის“.

მეტსაც ვიტყვი, მაშინაც კი, როდესაც მან 1917 წელს დაიწყო საკუთარი გაზეთის „ხალხის ერთობის“, ზოლო შემდეგ „ხალხის თავისუფლების“ გამოცემა, მაშინაც კი, როდესაც წერდა ლექსებსა თუ პოემებს, „თეატრი და ცხოვრება“ მისთვის რჩებოდა უპირველეს საზრუნავად და უპირველეს საქმედ.

ამ ჟურნალს არ ჰქონდა დოტაცია, ებრძოდა ცენზურა, ებრძოდა უქალაქობა, იშვიათად, მაგრამ მაინც ებრძოდნენ აქვე ფეხადგმული ლიტერატორები და მაინც... ჟურნალი გამოდიოდა ყოველ კვირას და, როგორც ერთი თანამედროვე შენიშნავს, იოსებ იმედაშვილი იყო ხშირად მისი ასოთამაშობიც, კორექტორიც, დამკვეცავიც, რედაქტორიც და მხატვარიც.

მეტად საინტერესო და გასაზიარებელი დღესაც, ვფიქრობ, იყო ამ ჟურნალის რედაქტორის პოზიცია. მისთვის ხელოვნება და ხელოვნების საკითხები არ იყო მოწყვეტილი მწერლობის პრობლემებს, ქართულ მწერლობას. ამიტომაც იყო, რუმ, მართალია, წამყვანი ადგილი ჟურნალში ძირითადად ხელოვნებას ეკუთვნოდა, მაგრამ არ იყო ნომერი მხატვრული ლიტერატურის, ლიტერატურული ქრონიკის გარეშე. აქ იბეჭდებოდნენ აკაკი, ვაჟა, გალაქტიონი, გრიშაშვილი, ტიცუან ტაბიძე, ტერენტი გრანელი, ქუჩიშვილი, აბაშელი და სხვანი და სხვანი. აწ ცნობილნი თუ უცნობნი.

პირველი ქართული ოპერა, ქართული კინოს პირველი ნაბიჯები და მისი მომავალი, თეატრალური მუზეუმის დაარსება, აკაკის საფლავზე ძეგლის დადგმა, ქართული თეატრის პროფესიული დაოსტატების პრობლემები, ქართული მხატვრობა და მისი საკითხები, მივიწყებულ მოღვაწეთა გახსენება, სოციალურ-ეროვნული, პოლიტიკური საკითხები, უცხოური და საშინაო ქრონიკა და ვინ მოთვლის, ვინ აღნუსხავს, ვინ გააანალიზებს, რა პრობლემები არ წამოუჭრია, რა საკითხები არ დაუსვამს და ხშირად გადაუჭრია კედეც „თეატრი და ცხოვრებასა“ და მის რედაქტორს თავის მოწინავეებსა თუ სხვა წერილებში.

იქნებ ეს სიძველისადმი ჩვენთვის დამახასიათებელი სიმპათიის გამოვლენა იყოს, მაგრამ, მე მგონია, ასეთი სინთეზური და მობილური ჟურნალი (გამოდიოდა ყოველკვირა) დღესაც აუცილებელია ჩვენი სინამდვილისათვის, ადგილი, რომელიც ეჭირა ჩვენს კულტურაში „თეატრი და ცხოვრებას“ ჯერაც შეუვსებელია.

„თეატრი და ცხოვრებასთან“ იოსებ იმედაშვილი ქართულმა თეატრმა მიიყვანა, რომელთანაც იგი ჰაბუკობიდანვე იყო დაკავშირებული, როგორც რეჟისორი, მსახიობი და დრამატურგი.

1893 წელს მან სხვა მოწინავე მუშებთან ერთად დააარსა პირველი მუშათა თეატრი (ავქალის აუდიტორია). იყო მისი პირველი რეჟისორი და წესდების ავტორი. ასევე, მისი თაოსნობით დაარსდა 1902—1903 წლებში ისნის სახალხო თეატრი (მურაშკოს სახლში). იგიცა და მისი მეუღლეც — ანა ჟურული-იმედაშვილისა — თვითვე თამაშობდნენ სცენაზე და, როგორც მაშინდელი რეცენზენტები წერენ, არცთუ ურიგოდ.

მძიმე იყო მათი შრომა და უანგარო: უამინდობასა და უფულობაში ქალაქის ერთი ბოლოდან მეორეში უნდა გასულიყვნენ ფეხით, იქ ეთამაშათ. როდესაც ანა სცენაზე იყო დაკავებული, კულისებში თავისუფალი მსახიობი არწევდა უფროსი ვაჟის აკვანს. მერე, გვიან, ღამე, დაღლილები და დაქანცულები, მაგრამ ალბათ ბედნიერნი, ბრუნდებოდნენ ისევ მთაწმინდაზე...

და მაინც, პაპას დარჩა ექვსი შვილი.

იგი იყო თავგამოდებული აგიტატორი ქართველთა გამრავლებისა. სიკვდილის წინ, სამოცდაათს გადაცილებულმა მთელი დასავლეთ საქართველო მოიარა ლექციებით, სადაც მრავალშვილიანი ოჯახის აუცილებლობასა და უპირატესობას ქადაგებდა.

სხვათა შორის, ეს ჰირთათმენა და ხალხისათვის თავშეწირვის ფანატიზმი მარტო იოსებ იმედაშვილისთვის რომ ყოფილიყო დამახასიათებელი, მე მომერიდებოდა ყოველივე ამის აღნიშვნა. არა, ეს ამ თაობის დამახასიათებელი იყო და მეტსაც ვიტყვი: ყოველდღიური გაქირვება მათ სულს უფრო აწრთობდა, უფრო ფაქიზსა და წმინდას ხდიდა.

ჩვენ, ჰირთათმენას გადაჩვეულნი, ზოგჯერ ძალზე მიზეზიანნი, კომფორტის მოყვარულნი და დაუცველნი გავხდით.

მთაწმინდაზე, იოსებ იმედაშვილის სახლში არის დაცული უამრავი წერილი ქართველ მოღვაწეთა. ფაქტიურად ყველა ბარათში იგრძნობთ გაქირვებას, მოუწყობლობას: რამდენიმე ნაწყვეტი:

„ოხებ! პაპიროსიც კი არა მაქვს, რამდენიც შეგიძლიან ეხლა მომეცი და ხვალდან თუ გინდა როგორც ვალს გადაგიხდი.

გ. ქუჩიშვილი

„ჩემო იოსები“

...მე ვერა ვარ კარგად მოწყობილი: ბინა კარგი მაქვს, მაგრამ ფული გამომელია უცებ და რა ვქნა არ ვიცი. კვერცხსა და რძეს თავი გავანებე, მაგრამ სადილს ხომ ვერ გადავეჩვევი? მე ამას ისე გწერ, როგორც კაი მეგობარს, მაგრამ არ დამკლა, ყურნალში არაფერი დასწერო ჩემი ხელმოკლეობის შესახებ. მე მეყოფა, რაც დამცირება ავიტანე. საზოგადოებასაც ეყოფა რაც თავი შეიწუხა. სამწუხარო და სატირალი ბევრი აქვს უჩემოთაც. სხვათა შორის ამას კიდევ იმიტომ გწერ, რომ შენი საყვედური ავიცილინო, — ლექსს რატომ არ მიგზავნიო. ერთი ლექსის გამოგზავნა ჯდება სამი შაური. სამ შაურად სამ კვერცხს ვიყიდი და ერთ დილას გამიხალისებს. გამომიგზავნე ორი-სამი ორშაურიანი ფოსტის მარკა და იმდენივე ლექსს გამოგიგზავნი. ლექსები ბევრი დავამზადე. არასდროს არ მიმუშავნია ასე ნაყოფიერად, როგორც ახლა. მშვიერი კაცი თურმე უფრო მუშაობს. ყოველდღე ვსწერ და ძლიერ კმაყოფილიც ვარ მუშაობის.

ხალაში ნაცნობებს. შენი ხაშა¹
6. VII. 16“

„დიდად პატრეცემულო იოსები“

დიდად ვწუხვარ, რომ შენს პირველ თხოვნას ვერ ვაკმაყოფილებ, რადგან მე თვითონ გავგზავნე ფულისათვის კაცი. ერთი გახვრეტილი კაპიკი არა მაქვს.

შენი ვახილ ბარნოვი“.

„ძმაო იოსები“

აბა „მიგაჭირვებისტალკვესე“... ჰა, ჰა! გვასესხე მე და ელოს² როგორმე ერთი ხუთი თუმანი, თუ არა რამდენსაც მოახერხებ. იმედი მაქვს ამ ერთ კვირაში გადაგიხდი.

შალვა დადიანი
11-8“

¹ ლექსიანდრე აბაშელი.

² ელო. ანდრონიკაშვილი — ქართული თეატრის ცნობილი მსახიობი, შალვა დადიანის მეუღლე.

„პატივცემულო იოსებ“

ვისურვებ თქვენს ღლეგრძელობასა და ბედნიერ ცხოვრებას... სხვა, იოსებ, თქვენთან ერთი შესახვეწელი საქმე მაქვს, თუ შეიძლება გამომიგზავნეთ თქვენი ჟურნალის სათანამშრომლო ბილეთი... რომ თქვენს თეატრში და სხვა რამ დაწესებულებებში თავისუფლად დასწრების ნება მქონდეს... სხვა და სხვა მიზეზების გამო ქუთაისში დიდხანს ვრჩები. თუ მოსახერხებელი იქნება, იმედია, უსათუოდ გამოაგზავნით ამ ბილეთს... გიგზავნით მარკას...

თქვენი მარადის პატივისმცემელი გალაკტიონ ტაბიძე.

რეცენზიებს, რა თქმა უნდა, გამოგიგზავნით მერც, თუ ჰიუდგომლობაში მენდობით! ნუ დააგვიანებთ.

გ. ტაბიძე

გალაკტიონის მეორე წერილიდან: ამ უამად გიგზავნით ორ ლექსს, ჩამოსვლით კი ვერ ჩამოვდივარ, როგორც მსურდა, თბილისში. ბედმა უბრალო სოფლის მასწავლებლობა მარგუნა წილად... საძაგელი რამ... სოფლიდან ხალხურ ლექსებს მაინც გამოგიგზავნით, თუ მოვახერხე... მშვიდობით.

მარადის თქვენი პატივისმცემელი

გალაკტიონ ტაბიძე

1910. 26. VIII¹

„ძმაო იოსებ“

ერთი დიდი სათხოვარი მაქვს და იმედია არ მიუთარებ.

დღეს როგორმე უნდა შემიყვანო ოპერაზე...

...ძმაო იოსებ! ასე უნდა მოვახერხოთ: მათხოვე ბილეთი, რომ მარტო შემიშვან და ადგილზე კი შენ დასჯდები, მე მგონია შესვლის დროს ბილეთს არ გაგისინჯავენ და გიცნობენ კიდეც...

...ერთი სიტყვით როგორმე უნდა მიშველო, რომ არც შენ და ზიანდღე და მეც დავესწრო პირველ ქართულ ოპერას.

შენი გოგლა ლეონიძე¹

¹ იბეჭდება შემოკლებით.

დაბოლოს, ხელმოუწერელი: „მაპატიეთ, იოსებ! ქალაღი გაძვირდა და მეც იძულებული ვარ ორივე გვერდზე ვწერო. გულითად მოკითხვას გიძღვნიტ.“

1916, 19 აპრილი“

არ იყო ქალაღი, არ იყო საკმელი, არ იყო პირობები...

ახლა, ყოველივე ეს გულდაწყვეტის და გაოცების ღიმილს იწვევს. ჩვენ მივეჩვიეთ, რომ ჩვენს კლასიკოსებს ყველაფერი ჰქონდათ: დიდებაც, პატიეიც, უზრუნველყოფაც. კლასიკოსებს, რომელთაც ჩვენ მოვესწარიტ. მაგრამ ეს იყო გზის ბოლოს. ცხოვრება კი მთელი გზის გაელაა — თავიდან ბოლომდე.

მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის ტვირთი არასოდეს არ ყოფილა მსუბუქი და არც იქნება. უბრალოდ, ყოველი დრო თავის სირთულეს მოიტანს, თავის გაკირვებასა და თავისებურ ტკივილებს.

„იოსებ!... ამ საკვირველმა ომმა ხომ არ შევირყია სულიერი განწყობილება... დიად, ყოველ ბარბაროსობის დროს ხელოვნება იჩრდილება, მაგრამ ამან არ უნდა შეგვაფერხოს. შეიძლება შენი ჟურნალი — ჩვენი ჟურნალი ცოტა შეფერხდეს ამ ომიანობის გამო, მაგრამ აკი იცი — „მომავალი ჩვენი!“

შალვა დადიანი“

სად იღებდა ეს ხალხი ძალასა და ენერგიას ყოველივე იმისათვის, რაც დაგვიტოვეს? რა თქმა უნდა, ხალხის სიყვარულში, რა თქმა უნდა, დიდი მომავლის მოლოდინში, რა თქმა უნდა, თავისი მისიის აუცილებლობისა და თავისი საქმიანობის მნიშვნელოვნობის შეგნებაში და ალბათ იმ ჩვეულებრივ ადამიანურ თანადგომაშიც, ყოველდღიურ ურთიერთ-შეშველებასა და დახმარებაშიც, რომლის გარეშე არც ერთ საქმეს მოებმება თავი — არც დიდსა და არც მცირეს.

როცა პაპაჩემს ვიხსენებ, ჩვენი ძველი სახლი მახსენდება, მთაწმინდაზე — ქართული აგურითა და ტალახით ნაშენი. იგი მუდამ სავსე იყო გლეხებით: ჩამოდიოდნენ ხაშმიდან, წერაქვიდან (სადაც გაიზარდა პაპაჩემი), აჭარიდან, მთიდან — ვის რა უნდოდა და ვის რა. აქ ყოველთვის იზრდებოდა ვიღაც სხვა — არა ჩვენი გვარისა,

2. თ. იმედაშვილი

მაგრამ ოჯახის შვილად მიღებული, ეს იყო საოცარი ტრადიცია ძველი ქართული ოჯახისა — კარი ჰქონოდა ყველასათვის ღია.

ამ სახლში ღამეს ათევდა ხოლმე თბილისში ჩამოსული ვაჟა, კარგა ხანს ცხოვრობდა აქვე ყველასგან მიუსაფარი ტერენტი გრანელი, მერე მან ლექსიც დაწერა, სადაც ასეთი ტაეპიცაა:

ქრება სიცოცხლე როგორც ზღაპარი,
ჩნდება ღრუბლები ისე დაშლილი,
და გახდა ჩემი თავშესაფარი
სახლი იოსებ იმედაშვილის.

კაცი კაცითაა.

იოსებ იმედაშვილმა თვით გამოსცადა ობლობა და გაკირვება, მაგრამ სხვისი დანშარებით დადგა ფეხზე და მერე, როგორც კი შეეძლო, თვითვე უწვდიდა ყველას დანშარების ხელს. ამიტომაც გახდა მისი „თეატრი და ცხოვრება“ ახალგაზრდა მწერლების, ეჟურნალისტების, მხატვრებისა თუ თეატრის მოღვაწეთა თავშესაფარი...

ბევრს, ძალიან ბევრს ახსოვს მაღლი ამ კაცისა.

ახლა, როდესაც ვფურცლავ იოსებ იმედაშვილის დღიურებს, მოგონებებს, მის და მასთან მოწერილ წერილებს, ჩემს წარმოსახვაში ოდესღაც ეს ადამიანებზე მაღლა მდგომი კაცი საოცრად ადამიანურ პიროვნებად მევლინება, რომელმაც სწორედ სამშობლოს ძალუმი სიყვარულით, ხალხისათვის თავგანწირვის სურვილით, დიდი შრომისუნარიანობით, მოქალაქეობრივი გამბედაობით მიაღწია უდიდესს — თავისი სიცოცხლე დაუმორჩილა ერის საჭიროებას. მაგრამ აქაც მას სხვათა და სხვათა მაგალითი უნათებდა გზას. მის „მოგონებებში“ ესეცაა ნათქვამი, მათი ხსენებაცაა.

ჩემთვის იოსებ იმედაშვილის „მოგონებები“ არაა ჩვეულებრივი წიგნი, იგი შეხსენებაა: როგორნი უნდა ვიყოთ. იმედია ასეთ შეხსენებად იქცევა იგი ყოველი მკითხველისთვისაც.

ეს მოგონებები სხვადასხვა დროსაა დაწერილი, ისინი წიგნად ავტორს არ აუეინძია, მაგრამ ამ ცალკეულ მოგონებებს ყოველთვის მიიჩნევდა ერთ მთლიანად, რომელსაც „ჩემი ცხოვრების წიგნი“ უნდა რქმეოდა.

იოსებ იმედაშვილი მოგონებების წერას ჩვეული პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა და ამიტომაცაა, რომ სანდო სიზუსტით ხასიათ-

დებიან ისინი. მნიშვნელოვანსა და აუცილებელს ყოველთვის ამოწმებდა არქივებში, ბიბლიოთეკებში...

თავის მოგონებათა ერთ-ერთ ფრაგმენტში (რომელიც ამ წიგნში არ შესულა) იოსებ იმედაშვილი წერდა:

„მოგონებათა მომთხრობო, რაც გინახავს, გაგიგია ან გაგრძენია, გულში ჩაგბეჭდვია,—ყოველივე დაწერე, ოღონდ ყოველთვის იყავ მართალი, გულწრფელი... სწერე იმ ხერხით და გამოთქმებით, როგორც გონებამ და გულმა გიკარნახოს... ნუ მოერიდები ქვეყნის კილვასა და ვისმეს რისხვას. გულში ნურც იმა, გაივლებ, ეს რომ დავწერო, იქნება ვისმეს ეწყინოსო...“

მოგონებათა მწერალს, შენი საქმე არ არის ცუდს ცუდი უწოდო, კარგს—კარგი ან პირიქით კარგს—ცუდი, ცუდს—კარგი! შენ სწერე მხოლოდ ის, რაც გინახავს ან გაგიგია, სწერე ისე, როგორც განგიცდია, გიგრძენია და შენის გრძნობათა დარჯაჟში გაგიტარებია!“

„ჩემი ცხოვრების წიგნი“ სწორედ ასეა დაწერილი. სამწუხარო მხოლოდ ისაა, რომ ამ გამოცემამ ვერ დაიტია ყველაფერი, რაც ავტორმა დაგვიტოვა. ისედაც გულნაკლული იყო იოსებ იმედაშვილი, წერდა კიდევ: ბევრი რამის გამოქვეყნებას ავერიდე, თუ დრომ ხელი შემეწყო, იქნებ მერე მოვასწრო თქმაო. ეს „მერე“ კი აღარ დაუდგა. დრო ფიზიკურად და სულიერად ძლიერ ადამიანებსაც ჯობნის, თუმცა აზრს — ვერა, ამდენად ვერც სულს.

მოგონებათა ამ წიგნში სწორედ ეს უკვდავი სული ცოცხლობს და ზარივით რეკს.

შუქი იმ ადამიანებისა, რომელნიც ჩვენთან მეცხრამეტე საუკუნიდან მოვიდნენ და მოიტანეს დიდი იდეალები, ალბათ ყოველთვის გაანათებს ჩვენი მომავლის გზას. რადგან ეს ისეთი ნათელია, რომელსაც თუ ერთხელ ეზიარე, ვეღარ დაივიწყებ.

მე ბედნიერი ვარ, რომ ერთ პიროვნებაში ვხედავდი ყველა იმ საუკეთესოს განსახიერებას, რაც ჩვენს უახლოეს წარსულს მოსდგამდა, მაგრამ ბედნიერი ვიქნები უფრო, თუ ის დიდი ნათელი ჩვენს შვილთა და შვილთაშვილთაც თავზე დაადგება.

ეს იყო ოცნება დიდი ქართველებისა და ეს იყო მათი ეროვნული მისია.

ისე არაფერი შემძიმება ცხოვრებაში, როგორც საკუთარი ცხოვრების აღწერა, განსაკუთრებით თავის თავზე ლაპარაკი, მაგრამ მრავალთა დაბეჯითებით თხოვნას ვედარ ვეუბრე...

და ჯა, ღმერთი ვახსენოთ და დაეიწყოს.

ყვანის ღირსი წლები

დავბადებულვარ ბატონყმობის გადავარდნის ახლო ხანში, დიამბეგობის დროს, 1876 წლის 23 მარტს (ძველი სტილით), გარე კახეთის სოფელ ხაშში, ივრის პირას მდგარ ნათლისმცემლის მონასტრის გალავნის ერთ-ერთ კოშკში.

დედაჩემი კატო (ეკატერინე) უჭარმელი ყოფილა, გვარად ჰინ-ჰარაძე, ქალაქში ცნობილ იაკობ პავლიაშვილის, ჰრელაშვილის და დოდაშვილების ოჯახში, აღზრდილი. იგი ტანწერწეტა ქალი იყო, მაღალი, გრძელი ნაწნავებით, ნატიფი — ჩემი თამარის და ხუნას მაგვარი სახით, ქეთოს თვალ-წარბით. მშვიდი, წყნარი, თვინიერი, ტკბილმოსაუბრე, სტუმართმოყვარე, ოჯახის დიდი ერთგული და მომვლელი. გაჯავრებული არ მახსოვს, როცა მამა ხმას აიმაღლებდა, დედას ცრემლი მოერეოდა ხოლმე.

მამა, ზაქარია იმედაშვილი, სამების ეკლესიის გლეხი იყო — გარეგნობით ოდნავ თაფლა, შუა ტანის, მოზრდილი შუბლით — მუყაითი მშრომელი. არასოდეს არ მინახავს უსაქმოდ, ტკბილმოსაუბრე იყო, მარტოკა ღვინო-არაყს არასოდეს არ სვამდა, სტუმრებს კი მოუღებდა ხოლმე, არ იყო მოჩხუბარი, კაცს ადვილად არ შეუტევდა, მაგრამ როცა გაბრაზდებოდა, თავს ველარ იყავებდა, არავისი და არაფრის არ ეშინოდა. საუცხოოდ იცოდა მევენახეობა, მებაღეობა, მეაბრეშუმეობა, მებოსტნეობა და მემინდვრეობა.

ხანდისხან სანადიროდაც დადიოდა. სტუმრებს გულუხვად უზღდე-
ბოდა. ეს თვისება ჩემს ვაჟებსაც გამოჰყვათ.

მამამ დამიწერა ლოცვა — „უფალო უფლისაო, რომელი ხარ
ცათა შინა, მომეც ძალი და ღონე, სიყვარული და შრომის უნარი...“

დედამ — ანბანი. ყოველდღე მაკითხებდა, თან მაწერინებდა
ნახშირით ხარის ბეჭზე.

ჩემს დედ-მამას დიდი სიყვარული ჰქონდათ ერთმანეთისა.
„შენი სიყვარულის დაფასება შემაძლებინოსო ღმერთმა“, — ასე
აღლეგრძელებდა მამა დედას.

დედა მამას თითქმის მოტაცებით ჰყავდა მოყვანილი: ნათლის-
მცემლობას, დღეობაზე შეხვედროდნენ თურმე ერთმანეთს.
დასანიშნი ბიჭები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ, ვინ მოაწონებდა
დედაჩემს თავს. მამას კიდაობის დროს სამი ბიჭი წაუქცევია.
„ერთი კი, კისრულზე წამოღებული, სწორედ მის ფეხებთან დას-
ცა... მაგრამ კატოს ვითომ არც კი შეუნიშნავს ზაქრო, — მიყვებო-
და ბიძაჩემი, — მერე იყო, თამაშობა გაჩაღდა, ე, ჩვენი კატო
ჯერ დაირას უკრავდა, მერე „ბუზიკა“ ააწიწკინა, მერე როგორ!
იტყოდი, ჩიტებს აგალობებსო... ვიღაცამ დაიძახა — დავლურიო...
გამოვიდა ე, ჩვენი ზაქრო და ჩამოუარა. ნეტა ისე არ მოვკვდე,
ერთი კიდეც არა ვნახო ის დავლური... ჩამოუარა დავლური, ერთი
თვალის დახამხამებაში კატოს ბაღდადი მოხადა და უბეში ჩაიღო.
მეტი რა გზა იყო, წესი და ადამია, სახალხოდ ბაღდადი მოხადა
და ვილა შეეცილებოდა ან ქალი უარს როგორღა ეტყოდა“.

ბავშვობიდან მეორე ოჯახური ლეგენდაც ჩამრჩა გონებაში,
დედაჩემის-წონათხრობი:

— პაპაშენს, — მიყვებოდა ერთ საღამოს, — ერქვა სოსია, სო-
სიას პაპასაც სოსია, სოსიას მამასა თუ პაპას იმედა... ის იმედა
ხევსურეთიდან ყოფილა და მეფე ერეკლეს თანა ხლებია ქარში
თავისი დროშითა და ხევსურთა რაზმით. ბევრი ზარალიც მისცა
თურმე ურჯულოებს — ყიზილბაშებსა და ლეკებს, მაგრამ ბოლოს
ერთ-ერთ ბრძოლაში მტრისაგან გაიგმირა და ერეკლე მეფემ იმის
შვილიშვილებს სიგელი უბოძა და გვარადაც წინამძღვარი მისცა.
სიგელის ძალით, სამების მამული იმედას შთამომავლებს ეკუთ-
ვნოდათ.

— ჩვენი მამა-პაპა ჯერ სამებაში მდგარა, — დაუმატა მამამ, —
ჩვენი მარნისა და საწნახლის საძირკველი დღესაც შენახულია.

ლეკიანობას ძველ ხაშმში გადმოვსულვართ, ბოლოს კი — ხაშმში.

ბავშვობაში ის სიგელიც მაქვს ნანახი, ოთხად მოკეცილი მოლურჯო ქაღალდი, ბოლოზე დაკრული ორი ოთხკუთხა და მომრგვალო ბეჭდით (ერეკლეს ქარაგმითა და ვგონებ გიორგის ბეჭდით). როდესაც მამა ცოლ-შვილით ბორჩალოს იყო გახიზნული და ხაშმში „კამელარიიდან“ (კომლთა სიიდან) ამოშლა მოგვირდომეს, დედამ სოფლიდან მოგზავნილ კაცებს უჩვენა და წაუკითხა ეს სიგელი, სადაც დაახლოებით შემდეგი ეწერა: „შენ, რომელიცა რომა იმედამ შენის დროშით და წინამძღოლობით ხევსურთ რაზმი ჩამოიყვანე და რომელიცა რომა ჩვენ გვამსახურე და დიდი ვაჟკაცობა გამოიჩინე, და რომელმაცა ჩვენის სპარტელოსთვის სიცოცხლე შესწირე, შენის შვილისა და საშვილიშვილოდ აწ და მარადის გვიბოძებია გვარი წინამძღვარი და მამული კაწორეთსა შინა სოფელ სამებაში... რომელიცა რომა ვამტკიცებ ამა სიგელსა და წყეულიმც იყოს, რომელმაც რომ ჩვენი ბრძანება დაარღვიოს“.

„ვინ სისხლი დაღვარა, ვინ სოფელი მოაშენა და ახლა ვინ პარპაშებს, რომ ზაქარიას „კამელარიიდან“ ამოშლა მოუნდომები-ათო“ — უსაყვედურა სოფლის კაცებს.

ისიც თქვა: — რაკი სახელად ჩვენს წინაპარს იმედა ერქვა, „კამელარიის“ შედგენის დროს კი არც ეს სიგელი იცოდნენ, არც გვარი, და რაკი ყველას იმედანთ ეძახდნენ, ამიტომ იმედაშვილებად ჩაწერეს.

— აკი რომ აგრეა, — დაუმატა სოფლიდან გამოგზავნილმა ბიძაშვილმა, — განა მე კი არ გამიგონია, მაგრამ უსწავლელობით გულისხმას ველარ მოვდიოდი.

მამაპაპეული ფუძე ჩვენს ოჯახს იმ დროის უსამართლობამ შიატოვებინა: მამაჩემს, დიამბეგის ბრძანებით, ჩაფარმა მათრახი გადმოუქნია. უდანაშაულო კაცმა ჩაფარი სცემა და სოფლიდან გადაიქარგა. მე და დედაც ახლობლებმა ღამე გაგვაპარეს ეგრეთ-წოდებულ „გადაქარგულ ქვეყანაში“ — ბორჩალოში. შვიდ დღე-ღამე გვივლია იქამდე. დავესახლეთ ქართველთა სოფელ წერაქვის, თათრის სოფელ შარაშლოს, ბერძენთა სოფელ ოფრეთ-მადანსა და სომხის სოფლებს — შულავერსა და ყულარს შორის გზაჯვარედინზე, არტემ ყამაზოვის ზეარში, რომელსაც ეს მიწები ორბელიან-ბარათაშვილებისაგან ჰქონდა შეძენილი. ოცდაათ დესეტი-

ნაზე მარტო ჩვენა და ჩვენი დამხმარე მოჭამაგირენი ეცხოვრობდით.

მამაჩემს რა დახვდა, არ ვიცი, მაგრამ ჩვენი კარ-მიდამო და ბაღ-ვენახი რაც მახსოვს, სანიმუშოდ იყო მოწყობილი.

სახლი, თავის ეზოიანად, ცალკე შემოღობილში იდგა, წინ, მოშორებით აბრეშუმის ქიის გამოსახარში, მეორე მხარეს — საფუტყრე, უკან — თავლა, ბაგი, საქათმე და სხვა შენობები. სახლიდან ვენახისკენ ბილიკი ჩაუყვებოდა, ვენახში პატარა კარით შეედო-ოდით, მარნისკენ მიმავალი გზის ორივე მხარეს ვარდები იყო ჩა-წყრივებული. მარანი დიდი იყო, მაღალკედლება, დაკრამიტებული, შიგ ვეებერთელა კასრებითა და მიწაში ჩადგმული დიდრონი ქვევრებით. მაღლა, ურმოვლივ, დაკრეფილ ხილს ვინახავდით. მარნის წინ ერთი ხე იდგა, ზედ შვიდნაირი ვაშლი იყო დამყნოილი. როცა დაისხავდა, ყველა მომსვლელი აღტაცებით ათვალთვლებდა. მარნიდან ექვსი-შვიდი მხრივ, საურმე გზები გადიოდა. გზებს ჩამწყრივებული ჰქონდა ერთი ზომის ვაშლისა და მსხლის ხეები, ნაირი ჭიშისა, უბან-უბან ვაზი იდგა, რომელთაც უბნის ოთხივე მხრივ არხი ჩაუდიოდა. ცალ მხარეს საბოსტნე იყო — კიტრის, საზამთროს, ნესვის და სხვათა სათესი, აგრეთვე კარტოფილის, პამიდვრის, ბადრიჯნის, ხახვისა და სხვა მწვანოვანებთან კვლები. ვენახის თავში, სამხრეთისაკენ, ვეება ხეები ერგო ქართული გულაბისა, რომლის წვენი თავფლს მოაგონებდა კაცსა და რომლის მსგავსი აღარ მინახავს. ეს გულაბი თითქო ცოტა „მუწუქიანი“ იყო და ქარვისფერი დაჰკრავდა. საქარეს მხრივ ვენახსა და ბაღს ვეება აღვის ხეების მწყრივი ჩაუდიოდა. ზღვარი დაახლოებით ოცდაათი დესეტინა იყო და ერთ მტკაველ ადგილს შეუღმუშავებელს ვერსად ვერ ნახავდა კაცი: ერთ უბრალო ბალახს, უბრალო ბუჩქს ან ეკალს მამაჩემი არ უშვებდა. მამა არასოდეს არ მახსოვს უსაქმოდ: ხელში ან ნამგალი ეჭირა, ან თოხი, ხშირად ორივე ერთად. ხან-დისხან გოლეები რომ დაიწყებოდა, მამა თოხით მუშაობას უმატებდა ხოლმე, სადმე თუ მიწა დასკდებოდა, გამოთოხნიდა, დედა-მიწას სიცხე არ ჩაუვიდეს და ფესვები არ შეაწუხოსო.

გლეხი ბიჭის კვალობაზე ნებიერი ბავშვობა მქონდა: თხეებსა ვმწყევსავდი, ვის ზოგჯერ ძროხაში წაყვებოდი, ვის — ღორში და ვის — ცხვარში. ასეთ მწყემსობაში მოვიარე შემოგარენი, სადაც წინაპართა უამრავი ნაკვალევი ჩანდა — ციხეები, ტაძრები, ნან-

გრევეები... აქ მეტწილად სხვები ესახლნენ, მხოლოდ ერთი სოფელი იყო წმინდა ქართული — წერაქვი, ყველა გადავარდნილისა და უსამართლობას გამოქცეულის თავშესაფარი.

ახლაც მახსოვს ჩემი გლეხური ტანსაცმლის სილამაზე. მეცვა, მამისაგან მოყვანილი აბრეშუმის ჭიის პარკიდან გამოხდილი ძაფით, დედის მიერ მოქსოვილ-შეკერილი, ალისფრად შეღებილი ხალათი, გლეხკაცის მშვენიება — ლამაზად ამოსხმული ქალამნები, ბრეზენტის შარვალი, დიდი ბალთიანი ქაპრით, მეხურა ნაბდის ქუდი...

მაგრამ ყმაწვილობა ზღაპრებითა და „ბატონებით“ მალე გათავდა...

მალე გათავდა დრო, როცა ერეკლე¹ს თვითმხილველის მიერ მონათხრობი ამბები, ყველა ურჯულოსთან ბრძოლისკენ მეძახდა... რა თავისუფლად ვამარცხებდი მაშინ საქართველოს მტრებს!

გათავდა ყმაწვილობა, წამოვიზარდენით და დედამ ტფილისს ჩამოგვიყვანა: — ბავშვებს სწავლის დრო დაუდგათო. კარგა მოზრდილი ბიჭი ვიყავი მაშინ.

პირველი ნაბიჯები

პირველად ტფილისში ჩამოსვლისას შემომესმა ზურნისა და არღნის ჭიჭყინი, კულა გლდანელის ფალაგნობის გავარდნილი სახელი, პაზირას სიმღერები შეითან-ბაზრის მიდამოებში, აბანოების ახლო:

...აღსდექ, თამარ დედოფალო,
შენთვის სტირის საქართველო...

...მოდი შეილო ჩემთანა,
გულში რად დამკარ დანა,
საქართველოს შეილო ხარ, შეილო,
იციან შენი ქვეყანა...

ენახე ბაზაზხანა (მაშინ თავდახურული) გახურებული ვაჭრობით და თავგასული „ნოქარ-ხაზეინებით“, მათ შორის მოფუსფუსე სოფლელებით, ბაზაზხანის ქვევით, აბანოების გასწვრივ, უმეტესად სპარსელ-სომეხ ვაჭრებით, მეწვრილმანე ხელოსნებით, მოქეიფე თავად-აზნაურებით, თავზე თაბახშედგმული კინტოებით.

პაერში ტრიალებდა ალექსანდრე მეორის მკვლელობის, მის მკვლელთა გასამართლება-დასჯის ამბები...

ამავე ხანებში სემინარიელმა იოსებ ლალიაშვილმა რექტორი ჩუდეცკი მოკლა, პავლე ეგზარქოსმა საქართველო დასწყევლა, ხაქართველოს დიმიტრი ყიფიანი გამოესარჩლა, მუქარის წერილი

მისწერა პავლე ეგზარქოსს, რის გამოც დ. ყიფიანი გადაასახლეს. ხოლო წლისთავზე თავგაჩენილი ჩამოასვენეს და დიდის დიდებით დაკრძალეს მთაწმინდაზე.

ეს იყო უდიდებულესი ამბავი საქართველოს ცხოვრებაში — კბაბუკი დავითისა და გოლიათის შებმა... ორი უთანასწორო ძალა შეეტაკა ერთმანეთს — დავითმა სძლია გოლიათი...

ახლა თბილისის ხელოსნების პაქქართა დროგამოშვებითი სამღვთოები, — შეგირდის ქარგლად ან ქარგლის რსტატად კურთხევის გამო, — შუადღისას ამა თუ იმ უბანში შილაფლაფისა და ლავაშის დარიგება, ნაშუადღევს ორთაქალის ბალებში ქეიფი, საღამოთი ნაქეიფართა უკან დაბრუნება ხელში ლაპლაპა სანთლებით, თაიგულებით და ვერცხლის ქამარზე ჩამოშვებული ბაღდადებით, ზურნის თანხლებით, საკიდაო ასპარეზისკენ, გლდანელის „კრუგისაკენ“, მთელი ზღვა ხალხის გატაცება ან ორთაქალის ბალებსკენ ეტლი-ეტლზე ვაჭარ-ვაჭრუკანთა თუ მოქეიფე თავად-აზნაურთა გაქროლება, დროგამოშვებით ბარბარეს, თელეთის, მამა-ანტონის, ბოლნისისა თუ სხვა ეკლესიებისაკენ დენა ხალხისა, ზარებშებმული, ლენტეხით ან ბაღდადებით მორთული, ცხენიანი ეტლებით, ქიზიყიდან დაჩარდახული ურმით, უკან გამობმული ძაღლით, საღმთო დეკეულითა თუ ცხვრით, ყუენობა და... ვინ მოსთვლის...

თბილისის ცხოვრება დულდა, ქაფქაფებდა...

მე ქართული წერა-კითხვა იმდენად ვიცოდი, ჩემი დედ-მამის წყალობით, რომ კედლებზე გაკრულ აფიშებს თამამად ვკითხულობდი, ასევე დავიწყე აფიშებზე კითხვით რუსულის შესწავლა მაგრამ ეს არ ემართა. დედაჩემმა მოძებნა თავისი ნაქალბატონარი და ის ოჯახი, სადაც მოახლედ იყო. ეს გახლდათ ოჯახი პავლიაშვილებისა (ქაშვეთის ეკლესიის ეზოში), რომლის ქალიშვილი ანიკო, უკვე ხანში შესული, პროფესორ ივ. თიკანაძეს ჰყავდა მეუღლედ. ამ ანიკო პავლიაშვილს დედაჩემი ძლიერ უყვარდა, როგორც თავისი აღმზრდელი. ამ ოჯახის ახლობელი ნათესავები იყვნენ სოლომონ დოდაშვილის შთამომავალი — პედაგოგი, ფილოლოგი კოტე დოდაშვილი (შემდგომში „კეალის“ თანამშრომელი „ბალტაზარის“ ფსევდონიმით, ინიციალებით კ. დ., თუ საკუთარი გვარით). რომელმაც „მოპარუსკე“ ქართველი, მაღალი წრის წევრთა გასაქირდავად დაწერა:

„სკუპა“ მკლავს, „სკუპა“ მაწუხებს,
მიხშირებს „ღიხანაისა“,
გადავბრუნდები „პასტელზე“,
დავიწყებ „მეტრანიას...“

ამავე ოჯახის მახლობელნი იყვნენ სტეპკო კრელაშვილი, (ს. დოდაშვილის ახლობელი), მისი ბიძა დეკანოზი კრელაშვილი, გიმნაზიელი ალ. ყანჩელი (შემდეგში ცნობილი ჟურნალისტი, მწერალი და იურისტი), „ნობათის“ რედაქტორ-გამომცემელი ანდრია ღულაძე და სხვანი. ამ ოჯახში დედაჩემის წყალობით შვილივით მიმიღეს. ამავე ოჯახის ახლობელთა, თვით ანიკოს მშობელთა, სტ. კრელაშვილის ბიძის, ანდრია ღულაძის დახმარებით, როგორც გამონაკლისი, მთაწმინდის („პაპიტაშვილის“) სკოლის პირველ განყოფილებაში. გამამწესეს. ამ დროს იმდენად მოზრდილი ვიყავი, რომ სკოლის მოწაფე-ამხანაგნი წელამდე ძლივს მწვდებოდნენ და ჩემი ნაბდის ქუდით, „პოტროველად“ და „მიხოდ“ წოდებულნი, თანამოსწავლეთა გამასხარავეების საგნად ვიყავი გადაქცეული; მაგრამ ჩემი ბეჭითი მეცადინეობით სასწავლებელში მალე პირველი ჯგუფიდან მესამეში გადამიყვანეს და თვით მე ვასწავლიდი პირველჯგუფელებს. გარდა ამისა, როგორც ღარიბი, მასწავლებელმა გრ. პაპიტაშვილმა თავის სამზარეულოში ჩამაყენა, მიმსახურებდა. აქვე მქონდა საზრდო-საკვები. ამ გრ. პაპიტაშვილს კლუბში სიარული უყვარდა, ხშირად ღამე ორ-სამ საათზე ბრუნდებოდა. კლუბში წასვლისას მეტყუოდა ხოლმე: — აბა ფხიზლად... კარი დავაკაუნო თუ არა, გამიღო.

მასწავლებლის დავალებას მუყაითად ვასრულებდი. მას ჰყავდა მეუღლედ მშვენიერი ქალი, შინაური აღზრდა-განათლებისა, ქართულად დავდახურული. როცა ლოგინში ჩაწვებოდა, ერთხანს რუსულ წიგნს მაკითხებდა, — აბა წამიკითხე, ამიხსენიო, ხოლო როცა ჩაეძინებოდა, მე ფეხაკრეფით გავდიოდი კლასში, მასწავლებლის კარადიდან გადმოვიღებდი ხოლმე ჟურნალ (შემდეგ გაზეთ) „ივერიას“ და თავდავიწყებით ვკითხულობდი, რაც კი შემხედვებოდა და მოვასწრებდი, ხოლო რა წამს კარის კაკუნს გავიგებდი, წასაკითხად გამოღებულ კომპლექტებს სწრაფად კარადაში შევდებდი ხოლმე და მასწავლებელს კარს ვუღებდი.

ბავშვობისას დიდი მორწმუნე ვიყავი, ყოველ ეკლესიას, ნანგრეე ტაძარს, ანუ ნიშს რომ გავუვლიდი, ქუდს მოვიშვლებდი, პირ-

ჯვარს გადავისახავდი და მოწიწებით ვემოხვეოდი ხოლმე. ეკლესიაში წირვა-ლოცვის დროს ხომ მოკრძალებით ვიდექი, მოწიწებითვე მუხლთ ვიდრეკდი, იატაკს თავს ვახლიდი, ხოლო რაც სკოლის საწიგნე კარადიდან „ივერიის“ კომპლექტებს და სხვა წიგნებს დაწაფებით კითხვა დავუწყე. ჩემში, ჩემს უნებლიეთ, რაღაც ცვლილება განვიცადე, საღვთო წერილს ისე რიგად ვეღარ ვსწავლობდი. გარემო წრე, ცა და დედამიწა მესხვაფერა, ღლეობებშიაც ისე ხალისით ვეღარ დავდიოდი.

მაგონდება ერთი ასეთი შემთხვევა: საღვთო წერილის მასწავლებელმა, ალექსანდრე ლეონიძემ ერთხელ გამიძახა:

— აბა, მოჰყევ შექმნა ქვეყნისა!

მე გავჩერდი..

— დილის ლოცვა! — მაინც ხმა ვერ ამოვიღე, — თვალები ელეთ-მელეთ გადამიტრიალდა.

— ნეტა ამოდენა ოყლაყი ადგილს რად აცდენ სკოლაში, არა სჯობია, — ისევე ძროხაში წახვიდე ან ღორში!..

— რა ვქნა, რაც არ მჯერა, ვერ ვიხსომებ!..

— „რაც არ მჯერაო?“ — მომიახლოვდა, ჟიჟმატი, დამცინავი ღიმილით, მოკეცილი ცერი შუბლზე ამოსულ ძიძიბოზე ისე მაგრა მახალა, რომ ძიძიბო გამიხეთქა, ცრემლი წამომივიდა...

მოწაფენი შეჩოჩქოლდნენ... — მასწ... ქართული წერა-კითხვა და ლექსები ჩვენში ყველაზე უკეთ მაგან იცის! — წამოიძახა უკანა მერხიდან ვანო ქურდაშვილმა, — ჩვენც გვასწავლის!..

— კაი მოგივათ, კაი რამესაც გასწავლით!.. ვისაც ღვთისა არა სჯერა, ვერც ისწავლის, ვერც სხვას ასწავლის, მას არც ღმერთი შეეწევა...

იმ დღეს ღვთისა და სარწმუნოებისადმი რწმენის ერთი ძაფი გამიწყდა.

დაახლოებით ამავე ხანებში დ. ერისთავის „სამშობლოს“ წარმოდგენა ვნახე და, მრავალთა შორის, განსაკუთრებით ის სცენა ჩამრჩა გონებაში, როცა შეთქმულნი ლიონიძის ბაგით ღმერთს შელაღადებენ ლოცვით, რომ ეს ქვეყანა რაცა ტანჯულა, მსხვერპლად იკმაროს და დაიფაროს, და გავიფიქრე — თუ მართლა ღმერთია, ის ხომ ყოველის მხილველი უნდა იყოს, და მაშ საქარა-

თველო, სამშობლო ჩვენი რისთვის დაემხო?! ამის შემდეგ ენახე „ჰამლეტი“

ამ წარმოდგენებმა ისე აღმინტეს გული, რომ სახელოსნო სკოლაში სწავლისას, ფრანგების ქუჩაზე ცხოვრების დროს, შინაური სცენა მოვაწყე და საოჯახო წარმოდგენა გავმართე (სცენები ა. ცაგარლის „მათიოდან“). იმავე ხანებში სააქტო ბიბლიოთეკაში (აწინდელი საქართველოს მუზეუმის ადგილას) დავდიოდი და „ცისკარით“ დიწყებული არ დამრჩენია გამოცემა, რომ არ წამეკითხოს.

ყოველივე ამან მწერლობას მაზიარა, ჯერ სოსო ივანიძესთან (შემდეგში თვალსაჩინო მსახიობი) ერთად, ხოლო შემდეგ დამოუკიდებლად დავიწყე ხელნაწერი ჟურნალის გამოცემა.

თვითონ ვგრძნობდი და სხვებიც გაცილებით ჩემზე უფროსნიც მაგრძნობინებდნენ, რომ სამწერლო-სამწიგნობრო და სათეატრო საკითხებში ჩემი წრის ხალხთან შედარებით წინ ვიდექი, ამავე გარემოების გამო ამიერკავკასიის რკინიგზის სახელოსნოებში ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 90-იან წლებში დავიწყე წიგნაკების გავრცელება, პროპაგანდა-აგიტაცია მცირე წრეში, რომლის მონაწილენი იყვნენ ხალხური მწერალი რკინიგზელი დავით მიხეილის ძე როსტომაშვილი — ნინოწმინდელი, ძველი ბოლშევიკი ოქუაშვილი, ძმანი არავიაშვილები და სხვები.

ამავე ხანებიდან მოვეკიდე მუშურ-გლეხურ სახალხო თეატრს...

მაგრამ ყოველივე ეს უფრო გვიან იყო... ახლა კი ისევ სკოლის წლებს დაუბრუნდები...

ჩვენს ოჯახს სწორედ მაშინ უბედურება მეორეჯერ დაატყდა თავს.

ჯერ იყო და, მამაჩემი სხვის მაგივრად, სანამ სიმართლე გაირკვეოდა, დააპატიმრეს და სწორედ იმ ციხეს აშენებდა, სადაც მერე მე ჩამსვეს... ოჯახის რჩენის სიმძიმე დედას დააწვა კისერზე. როდესაც მამა ციხიდან გამოვიდა, ჩვენს მშობლიურ სოფელში, ხაშმში გადავსახლდით. მამა დღესა და ღამეს მუშაობით ასწორებდა, ოჯახი გაიმართა წელში, მეც სკოლაში დავეწინაურდი, პირველი განყოფილებიდან მეორეში გადამსვა მასწავლებელმა...

ერთ დღეს თბილისში მამისგან ამბავი ჩამომივიდა, — დედა ძალიან ავდა, შენი ნახვა უნდაო.

იმავე სალამოს ბაქებში გავედი, შინ არც კი დავბრუნებულვარ და ნაშუალამევს სოფლისკენ მიმავალ ურმებს გავყევი.

სახლში ლოგინზე მწოლარე დედა დამხვდა, იწვე, გვერდით, ახალშობილი ბავშვი ეწვა. თურმე ძმა შემძენოდა. დედას მშობიარობის მესამე დღეს მატყლი გაერეცხა და ამიტომ გამხდარიყო ავად.

მოვეხვით, გულში ჩამიკრა, დამკონა, თავზე ხელი გადაჰისვა, ყელზე მომეხვია და კარგა ხანს აღარ გამიშვა.

— კარგია, შვილო, რომ ცოცხალს მომიხწარი...

ორი დღე და ღამე სახლიდან არ გავსულვარ, ღამ-ღამე დედა გვერდს მომიწვენდა ზოლმე.

ოჰ, რა ტკბილი იყო დედასთან ჩახუტებით ძილი, მის გვერდით სუნთქვა. ასეთი ნეტარება მე შემდეგში არასოდეს არ მიგრძენია.

დედამ თანდათან თითქოს მოიკეთა, მაგრამ მერე ისევ ცუდად გახდა.

— აჲ იყავ, ჩემთან იყავ, — მითხრა სალამოს ძლივს გასაგონად, — აღარ მომშორდე.

გავიხადე და გვერდით მოვუწექ. დედამ მეგრდზე მიმიკრა, რა-ღაცას მეჩურჩულებოდა, თითქოს საიდუმლოს მეუბნებოდა, თითქო მლოცავდა, კარგად ვერ ვერკვეოდი... მამლის ყვილისას გამეღვიძა, ყელზე ყინული ვიგრძენ, დედას სახეზე ხელი მოვუსვი, — მეცივა... ხმა ვერ ამოიღო.

ერთი შევყვირე, მამა წამოიჭრა...

დედის სიკვდილმა დაანგრია ჩვენი ოჯახი.

მამა სასაფლაოს ვერ შორდებოდა. ერთხელაც ურემში ჩაგვსხა, მე ტფილისს ჩამომიყვანა დეიდასთან, ჩემი და-ძმა კი წერაქვში — ნათლიასთან.

დეიდა ჩემით თავს დიდად არ იწუხებდა, ფაქტიურად მარტო დავერჩი.

სახელოსნო სკოლა შეიქმნა ჩემი დედაც და მამაც.

აჲ მქონდა სადილის გარდა, დღეში — გირვანქა პური, თვითრად — ოთხი მჰნეთი სტიპენდია, ხანდახან ლურჯი ხალათი და შარვალიც.

ხელობას ვსწავლობდი საზეინკლოსა, სამკედლოსა და სახარატოში, საგნებს — ქართულ განყოფილებაში.

ვგონებ, ეს ერთადერთი სკოლა იყო, სადაც საგნები მშობლიურ ენაზე ისწავლებოდა. ამიტომ ყველა ერის შვილები — ქართველები, სომხები და რუსები — საგნების სწავლის დროს ცალ-ცალკე ვიყავით, ხოლო ხელობის სწავლისას — ყველა ერთად, ეროვნების განურჩევლად, როგორც ძმანი და ნამდვილი ამხანაგნი... ასევე ერთად ვიყრებოდით სასადილოში ან თამაშობის დროს.

ამგვარად, ჩვენში ეროვნულ-ხალხოსნური გრძნობა ინერგებოდა, ეს სკოლა იყო ის კერა, რომლის ირგვლივ ვიკრიბებოდით ძველი წესწყობილების გერები — გლეხისა და მუშის, მზარეულისა და მრეცხავის შვილები, ყოველმხრივ „ობოლ-ოხერნი“.

■ ■ ■

იმ დროს ვერ ვერკვეოდი, ახლა კი ვრწმუნდები, რომ ჩვენს სკოლაში იდეური მასწავლებელნი იყვნენ, ხალხის გამოფხიზლების რწმენით გატაცებულნი.

მასწავლებელი ზაქარია კანდელაკი — ეს მუდამ ცოცხალი, მოძრავი ვაჟკაცი ლამაზი, გრძელი წვერით, თავის გაკვეთილების დროს, ხშირად შემოსვლისთანავე მოგვემართავდა: „აბა, დღეს რა გაკვეთილი გვაქვს. გადაშალეთ“. იმავე წუთს უბიდან პატარა წიგნაკს ამოიღებდა, რომელსაც თვითონ გვიკითხავდა ან ვისმე ჩვენთაგანს მისცემდა: „სახელმძღვანელო წიგნზე დადეთ და წაიკითხოთ“.

ასეთი წიგნაკის წაკითხვა ბევრჯერ მე შემხვედრია... ვკითხულობდით და მთელი კლასი სულგანებული მისმენდა...

რა შინაარსის იყო ეს წიგნაკები?

ბატონყმობის დამგმობი, უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლის ცეცხლის ამგზნები, ჩაგრულობა და მჩაგვრელთა ურთიერთობის გამრკვევი...

ლეგალური და არალეგალური.

ეს იყო ჩვენი განვითარების გზა.

მეორე მასწავლებელი — ვასილ ილიჩი, იგივე ვასილ ილიას ძე რეხილაძე, მუდამ საქმიანი და მზრუნველი იერის, მოხდენილი

სიღინჯის, ბუნებისმეტყველებას გვასწავლიდა, ვი ~~მეტი~~ და ~~ქართული~~ ას გვიხსნიდა ქართულად...

ყოველი მისი სიტყვა გამოზომილი იყო, ზუსტი, გამოკვეთილი... გვესაუბრებოდა გარემო ბუნების წარმოშობა-შექმნის შესახებ, საგნისა და ნივთის შემადგენლობაზე... ხშირად ცდას კლასში გვაკეთებინებდა, რითაც თვალდათვალ ვხედავდით ერთი საგნის მეორედ გარდაქმნას, ვწვდებოდით მოვლენათა წარმოშობის მიზეზს... მოხდებოდა, რომელიმე ჩვენგანი გაკვეთილს ვერ შეიგნებდა ან დაივიწყებდა. ამ შემთხვევაში რცხილაძე ასე მიუხვედრელს ეტყოდა:

— გოდორი წყალს დაიჭერს? ვერა, განა? მაშ, რათ გინდა, გოდორი იყო და არა გონიერა ადამიანი!

და ეს საკმარისი იყო, რომ მართლაც ასეთი „გოდორი“ გამოფხიზლებულიყო.

ნიშნების დასმაში ძლიერ ძუნწობდა: 2 საშუალო მოწაფეს ეკუთვნის, 3 — კარგს, 4 — მე, 5 — ღმერთსო, — და ღმერთის ხსენებაზე თდნავ გაიღიმებოდა.

მოხდა არაჩვეულებრივი ამბავი: ერთხელ, გამოცდაზე, არქიმედის კანონი ავხსენი შესაფერი ნახატებით. შემომხედა, ეამა: „ხუთი გეკუთვნის!.. ხომ მიხვდი, ყოველ მოვლენას თავისი მიზეზი აქვს, ყოველ მიზეზს — თავის შედეგი“... — და ეს ისეთი კილოთი მითხრა, რამ ჩემსავე არსებაში ავმალღლი.

მასწავლებელი მიხეილ ბეჟანიშვილი — მუდამ მტკიცე და გარკვეული პასუხის მომთხოვნი, კიდევ უფრო ადასტურებდა ჩვენს მისწრაფებას, რომ არ გვერწმუნა, რაც ვერ დამტკიცდებოდა. მისი საგნები იყო არითმეტიკა და გეომეტრია. ორივე საგანს იგივე ქართულად გვასწავლიდა, საკუთარი ხელნაწერით, რადგან მაშინ შესაფერი ქართული სახელმძღვანელო არ იყო...

ოსტატთაგან დღესაც თვალწინ მიდგას მაღალ-მაღალი, თუჩისფერა, თითქო რკინა-ხავსიდან ჩამოქნილი მკედელი შტარკი, თავისი განუშორებელი ჩიბუხ-ყალიონით; მისი სალაპარაკო ლექსიკონი მხოლოდ ერთი სიტყვისაგან შესდგებოდა: „რაბოტაი“. საზეინკლო-სახარატოს ოსტატ პეტროვისგან უმეტესად ერთს გაიგონებდით:

— მენშე ბალტაი — ბოლშე რაბოტაი.

და ყოველივე ეს გახდა ჩვენის ცხოვრების ანი და ჰოე. ალფა და ომეგა...

პირადად მე, ყოველივე ამან ჩამინერგა ბეჭითი შრომისადმი სიყვარული, ხოლო შრომა ჩემს მეუფედ გარდაქმნა.

* * *

სახელოსნო სკოლაში წიგნების კითხვამ გამიტაცა. საჯარო ბიბლიოთეკას შევეჩვიე და იმდენად მოვმწიფდი, რომ საკუთარი ხელნაწერი ჟურნალი „თარი“ გამოვეცი: თვითონ ვწერდი და ვხატავდი კიდევ (უმეტესად თავ ასოებს. დამავიწყდა, ზემორე აღმენიშნა, რომ ხატვა-ხაზვას გვასწავლიდა რიბინი, მგონი არა რუსი, თაფლათერა, ლამაზი შეხედულებისა და კეთილი სულის კაცი, რომელმაც ჩვენში ჩანერგა სილამაზისა და მშვენიერებისადმი მისწრაფების გრძნობა). „თარი“ გამოვეცი 3 თუ 4 ნომერი. აქ ვათავსებდი ლექსებს, მოთხრობებს (ასეთივე სათაურით, სოსო ივანიძე სცემდა ხელნაწერ ჟურნალს ჩემი და მუშების მონაწილეობით: ამავე ხანებში მუშათა სხვა ჯგუფებსაც ჰქონდათ ხელნაწერი ჟურნალები).

ჩემი ჟურნალის ერთი ნომერი შემთხვევით ზაქარია კანდელაკს ჩაუვარდა ხელში; მან სამსწავლებლოში შეიტანა. რამდენიმე წუთის შემდეგ ჩვენის კლასის კართან მოდგა სომხური განყოფილების მასწავლებელ-მოდღვარი ბაგრატიონი, — მაღალი და სანდომიანი შეხედულების ვაჟკაცი, გვართ გამიხმო, ჩემი ჟურნალი მიჩვენა და მკითხა:

— ტი პისალ?

თავი დავდუნე, ვიფიქრე: ეს არის მახეში გავები-მეთქი, და ძლივს გასაგონად, როგორც დამნაშავემ მივუგე:

— და.

მხარზე ხელი დამკრა: „მალადეც“, მითხრა, სამმანეთიანი ხელში ჩამიღო, — „კუპი ტეტრადიო“ და გამშორდა...

იმ სასიხარულო წუთის ზარი ახლაც გულში მიწკრიალებს..

თითქოს ამ დღიდან გადაწყდა, რომ მე ჟურნალისტი შევქმნილიყავ...

ამ ხანებში უზნური წარმოდგენები დავიწყე ფრანგების ქუჩაზე. ერთხელ თუ ორჯერ სკოლის წარმოდგენაშიაც მივიღე მონაწილეობა (ვგონებ „ძუნწი“), შემდეგ „ავკალის აუდიტორიაში“ ამავე სკოლის მოწაფეებმა (გ. ჯაბაურმა, ვ. თევდორიშვილ-ჯანიაშვილმა, მ. თუმშალიშვილმა, ამ. ნიკოგოსოვმა, მე და სხვებმა) ჩავუყარეთ საძირკველი ხალხურ-მუშურ თეატრს, რომლის პირველი რეჟისორ-ხელმძღვანელი მე ვიყავი... ამავე დასთან იყო მომღერალთა გუნდი, მოვაწყეთ ბიბლიოთეკა მუშა-ხელოსანთათვის (ამის თაობაზე იმ დროს გაზეთში პატარა წერილიც კი მაქვს დაბეჭდილი ი. ხაშმელის ფსევდონიმით), თვითგანვითარებისა და წერა-კითხვის სწავლების წრე, ამ წრის ყოველ წევრს, თითო-ორილამ მუშისათვის წერა-კითხვა უნდა ესწავლებინა (სხვათა შორის, ერთი ასეთი წრე გვექონდა იაკობ ცინცაძის ბინაზე, ყოფილ ანტონოვის ქუჩაზე).

„კვალის“ გამოცემა რომ დაიწყო, ამ ეურნალს მოწაფეთა შორისაც ვავრცელებდი, აგრეთვე სკოლის გარეთაც; აქ სწერდა, სხვათა შორის ეგ. ნინოშვილიც. მისი გარდაცვალების გამო წარმოთქმულმა სიტყვებმა და შესამე დასის ჩამოყალიბებამ მთელი ჩემი არსება დაიბყრო... გადაწყვეტით ამ ჯგუფს მივემხარე.

დაახლოებით ამავე ხანებში, 1893—1894 წლებში, რკინიგზის სახელოსნოების მთავარ საყუდში, „კვალისა“ და პროგრესული შინაარსის წიგნაკების გავრცელება დავიწყე. აქ კავშირი მქონდა დ. როსტომაშვილთან (ნინოწმინდელთან), რომელსაც, თავის მხრივ, კავშირი გაება სხვა მუშებთან.

სკოლის გარეთ რამდენიმე ამხანაგი ვცხოვრობდით ერთად. გაცვეთილების სწავლის გარდა, ჩვენი დრო თვითგანვითარებას უნდებოდა...

სხვა სკოლელები — უმთავრესად გიმნაზიელები — თითქმის ზიზლით შემოგვეყურებდნენ, — ისინი წარჩინებული, მაღალი საზოგადოების წევრებად იყვნენ ცნობილნი, საგანგებო ფორმა ჰქონდათ, ჩვენ კი... ფორმას ვინ გვადირსებდა. ერთხელ ფორმის შემოღების რაღაც ცდა იყო, გერბებიც გამოვქერით, მაგრამ, ვგონებ, ვიღაც დიდმა ალარ დაადასტურა; ამგვარად, დიდრაჯობის საბაბი, ძალაუნებურად, არა გვექონდა...

არტუ ზვენ გვიყვარდნენ ცხოვრების ნებიერნი ძენი...

სამაგიეროდ, ზოგიერთი მოღვაწენი გველოლიავენბოდნენ.

ერთხელ გიორგი წერეთელმა მითხრა: ხვალ საღამოთი შენი მოწინავე ამხანაგებით მეორე სამკითხველოში მოდიო (პირველი სამკითხველო ქართული თეატრის ეზოში იყო, მეორე — გაღმა, ყოფილ „ნარეს სასტუმროს“ მიდამოებში). დანიშნულ დროზე წავედით. რამდენადაც მახსოვს, ჩემთან იყვნენ გ. ჯაბაური, ვ. თევდორა შვილი, შ. მჭედლიძე, თუ არა ვცდები, ვინო ჭავჭავაძე, მ. თუშმალიშვილი და სხვ. გ. წერეთელმა საუბარი გაგვიმართა საქართველოს ისტორიიდან, რითაც ძლიერ დაგვაინტერესა... ბოლოს გვითხრა:

— თქვენ, ყმაწვილებო, მდაბიო ხალხის შვილები ხართ, ხელოსნები; მუშებში მოგიხდებათ ტრიალი, სხვადასხვა ქარხანაში, და საჭიროა ყველაფერში გაერკვეთ, რომ ადვილად კრავინ დაგვაბნოსთო...

ორჯერ თუ სამჯერ კიდევ შევიარეთ გ. წერეთელთან.

— ეზოში, ეზოში... მოისმა ერთხელ და უცებ ყველანი ეზოში გავჩნდით. გაჩერდა ჩარხები, შეწყდა სწავლა.

მზიანი დღე იყო. სკოლის ეზოში, შუა ადგილას, ოქრომკედგადაფარებული მაგიდა იდგა, სამღვდელმსახურო ნივთებით. იქვე — შემოსილი მღვდელი. დაიწყო პარაკლისი, მერე მოისმა: „მარჯვენა ხელი ასწით, აი ასე“. და გვიჩვენეს... ხელი აგვაწვეინეს და მეფის, ერთგულებაზე დაგვაფიცეს. ირგვლივ ზედამხედველ-მასწავლებელნი და დირექტორი შემოგვერტყნენ ისე წარმომიდგა; თითქოს ჩვენ ყველანი გასხლტომას ვაპირებთ, ხოლო ძალად მაფიცარნი გველობებიანო. უცებ დირექტორი მგალობელთაყენ (მოწაფეთა გუნდი გალობდა) წავიდა, რაღაც ანიშნა...

ზოგნი მიეხვდით: მგალობელთა შორის „ბოჟე, ცარია ხარანის“ მაგიერად, ბოხი ხმა მოსძახის: „ბოჟე, ცარია ხარანი“... მგალობელი, მოწაფეთაგანი იყო და როცა უსაყვედურეს, მაგას რათ იძახდიო, მიუგო: — „ხარანი“ და „ხარანი“ ერთი და იგივე არ არისო?..

არცოდნაში ჩამოართვეს, მაგრამ ამ „შემცდარმა“ სიტყვამ მიზანს მიაღწია...

ასეთმა იძულებითმა ფიცმა მეფისადმი ზიზლი ჩაგვინერგა: „რას

ნიშნავს ესა! ძალად რად გვაფიცებენ? რა თავში ვიხლი ხელმწიფეს. გამეფება ვინა მკითხა, ერთგულებაზე რომ მაფიცებენ! რა საჭიროა მეფე?!"

ფიქრები აგვიქოთქოთდა...

• • •

მეორე კლასიდან მესამეში გადავდიოდით... დირექტორმა დანილოვმა, რომელიც კისერმოგრეხილი იყო (რისთვისაც „კისერა“ დავარქვით), მომანდო ამ სკოლის კიბის ქვეშ ტანისამოსის დასაკიდი ოთახის მავთულის ბადით შემოწვნა. საქმეს ხალისიანად შევეუდექი, გავაკეთე კიდეც, მაგრამ ძვირად დამიჯდა: მარწუხის ხმარებით თითები დამებებრა, გარდა ამისა, მესამე თუ მეოთხე დღეს, ერთი ხიფათი შემემთხვა: ჭერს მივატანე თუ არა, კიბეზე გადამჯდარმა, ჭერში მავთულით ლექსის ფხაჰნა დავიწყე და როგორც კი ჩავათავე ერთი ტაეპი:

მეფემ ფიცით ღამაბა,
ბატონად მყავს კისერა, —
ნეტავ მათი მონება
ბედმა რისთვის მიწერა...

უცებ მომესმა:

— იმედაშვილი!

ჩამოვიხედე. „კისერა“ (დანილოვი) მომდგომოდა, ისედაც მოღრეცილი კისერი მოეგრისა და შემომცქეროდა. ცივმა ოფლმა ჩამიარა...

— ტი, ჩტო ცარაპაეშ?

— კონჩილ, გოსპოდინ დირექტორ...

— სლეზაი...

სახელოსნოში გამაგდო.

დაახლოებით ერთი საათის შემდეგ მიმიხმო და ჩემს მიერვე დაწულაში ჩამამწყვდია...

ეს იყო პირველი შხამი.

ამას დაემატა ისიც, რომ საერთოდ რუსულში მოვისუსტებდი, განსაკუთრებით რუსული ისტორიის სწავლაში. მასწავლებელი

მოითხოვდა ზეპირად სწავლას, მე კი, რაც არ მესმოდა, — ვერ ვიზეპირებდი...

ერთხელ, რუსული ისტორიის გაკვეთილის დროს, დირექტორის საქციელით ბრაზმორეულმა, წიგნში ზუსტ ხელმწიფეთა სურათებს ნემსის წვერით თვალები ამოვუჩიჩქნე... შემნიშნეს.

ჩემი წიგნი დირექტორს ჩაუვარდა ხელში...

ამის შემდეგ ხანი აღარ გავიდა; ვითომდა ჩემის ნებით სკოლიდან გამოპრიცხეს... როცა მიზეზი ვიკითხე, დირექტორმა მომიგო:

— ტეპერ სკოლკო ხოჩეშ პიში, რუგაი მენია ი. პოლიტიკოი ზაიმის.

ნერწყვი გამიშრა.

— მაღლობელი იყავ, რომ სხვანაირად არ მოგეჩეცი და შენის ნებით გაგიყვანეო, — მითხრა და კარი შეიხურა...

სიტყვა პოლიტიკა ლურსმანივით ჩამერქო გონებაში...

* *

მძიმე პირობებში მოვექეცი.

ცხოვრების გერს ქუჩის დახრკენილი ბინძური ხახა შემომაჩერდა: მოდი, მოდიო.

სკოლიდან დათხოვნილს საზეინკლოში მუშაობაც არ შემეძლო: ჯერ ერთი, ადვილად არ მიმიღებდნენ, მეორეც — მარწყხით ხელე-ბი სკოლაშივე დამეკორძა, მაგრამ სკოლამ შრომის ისეთი სიყვარული ჩამინერგა, ისეთი სიმტკიცე ხასიათისა, რომ სასოწარკვეთილებას თავი არ მივეცი.

ჯერ კალათით წიგნებს ვატარებდი (ვიშოვე ზ. კიკინაძისა და ივ. მაჭავარიანის დახმარებით), ამავე დროს, არალეგალურ წიგნაკებსა და ფურცლებს ვავრცელებდი, მოვაწყე პატარა წიგნთსავაჭრო, (37 კაპიკი თანხით) აქვე საიდუმლო, აკრძალულ გამოცემათა საცავი, შევუდექე გამომცემლობასა და...

შემდეგ ზედმეტია ვთქვა რამე: ვისაც ჩემი ვინაობა გაუგია, — ჩემი საქმიანობაც წარმოუდგება.

და ყოველივე ეს მხოლოდ და მხოლოდ სახელოსნო სკოლის, — ამ ჩემი სულიერი დედის — *Alma mater*-ის წყალობით მოვიმოქმედე...

„ხე ნაყოფისაგან თვისისაგან იცნობებისო“, — ტყუილად არ უთქვამს ხალხს.

ჩვენი სახელოსნო სკოლაც თვისი ნაყოფისაგან იცნობება.

მუშათა განმანათავისუფლებელი მოძრაობის პიონერები არ. არა-ვიაშვილი, ვასო ცაბაძე, ზაქრო ჩოდრიშვილი და სხვანი; ხელო-ვანნი — რესპუბლიკის სახალხო არტისტი ნიკო გოცირიძე, პროფე-სორი მოსე თოიძე, დამსახურებული მუშა-მსახიობი გ. ჯაბაური და სხვანი; შრომის გმირები — მ. თუშმალიშვილი, კარაპეტიათი; გამო-მგონნი — ედიშერაშვილი, პეტროსიანი (იგივე შრომის გმირი), მწერლები, საზოგადო მოღვაწენი, პოლიტ-კატორღელები, პასუხის-მგებელი მუშაკები — ვანო ვარაზაშვილი, იორამაშვილი, კაციტაძე, ბერეჟიანი და სხვა მრავალნი ასეთნი ზომ ამ ჩვენი სახელოსნო სკოლიდან გამოვიდნენ...

და იმ სკოლას, რომლის კედლებს შორისაც ზემოხსენებულთ ანუ მათგვართ უსუნთქიათ, განა კიდევ დამსახურების მოწმობა ეჭირვება!..

აქედან დიპლომიანი, კაბინეტის, უხერხემლო ხალხი კი არ გამო-დიოდა, არამედ მტკიცე ნებისყოფის, გაუტეხავი, ბრძოლასა და ცხოვრებაში შეუწყვეელი...

• • •

...პირდაპირ თუ არაპირდაპირ, ჩვენს სკოლას რევოლუციის წინაშეც დამსახურება მიუძღვის. მართალია, სხვა სასწავლებლები-დანაც (უმთავრესად სასულიერო სემინარიიდან) გამოდიოდნენ რევოლუციონერები, მაგრამ ისინი ან ერთეული თავგანწირულების მაგალითი იყვნენ, ან უფრო კაბინეტის მოღვაწენი, თეორეტიკოსნი... პრაქტიკულობა, საქმიითი მუშაობა არცთუ ეგრე ადვილად ეხერხებოდათ... სახელოსნო სკოლიდან გამოდიოდნენ, უპირველეს ყოვლისა, პრაქტიკოსები და, იმავე დროს, თეორეტიკოსებიც...

ჩვენში ხალხოსნებმა, მიუხედავად ხალხისადმი ღრმა სიყვარუ-ლისა, მაინც ვერ შესძლეს ხალხის გულში შეჭრა. ასე იყო 90-იან წლებამდე. ზოლო ამ დროიდან, როცა რევოლუციურ იდეებს თვით ხალხისაგან გამოსულები ეზიარნენ (განსაკუთრებით სახელოსნო სკოლის მოწაფენი, რადგან აქ, პრაქტიკასთან ერთად, თეორი-

ახაც ეწაფებოდნენ, ერთსა და იმავე დროს, მუშებიც იყვნენ და ინტელიგენტებიც, — მოკლედ: მუშა-ინტელიგენტები), — რევოლუციურმა თესლმა — ხალხში უფრო დიდი ნაყოფი გამოიღო: გაურკვეველი, მდაბიო მასა პროლეტარული შეგნებით ჩამოყალიბდა, საერთაშორისო პროლეტარიატის დროშის ქვეშ დაირაზმა.

თამამად შეიძლება ითქვას: არაფიაშვილს, ცაბაძეს, ჩოდრიშვილსა და სხვათა, წრეები რომ არ შეექმნათ, სხვა წარმოების თვითნასწავლი მუშები დ. როსტომაშვილ-ნინოწმინდელი, ვანო სტურუა (ანუ ასოთამწყობნი), საქმეში რომ არ ჩარეულიყვნენ და ინტელიგენტი-თეორეტიკოსები არ წამოეყვანათ წრეებში სამუშაოდ იქნებ რევოლუციური იდეები მუშათა ფართო მასაში არც ისე ადვილად შეჭრილიყვნენ...

ამავე სკოლის ნამოწაფართაგან დაარსებულმა ხალხურმა თეატრმა რაოდენი სამსახური გაუწია მდაბიო ხალხის გათვითცნობიერებასა და წინსვლას — ამაზე მრავალმეტყველებს თუ გინდა ის გარემოებაც, რომ დღეს ამ თეატრის მუშაკნი, ანუ მისით აღზრდილნი, ხელისუფლებისა და პარტიის მაღალ სადავეებს მართავენ...

რომელიღაც მწერალმა სთქვა: ყოველი კაცის თავგადასავალი იმ საზოგადოების, იმ წრის ისტორია არის, რომლისაგანაც ეს კაცი გამოსულაო. ამით ვკადნიერდები და ვამბობ:

განვლილი ორმოციოდე წლის მანძილზე სათეატრო-სახელოვნო, სამწერლო, საზოგადოებრივ, სარევოლუციო ასპარეზზე თუ გამოკეთებია რამე.

ამაში უდიდესი ამაგი მიუძღვის ჩემს საყვარელ სახელოსნო სკოლასა და მასში მოღვაწე მასწავლებელთ.

აუ მთელი ჩემი ძალ-ღონით ძველი წყობილების დანგრევას და ახლის, მშრომელთა სამეფოს განმტკიცებას ვემსახურებოდი და, კატორღის მიუხედავად, წარბიც არ შევიხარე, — ამაშიაც სახელოსნო სკოლას მიუძღვის დამსახურება.

ამ სკოლამ შემაყენა ცხოვრების პირველ საფეხურზე.

ისტორიული კედლები

როცა ილია ჭავჭავაძე მაგონდება, — და ხშირადაც მაგონდება, — ჩვენი კულტურის დიდი ბურჯი წარმომიდგება ხოლმე და მაშინვე თვალწინ გადამეშლება ის მიდამო, ის კერა, სადაც ამ კულტურის ცეცხლი ღვიადა.

ეს იყო ზემოხსენებული არწრუნისეული ქარვასლა, რომელიც გასული საუკუნის 90-იან წლებში, ცოტა ადრე თუ გვიან, ილია ჭავჭავაძის თაოსნობით თბილისის საადგილმამულო ბანკმა შეიძინა კომინტერნის* (ყოფილ სასახლის) ქუჩაზე, წინათ ვეება სანიმუშო შენობა, ახლა მართლაც ბუმბერაზულ შენობებთან შედარებით თითქმის ქონდრისკაცად მიჩნეული.

ამჟამად ამ ქარვასლის ეზოში ა. გრიბოედოვის სახელობის თეატრია**. მის მარცხნივ, მეორე სართულზე ვოროშილოვის სახელობის კლუბი, მარჯვნივ, ყოფილ აივანზე სამკერვალო, სახელოსნოები და სხვა, რითაც დახაფრულია დიდი აივანი.

წინათ ილია ჭავჭავაძისა და მისი თანამოღვაწეთა ცხოვრებამოღვაწეობის დროს (ჯერ ილია ჭავჭავაძის, ხოლო მისი ვერაგულად მოკვლის შემდეგ (1907) გ. ყაზბეგის თავმჯდომარეობისას), 1921 წლამდე, აქ, მეორე სართულზე, მოთავსებული იყო „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ გამგეობა და, ამავე საზოგადოების წიგნის მალაზია, რომელშიაც მართლაც სანიმუშოდ მსახურობდა გამყიდველად ჩვენი ბავშვე-

* ახლა აქ, რუსთაველის პროსპექტზე, უნივერსალური „თბილისი“ დგას და ალ. გრიბოედოვის სახელობის სახელმწიფო რუსული დრამატული თეატრის შენობას აშენებენ.

** შემდეგ ამ კლუბს ილია ჭავჭავაძის სახელი დაერქვა.

ბის საყვარელი პოეტი შიო მღვიმელი. ეს ორივე, „ქშშ-კგ საზ-ის“*. გამგეობა და წიგნის მალაზია, შიგნით ეზოს, ხოლო გარეთ ქუჩას გადაჰყურებდა. და იმყოფებოდა გრიბოედოვის სახელობის თეატრთან მისვლამდე, ეზოში შესვლისას მარჯვნივ, ქვის კიბის თავზე, მარჯვნივ, მოსახვევში, სადაც ახლა კერძო მობინადრენი ცხოვრობენ; მის გასწვრივ, რამოდენიმე ნაბიჯზე, მარცხნივ, აწინდელი კლუბის წინ გავლით, ბაღში ახვიდოდით, აქედან სულხან-საბა ორბელიანის (ყოფილ ფრეილინის) ქუჩაზე, სადაც თბილისის საადგილმამულო ბანკი ბინადრობდა ილია ჭავჭავაძის თავმჯდომარეობით. შემდეგში ეს ბანკი საგანგებოდ აშენებულ ბინაზე გადმოვიდა, აწინდელ საჯარო ბიბლიოთეკის შენობაში.

გოროშილოვის სახელობის კლუბის ადგილას იყო ფართო დარბაზი, სადაც ახლა ბიბლიოთეკა და ბუხჰალტერიაა. ამ დარბაზში ილია ჭავჭავაძის თავმჯდომარეობით იმართებოდა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ კრებები. ამ კრებებს ესწრებოდნენ იმავე საზოგადოების წევრები, უფრო მოწინავე ინტელიგენცია, შიგადაშიგ თავად-აზნაურნი, ახალი დროის მოხელე ქართველნი, ახლად ფეხადგმული ვაჭრობა-მრეწველობის წარმომადგენლები და სხვანი. ცხრაასიანი წლებიდან გამოიღვიძა და საზოგადოებრივ საქმიანობაში ჩაბმა მოიწადინა ქართველმა დემოკრატებმა, მუშა-მოსამსახურე-ხელოსნების წოდებამ და კრებებიც გამოცოცხლდა. გაჩნდა ოპოზიცია.

მაგონდება ერთი ასეთი ამბავი. ჩვეულებრივ, მოწინავე საზოგადოების კრებაა. დარბაზი აივსო მუშა ხალხით. დამსწრეთა წინ, თითქმის კედელთან სხედან „ქშშ-კგ საზ-ის“ წევრები. კრებას თავმჯდომარეობს ილია ჭავჭავაძე. ლაპარაკობს იროდიონ ევდოშვილი, შეეხო სხვადასხვა საკითხებს.

ილიამ ზარი ააწკარუნა და ორატორს მიმართა:

— ბატონო ევდოშვილო, ჩვენ „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ანგარიშს ვიხილავთ, გთხოვთ საკითხს დაუბარუნდეთ.

— ბატონო ილია, სიტყვას ბანზე ნუ აგდებთ! — შესძახა ევდოშვილმა.

* იგულისხმება „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“.

— კიბე. მიიღგით და მისწვდით! — სტყორცნა ილიამ (იმ ხანებში ხშირი იყო ასეთი სახოვანი გამოთქმები). ღარბაზმა გადაიხარხარა.

„ქმწ-კგ საზ-ის“ გამგეობის ბინა იქვე, წიგნის მაღაზიის გვერდზე იყო. აქ, წიგნის მაღაზიაში თავს იყრიდნენ ეროვნული საქმის პირისუფალნი: იაკობ გოგებაშვილი, ნიკო ცხეველაძე, ვანო გომართელი, ვაჟა-ფშაველა (როცა კი სოფლიდან ჩამოვიდოდა), ვანო მაჩაბელი, პეტრე უმიკაშვილი, ილია და ნინო ნაკაშიძეები, მ. დემურია, პ. მირიანაშვილი, სამსონ ფირცხალავა (ერთხანს მდივნადაც იყო), არჩილ ჭორჭაძე, ალ. სარაჯიშვილი, კიტა აბაშიძე, ლ. ბოცვაძე, ვარლამ ბურჯანაძე, იპ. ვართაგავა, ან. თუმანიშვილი-წერეთლისა, ნინო ყიფიანისა, ეკატერინე გაბაშვილისა, კეკე მესხისა, დ. კარიჭაშვილი, ალ. როინიშვილი, იაკობ ცინცაძე — ია ეკალაძე, ალ. ნათაძე და სხვანი.

გამგეობის სხდომებიც აქ იმართებოდა, სხდომაზე დასასწრებად ილია ჭავჭავაძე დანიშნულ ღროს, საადგილმამულო ბანკიდან ჩამოდიოდა ბაღზე გამოვლით. ვიდრე ის ჩამოვიდოდა, გამგეობის სხვა წევრები მაღაზიაში, ან მაღაზიის წინ იცდიდნენ. აქ ხშირად ჩვენი ეროვნულ-საზოგადოებრივი და კულტურული საკითხები ირჩეოდა და წყდებოდა კიდევ.

ერთხელ ამ მაღაზიაში, ვაჟას მოლოდინში, წიგნების თვალიერებას შევჩიჩი. იაკობ გოგებაშვილი შემოვიდა, მოგვესალმა:

— ილია არ მობრძანებულა? — ჰკითხა შიოს.

— არა გხლებიათ! — მიუგო შიო მღვიმელმა.

იაკობმა საათს დახედა, შემდეგ მომმართა.

— რას შვრება თქვენი. ახალი გამომცემლობა, ხალხი შეეჩვიოთ თუ არა?

— ეჩვევა, ეტანება...

— ნეტაი არ იქნება!..

იმხანად ზოგს ეგონა: ჩვენი მუშა ხალხი მხოლოდ „არსენას ლექსს“, ზღაპრებსა და უბრალო გასართობ. ამბებს ან სიზმრის ახსნას თუ წაიკითხავდა, ხოლო პოლიტიკურ-ეკონომიურ, სოციალურ და სხვა ასეთი შინაარსის წიგნებს ვერ შეიგნებდა.

დაახლოებით 1890-1891 წლებში ქართული თეატრის მიწისპირა სართულზე, აწინდელი თეატრის შესავალის სვეტების სიღრმეში, შიგნით, „ქმწ-კგ საზ-ის“ მიერვე გაღებული იყო პირველი ქართული წიგნთსაცავ-სამკითხველო, ნახევრად ბნელ მოგრძო ოთახში. ამ წიგნთსაცავ-სამკითხველოს განაგებდა იმხანად. თითქმის პირველი თბაშეკრეპილი ქართველი ქალი, ბაბო (ბარბარე), გიორგი ნადირაშვილის ასული, რომელიც შემდეგში ია ეკალაძის (იგივე თომანთ კობა—იაკობ თომას ძე ცინცაძე) მეუღლე შეიქმნა და მეუღლის იმ დროისთვის ნარეკლიანი სამწერლო და პოლიტიკური დევნის ხვედრი გაიზიარა. ეს იყო იშვიათი ინტელიგენტი ქალი, ქართველი ქალის ახალი ტიპი, — სადა, ფერუმარილწაუსმელი, ტუჩებზეუღებავი, ყველასათვის მიმზიდველი, საყვარელი, გონებით ნათელი, — ეცვა ჟაკეტი, თეთრი კოფთა, ჰალსტუხით. ყველაფერი ეს მეტად გამაქეთილშობილებელ შთაბეჭდილებას სტოვებდა ამ წიგნთსაცავ-სამკითხველოში წიგნების საკითხავად მოსიარულეებზე. ქალბატონი ბაბო მონაწილეობდა პირვანდელ მუშათა საპროპაგანდო-სააგიტაციო წრეებშიაც. აქ, ამ წიგნთსაცავ-სამკითხველოში იკრიბებოდა თვით-განვითარებას მოწყურებული მოწინავე მოსწავლე-ახალგაზრდობა: თბილისის სასულიერო სემინარიიდან, თბილისის სახელოსნო სკოლიდან, რეალური სასწავლებლიდან და კლასიკური გიმნაზიიდან, კანტიკუნტად ქალები, აგრეთვე მუშა-მოსამსახურენი: ამ წიგნთსაცავ-სამკითხველომ დიდი ნაყოფი გამოიღო.

„ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ გამგეობისა და წიგნის მღაზიის პირდაპირ, დაბლა ეზოში, ალ. გრიბოედოვის სახელობის თეატრის ადგილას ქართული თეატრი იყო, რომელშიაც ხშირად სხვადასხვა გასტროლიორი შექირავნე, საოპერეტო ღუ დრამატიული დასები დგამდნენ, წარმოდგენებს. ასეთ შემთხვევებში ქართული წარმოდგენების მმართველ-მსახიობთ გერის მდგომარეობა ჰქონდათ. როგორც ცნობილია, ეს თეატრი იწოდებოდა „სათავადაზნაურო თეატრად“, რომელიც სხვადასხვა უცხო დასზე ქირავდებოდა, შემოსავლის მიზნით.

აქ შეიქმნა და წარმოდგენებს მართავდა ქართული სამუდამო დასი, დრამატული საზოგადოების გამგეობა პირველიდან შექმ-

ნილი იყო ილია ჭავჭავაძის მესვეურობით, აკაკი წერეთლის, ივანე მაჩაბლის, დ. ერისთავის, ბარბარე ჯორჯაძის, გ. თუმანიშვილის, ნიკო ავალიშვილის, ანტონ ფურცელაძის, ა. ცაგარლის, ალ. როინაშვილისა და სხვათა თანამოღვაწეობით. ქართული დრამატული საზოგადოების პირველ გამგეობაში არჩეული იყვნენ: ილია ჭავჭავაძე (თავმჯდომარე), აკაკი წერეთელი (თავმჯდომარის ამხანაგი), გ. თუმანიშვილი (ხაზინადარი), კ. ყიფიანი (მდივანი), მ. ქ. ყიფიანი, რაფ. ერისთავი, ნ. ქანანაშვილი.

დაარსებიდან ჩვიდმეტი წლის რევოლუციამდე ეს თეატრი იმ დროს იყო ქართული ეროვნულ-საზოგადოებრივი აღმზრდელი სკოლა, უნივერსიტეტი, აკადემია, ქართველი ერის აღორძინების კერა, მისი ბურჯი, უმთავრესად ილია ჭავჭავაძის ზრუნვით.

როგორც ცნობილია, აქ, ამ სცენაზე, გამობრწყინდნენ ქართული სცენის ქურუმნი: ვასო აბაშიძე, ლადო ალექსი-მესხიშვილი, კოტე ყიფიანი, კოტე მესხი, ბაბო ავალიშვილისა, ნატო გაბუნია, მაკო საფაროვა-აბაშიძისა და სხვანი, რომელთაც ქართულ სასცენო ხელოვნებას შარაგანდები მოჰყვინეს...

აქ, ამ სცენაზე, გაისმა პირველად (1886) ილია ჭავჭავაძის შთაგონებით, ლადო ადნიაშვილის თაოსნობით და ი. რატილის ლობაობით შექმნილი პირველი ქართული ეროვნულ-ხალხურ მომღერალთა გუნდის (ქოროს) ზეადმტაცი სიმღერები, რომელთაც ქართველობას გაუღვიძეს ეროვნული ვინაობის გრძნობა, გულისხმას ჩაადგეს; ქართული ხალხური გუნდების ჩამოყალიბებას, ხალხური სიმღერების შეკრებასა და მით ჩვენი ეროვნული ოპერის შექმნას საფუძველი დაუდეს*.

მრავალმხრივი და განუზომელი იყო ამ თეატრის გავლენა. მახსოვს, როცა უურნალ-გაზეთებისა და წიგნების კითხვას დავეწაფე, რაღაც კარგი მომენატრა, საქვეყნო-საზოგადო საქმეში ჩარევა, მაგრამ რა გზით, როგორ? — ეს კიდევ კარგად გარკვეული არ მქონდა. გზაც გამოჩნდა.

ეს გზა თეატრმა მაჩვენა.

ამ თეატრში დავესწარი პირველად „ჰამლეტის“ წარმოდგენას, შემდეგ „ყაჩაღებს“... დ. ერისთავის „სამშობლოს“...

* იხ. ამ კონცერტის შესახებ ილიას წერილი. ილია ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. II, 1941 წ., გვ. 134, (ი-ი).

აქ, ამ თეატრში, გაუმართეს იმ დროს პოეტთა პატრიარქად წოდებულს, გამოჩენილ პოეტს, რაფიელ ერისთავს სამწერლო მოღვაწეობის 50 წლისთავის იუბილე, რამაც დიდი ეროვნულ-გამაფხიზლებელი გავლენა მოახდინა მანამდე დაქსაქსულ ქართველთა გვარტომეებზე, გულისხმას ჩააგდო და შეაგნებინა, რომ ჩვენ ყველანი ერთნი ვართ, რომ ჩვენთვის ისტორიას „ღეთად მოუცია მხოლოდ მამული“...

ეს იყო პირველი იუბილე, ილიას და აკაკის, მოწინავე ქართველთა და მეზობელ ერთა მხურვალე თანამონაწილეობით, რომლის დროსაც გამოაშჷარავედა, რაც მანამდე შეგნებულ მამულიშვილ-ქართველთ გულს ცეცხლს უკიდებდა.

ქართული წარმოდგენების დროს ანტრაქტებში სასულე ორკესტრი უკრავდა, ხალხის მოსაზიდად ზოგჯერ საზანდარ ჰაზირას დასტასაც უხმობდნენ. მაშინ ჯერ კიდევ ახალგაზრდა ჰაზირა, ილიასაგან წაქეზებული და თავზე ხელმოსმული, ეშხიანი, ლაზათიანი, ზეღმგზნები სიმღერებით მთელს დარბაზს ავსებდა:

„...ხელი აიღე ჩვენგანა, შე წყეულო, მარტის თვეო!..“

უნდა გენახათ, ყოველივე ეს რარიგ აღაგზნებდა, განსაკუთრებით მდაბიო ხალხს, რამდენჯერ გამიგია ხალხში: — გაიგე ვის ეუბნება, „ხელი აიღე, შე წყეულო, მარტის თვეო“?.. — ეს არის რაღა მეფე და მისი მთავრობა!..

აქვე საქველმოქმედოდ (სკოლების, ღარიბ მოწაფეთა და სხვათა სასარგებლოდ) გამართულა ილია-სალამოები; კონცერტებზე გამოდიოდნენ ილია, აკაკი და სხვანი. ილია — თავისი ლექსებით „ქართულის დედას“, „ჩვენისთანა ბედნიერი“.., აკაკი — „გადაგვარების მოსურნე ბუნებისაგან კრულია“ და სხვა, აქვე ცნობილი დეკლამატორი ნიკოლოზ ერისთავი ამ ორივე პოეტის ლექსებსა და პოემებს დიდის აღგზნებით უკითხავდა ხალხით გაჭედდულ დარბაზს, რითაც ეროვნულ-საზოგადოებრივი გრძნობებით ამაღლებდა მსმენელთ.

ასეთი იყო აქ არსებული ქართული თეატრის მიზანდასახულება, საქმიანობა და გამოძახილი.

* * *

ამავე შენობაში, „ქმწ-კგ საზ-ის“ გამგეობისა და წიგნის მალაზის ზემოთ, მესამე სართულზე, სადაც ამჟამად ი. გრიშაშვილი

ცხოვრობს, მოთავესებული იყო ფოტოგრაფია ალექსანდრე სოლო-
მონის ძე როინაშვილისა, რომელმაც ქართველობას დიდი ამაგი
დასდო საქართველოს ისტორიულ-ხუროთმოძღვრული ძეგლების
გადაღებით, არქეოლოგიური ნივთებისა და ძველი ხელნაწერების
შეკრებით, რაც „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებე-
ლი საზოგადოების“ მუზეუმს საფუძვლად დაედო. ალ. როინაშვი-
ლი, ამავე დროს, დიდი მოღვაწე და ხელშემწყობი იყო ქართული
თეატრისა; დუშეთში პირველმა დააფუძნა წიგნთსაცავ-სამკითხვე-
ლო, მოაწყო ავეჯით და მთელი ქართული ლიტერატურა უყიდა,
სიკვდილამდე მთელი თავისი ქონება; კარგად მოწყობილი ფოტო-
გრაფია, მდიდარი კოლექციით, ისტორიულ-არქიტექტურული,
ეთნოგრაფიული სურათებით „ქართველთა შორის წერა-კითხვის
გამავრცელებელ საზოგადოებას“ უანდერძა. შემდეგში აქ ვინმე
კლარის ფოტოგრაფია მუშაობდა.

ბანკის ცნობილი კრებები და მის ირგვლივ შეხლა-შემოხლა,
ეგრეთ წოდებული „ბანკობია“ მუდამ აქ, თეატრის დარბაზში,
იმართებოდა. იკრიბებოდა თავადაზნაურობა: ქართლიდან ხშირად
ტივებით ჩამოდრიოდნენ, კახეთიდან — დილიჩნებით და ფურგონე-
ბით (იმხანად კახეთის რკინიგზა არ იყო). ეს კრებები ხშირად მწე-
ვე ხასიათს იღებდა, მაგრამ მათი ერთი სასიკეთო მხარე ის იყო,
რომ ორატორებს პაექრობას აჩვენებდა, მოკამათენი უნარს იჩენ-
დნენ... იგივე გვიჩვენებდა როგორი მქვერმეტყველი იყო ილია...
ამ კედლებს მისი ბევრი გამოსვლა ახსოვს...

ალ. გრიბოედოვის სახელობის თეატრის ეზოში შესვლამდე,
მარჯვნივ და მარცხნივ, ასასვლელი კიბეების დასაწყისში, პირით
თეატრისკენ — მარჯვნივ, კუთხეში, მესაათის ბუდრუგანა იყო,
მარცხნივ, კიბის დასაწყისში — „სვიმონა მეგაზეთის“ ბუდრუგანა,
სადაც იყიდებოდა ხილი, ხილის წყლები და ეჟურნალ-გაზეთები,
რომლებითაც ქართველი მსახიობნი სრულიად უფასოდ სარგებ-
ლობდნენ, უმთავრესად რეცენზიის იმ ადგილს ჩახედავდნენ, სადაც
მათ შესახებ ეწერა რამ. ეს „სვიმონა მეგაზეთე“ ზოგჯერ შემო-
სავლიანი წარმოდგენების („სამშობლოს“, „და-ძმის“, ვ. აბაში-
ძის, ვლ. ალექსი-მესხიშვილის, ნატო გაბუნიას, მ. საფაროვა-აბა-

შიძის და სხვა შემოსავლიანი ბენეფისების) ბილეთებს იყიდდა ხოლმე და მერე ზედმეტ ფასებში ჰყიდდა. ამ ბუღრუგანას მარცხნივ, კიბეზე რომ ახვიდოდით, მარჯვნივ გაუხვევდით და გაზეთ „ივერიის“ რედაქცია-კანტორას მიაღებოდით (ძველი ბინიდან აქ გადმოვიდა). ეს გაზეთი 1901—1903 წლებში ალექსანდრე სარაჯიშვილის რედაქტორობით გამოდიოდა, 1903—1905 წლებში — გრიგოლ ყიფშიძის, ხოლო 1886 წლიდან 1902 წლამდე ილია ჭავჭავაძის გამომცემლობით.

ამ რედაქციის გვერდზე ვ. გუნიამ გახსნა სტამბა, იქვე დააარსა გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ (საკუთარი რედაქტორობით სცემდა 1896—1899 წლებში). ერთხანს ამ რედაქციის მდივნად და სტამბის გამგედ მუშაობდა ლადო კეცხოველი, რომელმაც ეს სტამბა მოხერხებულად გამოიყენა არალეგალური წიგნაკების დასაბეჭდად; ამავე სტამბაში აიწყო და დაიბეჭდა ჩემს მიერ ქართულად პირველად შედგენილი „უცხო სიტყვათა ლექსიკონის“ პირველი გამოცემა 1904 წელს, რომელშიაც „კომუნიკური მანიფესტის“ განმარტება ვრცლად შევიტანე (7 სვეტზე, 3¹/₂ გვერდზე), აქვე დაიბეჭდა ჩემგან შედგენილი პიესების კრებული „ცხოვრების სარკე“. ვ. გუნიას ეს სტამბა იმ დროისათვის მეტად კეთილმოწყობილი იყო, — მეორე სართულზე, მუშებისათვის ხალვათი, არა ნესტიანი, პაერიანი, სინათლიანი; საბეჭდი მანქანა ფანჯარასთან იდგა, რომ მბეჭდავს უფრო რიგიანად ემუშავნა.

ბევრი დრო გავიდა შას შემდეგ.

ამჟამად ის ყოფილი საუცხოო, ნათალი ქვით მოფენილი — მოაჯირიანი აივანიც გაუქმებულია; ვერავინ დაიჯერებს, რომ აქ ოდესმე რედაქციები და სტამბა იყო.

აქვე, გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ რედაქციისა და სტამბის პირდაპირ, ქართული თეატრის ვესტიბიულში შესვლამდე, ქანდაკრის კიბის დასაწყისში — კართა შუა 1910 წელს დაედგა პატარა შემოტიხრული, რომელშიაც მხოლოდ მე ჩავეტეოდი და შევეუდექი ეურნ. „თეატრი და ცხოვრების“ გამოცემას საკუთარი, ძლივძლივობით მოპოვებული სახსრებით, საკუთარივე რედაქტორობით. რედაქციაში შემომსვლელთა მისაღები იქვე იყო — ტალანი, ხოლო საწყობი დაბეჭდილი ნომრებისა და ხელნაწერებისა — კიბის ქვეშ. ჩემი რედაქციის ხშირი სტუმრები იყვნენ აკაკი წერეთელი, იაკობ

გოგებაშვილი, ვალერიან გუნია, პართენ გოთუა, ანასტასია ზაზა-
ლისა, ეკატერინე გაბაშვილისა, ანასტასია თუშანიშვილი-წერეთ-
ლისა, ერეკლე მეორის შვილიშვილი — ელისაბედ ირაკლის ასული
ორბელიანისა („საზანდარის“ ფსევდონიმით ცნობილი და ფრან-
გულად „ვეფხისტყაოსნის“ მთარგმნელი). შიო მღვიმელი, ნიკო-
ლოზ ქართველიშვილი, ვასო აბაშიძე, კოტე მესხი, ანტონ ფურ-
ცელაძე, გაბრიელ სუნდუკიანი, ხანდისხან — ვაჟა-ფშაველაც, რო-
ცა კი ფშავიდან ჩამოვიდოდა, ნიკ. ერისთავი, მსახიობი აბელიანი,
საერთოდ ყველა ერის მსახიობი და ხელოვანი — ნიკო სულხანი-
შვილი, ზაქარია ფალიაშვილი, კოტე ფოცხვერაშვილი, მედიტონ
ბალანჩივაძე და სხვანი. ამ რედაქციაში ხშირად გამართულა სათე-
ატრო-სახელოვნო და სამწერლო მოღვაწეთა შეხვედრები. აკაკი
ჩემი ჟურნალის მუდმივი თანამშრომელი იყო. აქ აიდგეს ფეხი
ი. გრიშაშვილმა, ალ. აბაშელმა, გ. ტაბიძემ და სხვა მრავალმა.

აქვე, ამ „საადგილმამულო ბანკის“ შენობაში, შეიქმნა პირვე-
ლი ქართული „ახალი კლუბი“, შემდეგ „ქართული კლუბის“ სახე-
ლით ცნობილი. ამ კლუბმა დიდი სამსახური გაუწია ქართველთა
გაერთიანება-შემჭიდროვებას, ხელი შეუწყო ქართული ეროვნული
კულტურის საქმიანობისა და აზროვნების განვითარებას.

• აქ, ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრების“ ირგვლივ, ჩამოყალიბდა
ქართველ მომღერალ-მსახიობთა წრე, რომელმაც, ქართული კლუ-
ბის ხელშეწყობითა და ნიკო ქართველიშვილის ლობჯარობით,
წარმოადგინა პირველი ქართული ორიგინალური ოპერა „ქრისტინე“
(ახალგაზრდა კომპოზიტორის რევაზ გოგინიაშვილისა), ვანო სარა-
ჯიშვილის, კალანდაძე — აგასოვისა და სხვათა მონაწილეობით 1918
წელს (ამის შესახებ იხ. ჩემი წერილები ექიმის შტოკმანის ფსევდო-
ნიმით — „თეატრი და ცხოვრება“, 1918 წ., № 8. 9: აგრეთვე, სვ.
წერეთლის წერილი „პირველი ქართული ოპერა“, „თეატრი და
ცხოვრება“ 1920 წ., № 21).

ილია ქავჭავაძის სახელთანაა დაკავშირებული ამ ქარვასლაში
დაწყებული და აღორძინებულ-განვითარებული ბევრი სახელოვნო,
სამწერლო, საზოგადოებრივი საქმიანობა. აქ მრავალჯერ გამართუ-
ლა საზოგადოებრივ-საზეიმო დილა-სალამო სხვადასხვა გამოჩენილ
პირთა შესახვედრად, პატივსაცემად; მაგალითად, ამ თეატრში გაუ-
4. ი. იმედაშვილი

მართეს ბრწყინვალე შეხვედრა რუსეთის სახელგანთქმულ დრამატურგს ალ. ნიკოლოზის ძე ოსტროვსკის, რამაც ორი ერის სათეატრო ხელოვნების ქურუმთა შორის სიყვარული და ძმობა განამტკიცა; ალ. სუმბათაშვილ-იუჟინს („ლალატისა“ და სხვათა ავტორს), რომლის გული კიდევ უფრო აღიგზნო სამშობლოს სიყვარულით, აქ გაიმართა ჩემი გამგებლობის (დირექტორის მოვალეობის აღმასრულებლის) დროს პირველი აზერბაიჯანული (თათრული) წარმოდგენა, აქ გამობრწყინდნენ დ. არაყიშვილი, მ. ბალანჩივაძე, ზ. ფალიაშვილი, კ. ფოცხვერაშვილი... ამ თეატრისა და კლუბის ბაღში ილია ჭავჭავაძის მეუღლის, ოლღას თაოსნობითა და მოწინავე ქართველ ქალთა მხურვალე მონაწილეობით ხშირად იმართებოდა ლატარია-ალეგრი, „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ სასარგებლოდ და სხვა მრავალი.

ყოველივე ეს ქართველ მოზარდ თაობას და, საერთოდ, ქართველობას ამალმებდა, აღაფრთოვანებდა, უკეთესი მომავლისაკენ მისწრაფებას უძლიერებდა, მეზობელ ერთა შორის ძმობა-ერთობის ზიდს სდებდა.

აქვე, თეატრში პირისპირ შესვლისას, მარჯვნივ, ეზოს კუთხეზე, ვოროშილოვის სახელობის კლუბის ქვეშ, ერთხანს ვინმე შაპსინს ჰქონდა სტამბა, რომელშიაც, სხვათა შორის, 1909 წლის მიწურულს დაიწყო ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრების“. აწყობა 1910 წლის 2 იანვრისათვის და, ჩემს შეპყრობამდე, ყოველ შაბათს აქ იბეჭდებოდა.

აქ, ამ სტამბაში, იბეჭდებოდა სხვა ქართული გამოცემანიც. სტამბის გასწვრივ, მეორე სართულზე, აწინდელ ვოროშილოვის კლუბის ოთახში მოთავსებული იყო ქართული დრამატული საზოგადოების კანტორა, ხელნაწერ და ნაბეჭდ პიესათა ბიბლიოთეკა და სამდივნო. ამის წინ აივანი თავისუფალი იყო.

1914 წლის 25 ენკენისთვის, ნაშუადღევს 3—6 საათზე, ეს თეატრი მუხანათურად დასწყევს თვითმპყრობელობის აგენტებმა. თეატრის დაწვა აღწერილი მაქვს წერილში „როგორ დაიღუპა ჩვენი წმიდა-წმიდა?“ (იხ. ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1914 წ.,

№ 31, გვ. 3—5). ამ ხანძრის დროს დაიწვა და განადგურდა „თეატრი და ცხოვრების“ მთელი ქონება: სარედაქციო მასალები, წიგნები და ძვირფასი კერძო წერილები, — აკაკის, ეკატერინე გაბაშვილის, შიო მღვიმელის, ვაჟა-ფშაველასი, სოფ. მგალობლიშვილისა და სხვა მრავალი. დაიღუპა ქართული თეატრის გარდერობი, ხელნაწერ და ნაბეჭდ პიესათა ბიბლიოთეკა და თეატრის შესახებ სხვა ენებზე გამოსული წიგნები.

და მაინც, — ამ შენობის ნახანძრალი კედლებიც კი უტყვი მათიანეა მეცხრამეტე საუკუნისა და მეოცის დასაწყისის ქართული კულტურის ცხოვრებისა.

ბევრი რამ აქ დაიწყო...

მუშათა თეატრი

სამოცი წლის წინანდელ ამბავს მოგახსენებთ.

მოგითხრობთ მოგონებებსა და არა ისტორიას.

მეცზრამეტე საუკუნის ბოლო ათეული ჩვენი ხალხის ყოფაცხოვრების ძირეული გარდაქმნა-გარდატეხის ხანა იყო.

ასეთ ვითარებაში ჩვენი სკოლა, ჩვენი სულიერი საზრდოს მომნიჭებელი და საზოგადოებრივი აღმზრდელი იყო ქართულ თეატრი, ისიც უმეტეს მდაბიო ხალხისათვის ხელმიუწვდომელი, სათავადაზნაურო ქარვასლაში შეკეტილი. და მაინც, ამ თეატრის ნაპერწკლებმა ალაგზნეს სათეატრო ხელოვნების კერები უბნურ-საოჯახო წარმოდგენების სახით, მაგრამ ყოველივე ეს ის არ იყო, რაც მუშა ხალხს ესაჭიროებოდა: იდეურად და მხატვრულად ჯანსაღი წარმოდგენები, — ნამდვილი მუშურ-ხალხური თეატრი. ამისი შექმნა წილად ხვდათ თბილისის სახელოსნო სკოლაში აღზრდილ, იდეურად და ეროვნულ-დემოკრატიული აზროვნებით, სოციალისტური მიდრეკილებით გასულდგმულბულ ახალგაზრდობის მოწინავე თაობას, რომელმაც შექმნა „სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობა“ და უფასო წარმოდგენების მართვას შეუდგა.

და ამ დღიდან დაიბადა მუშათა თეატრი. ეს იყო გასული საუკუნის 90-იან წლებში.

ზოგიერთნი, ამ მუშათა თეატრს სახალხო თეატრის სახელით ვიხსენიებდით, მაგრამ უფრო სწორი იქნება, თეატრის ისტორიაში

ეს სახალხო, იგივე ხალხური თეატრი, მუშათა თეატრის სახელით შევიდეს.

როგორც ცნობილია, გიორგი ერისთავის მიერ განახლებული თეატრი გასული საუკუნის 50-იან წლებში, პირველხანად მაინც, უმთავრესად ბრწყინვალე წოდების სანახაობა იყო, ფრიალ დამახასიათებელია ის გარემოება, რომ იმავე საუკუნის სამოციან წლებში (1865 წ.) დაბა ხონში გ. ერისთავის „გაყრა“ მხოლოდ წულუკიძეთა გვარის წევრებმა განასახიერეს და უნდა ვიგულისხმოთ, რომ აუდიტორიაც „მაღალი საზოგადოება, ბრწყინვალე წოდება“ იქნებოდა.

ამ წარმოდგენის პროგრამა-აფიშა, საწერი ქალაქის თაბახის ერთ გვერდზე დაბეჭდილი, 1914 წელს მსახიობ-რეჟისორმა ვალერიან შალიკაშვილმა გადმოშტამა. ეს პროგრამა-აფიშა, საბედნიეროდ, იმავე წლის ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრების“ მესამე ნომერში დავბეჭდე. დედანი ინახებოდა ქართული თეატრის არქივში, რომელიც 1914 წლის ზანძარმა შთანთქა.

ქართულ სამუდამო სცენასაც მხოლოდ ჩვენმა მოწინავე ინტელიგენციამ ჩაუყარა საძირკველი (1879 წ.) საადგილმამულო ბანკის თავადაზნაურთა ქარვასლაში, უმთავრესად ილია ჭავჭავაძის შთაგონებითა და მონაწილეობით.

ამ თეატრში მდამოთავის ქანდარა იყო განკუთვნილი, მათ გამოჩენას პარტერში უფროხოდნენ ჩვენი „ქენი-კნი-აუენბი“ და მათი ამჟოლ-დამჟოლი „კავალერნი“, თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულმა სამუდამო სცენამ ხელოვნების თესლი უხვად განაბნია ხალხში, ჩვენს ეროვნულ გათვითცნობიერებას ძლიერ შეუწყო ხელი და, ვიმეორებ, მისი გავლენით, მისი მიბაძვით, ქალაქის გარეუბნებშიაც ჩამოყალიბდა სცენისმოყვარეთა საოჯახო შინაური წარმოდგენების მმართველი წრეები, უფრო მოძველებული რეპერტუარით („კატა აწონა“, „კაპიშონი“, „ძუნწი“ და სხვა). ამ საეზოვე-საოჯახო წარმოდგენებს ახლო-მახლო მეზობლებიც ესწრებოდნენ ხოლმე ფასით ან უფასოდ, წარმოდგენები იმართებოდა ღია ცის ქვეშ ეზოში, აივნებზე, ხანდახან ოთახებშიც, სადაც ფარდისა და დეკორაციების მაგივრობას სწევდა ფარდაგი, ხალიჩა, საბნისპირი, ზეწარი, ხან ძველებური კრელი სუფრა და სხვა. ეს, ეგრეთ წოდებული „წარმოდგენები“ იმართებოდა პოლიციის დასტურის გარეშე, ნამალავად, ვინაიდან იმ დროს წარმოდ-

გენების მართვის უფლება ეძლეოდა მხოლოდ დრამატული საზოგადოების მსახიობთ. ესენი კი, მათგან ზოგიერთები, მაინცაღამაინც წყალობის თვალთ არ უყურებდნენ სცენისმოყვარეთა ასეთ „წარმოდგენებს“ (თუმცა ზოგი მათგანი შემდეგში სახალხო სცენაზე შემთხვევით მონაწილეობდა, ნებართვა არასოდეს არ აუღიათ, რამდენადაც მე მახსოვს). მიუხედავად ამისა, ეს არალეგალური წარმოდგენები მაინც იმართებოდა, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ იყო (ეს თამამად უნდა ითქვას) ნამდვილი მუშური, ნამდვილი იდეურ-საზოგადოებრივ მისწრაფებით გასულდგმულებული.

ეგრეთ წოდებული სახალხო „იაფფასიანი“ წარმოდგენების (მანეთ-ნახევრიდან ოც კაპიკამდე) მმართველ წრეთაგან უფრო აღსანიშნავია ალ. ნებიერიძის თაოსნობით დაახლოებით 1888—1889 წლებში, თბილისში ოლღას (აწ ლენინის) ქუჩაზე „ელბრუსში“ (ამჟამად აქ აგებულ დიდ სახლში მოზარდ მაყურებელთა ქართული თეატრია) დადგმული წარმოდგენები, კუქიაში ვ. თევდორაშვილის, ისაყო ძნელაშვილისა და სხვათა წრე, ბაგრატიონთა უბანში (აწ ბარათაშვილის ქუჩის ხიდის ყურში, სტალინის სანაპიროს დასაწყისში) შემდგარი სცენისმოყვარეთა წრე (ამ წრის ჩგუფური სურათი — მანუელ ლეგვანი, ნიკო გოცირიძე, ალექსანდრე ბაჩიაშვილი, იოსებ ივანიძე, შოთა და დავით ცხოველიძეები, იოსებ იმედაშვილი, რომანოზ სალაყაია მოთავსებულია ქურნალ „თეატრი და ცხოვრების“ 1914 წ. № 25 გვ. 14); მათ გარდა წრეში სხვებიც ირიცხებოდნენ, მაგალითად, ალ. პატარიძე, ალ. გოცირიძე...

გასული საუკუნის 90-იან წლებში, თბილისის სახელოსნო სკოლაში დავით ახალკაცის, ვასო რაქვიაშვილის და სხვათა მონაწილეობით დავდგი გ. ერისთავის „ძუნწი“ (ვასრულებდი კარაპეტას როლს). ფრანგების ქუჩაზე, მის შესახვევში არსებულ თუთუნის ქარხნის გვერდით ოჯახში, დავიწყე „და-ძმის“, „ძუნწის“, „პეპოს“ და სხვა პიესების ნაწყვეტების მომზადება სახალხოდ წარმოსადგენად. „და-ძმის“ ერთი სცენა („ციხეში“) დავდგი კიდეც. გაიოზს ასრულებდა დავით ახალკაცი; მეორე საცდელ „წარმოდგენად“ განვასახიერეთ „პეპოდან“ ზიმზიმოვის (მე) და პეპოს (დავით ახალკაცი) შეხვედრა, მაგრამ ეს პიესები სრულად ვერ განვახორციელეთ შესაფერი დარბაზის უქონლობის გამო.

გარემოება მოითხოვდა პიესების დადგმას უკუთმად მოწყობილ სათეატრო შენობაში.

ასეთივე ფიქრებით იყვნენ გატაცებულნი ზემი თანამოქალაქელები ვასო თევდორაშვილი, ისაკა ძნელაშვილი, გიორგი ჭაბაური, დავით შველიძე, ვასო რაჭვიაშვილი და სხვები. ჩვენი ამხანაგური ნაღიმების დროს (ვანო სუხიშვილის, ვასო თევდორაშვილის, დავით შველიძისა და სხვათა ოჯახებში), თუ ქუჩაში, ან ბალებში შეხვედრისას, ჩვენი საერთო გულისტკივილი იყო: სად შეგვეგულეობინა ისეთი შენობა, რომ რიგიანი, ნამდვილი ხალხური წარმოდგენები გაგვემართა, როგორც ჩვენ იმ დროს გვესმოდა და როგორიც ხალხის წყურვილს დააკმაყოფილებდა.

ერთხელ, ერთი ასეთი შეხვედრის დროს, ავქალის (აწ საბჭოს¹) ქუჩაზე, ბაზრის პირდაპირ, სარკინიგზო ხიდის გადმოსწვრივ, შეეჩერდით ხორველობის (1891—92) დროს იაფფასიან საჩაიედ აგებულ შენობის წინ; ამ შენობაში იმხანად, კვირაობით, სახალხო კითხვები იმართებოდა „ბუნდოვანის სურათებით“. იმ დღეს კი, როცა ვასო თევდორაშვილმა, ისაკ ძნელაშვილმა და მე ჩამოვუარეთ, გამოკეტილი იყო, შემოვუარეთ, ავხედ-დავხედეთ და გუნებაში დავითავისეთ.

ამ აზრით შეპყრობილთ დარაჯისაგან, — გრძელწვერა მიხილ არტემიჩი თუ ივანიჩ არტემისაგან შევიტყუეთ, რომ შენობას განაგებდა საქალაქო ექიმი ი. ხუდადოვი, „სიფხიზლის საზოგადოების“ თავმჯდომარე.

ამ ექიმ ნიკოლოზ (ნიკო) ხუდადოვს (იგივე ხუდადაშვილს), შორიდან ვიცნობდი, როგორც მწერალ ნიკო ლომოურის ცოლისძმას, ილია ჭავჭავაძის უფროსს „ივერიის“ თანამშრომელს, ხალხოსანს, სახალხო მოღვაწეს, ლოთობანობის წინააღმდეგ მებრძოლს. სხვათა შორის, მისი თაოსნობით გაშენდა შემდეგში ქუჩის სასადილოს გადაღმა ნაძალადევისკენ ტყე, რომელსაც ახლა „ხუდადოვის ტყეს“ უწოდებენ. იგი მოკლეს შავრაზმელებმა რეაქციის დაწყებისას, 1906 წელს, ხოლო მისი უშუალო მკვლეელი ტერორისტმა მეორე დღესვე მოკლა.

აი, ამ ხუდადოვის ხელში იყო ჩვენთვის სანატრელი შენობის გადმოცემის ბედი.

¹ ახლა ოქტომბრის ქუჩა.

ნ. ხუდადოვთან წასვლამდე შევიკრიბენით, მოვითათბირეთ, თუ როგორი მოთხოვნით, რა მიზეზით წარვსდგომოდით, აქვე გადაწყვიტეთ, რადაც უნდა დაგვედგომა ეს შენობა ხელში ჩაგვებდით: ამიტომ, შევადგინეთ „სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობა“ და მისი გამგეობაც ავირჩიეთ: თევდორაშვილი (ჯანიაშვილი) ვასილ ივანეს ძე, თავმჯდომარედ („მეთავედ“); იმედაშვილი-ხაშმელი იოსებ ზაქარიაძის ძე, რეჟისორ-ხელმძღვანელად; მკედლიშვილი ზაქარია (შაქრო); ნიკოლოსოვი ამირან — ხაზინადარ-რეკვიზიტორად; ძნელაშვილი (ძნელაძე) ისაკ მიხეილის ძე; ჯაბაური გიორგი ნონიკას ძე; შემდეგ შემოგვიერთდა დავით რომანის ძე შველიძე.

მეორე თუ მესამე წარმოდგენიდან შემოვიერთეთ ჩვენი თანასკოლეელი მიხეილ ანტონის ძე თუშმალიშვილი, რომელიც პირველი დღიდანვე მოკარნახეობას შერჩა და საუკეთესოდაც გაართვა თავი.

ჩვენი მიზნის მისაღწევად ამხანაგებისაგან არჩეულებმა (ვ. თევდორაშვილმა, ი. იმედაშვილმა, ა. ნიკოლოსოვმა, გ. ჯაბაურმა), ექიმს ნ. ხუდადოვს რომ განუცხადეთ: „თქვენს გამგებლობაში მყოფ საჩაიე შენობაში გვესურს სახალხო წარმოდგენები გავმართოთ, რათა სამიკიტნოებიდან ხელოსანი — „დაბალი“ ხალხი თეატრში მოვიზიდოთ და მით ლოთობას გადავარჩინოთ!“, ნ. ხუდადოვმა თვალგაბრწყინებითა და ღიმილით, გვითხრა:

— ბიჭუნებო, ეგ რა კარგი ფიქრი მოგსვლიათ!... პიესა აირჩიეთ, მოემზადენით და, ჩემის მხრივ, ვეცდები, ქალაქმა ეგ შენობა დაგიტოვოთ.

სიხარულისაგან ფეხზე აღარ ვიდექით.

ავქსენტის ცაგარლის პიესის „რაც გინახავს — ვეღარ ნახავ!“, არჩევისა და მომზადების შემდეგ, იმავე ნ. ხუდადოვის მიწერილობის თანახმად, საკვირაო სკოლის მასწავლებელმა ვერა დავითის ასულმა ქართველიშვილმა (იგივე ალექ. მიქაბერიძის მეუღლე) და მარიამ ალექსანდრეს ასულმა არლუთაშვილმა (არგუტინსკაიამ) პოლიცმაისტერისაგან ნება აგვიღეს, შენობა გადმოგვეცეს და ზოგიერთი დეკორაციაც გვიშოვეს.

ჩვენ აღტაცებით შევუდექით სცენის მოწყობას: მოვანგრიეთ ჩაის ასადულებელი „კუბი“, გავზიდეთ ღორღი, ნაყიდს თუ შემოწირულ ფიცარს საკუთარი ზურგით ვეზიდებოდით, რომ სცენა ღროთი, მოგვეწყო და წარმოდგენა გაგვემართნა.

აქ მუშაობის დროს ღზოდადრო გვასაზრდოებდნენ ვასიკოს და ისაკის დედა, ხანდახან დავით შველიძეც უმატებდა სანოვანებს. როგორც იყო, სცენა ჩავდგით დეკორაციები ჩამოვკიდეთ და 1893 წლის სექტემბერში ხალხით გაჰყვანილ დარბაზში მუშათა თეატრის პირველი წარმოდგენის ფარდაც ავხადეთ.

ეს პირველი წარმოდგენა სრულიად უფასო იყო.

ამ წარმოდგენამდე, უბნურ, საეზოვე-საოჯახო წარმოდგენებში, ქალის როლებს ვაყები ასრულებდნენ, რადგან ქალებს სამარცხვინოდ მიაჩნდათ სცენაზე გამოსვლა.

მუშათა თეატრის პირველ წარმოდგენაში „რაც გინახავს — ვეღარ ნახავ“, ქვრივი დედაკაცის როლის აღმსრულებლად მოვიწვიეთ ერთი მოსარეცხე ქვრივი დედაკაცი.

ამ დედაკაცმა წერა-კითხვა არ იცოდა, მაგრამ წავუკითხეთ როლი. არ ვიცი, ფულმა დაახარბა (3 მანეთი მივეცი), თუ როლში გამოთქმული აზრები მოეწონა, მაღე როლი ზეპირად შეისწავლა და მაყურებელნიც აღტაცებაში მოიყვანა.

ამ წარმოდგენის დროს საცრემლ-სიცილო ამბებიც მოხდა: მებატონის როლს ასრულებდა ილიკო სუხიშვილი; როცა ფარდა აიხადდა, ხალხმა შესძახა:

— ვაა, ილოო!... შენა ხარ, ილოო?.. ერთი შეხედეთ, ჩვენი ილოა! — ეს შეძახილები დარბაზს მოეფინა; ილიკო სუხიშვილმა ერთხანს უთმინა, მერე ავანსცენისკენ გადადგა და შესძახა:

— ღაჩუმდით რაღა, თქვენი... — და აქ ერთი მაგარი შეუყურთხა, — რა, იყო თქვე მამაობრებო, — მე ვთამაშობ, თქვენ ხომ არაა!..

ხალხმა გაღიხარხარა, მერე როგორც იყო დაწყნარდა, ილიკო სუხიშვილმაც როლი განაგრძო!...

ამავე წარმოდგენის დროს მეორე შემთხვევაც მოხდა. უკანასკნელი სცენის დროს, როცა გიყუამ (გ. ჭაბაურმა) მებატონეს შეუტია შეძახილით: „შენი ღრასტიც დაიქცეს!“, თან ეცა და გადააქცია, თურმე, სცენის იატაკის ფიცარი კარგად არა ყოფილიყო მილურსმული თუ ნაპირს დაცილებული, ერთი მხარე აპოლიკდა, მებატონე (ილიკო სუხიშვილი) ჩაიჩეხა, ხალხმა აღტაცებული ტაში დაჰკრა და შეჰპროიალა: „ბრავო, ბრავო!.. ბის, ბის!“.. ფარდა დაიხურა საზეიმო ვითარებაში, ხალხი აღტაცებით ტაშს უკრავდა...

გ. ჯაბაურმა მოიწადინა ეს სცენა კიდევ ერთხელ ეჩვენებინა, იატაკის ფიცარი გავასწორეთ, რომ კიდევ არ აპოლიკებულყო, ფარდა გავწი-გამოვწიეთ... გიუჟამ შეუტია „შენი დრასტიკ კი დაიქცეს“ და მებატონეს ეცა, მიაწვინა, მაგრამ რადგან იატაკის ფიცარი წინანდებურად არ აპოლიკდა, დამსწრეებზე ისეთი შთაბეჭდილება ვეღარ მოახდინა, — წელანდელი სჯობდაო.

საჭირო შეიქნა მტკიცე წესრიგის დაცვა, გარკვეული გეგმიანობა, როგორც პიესის მომზადებისა და როლების შესწავლისათვის, ისე თითოეული სცენისმოყვარის გარკვეულ კალაპოტში ჩაყენებისა და გაწვრთნისათვის. ამხანაგებს მოველაპარაკე და სათანადო წესების შედგენაც მე მომენდო. აი, ეს წესდებაც, 57 წლის წინად*, ჩემს მიერ შედგენილ-დაწერილი:

„სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობის წესდება“
მიზანი. სამოქმედო წესები და მოვალეობა

1. სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობა შესდგა იმ მიზნით, რომ:

ა) მართოს უფასო წარმოდგენები ღარიბ ხალხისათვის — ქარგლებისა და მოსამსახურეთათვის, დადგას ხალხის ცხოვრებიდან აღებული პიესები;

ბ) ხელოსანთათვის, გააღოს წიგნთსაცავ-სამკითხველო განაპირა უბანში;

გ) მოაწყოს მომღერალთა გუნდი;

2. ამ მიზნის განსახორციელებლად ამხანაგობა:

ა) შოულობს შესაფერ შენობას;

ბ) ხარჯების დასაფარავად ამხანაგობის ყოველი წევრი თვითურად იხდის 50 კაპ. (ათ შაურს);

გ) აგროვებს შემოწირულობას;

დ) წარმოდგენების გასამართავად მოიძიებს პოლიცმეისტრისაგან საჭირო ნებართვას;

3. „სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობაში“ წევრებად მი-

* მინიშნებულია 1893 წელს.

იღებიან მხოლოდ ხელოსნები და წარმოდგენებს საკუთარი ძალ-
ღონით დასდგამს;

4. თუ ამხანაგობა საკუთარი საწევრო გადასახადით ვერ დაფა-
რავს წარმოდგენების ხარჯს და თუ საჭიროდ დაინახა, დანიშნავს
წარმოდგენაზე შესასვლელ ფასს, მაგრამ ეს ფასი არ უნდა აღემა-
ტებოდეს პირველი რიგიდან ბოლომდე ერთ შაურს (5 კაპ);

5. ამხანაგობის ყოველი წევრი ერთგულად უნდა ასრულებდეს
საერთო დავალებას და თავმჯდომარის განკარგულებას;

6. სასტიკად აკრძალულია რეპეტიციაზე დაგვიანება, როლის
უცოდინარობა, რეჟისორის წინააღმდეგობა და სიტყვის შებრუნება
რეპეტიციის გავლის დროს, დაგვიანება ანდა დროზე არ გამოცხა-
დება რეპეტიციაზე; ვინც 10 წუთის მეტს დაიგე[იანებს] ან უწყა-
წურ სიტყვას იხმარებს, რეჟისორისაგან მიცემულ როლზე უარს
იტყვის, რეჟისორის შენიშვნას არ მიიღებს, ანუ სხვა რაიმე დანა-
შაულს ჩაიდენს, — პირველ შემთხვევაში დაჯარიმდება ამხანაგო-
ბის სასარგებლოდ ორი შაურიდან ხუთ შაურამდე (10—25 კაპ),
ხოლო თუ მესამედაც შენიშვნეს დანაშაული, — ამხანაგობიდან
გაირიცხება;

7. ყოველი სცენისმოყვარე წევრი ჩვენი ამხანაგობისა ისე უნდა
შედიოდეს სცენაზე, როგორც ეკლესიაში და ისე ეპყრობოდეს,
როგორც საკუთარ ოჯახს. ამხანაგობის ყოველი წევრი შეძლების-
დაგვარად ხალხს უნდა უხსნიდეს თეატრის მნიშვნელობასა და
გულში უნერგავდეს სიყვარულს სცენისა და თეატრის;

8. ყოველი სცენისმოყვარე, როცა ტანისამონს ჩაიცვამს და
გრიმს გაიკეთებს, უნდა გამოეცხადოს რეჟისორს, ეჩვენოს და
მხოლოდ რეჟისორის დასტურის შემდეგ გავიდეს სცენაზე. წარმო-
დგენაში მონაწილე სცენისმოყვარე, იმ მოქმედების დროს, რომელ-
შიაც მონაწილეობს, თავის ადგილს უნდა იღგეს;

9. ყოველმა სცენისმოყვარემ, როცა ბოლს მიიღებს, მთელი
პიესა უნდა წაიკითხოს და შეიცნოს; როლების განაწილებამდე
მთელს პიესას კითხულობენ, რასაც ყურადღებით უნდა ისმენდნენ
და ყურად იღებდნენ რეჟისორის ახსნა-განმარტებას. მიღებული
როლის საკუთარ სიტყვებით ჩატარება, სუფლიორის ბუტკისკენ
ცქერა, ხალხისკენ ზურგის შებრუნება, წარმოდგენის საღამოს
ხალხში გასვლა, წარმოდგენის მსვლელობის დროს თავის დაკერა,
ღარბაზში ნაცნობებისკენ გახედვა და სხვა აკრძალულია.

10 აკრძალულია სცენაზე უცხო პირთა შესვლა, კულისებში პაპიროსის წევა და სხვ.

11. რომ ყველა სცენისმოყვარემ უკეთ შეიგნოს თავისი როლი და შესაფერისად შეასრულოს, უნდა გაეცნოს ქართულ მშობლიურ მწერლობას, სხვადასხვა ხნოვანებისა და ხასიათის ადამიანთა ზნე-ჩვეულებასა და ლაპარაკ-სიცილს, მიხვრამოხვრასა და სხვ. ამ მიზნით შეიძლება დახმარება მოეთხოვოს ჩვენს მოწინავე მოღვაწეთა და მწერალთ.

12. ეს არის ჩვენი საერთო საამხანაგო წესდება და აქ გამოხატული მიზანი ჩვენი მრწამსი. ვინც ამ ჩვენს წმინდა საქმეს უღალატოს, დედა შეერთოს ცოლათა და ყოველგანაც გარიცხული იყოს ამხანაგობის უღირსი. და ვინც ახალი წევრი შემოვიდეს, ამ წესდებას უნდა დაემორჩილოს“.

(„საიუბილეო კრებული, სახალხო თეატრი 1893—1923“

დღაქალაქი გვ. VI-VII).

ეს წესდება ჯერ მთლიანად წაუუკითხე ამხანაგთ, მერე — მუხლობრივ და ერთხმად სახელმძღვანელოდ მივიღეთ.

რეპეტიციების დროს ძალზე სასტიკი ვიყავი, როგორც რეჟისორი, თითოეულისათვის რამდენჯერმე უნდა მეჩვენებინა მიზანსცენა, ვაიძულებდი ერთი და იგივე რეპლიკა ან მონოლოგი, დიალოგი რამდენჯერმე გაემეორებინათ, ვიდრე როგორც მესმოდა, კალაპოტში არ ჩავაყენებდი. კიდევ ერთხელ მინდა გავიმეორო: ამ მუშათა თეატრის ფუძემდებელნი, საძირკველის ჩამყრელნი იყვნენ და არიან სახელოსნო სკოლის. ნამოწაფარნი, სხვადასხვა დარგის მუშა-ხელოსნები (ანბანთა რიგზე):

1. ვასილ ივანეს ძე თევდორაშვილი, იგივე ჯანიაშვილი — გამგეობის თავმჯდომარე, ზოგჯერ სცენებში მონაწილე.

2. იოსებ ზაქარიას ძე იმედაშვილი-ხაშმელი — რეჟისორი ხელმძღვანელი, სახასიათო როლების შემსრულებელი.

3. მიხეილ ხტრისი ძე თუშმალიშვილი, — მოკარნახე;

4. ამირან ნიკოლოსოვი — ზაზინადარი, რეკვიზიტორი;

5. დავით რომანის ძე შველიძე — მხიარული-კომიკი;

6. ისაკ მიხეილის ძე ძნელაშვილი (ძნელაძე) — კომიკურ როლების აღმასრულებელი;

7. გიორგი ნონიკას ძე ჯაბაური — გმირული როლების აღმასრულებელი.

ერთხანად ამ წრეში ახლო მონაწილეობას იღესა და ძაქრო ძქედ-ლიშვილიც.

• • •

დავიწყეთ ვ. გუნიას პიესის „და-ძმა“ მომზადება. ამ დროიდან შემოგვემატნენ სხვა სცენისმოყვარენიც. რადგანაც ამ ყოფილ საჩა-იეში „სახალხო კითხვებიც“ იმართებოდა „ბუნდოვანის სურათე-ბით“, „შეერაზმელთა“ წრე ხელს გვიშლიდა, რეპეტიციისათვის დრო და ადგილი აღარ რჩებოდა, ამიტომ რეპეტიციებს ზოგჯერ იქვე, საჩაიეს გადასწვრივ, ვინმე პეტრე ტიხისთავის ბინაზე ვძარ-თავდით ან ეკატერინე ასათიანის სკოლაში, რომელიც ჩვენი „საჩა-იე-თეატრიდან“ 200—300-იოდნე ნაბიჯით იყო დაშორებული.

ეს ეკატერინე თევდორეს ასული ასათიანისა (1858—1938), მეუღლე 80-იან წლებში ცნობილი ხალხოსანის, ჟურნალ „იმედის“ ერთ-ერთი ფუძემდებლის, მასწავლებელ მიხეილ იოსების ძე ასა-თიანისა (1850—1881), დაჲ ხალხოსან-პუბლიცისტის, თბილისის საბჭოს მდივნის, „ცოცხალ არქივად“ წოდებულ სტეფანე თევ-დორეს ძე ჭრელაშვილისა (1859—1917), დედა, შემდეგში სახელ-განთქმულ ფსიქიატრის, პროფესორ მიხეილ მიხეილის ძე ასათი-ანისა (1881—1938), არათუ გულისხმიერად გვექცეოდა, არამედ გაჰირევაში დიდდაც დაგვეხმარა: სკოლის კლასები სარეპეტიცი-ოდ დაგვითმო და თავისი ერთი მოწაფეთაგანი, ეკატერინე (კატო) ტარიელის ასული იოსელიანი, სოფელ ტოლაში (რაჭა) დაბადებუ-ლი და თბილისში ობლად აღზრდილი, — სცენას აზიარა (მან პირ-ველი გამოსვლისთანავე „და-ძმაში“ მარინეს როლი შეასრულა). ეს კატო იოსელიანი მალე გ. ჯაბაურის მეუღლე შეიქმნა და უფ-რო გაბედულად დაიწყო სცენაზე გამოსვლა (შემდეგში დივერტის-მენტებში გამოგვყავდა რევოლუციური ლექსების საკითხავად, რითაც მსმენელებზე დიდ შთაბეჭდილებას სტოვებდა). ეკატერი-ნე იოსელიანის გარდა, იმავე ეკატერინე ასათიანის შთაგონებით, მისივე სკოლის მასწავლებელნი — ეკატერინე წულუკიძე და ანა ჩაჩიბაია სცენაზე გამოსვლით გვეხმარებოდნენ.

ვ. გუნიას „და-ძმის“ წარმოდგენამ წარუხოცელი შთაბეჭდილება დასტოვა დამსწრეებზე. ამ პიესის დადგმის დროს დარბაზი ისე გაიჟედა ხალხით, რომ, როგორც იტყვიან, ნემსი არ ჩაეტეოდა, პაერი შეიხუთა, გასანიაგებლად ფანჯრები გავადეთ, გარეთ დარჩენილმა ხალხმა იხუვლა, ღია ფანჯრებიდან შემოცვივდა და მინები ჩაგვიმტვრია, რის გამოც ექიმი ნ. ხუდადოვი გაგვინაწყენდა.

მესამე წარმოდგენა ალ. ყაზბეგის პიესა „არსენა“ იყო, ეკატერინე იოსელიანის (ნინო), ეკატერინე წულუკიძის (სიდონია), გ. ჯაბაურის (არსენა), გრ. თხილაძის (სირაჯი), ვასო თევდორაშვილის (პეტრე), ვასო რაქვიაშვილის (სირაჯი ბიჭი), ამირალოვის (გარსევანი), სუხიშვილის (იორამი), გ. მურმანიშვილის (მოურავი) და სხვათა მონაწილეობით.

რადგანაც ამ პიესისათვის დეკორაციებით ძალზე ღირბზნი ვიყავით, შესაფერისი თითქმის არა გვქონდა. რა ტყის გასამართავად, ერთ ავჭალელ გლეხს მოვატანიეთ ერთი ურემი მწვანე ფოთლოვანი ტოტები ფასით, ხოლო ვასო თევდორაშვილმა მახათის გორიდან საკუთარი ზურგით ჩამოიტანა ძეძვი, რითაც ცოცხალი ღობე გავავლეთ სცენაზე და ბალახი მოვავსეთ.

ეს წარმოდგენა იმითიც იყო საგულისხმო, რომ ჩვენი წესდების ერთი ახალი მუხლიც შესრულდა: გიორგი მურმანიშვილის ლოტბარობით შესდგა რკინიგზელ მუშათა და სახელოსნო სკოლის მოწაფეთა გუნდი, რომელიც, როგორც „არსენას“, ისევე სხვა პიესების დადგმის დროს, წარმოდგენების დაწყებამდე და ანტრაქტებში ქართულ ხალხურ-ეროვნულ სიმღერებს მღეროდა.

ეს წარმოდგენა კიდევ იმით აღინიშნა, რომ პრესამ ღუმელი დაარღვია და წერილები გვიძღვნა, მაგალითად, ილია ჭავჭავაძის „ივერიაში“ 1895 წლის 27 მაისს (№ 108), „თეატრის მატინეს“ რეცენზენტი წერდა (მომყავს შემოკლებით): „აგერ რამდენიმე ხანია, რაც ბ-ნ წინამძღვრიშვილის მიერ აგებულს იაფ-ფასიანს სასაიდლო შენობაში (ავჭალის ქუჩაზე) სახალხო საუბარი იმართება ხოლმე ქართულსა და რუსულს ენაზედ. ამ ბოლო დროს სცენისმოყვარე ხელოსნებმა სახალხო წარმოდგენის მართვაც დაი-

წყეს იმავე შენობაში და მაყურებელთა რიცხვიც დღითი დღე მატულობს. სულ დაბალი ხალხი, უნდა ნახოთ რა გულმოდგინებით ისმენს და ან როგორის გაფაციცებით ადევნებს თვალყურს მოთამაშეთ! სწორედ სასიხარულო ამბავია და მით უმეტეს ხელი უნდა შეგუწყოთ ამ კეთილ საქმეს, დაბალს ხალხში ფეხი მოიკიდოს კეთილშობილურმა გრძნობებმა და განათლების მიღების სურვილი აღორძინდეს. სცენისმოყვარულმა ხელოსნებმა 22 მაისს მეორე წარმოდგენა გამართეს (უნდა იყოს: მესამე. ი-ი). წარმოდგინეს: „Предложение“, ვოდევილი 1 მოქ., ჩეხოვისა რუსულ ენაზედ და „არსენა“, დრამა 3 მოქ., ა. ყაზბეგისა ქართულს ენაზედ... წარმოდგენამ საზოგადოდ კარგად ჩაიარა... როლები ყველაზე ზედმიწევნით იცოდა... კარგად ითამაშა აგრეთვე ბნმა თხილაძემ (სომხისა) დანარჩენებიც ხელს არ უშლიდნენ უმთავრესთ მოთამაშეთ...

„წარმოდგენას ხალხი ბევრი დაესწრო. საიჯრო (უნდა იყოს: ს ა ჩ ა ი ე — ი-ი) შენობა სულ გაქედილი იყო და ნასიამოვნებიც დაბრუნდნენ. მოთამაშენი „ვაშა, ვაშას“ ძახილით და ტაშის ცემით დააჩილდოვეს. სწორედ დიდის მადლობისა და თანაგრძნობის ღირსნი არიან ეს ახალგაზრდა, შეგნებული მუშები, რომელნიც არავითარს საშუალებას არა ჰზოგავენ თავისს დაწყებულ საქმის გასაუმჯობესებლად!“

ინ-ცანი (იაკობ ცინცაძე, იგივე. თომანთ კობა, ია ეკალაძე).

ამ წარმოდგენას „კვალმაკ“ უძღვნა წერილი („სხვადასხვა ამბებში“):

„ორშაბათს, 22 მაისს, სახალხო წარმოდგენა იყო გამართული ავჭალის ეგრეთ წოდებულ „სახალხო დარბაზში“; შესასვლელი ფასი შაური იყო. მდებრიო ხალხი ორას სულზე შეტი დაესწრო. ბევრს მათგანს ამის მეტათ თეატრი არ ენახა. ეს მესამეთ იყო გამართული წარმოდგენა: „ერთხელ დადგეს „და-ძმა“, მეორეთ — „რაე გინახავს — ველარ ნახავ“ (ამაში. ცდება რეცენზენტი, — ჯერ „რაე გინახავს — ველარ ნახავ“ იყო, მერე — „და-ძმა“ — ი-ი) და ახლა „არსენა“ ალ. ყაზბეგისა. მოთამაშენი უმეტესი ნაწილი ხელოსნები იყვნენ. ესენი აპირებენ გამუდმებით წარმოდგენების გამართვას. თეატრს რომ დიდი მნიშვნელობა აქვს და სარგებლობის მოტანა შეუძლია მეტადრე მდებრიო ხალხისათვის, ამაზე ლაპარაკ-

კი მეტია: მხოლოდ ვისურვებთ, რომ ჩვენი უახლოესი და გულ-
გრილი ინტელიგენცია შორიდან ცქერის მაგივრად შევლოდეს და
უადვილებდეს ჯაფას იმათ, ვინც შრომობს ამ საქმისათვის. კარგი
იქნება, რომ „ბუნდოვანი სურათებით“ საკვირაო კითხვებიც გამარ-
თონ, როგორც სხვები კიდეც მართავენ ამ დარბაზში“.

(„კვალი“, 1895 წ., 28 მაისი, № 23, გვ. 4.)

„კვალის“ ამ წერილმა გული სიხარულით აღმივსო, — ჩანს,
ჩვენი საქმიანობა უიმედო არ არის-მეთქი, მოწინავე ინტელიგენ-
ციამ ჩვენსკენ მოიხედა.

* * *

იმავე ხანებში დავდგით რ. ერისთავის სამმოქმედებიანი კომე-
დია „აღვოკატები“ მასწავლებელ ანა ჩაჩიბაიას და ტერეზია ხშია-
დაშვილის მონაწილეობით, აგრეთვე გაბრიელ სუნდუკიანის პიესა
„პეპო“, ნინო, ილიკო ნაკაშიძეთა და სოფიო ციციშვილის მონაწი-
ლეობით (შუშანას როლში, — მის მაგიერ ხანდახან სოფიო ლომო-
ურისა, ნიკო ლომოურის მეუღლე გამოგვყავდა).

სოფიო ციციშვილის მეშვეობით „კვალის“ რედაქციაში შევ-
დგით ფეხი. აქ დიდის ალერსით შეგვხვდნენ გიორგი წერეთელი და
მისი მეუღლე ანასტასია, მხეილ თუმანიშვილის ასული, „ჯეჯი-
ლისა“ და „კვალის“ ოფიციალური რედაქტორ-გამომცემელი. ხან-
დახან რეპეტიციებს ამ რედაქციაში ვმართავდით. გარდა ამისა,
ანასტასია თუმანიშვილ-წერეთლის თაოსნობით, „ქართველთა შო-
რის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისაგან“ გახსნილ
მეორე სამკითხველოში (ქუჩია, კოჩეტკოვის, ამჟამად სუნდუკი-
ანის ქუჩა № 3) დროგამოშვებით, საღამოობით ვიკრიბებოდით,
სადაც გ. წერეთელი ძველს ისტორიაზე გვესაუბრებოდა. ამავე
დროს, ცარიზმის აგენტების ეჭვის გასაფხანტავად, წინ გვეწყო
ჟურნალ-გაზეთები და წიგნები. გ. წერეთლის ნაამბობის საფუძველ-
ზე დავწერე „მეფე ქალი“ [თუ სხვა ი. ხაშმელის ფსევდონიმიცა,
რომელიც ეკატერინე ასათიანისამ გამომართვა და აღარ დაუბრუ-
ნებია, ამის შემდეგ ეკ. ასათიანისა განსაკუთრებულის ყურადღე-
ბით მეპყრობოდა, მაგალითად, ერთხელ, როცა შუა ზამთარში,
გაცრეცილი ხალათით სახალხო თეატრში რეპეტიციის დროს გაცი-

ების გამო, ფილტვების ანთებით ავად გაყვანი, მისი ზრუნვით საავადმყოფოში დამაწვინეს, კარგად მომეარეს და იქ წოლის დროს ეკატერინე ასათიანი მშობლიურ მზრუნველობას არ მაკლებდა. ასევე გულისხმიერი იყო იგი ყველა სცენისმოყვარის მიმართ.

ჩვენს მუშათა თეატრში, თუმცა მუშაობის ძლიერ მძიმე პირობები გვექონდა, ჩემს გარდა, ყველა რკინიგზაზე, ამა თუ იმ სახელოსნოში, ქარხანაში ან ყაფანზე მუშაობდა; მე ჩემს საწიგნობელოში („წიგნთსავაქროში“) უფრო სამწიგნობრო მუშაობით ვიყავი გატაცებული, ვიდრე ვაქრობით, — ვადგენდი „უცხო სიტყვათა ლექსიკონს“, გამოსაცემად ვრედაქტორობდი სხვათა ნაშრომებს, იმავე დროს, არალეგალურ წრეებში ვმეცადინეობდი ან სხვებს ვამეცადინებდი, მთაწმინდიდან ავქალის ქუჩაზე მიხდებოდა ყოველ საღამოს სიარული, სხვებიც სხვადასხვა შორეულ უბანში იყვნენ გაფანტულნი: ყველა პიესისათვის საჭირო დეკორაცია, სამოსი, ბუტაფორია, რეკვიზიტი არა გვექონდა, ხშირად ლამფისათვის ნავთი არ გვექონია, მოკარნახისათვის — სანთელი, — ტანისამოსი აქა-იქ უნდა გვეთხოვნა, ავეჯს (ხალიჩა, მუთაქა, ბალიში, ჭურჭელი, მაგიდა, საწოლი, სკამები და სხვა) კერძო ოჯახებიდან ვეზიდებოდით, — ამავე დროს, პირდაპირ თუ არაპირდაპირ, ჩვენს სათეატრო საქმიანობაში ზოგჯერ ხელს გვიშლიდა „ბუნდოვანი სურათებით“ „სახალხო კითხვათა“ რუსული წარმოდგენების მმართველი კომისია, რომლებშიაც უმთავრესად შავრაზმელები იყვნენ მოკალათებული.

ქართული წარმოდგენების გარდა, რუსული პიესაც დავდგით. ასეთ პიესაში ერთხელ თუ ორჯერ თედო სახოკიაც გამოვიდა. ანა ჩაჩიბაიას და სხვათა თანამონაწილეობით.

რაც დრო გადიოდა, საზოგადოებაში ჩვენდამი — მუშათა თეატრისა და მის შეუნიშნავ მუშაკთადმი — თანაგრძნობა იზრდებოდა; სცენაზე დამხმარე ძალებიც თანდათან გვემატებოდნენ.

„პეპოს“ დადგმის დროს შემოგვემატნენ ნინო და ილია ნაკაშიძენი.

„პეპოს“ როლები გავანაწილეთ, დაგვაკლდა ზიმზიმოვის მეუღლის — ეფემიას როლის აღმსრულებელი, სწორედ ამ დროს შემოგვესწრნენ ნინო და ილიკო ნაკაშიძენი.

მოგვესალმნენ, ურთიერთი გავიცანით.

— ბედი გვწყალობს! — ჩაილაპარაკა დ. შველიძემ.

— პაი, პაი, რომ გვწყალობს! — ღიმილით დაუმატა გ. ჯაბაურმა.

— აი, ესეც შენი ეფემია, ზიმზიმოვ! — ჩამჩურჩულა ვასო თევდორაშვილმა და თვალი გადამიკრა.

იმ დროს ასეთი რამ გასაკვირი არ იყო, რადგან მუდამ შემთხვევაზე ვიყავით დამოკიდებულნი.

ერთი კიდეც შევხედე ახალშემოსულ ქალს და მართლაც საეფემიოდ თვალში მომივიდა: ეშხიანი, ალერსიანი, ცოცხალი, — სწორედ ისეთი, როგორიც ეფემია მყავდა წარმოდგენილი. და იმავე წუთს სონია ციციშვილს მივუბრუნდი:

— რას იტყვით, ამ ქალს რომ ეფემიას როლი შევთავაზო, ხომ არ იწყენს?

— ცდა ბედის მონახევრეა, — მომიგო სონამ ღიმილით.

— პატივცემულ ქალბატონო ნინო, რაკი გვიკადრეთ და ჩვენამდე მობრძანდით, ალბათ ჩვენი მიზანიც გეცოდინებათ და გესმით, ამ კითხვისათვის არ შემერისხოთ.

— არათუ მესმის, ძალიანაც მომწონს!.. როგორც შევიტყვე, თქვენ ემსახურებით მღაბიო ხალხს... ემსახურებით სრულიად უფასოდ, უანგაროდ... და ეს ვის არ მოეწონება!

— მაშ თუ ასეა, გაჭირვებიდან უნდა გვიხსნათ.

— რა გაჭირვებიდან?

— ეფემიას ვეძებთ....

— ვინ ეფემიას?

— ამ პიესის ერთ მოქმედ პირთაგანს. ეს როლი უნდა ითამაშოთ.

— ვითამაშო? — გაოცებით შემომხედა, ალერსიანად გაიღიმა და თან დაუმატა, — მე რომელი „არტისტკა“ მნახეთ!

— მე რომელი ნატო გაბუნია ან ლიზა ჩერქეზიშვილი ვარ?! — ჩაუბრუნა სონა ციციშვილმა, — მაგრამ აი რა „პრიმადონად“ გადამაქციეს!

— სად თქვენ და სად მე?! — მიუგო ნინომ სიცილით.

— ქალბატონო ნინო, ოღონდ როლი იკისრეთ, გაეცანით და სხვა ჩვენ ვიცით, ისე ითამაშებთ, რომ თქვენვე გაგიკვირდეთ, — შევაგულიანე.

— შერე რა ეფემია გეყოლებით! — მომიგო კელავ სიცილით ნინომ, თითქო თავის თავს დასცინისო.

— ეფემია თუ არა, ქალის იერი ხომ მაინც გექნება და ქალის როლში გამოყვანილ ვაჟს ემჯობინები! (მაშინ ხშირად, უქალობის გამო, ქალის როლში ვაჟი გამოგვყავდა, მაგალითად, გ. მურმანი-შვილი, შაქრო თევდორაშვილი, ჯანიაშვილი და სხვანი — ი-ი) — მიუგო სონამ.

— თუ კი შეიძლება, რატომ არ უნდა ვუშველო!

— გთხოვთ, გთხოვთ, ქალბატონო ნინო! — კელავ შეეუმუღარეთ.

— გამომცადეთ და... ვნახოთ. — წარმოსთქვა ნინომ.

საერთო ტაშმა დაფარა ნინოს თანხმობა.

— ეფემია საუცხოო ვიშოვეთ, მაგრამ მოსამსახურე სამსონას რა მოვუხერხოთ, ბიჭებო! — მიხედ-მოხედვით შევეკითხე გარშემოხვეულ ამხანაგთ.

— კისერი მოსტყდეს ვანო ინასარიძეს, რომ სოფელში წავიდა და ველარ დაბრუნდა! — წამოიძახა ის. ძნელაშვილმა.

მართლაც, იმერელ მსახურთა ნიჭიერი აღმასრულებელი ეს ვანო ინასარიძე იყო, სხვა ამ როლის შესაფერი შემსრულებელი არა გვყავდა; გარდა ამისა, ასეთ „პატარა როლს“, ისიც მსახურისას, არავინ კადრულობდა. ვანო ინასარიძის ან სხვა შესაფერისის მოლოდინში, სამსონას სათქმელს მოკარნახე მიხ. თუშმალიშვილი იძახდა, ხან მე.

— რაკი არავინ გყავთ, მაგ მსახურის როლში მე გამოვალ, თუ გამოვდექი! — წარმოსთქვა მისმა მეუღლემ ილიკო ნაკაშიძემ.

— „ბრავო, ილია პეტროვიჩი!“ ეს სწორედ თქვენებური! — წამოიძახა ალტაცებით სონამ.

ყველანი გაგვაოცა, თანაც აღგვაფრთოვანა ამ ბრწყინვალე ინტელიგენტი თავადიშვილის (თუმცა, როგორც შემდეგ შეჭიტყვით უკიდურესი დემოკრატი იყო) წინადადება: მსახურის როლში გამოვალ!

სონას შეძახილზე ილიკომ წარმოსთქვა:

— პირობით, პირობით, თუ გამოვდექი.

— მე თუ ქალბატონად გამოვდგები, შენ მსახურად აღარ ივარგები! — მიუგო სიცილით ნინომ.

რეპეტიციები ზედიზედ მივაყოლეთ „კვალის“ რედაქციაში, სადაც სონა ციციშვილი მსახურობდა.

როლები ასე იყო განაწილებული: არუთინ ზიმზიმოვი — იოსებ იმედაშვილი-ხაშმელი, ეფემია (მისი ცოლი) — ნინო ნაკაშიძე, პეპო — გიორგი ჭაბაური, შუშანა (მისი დედა) — სოფიო ციციშვილი (თუ სოფიო ლომოური), კეკე — ანიკო ჩაჩიბაია, გიქო — ისაკო ძნელაშვილი, კაკული (პეპოს მეგობარი) — დავით შველიძე, სამსონა (იმერელი მსახური) — ილია ნაკაშიძე, გიგლა (ლუქნის ბიჭი) — შაქრო თევდორაშვილი.

წარმოდგენას დიდძალი ხალხი დაესწრო...

შიგადაშიგ ამოგმინვა, პეპოსადმი თანაგრძნობის, ხოლო არუთინ ზიმზიმოვისადმი სამღურავისა და ზიზლის ამოძახილი ხშირად მოისმოდა, გეგონებოდათ ცხოვრებაში ნამდვილად ხედავენ ამ სურათებსა და სცენაზე მოქმედ პირთ ეხმაურებიანო.

ამავე სპექტაკლს სუნდუკიანიც ესწრებოდა, იგი ამოვიდა სცენაზე, შეგვაქო, თავ-თავისი შესაფერი ქათინაურით შეგვამკო, ეფემიას ორივე ხელი ჩამოართვა, შუბლზე ეამბორა და უთხრა:

— იჰუ, იჰუ, ქაჯან, რა ეფემია ბრძანდები... ანტიკ!..

ყოველივე ამან პირადად მე და საერთოდ, ჩვენ ყველას მხნეობა შეგვმატა, რწმენა განგვიმტკიცა, მით უმეტეს, რომ იმ დროს ინტელიგენციის ერთი ნაწილი აღმაცერად გვიყურებდა, — ჩვენი საქმიანობა პირველხანად არაარაობად მიაჩნდათ.

„პეპოს“, სხვა პიესებთან შედარებით, კარგად ესდგამდით, როგორც ჩვენს ძალ-ღონეს შეეფარდებოდა, მახსოვს, ერთხელ ქართული სცენის დედაბოძთაგანმა კოტე ყიფიანმაც კი შეგვაქო, ხოლო ისაკო ძნელაშვილს სიცილით მიმართა: „გიქოს თამაშობაში მბაძავ, მაგრამ მჭობნი — ხე, ხე, ხე!..“

გულწრფელად უთხრა, თუ წასაქეზებლად, არ ვიცი, მაგრამ კოტე ყიფიანი ქართულ სცენაზე გიქოს კლასიკურ შემსრულებლად ითვლებოდა, ხოლო ჩვენს შორის, ისაკო ძნელაშვილი საუცხოო გიქო იყო და ბადალი არა ჰყავდა, — იგი არც დიდ სცენას შეარცხვენდა.

აქვე მაგონდება ერთი ანეკდოტისებური, მაგრამ ნამდვილი ამბავი, რომლის მსგავსი ჩემზე ადრე თუ გვიან, თურმე, ვასო აბაშიძესაც შეემთხვა. აი, ეს ამბავიც: „პეპოს“ უკანასკნელ მოქმედებაში ფარდა დავხურეთ, გრიმები მოვიშორეთ, სცენის უკანა

გასასვლელიდან ვიღაც მეძახის: „ზიზიზიოვ, ზიზიზიოვ, გეძახიან!“
უკანა გასასვლელისკენ გავემართე. კარებს მიეუახლოვდი თუ
არა, კართან მომდგარ ჯგუფისაგან მომესმა:

— შე უღმერთო, საწყალ პეპოს რას ერჩი, — თან მუშტი გამო-
იჩნიეს, ალბათ მომხედებოდა კიდევ, ისაკა ძნელაშვილს რომ ხელი
არ აეფარებინა და იმავე წუთს არ ეთქვა:

— ძმაო, ეს ზომ ნამდვილი ზიზიზიოვი არ არის, იმის მაგიერ
თამაშობდა, აქ თეატრია, თეატრია..

— მუღრეგ, გეუბნები თეატრია-მეთქი, შენ კი ერთი დავარ-
ტყაო, — მოისმა მეორე ხმა...

ახლა, ჩვენ დროში, ყველა ამას ვინ დაიჯერებს!

— თრიატი?! — მოისმა გაოცებით და ნელ-ნელა დაიშალნენ.

ჩვენს — „სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობის“ — მიერ
პირველად „პეპოს“ წარმოდგენის ხმა ისე შორს გავიდა, რომ საგას-
ტროლოდ მცხეთას გაგვიწვიეს სამთავროს სკოლის მასწავლებელმა
ქალებმა. წარმოდგენა გავმართეთ მცხეთის ტაძრის მთავარი შესას-
ვლელის პირდაპირ სახლში. წარმოდგენას დიდძალი ხალხი დაეს-
წრო, დასასრულ, ტაშით დაგვაჩილოვებს და „პარტერიდან“
ცოცხალი ყვავილების თაიგული მოგვაწოდეს. ამ წარმოდგენის
მთელი შემოსავალი მცხეთის ბიბლიოთეკის დაარსებასა თუ სკო-
ლას მოხმარდა. ამ საქმეს მცხეთელი — სამთავროს სკოლის —
მასწავლებელი ქალები განაგებდნენ და არც კი მიკითხია, რას
მოხმარდა. არავის, არც ერთ სცენისმოყვარე გზის მისასვლელ-
მოსასვლელი დანახარჯიც არ აგვიღია, საზოგადოებრივ კულტურუ-
ლი საქმიანობის უანგარო ხელშეწყობა იმდენად საამაყოდ მიგვაჩ-
ნდა.

ერთხელ, როცა სცენისმოყვარე ხელოსნები საკმაოდ მომწით-
ლნენ და სცენაზე გაიწაფნენ, თბილისის რკინიგზელმა მუშებმა
გეტხოვეს მათს კლუბში წარმოდგენა გაგვემართა. იმხანად ეს კლუ-
ბი მოთავსებული იყო სადგურიდან ნაძალადევში გადასასვლელი
ხიდის ყურში (მაშინ აქ ეს ხიდი არ იყო).

ავირჩიეთ გ. სუნდუკიანის პიესა „ხათაბალა“, მაგრამ ჩვენი
სცენისმოყვარე ხელოსანთა ნამდვილი ხათაბალა ის იყო, რომ ქალ-
თაგან შესაფერი ძალები არა გვყავდნენ და იმდენი „ვითავხედეთ“,
რომ ნატო გაბუნიასა და მაკო საფაროვ-აბაშიძისას ვთხოვეთ დახ-
მარება. მათ ხალისით მიიღეს მონაწილეობა ჩვენს სპექტაკლში.

მე ვასრულებდი ზამბახოვის როლს. მონაწილეობდნენ: გ. ჯაბაური, დ. შველიძე, ი. ძნელაშვილი, ჯანიაშვილი და სხვები. ჩვენი შიში, რომ ვითომც „ჩავფლავდებოდით“, ტყუილი გამოდგა; ნატომა და მაკომ, ისეთი ეშხით, ისეთი სიყვარულით წაგვახალისეს, რომ ყველამ ჩვენ-ჩვენი როლი შესაფერისად შევასრულეთ და წარმოდგენამ დამსწრეებზე კარგი შთაბეჭდილება დასტოვა.

ამ წარმოდგენამ კიდევ უფრო გააზმიანა „სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობის“ სასცენო ასპარეზზე მუშაობა! სწორედ აქ გამოჩნდნენ სხვადასხვა ჯურის ლალა-ძიძები, — ჯერ იყო და — „სახალხო კითხვების მმართველი საზოგადოება“, მერე — „სახალხო უნივერსიტეტი“ და მისი ეგრეთ წოდებული „სათეატრო სექცია“, შემდეგ — „სახალხო წარმოდგენების მმართველი კომისია“, რომელთაც ჩვენს საქმეში ჩარევა მოიწადინეს.

„სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობა“ თავის მთავარ მიზანს არ უხვევდა, დგამდა იდეურად შერჩეულ პიესებს; ბილეთებს (თითო შაური ღირდა) ქარხნებში ავრცელებდა, რის გამოც უბნის მცხოვრებნი თეატრის გარეთ რჩებოდნენ და ამის გამო საყვედურს აცხადებდნენ; „სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობა“, გარდა ამისა, ეხმაურებოდა საზოგადოებრივსა და კულტურულ-რევოლუციურ მოვლენებს.

1895 წლის 22 ოქტომბერს ქართველმა საზოგადოებამ დიდის ზეიმით გადაიხადა „მწერალთა პატრიარქად“ წოდებულის, რაფიელ ერისთავის სამწერლო და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის 50 წლის იუბილე.

სწორედ ამავე 22 ოქტომბერს, ნაშუადღევს 4 საათზე, ჩვენ — „სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობამ“, „ავჭალის აუდიტორიაში“ დავდგით მისივე პიესა „ადვოკატები“, რითაც გამოვხატეთ გამოჩენილი მწერალ-მოღვაწისადმი ჩვენი პატივისცემა.

ეს ამბავი „ივერიაში“ ასე აღნიშნა:

ახალი ამბავი

კვირას, 22 ოქტომბერს, იაფ-ფასიან სასტუმროს (უნდა იყოს „საჩაიეს“ ან „სასადილოს“ — ი-ი) შენობაში სახალხო წარმოდგენილი იქმნა ქართულად „ადვოკატები“, თხზულება თავ. რ. ერის-

თავისა და რუსულად ვოდვეილი „ჯერ დაიხოცნენ, მერე დაქორწილდნენ“, წარმოდგენა დაიწყო 4 საათზედ, ხალხი მრავალი დაესწრო, ასე რომ ბევრნი ფეხზედ იდგნენ, უადგილობისა გამო. წარმოდგენამ კარგად ჩაიარა. საზოგადოდ უნდა შევნიშნოთ, რომ როგორც სახალხო კითხვა, ისე სახალხო წარმოდგენები ტფილისში ფეხს იკიდებენ, ხოლო შენობა, სადაც წარმოდგენები იმართება და სახალხოდ კითხულობენ, საჭიროა გაფართოვდეს, საზოგადოდ, ამ საქმეს მატერიალური დახმარება ესაჭიროება და, იმედია, ყურადღებას მიაქცევენ ყველა ისინი, ვისაც გული შესტკივა თავისს უმცროს მოძმეთათვის“.

(„ივერია“ 1895 წ. 5 ოქტომბერი, ოთხშაბათი, № 231).

ამ წარმოდგენის შესახებ გაზ. „ივერიაში“ მე მოვათავსე შემდეგი:

„წერილი რედაქციის მიმართ“

ნება მიბოძეთ თქვენის გაზეთის საშუალებით უგულთაღესი მადლობა გამოვუცხადოთ ქ. ქ. ან. ჩაჩიბაიას, ეკ. წულუკიძეს და ტერეზა ხმიადოვს (ხმიადაშვილს), რომელთაც მიიღეს მონაწილეობა ჩვენთან ერთად თ. რ. ერისთავის საიუბილეო წარმოდგენაში „ადვოკატებში“, რომელიც წარმოდგენილი იყო ივჭალის ქუჩაზედ იაფფასიან სასადილოში. აგრეთვე დიდად ვმადლობთ ქ. ქ. მ. არლუთინსკისა (არლუთაშვილს) და ვ. ქართველიშვილს, ბ. ბ. კ. ყიფიანს, რომელიც რეპეტიციაზედ დაგვესწრო და ნ. ხუდადოვს, რომელიც დიდად გვეხმარება. ჩვენ, ახალგაზრდა ხელოსნებს, აზრად გვაქვს წარმოვადგინოთ სახალხო პიესები, ჩაუენერგოთ ხალხს სიყვარული თეატრისა და დაჭანახვით ცხოვრება თვისის კარგისა და ავის მხარეებით, გავართოთ და ამით ავაცვილოთ ყავახანებს, სამიკიტნოებსა და სხვა ადგილებს, სადაც იხარჯება იმათი კვირით-კვირობამდის აღებული ჯამაგირი, ცოტად თუ ბევრად დავავიწყოთ ცუდი ზნე-ჩვეულებანი, რასაკვირველია, წარმოდგენების შემწეობით.

22 ოქტომბერს წარმოდგენილი იყო, თ. რ. ერისთავის საიუბილეოდ და პატივსაცემად, „ადვოკატები“, კომ. 3 მოქ. თ. რ. ერის-

თავისა და რუსულად ერთმოქმედებიანი. ვოდვეილი. ამ წარმოდგენას 300 კაცი და ქალი დაესწრო. დარბაზი სავსე იყო მაყურებლებით, ხალხი ნასიამოვნები გაბრუნდა.

ვიმეორებ კიდევ, რომ დიდის მადლობის ღირსნი არიან ის ქალები, რომელთაც ჩვენთან ერთად მიიღეს მონაწილეობა სახალხო წარმოდგენაში. კარგი იქნება, რომ მუდამ დაგვეხმარონ ხოლმე და ერთად გავუძღვეთ საზოგადო საქმეს, რომელიც ცოტად თუ ბევრად, იმედია, ნაყოფს გამოიღებს. გახსოვდეთ, რომ

საქმე ის არის, კაცს ის უყვარდეს,
ვინც ბედისაგან დაჩაგრულია...

შეგვიყვარეთ „ბედით დაჩაგრულები“ და მოგვეხმარენით. და ნურც
იმას დაივიწყებთ, რომ

სული და გულით მოძღვნილი
მცირედიც შეიწირება!

პიესის წარმოდგენის ავ-კარგიანობის შესახებ ჩვენ არაფერს ვიტყვი, — დააფასოს მან, ვისიც ჯერ არს.

წარმოდგენების გამგეობანი, ხელოსანი **ხ ა შ მ ე ლ ი.**

(„Որոգիւմս“ 1895 թ., № 230).

დემოკრატიული სულისკვეთებით გაჟღენთილი ინტელიგენცია გულწრფელად გვეხმარებოდა, მაგრამ ეს კიდეც არა კმაროდა; ჩვენ, ხელოსანი სცენისმოყვარენი, ძალ-ღონეს არა ვზოგავდით მუშათა თეატრის სარბიელის გაფართოებისათვის — მუშაობის შემდეგ, დღიურ შრომით დაღლილ-დაქანცულნი, საღამოს 6—7 საათიდან მოყოლებული ღამის 12—1 საათამდე გავდიოდით რეპეტიციებს, ან წარმოდგენას ვუწევდით, ხშირად მშვიერ-მწყურვალნი, თავს არ ვიზოგავდით, მაგრამ ყველა ეს არა კმაროდა, საჭირო იყო ბინის გაფართოება, გარდერობი, რეკვიზიტი, პიესები და სხვა წვრილ-მანი ხარჯები, რომელთაც შაურობით შემოსული თანხა ვერა ფარავდა.

იმხანად „ქართული დრამატული საზოგადოების გამგეობა“ ისედაც გაჭირვებული იყო, ქართული თეატრის (საადგილმამულო სათავადაზნაურო ბანკის შენობაში) დასს ძლივს უძლევებოდა, მაგ-

რამ თეატრალური ხელოვნების ბედ-იღბალს მაინც იგი განაგებდა, — ამიტომაც, მას მიემართეთ ნივთიერი დახმარებისათვის.

აი, ამ საკითხის შესახებ გაზ. „ივერიაში“ რა გამოქვეყნდა:

**ორიოდე სიტუაა დრამატული საზოგადოების
საპარადლეო**

ჩვენ გვატყობინებენ, რომ ქართულ დრამატულ საზოგადოების გამგეობას, ამ მოკლე ხანში მიუღია ერთი მეტად საყურადღებო თხოვნა ქართულ სახალხო წარმოდგენათა გამგე კომიტეტისაგან. ხსენებული კომიტეტი ძლიერ შევიწროვებულია მატერიალურად, რაც ძლიერ აბრკოლებს ამ საქმის რიგიანს მსვლელობას, სახალხო წარმოდგენების მმართველთ არა აქვთ თეატრალური ბიბლიოთეკა, არა აქვთ საჭირო ტანსაცმელი, არა აქვთ რეპერტუარი; შენობა, სადაც იმართება წარმოდგენები, მეტად პატარაა და არ იტევს მსურველთა ნახევარსაც, არა აქვთ ცოტაოდენი თანხა, რომ გაუძღვენ მრავალს წერილ ხარჯს და სხვადასხვა. მიუხედავად ამისა და სხვა მრავალ დაბრკოლებათა, კეთილის საქმის გამგეთ მაინც მოუხერხებიან და საკვირველის ენერგიით სახალხო თეატრის საქმე გამოუწყვიან. შეგნებულმა ქართველმა საზოგადოებამ კარგად იცის, რა არის თეატრი, იცის, რა როლის აღსრულება შეუძლია თეატრს ხალხის გაწრთვნისა და აღზრდისათვის და ამიტომ დიდის თანაგრძნობით უნდა უყურებდეს იმ ორიოდე ახალგაზრდას, რომელნიც არ ზოგავენ თავისს ძალასა და ღონეს ხალხურის თეატრის შექმნისათვის. მაგრამ ცალიერი თანაგრძნობა საქმეს მაინცა და მაინც არას უშველის, უთუოდ საჭიროა უფრო რეალური დახმარება.

ხსენებულ წარმოდგენების მართველნი, თუ არა ეცდებით, სთხოვენ დრამატულ საზოგადოებას 150 მანეთით შემწეობას. მართალია, ჩვენის ხელმოკლე „საზოგადოებისათვის“ 150 მანეთი კარგი ფულია, მაგრამ ამ თხოვნაზედ უარის თქმა სწორედ მომავ-
დინებელი ცოდვა იქნება. ჩვენის საზოგადოებრივი ცხოვრების მომავალი ისტორიკოსი გაკვირვებით და მასთანავე სამართლიანის წყრომით მოიხსენებს, რომ ქართველი ინტელიგენცია გულგრილად უყურებდა სახალხო საქმის დასაწყისშივე დაბრკოლებას: დიდის წყრომით მოიხსენიებს იმ დაწესებულებას, რომელიც „მა-

დამ სან ჟენისა“ და „დამა ო კამელიას“-თანა პიესების დადგმისათვის, იმგვარის პიესებისა, რომელნიც მხოლოდ ინტელიგენციისათვის არიან გასაგები და საგულისხმიერო, არ ზოგავდა ენერგიასა და საჭირო ხარჯს, ხოლო სახალხო თეატრისთვის ასის მანეთის, გამოღება დაიშურა!..

შაბათს, 28 ოქტომბერს, დანიშნულია საზოგადო კრება „დრამატიულის საზოგადოებისა!“ ამ კრებაზე უთუოდ უნდა აღიძრას ხსენებულ თხოვნის შესახებ ბაასი და სასურველია „საზოგადოების“ გამგეობამ წინდაწინვე მოისაზროს და გამოსძებნოს სახსარი ამ საყურადღებო თხოვნის დასაკმაყოფილებლად.

ვიქონიოთ სიხეში, რომ ჩვენგან უარის თქმა, შესაძლებელია, დიდის ხნით შეაჩერებს სახალხო თეატრის საქმეს და ეს გარემოება კი დიდს ვნებას მოუტანს ქართველთა საეროვნო საქმეს“.

(„ივერია“ 1895 წ., 26 ოქტომბერი, ზუთშაბათი № 231).

ასეთ მდგომარეობაში იყო „სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობის“ თაოსნობით დაწყებული, მათივე მეცადინეობით აღორძინების გზაზე შემდგარი სახალხო თეატრის, უფრო სწორად რომ ვსთქვათ, მუშათა თეატრის საჭიროებანი, „ქართული დრამატიული საზოგადოება“ კი, მისი ზოგიერთი წევრი მაინც მუშათა თეატრის არსებობას, არათუ გულგრილად უყურებდა, არამედ მტრულადაც კი, რადგან [ეს წარსული ამბავია და დღეს სისწორით უნდა აღინიშნოს] „სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობის“ მიერ გამართულ წარმოდგენებს მოქიშბედ სახავდა: „ისედაც შემოსავალი არა გვაქვს და ეგენი კი მაყურებელს ხელიდან გვაცლიანო“. ანდა კიდევ ეგრეთ წოდებულ „ინტელიგენტთა“ ერთმა ჯგუფმა, „სახალხო კითხვათა მართველ კომისიის“ სახელით, მოინდომა სახალხო წარმოდგენების გამგებლობა „ქართულ დრამატიულ საზოგადოების“ ფირმით, თავის გავლენის ქვეშ მოექცივნა, „ხელოსანთაგან“ (მუშათაგან) ზოგიერთი წევრი ჩამოეშორებინა, სამაგიეროდ, „ხელოსანი სცენისმოყვარენი“, არათუ თანამომძმეთა გათვითცნობიერებისათვის შრომობდნენ, არამედ თვითგანვითარებისათვისაც ძალღონეს არა ზოგავდნენ.

აი, ამიტომაც ილია ჭავჭავაძის გაზეთ „ივერიაში“ ეწერდი:

უკვე წაიკითხავდით „ივერიის“ 230 №-ში „რედაქციის მიმართ წერილებში“ მოთავსებულ წერილს ქართველ ხელოსანთა დრამატიულ ამხანაგობის შესახებ. როგორც იმ წერილებშიაც გვქონდა თქმული: ჩვენ, ხელოსნებს (იგულისხმეთ მუშებს — ი-ი), გვსურს წარმოვადგინოთ სახალხო პიესები და სხვ. ჩვენს ამხანაგობას ამის გულისათვის ეჭირვება ბიბლიოთეკა, განსაკუთრებით დრამატიულ თხზულებათა და სხვა თხზულებათა. მართალია, ტფილისში არის ბიბლიოთეკები, მაგრამ ჩვენი ხელოსნები ამ ბიბლიოთეკებში იშვიათად დაიარებიან: ამისი მიზეზი ის არის, რომ არა სცალიანთ: სახელოსნოებში დილის 5-დგან საღამოს 6 საათამდის, ზოგნი 9 საათამდის, მუშაობენ. რომ ჰკითხოთ, რატომ არა კითხულობ წიგნებსაო, მოგიგებენ: „რა ვენათ, შენი ჰირიმე, ძალიან გულითაც გვინდა წავეიკითხოთ წიგნები, მაგრამ საშუალება არა გვაქვს; მართალია, ბიბლიოთეკა ახლო გადმოგვიტანეს, მაგრამ იქაც ვერ მივდივართ, წიგნები ვერ მოგვაქვს, იმიტომ რომ მოცლა არა გვაქვს; საშინაო ბიბლიოთეკა — კი რომ გვქონდეს — გაგიხარიათ, ყველა სიამოვნებით წავეიკითხავდით, ამხანაგები ერთმანეთს გადავცემდით წიგნებს და თავისუფალ დროს არ დავკარგავდით უსარგებლოდ“.

აი, ამგვარ მდგომარეობაშია ხელოსანთა ბედი.

ვისაც კი გული შესტკივა ჩვენთვის, დაგვეხმარონ; საშინაო ბიბლიოთეკა შეგვიდგინონ. ჩვენ, ჩვენს შრომას არ დავზოგავთ ჩვენის მოძმეთათვის, ჩვენზე უსწავლელნიც არიან, ჩვენ იმათ ვიცნობთ და ჩვენის დახმარებით დავაყენებთ კარგს გზაზედ... გთხოვთ, ავტორებო და წიგნების გამომცემლებო, დაგვეხმაროთ — რითაც კი შეგიძლიათ, ჩვენთვის ბიბლიოთეკა უსაჭიროესს საგანს შეადგენს.

წარმოდგენების გამგეთაგანი ხელოსანი ი. ხ ა შ მ ე ლ ი

(ივერია“ 1895 წ., შაბათი, 28 ოქტომბერი, № 233, გვ. 3).

ამავე დროს, „ქართული დრამატიული საზოგადოება“ კი მხოლოდ კეთილი სურვილებით მოქმედებდა გზის აქცევით. აი, რა მოხდა:

შაბათს, 28 ოქტომბერს, მოხდა კრება ქართულ დრამატულ საზოგადოებისა. კრებას, სხვათა შორის, მოხსენდა თხოვნა სახალხო კითხვათა კომისიისა. ხსენებულს კომისიას განუზრახავს გაადიდოს ის შენობა, სადაც იმართება სახალხო კითხვა და სახალხო წარმოდგენები რუსულ, ქართულ და სომხურ ენაზედ. ამ საგნისთვის იკრიბება უკვე თანხაც, სხვათა შორის, კომისია ქართულ დრამატიულ საზოგადოებასაც სთხოვს 150 მან. შემწეობას; საზოგადოების გამგეობა და კრება თანაგრძნობით მოეპყრო ამ თხოვნას და გადასწყვიტა 150 მან. შემწეობა მიეცეს კომისიას. კრებაზედ წარმოითქვა სურვილი, რომ ქართულ სახალხო წარმოდგენათა საქმე დრამატიულ საზოგადოების მეთვალყურეობის ქვეშ იმყოფებოდეს და დაეეღა გამგეობას ამ მეთვალყურეობის წეს-რიგის გამორკვევისათვის ზემოხსენებულ კომისიას მოელაპარაკოს“...

(„ივერია“ 1895 წ., № 235, სამშაბათი, 31 ოქტომბერი).

ჩვენმა წერილმა წიგნებით დახმარებისა და სხვათა შესახებ მაინც ჰპოვა გამოხმაურება, — სხვათა შორის, გაზ. „ნოვოე ობოზრენიე“ 1895 წელს (№ 4065) აცხადებდა, სახალხო (მუშათა) თეატრის ბიბლიოთეკისათვის ხაშმელი წიგნებსა თხოულობს, იმას კი არ აცხადებს, სად, ვის უნდა. გაეგზავნოს ეს წიგნებით.

ამიტომაც მე, წიგნების შემომწირველთა სამადლობლად, და „ნოვოე ობოზრენიეს“ საპასუხოდ, ქვემოთ წერილი მოვათავსე „ივერიაში“:

„წერილადი რადაპციის მიმართ“

ნება მიბოძეთ თქვენის გაზეთის საშუალებით მადლობა გამოვუცხადო ბ. გ. მ. თუმანიშვილს („ახალ მიმოხილვის“ რედაქტორს). „ქართ. შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ გამგეობას და ბ. ვ. ინ-ძეს, რომელთაც შემოსწირეს „სახალხო თეატრის“ ბიბლიოთეკას წიგნები: პირველმა 1 მ. 65 კ. (5 წიგნი), მეორემ — 9 მ. და ორი შაურისა (21 წიგნი) და მესამემ — 1 მ. ორი შაურისა (2 წიგნი).

ვისაც ჰსურს, — დახმარება აღმოუჩინოს, წიგნებით იქნება თუ ფულთ, თავისი შემოწირულება გამოგზავნოს „ივერიის“ რედაქციაში, ხაშმელის სახელობაზედ.

ი. ხ ა შ მ ე ლ ი

1895 წ., 3 ნოემბერი
„ივერია“ 1895 წ., № 240)

ამან გამოიწვია შემოწირულების გაძლიერება, რის გამოც მეორე სამადლობელო წერილი მოვათავსე იმავე გაზეთ „ივერიაში“.

„წერილი რედაქციის მიმართ

ბ-ნ ო რ ე დ ა ქ ტ ო რ ო!

ნება მიბოძეთ, თქვენის გაზეთის საშუალებით მადლობა გამოვუცხადო იმ პირთ, რომელთაც აღმოგვიჩინეს დახმარება „სახალხო თეატრის“ ბიბლიოთეკის დასაარსებლად.

სია წიგნების შემომწირველთა: ვ. გუნიამ 6 მან. და 70 კაპ., მ. შველიძემ 2 მან. 90 კაპ., და შველიძემ 65 კაპ., ი. წერეთელმა 1 მან. 55 კაპ., პ. ბუჩუკურმა 1 მან. 70 კაპ.

სია ფულის შემომწირველთა: გ. ნინუამ 1 მან., ილ. კვაჩიძემ 1 მან., ნატო ნარიკაშვილისამ 50 კაპ., მ. რთველაძემ 30 კაპ., კუჩუგევამ 30 კაპ., ბ. ნუცუბიძემ 20 კაპ. და გ. ქობულაშვილმა 20 კაპ...

„სახალხო თეატრის“ წარმოდგენების გამგე ი. ხ ა შ მ ე ლ ი

1895 წ., 23 ნოემბერი
„ივერია“ 1895 წ., № 255, შაბათი)

აი, რა საშუალებით, რა კაპიკობლივ შეკრებილი ფულთ გვიხდებოდა მუშა-ხელოსნების განვითარება.

ამგვარად შეკრებილი რამდენიმე ათეული წიგნაკით შევექმენით „სახალხო ბიბლიოთეკა“, რომელიც ჩვენის „სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობის“ წევრის დავით რომანის ძე შველიძის (1879—1916) ბინაზე იყო მოთავსებული, საგანგებო ყუთში, რომლებითაც ამხანაგები უხვად სარგებლობდნენ. ეგრეთ წოდებუ-

ლი „სახალხო ბიბლიოთეკა“ თანდათან ივსებოდა. დ. შველიძე იმხანად ცხოვრობდა თუმანიშვილის ქუჩის მიდამოში და ყველასთვის ხელმისაწვდომი იყო.

ბიბლიოთეკის შედგენის გარდა, „სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობას“ გვჭირდებოდა ფიცარი, სცენის უკეთ მოსაწყობად, ამისათვის კი თანხა არ გაგვაჩნდა, ამიტომ ფიცრები უნდა შეგვეგროვებინა შემოწირულებით. ეს საქმე იკისრეს ჩვენს ამხანაგობაშივე, „კვალის“ რედაქციაში მომუშავე სოფიო ციციშვილმა და 80-იან წლებში, გორის თეატრის ერთი მესამიკვლეთაგანის, ნიკო დიასამიძის შვილმა, ვეჟილმა (შემდეგში ცნობილმა ჟურნალისტმა და საზოგადო მოღვაწემ) გრიგოლ დიასამიძემ, რომელთაც, შემოწირულების სახით, შეაგროვეს 72 ფიცარი და 3 მანეთი ფული. აქვე მომყავს შემომწირველთაღმე მადლობის წერილი:

„— ბ-ნ რედაქტორო უმორჩილესად გთხოვთ, ნება მოგვცეთ, თქვენის პატივცემულის გაზეთის საშუალებით, უგულითადესი მადლობა გამოვუცხადოთ ბ-ნს მიხეილ მესხს, რომელმაც დიდ დანხარება აღმოგვიჩინა სახალხო თეატრისათვის სცენის გასაფართოებლად საჭირო ფიცრების შეგროვებაში...

სია შემომწირველთა:

ალასია ტერ-ასატუროვმა და გაბ. ავშაროვმა თითომ 10 ფიცარი; ალაბეგ ვაჰანიანცმა 7 ფიცარი; გიორ. ხეარბალაძემ, კარ. ბაგრამოვმა და მეთ. ნეფარიძემ თითომ 3 ფიცარი; ტირ. ვართანოვმა, ზაქ. ელჩიევმა, ყარ. ელჩიევმა, ხეჩ. ოპანეზოვმა, სიმ. ჭაფარიძემ; ვარ. მათუზოვმა და ვ. ჩიხრაძემ, გლაზა სირაძემ და იას. მიქაბერიძემ, სიმ. აკოფოვმა, თად. გრძელიშვილმა, სერ. ცარიელოვმა (მგონი ტარიელოვი, — იგივე ტარიელაშვილი უნდა იყოს. ი-ი) სიმონ ბრეგვაძემ, იასონ სირაძემ, ექ. ალავიძემ, ის. ფარქოსაძემ, ფირ. ბეგაშვილმა, ზაქ. სირაძემ, პეტ. ბერიძემ, ფარ. სირაძემ, გ. დემეტრაშვილმა, ანტ. ჩიხრაძემ, იაკ. ქეჩოჩოვმა, სიმ. სირაძემ, ნარ. სირაძემ და გრ. დვალმა თითომ 1 ფიცარი, თეატრის მოყვარულმა 3 მან.

... ყველა ზემოხსენებულ პირთა ვუცხადებთ დიდს მადლობას ასეთის თანაგრძნობისათვის.

სოფ. ციციშვილი

გრ. დიასამიძე

(„ივერია“, 1895 წ., № 275).

მუშა-ხელოსან-სცენისმოყვარეთა ამხანაგობას უკვე ორი-საში წლის ისტორია ჰქონდა (1892—1893 წლიდან), როდესაც დაახლოებით 1895 წლის ერთ საღამოს, „სახალხო თეატრში“ („აგქალის აუდიტორიაში“), ერთი რეპეტიციის დროს, დროგამოშვებით ჩვენთან მონაწილე სცენისმოყვარე სოფიო ლომოურთან ერთად, გვეწვივნენ მარიამ დემური და გ. ლასხიშვილი.

პირველი ნაბიჯიდანვე მარიამი თავისიანად მივიღეთ: ყოყლოჩინურად კი არ დაგვეცქეროდა, ზევიდან ქვევით, როგორც ზოგიერთს სჩვეოდა, არამედ მეგობრულად, ამხანაგურად. მალე ისე გავვიშინაურდა, რომ ერთხელ გვითხრა: — თუ უხერხული არ იქნება და თქვენთვისაც აჯობებს, რეპეტიციები ჩემს ბინაზე გავმართოთ ხოლმეო.

მისი თავაზიანი შიპატიუება სიხარულით მივიღეთ და ზოგჯერ მის ბინაზე ვიკრიბებოდით სარეპეტიციოდ (ერთხანს გრინევიცკის ქუჩაზე მთავარი ფოსტის მარცხნივ ჩასახვევში ცხოვრობდა, მერე ჭვარისმამის მიდამოებში — კოლოთალში და სხვა). ხშირად გვესწრებოდა კიტა აბაშიძეც, არავითარი მონაწილეობა კი არ მიუღია.

მარიამი ყოველთვის გულხალვათად და ხელგამლილად გვიხვდებოდა, ხანდისხან ჩაითაც გვიმასპინძლდებოდა. მის ოჯახში შეხვედრებმა ინტელიგენციისა და მუშა-ხელოსნების კულტურულ სარბიელზე მუშაობისთვის ურთიერთთან დაახლოებას ძლიერ შეუწყობ ხელი. მაშინ კი ასეთი დაახლოება დიდად საჭირო იყო მდაბიოთა გათვითცნობიერებისა და გარეგოლუციონერებისათვის.

მარიამი მალე სცენაზედაც გამოვიყვანეთ. მისი წინადადებით, დავდგით გრ. რჩეულიშვილის რომანიდან კოტე მესხის მიერ გადმოკეთებული პიესა „თამარ ბატონიშვილი“ (თუმცა ჩვენს გეგმაში ასეთი პიესების დადგმა არ შედიოდა), მარიამ დემურიას რუსულან დედოფლის როლი მივანდევ გ. ლასხიშვილს — ლაშა გიორგისა.

წარმოდგენის საღამოს, მოქმედების მსვლელობისას, როცა ფარდა ახლილი იყო, სცენაზე მდგომმა რუსულან დედოფალმა (ე. ი. მარიამ დემურიამ) უცებ წამოიძახა: უი, როგორ დამავიწყდა, — იოსებმა იქით დამინიშნა ადგილი, მე კი აქეთ ვდგევარო და მეორე მხარეს გადავიდა. ეს უხერხულობა მხოლოდ სცენის მუშაკებმა შენიშნეს, დამსწრეთა უმეტესობას არც კი შეუტყვია, რა მოხდა.

ასეთი კურიოზები და უხერხულობანი არაერთხელ მომხდარა სცენაზე, მაგრამ მარიამ დემურია არასოდეს არ ჩამოგვშორებია: მუდამ ბეჯითად ემსახურებოდა ქართულ ხალხურ სცენას, უფრო მეტად არა სცენაზე გამოსვლით — მან დაგვიხსლოვა ინტელიგენტი სცენისმოყვარენი, მათ შორის სოფიო რომანიშვილი-დგებუაძისა (შემდეგში ერთი დაუზარელი და თვალსაჩინო მუღმივი მსახიობი „სახალხო თეატრისა“), სცენის მოწყობილობა — ავეჯი, მაგიდა, სკამები, საფენი, ფარდები, მუქთა-ბალიშები და სხვა, უმეტესად თვით მარიამს მოჰქონდა შეძლებულთა ოჯახებიდან. სცენისმოყვარულთაგან თუ ვისმეს სცენაზე გამოსვლა, ტაშის დაკვრა — დამსახურება, სახალხოდ გამოჩენა და „ხალხის თვალში ჩაყარა“ აინტერესებდა, მარიამი სრულიად არ იყო ამ სენით შეპყრობილი: იგი უმეტესად ეგრეთ წოდებულ „შავ საქმეს“, სცენის რიგიანად მოწყობას, წარმოდგენის ლაზათიანად ჩატარებას უწყობდა ხელს. ასეთი მუშაკი კი იმ დროს მეტად საჭირო იყო: ჯერ ერთი, თვით სცენისმოყვარეებთან ურთიერთობა მოითხოვდა გულითადობას, ჩვენი სცენისმოყვარენი კი უმთავრესად მუშა-ხელოსნები იყვნენ, რკინიგზელები ან კერძო ხელოსნები. დიდ ტაქტს მოითხოვდა ურთიერთობა დარბაზთან, სადაც ყოველთვის მოსალოდნელი იყო რაიმე შეხლა-შემოხლა, შუღლი, — მდებრიო მაყურებლებით სავსე ჭრელ დარბაზს მარიამ დემურია მუდამ „მშვიდობის ანგელოზად“ მოკვლინებოდა ხოლმე იშვიათი, სათუთი მოწესრიგის სახით. ერთი მისი გამოჩენა ყოველის მხრივ და ყველასაგან თავაზიანობასა და პატივისცემას იწვევდა. მის საზოგადოებრივ, თავდავიწყებამდე გატაცებულ. მუშაობას ქალურ-დედობრივი სინაზეც ამკობდა. ასეთი თვისებაც განსაკუთრებით იმ დროისათვის მეტად საჭირო იყო. შვილების აღზრდისათვის ზრუნვასა და საქვეყნო საქმეზე სიბეჯითეს იგი ერთმანეთისაგან არ არჩევდა. ადრე დაკარგული მეუღლე ალბათ ძლიერ უყვარდა, რომ მისი მუღმივი, აკვიატებული საფიქარი იყო: „ვასოს სულის მზემ“, „ვასოს სული იარ წამიწყდება“, „ვასოს სულის განათლებამ“.

დაახლოებით 1895 თუ 1896 წელს, ივანე მაჭავარიანთან და ჩემთან ერთად, მარიამ დემურიამ მხურვალე მონაწილეობა მიიღო „სახალხო თეატრის რეპერტუარის“ (ე. ი. სახალხო სცენებზე წარმოსადგენად გამოსადეგ პიესების სიის) შედგენაში. სხდომები ხან მარიამ დემურიას ბინაზე იმართებოდა, ხან ეურნ. „მოამბის“

რედაქციაში, სადაც ივ. მაჭავარიანი მსახურობდა, ხან ჩემს წიგნთ-
სავაჭროში. ეს სია გიორგი მაჭავარიანმა გადასწერა, ერთხანს მე
მქონდა, შემდეგ მარიამს გადავეცი.

1896 წელს საზოგადოებრივ-სამწერლო საქმეებით ჩემი გატა-
ცებისა და მოუტლულობის გამო (ამაზე ვრცლად ქვემოთ), სახალ-
ხო წარმოდგენების საქმეს მარიამი ჩაუდგა სათავეში.

მარიამ ღემურიასთან ერთად, გიორგი მიხეილის ძე ლასხიშვი-
ლიც უნდა მოვიხსენიო. იმხანად ეს იყო ილია ჭავჭავაძის გაზეთ
„ივერიის“ ერთი მუდმივი თანამშრომელთაგანი, გაზეთის ფაქტი-
ური ხელმძღვანელი, ლალის ფსევდონიმით ცნობილი პუბლიცის-
ტი. სახალხო თეატრში ჩემს დროს ერთხელ გამოვიყვანეთ მის
მიერვე მოტანილ პიესა „თამარ ბატონიშვილში“, რომელშიც შეას-
რულა ლაშა-გიორგის როლი, რომელიც, ორივე თვალის ბუნებრი-
ვი სიბეცის გამო, ისე „ჩააფლავა“, რომ კვლავ სცენაზე გამოსვლა
ველარ გაებდნა.

ერთხელ შევეხმარე:

— ბატონო გიორგი, ეგება გაბედოთ და...

— სცენაზე გამოსვლა?! — შემაწყვეტინა სიტყვა გიორგიმ, —
აჰ, ღმერთმა დამიფაროს!.. ერთხელ გამომიყვანე, ისედაც ბრმას
ბრმა მეფის როლი მოჰანდე, ამასთანავე სწორედ ის თვალი ამიხ-
ვიე, რომლითაც უკეთ ვხედავდი და... იცი, ამას რა მოჰყვა.. ღმერ-
თმა მაშოროს კვლავ არტისტობა.

მართლაც, როდესაც ლაშა-გიორგიმ (ლასხიშვილმა) ხმალი იძ-
რო და თავის ამაღლას სალაშქრო სიტყვებით მიმართა, სიბეცის
გამო, ისე მიუახლოვდა, „დიდებულთ“, რომ კინალამ გამოფაშვა.
შეშინებულნი „დიდებულნი“ გაიფანტნენ. ყოველივე ამან დარბაზ-
ში სიცილი გამოიწვია.

აქ ცოტა უკან უნდა მივიხედო.

1891—1892 წლებში დავიწყე ხალხში პროგრესულ-რჩეული
წიგნაკების გავრცელება და შესაფერი პროპაგანდა. ამ გზით დავუ-
ახლოვდი თბილისის რკინიგზის დეპოში მომუშავე ძმებს არავე-
შვილებს და დავით მიხეილის ძე როსტომიშვილს (მწერლობაში
დ. ნინოწმინდელის ფსევდონიმით ცნობილს, წერდა ილია ჭავჭავა-
ძის გაზ. „ივერიაში“ ლექსებს, იგივე იყო შემდეგში ავლაბრის
არალეგალური სტამბის მოწყობის ერთი ფუძემდებელთაგანი, მის

მამულში მრეწყო ეს სტამბა). ამ დავით მიწილის ძე როსტომა-
შვილის მეშვეობით დაეუახლოვდი მოწინავე რკინიგზელ მუშა-ხე-
ლოსნებს, ხშირად შიგ დეპოში, იქვე მომზადებულ ნადიმზედაც
დავრჩენილვარ, ბევრი მათგანი შემდეგში მოწინავე მეტროპოლი-რე-
ვოლუციონერი შეიქმნა.

ამ რკინიგზელ მუშათა შორის პროპაგანდის გაწევის დროს
ჩამესახა „უცხო სიტყვათა ლექსიკონის“ შედგენის იდეა და მის
განხორციელებას შევუდექი კიდევ. სახალხო თეატრში და იმავე
დროს სასოფლო სცენებზე მონაწილეობის დროს დამებადა პიე-
სების კრებულების შედგენა-გამოცემის აზრი, რაზედაც მუშაო-
ბას ბეჯითად შევუდექი; იმავე ხანებში, ეს იყო უკვე 1894—1896
წლებში, არალეგალურ წრეებში (ჩულურეთს, ამალეების, მთა-
წმინდის და, ეგრეთ წოდებულ, „კალუჩი ბალკის“ უბნებში) პრო-
პაგანდისტ-აგიტატორად ვმუშაობდი, მქონდა „წიგნთსავაჭროც“,
რომელშიაც არალეგალური (ადგილობრივი თუ საზღვარგარეთული)
გამოცემები მქონდა, — ლეგალური გამოცემების ყდებში ჩასმუ-
ლი. ამ ნებადაურთველ გამოცემებს ვაკითხებდი თბილისის სასუ-
ლიერო სემინარიის მოწაფეებს, — სხვათა შორის, სოსო ჯულაშვილ-
მა ჩემგან წაიღო და წაიკითხა ერნესტ რენანის ბერლინში რუსუ-
ლად გამოცემული „იესო ქრისტეს ცხოვრება“ („Жизнь Иисуса
христа“), აქვე დაიარებოდნენ თავადთა თუ აზნაურთა შვილები,
მოწინავე ინტელიგენტები და საზოგადო მოღვაწე-მწერლები: აკაკი
და გიორგი წერეთლები, შვილებით, იაკობ გოგებაშვილი, ნიკო
ცხედაძე, ანტონ ფურცელაძე, ზაქარია ჭიჭინაძე, (თითქმის ყო-
ველდღე) ალექსანდრე ხახანაშვილი, ივანე ჭავჭავაძე, ძმანი რაზი-
კაშვილები — ვაჟა-ფშაველა, თედო, ბაჩანა, არჩილ ჯორჯაძე, ივანე
ბერიტაშვილი, დიმიტრი მაჩხანელი, ეგნატე მენთეშაშვილი, იაკობ
ცინცაძე (თომაანთ კობა), კოტე ყიფიანი, ვასო აბაშიძე, ვალ. გუ-
ნია, განდევილი, ნინო ყიფიანისა, სემინარიელები, ან იქიდან გამო-
რიცხულნი: ლადო კეცხოველი, სოსო ჯულაშვილი, სევერიან. ჯუ-
ღელი, სეით დევდარიანი, რკინიგზელი მუშები: ძმანი ჩოდრიშვი-
ლები, ძმანი არავიაშვილები, დავით როსტომაშვილი-ნინო წმინ-
დელი, ნინუები, იმერლიშვილი, სოლომონ დოლიძე და სხვანი.
ყოველივე ეს დადასტურებულია თბილისის გუბერნიის ქანდარმთა
სამართველოს საიდუმლო მიმოწერაში ჩემი პოლიტიკური რევო-

ლუციური მუშაობის შესახებ, ამჟამად დაცულია ისტორიულ-ცენტრალურ არქივში, აქვეა დაცული აგრეთვე ჩემი აკრძალული ნაწერები, — ლექსები და პოემები სათაურით „წითელი დროშა“ (1897—1907), პიესები: „რისთვის?“ — იზიძის ფსევდონიმით, „მუშა ქალი“ — იმედის ფსევდონიმით და სხვა, რის გამოც 1911 წელს ამიერკავკასიის საოლქო სამხედრო სასამართლომ მომისაჯა 4 წლით კატორღა.

ყველა ამის მოგონება აი, რისთვის დამჭირდა.

1895 წლიდან კიდევ უფრო დაძაბული მუშაობა მომიხდა არალეგალურ სარბიელზე (ამაზე ხომ ვერავის ვერას ვეტყვოდი). აგრეთვე სამწიგნობროზე პირველად მე გამოვეცი თომაანთ კობას არაკი „რას იცინი?!“, — თვითმპყრობელობის და სამღვდელოების წინააღმდეგ, ირ. ევდოშვილის ლექსები და პოემები, რომლის თავფურცელზე დაბეჭდილი იყო: „წინ, წინ გასწით, მეგობრებო, ნუ შედრკება თქვენი გული“ (ეს ლოზუნგი რამდენადაც მუშებს ეცხლს უნებდა, იმდენად ჩვენს ოფიციალურ გაბატონებულ ინტელიგენციას სასაცილოდ არ ჰყოფნიდა), ფ. მახარაძის „ხალხური პოეზია და ბ-ი მელიტონ კელენჯერიძე“ და სხვა. ამავე დროს, გამალებით ვმუშაობდი ლექსიკონისა და პიესების კრებულთა შედგენაზე.

ყველა ამის გამო, 1896 წელს რამდენიმე პიესა ძლივს დავდგი, მათ შორის ავქ. ცაგარლის „ციმბირელი“ (ვასრულებდი მაზუთიანის როლს, მონაწილეობდნენ: დ. შველიძე, ი. ძნელაშვილი, სოფიო ლომოური (ან სოფიო ციციშვილი) გ. ჯაბაური და სხვანი.

ამ დროს სახალხო წარმოდგენების მართვა უკვე საპატიო საქმედ იყო მიჩნეული.

ვსთქვი და ვიმეორებ, „სცენისმოყვარე ხელოსნების“ უანგარო მუშაობა გასაოცარი იყო: თითქმის ყველანი ნივთიერ ხელმოკლეობას განვიცდით და უმეტესად მშვიერ-მწყურვალნი ვიყავით, ამ სიტყვის პირდაპირი გაგებით, რა თქმა უნდა, სახლში დაბრუნებულნი, თითოეული ჩვენთაგანი რამე ლუქმას შეღირსნიდა. „ავქალის აუდიტორიაში“ მომუშავე სცენისმოყვარეთაგან დავით შველიძე ნივთიერად უკეთეს პირობებში იყო (რიყზე ყაფნის მეთვალყურედ მუშაობდა და უფრო მეტად როლების შესრულებით გვეხმარებოდა), რეპეტიციაზე 6—7 საათზე მოდიოდა ხოლ-

მე, რეპეტიციის დროს მის სათქმელს ზოგჯერ მოკარნახე, ან სხვა ვინმე იტყოდა ხოლმე; როცა კი რეპეტიციაზე მოვიდოდა, მწლიმარი სახით შემოგვძახებდა: „ბიჭებო, როგორ არის თქვენი მარიფათიანი საქმე?!“ — აქ გიორგი ჯაბაური ჩაიცინებდა, თან ჩაილაპარაკებდა: „კუჭო გიხაროდეს!“ — ხოლო დ. შველიძე განაგრძობდა: „როგორც გატყობთ, კუჭი გეწვით, აბა, ერთი ხელად გადავირბინოთ (ვიცოდით, ტრაქტირს გულისხმობდა), მუცელს ბოძი მივეყდოთ, — მეც არა მიჭამია-რა, და მერე, ჩემო იმედა (მე შემომიბრუნდებოდა), შენი ხმალი, ჩვენი კისერი: ხომ იცი, ცარიელი ტომარა ფეხზე ვერ დადგება!“

და გადავირბენდით ხოლმე, იქვე, ჩვენი სათეატრო შენობის ზურგის უკან ტრაქტირ-საჩაიეში, სადაც ჩაით და ზოგჯერ კატლე-ტითაც ვისაუზმებდით ხოლმე დავით შველიძის გაშლილ ჯიბის ანგარიშზე.

ჩვენ, სცენისმოყვარენი, ერთსა და იმავე დროს ვიყავით პიესა-ში ნაკისრი როლის აღმასრულებელნი, რეკვიზიტორნი, დეკორატორნი, სცენის მომწყობნი; მაგალითად, რადგან მოხერხებული ორკაპი კიბე არა გვქონდა, ცალფა კიბეს, უკვე გრიმებში გამოწყობილნი, ერთი მეორეს მივაყუდებდით, ერთი ჩვენთაგანი აიჩაჩებოდა, რომ ჭერში ლამპა ჩამოეკიდნა, ჩაეწია ან ამოეწია, — შუქი მოემატებინა, თუ დაეკლო, როგორც ესა თუ ის სცენა მოითხოვდა. გრიმს, პარიკს ან ჩაცმულობას ერთმანეთს ვუსწორებდით და სხვა.

ასეთმა მუშაობამ ქართულ მუშათა თეატრებს ბევრი სასარგებლო მუშაი გამოუზარდა, მაგალითად, დავით შველიძე ბაქოს ქართული დრამატიული წრის ხელმძღვანელი შეიქმნა, ვასო თევდორაშვილის ძმა დავითი, იმავე ბაქოს სცენისმოყვარულთა რეჟისორი, დავით შველიძის ძმა მიხეილ, ქუთაისის სახალხო წარმოდგენების ერთი აქტიური ხელმძღვანელთაგანი და სხვ.

ამ დასში აღზრდილნი ბოლოს სხვა სცენებზე გადადიოდნენ. ზოგიერთნი ქართულ დრამატულ დასშიაც კი.

ეს გარემოება ერთხელ, კარგა დიდი ხნის შემდეგ, ჩემს ჟურნალში გაშარეებულ ნიკო გოცირიძის ბავით ასე გამოვხატე:

...„ჩორთ იემუ ზნაი.. ვისაც სცენაზე სიარული და ჰმის ამო-
ლება ვასწავლეთ, ყველა დიდ თეატრში გაიქცა!.. მოდი და ვირი
ტალახიდან ამოიყვანე!..“

(„თეატრი და ცხოვრება“ 1914 წ., № 26, გვ. 8, ნახატი მ. ჰიაურელისა, სიტყვე-
ბი ჩემი, აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ ჩემს ქურნალში შარჟ-კარიკატურების ყველა
მინაწერი სიტყვები მე შეკუთვნის).

„სახალხო თეატრის“ პირველხანად აბუჩად ამღებთა დასახასი-
ათებლად ფრიად მრავალმეტყველია ის გარემოება, რომ თვით ნიკო
გოცირიძე „სახალხო თეატრის“ ეს სული და გული, მრავალი წლის
განმავლობაში „სახალხო თეატრში“ უანგაროდ მომუშავე, შემდეგ-
ში, საბჭოთა წყობილების ხანაში, — მაღალი წოდებით დაჯილდოე-
ბული, პირველი სამი-ოთხი წლის განმავლობაში „სცენისმოყვარე
ხელოსანთა ამხანაგობას“ აღმაცერად უყურებდა: მე დვარიან-
ცი თეატრის არტისტი ვარო (რადგან პირველად, თავისი ძმის
მეშვეობით, ქართული დრამატული დასის წარმოდგენაში გამოვი-
და, რომელიდაც პატარა როლში, მერეც პატარ-პატარა როლებს ას-
რულებდა), თუმცა შემდეგში, ამ „სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხა-
ნაგობის“ მარგალიტი შეიქმნა, აქედან („ავჭალის აუდიტორიიდან“)
სახალხო სახლში გადავიდა, სადაც შექმნა არათუ საკუთარი ძლი-
ერი რეპერტუარი, არამედ მრავალრიცხოვანი აუდიტორიაც. რო-
გორც ცნობილია, ბოლოს ამ თეატრის ნაფუძარზე ჩამოყალიბდა
კოტე მარჯანიშვილის სახელოვანი სახელმწიფო დრამის მეორე
დასი, ხოლო თვით ნ. გოცირიძეს, სახალხო არტისტის სახელწოდე-
ბა მიენიჭა.

აქვე აღვნიშნოთ ნიკო გოცირიძის ავჭალის აუდიტორიაში გად-
მოსვლის დროც.

1897 წლის შემოდგომის ჟინეღლიანი საღამო იყო. შევიკრი-
ბენით ავჭალის ქუჩაზე, (ყოფილ გერმანელთა სასაფლაოს გასწ-
ვრივ) სოფიო რომანიშვილ-დგებუაძის ბინაზე. ეს სოფიო რომანი-
შვილ-დგებუაძისა (კბილის ექიმი), მაშინ ახალგაცნობილი გვყავდა
მის ბინაზე ავსსენი რა ჩემი მრავალსაქმიანობა, — „უცხო სიტყვათა
ლექსიკონი“, საგამომცემლო მუშაობა და სხვა, — რეჟისორობასა
და, საერთო ხელმძღვანელობაზე უარი განვაცხადე, ისე კი, თუ
საჭირო შევიქმენ როლის შესრულებისათვის, დროგამოშვებით
გემსახურებით-მეთქი.

ამ დღიდან ნიკო გოცირიძე აირჩიეს რეჟისორად, ხანდახან, ღროგამოშვებით, სხვებსაც იწვევდნენ ხოლმე, მე კი მთელი ჩემის არსებით სამწიგნობრო საქმეს შევუღდექი...

• • •

„სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობის“ საქმიანობის ნაპერ-წკლები ქალაქის სხვა უბნებშიაც განიბნა და, პირველ ყოვლისა, თბილისის რკინიგზელთა უბანში — ნაძალადევში.

ნაძალადევის („ნახალოვკა“) ძალდაძალ დასახლება დაიწყო გასული საუკუნის 90-იან წლებიდან. აქ ესახლებოდნენ უმთავრესად ქართლ-კახეთიდან, გურია-სამეგრელოდან, იმერეთიდან და საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან გამოხიზნული, სიღარიბისგან გამოქცეული გლეხები, რომლებიც ღამიანობით, თვითნებურად აგებდნენ ბუდრუგანა, ფიცრულ სახლებს, მაგრამ ღამით ანაგებს დილით, „ქალაქის მამათა“ (თბილისის საბჭოს წევრთა) მოთხოვნით, პოლიცია უნგრევდა. აქ ერთი თვითნებურად, ნაძალადევად დასახლებულთაგანი იყო გრიგოლ ვასილის შე ჩარკვიანი. ამ გრ. ჩარკვიანს დიდი ხნიდან ვიცნობდი, როგორც მესტამბეს, შინა-არსიანი საჭირო წიგნების გამომცემელს და კედლის საუკეთესო კალენდრის შემდგენს, მასთან საზოგადო ალლოთი დაჯილდოებული. სხვათა შორის, როცა მე სახალხო თეატრის ბიბლიოთეკისათვის წიგნების შეგროვება დავიწყე, ამ გრ. ჩარკვიანმაც რამდენიმე წიგნი შემოგვწირა. პირველად ნაძალადევში ფიცრული რომ ჩადგა (ხევის აქეთ, ფერღზე) მაჩვენა, თუ არ დამინგრიეს, ეგება ცოტა რამ კიდევ გავაკეთოო, მეორე თუ მესამე დღეს დაენგრიათ, ამის შემდეგ იქ გადაინაცვლა, სადაც ახლა აქვს სახლი. ვურჩიე, ეცადე როგორმე ხალხური წარმოდგენები გამართო, აქ სამკალი ბევრი ჩანს, მუშაჲი კი არა-მეთქი... — თქვენის დახმარებით, თქვენის დახმარებით, ჩემო იოსებო — მითხრა ხალისიანად, — ჯერ ერთი ფეხი მოვიმაგრო!

ნაძალადევში ფეხის მომავრებისთანავე გრ. ჩარკვიანმა გააჩალა საზოგადოებრივ-კულტურული მუშაობა, გარს შემოიკრიბა შეგნებული რკინიგზელი მუშები, პირველად დადგა უფასო წარმოდგენა, ხოლო შემდეგი წარმოდგენის შემოსავალი სკოლის დაარსებას

მოახმარა. პირველი წარმოდგენა გაიმართა 1896, მეორე — 1897 წელს. ამავე 1897 წელს, თუ ამაზე ადრე, გრ. ჩარკვიანის ახალ კარ-მიდამოზე (აწინდელი აბანოს პირდაპირ), შემოტიხრულში საგანგებოდ აგებულ სცენაზე დავდგით ვ. გუნიას „და-ძმა“. ამ პიესაში ვასრულებდი ოტია ჯოლიას როლს. დასაწყისში მომესმა ძლიერი ჯახანი, შევხედე, — შემოტიხრული წინა მხარის ფიცრის კედელ-მესერი ხალხს გადმოენგრივნა, გრ. ჩარკვიანს გარს მოხვეოდნენ და ის იყო ფეხქვეშ უნდა ჩაეგდოთ, რომ ბევრს აღარ შეეფიქრებულვარ, გადავხტი და გადნგრეულ მესერზე მომდგარ აზავთებულ, მუშტებმოლერებულ ხალხს წინ აღვუდექი, — რომელნიც შესძახოდნენ: „შენ ეკლესიის. აშენებას შეგვპირდი თუ გასარყვნელი სახლისას?!“ ჩავერიე. ჩაერივნენ სხვებიც. არ ვიცი, ჩემმა ხმალ-ხანჯალმა (ოტიას როლში გახლდით), თუ სხვა რაიმემ შეაკრთო, ასე თუ ისე, აღელვებული ხალხი, როგორც იქნა, დაწყნარდა, წარმოდგენას დამშვიდებით უცქირეს და ტაშითაც დაგვაჯილდოვეს. ასეთი წარსული აქვს ნაძალადევის თეატრს, რომელსაც გრიგოლ ჩარკვიანმა ჩაუყარა საძირკველი, თუმცა რეჟისორები სხვადასხვა დროს იყვნენ აღამ ადამიძე, შაქრო საფაროვი, სვ. სვიმონიძე.

ნაძალადევის (ან პლენანოვის სახელობის კულტურის სახლის) თეატრის ასაგებად გრ. ჩარკვიანმა შეკრიბა ხალხი: 1898 წელს შექმნა მუშა-ხელოსანთა ამხანაგობა, რომელმაც დაიწყო მუდმივი სახალხო წარმოდგენების მართვა მდაბიო ხალხისთვის, 1910 წელს დააარსა წარმოდგენების მმართველი საზოგადოება ნებადართული წესდებით, საკუთარი სათეატრო შენობა მოუპოვა, საძირკველი ჩაუყარა ნაძალადევის თეატრის აგებას...

გრ. ჩარკვიანის ასეთი ღვაწლი მუშათა თეატრის წინაშე დავიწყებას არ უნდა მიეცეს*.

* * *

მუშათა თეატრისადმი ხალხის მიზიდულება თანდათან იზრდებოდა, წარმოდგენების მართვა უმჯობესდებოდა, მათდამი პრესის ყურადღება ძლიერდებოდა. აი, რამდენიმე დამადასტურებელი ცნო-

* ამჟამად გრ. ჩარკვიანზე უკვე არსებობს შესაბამისი ლიტერატურა.

ბა: „12 თებერვალს სცენისმოყვარეთაგან წარმოდგენილს ცაგარ-ლის კომედიას „რაც გინახავს — ველარ ნახავ“, რომელიც უფასო საჩაიეს შენობაში იყო გამართული ავჭალის ქუჩაზედ, 200-დე კაცი დაესწრო“.

(„ივერია“, 1895 წ., № 31).

ეს რიცხვი კი იმ დროისათვის დიდზე დიდი იყო, მით უმეტეს, რომ ქართული დრამატიული დასის წარმოდგენებს სათავადაზნაურო თეატრში, თუ იშვიათად ბლომა ხალხი ესწრებოდა, განსაკუთრებით „სამშობლოს“ წარმოდგენას, უმეტეს შემთხვევაში, ძალზე ნაკლები მაყურებელი ჰყავდა.

„11 მარიაშობის თვეს (1896) ქართული სცენისმოყვარეთაგან გამართულ იქმნა ნაძალადეველთა უბანში მუქთა წარმოდგენა, ითამაშეს „ძუნწი“, კომ. გ. ერისთავისა. წარმოდგენამ ერთობ კარგად ჩაიარა და საზოგადოებაც ისე ნასიამოვნები დარჩა, რომ ბევრმა სურვილი გამოაცხადა, რომ ოღონდ კიდევ გამართეთ ამნაირი წარმოდგენები და ფულსაც გადავიხდით“ („ქვალი“, 1896 წ., № 35, გვ. 620).

ეს იმ დროს, როცა ქართულ თეატრში ჩვენს, ეგრეთ წოდებულ, საზოგადოებას არც თუ აგრე „ეადვილებოდა“ სიარული.

• • •

„XX კვირას, 20 ივლისს (1897), ნაძალადევის უბანში, ქართული სცენის მოყვარეებმა გ. ადამიძის მონაწილეობით (და გრ. ჩარკვიანის თაოსნობით. ი-ი) წარმოდგინეს „პეპო“ სუნდუკიანცისა და ვოდვეილი „ჰკუისა მკირს“, ავქ. ცაგარლისა. წარმოდგენამ კარგად ჩაიარა, საზოგადოება ძლიერ ბევრი დაესწრო და ნასიამოვნებიც დარჩა. ამასთანავე საზოგადოების სურვილი ის იყო, რომ ამგვარი წარმოდგენები კვლავაც გამეორებულიყო“ („ივერია“, 1897 წ., № 149).

„XX კვირას, 5 იანვარს (1898) ავქალის იაფ ფასიან სასადილოს სადგომში, სცენისმოყვარეთა მიერ გამართული იყო სახალხო წარმოდგენა. ითამაშეს გიორგი ერისთავის კომედია „გაყრა“. თუმცა მოთამაშეთა უმეტესობა პირველად გამოვიდა სცენაზედ, მაგრამ მაინც მშვენიერად ჩაატარეს თავიანთი როლები და მოხერხებულის თამაშობით დამსწრე საზოგადოება დიდად ასიამოვნეს. აუარებელი ხალხი დაესწრო წარმოდგენას, ბევრი, უადგილობისა გამო, დაღონებული დაბრუნდა უკანვე. დამსწრეთა უმრავლესობას ხელოსანი და საერთოდ მუშა ხალხი შეადგენდა. სწორედ დიდის მადლობის ღირსია ის ორიოდე ახალგაზრდა ქალი და კაცი, რომელნიც შრომას არა ჰზოგავენ და შეუძლებელ ხალხს იაფ ფასიან წარმოდგენებს უმართავენ. საჭიროა ტფილისის სხვა ახალგაზრდა ქართველთაც მიაქციონ ამ გარემოებას ყურადღება და, შრომით ან ფულით, დაეხმარონ ამ ფრიად საკეთილო და სასარგებლო საქმეს“ („ივერია“, 1898 წ., № 3).

„XX გუშინწინ, 2 თებერვალს (1898), ავქალის იაფ-ფასიან სასადილოს სადგომში, სცენისმოყვარეთ სახალხო წარმოდგენა გამართეს. ითამაშეს ავქ. ცაგარლის ოთხ-მოქმედებიანი პიესა: „ციმბირელი“. ზოგიერთმა სცენისმოყვარეებმა თავიანთი როლები ისე მშვენიერად შეასრულეს, რომ ნამდვილ არტისტებს არ ჩამოუვარდებოდნენ. საზოგადოდ პიესამ, რამდენადაც უბრალო სცენა და ღარიბული მოწყობილება ნებას აძლევდა, საუკეთესოდ ჩაიარა. წარმოდგენას აუარებელი ხალხი დაესწრო, ბევრი უადგილობის გამო, უკან დაბრუნდა“ („ივერია“, 1898 წ., № 25).

მოვიგონოთ კიდევ ერთი ცნობა:

„XX გუშინწინ, 3 მაისს (1898) ავქალის სახალხო საკითხავების სადგომში, სცენისმოყვარეთ ითამაშეს ავ. ცაგარლის სამ-მოქმედებიანი კომედია „ხანუმა“. ამ წარმოდგენამ სამაგალითოდ ჩაიარა.

მოთამაშეთ შრომა არ დაეზოგათ, კარგად დაესწავლათ როლები და საზოგადოდ კარგად მომზადებულიყვნენ ამ წარმოდგენისათვის. ხალხი მეტად კმაყოფილი დარჩა წარმოდგენით. სავსე დარბაზი, რომელშიაც 300-მდე ქალი და კაცი იყო, თითქმის სულ ხელოსანი და ღარიბი, გულთ იცინოდა. ტაშისცემას ხომ დასასრული არ ჰქონდა“ („ივერია“, 1898 წ., № 94).

საერთოდ, სახალხო (მუშათა) წარმოდგენებისა და კითხვებისადმი საზოგადოების ყურადღება ისე გაიზარდა, რომ ამისათვის საგანგებო სახლის აშენებაც კი შეიქმნა საჭირო. აი, სხვათა შორის, „ივერია“ რას იუწყებოდა ახალ ამბავთა შორის:

• • •

„XX სახალხო კითხვებისა და წარმოდგენების გასამართავად, საკუთარ შენობის ასაგებად უკვე 4000 მან. მოუგროვებით. ამ აზრით წარმოდგენის დადგმას აპირობს კორშის დასიც“ („ივერია“ 1898 წ., № 94).

• •

ჩვენი „სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობა“ თანდათან გაიზარდა; მე, როგორც მის რეჟისორ-ხელმძღვანელს, საზოგადოებაში სახელი და გავლენა მომემატა, ამას ისიც დაემატა, რომ იმ ხანებში მე გამოვეცი იდეურ-პროგრესიული შინაარსის, იმ დროისათვის ხალხის გამომათხიზლებელი საჭირო წიგნები, საჯაროდ გამოვდიოდი ხოლმე სააგიტაციო სიტყვებით და სხვა, — ეს იყო მიზეზი, თუ სხვა რამ, არ ვიცი, ერთ დღეს პროკოფი (ალიოშა) აფრასიონის ძე ჯაფარიძემ, — შემდეგში ცნობილ ერთ 26 კომისართაგანმა, მთხოვა, „საერთო საქმის“ სასარგებლოდ, თბილისის რომელსამე თეატრში, ერთი მაღალფასიანი წარმოდგენა გამემართნა.

ალიოშა ჯაფარიძეს გავეცანი იმ დროს რევოლუციონერად ცნობილი ქალის, კაიდანოვის ბიბლიოთეკაში (მიხეილ კლიმიაშვილთან ერთად) და ამიტომ ვენდობოდი (ეს ბიბლიოთეკა მოთავსებული იყო კიროჩნის, შემდეგ ყორესის, ამჟამად მარჯანიშვილის ქუჩაზე, მისივე სახელობის თეატრის რიგზე 50-დე ნაბიჯის მოშორებით).

ამ საქმის უარი არ შეიძლებოდა. მივხვდი, რომ „საერთო საქმე“ რევოლუციურ-პოლიტიკური საქმე იყო; ავირჩიე ვ. გუნიას „და-ძმა“ (ეს თვით ალიოშა ჯაფარიძის სურვილიც იყო: ისეთი ცნობილი პიესა აირჩიე, რომ ხალხი დაინტერესდესო და ბლომად დაესწრონო; იმხანად კი ამ პიესას დიდი მოწონება ჰქონდა ხალხში). ბილეთების გაყიდვა მივანდე ჩემი სახლის პატრონის ივანე (ქაიხოსრო) გოგიაშვილის ასულს, ცნობილ ეთნოგრაფ-მხატვრის ანტონ გოგიაშვილის დას, სოფიოს (სონას), რომელიც იმ დროს ახლად ჩასახულ არალეგალურ-რევოლუციურ წრეში უშუალო მონაწილეობას იღებდა, ბილეთებიც ხელზე გაყიდვით ბლომად გაავრცელა.

წარმოდგენამ დიდძალი ხალხი მოიზიდა მიხეილის (აწ პლენაროვის) გამზირზე, „ნემენცების კლუბში“. „და-ძმაში“ მე ვასრულებდი ოტია ჯოლიას, გ. ჯაბაური — გაიოზს და სხვა. ბოლო მოქმედებაში, როცა ოტია და გაიოზი ერთმანეთს შევეტაკენით, გაიოზმა ხანჭალი ხელში შეტრიალებით ისე გადასტყოვნა პარტერისაკენ, რომ ცოტას გასწყდა წინა რიგში მჯდომ ქალს გულში არ ჩაერჭო. ნრულიად შემთხვევით გადაარჩა. მე კი გული გადამიქანდა, ეს ხიფათი სრულიად მოულოდნელი იყო, რადგან პარტერში ასე წინ ხალხი არ გვეგულებოდა, თურმე ბილეთების მთლად გაყიდვის შემდეგ, ბევრი მსურველი გასამკეცებელი ფასიანი კონტრამარკებით შემოეშვათ და სცენასთან წინა რიგებში დაესხათ.

ამ სურათის მოგონებაზე ახლაც მაჯრყოლებს.

მეორე დღეს ალიოშა ჯაფარიძე, იმავე „ნემენცების კლუბის“ სამუსაიფოში („ბესედოქში“) მოვიწვიე, მივიწვიე სონა გომიაშვილიც, ვიანგარიშეთ და ნაღდი, ყოველგვარ ხარჯის გამოუკლებლად, ჩავაბარეთ 448 მინეთი, თუ ცოტა მეტი. ეს თანხა იმხანად კარგა დიდ შემოსავლად ითვლებოდა.

იმავე ხანებში სტუდენტებმა: სამსონ ვაშაყმაძემ (შემდეგში კბილის ექიმო), შენგელიამ (მგონი შინაგანი ექიმი გამოვიდა) და ერთმა მესამემ (გვარი არც მაშინ და არც შემდეგ არ შემიტყვია) მთხოვეს, ქართულ თეატრში ერთი წარმოდგენა გაგვიმართეთ, ბილეთებს ჩვენ თვითონ გაავრცელებთო.

ასეთ საქმეში ყველა სცენისმოყვარე დიდის გულისხმიერებით მონაწილეობდა ხოლმე.

ავირჩიეთ ავქ. ცაგარლის „ციმბირელი“ და ქართული თეატრის სცენაზე დავდგით. მაგრამ ვაი, ამ დადგმას: ნამდვილი პატრონი რომ ყოფილიყო ჩვენ ყველანი მართლა „გასაციმბირებელი“ ვიყავით, წარმოდგენის საღამოთი, როცა საზოგადოებით მთელი სათეატრო დარბაზი გაივსო და ის იყო ფარდა უნდა აგვეწივნა, — შუქი ჩაქრა. აქეთ ვეცით, იქით ვეცით, მაგრამ შუქი ვერ გავაჩინეთ.

მიზეზი? — ვეკითხები ირგვლივ სცენის მუშაკთ. ვილაყამ ჩამჩურჩულა: „ეს განგებ ჩაგვიქრეს, ამდენი ხალხი რომ დაინახეს, ელდა ეცათ. ჩვენ თითქმის ცარიელ თეატრში ვთამაშობთ, ამათ კი რამდენი შემოსავალი აქვთო“

წარმოდგენის გადადება არ შეიძლებოდა (გარდა იმისა, რომ ამ პიესაში მაზუთიანის როლს ვასრულებდი, რეჟისორი და წარმოდგენაზე საღამოს პასუხისმგებელი ვიყავი, ღარიბი სტუდენტებიც ცარიელი დარჩებოდნენ), შემოვატანინეთ „მოლნიის ლამპები“ და სცენაზე დავადგმევინეთ. უცოდინარობით თუ განზრახ, სცენის მუშაკებმა ეს ლამპები რამპასთან, ან გვერდებთან კი არ დასდგეს, არამედ სცენის სიღრმეში — უკანა კედელთან, ასე რომ მაყურებელნი ჩვენს სახეს, სახის მეტყველებას სრულიად ვერ ამჩნევდნენ, რადგან შუქი ზურგიდან გვანათებდა (ესეც განგებ მოგიხერხესო, — მითხრეს იმ დროის ერთი კარგა ცნობილი მსახიობის გვარი, რომლის დასახელება მეუხერხულება: წასულია და არ მინდა მის დაფნის გვირგვინს ერთი ფოთოლი მაინც დააკლდეს, ან მის შუქურა შებლს ბურუსი მივაყენო!).

წარმოდგენამ მაინც კარგად ჩაიარა, თუ ყოველი მოქმედების შემდეგ ატეხილ მქუხარე ტაშს ვენდობით.

ამ წარმოდგენიდან სტუდენტებს 600 მანეთამდე დარჩათ, როგორც მეორე დღეს მითხრეს, — ბილეთების გავრცელება-გაყიდვა და შემოსავალ-გასავალი მათსავე ხელში იყო და ფულად ანგარიშებში არ ჩამიხედნია.

„სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობის“ „ავქალის აუდიტორიაში“ პირველი ხანების მუშაობა იმით მინდა მოვათავო, რომ აქ თუ პირველხანად გამოუწვრთნელმა სცენისმოყვარეებმა ჩაჰყა-

რეს მუშათა თეატრის საძირკველი, პირველ წარმოდგენაში ვინმე მოსარეცხე, წერა-კითხვის უცოდინარი დედაკაცი გამოვიყვანეთ, შემდეგ და შემდეგ სცენისმოყვარენი ისე გავარჯიშდნენ, რომ პროფესიონალ მსახიობთ გაუტოლდნენ, ქალთაგან მოგვემატნენ მასწავლებელნი, მწერალნი და სხვა დარგის ნასწავლნი ქალნი თუ ვაენი. რეპერტუარი ახალ-ახალი პიესებით მდიდრდებოდა: პ. ირეთელის „დამარცხებულნი“, „ქრისტიანე“; ტრ. რამიშვილის „მეზობლები“, „შეშლილები“, „ექიმი ამირბაჯიანი“ და სხვა.

„სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობის“ მიერ „აეჭალის აუდიტორიაში“ (ყოფილ „იაფფასიან საჩაიეში“) შექმნილ მუშათა თეატრში პირველხანად (1893—1903) სრულიად უფასოდ, უანგაროდ მუშაობდნენ, ზოგი მათგანი დროგამოშვებით, ქვემოხსენებულნი პირნი (მომყავს ანბანთა რიგზე):

1. თევდორაშვილი (ჯანიაშვილი) ვასილ ივანეს ძე, — რკინიგზელ-მემანქანე, მუშათა თეატრის ერთი ფუძემდებელთაგანი, მისი გამგეობის თავმჯდომარე, უფრო რეზონიერთა როლების აღმასრულებელი.

2. თევდორაშვილი (ჯანიაშვილი) ზაქარია ივანეს ძე, — ძმა ზემოხსენებულისა, ზოგჯერ ქალთა როლების შემსრულებელი, ხელოსანი.

3. თევდორაშვილი (ჯანიაშვილი) ზაქარია ივანეს ძე, — ძმა ზემოხსენებულისა, ხელოსანი, შემდეგში ერთხანს ბაქოს სცენის-მოყვარეთა წრის რეჟისორი.

4. თუშმალიშვილი მიხეილ ანტონის ძე, — მეორე თუ მესამე წარმოდგენიდან, მუდმივი, ბეჯითი მოკარნახე, შრომის გმირი, ზეისკალი.

5. იმედაშვილი (ხაშმელი) იოსებ ზაქარიას ძე.

6. იოსელიანი-ჯაბაურისა ეკატერინე (კატო) ტარიელის ასული, — ახალგაზრდა გმირ ქალთა როლების აღმსრულებელი, ზოგჯერ დივერტისმენტებში მონაწილე.

7. ლომოურისა სოფიო — მწერალ ნიკო ლომოურის მეუღლე, დროგამოშვებით გამოდიოდა სცენაზე მოხუც მანდილოსანთა როლებში.

8. მურმანიშვილი გიორგი — მომღერალთა გუნდის ხელმძღვანელი.

9. მკედლიშვილი შაქრო.

10. ნაკაშიძე ნინო იოსების ასული, — გოგონათა და ახალგაზრდა ქალბატონთა როლების აღმსრულებელი, შემდეგში მწერალი და ჟურნალისტი, შემდეგში ჟურნ. „ნაკადულის“ რედაქტორი.

11. ნაკაშიძე, ილია პეტრეს ძე, — კრიტიკოსი, რამდენჯერმე გამოვიდა სცენაზე.

12. ნიკოლოსოვი ამირან, — ხაზინადარი, მეტანისამოსე, ზოგჯერ მცირე როლების აღმსრულებელი.

13. სახოკია თედორე, — უმთავრესად რუსულ პიესაში რამდენჯერმე მიიღო მონაწილეობა.

14. სუხიშვილი ილია, — რეჟონიერთა როლების შემსრულებელი, მამა, ამჟამად ცნობილი მოცეკვავის ილიკო სუხიშვილისა. ვერაგულად მოკლეს.

15. სუხიშვილი ივანე (ვანო) წყალობას ძე, — რკინიგზელი მუშა, მოქალაქეთა და ძმაბიჭთა როლების აღმსრულებელი.

16. შველიძე დავით რომანის ძე, — მეყაფანე, კომიკურ, მხიარულ ძმაბიჭთა როლების შემსრულებელი, მუშათა თეატრის ფუძემდებელთაგანი, შემდეგში ბაქოში სახალხო თეატრის დაარსების ერთი აქტიური მონაწილეთაგანი.

17. შველიძე მიხეილ რომანის ძე, — ძმა ზემოხსენებულისა, ბოლოს ქუთაისის სახალხო თეატრის დაარსების აქტიური მონაწილეთაგანი.

18. ჩაჩიბაია ანა, — მასწავლებელი, დროგამოშვებით მონაწილეობდა, ერთხელ რუსულ პიესაშიც გამოვიდა თედო სახოკიასთან ერთად.

19. ციციშვილი სოფიო (სონა) ირაკლის ასული, — მწერალი, მთარგმნელი, მუყაითი დამხმარე მუშათა თეატრისა, ასრულებდა ხანშიშესულ მანდილოსანთა როლებს.

20. ძნელაშვილი (ძნელაძე) ისაკ მიხეილის ძე, — რკინიგზელი, მოქალაქეთა კომიკურ როლების აღმსრულებელი, მუშათა თეატრის ფუძემდებელთაგანი, ზოგჯერ მოხუც დედაკაცის როლებს ასრულებდა.

21. წულუკიძე ეკატერინე, — მასწავლებელი, დროგამოშვებით ასრულებდა ახალგაზრდა კნენი-დედაკაცთა როლებს, შემდეგში მეუღლედ გაჰყვა ცნობილ ჟურნალისტს, მთარგმნელს ვლ. ლორთქიფანიძეს.

22. ჯაბაური გიორგი ნონიკას ძე, — რკინიგზელი, ღურგალი, მუშათა თეატრის ფუძემდებელთაგანი, მთავარ გმირთა როლების აღმსრულებელი, შემდეგში „სახალხო თეატრის ისტორიის“ დამწერი (იხ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1914 წ., № 10-დან).

სამიოდ-ხუთიოდე წლის შემდეგ ამ სცენას მოემატნენ:

23. ანდრონიკაშვილი ელო იოსების ასული, — ერთხანს მასწავლებელი, მთარგმნელი, მოცეკვავე, დრამატული როლების აღმსრულებელი;

24. გოცირიძე ნიკოლოზ სიმონის ძე, — რკინიგზელი, მღებავი დაუცხრომელი სცენისმოყვარე, კომიკი, შემდეგში რუსთაველის სახელობის თეატრის დასის მსახიობი, რესპუბლიკის სახალხო არტისტი, დაწერა „მემუარები“.

25. დავითაშვილი ნინო, — ახალგაზრდა ქალთა როლების აღმსრულებელი უფრო დრამატული განხრით, შემდეგ რუსთაველის სახელობის თეატრის დამსახურებული მსახიობი.

26. დემურია მარიამ ივანეს ასული, — უფრო დამხმარე, ზოგჯერ როლების აღმსრულებელი, მწერალი, ჟურნალისტი და საზოგადო მოღვაწე.

27. ლასხიშვილი გიორგი მიხეილის ძე, — უფრო გარედან დამხმარე.

28. რომანიშვილი (დგებუაძისა) სოფიო გრიგოლის ასული, — კბილის ექიმი, დრამატულ როლთა აღმსრულებელი.

29. რომანიშვილი იოსებ (სოსო) გრიგოლის ძე, — ძმა ზემოხსენებულის, კომიკურ როლთა აღმსრულებელი.

30. ზახანაშვილი კონსტანტინე (კოტე) ღომას ძე, — უფრო სახასიათო როლების აღმსრულებელი.

„სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობის“ წარმოდგენებს ჩემს შემდეგ, დროგამოშვებით, თითო-ორ-ორჯერ რეჟისორობდნენ (ანბანთა რიგზე): აგლაძე ილია, ავალიშვილი ნიკო, გოცირიძე ნიკო (უფრო ხშირად), გულისაშვილი იერემია, მგალობლიშვილი სოფრომ, ცაგარელი ავქისენტი და სხვანი.

დასი თანდათან ინტელიგენტური ძალებით ივსებოდა, ხალხთა შემომატებასთან ერთად, აზრთა, გემოვნებისა და მრწამსის სხვადასხვაობის შეხლა-შემოხლა იბადებოდა; ინტელიგენტთა ერთი ჯგუფი ცდილობდა გამგეობას და ხელმძღვანელობას თვით დაჰპატი-

რონებოდა... ისახებოდა ბოლშევიკ-მენშევიკური მიდრეკილებანი... ამ ნიადაგზე შეხლა-შემოხლა. ჩამოყალიბდა სექცია-წრეები. ერთ წრეს ხერხმძღვანელობდა ალიოშა ჯაფარიძე.

ამასთან ერთად, სახალხო სახლის აგების აზრიც მწიფდებოდა, რაც სისრულეში მოიყვანა ცნობილმა ქველმოქმედმა, — ნავთის მრეწველმა ს. ბ. აკებლაშვილმა, — ააგო სახალხო სახლი თბილისში (აწინდელი კოტე მარჯანიშვილის სახელობის თეატრი), სადაც 1909 წელს გადააარგდა „სცენისმოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობა“ თავისი ზოგიერთი პირვანდელი შემადგენლობით და ახალი ძალებით შევსებული, რომელმაც იმავე წლის 4 აპრილს დადგა ნ. გოგოლის „რევიზორი“.

ამ დროიდან ეს დასი კიდევ უფრო გაიზარდა, მოემატნენ ნიჭიერი სცენის მოყვარენი: გრ ანაშვილი, ილია ზურაბიშვილი, ვ. მინდიაშვილი, ან. ლითანიშვილი, გ. თაზიშვილი, ვიქ. ნინიძე; საგანგებო რეჟისორები: კ. შათირიშვილი, ალ. წუწუნავა (რომელმაც სახალხო სახლში, აგრეთვე აწინდელ რუსთაველის თეატრში დადგა ჩემ მიერ ნათარგმნი დ. ახუნიცოვს პიესა „იოიროს ასული“) და სხვანი.

ახალი საუკუნის დასაწყისის, გაძლიერდა მუშათა მოძრაობა, იქმნებოდა არალეგალური წრეები. იმხანად ორთაქალაში, ადელხანოვის ფეხსაცმელების ქარხნის პირდაპირ, ერთი ღუქნის უკანა ოთახში, ყოველ შაბათ საღამოთი 6-7 საათიდან 9-10 საათამდე, ათი-თხუთმეტი მუშისაგან შემდგარ წრეს ვამეცადინებდი, — მაგიდაზე იდგა ორი-სამი ხელადა, ხრამული, შოთი პური, მწვანილი და ვითომ ვქეიფობდით (იმ დროს ასეთი „ქეიფები“ ხშირი იყო). ასეთივე შენიღბული შეკრება დროგამოშვებით ხოჯევანქისა და პეტრე-პავლეს სასაფლაოზედაც იმართებოდა ხოლმე ჩემის მონაწილეობით. ყველა ამის გამო, იმხანად ჩემთან დაახლოებულნი იყვნენ ავლაბარში მცხოვრები ასოთამწყობნი: ვანო მჭედლიშვილი (ქიზიყელი), ლევან პოლოსოვი, ბესო მაისურაძე, ძმანი მიხა და დავით (?), ადელხანოვის ქარხნის მუშები — ლევან ბაღაშვილი, ვინმე „რიუა“ იაგორა, ვანო ქურთიშვილი. ტფილისის ეს კუთხე,

მათი უბანი, ძველად განთქმული ისანი, აწ ავლაბრის სახელით წოდებული, — პეტრე-პაულეს, ძალისუბნის, შავსოფლის და სხვა უბნებით, სავსე იყო სამიკიტნობით, ლოთი-ფოთობით და ყველა ამისაგან წარმოშობილი ავზნიანი ჩვევებით. მიუხედავად იმისა, რომ აქ ცხოვრობდნენ მოწინავე ინტელიგენტებიც, არსად იყო წიგნთსაცავ-სამკითხველო, ან რაიმე კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულება, ხანდახან აქა-იქ უბანსა ან ყაზარმაში შემთხვევით წარმოდგენა თუ გაიმართებოდა მოხალისე სცენისმოყვარეთაგან. ეს მოვლენა გულს გვიკლავდა იმ დროის მოწინავე ახალგაზრდობას. ჩემს წიგნთსავაქროში ერთ-ერთი შეკრების დროს ჩემს ავლაბრელ მეგობართ გავუზიარე, რომ ურიგო არ იქნებოდა, ავქალის ქუჩაზე შემდგარ „სცენისმოყვარე ხელოსანთა“ ამხანაგობის“ მსგავსი წრე ავლაბარშიაც შემდგარიყო მუდმივი წარმოდგენების გასამართავად, მაგას რა სჯობიაო, — მითხრეს და მიზნის განხორციელებასაც შევეუდექით.

მეორე დღიდანვე შევიკრიბენით იმავე წიგნთსავაქროში, სხდომას დაესწრნენ უმთავრესად ფეხსაცმლის ქარხნისა და სტამბის მუშები. ავირჩიეთ გამგეობა მეჩექმე-ოსტატ ვანო ქურთიშვილის თავმჯდომარეობით. შევადგინეთ დასი (მონაწილეთა სია ქვემოთ) და შევეუდექით მუშაობას. დასში შედიოდნენ ქალთაგან (ანბანთა რიგზე):

აფხაზიშვილი თამარი, ბარბარელი ბარბარე, ბუჩუკური, გორელი ლიზა (მიზა ლელაშვილის ცოლის დისწული), იმედაშვილი (ყურულის ასული) ანა, ლელაშვილი დარო, ქართველიშვილი მაკა და სხვანი; ვაჟთაგან: ბალაშვილი ლევან, ბაჭიაშვილი ალექსანდრე (მოკარნახე) ბეგიჯანოვი პეტრო, გელიკურაშვილი გიგო, იმედაშვილი იოსებ ზაქარიას ძე, იმედაშვილი ივანე (ვანო) ზაქარიას ძე (იგივე ივრისპირელი), ძმა ზემოხსენებულისა, იმედაშვილი ივანე (ვანო) იაკობის ძე, ლელაშვილი მიხეილ, მაისურაძე ბესო, მელაშვილი დავით, მელაშვილი მიხეილ, მეტრეველი ნიკოლოზ, მოსაშვილი არშაკ, მკედლიშვილი ივანე (ვანო, იგივე. ივ. ქიზიყელი), პოლოსოვი ლევან, სადათიან, სალაყაია რომანოზ, ფავლენიშვილი რევაზ (მოკარნახე), ფირუმიანი გეურქ და სხვანი.

მართალია, პიესის არჩევა მე მქონდა მონდობილი, როლებსაც ყოველთვის ჩემი შეხედულებით ვანაწილებდი, მაგრამ ყოველ ჩემს

არჩევანს, ჩვენთან არსებულ „სახალხო თეატრის ამხანაგობის“ მუშათა კომიტეტთან ვათანხმებდი.

ყოველ პიესას, როლების განაწილებამდე, საერთოდ, სცენისმოყვარეებს ვუკითხავდი (ხან მოკარნახე ალ. ბაჯიაშვილი, ან მის მაგიერ რევაზ ფავლენიშვილი კითხულობდა), შეძლებისა და ჩემის შეგნების გვარად, დასს ვუმართავდი პიესის შინაარსს, ხასიათებს, როლებს თვითვე ვაწერინებდი და, წინასწარი შესწავლის შემდეგ რეპეტიციებს ვიწყებდით. ეს რეპეტიციები ხშირად ჩემსას იმართებოდა, ზოგჯერ ვანო მჭედლიშვილისას, აგრეთვე თეატრში.

აქვე მინდა აღვნიშნო, რომ მოკარნახენი — ალექსანდრე ბაჯიაშვილი და რევაზ ფავლენიშვილი სოსო ჭულაშვილის პირვანდელი წრეების აქტიური მონაწილეთაგანი იყვნენ. მეპაპიროსე, მექარხნეთაგან დევნილი, ალექსანდრე ბაჯიაშვილი ძალზე შევიწროვებული, ცალთვალ-ამოშრეტილი მთარგმნელი (მისი პიესა „სიმდიდრის მსხვერპლი“ იდგმებოდა კიდეც), ხოლო რევაზ ფავლენიშვილი ცნობილი მწერალი, ესეც ნივთიერად ძალზე შევიწროვებული, — უანგაროდ თავდადებულნი მუშაკნი გახლდნენ თეატრისა. ჩემი (რეჟისორის) მოადგილე იყო ძველი სცენისმოყვარე რომანოზ სალაყაია, ნიჭიერი კომიკი.

საქმის უკეთ წასამართავად სცენისმოყვარეთ შევუდგინე „ხელშეკრულება და წესები ავლაბრის სცენისმოყვარეთა, სახალხო თეატრის ამხანაგობისა“, რომელიც ჩემს მოადგილეს სცენისმოყვარე რომანოზ სალაყაიას ჰქონდა სახელმძღვანელოდ, ჩემის შეპყრობის (1904 წ.) შემდეგ ამით დიდხანს სარგებლობდა თურმე, როგორც შემდეგში მითხრა. დამიბრუნა მხოლოდ 1924 წელს, რისთვისაც, არ შემძლია ეს უანგარო სახალხო სცენის დაუღალავი მუშაკი მუდამ მადლობით არ მოვიხსენიო. ეს „ხელშეკრულება და წესები“ უკვე ძალზე გაცვეთილი ხელნაწერი ჩემს არქივში ინახება. აი, რას შეიცავს იგი:

„ხელშეკრულება და წესები
ავლაბრის სცენისმოყვარეთა, სახალხო თეატრის
ამხანაგოებისა

ამხანაგობის მიზანი

1902 წლის ნოემბრის 10 რიცხვიდან შესდგა ავლაბარში სახალხო თეატრის სცენისმოყვარეთა ამხანაგობა, რომლის მიზანიცაა:

ა) იაფფასიანი სახალხო წარმოდგენების გამართვა [მურაშკოს თეატრში ან სხვაგან] ქართულად სცენისმოყვარეთა და მსახიობთა დახმარებით;

ბ) სახალხო კითხვები;

გ) სახალხო სამკითხველოს გახსნა ავლაბრის განაპირა უბანში, რომელშიაც უნდა მოიპოვებოდეს ქართული, რუსული და სომხური წიგნები;

დ) საკუთარი შენობის მოპოვება წარმოდგენებისათვის და საზოგადოთ.

ე) ხალხის განმავითარებელ საშუალებათა ხელის შეწყობა.

ზემოთ აღნიშნულ მიზნის მისაღწევად ამხანაგობამ ყოველგვარ კანონიერ ზომას უნდა მიჰმართოს.

საშუალება

წარმოდგენების შემოსავალი, შემოწირულება და თვითური ნადასახადი (თვითურად ათი შაური).

მოქმედების წესები

ამხანაგობის საქმეებს აწარმოებენ ამხანაგობის საზოგადო კრებაზე ხმის უმეტესობით ამორჩეული პირები (5 კაცი), რომელნიც არდგენენ გამგეობას. გამგეობის მოვალეობაა თვალყური ადევნოს ამხანაგობის საქმეთა წარმოებას და იზრუნოს საამხანაგო წარმატებაზე.

ყოველ წარმოდგენაზე ინიშნება მორიგეობითი მეთვალყურე ამხანაგთაგანი, რომელმაც უნდა განავოს წარმოდგენის საღაშო, დაიცვას წესიერება სცენაზე და ხალხში, მიწდოს კასსა, გაისტუმროს ხარჯები და ზედმეტი მონაგები გადასცეს მოლარეს;

დაწვრილებით აღრიცხოს ხარჯი. და წარუდგინოს მდივანს; მოამზადოს პიესის რეკვიზიტი, ტანისამოსი; იზრუნოს აფიშების დაბეჭდვა-გაქრობაზე და ბილეთების გაყიდვაზე.

III

ამხანაგობას ჰყავს მდივანი, რომელსაც მორიგე-მეთვალყურისაგან წარდგენილი ხარჯი დავთარში გადააქვს და წარმოდგენის მეორე. საღამოს ურდგენს ამხანაგობას ხელმოსაწერად — დასამტკიცებლად.

IV

ამხანაგობას ჰყავს მოლარე (თავის შორისვე არჩეული ხმის უმეტესობით), რომელიც ამხანაგობის თანხას ინახავს საფულე დაწესებულებაში და, საჭიროებისამებრ, მორიგე მეთვალყურის მოთხოვნილებით, ბარათით ხარჯავს ფულს; მოლარეს არ შეუძლია ზედ იქონიოს მუდმივ სამას მანეთზედ მეტი და წარმოდგენის საღამოს — თუმანზე ნაკლები.

V

თუ შემოსავალი წარმოდგენის ხარჯს ვერ ფარავს და ძირითადი თანხაც არა ჰყოფნის, ამ შემთხვევაში ამხანაგობა თანასწორად იზღის ვალს — ზარალს.

VI

პიესებს ირჩევს გამგეობა, რეჟისორთან ერთად.

VII

ახალს წვერს ირჩევს ამხანაგობა ხმის უმეტესობით, მის დაუსწრებლად.

VIII

ყოველს ამხანაგს ეძლევა თითო კონტრაშარკა (ზოგჯერ შეიძლება გაუქმდეს).

IX

წარმოდგენების ხარჯის გარდა, წმინდა მოგება გადაიდება სამკითხველოს ფონდის გასაძლიერებლად.

X

ყველა მონაწილენი უსასყიდლოდ მუშაობენ, ხოლო მეოთხე წარმოდგენა, ე. ი. თვეში ერთი წარმოდგენა უნდა მიეცეს ერთ-ერთ მონაწილეს, რომელსაც ამხანაგობა ღირსად იცნობს.

XI

ყოველი საკითხი საზოგადო კრებაზე ხმის უმეტესობითა სწყდება. მტყუანი მხარე ამხანაგობის უმრავლესობის დადგენილებას ემორჩილება.

XII

თუ ვინიცობაა ამხანაგობის დასი დაბა-სოფლებში წარმოდგენებს გამართავს, ამათი შემოსავალი ამხანაგობის კრების დადგენილების თანახმად განაწილდება.

XIII

ამხანაგობას აქვს ბეჭედი: „ავლაბრის სახალხო თეატრის სცენისმოყვარეთა ამხანაგობა“.

XIV

ამხანაგობის ყველა წევრი ურთიერთს თავაზიანად და პატივისცემით ეპყრობიან; სცენაზე, კულისებში ანუ ამხანაგობის კრებებზე (ერთი სიტყვით, სადაც უნდა იყოს ამხანაგობა) ჩვეულებრივი ლაზღანდარობა, უწმაწურობა, მითქმა-მოთქმა სასტიკად აკრძალულია; უზნეური საქციელი, უზრდელობა და თავშეუკავებლობა აღკვეთილია; წინააღმდეგს შემთხვევაში, ვინც ამ მუხლს დაარღვევს, ამხანაგობისაგან გამოირიცხულ იქნება; აგრეთვე აკრძალულია ნასევამის — მფერალის დასწრება რეპერტიციაზე.

XV

ყველა, დასწი მონაწილე, მოვალეა თავისი როლი თვითონ გადაიწეროს, ანუ წიგნი იშოვოს (თუ დაბეჭდილია და მოუხდა), წარმოდგენის გათავების შემდეგ კი როლი რეჟისორს ანუ მის თანაშემწეს დაუბრუნოს.

XVI

უცნობი პიესა უნდა წაკითხულ იქმნეს საზოგადოთ მონაწილეებთან. ყველა მონაწილემ დაკვირვებით უნდა მოისმინოს მთელი პიესა, მოქმედ პირების დახასიათება რეჟისორისაგან და რასაც ვერ გაიგებს, მოვალეა რეჟისორს მოჰკითხოს ხელახლად განმარტება.

XVII

მეორე რეპეტიციაზე (ანუ უკანასკნელი გამოცდის წინა გამოცდაზე) მონაწილემ როლი უთუოდ კარგად უნდა იცოდეს.

XVIII

ყოველს რეპეტიციაზე მონაწილენი რეჟისორის მოთხოვნები სამეზრ უნდა სწავლობდნენ — ვარჯიშობდნენ. ყველამ როლის მიღების პირველი დღიდანვე უნდა მიაქციოს ყურადღება როლის მოთხოვნილებას და მის შესაფერისად შეისწავლოს ტანისამოსი, მორთულობა და საზოგადო სახიერება.

XIX

წარმოდგენის დაწყობამდის მონაწილენი ყოველ მოქმედებაში 15 წუთით ($\frac{1}{4}$ საათით) აღრე მზად უნდა იყვნენ ყოველის მხრით.

XX

პირველი ზარის დარეკვის უშალ ყველა მონაწილენი პირველ მოქმედებაში სცენაზედ უნდა მოგროვდნენ; მეორე ზარის დარეკვის უშალ თავთავის ადგილას უნდა დადგნენ (მოქმედი პირი შედის

თუ ზის), ამავე დროს სუფლიორი და სცენარიუსი თავთავიანთ ადგილას უნდა მივიდნენ; მესამე ზარის დარეკვის უმაღლეს ფარდა ოდნე და მოქმედების დაწყებიდან დასასრულამდე ყოველგვარი ჩურჩული კულისებში, დგომა გასახველლებთან და ფანჯრის წინ სასტიკად აკრძალულია.

XXI

არც ერთს მონაწილეს დასაშვია რეჟისორის ნებადაურთველად არ შეუძლიან სხვა დასაშვია მონაწილეობის მიღება; არც რეპეტიციებზე მოცდენა; დამრღვევნი ამ მუხლისა დაისჯებიან ამხანაგობისაგან საყვედურით და რეჟისორის მიერ დაჯარიმებით (ჯარიმა 50 კაპიკიდან 3 მანეთამდის).

XXII

რეჟისორის გარდა, არვის უფლება არა აქვს რაიმე განკარგულების მოხდენა სცენის მოწყობის დროს.

XXIII

რეჟისორი მოვალეა ყოველი ახალი პიესა წაუკითხოს და განუშარტოს სცენისმოყვარეთ და ცნობილი კი განუშარტოს ხელახლად მოკლე დახასიათებით: რეკვიზიტისა და ტანისამოსის სია სამი დღით ადრე უნდა გადასცეს აღსასრულებლად მორიგეს.

XXIV

როლების განაწილება რეჟისორის სრული უფლებაა, არავის არ შეუძლია ამის წინააღმდეგობა. რეჟისორის დანიშვნა ამხანაგობის უფლებაა.

XXV

რეჟისორსა ჰყავს თანაშემწე, რომელიც, რეჟისორის მოუცლევლობის დროს, მის მაგიერობას სწევს.

კულისებში გარეშე პირების შეშვება სასტიკად პერძალულია. არც ერთს მონაწილეს ნება არა აქვს გავიდეს ხალხში წარმოდგენის შემდეგ, ან წარმოდგენამდის.

XXVII

ამხანაგობის წევრებად მიიღებიან ორივე სქესისანი — ყმაწვილი კაცი და ქალნი. ყველას თანასწორი ხმა აქვს. საზოგადო კრება ინიშნება ყოველ თვეში ერთხელ, ამხანაგობის საქმეთა დასათვალიერებლად.

XXVIII

ამხანაგობის საქმეთა შეჩერება სწყდება ამხანაგობის საზოგადო კრების $\frac{2}{3}$ წევრთა ხმის უმეტესობით“.

* * *

ამ „ხელშეკრულება და წესების“ დედანი დაწერილია და დახაზული ქალაქის ერთს თაბახზე და თავდება „XXVII“ მუხლით მეოთხე გვერდის ბოლოზე. გაგრძელება ჰქონდა თუ არა, არ მაგონდება. დაწერილია ჩემი საკუთარი ხელით. აქ მომყავს ისევე, იმავე სტილით, როგორიც დედანშია, — X მუხლის თანახმად, მხოლოდ გ. გელიკურაშვილს გავუმართეთ წარმოდგენა, XII თანახმად, მხოლოდ ორჯერ გავმართეთ წარმოდგენა (მეტეხსა და განჯაში) და შემოსავალიც პოლიტიკურ-რევოლუციურ მიზანს მოხმარდა.

ამ „ხელშეკრულება და წესების“ მუხლებს ყველა ამხანაგი უკლისად ასრულებდა, ყოველი წარმოდგენის შემოსავალ-გასავლის ანგარიში, მუშათა კომიტეტის ოქმები დაბეჭდილიცა გვექონდა, მაგრამ ჩემი ჩხრეკა-დაპატიმრების დროს სადღაც გაჰქრა, — იქნება ჟანდარმერიის არქივში იყოს სადმე, თუ სხვაგვარად არ განადგურდა.

წარმოდგენები იმართებოდა თელავის ქუჩაზე, პეტრე-პავლეს სასაფლაოს ახლო, რკინიგზის ლიანდაგის გადმოღმა შტაბსკაპიტან მურაშკოს მიერ წარმოდგენების გასამართავად საგანგებოდ აგებულ შენობაში. ეს მურაშკო ხელოვნების დიდი მოყვარული იყო, სხვათა შორის, პირველად მან შეადგინა 25 გურულ ახალგაზრდისაგან სისუ-

ლე ორკესტრი. დამკვერელები გურულ-ჩაქურ წითელ ტანისამოსში ჰყავდა გამოწყობილი. ამ გუნდით ესწრებოდა ქორწილებსა და საზეიმო დღესასწაულებს (ჩემს ქორწილშიც უკრავდა ეს ორკესტრი). უყვარდა სათეატრო ხელოვნებაც, თუმცა იგი სცენაზე გამოსული არ მინახავს, მაგრამ წარმოდგენების მოწყობასა და წესრიგის დაცვაში დიდ მონაწილეობას იღებდა. წესრიგის დაცვა კი იქ, — მის თეატრში, — ძლიერ საჭირო იყო. წარმოდგენებს ესწრებოდა არა მხოლოდ ასე თუ ისე წესიერებას შეჩვეული ქარხნის მუშათა შემადგენლობა, არამედ გაქსუებული, მშფოთარი, ლოთი-ფოთი, „ნუნუას“ მოყვარული ძმაბიჭობაც, რომელთაც ხშირად ხელადებით შემოჰქონდათ ღვინო „პარტერში“.

აქ წარმოდგენების მართვა დავიწყეთ 1902 წლის ნოემბერში და ამ დღიდანვე (23 ნოემბრიდან) ჩაეყარა საძირკველი ავლაბრის სახალხო თეატრში მუდმივი წარმოდგენების მართვას. ჩემს დაპატიმრებამდე (1904 წლის 6 იანვარი) დავდგით: „რაც გინახავს — ველარნახავ“, „პეპო“, „პარიზელი ღარიბ-ღატაკი“, „დამნაშავეა?!“, „ავიზაკი“ (ანტ. ფურცელაძისა), „დაძმა“, „დაქცეული ოჯახი“, „ხათაბალა“, „ხანუმა“, „ციმბირელი“, „პატარა კახი“ და მრავალი სხვა (ზოგი პიესა ორ-სამეჭერ).

ვსდგამდით ისეთ პიესებს, რომლებიც საზოგადოებრივ უკუღმართობას ამხილებდნენ, დროგამოშვებით ვმართავდით ასეთივე შინაარსის დივერტისმენტებს და წარმოდგენის დაწყებამდე დამსწრეთ თეატრის მნიშვნელობაზე, პიესის არსზე ვესაუბრებოდით.

ბილეთებს ფეხსაცმელებისა და საპნის ქარხნებში, სტამბებში და სხვაგან ავრცელებდნენ. ჩვენი კომიტეტის წევრები.

საერთოდ, მუშათა თეატრებში, რეჟისორობის გარდა, მე განმისახიერებია: ოტია ჯოღია („დაძმა“), ზამბახოვი („ხათაბალა“), არუთინა („პეპოსა მქირს“), კარაპეტა („ძუნწი“), გულაბაანთ ოსეფა („დაქცეული ოჯახი“), მაზუთიანი („ციმბირელი“), გელა („პატარა კახი“), ტომას ლეერი („დამნაშავეა?!“), ელიზბარი („თამარ ბატონიშვილი“) და სხვა მრავალი.

ჯერ კიდევ მთაწმინდაზე ცხოვრების დროს, ჩემის მეუღლით ანათი (რადგან იგიც მონაწილეობდა წარმოდგენებში, როგორც დრამატულ როლების აღმასრულებელი) და ძუძუთა ბავშვით (შალიკოთი) ფეხით გავდიოდ-გამოვდიოდით პეტრე-პავლეს უბანში,

მურაშკოს თეატრში, სადაც ჩვენს დაუღალავ სცენისმოყვარე ბესო მაისურაძეს მუდამ აკვანი მზადა ჰქონდა. როცა მე და ჩემი მეუღლე ანა სცენაზე ვთამაშობდით, ბესო ჩვენს ბავშვს აკვანში მწოლიარეს ასწევდა... აქედან ღამის 12 საათზე სახლში ვბრუნდებოდით ფეხით.

აქვე უნდა წარმოიდგინოთ ავლაბრის მაშინდელი ოღრო-ჩოღრო, ტალხნიანი გზები, ყინვა, თოვლი, თოში და სხვა. გასამრჩელოს კი არც ერთი ჩვენთაგანი არ ვიღებდით, — პირიქით: როცა შემოსავალი გასავალს ვერა ჰფარავდა, დანაკლისს ყველანი საკუთარი ჯიბიდან ვიხდიდით.

ავლაბრის სცენისმოყვარეთათვის მუშაობა რომ გამეადვილებინა, აგრეთვე ჩემთვის და ჩემი მეუღლისათვისაც უფრო მოხერხებული რომ ყოფილიყო, მთაწმინდიდან გადავედი ვანქის ტაძრის გვერდით ქუჩის მეორე ნაპირას მდებარე, ვინმე ფირალიშვილის სახლის ქვედა სართულში ქუჩის პირას, აქვე ემართავდით რეპერტიციებს. მოუცლელობის გამო წიგნთსავაჭროს იმდენ ყურადღებას ველარ ვაქცევდი და ნივთიერად ძლიერ მიჭირდა. სახლის ქირის ვალი დამედო (თვეში 8 მანეთი) და სახლის პატრონმა მიჩივლა. უწყება მომივიდა, გადამიწყვიტეს სასწრაფოდ ფულის გადახდა, მაგრამ რაც არა მქონდა, რა უნდა მიმეცა. ერთ საღამოთი სახლის პატრონმა დამიბარა, წარვუდექე დამნაშავესავით.

— ძმაო, მეზობელო, შვილო, მამავ... ასე შეიძლება?! — მომმართა სახლის პატრონმა, — სამი თვეა ქირა არ მოგიცია, — გიჩივლე, მაინც შენს ყურში არ შედის, მეც მჭირდება თუ არა! ღლეს არა, ხვალ სტუდენტი შვილი პეტერბურგს უნდა გავგზავნო!

— რა ექნა, ბატონო, რომ არა მაქვს, თორემ განა აქამდე არ მოგართმევდით!..

— როგორ თუ არა გაქვს?! ყოველ ღამ ათ-თხუთმეტ კაცსა და ქალს ახარხარებ, მაშ, არაფერს გაძლევენ?!

— რა უნდა მომცენ, მე ხომ სავაჭრო არა მაქვს? — ჩვენ სახალხო წარმოდგენებს ემართავთ; ხშირად უფასოდ, იმდენსაც არ ვიღებთ, ხარჯები დავფაროთ!

— როგორ უფასოდ, იმდენსაც არ იღებთ ხარჯები დაფაროთ?

— დიას!.. იქნება შუშა ხალხი ღვინის სარდაფებიდან დავიხსნათ, გავაგებინოთ რამე...

— მუქთად, მუქთად?! — კიდევ უფრო თვალდაჭყეტილი ჭრ-
წმუნოდ შემომაჩერდა.

— თქვენი ნებაა, შეგიძლიათ არ დაგვიჯეროთ, ჩვენ კი ასე ვი-
ჯებით...

— აი, ხათაბალა!.. თქვენ მუქთა წარმოდგენებით მართო გულის
ქია გაახაროთ, მე კი... არა, ჩემო პირის ზიარებავე, ეს ჩემს ანგა-
რიშებში არ შედის: სამ ღღეში ან ფული, ან... — თითქოს ვილაღას
თუ რაღაცას თვალი მოჰკრაო, უცებ ხმას დაუწია, დამიტკბა და
მითხრა: „მაშ... რაკი ეგრეა, ესეც თქვენი პირის სანაცვლო იყოს, —
და აღმასრულებელი ფურცელი გადახია: წადით, თქვენი ვალის
მომთხოვნი არავინ იქნება. ვითომ ეგ ერთი ოთახ-ნახევარი არა
მქონია...

— ვეცდები, — მალე გადაგიხადოთ!..

— მეწვიე ჩაიზე, ბარემ ჩემს სტუდენტ შეილსაც გაგაცნობ!..
გაოცებით შევაჩერდი.

— გთხოვთ!

— დიდი მადლობა, რეპეტიციაზე მიცდიან, სხვა დროს როგორ-
მე... ვეცდები, — ვალი მალე გადაგიხადოთ.

— მითქვამს, — გამითავებია, ჩემი სიტყვა ძირს კი არ მიპოვ-
ნია, — პირიდან ამომიშვია თქვენზე ალალი იყოს!..

დამიჯერებთ?! — თქვენი ნებაა, თუნდა ნუ დამიჯერებთ, ეს კი
ასე მოხდა.

გამოვემშვიდობე და ჩემს ოთახში ჩავიბრინე.

მეორე თუ მესამე ღღეს შევიტყე, რომ, თურმე სტუდენტ
შვილს მეორე ოთახიდან ენიშნებინა, ვალი არ გადაახდევინოო...

ვალს გადავჩიი, მაგრამ, სამწუხაროდ, ამ სახლში შემემთხვა
დიდი უბედურება. ამ დროს ჩემი მეუღლე ანა ფეხმძიმობის მერვე
თვეში იყო გადამდგარი. ოთახში, რეპეტიციის გამო, საუკუნაო
და სამზარეულოა გვექონდა სახმარად. სამზარეულოში იატაკი
მინგრეულ-მონგრეული იყო. ერთ საღამოს იქ გასულ ჩემს მეუღ-
ლეს წინ ვირთაგვა შეჩეხოდა, ამან ისე შეაქროთ, რომ იმავე ღამეს
ნაადრევად მოილოგინა: შობა მერვე თვეში გადამდგარი ბიჭი, რო-
მელიც იმავე ღამეს გარდამეცვალა და ჩემის უბედურის ხელებით
ჩავმარხე მტკვრის მარჯვენა ტოტის ლამში, ვანქის ტაძრის კედლის
ახლო. იქ ახლა აღარც მტკვრის ტოტია, აღარც ვანქის ტაძარი,

ალარც ჩემი ქორფას უბედური მამის ხელით გაჭრილი სამარე; მაგრამ ჩემს გულში კი დღესაც ნალევლით სავსე სამარეა...

ვინ წარმოიდგენს იმ დროის ჩვენს სულიერ წამებას...

მიუხედავად ყველა ამისა, მე და ჩემს გულდამწვარ მეუღლეს ავლაბრის მუშათა თეატრში მუშაობა არ შეგვიწყევტია. ამან გასტანა არა კვირაობით, არამედ თვეობით და წლობით.

აი, როგორი იყო და როგორ არის მოთხრობილი ავლაბრის სახალხო თეატრის ამბავი. სახალხო თეატრის „საიუბილეო კრებულში 1893—1923 წწ.“, გვ. IV.

„იმ დროს (ცხრაასიან წლებზეა ლაპარაკი. ი-ი) ავჭალის აუდიტორიის მსგავსად, ავლაბარში, მურაშკოს მიერ პეტრე-პავლესთან აშენებულ თეატრში იოსებ იმედაშვილის ხელმძღვანელობით შესდგა სცენისმოყვარე მუშა-ხელოსანთა წრე, რომელიც ყოველ კვირას მართავდა სახალხო წარმოდგენებს... განსაკუთრებით ადელხანოვის და სხვადასხვა ქარხნის მუშები ესწრებოდნენ. აქვე იყო შემდგარი ადელხანოვის ქარხნის მუშათა მონაწილეობით და ამავე ქარხნის ოსტატის ივანე ქურთიშვილის თავმჯდომარეობით, კომიტეტი, რომლის მოვალეობა იყო წარმოდგენების ნივთიერ მხარეზე ზრუნვა და ბილეთების მუშათა შორის გავრცელება, რასაც ისინი პირნათლად ასრულებდნენ“.

და ამის შემდეგ ვერ მივმხვდარვარ, პატივცემული დამსახურებული არტისტი ნიკო გვარამძე რა საბუთით ბრძანებს:

„ივანიძე პირველი ქართველი მსახიობი იყო, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ქართული თეატრის საქმიანობას ავლაბარში, მურაშკოვის (!!! მურაშკოვის კი არა მურაშკოს. ი-ი). პატარა სათეატრო დარბაზში შეადგინა სცენისმოყვარეთა წრე და სისტემატურად კვირაში ერთ წარმოდგენას მართავდა“ („თეატრალური მემუარები“, თბ., 1949 წ., გვ. 34).

პირიქით, ამ ვითომდა მართალი ცნობის წინააღმდეგ თვით ივანიძე (იგივე სოსო) აი, რას წერდა ავლაბრის მუშა-სცენისმოყვარეთა პირველი წარმოდგენის შესახებ:

„შაბათს, 23 ნოემბერს, ქართული სახალხო წარმოდგენა იყო ავლაბარში ბ-ნ მურაშკოს მიერ ახლად აგებულს თეატრში. ქართულ სცენისმოყვარეებმა ბ-ნ იმედაშვილის რეჟისორობით წარმოდგინეს. ორი პიესა ავიკ. ცაგარლისა „რაც გინახავს — ველარ ნახავ“ და „ჭკუისა მჭირს“... წარმოდგენამ იმდენად უგემურად ჩაი-

არა, რომ ხალხს ძილი მოჰგვარა. არც ერთმა მოყვარულმა არ იცოდა თავისი როლი და სცენაზედ თავის დაქერა. ტანსაცმელი შეუფერებელი ეცათ. ავეტიკა ქართველ თეადიშვილს მოგვაგონებდა, საჭიროა ყურადღება მიექცეს აქ წარმოდგენების მართვას. სად სახალხო თეატრის დანიშნულება და სად 90 კ. (?! —) ბილეთის ფასი... (ნუთუ მართლა ასეთი ფასი იყო და არა 5 კაპიკიდან 20 კაპიკამდე?! ი-ი) თუ ასე მოუმზადებლად ჰმართეს წარმოდგენები, როგორც ამ საღამოს, ხალხს ხალისი დაეკარგება წარმოდგენებზედ სიარულისა“.

სო სო („ივერია“ 1902 წ. 29 ნოემბერი, პარასკევი, № 256).

როგორც მაშინ სცენისმოყვარე ასოთამწყოებებში დაადგინეს, ეს „სოსო“ იგივე იოსებ (სოსო) ივანიძე გახლდათ, შემდეგში მართლაც თვალსაჩინო მსახიობი.

მოვიდა სეტყვა — დახვდა ქვაო, ნათქვამია, და სწორედ ასეც მოხდა: ამ შემოტევას (რასაკვირველია, ანგარიშით, პირადი ანგარიშით, ი-ი) ავლაბრის სცენისმოყვარეთა ამხანაგობა და მათი რეჟისორ-ხელმძღვანელნი მაგრად შეხვდნენ. წარმოდგენები ყოველკვირა იმართებოდა დაუბრკოლებლივ, — უფრო მეტიც: წრემ ხალხში ისეთი გავლენა მოიპოვა, რომ ერთ დამსახურებულ სცენისმოყვარე გიგო: გელიყურაშვილს სცენაზე მოღვაწეობის 20 წლის შესრულების იუბილეც გადაუხადდეთ. ეს იყო სცენისმოყვარის ამაგის პირველი საჯარო შეფასება, რომელსაც იმ დროს დიდი კულტურულ-მორალური მნიშვნელობა ჰქონდა და დიდი გავლენაც მოახდინა.

გარდა ამისა, ავლაბრის სცენისმოყვარეთა ამხანაგობა ჩემის რეჟისორობით განჯასაც კი გაიწვიეს წარმოდგენების გასამართავად, მაგრამ ამაზე ქვემოთ.

ავლაბრის სახალხო წარმოდგენებს ივანიძეც რეჟისორობდა, მაგრამ ეს იყო არა 1902 წელს, არამედ ათიანი წლებიდან, როცა ამ თეატრს, მუშათა კომიტეტის ნაცვლად (ძმათა პეტრე, თომა ნასიძეთა, კომერსანტ — ბაზაზ მინიელ აბაშიძისა და სხვათა სახით), ინტელიგენცია ჩაუდგა სათავეში და მუშა-სცენისმოყვარეთა შემადგენლობაც გადასხვაფერდა.

ივანიძემ არათუ 1902 წელს „შეადგინა ავლაბრის სცენისმოყვარეთა წრე და სისტემატურად კვირაში ერთ წარმოდგენას

მართავდა“, არამედ მთელი ათეულ-ნახევარი წლობით განზე იდგა. მსახიობი ი. ივანიძე ავლაბრის თეატრის რეჟისორად მიიწვიეს 1914 წლის 19 დეკემბრისთვის „პატარა კახის“ წარმოდგენის დროს, რასაც „პატარა კახის“ სასახელო ავტორი, აკაკიცი დაესწრო („თეატრი და ცხოვრება“, 1914 წ., № 34, გვ. 13). ივანიძემ იმავე 1914 წელს აქ რეჟისორობას თავი გაანება („თეატრი და ცხოვრება“ 1914 წ., № 41, გვ. 16).

აი, ავლაბრის სცენისმოყვარეთა სახალხო თეატრისა და ი. ივანიძის ურთიერთობა.

იქნება პატხვცემულმა ნ. გვარამამ თავი იმართლოს, რომ... მე ისტორიკოსი ხომ არა ვარ, მე მემუარებსა ვწერო, მაგრამ ბოლოს და ბოლოს ყოველი ადამიანის თითოეული ნაბიჯი ისტორიაა, ანუ მისი წყარო და მასალა...

ავლაბრის სცენისმოყვარეთა თეატრის კლუბები ხშირად რევოლუციონერთა შესახვედრ-შესაკრები, მიმდინარე პოლიტიკური საკითხების გასარჩევ-შესათანხმებელი პუნქტიც იყო. მეტსაც მოგახსენებთ, ახალი დროების ხალხსა და რევოლუციას იგი მატერიალურადაც ეხმარებოდა.

ერთხელ თეატრში განჯის რკინიგზის მუშათა წარმომადგენლები შეწვივნენ „წიგნთსავაჭროში“, ჩემს ნაცნობ წიგნების გამავრცელებელთან ერთად, და მთხოვეს: განჯაში ერთი-ორი წარმოდგენა გაგვიმართეთ...

იმ დროს განჯის რკინიგზის ქართველი მუშები აქტიური ხელისშემწეობნი და მონაწილენი იყვნენ რევოლუციურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისა. შემთხვევითი არ იყო ის მოვლენა, რომ 1905 წლის რევოლუციის აღმავლობის დროს ამიერკავკასიის რკინიგზელთა მოძრაობის უფროსად განჯელი რკინიგზელი სოლომონ დოლიძე მოექცა სათავეში.

სცენისმოყვარეებს შეევხმაურე, ეს აზრი მომიწონეს: „ცხენს გავუხედნიტ და მაშიდასაც ვნახავთ“. ავირჩიეთ აკაკის „პატარა კახი“ და აზიანის „გაცრუებული იმედები“, მზადებას შევუდექით. წინათ შემსრულებელთაგანს ზოგს როლი ჩამოვართვი, ახალს გადავეცი. სწორედ ამან კინალამ ჩემი ოჯახის დრამა გამოიწვია.

როლების განაწილებისა და პირველი რეპერტიციის გავლის მგორე დღეს მეუღლე ძალზე განაწყენებული, თავატყიებული და აცრემლებული დამხვდა:

ვითომ მისი სულიერი მდგომარეობა არც კი მეგრძნოს, ვუთხარაბა, „მოემზადე ბავშვიანად, ხეალ საღამოთი გავდივართი — გაოცდა, გამოცოცხლდა, — მე ხომ როლი არა მაქვს, რა მესაქმებაო.

— ის გესაქმება, რომ საღაც მე ვარ, შენც იქ უნდა იყო, უშენოდ ერთ დღესაც ნუ მაცოცხლობ-მეთქი.

სახე გაუბრწყინდა, გადამეხვია: მე კი ღიზა გორელმა მითხრა: „ნათლიამ განგებ წაგვართვა როლები მეცა და შენცა, რომ განჯახ თავისი სიმპატია მიჰყავს!“

განჯაში (აწინდელი კიროვბადი) ჩვენი წარმოდგენები ზემოთ მიმდინარეობდა. „პატარა კახი“ (გელას გასრულებდი) ალტაცებით მიიღეს, მეორე წარმოდგენასაც („გაცრუებული იმედები“) დიდი მოწონებით შეხვდნენ.

განჯელ რკინიგზელთა წარმომადგენლებმა მითხრეს: წარმოდგენის შემოსავალი ერთ ჩვენს „პოლიტიკურს“ უნდა მოვახმაროთ, დროით გავისტუმროთ საზღვარგარეთ, თორემ მეფის ძალები დასუნამენ და შეიპყრობენ. ამ „პოლიტიკურის“ სახელს მერე მოგახსენებთ და ფულსაც თქვენ გადასცემთ.

თანხმობა გამოვუცხადე.

ნადიმის დროს სცენისმოყვარეთა წრეს მივმართე:

— გთხოვთ, ერთი წარმოდგენის შემოსავალი სრულიად მე დამითმოდ, ერთი მეტად საპატიო საქმისათვის და თქვენს შორის ვისაც უფრო ენდობით, ის გამომაყოლეთ, იცოდეს ვისაც და რასაც უნდა მოვახმარო ეს შემოსავალი.

— შენზე უკეთეს ვის ვენდობით? — შემომძახეს სანდრო ბაჟიაშვილმა, მ. ლელაშვილმა და მაკო ქართველიშვილმა.

ქოლა მეტრეველი, თამარ აფხაზიშვილი, ლევან ბალაშვილი და სხვანი სდუმდნენ.

— მე გთხოვთ, მეორეც დამისახელოთ!

დაასახელეს მიხა ლელაშვილი.

ერთი წარმოდგენის სრული შემოსავალი რკინიგზის სადგურის სათეატრო დარბაზიდან განჯას ავითანეთ ერთ სასტუმროში.

ამ სასტუმროს პატრონს პაროლით მივმართე. მიჩვენა პოლიტე-

კური ღვენილი, ცნობილი რევოლუციონერი, რომელსაც მეფის მთავრობისაგან ციმბირს გადასახლება ჰქონდა მისჯილი (თავდებით იყო გაშვებული) და რომელიც იმხანად განჯას გადმოხვეწილი. კონსპირაციის მიზნით, სასტუმროს სანახშირეში იყო შეყუებული. მიხაკ ლელაშვილი და მე მივესალმეთ, ფული გადავეცით, მშვიდობით მგზავრობა ვუსურვეთ და სასტუმროდან სწრაფად გამოვედით, რომ არავის შევუმჩნიეთ.

ქუჩაში გამოსულმა მიხაკ ლელაშვილმა შემაჩერა:

— ნათლია ჩემო, ეს რა ვნახე, სხვას რომ ეთქვა, განა დავიჯერებდი!

— რა?

— ისეთი სახელოვანი კაცი, ისეთი დიდი კაცი და ამ სანახშირეში ნახშირით...

— მაშ, როგორ გგონია, ნათლიამა. ამას თავი დაეანებოთ, ერთი მითხარ, ჩემო მიხეილ, ჩვენ რანი ვართ ერთმანეთისა?

— როგორ რანი? — ნათელ-მირონი...

— ჰოდა, გესმის, ნათელმირონობა რას ნიშნავს!

— მაშ, რაღა მესმის, ეგეც არ მესმის!.. ყველა ნათესაობა გატყდება, ნათელმირონობა კი ვერა... ჩემი ოჯახის მეორე და ნამდვილი მამა ხარ!

— მაშ თუ ასეა, იცოდე, ვინც ვნახეთ და რაც გავაკეთეთ, — არავინ არ უნდა იცოდეს.

— იმ ნათელ-მირონის მადლი. გამიწყრეს, რომელიც უნ ჩემს ოჯახში შემოგიტანია, ის შენი ნათელი ჩემი საკუთარი ხელით დავმარხო, თუ ეს ამბავი ჩემი პირიდან ამოვიდეს, — მითხრა მიხაკ ლელაშვილმა და ხელი გამომიწოდა.

ხელი ჩამოვართვი და გადავკოცნე.

გარეშეთა ეჭვის, გასაფანტავად ადგილობრივი ეკლესია დავათვალიერეთ, მერე ნელ-ნელ დავყვეით სადგურისაკენ.

ამხანაგები შემოგვეხვივნენ, — რა ქენით? ნახეთ? მოუტანეთ ფული?

მიხაკ ლელაშვილმა ვითომდა ბოროტად მიუგო:

— როგორ თუ ფული მივეცით, ეს ჩემი ნათლია, ჩვენი რეჟისორი იმედა, რა კაცი ყოფილა აქამდე არ ვიცოდი... აქ თურმე, — მიიხედ-მოიხედა, თან ხმადაბლა ჩაილაპარაკა, რომ ქალებს (მაკა ქართველიშვილს, თამარ აფხაზიშვილს და ჩემს მეუღლეს) არ

გაეგოთ, — აქ ნაცნობი „გოგო“ ჰყოლია, მეც სული წავიწყმიდე და მასთან წავიქეფიფეთ...

— ორივემ ერთ გოგოსთან? — ჩაერია თვალდაპყქეტიტ გელიყუ-რაშვილი.

— ორივემ ერთთან რათა, ორთან, ამის „გოგომ“ მეორე „გოგო“ მოიყვანა.

— ეგ არის, დაგიჯერეთ!..

— ვინ გეხეწებათ, დაიჯეროთ, მე რაცა ენახე და მიექარე, იმას ვამბობ! — მიუგო მიხამ და პაპიროსი გააბოლა, — ვირი როგორც მიყიდნია, ისე ვყიდი!..

ზოგოთ გაიცინეს, ხოლო სანდრო ბაჩიაშვილმა უღვაშზე ხელი გადისვა, შერჩენილი ცალი თვალი მიხას გაუსწორა, „ჰმ“ ჩაი-ხითხითა, თან ჩაილაპარაკა: — ვიცი, როგორი „გოგოებიცა“ გყავ-დათო!

იმავე ღამეს ჩემი ნაცნობი რკინიგზელისაგან გავიგე, რომ სას-ტუმროდან, „პოლიტიკური“, სანდო ამხანაგთა თანხლებით, ბათუმს გაეგზავნათ, საიდანაც საზღვარგარეთ აპირებდა გასელას (შემდეგში შევიტყვეთ, ადვილად და უხიფათოდ გასულიყო).

ამ პოლიტიკური პიროვნების სახელი და გვარი არც მაშინ მოთქვამს ვინმესთვის და არც ახლა ვაცხადებ, — მიხა ლელაშვილმა ეს საიდუმლოება საფლავში ჩაიტანა, ალბათ მეც სამარეში ჩამ-ყვება.

მესამე თუ მეოთხე დღეს განჯიდან უკან დაბრუნებისას, ყველა სცენისმოყვარე ამხანაგი ვაგონში დავაბინავე, მე ბოლოს ვაპირებ-დი შესვლას, სამიოდე წლის ჩემი შალიკო გვერდიდან არა მშორ-დებოდა. უცბად დაიძრა მატარებელი, ინსტინქტურად შევხტი საფეხურზე და ბავშვს ხელი დავსტაცე, კინაღამ მატარებლის ქვეშ ჩამივარდა, ვილაც უცნობმა თათარმა მომაშველა ხელბ და ბავშვი ვაგონში შევისროლე.

გული საგულეში აღარ მეტეოდა!

ასეთი სახიფათო დღე არაერთხელ გამთენებია.

თითქმის ასეთივე საკვიმატო გამოდგა ქართლის, სოფელ მეტეხ-ში (გორის მაზრა) გამართული ჩვენი ერთი საქველმოქმედო წარ-მოდგენა. იმხანად ცნობილმა, წოდებით თავადმა, მთელის არსე-ბით კი რევოლუციონერ დემოკრატმა გიგო მაღალაშვილმა მთხო-

ვა, მარიამობის დღესასწაულით გვესარგებლა და მიმ სოფელში (მეტეხში) ერთი წარმოდგენა გაგვემართნა, — საეკლესიო დღესასწაულზე ბლომად მოსული ხალხი დაგვესწრებოდ.

ავირჩიეთ ვ. გუნიას „დაძმა“, დასის მონაწილენი, დანიშნულ დღეს, მიხეილ ანანიაშვილს გავატანეთ, ხოლო დავით მელაშვილი, იოსებ რევაზიშვილი და მე ქართული თეატრიდან საჭირო ტანისამოსის გამოსატანად ჩამოვრჩით. ტანისამოსი, როგორც იქნა, მივიღეთ, მაგრამ მატარებელზე შეგვგვვიანდა. ამიტომ მეტეხში ჩასულ ამხანაგებს ვუდებეშე: მატარებელმა გამოგვისწრო, ტანისამოსი მოგვაქვს, ხალხი არ დაიშალოს.

გაყვევით სილნალის მატარებელს, მივგორავთ ტაატით, მეტეხის ქვემოთ ჩამოვხტით შეკრული ბოხჩებით, როგორც იქნა, მძინარე მებორნე გამოვადვიდეთ, გავედით და შევუდებქით მეტეხის გზას, — თითქმის 10 ვერსი გასავლელი გვქონდა, ბოხჩა წამოვკიდეთ ერთ გლესს: — აბა, ბიჭებო, მომყევით, — კი არ მივდივარ, თითქმის მივფრინავ, როგორც იქნა, ვუწიეთ სოფელს, უცებ მოისმა: „მოვიდნენ, მოვიდნენ!!! 12 საათს გადაცილებულიყო.

ჩვენს ჩასვლამდე, ლოდინით გაბეზრებულ საზოგადოებას თურმე გ. ფირუშმანი, რ. სალაყაია, გ. გელიკურაშვილი და სხვები ლექსების კითხვით თუ სხვაფრივ ართობდნენ, მაგრამ რაკი მასალა შემოლუოდათ, წარმოდგენაზე დასასწრებლად შეკრებილ ნაქეიფარ ხმალ-ხანჯლოსანთ კინალამ ჩვენი ამხანაგები გამოეხანჯლათ, საღ არის თქვენი წარმოდგენაო, რის გამოც ჩვენი სცენისმოყვარე ქალები სიბნელეში მიმალულიყვნენ, ბიჭები ხეებზე აცვივნულიყვნენ...

წარმოდგენა დავიწყეთ ლამის პირველ საათზე. პირველ მოქმედებაში ერთი სცენა კინალამ არ „ჩამიფლავდა“, ველი — მარინე არსადა ჩანს. შემოვარდა ბიჭი (დავით მელაშვილი) და მეუბნება:

— ბატონო, გალავანზე თურქი აპარულიყო, ქვა გადმოეგდო, ... შემთხვევით გავლილ ქალბატონს თავში მოხვედრიყო, თავს უხვევენ... ახლავე გაიხლებათო!

ამ მოულოდნელმა სცენამ გამოაცა, მაგრამ მოვისაზრე და მონოლოგი შესაფერი სიტყვებით განვაგრძე... მალე მარინეც. (მაკა ქართველიშვილი) გამოჩნდა, მართლა თავშეხვეული. თურმე სცენის ერთ-ერთ კედელზე სოფლის ბიჭები აცოცებულყვნენ,

ერთ მათგანს შემთხვევით ქვა გადმოეგდო, რომელიც მარინეს თავზე დასცემოდა და თავიდან სისხლი წასკდომოდა, ამიტომაც შემოვიდა თავშეხვეული. წარმოდგენა ღამის 4 საათზე დავამთავრეთ, დაგვესწრო დიდძალი ხალხი და ვაშა-ტაშით დაგვაჯილდოვა.

„ვაშა-ტაშით“ დაგვაჯილდოვეს, მაგრამ ჩვენ მთელი დღის მღელვარება-განცლით და უძილობით, ისე ვიყავით დაქანცულნი, რომ მკვდრებივით სცენაზევე მივეყარებით და მეორე დღის 10-11 საათამდე გვეძინა. სამაგიეროდ გიგო მაღალაშვილმა მეორე დღეს მშვენიერი სადილი გაგვიმართა ადგილობრივი მოწინავე საზოგადოების თანდასწრებით და დიდის პატივისცემით გამოგვისტუმრა.

შემოსავალი „საერთო საქმეს“, სარეგულაციო მიზანს მოხმარდა.

ამ წარმოდგენაში, ჩემს გარდა, მონაწილეობდნენ: გ. გელიკურაშვილი, დ. მელაშვილი, დ. რევაზიშვილი, ლ. ბალაშვილი, ალ. ბაჩიაშვილი, დ. რჩეულიშვილი, რ. სალაყაია, მ. ფირუზიასი, მ. ქართველიშვილი და სხვები.

• • •

ავლაბრის სახალხო (მუშათა) თეატრში 1902 წლის ნოემბრიდან სრულიად უანგაროდ მუშაობდნენ (ვასახელებ ანბანთა რიგზე).

1. აფხაზიშვილი თამარ, — დრამატული როლების აღმსრულებელი, შინამკერავი.

2. ბარბარელი ბეგიჯანოვი ბარბარე, — დრამატული როლების აღმსრულებელი, დიასახლისი, მკერავი.

3. ბალაშვილი ლევან აბრამის ძე, — მიჯნურ გმირთა აღმსრულებელი, ადელხანოვის საფეხსაცმელო ქარხნის მუშა, ამჟამად ცნობილი კინომსახიობის სპარტაკ ბალაშვილის მამა.

4. ბაჩიაშვილი ალექსანდრე (სანდრო) მელქოს ძე, — მოკარნახე პიესების მთარგმნელი, ცალთვალა, მექარხნეთაგან დევნილი მეპაპიროსე, ნივთიერად მუდამ შევიწროებული.

5. ბეგიჯანოვი პეტო.

6. ბუჩუკური.

7. გელიკურაშვილი გიგო, — ძველი სცენისმოყვარე, კომიკი.

8. გორელი, ლიზა მარანელი.

9. იმედაშვილი იოსებ ზაქარიას ძე.

10. ჟურული-იმედაშვილისა, ანა ნიკოლოზის ასული, — ახალგაზრდა გმირი ქალების როლების აღმსრულებელი, მეუღლე ი. იმედაშვილისა.

11. იმედაშვილი ივანე ზაქარიას ძე (იგივე ივრისპირელი), — მომღერალ-დამკვრელი, გლეხთა როლების შემსრულებელი, რევოლუციური წიგნების გავრცელებისათვის „შოველად“ წოდებული, ძმა იოსებ იმედაშვილისა.

12. იმედაშვილი ივანე (ვანო) იაკობის ძე, — სასამართლოს მოხელე, მოქალაქე ძმაბიჭების როლების აღმსრულებელი, პოლიტიკური საქმის თაობაზე უბედური შემთხვევის გამო ორივე ფეხგადაკრილი.

13. ლელაშვილი მიხეილ, მწერალი, ჟურნალისტი, მეპაპიროსე, ძმაბიჭთა როლების აღმსრულებელი.

14. ლელაშვილისა დარო, მეუღლე მისი, — დიასახლისი.

15. მაისურაძე ბესო, — ძველი სცენისმოყვარე, ასოთამწყობი. ზშირად დედაკაცთა (ხანუმას) როლების აღმსრულებელი.

16. მარკოზოვი ვანო.

17. მელაშვილი დავით, — მეშა, პუბლიცისტი, ჟურნალისტი, ასოთამწყობი, ძმაბიჭთა როლების აღმსრულებელი:

18. მელაშვილი მიხეილ — ძმა მისი.

19. მეტრეველი ნიკოლოზ (კოლა), — მთარეშე-ფშუტურათა როლების აღმსრულებელი.

20. მოსაშვილი არ

21. მკედლიშვილი (ქიზიყელი) ივანე იოსების ძე, — ასოთამწყობი, სტამბის ისტორიის დამწერი, ბეჭდვითი საქმის ნოვატორი, რეზონიერთა როლების აღმსრულებელი.

22. პოლოსოვი ლევან, — ასოთამწყობი.

23. სადათიანთ გაბო.

24. სალაყაია (სხალაია) რომანოზ ნიკოლოზის ძე, — ძველი სცენისმოყვარე, კომიკურ. როლების აღმსრულებელი, მღებავი.

25. ფავლენიშვილი რევაზ ალექსანდრეს ძე, — ცნობილი მწერალი, ბელეტრისტი, ბეჭითი მოკარნახე.

26. ფირუშინი გეურქ ნიკოლოზის ძე, — ყოფილი ბუხპალტერი, კომიკი, იუმორისტული სცენების მკითხველი, ძმაბიჭთა როლე-

ბის აღმსრულებელი, მთარგმნელი, საქართველოს სახალხო არტისტი.

27. ქართველიშვილი მაკა, — დიასახლისი, დრამატულ როლების აღმსრულებელი.

ყველა ესენი, — მეჩექმე, მკერავი, ასოთამწყობი, ბუხპალტერი და სხვები, იშვიათი თავგამოდებით მუშაობდნენ სახალხო (მუშათა) თეატრის სცენის სარბიელზე, ხშირად მშვიერ-მწყურვალნი სხვებს აპურებდნენ სულიერად, ზოგი მათგანი (მაგ., გ. ფირუშანი) მთელ ბილეთებს შეისყიდდა ხოლმე და ღარიბ-ღატაკებს ურიგებდა წარმოდგენაზე დასასწრებლად, თანაც გაჭირვებულ სცენისმოყვარე ამხანაგებს ნივთიერად ეხმარებოდა. ყველა ისინი უაღრესად დიდ საქმეს აკეთებდნენ: სათეატრო ხელოვნებას მდამიო ხალხისაკენ გზას უკაფავდნენ, ხელოვნებას აზიარებდნენ.

როგორც ზემორე აღვნიშნე, 1904 წლის 5—6 იანვარს ღამით გამჩხრიკეს, მაშინვე დამაპატიმრეს და ჯერ ჟანდარმერიის ჯურ-ღმულში, შემდეგ მეტეხის ციხის ახალი კორპუსის (სასიკვდილოდ განწირულთა — „სმერტნიკების“) ზემო სართულის ერთეულში შემადგეს.

დაპატიმრების შემდეგ, საპატიმროს კედლებში შევიტყვე, ჩემს ამხანაგებს, — „ავლაბრის სახალხო თეატრის“ სცენისმოყვარეებს პიესა „დამნაშავეას“ მაგივრად, ცნობილი მსახიობის, ქართული თეატრის დედაბოძთაგანის, კოტე ყიფიანის მონაწილეობით დავით ერისთავის „სამშობლო“ დაედგათ და სრული შემოსავალი ჩემი ცოლ-შვილისათვის გადაეცათ.

ამ გარემოებამ ხელ-ფეხშეკრული პატიმარი ფრთავშლილ არწივად მაქცია და ცას ამტყორცნა.

აქ კიდევ ერთხელ ჩემს თავს აღთქმა დავუდე, რომ მთელი ჩემის არსებით ჩემის სამშობლოს მწერლობის, ხელოვნებისა და ხალხის გათვითცნობიერებისათვის ერთგულად მემსახურნა.

მეტეხის ციხიდან განთავისუფლების შემდეგ 1905 წლის განმანთავისუფლებელ მოძრაობაში ჩავები და, შეძლებისდაგვარად, მასში ჩემი წვლილიც შევიტანე, მაგრამ ეს უკვე „მუშათა თეატრის“ ფარგლებს სცილდება...

ამ თეატრისადმი სიყვარული არასოდეს გამწვანებია და მერეც ყოველთვის ვიყავი დაინტერესებული მისი ბედ-იბლით, ჩემი ჟურნალის „თეატრი და ცხოვრების“ მოწინავეებში, ხელმოუწერ-

ლად თუ ფსევდონიმებით (უსავანო, ი. წინამძღვარი, — ი-ელი, წინ-არი და მრავალი სხვა) დაბეჭდილ რეცენზიებში, აგრეთვე დროგამოშვებით, სახალხო თეატრებს პრაქტიკულად ვეხმარებოდით, — საკუთარი ვინაობის (პერსონის) გამზეიურებას კი ვერიდებოდით. მაგალითად, 1914 წელს ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრების“ № 14-ში „სახალხო თეატრის მოღვაწეთა“ სურათები დავბეჭდე, ჩემი კი არა, სახალხო თეატრის რეჟისორთაგან ყველა სურათი მოვათავსე იქვე, გვ. 7, ჩემი კი არა და სხვა.

„სრულიად საქართველოს სცენის მოღვაწეთა ყრილობის“ მოწვევაში ჩემის ჟურნალით სათანადო მონაწილეობა მივიღე და ჩემს ხელმოუწერავ მეთაურ წერილებში, სხვათა შორის, ვწერდი (8 ივნისი, 1914 წ. № 14, — „რას გვავალეებს დღევანდელი ყრილობა?“): წინადაც გვითქვამს და ახლაც ვიმეორებთ, რომ ამ ყრილობამ უნდა ჩაპყაროს საძირკველი ჩვენის სცენის განახლება-აღორძინებისა და მით ხელი შეუწყოს ქვეყნის გათვითცნობიერებასა და წინსვლას...“.

15 ივნისს ვწერდი („თეატრი და ცხოვრება“ 1914 წ. № 15, — წერილი „პირველი ნაბიჯი“):

„აღგვისრულდა დიდი ხნის ნატვრა.... შესდგა სრულიად საქართველოს სცენისმოღვაწეთა პირველი ყრილობა...“

8 ივნისი, გასული კვირა, ერთ დიდებულ დღედ დარჩება ქართული სასცენო ხელოვნებისა და ჩვენის საზოგადოებრივ გათვითცნობიერების ისტორიაში“...

იმავე „თეატრი და ცხოვრების 1912 წლის № 16, 22 ივნისის წერილში „სიტყვა და საქმე“, მოვითხოვე, რომ ყრილობის დადგენილებანი აღსრულებულიყო“, თქმული საქმედ ვაქციოთ-მეთქი“, — რა მინდოდა? აი, რა:

„სასცენო ენის გაფაქიზება, დრამატულ კურსების მოწყობა საპენსიო კასის დაარსება, მოხუც მსახიობთა უზრუნველყოფა (საქმით და არა მხოლოდ სიტყვით), სახალხო რეპერტუარის შექმნა და სხვა მრავალი ისეთი კითხვებია, რომ მათი საქმედ ქცევის დაყოვნება, ჩვენი უკუხვლა, ჩამორჩენა და გაქრობა იქნება...“

ამ ყრილობის პრეზიდიუმში იყვნენ: აკაკი წერეთელი — საპატიო

თავმჯდომარე, კრების თავმჯდომარე- გ. მ. ლასხიშვილი, თავმჯდომარის ამხანაგები: კიტა აბაშიძე, ვლ. ალექსი-მესხიშვილი, ი. ბარათაშვილი, ა. მ. კრინიცკი; მდივანთა კოლეგია: კ. ანდრონიკაშვილი, შ. დადიანი, იოს. იმედაშვილი, ს. რომანიშვილი, ს. ჭანტურიშვილი.

ამ პრეზიდიუმის მარწმუნებელ სრულიად საქართველოს სცენისმოდგაწეთა პირველ ყრილობაზე, 1914 წლის 14 ივნისს, წავიკითხე მოხსენება „სახალხო თეატრზე“, რომლის შესახებ ყრილობამ დაადგინა:

„ა) სასურველია სათეატრო საქმის მწარმოებელმა განსაკუთრ. თბილისის და ქუთაისის, ბათუმისა და დიდ დაბა-სოფლებში მოქმედთა დრ. საზოგ-ს გამგეობებმა ყურადღება მიაქციონ ყველასათვის ხელმისაწვდომ იაფ-ფასიან წარმოდგენების მართვას.

ბ) სასურველია დრამატული საზოგადოებათ მეტი ყურადღება მიაქციონ სახალხო თეატრის წარმოდგენების მმართველ წრეთ, სხვადასხვაგვარის დახმარებით, განსაკუთრებით რეჟისორის მხრით.

გ) შემუშავებულ იქმნეს სახალხო თეატრისთვის ერთნაირი რეპერტუარი.

დ) სასურველია თბ. დრ. საზ-მ აღძრას სათანადო შუამდგომლობა, — თბილ. ქართული თეატრი გადაკეთებულ იქნეს ისე, რომ იაფ-ფასიანი ადგილების რიცხვი მოემატოს“.

(„თეატრი და ცხოვრება“, 1914 წ., 29 ივნისი, № 17, გვ. 11, 14).

გარკვევით, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ „ნამდვილი სახალხო თეატრი“ (ვგულისხმობ მუშათა თეატრს. — ი. ი.) თანამედროვე კეთილშობილი გაგებით, ეს იყო „ავჰალის აუდიტორია“ და მისგან წარმოშობილი, მისივე გავლენით და წაბაძვით აშენებული „ზუბალა-შვილის სახელობის სახალხო თეატრი“ (იხ. „საიუბილეო კრებული, სახალხო თეატრი 1893—1923“, გვ. 111).

მე ვუმატებ და ყოველგვარის საბუთით ვამტკიცებ, რომ ეს იყო არა მხოლოდ საქართველოში, არამედ იმ დროს მთელ რუსეთის იმპერიაში ერთადერთი პირველი მუშათა თეატრი. ასეთივე იყო ამ თეატრის ჩასახვიდან ერთი ათეული წლის შემდეგ შექმნილი ავლაბრის სახალხო თეატრი.

„სახალხო თეატრი, ვიდრე რევოლუცია არ აგვეყრიდა რუსეთის იმპერიის რეჟიმის ბორკილებს, ერთადერთი „კუთხე“. იყო თბილისში, სადაც თავს იფარავდა ქართული სული და მისი სიტყვა“... — ლეო ქიჩელი („საიუბილეო კრებული“).

„სამ თეატრში ვიხილე პირველად სიცოცხლე:

ავჭალის აუდიტორია...

„ნაძალადევის“ თეატრი...

და სახალხო სახლი...

გაუმარჯოს სახალხო თეატრს!... — დემნა შენგელაია.
„საიუბილეო კრებული“).

„ავჭალის აუდიტორიის“ სახალხო თეატრის (30 წლის) უანგარო მოღვაწეობის შეფასება საბჭოთა წყობილების ხანაში, მოხდა თბილისის სახალხო სახლში საგანგებო საიუბილეო საღამოს გამართვით 1923 წლის 9 დეკემბერს.

„ავჭალის აუდიტორიას“ უწოდეს '„ნიკო გოცირიძის სახელი“, მისი ბიუსტიც კი დაიდგა ამ დარბაზში, მაგრამ...

„რა გამოვიდა, მე თვითონ შიგ არ მიშვებენ!“ — მითხრა ერთი შეხვედრის დროს ნიკო გოცირიძემ და, მართლაც, ერთხელ იქ გამართულ რაღაც წარმოდგენასა თუ შეკრებაზე მეკარეს ნიკო არ შეეშვა.

— ვეუბნები, — განაგრძო ნიკომ: ძმაო, მე ავერ სწორედ ისა ვარ, შიგნით კუთხეში რომ თავია, — ჩემ თავზე ვეუბნები რაღა, ვითომც მეც, ერთი დიდი ვინმე ვარ, — მაგრამ საქმეში ხარ! მითხრა: გასწი, გასწი, გაიარეო! — დააბოლავა ნიკომ. მართალი იყო თუ ტყუილი, ნიკოსებური ობუნჯობა, არ ვიცი.

გადაწყვეტილი იყო, ეს შენობა — სახალხო წარმოდგენების მუშათა თეატრის ეს პირველი საძირკველი და აკვანი ავჭალის, აწ საბჭოს მოედანზე, ბაზრის პირდაპირ, რკინიგზის ხიდქვეშ გასასვლელი ტრამვაის მოსახვევში, როგორც ისტორიული ძეგლი, დაცულიყო.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ნაძალადევისაკენ მიმავალმა „ავჭალის აუდიტორიისაკენ“ გავიარე, მინდოდა კიდევ თვალი დამეყრა იმ ჩემი საყვარელი აკვნისათვის, სადაც არა ერთი და ორი წლის დღე და ღამე გავატარე, სადაც ჩემთან ერთად მუშაობდნენ ახალგაზრდა რევოლუციონერები 1905 წლის რევოლუციაზე ათეული წლით ადრე და თავისი მგზნებარე, ცეცხლის მკვესავ ლექსებით, სიტყვე-

ბით, სოციალურად ღრმა, მაგრამ საყოველთაოდ გასაგები პიესების წარმოდგენით თუ „ბუნდოვანი სურათებით“ მდაბიო ხალხს უსამართლობის დასამჩნობ ბრძოლებისაკენ მოუწოდებდნენ, ბრძოლის საშუალებათ უჩვენებდნენ!..

და ეს ბევრის მოწმე, დიდი ამაგის დამდები შენობა თავის ადგილას ველარ ვნახე.

იმხანად ქალაქის საბჭოში გავლენიან პირებად ითვლებოდნენ არაქელ ოქუაშვილი და მიხეილ ჩოდრიშვილი. მათი დიდად გადანაღები ფორტოსურათები ქალაქის საბჭოს დარბაზს ამკობდნენ.

შევიარე ქალაქის საბჭოში. კიბის თავზე დამხვდა პირში ჩიბუხით არაქელ ოქუაშვილი. ხელი ვტაცე.

— გამარჯობა!..

— გაგიმარჯოს...

— ერთი კითხვა...

— ორი იყოს!..

— რა იქნა სახალხო წარმოდგენების შენობა?

— „ავჰალა?“

— სწორედ ის.

— მე ავადებინე, — მითხრა თავმომწონედ.

— შენ ააღებინე?! — შევეპასუხე თითქმის ცეცხლმოდებული. — მერე, იცი კი, რა დანაშაული ჩაიდინე?!

— რაო? — პირიდან ჩიბუხის ტარი გამოიღო, თვალდაჭყეტით შემომაჩერდა, — მაშ, საწყალ გლეხებს ურმები სად უნდა დაეყენებინათ... მაგდენი აღარ გესმის, რაც ხალხს ხელს უშლის, ყველაფერი უნდა დაინგრეს. — მითხრა ვითომ „საბუთიანად“ და კიბეზე დავშვა.

ამის შემდეგ ბევრმა ხელმძღვანელთაგანმა, თითზე იკბინა, მაგრამ წამხდარ საქმეს რაღას უშველიდნენ.

• • •

„ჩემი ცხოვრების წიგნის“ ამ მონაკვეთში, — „მუშათა თეატრი“ ნახევარი საუკუნის წინანდელი ამბებია. ზოგი რამ, შესაძლოა, სხვას სხვაფრივ ჰქონდეს, მე ისე მაქვს, როგორც მაგონდება. ბევრი რამ ჩვენს ახალ თაობას, შესაძლოა, ეუცნაუროს, პრიმიტივად ეჩვენოს, მით უმეტეს, რომ ჩვენ დღესა გვაქვს ყოველმხრივ განვითარებული,

პარტიისა და ხელისუფლებისაგან ხელშეწყობილი აკადემიური თეატრები, მთელი საქართველო დრამწრეებით, სახალხო სახლებით, კლუბებით, სამკითხველოებით არის მოფენილი, მაგრამ 40-60 წლის წინათ ასე არ იყო და მუშათა თეატრს იმ დროს უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა მუშათა დარაზმვისა და თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩაბმისათვის, დღევანდლობის მოახლოებისათვის, მუშათა და გლეხთა ხელისუფლების განმტკიცებისათვის, — ეს უნდა ყველამ იცოდეს და ნაამაგდარ წინაპართა უკვდავსაყოფად კიდევ უფრო ააყვავოს საყოველთაო სახალხო სათეატრო ხელოვნება.

25.XI.1950

გარე კახეთის ერთობა

რუსეთის დიდი რევოლუციის გენერალური რეპეტიციის, 1905 წლის ამბები თუ რამდენადმე გაშუქებულია, ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა კუთხის შესახებ, გარე-კახეთ-ივრის ხეობის 1905 წლის ამბებზე თითქმის არაფერია გამოქვეყნებული. ამასთან, ისიც შეიძლება აღვნიშნო, რომ იმ დროის პრესაშიც გარე-კახეთ-ივრის ხეობის შესახებ მხოლოდ კანტიკუნტი ცნობებია, უმეტესად კი შებრუნებულადაა მოცემული მისი პოლიტიკურ-სოციალური მდგომარეობა. ეს მით უფრო სამწუხაროა, რომ განმათავისუფლებელ ბოძრაობაში ამ მხარემ გარკვეული წვლილი შეიტანა, ამიტომ იგი ღირსია არა მხოლოდ მოგონებისა, არამედ საგანგებო ყურადღებისა და შესწავლისაც.

რა თქმა უნდა, მისი ყოველმხრივად საფუძვლიანი აღწერა ამჟამად ჩემს ძალ-ღონეს აღემატება, ამისათვის საჭირო მასალები კიდევ უნდა დაგროვდეს, გამომზეურდეს და შეფასდეს მისი შინაარსი და მნიშვნელობა, რაც მომავლის საქმეა. ახლა კი მე, როგორც ამ ბოძრაობის ერთი აქტიური მონაწილეთაგანი, შევეცდები ზოგი რამ გავიხსენო...

ჩვენი, ძველი დროის, რევოლუციამდელი სოფელი რამდენიმე სულთამხუთავს შორის იყო განაწილებული. მამასახლისი ნაცვალგზირ-სულიებით, — მეფის სახელით ხდიდა სულს, მღვდელი დიაკვან-მნათეთი, — უფლის. სახელით კბანგავდა ხალხს, საიქიოს ნეტარების დაპირებით, აქაურ ჯოჯოხეთში ყოფას უნერგავდა. ბობოლა სოფლიქამია თავისი „თამასუქ — ნეუსტოიკებით“ მუდმივ ქსელში ხლართავდა გლეხს, გამუდმებით სწველავდა, სარგებელს ინალდებდა, თან თავნი იზრდებოდა, სირაჯი ყოველ გაზაფხულობით თხლე-

ქაქის და ღვინის ნაადრევად დაბეჭდვით, მევენახე-მეურნეს ყოველ-წლიურად წურბელასავით სწუწნიდა. მებატონე-თავადი, თუმცა ფორმალურად გადაგდებული იყო, ფაქტიურად სოფელს ჰბატონობდა.. ტყე და მიწდორი მისი იყო და მთელი მშრომელი მეურნე გლეხობაც ხელთ ეჭირა, — ყოველივე ამის შედეგად კი სოფელს გაუვალი სიბნელე, გაჭირვება და უმეცრება ნთქავდა.

ეს იყო მეცხრამეტე საუკუნის მიწურულს, 90-იან წლებში. თუმცა ჩვენი მხრიდან ბევრი სახელოვანი მოღვაწე გამოიზარდა (ისტორიკოსი დ. ბაქრაძე, ცნობილი ანარქისტი ვ. ჩერქეზიშვილი, მისივე ბიძაშვილი, ხალხოსანი ჩერქეზიშვილი თავისი შვილებით, ძველი ხალხოსნები ივ. და ალ. ჭაბადრები, ზაქრო გულისაშვილი, ნაამაგდარი მწიგნობარი ნიკ. ავალიშვილი და მრავალი სხვანი), მაგრამ ჩვენი მხარე კულტურულად მაინც ჩამორჩენილი იყო. მეფის მთავრობა ხალხის განათლებაზე სულ არა ზრუნავდა, — თუ მხედველობაში არ მივიღებთ თითო-ორიოლა სამრევლო და პირველდაწყებით სამონასტრო სკოლებს.

სააქაოს მაღალი წოდება ჰქონდა, საიქიო მუშა-გლეხობისა და პროლეტარიატისათვის იყო განკუთვნილი.

ამ ხანებში მე, როგორც დევნილი და ყოველგვარ ოფიციალურ სამსახურში შესვლის სახსარს მოკლებული, ტფილისის რკინიგზელთა შორის, აგრეთვე რკინიგზის გარეშეც, პატარ-პატარა პროგრესული შინაარსის წიგნაკებს ვავრცელებდი, ამავე დროს უბნურ წარმოდგენებს ვმართავდი და რამდენიმე მუშა-ამხანაგთან ერტად ავქალის ქუჩაზე პირველ ქართულ ხალხურ თეატრს (რომელიც შემდეგ, ეგრეთ წოდებულ, სახალხო სახლში გადმოვიდა) საფუძველი დავუდე 1893 წელს. ამაზე ცოტა ადრე, ჩემს სამშობლო სოფელ ხაშმში, სხვებთან ერტად, დავიწყე წარმოდგენების გამართვა და შინაური ბიბლიოთეკის მოწყობა (წიგნები ე. ლალიძისას გვქონდა მიბარებული ერთი კიდობნისებური ყუთით). ხალხში შიგადაშიგ გაზეთებისა და წიგნების კითხვის, გარდა, პრესაში პატარ-პატარა წერილებსაც ვათავსებდი.

გარე-კახეთში, ივრის ხეობაში, უმთავრესად კი საგარეჯოს რაიონში, რომელიც ტფილისის ზედ აკრავს აღმოსავლეთით, ტფილისის სხვადასხვა ქარხნის მუშათა ყოველგვარი ამოძრავება დიდ გამოძა-

ხილს კპოვებდა ხოლმე. რევოლუციურ-პარტიულ, არალეგალურ და ნახევრად ლეგალურ გამოცემათა გარდა, ტფილისელი მეშების პროკლამაციებიც ყოველგვარი გაფიცვებისა თუ სხვათა შესახებ უხვად ვრცელდებოდა მედილიონების, მეჩექმეების, დალაქებისა თუ სხვების წყალჭობით ასეთები იყვნენ, მაგალითად, სოფელ ხაშმიდან ვანო ჭიქიძე, გ. შაქარაშვილი იგივე ხორველა, რომელსაც ჩემთან მოჰქონდა პროკლამაციები, ვანო მაისურაძე — ტურა, — გ. ინევეი — საგარეჯოდან).

ასეთივე პროკლამაციები ადგილობრივადც გამოდიოდა პექტოგრაფით ნაბეჭდი, ხელით ნაწერი და ზოგჯერ სტამბურადაც, მაგალითად, ხაშმში ვ. მაისურაძე ბეჭდავდა გ. მესხიშვილის (ჩუჩილიას) მარანში, გ. თევდორაშვილის სახლში, ან კოტე ნახუტრიშვილის სამხარეულოში. სუფთა ხელით წერდა იოსებ ზუქაქიშვილი. ტექსტს ხშირად ვწერდი და მევე ვბეჭდავდი პექტოგრაფზე ჩემს ბინაში, ან ხაშმის სკოლაში. გარდა ამისა, ვაქვეყნებდი წერილებს არალეგალურ ჟურნალ „სოციალ-დემოკრატში“.

გლეხობის გათვითცნობიერების საქმეს ძლიერ ხელს უწყობდა სასოფლო წარმოდგენები (საგარეჯოში დაიწყო 1876 წლიდან, ხაშმში — 1892 წლიდან).

ივრის ხეობაში მამაპაპური მემამოხური სული ტრიალებდა: მე-19 საუკუნის დასაწყისში მეფის რუსეთის წინააღმდეგ უკმაყოფილების ცეცხლი აქა-იქ ხაშმსა, საგარეჯოსა თუ სხვაგან იფეთქებდა ხოლმე. ამ გარემოების გამო მეფის მთავრობა გარე კახეთს განსაკუთრებულის სიფხიზლით უთვალთვალებდა. სოფელ მუხროვანში ზამთარ-ზაფხულ არტილერია იდგა, რომლის ზარბაზნები მუდმივ სარევოლუციო შტაბს, სოფელ ხაშმს გადასცქეროდა (ორიოდე, კილომეტრის მანძილზეა), სოფელ აზამბურში კაზაკთა სამი ასეული იდგა, რომელიც საგარეჯოს, პატარძელსა და სხვა სოფლებს უდარაჯებდა, სოფელ სართიჭალაში საბოქაულო იყო თავისი ურიადნიკ-სტრაჟნიკებით, ხოლო ყოველ სოფელში — მამასახლის-გზირები, რომლებიც მთავრობის აგენტები იყვნენ და გლეხთა ყოველგვარ ჩუჩუნს მთავრობას აცნობებდნენ ხოლმე. ყოველ წუთს მოსალოდნელი იყო გარე-კახეთ-ივრის ხეობის სოფლების აკლება. მთელი წლის განმავლობაში დრავუნთა და კაზაკთა ასეულები საეგზეკუციოდ ჩამოუვლიდნენ ხოლმე ამბოხებაში შემჩნეულ სოფლებს.

მეფის მთავრობის ღონისძიებათა მიუხედავად, რუსეთის განმათავისუფლებელმა გაზაფხულმა. გარე-კახეთსაც მძლავრად დაჰქროლა, სადაც სარევოლუციო ასაფეთქებელი წამალი ისედაც ბლომად იყო დაგროვილი და საჭირო იყო მხოლოდ ერთი ნაპერწკალი, რომ ცეცხლის ალი ავარდნილიყო. საერთოდაც, ცხრაასსუთის რევოლუციური მოძრაობა (განსაკუთრებით გურიის განმათავისუფლებელი გამოსვლები). წლის დასაწყისიდან დასასრულამდე თანდათან მზარდი კოცონივით გიზგიზებდა. ყოველი რევოლუციური ნაბიჯი მთელ საქართველოში, ამიერკავკასიასა, რუსეთსა და საზღვარგარეთაც ყუმბარასავით სკდებოდა. ცნობილია, რომ გურიის სოფლებში მეფის რუსეთის დამსჯელი რაზმების მხეცური მოქმედების გამო ინგლისში შეიქმნა გურულების დამხმარე კომიტეტი, რომლის ერთი შედეგი ისიც იყო, რომ ოთხი ათასი ინგლისელი ქალის ხელმოწერილი პროტესტი სპეციალურმა დელეგაციამ მაშინდელ ინგლისის მთავრობას წარუდგინა.

და მინდა თამამად აღვნიშნო, რომ ცხრაასსუთი წლის გაზაფხულის ნამდვილი პოლიტიკური გაზაფხული იყო არა მხოლოდ რუსეთ-საქართველოს სხვადასხვა კუთხეთა, არამედ ჩვენი მხარისთვისაც. 1905 წლის გაზაფხულის დასაწყისს ტფილისში, მახათის გორების გადაღმა, ნავთლულის, სადგურის ასწვრივ, ამიერკავკასიის რკინიგზელ-დაბალ მოსამსახურეთა მრავალრიცხოვანი შიტინგი გაიმართა; რომელზედაც ოთხ ენაზე — ქართულ, რუსულ, სომხურ და თურქულ ენებზე მომხიდა ლაპარაკი, რადგან სხვა ეროვნებათა პროპაგანდისტ-აგიტატორები არ მოვიდნენ. ეს იყო იმ დროს ერთი საზეიმო მიტინგთაგანი. იქიდან ნაძალადევის გადავინაცვლეთ, სადაც მსგავსი მიტინგი გაიმართა. როგორც პირველ, ისე მეორე მიტინგს გარე კახეთის ახლომახლო სოფლებებიც დაესწრნენ და ერთხმად მოითხოვეს — წითელი დროშებით, ახლავე რკინიგზით სოფლებისკენ წავიდეთ და ჩვენი გულის ნადები გლეხობას აშკარად, ასე დაუფარავად გადავცეთო.

და ასე დაიწყო სოფლად მიტინგები, ჯერ ცალკეულად ამა თუ იმ სოფელში იმართებოდა, შემდეგ რამდენიმე სოფელი ერთად იკრიბებოდა; მაგალითად, სოფელ ხაშმის მიტინგი შედგა წითლობის ფარეხში, სადაც ხაშმელების გარდა, დაესწრნენ პატარძელულები, მუხროვნელები, უჯარმელები, აზამბურელები, ნინოწმინდელები და სხვები. სოფელ მულანლოს თათრობა მიტინგს ჩემი შუა ლაპარაკის

ღროს შემოუერთდა — გრძელ სარზე წითელი ხელსახოცი შეებათ და ალტაცებით, ყოინითა და მხიარულად მოდიოდნენ.

ამ მიტინგებზე ყოველი აგიტატორის პირით მეფის, მისი წყობილების, მებატონეების, ბურჟუების, პოლიციის აგენტების მიმართ წყევლა-კრულვა, ზიზღი და მუქარა გაისმოდა: — ძირს ნიკოლოზი, გაუმარჯოს ერთობას!.. ეს იყო საერთო შეძახილი, ბატონყმობის ნაშთებზე მოსპობა, მებატონეთა და მონასტერთა მიწების გლეხებისათვის უსასყიდლოდ გადაცემა, აქციზის გაუქმება, სამართლის მშობლიურ ენაზე წარმოება და სხვა მისთანა. იდეალების განხორციელებაში ჩვეულებრივი გლეხი ორ რამეს მოელოდა — ბატონობა აღარ. ხყოს, ტყეში ყარაული არ იდგეს!..

ასეთივე მიტინგი გაიმართა ნინოწმინდის ბოლოზე — პრტყენასთან. სადაც აგრეთვე რამდენიმე სოფელი შეიკრიბა — მანავიდან უჯარამამდე (ხაშმი, პატარძელი, საგარეჯო, გიორგიწმინდა, თოხლიაური და სხვა), სადაც სიტყვით გამოვიდა ანდრო ჭიაბრიშვილი.

ზამთრის მიღევასთან ერთად, პოლიტიკური ზამთარიც მიიღია, ხალხი წელში გაიმართა და საუკუნეობით დაგუბებული მთელი ბოლშა გულიდან გადმოაწთხია: მთავრობის კანცელარიები მიაძახებია, ზოგან სკოლასაც შეეხო, მოხელე-მამასახლისები გარეკა, მთავრობის სასამართლოებს ზურგი შეაქცია, შინაური, ხალხური გასამართლება შემოიღო — ქურდ-ბაცაცების ჩაქვავება, უფრო მსუბუქ დამნაშავეთა ვირზე პირუკულმა შესმა, ან კუპრით შეთხუპვნა და სხვა მისთანები. არყის დაბეჭდილ ქვაბებს ბეჭდები ააძრო და უაქციზოდ ხდა დაიწყო, ტყეს შეესია, მებატონეთა მიწები და ნაკვეთები, ეგრეთ წოდებული, „ამროჩნი სტატიები“ დაიუფლა და სხვა.

ბოქაულ-სტრაენიკები, მამასახლის-გზირები და სხვა მოხელენი თავის სოროებში მიიმალნენ, უფრო იმ იმედით, — დაე, ცოტა ხანს იტუნონ, უბატონოდ ხომ ვერ ივარგებენ, როცა გაუჭირდებათ და ერთმანეთს ყელში სწედებიან, ისევ ჩვენ მოგვძებნიანო...

ასე ფიქრობდნენ ხალხის მტრები, მეფის მომხრენი, მაგრამ ასე არა ფიქრობდნენ მოძრაობის მეთაურნი და გამოუხიზლებულ გლეხთა მასები. ამ ღროს გლეხობას კავშირი ჰქონდა გაწყვეტილი მთავრობასთან, — ყოველგვარ საქმიანობას — სასამართლოს, სატყეოს, მინდვრის მეურნეობას, არყის ხდასა და სხვასა ხალხი თავისი რჩეულ პირთა — ათისთავ-ასისტავთა ხელმძღვანელობით უძღვებოდა.

რევოლუციის ადგილობრივ მეთაურთა და მოწინავე გლეხთა მეცადინეობით, აღიკვეთა ბრალდებულთა გაუსამართლებლად დასჯა, დამნაშავეთა ჩაქვავება, ტყეების უწყესრიგოდ კაფვა, სამეფო ხარკი, ბეგარა, აქციზი, სამხედრო სამსახურში გასვლა. შემოღებული იყო ხალხური სამართალი (მაგალითად, სოფელ ხაშმში 12 მსაჯული, ერთი თავმჯდომარე, მათში სამი ქალი.). სოფლები სასისთავოებად დაიყო, აირჩიეს ასისტაეები (მაგალითად, ხაშმში ვასილ ლალიძე და სოლ. შავკაციშვილი), ოცისა და ათისთაეები, რომელნიც მთელი დღე-ღამე სოფელს სდარაჯობდნენ. გლეხთა რევოლუციური რაზმები უვნებელყოფდნენ რაიმე ხიფათს. ამ გლეხთა რაზმელებისათვის, იარაღის მოგროვების გარდა, საგანგებო ტანისამოსის შეკერვაც კი დაიწყეს. რევოლუციური გლეხობა გამხნევდა და არათუ ძველ მთავრობას არ მისტიროდა, თავი ბატონ-პატრონად მიაჩნდა, რომ საძულველი ბატონების, ჩინოვნიკებისა და პოლიციელების სამარეში ჩასვლას მოესწრო.

მთავრობამ როცა დაინახა, — გლეხობა აღარ ხუმრობს, სრულიად ჩამოგეშორდაო, მაზრის უფროსმა ჩანდიერმა გარე-კახეთის სოფლები შემოიარა. მას იცნობდნენ არა მხოლოდ როგორც საუკეთესო ადმინისტრატორს, ყოველი გლეხის სატყეურის მომსმენს, არამედ როგორც საზოგადო მოღვაწესა და გლეხთა საერთო მოჭირანახულეს. მაგალითად, მისი თაოსნობით ხაშმელებმა ათიოდე დესეტინა მიწა იყიდეს და სასოფლო ვენახი გააშენეს და სხვა მისთანები. მიუხედავად ყველა ამისა, როცა იგი სოფელში მოვიდა, არაეინ მიიღო, სოფლის მოედნის ნაპირას, სასოფლო დუქნის შორიახლო გოდორზე ჩამოჯდა და სინანულით აქეთ-იქით ყურება დაიწყო...

ამ დროს, გლეხთა სახელით, ერთმა პატარა ბიჭმა კონვერტი მიუგდო, რომელშიაც ხელით ნაწერი პროკლამაცია იყო. ეს იყო ხალხის მოთხოვნილებანი... ამ „მოთხოვნილებათა“ კითხვაში გართულს ერთი ქვრივი დედაკაცი მიუახლოვდა და წასჩურჩულა: შვილო, აქაურობას ჩქარა გაშორდი, თორემ ჩაქვავებას გიპირებენო.

და მაზრის უფროსიც გაშაგრდა: თან ჩაილაპარაკა: „ხალხო, ჩემს შეურაცხყოფაზე არაფერს ვიტყვი, მაგრამ მთავრობა არ გაპატიებთ!“

სოფლის ბობოლებმს, ეგრეთ წოდებულმა, „პატიოსანმა გლეხებმა“ თ. ქოქრაშვილმა, და შავკაციშვილმა თუ სეით თევდორაშვილმა

ჩაულაპარაკეს: ენდო ღმერთს, ბატონო, ეს თავაწყვეტილები თქვენ კი არ გერჩიან, თქვენი სახით მთავრობასაო, თორემ თქვენი წინააღმდეგი ვის რა ექნებაო!

მაზრის უფროსი წავიდა. გლეხობა უფრო გამხნევდა, მაგრამ მთავრობამაც კული მოიქნია. ჩქარა რეპრესიები დაიწყო.

გარე-კახეთის მებატონეს ჩოლოყაშვილის ბანკში შეტანილი განცხადების თანახმად, რომ ჩემი მიწები გლეხებმა დაიუფლეს, ყორული გამოძევეს, ტყეს შეესივნენ, შემოსავალი აღარა მაქვს და ამიტომ სარგებელს ველარ შემოვიტანო, — სოფელ ხაშმს დრაგუნთა „ზეკუცია“ ჩაუყენეს. ეს სოფელი კი მოძრაობის ქურის გამჩალებელი იყო. რამდენადაც სოფელი საგარეჯო პირადი ანგარიშების გასწორებაში, ქურდების მასობრივ ჩაქვავებაში, უფრო აქტიური ტერორისტული მეთოდების მიმდევარი იყო, იმდენად სოფელი ხაშმი, — განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეური მესაქე. სწორედ ეს იყო მიზეზი, რომ მთელი გარე კახეთი ამ ორ სოფელს, ნაწილობრივ პატარძელსაც შეჰყურებდა.

სოფელ ხაშმში ჩაყენებულმა „ზეკუციამ“ (ეს იყო 1905 წლის ივნისის დასაწყისში) თავისი უდიერობით ხალხს თავზარი დასცა. 120 კაცამდე ცხენოსანი დრაგუნი სოფლის შეაგულს — სასოფლო მოედანზე დაბანაკდა, ირგვლივ ახორები გააბეს, გლეხობისაგან გამოიტანეს ტომრებით ქერი, ბზე, ფქვილი, პური, რომელსაც მათვე აზიდვინებდნენ. შინაური ფრინველი და ძროხა საკლავისთვის არ დაუხოგავთ — გლეხისას როგორ დაინანებდნენ, — ვიდრე ჩოლოყაშვილს ზარალს არ აუნაზღაურებთ, აქედან ფეხს არ მოვიცვლითო. აგრეთვე მოითხოვეს ბუნტისა და მებატონის მინდვრის წახდენის მეთაურთა გაცემა. მიუხედავად ასეთი რეპრესიისა, გლეხობა მაინც მაგრად იდგა, თუმცა „ბუნტის მეთაურები“, იქვე გლეხობაში ტრიალებდნენ, მაგრამ არც ერთიც არ გაუციათ. რამდენიმე დღე ეს ასე იყო დრაგუნი თავისი ცხენებით სოფლის ხარჯით იკვებებოდა.

ეს ამბავი ტფილისში გულის ხეთქით ჩამოეარდნილმა გ. შაქარაშვილმა (ხორველამ) მაცნობა: მეხუთე დღეა „ზეკუცია“ სოფელს იკლებს, ხალხი გამწარდა, ბიჭები მიიმალნენ... კნიაზის ზარალის ანაზღაურების გარდა, „ბუნტოვშიკების“ გაცემასაც მოითხოვენ. თუ დროით არ ეშველა რამე ამ საქმეს, იქნებ მეთაურები გასცენ და არც შენ გადაურჩებიო.

ამხანაგებთან (ტუსინოვას სახლში, თბილისის შესახვევი) შე-
9. ი. იმდაშვილი

თანხმებით იმავე ღამეს გლუხურად გადაცმული ფეხით გაყვები გ. შაქარაშვილს. შუა სოფელში დაბანაკებულ მაზრის უფროსს და ღრაგუნთა „ზეკუციას“ წარუდგე, როგორც თავდამსხმელი და ისე შევედგე, რომ იმავე ღამეს „ზეკუცია“ მოვახსნევი, მიყენებული ზარალიც ხაზინას ავანაზლაურებიანი.. ამან კი იმ გამოიწვია, რომ მეთაურთაგან გლუხებს არც არაქონ გაუციათ.

ასე დამარცხდა მეზატონე და მისი დამცველი მთავრობა. გლუხობა უფრო გაიშალა წელში და საკუთარ ფეხზე დადგომა იგრძნო. ხალხის მტრები შედრკნენ.

ასეთივე მდგომარეობა იყო მთელ საქართველოში. მოძრაობა დღითი დღე ძლიერდებოდა. ამის შემდეგ, ორგანიზაციის დავალებით, სოფელში დავრჩი...

მთავრობამ ახლა სხვა ხერხს მიმართა. მოძრაობის მიზეზთა გამოსაკვლევად, ცნობილი გენერალი ამილახვარი ქართლს გაგზავნა, ხოლო ამავე მიზნით გენერალი ჭავჭავაძე — გარე კახეთსა და კახეთს.

გენერალი ჭავჭავაძე, მაზრის უფროსის ჯანდიერისა და ღრაგუნთა ესკადრონის თანხლებით, სართიქალის საბოჭაულოს ეწვია, სადაც მთელი გარე კახეთ-იერის ხეობის გლუხობა წარმომადგენლები იყვნენ მოწვეულნი. სოფლელები თავზარდაცემულნი შეიკრიბნენ და გულისფანქვალთ შესცქეროდნენ მეფის სამსახურში სახელმძღვანელო გენერალსა და მისი თანხმლებელთ: აბა, ახლა კი დადგა ჩვენი აღსასრულის დღეო... თუ ვინმე საეჭვო იყო, ტყეს შეაფარა თავი.

მზე შუბის ტარზე იყო შემადლებული, რომ საბოჭაულოს ეზოსა და მის გარეთ მრავლად შეკრებილ გლუხობას, რომელსაც ირგვლივ ღრაგუნთა ასეული ერტყა, გენერალმა ჭავჭავაძემ საბოჭაულოს აივნიდან გადმოსძახა:

— აბა, ხალხო, თავი რომ აგიშვიათ, აღარც უფროსსა სცნობთ; აღარც უმცროსსა, აღარც ღმერთსა და აღარც ხატსა, რა გინდათ, რაზე ჩოჩოლებთ? მთავრობამ გამომგზავნა თქვენი ნაკლებულება შეეიტყო, თქვენი შეწუხების მიზეზები გამოვიკვლიო და მოვახსენო... იცოდეთ, რომ რუსთ ხელმწიფე მთხოვნელს შეიწყნარებს, მაგრამ ურჩისა და მეამბოხეს თვალში არ აკოცებს!.. აბა, ვინ რას მეტყვიო?...
1

ცხენოსანი ესკადრონის ზიმზიმით ისედაც ენაჩავარდნილ ხალხს,

გენერლის რიხიანმა გადაძახილმა ჟრუანტელივით დაუარა... საბო-
ქაულოს ეზოში, ხალხის წინ, ეგრეთწოდებული სოფლის „პატოსანი
ხალხი“ — ბობოლა თავკაცები იყვნენ ჩამწკრივებულნი.

— ხალხო! ენა მუცელში რამ ჩაგიგდოთ და პირში წყალი ვინ
ჩაგიგუბათ! მთავრობას უნდა შეიტყოს, რომ თუ რამ გასაჭირი
გაქვთ, გიშველოთ. რა გაწუხებთ? — გადმოიძახა კვლავ გენერალ-
მა და წინა რიგებში მდგომ ლამაზად ჩაცმულ პატარძელულ
გ. ბილანიშვილს შეაჩერდა.

— ჩვენა, შენი ჭირიმე, კნიაზო, მთავრობასთან რა სამღურავი
უნდა გექონდეს... ჩვენა, შენი ჭირიმე, ქურდები გვაწუხებენ. ყა-
რაიაზელები საქონელსა გვტაცებენ... თუ ეს ქურდობა მოისპო,
სხვა არა გვიჭირს რა, — მიუგო ბრძნული და დაჭერებული გამო-
მეტყველებით გ. ბილანიშვილმა.

— შენა, შენ რაღას იტყვი? — მიაჩერდა მეორე გლეხს, რო-
მელზედაც ჭავჭავაძეს მაზრის უფროსმა ჩანდიერმა მიუთითა. ეს
იყო ხაშმელი ძველი ნამამასახლისარი თომა ქოქრაშვილი.

— რაც მოგახსენეს, მართალი მოგახსენეს, — ეს არის ჩვენი
შეწუხების მიზეზი... მხოლოდ ეს, — დააბოლოვა დიდი დარწმუ-
ნებით თომა ქოქრაშვილმა.

ჭავჭავაძე გაკვირებული სახით თანმხლებელთ მიუბრუნდა,
უმთავრესად მაზრის უფროსსა და ბოქაულს, — სტრაჟნიკების
პოსტებს ველარ მიუმატებთ, რომ გლეხები ქურდებმა აღარ შე-
აწუხონ?..

ასეთი დიდი შეკრება და მთავრობის კომისიის ჩამოსვლა ლა-
მის უნაყოფოდ იკარგებოდა... ეს რომ არ მომხდარიყო, მე გლე-
ხურად გადაცმული იმავე ტანისამოსით, როგორითაც მაზრის უფ-
როსს წარვუდექი და ზეკუცია მოვახსნეინე, გადავდექე წინა და
ვრცელ სიტყვაში, კომისიას, უმთავრესად გენერალ ჭავჭავაძეს
გავურკვიე ხალხის მოძრაობის მიზეზები, სახელდობრ: 1. მიწის
ნაკლებობა (მაშინ როდესაც ერთ მებატონეს 4700 დესეტინა ჰქონ-
და, გლეხების უმეტესობას ნახევარი დესეტინაც არა). 2. სამართა-
ლი (მშობლიურ, გასაგებ ენაზე უნდა წარმოებდეს-მეთქი) 3. ჩვენმა
შვილებმა ჯარისკაცებად სამშობლო ქვეყანაში უნდა იმსახურონ-
მეთქი. 4. აქციზისა და ბეგრის გაუქმება; 5. ხარკების შემცირება.
6. საბატონო და სამონასტრო-საეკლესიო, აგრეთვე ჩამონაჰერი
მიწების გლეხებისთვის გადაცემა. 7. სწავლა-განათლების სამშობ-

ლო ენაზე შემოღება. მ. მღვდლების დრამის მოსპობა (მღვდელი იმან შეინახოს, ვინც მოიმსახურებს) და მრავალი სხვა.

გენერალმა ჭავჭავაძემ ყოველივე გულდასმით მოისმინა და სიტყვის დასასრულს გადმოჰმახა:

— ეგ ყველაფერი კარგი, მაგრამ შენ აქაური არ იქნები, ეგეთი ენით ჩვენი გლეხი არა ლაპარაკობს.

— აქაური გახლავართ — შევძახე მე.

— აქაური? — იკითხა გენერალმა და ჯანდიერს შეხედა.

— დიად, აქაური გახლავს, — მიუგო ჯანდიერმა და თომა ქოქრაშვილს გადახედა.

— ჩვენებური გახლავთ, კნიაზო, ღარიბი გლეხის შვილი, — უპასუხა თომამ.

— ჰოდა, ყველას ასე უნდა შეგეძლოთ თქვენს საჭიროებაზე ლაპარაკი, — თქვა გენერალმა, — სხვას ხომ არაფერს დაუმატებთ?!

— რაცა თქვა, სწორედა თქვა... სხვა რაღა დაემატება! — მოისმა ჩემ უკან შიგადაშიგ გაბედულ გლეხთაგან.

ეს გამოსვლა იყო გლეხობაში იმ დროის ლოზუნგებისა და რევოლუციონურ-განმათავისუფლებელ მოთხოვნილებათა აშკარა პროპაგანდა მთავრობის თანადანსწრებით. იმ დღით გამარჯვებული ხალხი ლბინითა და უკეთესი მომავლის რწმენით აღსავსე დაიშალა, იმ იმედით, რომ წარსულს აღარ დაუბრუნდებოდნენ, ხოლო გენერალმა ჭავჭავაძემ კახეთს გასწია, სადაც უკვე შეეტყუოთ გარე-კახეთში გლეხთა მოთხოვნილების ამბავი და იქაც, ასეთივე მოთხოვნილებანი წარედგინათ, — კაპრეთელ გლეხს და, ვგონებ, კ. ანდრონიკაშვილს.

გენერალმა ჭავჭავაძემ ამ მოთხოვნილებათა საფუძველზე მეფის ნაცვალს წერილობითი მოხსენება მიართვა, რომელიც, როგორც გადმომცეს, ჩვენში ცნობილმა პედაგოგ-მწერალმა მიხ. ნასიძემ („მე გახლავარმა“) დაწერა.

ამ გამარჯვებამ რამდენადაც მთელი გლეხობა აღაფრთოვანა და განმათავისუფლებელი მოძრაობის დროშა უფრო მაღლა ასწია, იმდენად მებატონე, ზოგი მღვდელი, ყოფილი მოხელე-მამასახლისნი, სოფლის ბობოლენი და მევახშენი, რომელთა თამასუქები ველარნალდებოდა, საგონებელს მიეცნენ და მოძრაობის მესვეურთა წინააღმდეგ შეთქმულება მოახდინეს. მაგალითად, სოფელ ხაშში, მებატონის შთავგონებით, ყოფილმა გზირ-მამასახლისმა და ბობოლა-მევახშეებმა გუბერნატორის სახელზე არზა დაწერეს, სამოცდასამ

გლებს ხელი მოაწერინეს და გადაყენებული მამასახლისის ბეჭდის დასმით მოამზადეს. ამ არზაში „ბუნტის თავებად“ ათამდე გლები იყო დასახელებული (პირველ რიგში იოსებ იმედაშვილი, ვანო მაისურაძე — ტურა და სხვები, ვგონებ, საგარეჯოელი რ. ჯაბაძარიც), რომელთა ჩამოხრჩობასაც კი მოითხოვდნენ, რათა სიმშვიდე და წესიერება დამყარებულიყო. ამ დამასმენელი ქაღალდის კვალსა, ვანო ყირმელაშვილის ჩვენებით, მივაგენი თ. ქოქრაშვილთან. მართალია, ქარის ლეკივით მეჭაერები, მაგრამ რუსთ ხელმწიფის სახრჩობელაზე როგორ აგიყვანო, — ასე მითხრა საიდუმლოდ ვ. ყირმელაშვილმა, ხოლო თომა ქოქრაშვილმა კონვერტით გამზადებული, ბეჭედდაკრული დაბეჭდება, რომელზედაც მისი გვარიც ეწერა მთხოვნელთა შორის, სიცილით გამომიწოდა, — ეგონათ ამ ქაღალდს გუბერნატორს გადავცემდით, და როცა წამოღება დავაპირე, ხელშივე ჩამახია.

მეორე დღეს სასოფლო მიტინგზე თითქმის ყველა დამბეჭდებულთაგანმა თავისი დანაშაული მოინანია და ჩვენც, ეს დანაშაული ყველას ვაპატიეთ, ამის შემდეგ მოძრაობისათვის აღარ უღალატიათ.

ამ ამბების შემდეგ გარე-კახელთა განმათავისუფლებელი მოძრაობა კიდევ უფრო გაძლიერდა, — შეიარაღებასა და რაზმელების წვრთნას უმატეს, რადგან გრძნობდნენ, რომ დღეს თუ არა, ხვალ მთავრობასთან შეტაკება მოგვიხდებოდა.

ყველა სოფელი საკუთარ რაზმსა ქმნიდა, იარაღს ყიდულობდა, ჩამორთმევით აგროვებდა (სხვათა შორის, ხაშმელებმა მებატონე ჩოლოყაშვილს, ტყის უფროს სლიევესკისა და სხვებს ჩამოართვეს), ტანისამოსი, „პატრონტაშები“ იკერებოდა, ფული იკრიბებოდა და სხვა.

საქართველოში ამ გლებური მოძრაობის მესვეური მაინც გურია იყო (თუმცა ქართლში უფრო ძლიერი შეხლა-შემოხლა წარმოებდა მებატონე-გლებთა შორის და ორი რაზმიც ჩამოყალიბდა: შავი და წითელი). ამიტომაც მთავრობამ თავისი მესისხლური შუბი განსაკუთრებით გურიისაკენ მიმართა, სადაც დამსჯელი რაზმები გაგზავნა. ამის გამო მეფის ნაცვალს სტაროსელსკი ეწვია, რათა დამსჯელი რაზმების მოქმედება შეეჩერებინათ, მაგრამ მთავრობა თავისი გზით მიდიოდა. გურიის გლებთა მოძრაობა და კავკასიის მეფის ნაცვლის სამოქალაქო მოადგილის კრიმ-გირეის გურიაში მოგზაურობის ამბებმა, რევოლუციური მოძრაობის კოცონი კიდევ უფრო

გააძლიერა და ამ კოცონის უბრალო მეთვალყურედ არც გარე-
კახეთ-იერის ხეობა დარჩენილა.

ცხრაასხუთი წლის რევოლუციის, კერძოდ კი გურიის ამბების,
გამოძახილი ისეთი ძლიერი იყო გარე კახეთის ერთობის მოძრაო-
ბაში, რომ ღირს მეხსიერებაში შესაძლებელი სისრულით აღვადგი-
ნო, მაშინდელ პოლიტიკურ მდგომარეობასა და სახალხო გამოსე-
ლებთან ერთად, თავისუფლების იდეალებით აღფრთოვანებული
მოწინავე გლეხური ფენების განწყობილება და უკეთესი მერმისი-
სათვის თავგანწირული ბრძოლის ზოგი ეპიზოდიც.

1905 წლის ოქტომბრის მიწურულს სართიქალაში წვევამდელთა
შესაკრებად თბილისის მაზრის უფროსის მოადგილე ვოზნესენსკი
ჩამოვიდა, რადგან სამხედრო ვალდებულნი, წინასწარი გაფრთხი-
ლებისამებრ, არ ცხადდებოდნენ. ვოზნესენსკიმ კეთიმ ხალხის სა-
კეთილდღეოდ გამოგვიცხადა:

— გირჩევთ, თქვენის ნებით წარმოადგინოთ თქვენი სამხედრო
ვალდებულნი, თორემ თქვენც ის დღე დაგადგებათ, რაც გურიას!..

— გურიას რა დღე დაადგა?

— რაღა, დამსჯელი რაზმები გაიგზავნა, მთელ გურიას გადასწ-
ვავენ...

ცნობილი გახდა ისიც, რომ მთავრობა რეპრესიებისაგან უკან
არ იხევდა და გურიიდან დასარბევად განწირული ხალხის ხმას
თანდათან უფრო მეტი და მეტი შემადარწუნებელი ამბები მოჰქონ-
და.

შეშფოთებული ხალხი დუმილით დაიშალა...

სართიქალის დუქნებისაკენ რომ წამოვედით, საგარეჯოს, პა-
ტარძეულის, გიორგიშინდის, ლილოს, ნორიოს, მარტყოფის, ახალ-
სოფლის, უჯარმისა და სხვა სოფლის მამასახლისეებსა და წარმომად-
გენლებს ვუთხარი: — საჩქაროდ რამე უნდა მოვისაზროთ და სა-
ერთო ნაბიჯი გადავდგათ, რომ მოსალოდნელი უბედურება ავიცი-
ლოთ... გურიის უბედურება ჩვენი საერთო უბედურებაა, მთავრო-
ბას ეს არ უნდა დავუთმოთ...

ამ დროს ძველი, მთავრობის ყურმოჰკრილი მონა მამასახლისები
ხალხის მიერ ახლად არჩეული, ნდობით აღჭურვილი მამასახლისე-
ბით შეიცვალა,

შევფანხმდით, რომ რამდენიმე დღეში ყველა სოფლის წარმო-
მადგენელთა საერთო შეკრებაზე სამოქმედო მიზანი და გეგმა შეგ-

ვემუშავებინა. თუმცა მთელი გარე-კახეთის მოწინავე სოფლად დიდი ხნიდანვე საგარეჯო ითვლებოდა, შემდეგ პატარძელი თუ მარტყოფი, 1905 წელს ეს უპირატესობა სოფელ ხაშმზე გადმოვიდა. აქ იყო, ეგრეთ წოდებული, რევოლუციური შტაბი და „ერთობის მოძრაობის“ ცენტრი. ამიტომ იყო, რომ მთელი გარე კახეთის სოფელთა წარმომადგენლები სათათბიროდ ხაშმში შეიკრიბნენ, სადაც გადაწყდა, ჩემი მეთაურობით, ახლომახლო სოფლების მოწინავე გლეხთა ამხედრებული რაზმის ტფილისს ჩასვლა, მეფის ნაცვალთან გურიაში დამსჯელი რაზმების თარეშის გამო პროტესტის გამო-საცხადებლად.

ჩვენი ერთობის რაზმის თავმოყრასა, მომზადებასა და გამგზავრებაში ჩემი დამხმარენი იყვნენ, ჩემს „ადიუტანტებად“ წოდებულნი — ხაშმ-პატარძელიდან ლილომდე — ვანო მაისურაძე (ტურა). ზოლო საგარეჯოსა და მის ახლო-მახლო სოფლებში — ალექსანდრე გილაშვილი.

გარე კახეთ-იერის ხეობის გლეხთა გამოსვლა გურულებისადმი თანაგრძნობის გამოსახატავად ასეა გადმოცემული გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ (1905 წ., 3 ნოემბერი, № 2940):

„21 ოქტომბერს იერის ხეობის მამასახლისებმა დანიშნეს სოფლების შეერთებული კრება სოფ. ხაშმში. შეიკრიბა ბლომად ხალხი. ჯერ კრება არ შეკრებილიყო, მოვიდა ხაშმში ტფ. მაზრის უფროსი სხვადასხვა საქმეებისათვის. მაგრამ ის კერძოდ ოთახში მოათავსეს, თვითონ კი კრებას შეუდგნენ. სოფ. ხაშმის მამასახლისმა ი. იმედაშვილმა მიჰმართა ხალხს სიტყვებით და ნათლად გაარკვია გურიის მნიშვნელობა დღევანდელს განმათავისუფლებელს მოძრაობაში. მისცა წინადადება, რომ იერის ხეობის წარმომადგენელნი წარსდგომოდნენ „ნამესტნიკს“ და მოეთხოვათ, რომ მოძმე გურულებისათვის აეცილებინათ. განადგურება და სისხლის ღვრა, აეხსნათ საომარი წესები... დეპუტაციის გასაგზავნად მიიღეს შემდეგი რეზოლუცია:

17 ოქტომბრის უმაღლესი მანიფესტის ძალით ყოველი პიროვნება თავისუფალია და მინიჭებული აქვს მოქალაქის უფლება. აგრეთვე გამოცხადებულია პატიება (ამნისტია) პოლიტიკურ დამნაშავეთა, ამიტომ ჩვენ გვადეღეებს და მეტად გვაწუხებს ჩვენი მოძმეების, თავისუფლებისათვის მოწინავე მებრძოლ გურულების, გაჭირებული მდგომარეობა, მეტადრე კი ის, რომ ამჟამად მთავრობამ ჯარით

გაავსო გურია, რათა გაანადგუროს და მიწასთან გაასწოროს პატიოსანი და შეგნებული ჩვენი მოძმე გურულები. მიიღო რა მხედველობაში დღევანდელმა კრებამ, დაადგინა: ივრის ხეობის მამასახლისები ხუთ-ხუთი წარმომადგენელით წარუდგენენ „ნამესტნიკს“ ტფილისში და წარუდგინონ მოთხოვნილება, რომ გურია საჩქაროდ განთავისუფლდეს ჯარისაგან და ასცილდეს მას მოსალოდნელი უბედურება. წინააღმდეგ შემთხვევაში, დარწმუნებული ვართ, მთლად ჩვენს ხალხში ჩაიბეჭდა დიდი უკმაყოფილება მთავრობის წინააღმდეგ. ეს გადაწყვეტილება უნდა გაეგზავნოს სიღნაღისა და თელავის მაზრებსაც და გამოცხადდეს გაზეთებშიც სხვა სოფლების გამოსაწვევად.“

შემდეგ მიიღეს რამდენიმე სხვა გადაწყვეტილებაც, რომელთა შორის არის: „ადგილობრივი ბოქაული ობოლენსკი ადგილობრივის უცოდინარეობისა გამო გადაყვანილ იქნას და დაინიშნოს ენების მცოდნე კაცი“. (რაც აღსრულდა კიდევ, დანიშნეს ი. დ. ავალიშვილი, მას შემდეგ — ალ. გედევანიშვილი).

გადაწყდა, ტფილისს მეორე დღესვე წასულიყვნენ. ეს გადაწყვეტილება იმან გამოიწვია, რომ ზოგიერთი წინააღმდეგნი იყვნენ მარტო ივრის ხეობა წამოსულიყო, — ჯერ სხვებსაც შევატყობინოთ, მოვილაპარაკოთ და მერე ერთად წავიდეთო, მაგრამ გურიის მდგომარეობა დაყოვნება-დაძახებას ვერ მოუცდიდა და კრებამ ამიტომ გადაწყვიტა, თავიანთი წარმომადგენელნი ქალაქს გაგზავნონ და დანარჩენებსაც ამგვარად შეატყობინონ თავიანთი აზრი.

„მეორე დღეს მთელი ივრის ხეობის წარმომადგენლები, ორმოცდაათამდე ცხენოსანი შეიკრიბნენ ვაზიანში“ („ცნობის ფურცელი“ 1905 წ., № 2940). ვაზიანიდან ტფილისისაკენ წავედით ცხენდაცხენ და ორხევეში დავიბანაკეთ (ტფილისიდან 7-8 კილომეტრზე). ტფილისში ამ დროს მგონი სამხედრო წესები იყო გამოცხადებული: ქუჩებზე, ქუჩის კუთხეებში ყოველ ნაბიჯზე „პლასტუნებისა“ და პოლიციელების გაძლიერებული შეიარაღებული პატრულები იდგნენ, მოძრაობა გაძნელებული იყო, ორ-სამ კაცს ერთად არ ატარებდნენ, „საექვოებს“ ხდევნიდნენ: „საექვოები!“ — ტერორისტ-რევოლუციონერები — კაზაკებს, ბოქაულ უბნის უფროსებს და სხვა ხულიგნებს ზოცავდნენ. ჩვენ კი ორმოცდაათი ცხენოსანი, ქალაქში აშკარად უნდა შევსულიყავით და ორ ცეცხლს შორის ბეწვის ხილზე გაგვევლო, სადაც ან „ტერორისტ-რევოლუციონერები“ აგვაფეთ-

ქებდნენ, ან მთავრობის პატრულები დაგვაბრკოლებდნენ. ამიტომ გადავწყვიტეთ: წინასწარ ორივე მხრივ ხიფათი აგვეცილებინა—წინ „მენდლიანი“ მამასახლისები გაგვემძღვარებინა; რათა მთავრობის ხიფათი აგვეცილებინა, ხოლო ამავე დროს სოციალ-დემოკრატიულ ორგანიზაციისა და სამხედრო შტაბისათვის (ნაძალადევეში) გვეცნობებინა, ვინც ვიყავით, რატომ მოვდიოდით, რომ „ხულიგნები“ და „შავრაზმელები“ არ ვგონებოდით.

ასეც მოვიქცეთ. სალამოთი ორხევიდან რამდენიმე კაცი გლეხებითურთ დავწინაურდით წინასწარ ნიადაგის მოსასინჯად, თუ როგორ და რა გზით მიგვეღწივნა მეფის ნაცვლამდე, რომ უნებლიეთ მსხვერპლი არ გამოგვეწვივნა. გეგმის თანახმად, ჩვენი მიზანი სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციისათვის უნდა გვეცნობებინა, რისთვისაც საჩქაროდ ვანო მაისურაძე და ალ. გილაშვილი ნაძალადევს სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციის ბიუროში გავგზავნეთ. ტფილისში ჩასვლისას მოვძებნეთ ჩვენივე სოფლის მცხოვრები — მოწინავე ინტელიგენტი დავით ნახუცრიშვილი და თბილისის მაზრის თავადაზნაურთა მარშლის ბინისაკენ გავწიეთ. ჩემთან ერთად იყვნენ, დ. ნახუცრიშვილის გარდა, სოფლის ახლად ირჩეული მამასახლისები საგარეჯოსი — ალექსი ესაიაშვილი და პატარძელი — იაგორ ჯანდაგიშვილი.

იმხანად თავად-აზნაურთა მარშალი იყო შაშიკო ორბელიანი, ერეკლე მეორის შვილიშვილის ვახტანგ ჯამბაკურ-ორბელიანის ასულის, მარიამის მეუღლე. ვიფიქრე, მისი დახმარებით მეფის ნაცვალთან მივალწევ-მეთქი...

სალამოს 7-8 საათი იქნებოდა, ზარი დავრეკეთ. მსახურმა ჩვენი ვინაობა გადასცა. შაშიკო ორბელიანმა დარბაზში არც კი შეგვიწვია, ტალანში შეგვეგება. დავით ნახუცრიშვილმა დაიწყო: — თქვენო ბრწყინვალებავ! — მაგრამ შაშიკო ორბელიანმა მოუჭრა: — მოკლედ, მოკლედ... რა გინდათ? — თან გადმოგვხედა გლეხებს, და დაუმატა, — ვეჭილობა საჭირო არ არის...

ეს გულციობა არ მეჭაშნიკა და იმავე წუთს ჩავერიე ლაპარაკში:

— მოკლედ ეს გახლავთ: გურიიში დამსჯელი რაზმები გაუგზავნიათ... გარეკახელ გლეხთა სახელით ეთხოულობთ, მეფის ნაცვალთან მიგვიძღვეთ, რომ გურიისაგან დამსჯელი რაზმების გამოყვანა მოვითხოვთ და ხალხი უბედურებისაგან ვიხსნათ...

ოპელიანმა სახე შეიკუმხნა: — რაო, თქვენ „ნამესტნიკს“ ასწავლით, რა როგორ არის საჭირო?... აღმაშფოთებელია... არა, მე „ბუნტის“ საქმეში ვერ ჩავერევი.. ხომ გადამასახლეს, — გვითხრა და გაბრუნდა.

არ მოველოდი. ცნობილი საზოგადო მოღვაწის მარიამ ორბელიანის მეუღლისაგან. გველნაკებნივით გამოვშორდი იქაურობას.

— ახლა რაღა შეგვიძლია, სჯობია უკან გავბრუნდეთ, რაკი მარშალმა უარი თქვა, აქედან ხიფათის მეტი არაფერი გამოვა... — გვითხრა დ. ნახუცრიშვილმა.

მე ჩემსას არ ვიშლიდი, — ეგებ სულთან კრიმ-გირეი ვნახოთ, ხომ იცი, ლიბერალი კაცია, შარშან გურიიში იმოგზაურა, ხალხს უსმენს, იქნებ მეფის ნაცვალთან გვიშუამდგომლოს. დავით ნახუცრიშვილი ცოტას შეფიქრდა და მომიგო: არათუ მე ვერ გამოგყვებით, არც თქვენ გირჩევთ ამ სახიფათო ნაბიჯის გადადგმას, ხომ ხედავთ, რა უბედურება ტრიალებს, ფრთხილად დაიშალეთ, არ დაგვიკირონო, თქვა ეს ღა წავიდა.

მეწყინა, უფრო მეტადაც, ვიდრე ორბელიანის საქციელი. დავით ნახუცრიშვილი სოფლისათვის ნამაგდარი მოღვაწე იყო, მწერლობისა და დრამატურგიის ასპარეზზე გამოსული, ჩემი სიყრმის კარგი მეგობარი. მაგრამ ეს მისი გულციობა მაინც არ მომეწონა. სამწუხარო უფრო ისიც იყო, რომ უიმედობა ჩემ მხლებლებსაც გადაედოთ: — რაკი დათიკო გვიჩივებს, დავიშალნეთ, მაგას ჰქუა არ ესწავლებათ...

მე ჩემს ნათქვამს არ მოვეშვი:

— რაც ვიკისრეთ, ან მოვეცდეთ, ან გავაკეთოთ, ხელცარიელი უკან ვერ გავბრუნდებით, ერთიც ვცადოთ; მომყევით-მეთქი, და ჩქარი ნაბიჯით კრიმ-გირეის სახლისაკენ გავწიეთ (მგონი სემიონოვის ქუჩაზე იდგა, აწინდელი კარლ მარქსის სახელობის ხიდის მახლობლად). 9 საათზე მისი ბინის ზარი დავრეკეთ. შინდისფერჩოხიანმა მსახურმა გავგიღო კარი და რაკი გლახურად ჩაცმულნი დავვილანი გავაფრთხილე, ზვალინდელი მგზავრობისათვის თადარიგი დაიცლისო. როცა კატეგორიულად ვუთხარი: — სადაც არ უნდა იყოს სულთან კრიმ-გირეი, აცნობეთ, რომ გლახთა დელეგაციას ფრიად საჩქარო საქმეზე სურს მასთან მოლაპარაკება და თუ არ აცნობებ, შენ იქნები პასუხისმგებელი-მეთქი, შეტრიალდა, მცირე

ხნის შემდეგ კარი წარიდებით გაგვიღო, „მობრძანდიო“ და გაქაშებულ დარბაზში შეგვიძღვა.

ათიოღე წუთი იყო გასული, რომ დარბაზში საშუალოზე მაღალი, სრული მხარბეკიანი, ოდნავ მოხრილი, ლამაზი, შევერცხილი, წვერულვაშიანი კაცი შემოვიდა, ეს იყო კრიმ-გირეი: დიდის თავანით ხელი ჩამოგვართვა, მოიბოდიშა — გაცდევინეთო, მიგვითითა — დაბრძანდიო და მერე შეგვეითხა — რაზე შეწუხებულხართო. როცა ჩვენი ჩამოსვლის მიზეზი შეიტყო, მკითხა: — ნუთუ მართლაც მხოლოდ გურულების მდგომარეობა გაწუხებთო? და თან დაუმატა: — მის ბრწყინვალეობას დღესვე ვაცნობებ და ხვალ, დილით 11 საათზე, სამი-ხუთი კაცით მობრძანდით სასახლესთან, მეტი საჭირო არ არის, მეფის ნაცვალს პირისპირ შეგახვედრებთო.

გამოვემშვიდობეთ, კიბის თავამდე გამოგვაცილა და სათითაოდ ხელი ჩამოგვართვა. გარეთ გამოსულმა ვიფიქრე: — ხუთი კაცი ვერაფერ შთაბეჭდილებას მოახდენს-მეთქი. იმავე ღამეს ორხევს გავბრუნდით, ჩვენი საქმის ვითარება რაზმელებს გავაცანი და ყველანი გავაფრთხილე, ხვალინდელი მგზავრობისათვის ბაღარიგი დაეკირათ, იმედით აღვსილნი დილაადრიაანად ცხენებს მოვასხედით და მთელმა რაზმმა ქალაქისაკენ გავეწიეთ. ორ-ორი რიგით მივემართებოდით, საკინძჩამოწყვეტილნი ქალაქს მოვედით.

ორხევიდან გამომგზავრებამდე ყველა გაფრთხილებული მყავდა, თუ ხალხმა გკითხოთ ვინ ხართ, სად მიდიხართ, რა საქმეზე მოსულხართო, ხმა არავის გასცეთ, მხოლოდ „ტურა“ ღმასუნებს-მეთქი, ხოლო ალ. გილაშვილს დავავალე ცხენოსანთა წესიერი მსვლელობისათვის თვალყური ედევნებინა.

რაზმს წინ მე მოვეუძღოდი. ერთ მხარეს — ვანო მაისურაძე, მეორე მხარეს ალ. გილაშვილი მომდევნდნენ, შემდეგ — „მენდლო-სანი“ მამასახლისები, მათ მომდევნოდ — რაზმელები.

ქალაქში აუარებელი ხალხი აგვედევნა და წარამარა კითხულობდნენ, რა ამბავია, სად მიდიხართ. „ტურა“ ყველას მხოლოდ ორ მშრალ სიტყვას გადაუგდებდა ხოლმე, გაიგებთ, გაიგებთო.

ხალხზე დიდ შთაბეჭდილებას სტოვებდა საკინძჩამოწყვეტილ გლეხების მგლოვიარე იერი. მოხდა ის, რასაც მოველოდით, — სულთან კრიმ-გირეის რჩევისამებრ, ხუთი კაცით კი არ შემოვიპარეთ ქალაქში, არამედ მთელი რაზმით, რაც ძლიერ გახმაურდა.

ტფილისელებმა ღუქნების კეტვა დაიწყეს, მოუსვენრობა და შფოთიანობა იღუმლივ უბნიდან უბანს გადიოდა, ყველას აფიქრებდა საკინძჩამოწყვეტილი გლეხობა, ნაღვლიანობა, მხოლოდ ძუნწი პასუხები „გაიგებთ, გაიგებთ!“ — ნეტა რას გავიგებთო.

რაზმით ჯერ ნაძალადეს. ავედით სოციალ-დემოკრატიულ ბიუროში, იქიდან, ვერის ხილით, ყოფილ გოლოვინის, აწ რუსთაველის გამზირს გავყევით, გზად ბესიკის ქუჩაზე შევეუხევეთ და გაზეთ „ვოზროუდენიეს“ რედაქციას (პართენ გოთუას, ალ. ყანჩელსა და სხვა თანამშრომლებს) გლეხობის სახელით მივესალმეთ, მადლობა გადავეცით გამანთავისუფლებელი აზრების გავრცელებისა და რევოლუციის მხარდაჭერისათვის. „ვოზროუდენიეს“ რედაქტორმა პართენ გოთუამ პირდაპირ აივნიდან სამაგიერო აღმაფრთოვანებელი სიტყვით გაგვამხნევა: ეს გაზეთი ამ დროს პროგრესულ-რევოლუციური შინაარსისა იყო და დიდი გავლენით სარგებლობდა.

აქედან სასახლისაკენ გავყევით. პატრულები და ცხენოსანი კაზაკები გზას გვიქცევდნენ, ქუჩების ორივე მხარე ყველგან ხალხით იყო გაქედილი. სასახლესთან რომ მივედით, „შეხე, შეხე, როგორ გვიუბრუნებენ“, — მომესმა. მართლაც სასახლის ფანჯრებს დიდი თანამდებობის მოხელენი, მოსდგომოდნენ. ჩვენ შეუჩერებლად სასახლის წინ, საკომენდანტოს გვერდით, ჩავუხევეთ (აწ რუსთაველის სახელობის კინოთეატრთან), ცხენებიდან ჩამოვხტით და მეფის ნაცვლის ფანჯრების პირდაპირ დავბინავდით. იმდენი ხალხი იყო, რომ, როგორც იტყვიან, ნემსი ვერ ჩავარდებოდა. როგორც იყო გზა გავარდვიე და სასახლის კართან მივედი. კამერდინერი გადამელობა, აშკარად უპატიოდაც, მერე უცებ გვერდზე მიდგა და გზა დამითმო. შევნიშვნე, რომ კიბის თავზე გადმომდგარმა (გვონებ ფონ ბაუმი იყო) ჩამოსძახა: „პროპუსტიტე“. კიბეზე სასწრაფოდ ავედი, ის-ის იყო გუბერნატორის გვერდით კრიმ-გირეიც დადგა, შემეგება და მითხრა? „მე ხომ გთხოვეთ, მხოლოდ ხუთი კაცი მოსულიყავით, ეს ამოდენა ხალხი რას ნიშნავს?!.“

ის იყო დავიწყე, — გლეხებმა არ მიყაბულეს-მეთქი, რომ ამ დროს, შიგნითა კარი გაიღო და მეფის ნაცვალთა ვორონცოვ-დაშკოვი გამოჩნდა. მასთან სიახლოვეს უმაღლესი მოხელენიც იყვნენ — გუბერნატორები. ოლქის უფროსები თუ სხვები.

— აი, თქვენო ბრწყინვალეობავ, ის კაცი, რომლის შესახებაც მოგახსენეთ...

— მე უკვე ვიცი, ეს რა ამბავია, რა საჭირო იყო ამდენი ხალხის შეწუხება.

პირდაპირ, ყოველგვარი მობოდიშების გარეშე დავიწყე: — თქვენო ბრწყინვალეებავ! ხალხი ველარ შევაჩერე... თუ ახლავე გადაჭრილი პასუხი არ შევიტყე, გურიიდან დამსჯელი რაზმების გამოყვანის თაობაზე, ჩვენს უკან, ქალაქს 5000 კაცია მომდგარი — გარე-კახეთ-ივრის ხეობის გლეხობა, რომელნიც, თუ სხვა ვერაფერი გააწყვეს, თავიანთ ძელებს აქ დაჰყრიან...

მეფის ნაცვალის ფარული გაკვირვებით შემომაჩერდა და მომიგო: — გადაეცით თქვენ ხალხს, რომ გურიიდან ჯარებს უკან გამოვიწვევთ, დამშვიდდით და მოსალაპარაკებლად სალამოზე რამდენიმე კაცით მობრძანდით... ახლა თათბირი მაქვს... ამას, რომ ამბობდა, თან ხელში შერჩენილ კონვერტზე რაღაც ჩაინიშნა და შეტრიალდა (იმ წუთებში მე მარტო ვიყავი და არა „ორიოდე კაცი მივიდა სასახლეში“, როგორც ეხლა ზოგს წარმოუდგენია და არც ის უთქვამთ, ნამესტნიკი უქეიფოდაო, არამედ, კიდეც გარკვევით აღვნიშნავ, რომ თვით ვორონცოვ-დაშკოვმა გამომიცხადა — გურიიდან ჯარებს საჩქაროდ გამოვიწვევთ).

კიბის თავამდე კრიმ-გირეი და გუბერნატორი მომყვა. გარეთ რომ გავედი, ბულვარზე დიდძალი ხალხი შემეგება... მათგან გიგო დიასამიძემ, სანდრო ყანჩელმა და დ. ღუმბაძემ მკითხეს — რა ამბავია, როგორაა საქმეო.

— გურია დარბევას გადარჩება, დამსჯელი რაზმები გამოწვეულნი იქნებიან... ეს სიტყვები რამდენჯერმე გავიმეორე ყველა ცნობის-მოყვარე შემკითხველთა საყურადღებოდ, რამდენადაც მაშინ გურიის საკითხი ყველას აინტერესებდა და აღშფოთებდა. ჩვენი გამარჯვება ამავე სიტყვებით ვახარე რაზმელებს, რომელნიც, თავის ცხენებთან მდგომნი, მოუთმენლად მელოდნენ.

გახარებულნი ცხენებს მოვახტით, საკინძი შევიბნით და გავწიეთ. კახურმა „ორპირის“ ფუგუნმა მთელი სასახლის ქუჩა შეაზანზარა... სოლოლაკის ქუჩით გავემართეთ და „ივერიის“ რედაქციას (მაშინ ფ. გოგიჩაიშვილი რედაქტორობდა, ყოფილ ფრეილინის, აწ საბა-სულხან ორბელიანის ქუჩაზე) ცხენდაცხენ მივესალმეთ. თავისუფლების მოედანზე რომ ჩავფდით, სახელდახელო მიტინგი გამართა, რასაც აუარებელი ხალხი დაესწრო. კაცი გზას ვერ აუქ-

ცეცხლად. ჩვენს გარდა, სხვა პარტიების წარმომადგენლებმაც ილაპარაკეს.

ამის შემდეგ „ცნობის ფურცლის“ რედაქციისაკენ გავწიეთ. გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ სოციალ-ფედერალისტების ორგანო იყო, — რევოლუციური ცეცხლის გამჩალებელი, მინდოდა მათაც მივსალმებოდით, მაგრამ გადასახვევში „ნორიოს მამასახლისი მომი-ახლოვდა და მითხრა:

— ჩვენო იმედაშვილო, გეყოფა შენი ჰირიმე, რაც გინდოდა, ხომ გავაკეთეთ, ჩვენი ცოლ-შვილის პატრონნი ვართ, ჩვენ ცოდვაში ნუ ჩადგები, თუ ფედერალისტისაკენ ჩავუხვიეთ, თურმე სემინარი-იდან ყუმბარის სროლას გვიპირებენ, აქ მართლა სადმე არ აგვაფეთქონ... შუა ბაზრით ავლაბრისაკენ წავიდეთო...

უცებ გულში გამიელვა: — იქნება ეს მართალი იყოს-მეთქი, მითუმეტეს იმ ხანებში „შაერაშმელები“ ასეთ ხერხს მიმართავდნენ ხოლმე... შემდეგ შევიტყვე, რომ ეს პროვოკაციული ხმა სოციალ-ფედერალისტების მოწინააღმდეგეთ გაეცრცელებინათ... ყოველ შემთხვევაში თანამგზავრ გლეხების დაქსაქსვას მოვეერიდე და, დისციპლინა რომ არ დარღვეულიყო, აღარ გავჯიუტდი, ავლაბრისაკენ შუა ბაზრით გავწიეთ.

ავლაბრის ბაჟში ჩვენი სოფლის „ბობოლები“ დაგვხვდნენ, რომელთაგან ზოგნი „ერთობის მოძრაობისადმი“ აშკარად მტრულად იყვნენ განწყობილი. ცხენებიდან ჩამოქვეითებულნიც არ ვიყავით, რომ, „ცნობის ფურცლის“ რედაქციის ფოტოგრაფ შმერლინგთან ერთად, დავით ნახუცრიშვილს თავს დაგვადგა.

— რომ იცოდეთ, „ცნობის ფურცლის“ რედაქტორ-გამომცემელი ალ. ჭაბადარი რა შეხვედრას გვიპირებდათ, თუ სხვებს მივსალმეთ, მათ რა დაგიშავესო...

„ცნობის ფურცლის“ რედაქციას ჩვენი მიუსვლელობა მართლაც ძლიერ სწყენოდა; „ეს იოსების ბრალი იქნება, როგორც სოციალ-დემოკრატი, ჩვენსკენ აღარ ჩამოატარა რაზმიო“. მიუხედავად ყოველივე ამისა, ჩვენი რაზმის სურათი მაინც მათი ინიციატივით იყო გადაღებული (ეს სურათი თავის დროზე პირველად „ცნობის ფურცლის“ დამატებაში დაიბეჭდა კიდეც 1905 წ. 6 ოქტომბერი № 359), დედანი დაცულია რევოლუციის მუზეუმში. შემდგომ დაიბეჭდა გ. ხაჭაპურიძის წიგნში: „გლეხთა მოძრაობა“, აგრეთვე ჟურნალში „თეატრი და ცხოვრება“, 1924 წ., № 14.

ვიდრე სურათს გადავიღებდით, ზოგმა დაშინებულმა გლეხმა მითხრა: — აქ რალაც ხიფათი არ იყოს განზრახული, ვაითუ სურათი ვადაგვიღონ და მერე ყველას ხელი გვტაცონო.

სწორედ ამ შეეკვების გამოც იყო, რომ მტრების თვალის ასახვევად ჩვენს რაზმელებს, წინ ბაკში მყოფი ჩვენი სოფლის ბობოლები, თუ მთავრობასთან ლოიალურად განწყობილი სხვა პირები ჩაუვმწყრივეთ, უფრო კი ხნიერები და ზოგი ისეთიც, რომელიც არც თანაგვიგრობდა.

იმევე დღეს, ნაშუადღევის ხუთი საათისათვის, მეფის ნაცვალთან დელეგაციის წარსადგენად საგანგებოდ უფრო ხნიერი გლეხები ავარჩიე. ერთობის ორგანიზაციის ახლო მდგომთაგან აქ არავინ ჩავურიეთ, ამასთან ერთად, თუმცა ეს დელეგაცია ჩემის თაოსნობით გაემართა მეფის ნაცვალთან, მაგრამ წინა რიგზეც მოხუცები წავაყენეთ. მეფის ნაცვალთან, გურიის საქმესა თუ ჩვენს საერთო საქიროებაზე, გარე კახეთის გლეხთა სახელით, სიმონ ბერის ძე ნახუტრიშვილს (ბეროიჩს) უნდა ელაპარაკნა, ჩვენში განსაკუთრებული ავტორიტეტით ცნობილს, კარგად განვითარებულ პიროვნებას და საკმაოდ ორატორული ნიჭით დაჯილდოებულსაც. მისი ნალაპარაკევი დავით ნახუტრიშვილს უნდა ეთარგმნა. ყველაფერი ეს წინასწარ კარგად იყო მომზადებული და შეთანხმებული.

დარბაზში შევედით თუ არა, წუთებსაც არ გაუვლია, — მეფის ნაცვალი გამოვიდა, ჩვენსკენ გამოემართა მოგვიანლოვდა და საერთოდ მოგვემართა: — აბა, რა გინდათ, როგორა ცხოვრობთ...

ვორონცოვ-დაშკოვმა მის წინ ყველაზე ახლო მდგომი, თმაწვერ გათეთრებული კაცი რომ დაინახა, ისე წაუშინაურა, რომ ამ ჩვენმა „ბისმარკმა“, როგორც მაშინ სიმონ ნახუტრიშვილს უხმობდნენ, ჩვენი გულის ნადების თქმა ველარ შეუბედა, და მეფის ნაცვალს ჯანმრთელობა და დღეგრძელობა უსურვა:

— ჩვენ მადლობა ღმერთს, არაფერი გვიჭირს, კნიაზო, თქვენ ორმოცი წლის წინათ ახალგაზრდა ბრძანდებოდით, ახლა შეცვლილხართო!..

ასეთი მიმართვა მეფის ნაცვალმა იერიშზე გადმოსვლისათვის გამოიყენა: — ჩემო მოხუცო, თქვენც შეცვლილხართ, ორმოცი წლის წინათ მორჩილი და წყნარი იყავით, ახლა რა დაგმართნიათ, მეფესა და მე გლეხობისათვის სიკეთე გვინდა, მაგრამ ამის საშუ-

ალებას არ გვაძლევთ, გურიაში უწესობას ბოლო არ უჩანს, ახლა კი მას ქართლი და კახეთიც მიჰყვებაო...

ბეროიჩმა მხოლოდ ეს მოახერხა: — რას იზამთ, კნიაზო, ეს ყველაფერი ახალგაზრდობის ბრალიაო.

— მერე, რატომ თქვენ არ არიგებთ, არ იცით, რომ ბუნტი არავის არ შერჩება!..

„ბუნტის“ ხსენებამ დეპუტატები შეაშინა. შევატყვე, სუბარო უხეირო ხასიათს იღებდა. ჩვენ პარტივეცმულ მოხუცებულთ ენა მუცელში ჩაუვარდათ, ველარც დავით ნახუცრიშვილმა დასძრა ხმა. თითქოს ჩვენი აუდიენცია უნდა გათავებულიყო კიდეც, ამიტომ შევეკითხე — შეიძლება ორიოდ სიტყვა მოგახსენოთ-მეთქი. — ბრძანეთო.

— ჩვენ გურულების თაობაზე გიახელით, — ქართული ანდაზაა — მშიერი ძაღლი პატრონს დაგლეჯსო, — უმიწაწყლობით შეწუხებული გურულები დაიბუნენ, ეს იმითაც მტკიცდება, რომ იმოდენა მიწა არა აქვთ, ბავშვი რომ მოუკვდებათ, წესიერად დამარხონ და სადაც ბავშვს მარხავენ, იქვე სიმიდს თესავენ... შიმშილისაგან კუჭი ეწვით და, ამასთან ერთად, უზომო გადასახადები აწერიათ, შემბრალებელი არავენა ჰყავთ... მთელი გურია უფლებააყრილია... ურიადნიკ-სტრაჟნიკების სათარეშოდაა გამხდარი, სიღარიბემ, გაჭირვებამ დააყენა ასეთ გზაზე, შიმშილმა მორიდება არ იცის... თქვენ ბრძანეთ, რომ გურიიდან, დამსჯელ რაზმებს უკან გამოიწვევთ...

— რაცა ვბრძანე, შესრულდება კიდეც... — თქვა მეფისნაცვალმა, გადმოხედა და თავდაქნევით მანიშნა — წინ წამოდექიო. როცა წინ დავდექი, მკითხა: — საიდან ბრძანდებით, ვინა ხართო?.. გარე კახეთიდან-მეთქი.

— ხალხმა აგირჩია? ჩანს, ხალხმა გონიერ კაცად გიცნო, მაშინ ეს გონება უნდა მოიკრიფო და ხალხს ჩააგონო დაწყნარდეს, დამშვიდდეს, რომ სწორედ მისი სამიწაწყლო საქმეები მოვაწესრიგო. ჩვენ ვიცით, რომ გურიის გლეხობას მიწა აკლია. იმპერატორისაგან საგანგებოდ მაქვს დავალებული, რომ მიწის საკითხი გამოვარკვიო და გლეხთა სამიწათმფლობელო საქმე მოვაწესრიგო, მაგრამ გლეხები ამის საშუალებას არ მძლევენ, და თუ არ დაწყნარდებით, ვერაფერს ვერ გავაკეთებ.

— ნებას მომცემთ, რომ თქვენი ეს აზრი და განზრახვა ხალხს გამოვუცხადო...

— არათუ ნებას გაძლევთ, გთხოვთ, ეს ყველას გადასცეთ, და საამისო ინსტრუქციაც გააცნოთ, — თქვა ეს და იმავე დროს იქვე მდგომ საგანგებო მინდობილობათა მოხელეს (თულაშვილი, მაღალაშვილი თუ გაბაშვილი იყო) უბრძანა — ახლავე გადაეცით ინსტრუქციაო. შემდეგ მიმართა ჩენს მოხუცს, „ბისმარკს“, — თქვენზეა დამოკიდებული, როგორც შთააგონებთ ხალხს... გისურვებთ თქვენი მოვალეობა ხალხის სასიკეთოდ დროით შეგესრულებინოთ... როგორც ვბრძანე, გურიიდან ჯარს გამოვიწვევთ. დამშვიდებული იყავით...

კიბეზე ჩამოსვლისას ჩვენი ვინაობა ჩაიწერეს და გამოგვიშვეს. მეფისნაცვლის მოხელემ ჩამილაპარაკა:

— ძლიერ კარგად მოახსენეთ მის ბრწყინვალეობას, მაგრამ ცოტა მკვახედ იყო ნათქვამი, ყველა მაგას ხომ ვერ ჩაეწერთო.

— დაბეჯითებით გთხოვთ, რაც ვთქვი, ყოველივე ჩასწეროთ და მოაგონოთ-მეთქი.

კიდევ უფრო მეტი კმაყოფილებით ებრუნდებოდით სასახლიდან... იმავე დღეებში გარეკახელ გლეხთა გურულებისადმი გამოსარჩლების ამბებს ადგილობრივი პრესა საკმაოდ ეხმაურებოდა. გაზეთმა „ვოზროუდენიემ“ 3 ნოემბრის ცნობას „გურიის საქმეთა გამო“ (№ 17), შემდეგ ნომერში მეთაური მიუძღვნა „გურიის საკითხი მოგვარებულია“ (1905, 4 ოქტომბერი, № 18). გაზეთი „ივერია“ (1905, № 196) წერდა:

„გუშინ ივრის ხეობის გლეხთა წარმომადგენლები ჩამოვიდნენ იოსებ იმედაშვილის თაოსნობით მეფის ნაცვალთან გურულების საკითხზე“...

„2 ნოემბერს, დღის 12 საათზე, ვინც გოლოვინის პროსპექტზე შეესწრო, მშვენიერი და საგულისხმო სურათი ნახა. მოდიოდნენ ცხენოსანი სოფლელები უბრალოდ, გლეხურად გამოწყობილნი, ... დაღონებულნი, წყნარად, თითქოს უეფექტოდ. მაგრამ უფრო ძლიერს შთაბეჭდილებას ახდენდა მათი სისადავე“... („ცნობის ფურცელი“, 1905 წ., 3 ოქტომბერი, № 2940, გვ. 3).

თბილისიდან გასვლისთანავე, შემუშავებული გეგმის მიხედვით, გარე კახეთის სოფლებს კაკაბეთამდე მიეყვებით ხალხთან შეხვედ-

რებისა და საუბრისათვის. რაზმის წინ წითელი დროშა ავაფრია-
ლეთ და ტფილისიდან ყაზარმების წინ ამ დროშით გავიარეთ, ლი-
ლოსკენ შევეხვიეთ და პირველი მიტინგი გავმართეთ. აქედან ყვე-
ლა სოფელში მრავალრიცხოვან მიტინგებს ემართავდით, ვითომ
ინსტრუქციის გასაცნობად, ნამდვილად კი ერთობის იდეალების
აგიტაციას ვეწეოდით. მთავარი სიტყვა ჩემი იყო და ყველგან
შემდეგი დებულებებით გამოვდიოდი — თვითმპყრობელობის დამ-
ხობა, სამიწაწყლო საკითხების გლეხთა სასარგებლოდ გადაწყვეტა,
სამღვდელო ხარკის გაუქმება, სამშობლო ენაზე სწავლა, სამართლის
მოწყობა და სხვა. ეს იყო იმ დროის რევოლუციური ლოზუნ-
გები. ამიტომ მეფის ნაცვლის მიწათმოწყობის ინსტრუქციასაც
ჩვენებურად ვიხილავდით.

ზოგიერთ შემთხვევაში ვანო მაისურაძე, ალ. გილაშვილი და
სხვა ადგილობრივი ორატორებიც გამოდიოდნენ. მაგალითად, მარ-
ტყოფში მიტინგზე სიტყვა არ დამებოლოვებინა, რომ ადგილობ-
რივმა გლეხმა დ. ბანეთიშვილმა დაიძახა:

— მღვდლებზე მართალს ბრძანებთ, ჩვენმა მღვდელმა საწი-
რებში საწყალ გლეხს ქვეშიდან ფარდაგი გამოაცალა, როგორ მო-
ვექცეთ?! მე მაშინვე მივუგე: — გაუძეხ, როგორც ამან გირჩი-
ოს, ისე მოიქეცით! — და ვანო მაისურაძე გავაყოლე.

ვიდრე მიტინგი დამთავრდებოდა, ფარდაგაყიდებული დ. ბანე-
თიშვილი გამოჩნდა, რომელსაც შეუჟავებელი სიცილით მაისურა-
ძე მოუძლოდა და ყველას დასანახად ფარდაგი გლეხს ჩაბარდა. ამ
სურათმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა.

— ერთობას გაუმარჯოს, ძირს ნიკოლოზი!.. — დაიგრიალა ხალ-
ხმა.

სოფელ-სოფელ აგიტაცია-პროპაგანდის დროს, კაკაბეთს რომ
ვუწიეთ, რაზმელებმა, ჩვეულებრივ, სიმღერა შემოსძახეს და სო-
ფელში სიმღერით შევედით.

კანცელარიის წინ ერთობის მიერ არჩეული მამასახლისი ნიკა
მჭედლიშვილი და გლეხობა მოგვეგება.

— აი, ვაცხონე თქვენი დედ-მამის სული, რომ ჩვენი სულთა-
მხუთავეები გაათრთხეთ, ისეთი თავზარი დაეცათ და ისე გარბიან,
ქუდი რომ ჩამოუვარდეთ, უკან არ მოიხედავენო... თქვენი ხმა
გაიგეს თუ არა, ლუქმა არც აულიათ, ცხენებს მოასხდნენ და გაპ-
ქუსლესო.

გავიხედეთ, — ოცდაათამდე სტრაჟნიკ-ურიადნიკის წინა მწყრივები სოფლის გაღმა მიაქვნიდნენ. მათთვის გაშლილი სუფრა ხელუხლებელი დაგვხვდა და ჩვენ შემოვუსხედით.

ვიდრე მე სახელდახელოდ მოწვეულ მიტინგზე საუბარს მოვითავებდი, ვანო მაისურაძემ სოფელს დაურბინა, დაბეჭდილ არყის ქვაბებს ბეჭდები ააძრო, პატენტები ჩამოგლიჯა, ხოლო აქციზადებული ქვაბები დაჩეხა, რომელთა შეკეთებას მექვაბე-ხელოსნები ველარ გაბედავდნენ, აღარც აქციზის მოხელენი. აძლევდნენ პატენტს, — წადით, გაგშორდით, თავი სასიკვდილო არა გვაქვსო.

ყველა სოფელში მიტინგის დროს რაიმე სახალხო მსჯავრს გამოვიტანდით ხოლმე. ხალხმა თავისი თავი ბატონ-პატრონად იგრძნო. მეფის მთავრობა მთლად მოდუნდა, მოხელენი, ბოქაულები, სტრაჟნიკები და მაზრის უფროსნი იყვნენ სახელით, თავის სამმართველოებში შეეკტილნი, რომლებიც არათუ სოფლებში, გზაზე გასვლასაც ვერა ბედავდნენ.

რევოლუციური ცეცხლი ისე გაძლიერდა, რომ გარეკახეთ-ერის ხეობისა და ყარაიი-კახეთის რესპუბლიკის გამოცხადებაც მოვიწადინეთ (ეს რამდენიმე პირს გვეკონდა განზრახული, სხვებს შორის იცოდა ე. ი. რეხილაძემაც).

გარე კახეთი ასეთს ფიქრში რომ იყო, ჯერ ბაქოს, შემდეგ ტფილისში სომეხ-თათართა შეტაკებამ იფეთქა და მისი ცეცხლის ალი გარე კახეთშიც აღწევდა. ამან კი ჩვენს რევოლუციურ ალტყინებას მახვილი ჩასცა. მოძრაობის მეთაურთა ტაქტიკა უცებ შეიცვალა, ახლა რევოლუციური ცეცხლის გაღვივებაზე კი აღარა ფიქრობდით, არამედ ძმათა შორის სისხლის ღვრის აცილებათზე.

მაშინვე ხმა გავრცელდა, მეფის მთავრობამ ეს პროვოკაცია განგებ გამოიწვია, რათა ამითი რევოლუციური მოძრაობა ჩაახშოსო. რაკი მთავრობის განზრახვა შევიტყვეთ, საერთოდ, სოციალ-დემოკრატები და, კერძოდ, გარეკახეთის ხელმძღვანელები შეეცადნენ მოსალოდნელი სისხლის ღვრის თავიდან აცილებას. ამ მიზნით გარეკახელთა რჩეული რაზმი ტფილისს ჩამოვიდა სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციის რაზმელთა დასახმარებლად, ხოლო რამდენიმე დღის შემდეგ უკანვე გაბრუნდა, რათა ზომები მიედო, რომ, რაც ქალაქებში მოხდა, სოფლებშიც არ მოშხდარიყო. სამისო მასალა კი ძლიერ ბევრი იყო. ერთი მხრივ, ყარაი-შიხილო და იორ-მულანლო, მულანლოსთან ერთად, მთელ გარეკახეთს. რომ

ჩაპკვრია, მეორე მხრივ, გაქართველებული სომხები, რომლებიც ტფილისიდან სიღნაღ-თელავამდე ესახლნენ. ჩვენკენ სომეხ-თათართა შეტაკებას კი, შესაძლოა, ქართველების ჩარევაც გამოეწვია, მეზობლურ-ნათესაური ურთიერთობის საფუძველზე. ნიშნები კი უკვე ჩანდა — მსხვილფეხა თუ წვრილფეხა საქონლის გატაცება, საპროვოკაციოდ ვიღაც თათრის მოკვლა და სხვა. ამიტომ სოფელ საგარეჯოში მოწვეული იყო ყარაია-იორ-მულანლოს მოსახლე თათართა თავკაცებისა და წარმომადგენლების რამდენიმე ასეული კაცი, აგრეთვე სომხები, რომელთაც სათანადო პროპაგანდა-აგიტაცია გავუწიეთ საგარეჯოს სკოლის ეზოში, შემდეგ, როგორც იმ დროისთვის უებარ საშუალებაზე — თათრები ყურანზე დავაფიცეთ, სომხები — ჯვარ-სახარებაზე... ამ ხერხმა გასჭრა. აქვე გადაწყდა ურთიერთისაგან გატაცებული საქონლის უკან დაბრუნება, რისთვისაც ათიოდე კაცით მთელი ყარაია მოვიარე (იმ დროს, როცა ტფილისში დახოცილთა გვამები ყარაიაზე მტკვარს მოჰქონდა) და გატაცებული საქონელი დავაბრუნებინეთ.

იმხანად ყარაიაზის თათრები, პაჯი-ბაირამ მუსტაფა-ოღლის თაოსნობით, ძლიერ გონივრულად მოიქცნენ და ქართველების პატივისცემისთვის სომხებს ძლიერ ბევრი დაუთმეს, თვით ქართველებს განატაცის დანაკლისი ფულითაც კი აღუნაზღაურეს. ამ სომეხ-თათართა შეკრებისა და გამასპინძლების დროს საგარეჯოელებმა დიდი შნო და ტაქტი გამოიჩინეს. მეზობლური ურთიერთობის, თანხმობისა და მორიგებით ცხოვრების შესახებ, შესაფერი აგიტაცია მე გავწიე:

— მტრის გასახარელს საქმეს ნუ ვეიზამთ, თუ ძველი წესის დამხობა და ახლით შეცვლა გვინდა, ერთმანეთი უნდა გავიტანოთ-მეთქი!..

ამ კრებაზე აირჩა პირველი რევოლუციური მთავრობა ჩემის თავმჯდომარეობით და მე მომენიჭა მამასახლისთ-მამასახლისის სახელწოდება (არა რუსული, არამედ საქართველოს ისტორიული გაგებით), რაიც 1905 წლის პირველ სოციალ-დემოკრატიულ გაზეთ „სხივში“ (№ 1) ასე იყო აღნიშნული:

„მეფის მთავრობის მამასახლისები, როგორცა ვთქვი, რევოლუციონურმა ხალხმა გადააყენა და ყველგან ახლები აირჩა, რომელთაგან უმეტესობა პირველ ხანებში მაინც უმენდლოდ მართავდა

სოფელს და რევოლუციონური კომიტეტის განკარგულებას ემორჩილებოდნენ.

ამიერიდან, მთელი გარე კახეთ-ივრის ხეობის სოფლებმა თავისი რჩეული ასისტანტ-ათისტავებით, რწმუნებულებით დამოუკიდებელი მართვა-გამგეობა დაიწყეს და ყოველგვარი საქმისთვის, რასაც ადგილობრივ ვერ გადაწყვეტდნენ, სოფ. ხაშმზე მამასახლისთ-მამასახლისის მიმართავდნენ ხოლმე... სოფლები აღორძინების საქმეს დაადგნენ — წყაროს გამოყვანას, გზების კეთებას, სკოლების მოწყობას, ტყეების გეგმიან გამოყენებას, სამღვდლოების მადის შეზღუდვას, ძველი ადათების მოსპობას, მევახშეობის ღვენას და სხვა“...

ბედნიერი დღეები იყო: ყველამ ვირწმუნეთ, რომ მეფის მთავრობას დღეს არა და ხვალ მათრახებით დავიფრენდით, ისე რომ ხელის გაქნევაც არ დაგვჭირდებოდა, როგორც კაკაბეთიდან ურიადნიკ-სტრაჟნიკები დავაფრთხეთ. ამ რწმენას ის უფრო გვიორკეცებდა, რომ გლეხის ქალებიც ჩვენთან იყვნენ, არა მხოლოდ სიტყვით, სამკერვალს ან სხვა ასეთი მუშაობით, არამედ იარაღითაც. კაკაბეთის გორაკზე დიდი მიტინგის დროს, როცა ჩემი სააგიტაციო სიტყვა მოწოდებით დავამთავრე: „ძირს ნიკოლოზი, გაუმარჯოს ერთობას!“ — გიგო ყანდარელის ცოლმა ანამ, თავდახურულმა ქალმა, უცებ მოკლე თოფი გადმოიგდო, ტყვია გააწუწუნა და იმავე წუთს უბიდან წითელი დროშა ააფრიალა...

აღტაცება ენით გამოუთქმელი იყო. ეს ქალი ცნობილი იყო როგორც დაუცხრომელი თანამებრძოლი.

ტფილისის მუშები მეფის მთავრობის იარაღით რომ გაუმკლავდნენ, გარეკახელებმაც მიიღეს მთავარი შტაბის მოწერილობა საგანგებო შიკრიკის ხელით (შიკრიკი მე მივიღე, გარეჯელი გარსიაშვილი იყო): „თქვენის რაზმით ნაძალადევში გადმოდი თბის მხრივ“. რაზმი შეეშადა, მოწყალების დებიც ყოველგვარი საჭირო მასალით შეიჭურვნენ და როცა რაზმი უნდა დაძრულიყო, მეორე შიკრიკი მოვიდა: „შეჩერდით, შემოსვლის ვადას გაცნობებთ!“ ჩვენ შეეჩერდით, ხოლო მეორე თუ მესამე დღეს შევიტყვეთ — ტფილისში (დეკემბრის დღეებში, მგონი 22 თუ 23) დამარცხებისა და იმავე ხანებში ნაძალადევში მუშა-რევოლუციონერთა კაზაკთაგან ვერაგულად დახოცვის ამბავი.

მეფის მთავრობამ გაიმარჯვა და სასტიკი შურისძიებაც დაიწყო. რევოლუციის მეთაურები გაიფანტნენ. ხაშმში გვეწვივნენ რევოლუციონერ რკინისგზელთა ლიდერები: სოლ. დოლიძე, ის, რამიშვილი და სხვები, წუთიც არ დაგვიკარგავს და, შექმნილი მდგომარეობის გასარკვევად, მთელი გარე-კახეთი ჩამოვიარეთ სათანადო აგიტაციის გასაწევად. ამ ჩამოვლის დროს თან გვახლდა სწორედ იმ დღეებში კახეთიდან გადმოხვეწილი ვანო გურული (ალბანაშვილი).

მეფის მთავრობის გამარჯვებამ რეაქცია კიდევ უფრო გააძლიერა, რამაც თავისი საძაგელი ნაყოფიც გამოიღო. მაგალითად, თელავიდან გადმოსული რაზმელი ვასო აივაზაშვილი ვილაც სართიქალელმა საექვო პირობებში მოკლა, პროვოკაციული მიზნით, მებატონის მინდორში ერთი თათარი მოკლეს, ებრაელ-ვაჭრები გაძარცვეს, ვითომ ორგანიზაციის სახელით. რაზმელთაგან თუ ზოგი ორგანიზაციის დისციპლინას დამორჩილდა და მშვიდობიან ცხოვრებას დაუბრუნდა, ზოგმა იარაღი არ დაჰყარა, ტყეში გავიდა, რომელთაგან ზოგი ფოსტას ეცემოდა და სხვაგვარ ექსპროპრიაციას მისდევდა. ასეთი გამოსვლები, თუმცა ჩვენს საერთო გადაწყვეტილებას ეწინააღმდეგებოდა, მთავრობას მაინც აწუხებდა. ამ ექსცესების ერთი აქტიური მონაწილე იყო ვანო მაისურაძე („ტურა“), რომელიც ნაშოვნი ფულით ტყეში გასულ „ტყის ძმებს“ ინახავდა, საზღვარგარეთ გასასვლელთა საქმეებს აწყობდა.

რეაქციის ამხედრებას მთლიანად მაინც არ შეუფერხებია მოძრაობის ნაკადი. ახალი ვითარების შესაბამისად, ჩვენი მოქმედების გეზიც შეიცვალა, თუმცა შინაარსი იგივე იყო. პირადად ჩემ წინააღმდეგ ბნელმა ძალებმა გამოილაშქრეს, ერთხელ, მოკვლის მიზნით, დამჭრეს კიდევ, მაგრამ ვერავითარმა შემოტევამ ვერ გამტეხა და იმ პირობებში იმასაც ვახერხებდი, რომ სხვადასხვა ფსევდონიმით სოციალ-დემოკრატიულ გაზეთებში რევოლუციური ლექსები და წერილები მომეთავსებინა.

აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ ზოგიერთ შავრაზმელ მოხელეთა, ან მათის შთაგონებით მოქმედ გლეხთა წინააღმდეგ სასტიკ ზომებსაც მიემართავდით ხოლმე, რომ საერთო პოლიტიკურ-რევოლუციური მოძრაობა კალაპოტში ჩაგვეყენებინა. ეს ზომები იყო, უმთავრესად, ბოიკოტი და სახალხო გასამართლება, რის გამოც მათი,

ამჟოლ-დამჟოლნი (უმთავრესად, სასულიერო წოდების, აზნაურების, მდიდარი გლეხების შვილები), ვითომდა ხალხის ინტერესთა დასაცავად, ნიანგის ცრემლებს აფრქვევდნენ ხოლმე პრესაშიაც კი, მაგრამ მათ მაინც გასაველი არა ჰქონდათ:

რეაქციის გამარჯვების შემდეგ, როცა ჟანდარმერია სოფლებში გამოძიებას შეუდგა, ზოგიერთმა სულმოკლემ, ვითომდა ამხანაგმა, ჯაშუშობაც კი დაიწყო (გლეხთაგან კი, გარდა ძველი მთავრობის აგენტებად ცნობილებისა, არავინ), მაგრამ ეს უკვე შემდეგ ხანას ეკუთვნის.

მართალია, ჩვენ პირველ შეტაკებაში ძლიერი მტრისაგან ძლეულ ვიქმენით, მაგრამ, საბოლოოდ, დამარცხებულად არ ჩაგვითვლიათ. გული არ გაგვიტეხია და რწმენა არ ჩაგვექრობია. ჩვენს შეიარაღებულ ძალებს ვაფრთხილებდით საბოლოო შეტაკებისათვის მომზადებულებს. მარტო ხაშში მუდმივად დარაზმული ასამდე გაწვრთნილი კაცი გვყავდა (პეტრე ლალიძის მეთაურობით), პატარა ქუჩაში — სამოცამდე (კოტე ბილანიშვილის მეთაურობით, საგარეჯოში და სხვაგან სათადარიგონი და საჭიროების დროს გამოსაყვანნი ასობით და ათასობით ითვლებოდნენ.

გარე კახეთ-ივრის ხეობის გლეხთა მოძრაობამ მეტისმეტად მძიმე პირობებში თავისი წვლილი შეიტანა რევოლუციურ მოძრაობაში და 1917 წლის რევოლუციის ცისკარს პირგადიმებით შეხვდა. ამ მოძრაობისა და წარსული პოლტიკური დანაშაულის გამო ოთხი წლის კატორღა მომესაჯა.

ეს მოძრაობა ჩემს განაჩენში ასეა შეჯამებული:

«...Суд признал подсудимого Имедашвили И. З. виновным в том, что Он в конце 1905 года, в 1906 и 1907 г.г., в сел. Хашми, Тифлисского уезда, состоя членом преступного сообщества, именующего себя «Российской социал-демократической рабочей партией», собирал митинги крестьян и говорил последним, что им не нужно ни царя, ни правительства, что крестьяне будут управляться сами, что властей слушать не надо, податей платить не следует, не надо давать солдаты... причём крестьяне воспринимали эту пропаганду...»

ჩემ გარდა, ამ მოძრაობის მონაწილეთაგან დაისაჯნენ: ხაშშიდან გადაასახლეს გ. გონიტაშვილი (ჯილია), მისა გონიტაშვილი

(ფშავლიანთი), სოლ. შავკაციშვილი, ვანო მეცხვარიაშვილი; ციხეში ისხდნენ: გ. ბ. ნახუცრიშვილი, ვ. ნახუცრიშვილი, გ. ი. ინაშვილი; კატორღაში გაიგზავნენ („ექსცესებისათვის“); გ. შაქარაშვილი (ხორველა), ვანო ჩიქიძე და ვას. გოგნიაშვილი; „ექსცესებისათვის“ და „ტყის ძმების“. გაცილებისათვის პატიმართა რაზმში („არესტანტების როტაში“) გაიგზავნა ვანო მაისურაძე (ტურა). საგარეოდან — კაკუტაშვილი, იოსებ ღმერთაძარიაშვილი, რეზო ჭაბადარი, კოლა ქურდოვანიძე, ნიკა ქურხული (ულვაშა). გიორგიწმინდიდან — ვასო კანჭარაშვილი (კატორღაში), ალ. გოდერძიშვილი; თოხლიაურიდან — გიორგი ბერძენიშვილი, სართიქალიდან — თედო გურგენიძე; წინოწმინდიდან — პეტრე. როსტომაშვილი, რომელიც ყაჩაღობას ჩამოშორდა და მთელის თავისი არსებით მოძრაობას შეუერთდა, ამხანაგებმა მოკლეს. გორია ალაზნისპირაში, ვანო კიბჭიკელაშვილმა და სოლიკომ (გვარი ალარ მახსოვს) ყაჩაღობა და გლეხების აკლება დაიწყეს, რის გამოც, ამოხოცეს „პატარა ნიკამ“ (კასრაძემ) და ზალიკო სიმონიშვილმა; ნორიოელი „პატარა ლადო“ ფეიქრიშვილი (ტერორისტი, რომელმაც მღვდელი გაკრიჭა) განჯაში მოკლეს...

ქალთაგან აღსანიშნავნი არიან: საგარეოდან — ი. ყანდარელი (გიგო ყანდარელის მეუღლე), ხაშიმიდან — ანა ქურული-იმედაშვილისა (ქალთა პირველი ორგანიზატორი), სონა მაისურაძე-ჭიებრიშვილისა, ვარინკა ჯოხირეცხაშვილისა, ნუშო ლალიძე-ჭიებრიშვილისა, პელო თევდორაშვილი-დობრაქენსკაია (ბოლშევიკი), მარო გოგნიაშვილი (ორშაუთიანთი), კატო გილაშვილი (ალიხანოვის მეუღლე) და სხვები.

1905 წლის მიწურულსა და 1906 წლის დასაწყისის სოფელ საგარეჯოში გადმოვიდნენ მასწავლებელნი პარმენ გილაშვილი და გიგო ნაცვლიშვილი, რომელთაც ორგანიზაციულ-საპროპაგანდო მუშაობაში მხურვალე მონაწილეობა მიიღეს.

შესაძლოა ამ მოკლე მიმოხილვაში გარე კახეთის ცხრაას ხუთი წლის რევოლუციური მოძრაობის რომელიმე ფაქტისა თუ თანამებრძოლის ამხანაგის აღნიშვნა გამომჩნა, მაგრამ ეს მხოლოდ მეხსიერების ღალატს უნდა დაბრალდეს, რომელიც ჟამთაისცლის ამოღენა ღუბჭირში ყოველთვის არ არის ადამიანის ერთგული. ექვი არა მაქვს, საერთო სურათის აღსადგენად, ის, რაც მომაგონდა

ამდენი ხნის შემდეგ, ისიც საკმაო მასალას შეიცავს, რომ შევსებული იყოს მცირე ლიტერატურა, რაც ამ საკითხებზე პრესასა და არქივებში არსებობს. აქედანაც მგონია საკმაოდ ჩანს, რომ მიუხედავად ზოგიერთი ნაკლისა და გადახრა-გადმოხრისა, გარე კახეთმა 1905 წლის რევოლუციაში თვალსაჩინო წვლილი შეიტანა და მისი შეუფასებლობა უმადურობა იქნებოდა იმ თავდადებისა და უანგარო ღვაწლისადმი, რაც იმ დროის თაობის აღტაცებამ მოიტანა მშრომელი ხალხის გათვითცნობიერება-განთავისუფლების დიად საქმეში.

ს ა ს ო ფ ლ ო თ ე ა ტ რ ი

(ხაშმი, საგარეჯო, პატარძელი, მარტყოფი)

სამოციოდე წლის წინათ, თითქმის ერთსა და იმავე დროს, მომიხდა მუშათა (სახალხო) და სასოფლო თეატრების სარბიელზე გამოსვლა და მუშაობა.

ჩემი სამშობლო, სოფელი ხაშმი, სართიჭალის ნაწილში (ამჟამად საგარეჯოს რაიონი) თბილისიდან 35 კმ-ის მანძილზე, ერთი მოწინავე სოფელთაგანია თავისი ისტორიული წარსულითა და ძეგლებით, მევენახეობა-მელვინეობით, მეხილეობა-მებოსტნეობით. ერჯანს ეს სოფელი იყო საქართველოში ახლად ჩამოსული ცარიზმის ჯარების საკახეთო გზის სადგომი („დისტანცია“); ამ სოფლიდან გამოვიდნენ მეცნიერები, ხელოვანნი, მწერალნი და სხვადასხვა დარგის მუშაკნი. მაგალითად, აქაურია ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე (1826—1891), აკადემიკოსი ალექსანდრე ნათიშვილი, დრამატურგი — დავით და გიორგი ნახუცრიშვილნი, მსახიობები — თამარ ბაქრაძე, მიხეილ ყვარელაშვილი და სხვანი.

მიუხედავად ამისა, ნახევარი საუკუნის წინათ სოფელი ჩამორჩენილი. იყო კულტურულად. გვექონდა ერთი სამგანყოფილებიანი სკოლა, რომელშიაც გლეხები სახელ-გვარის მოწერას ძლივს სწავლობდნენ: „ისევე ჩვენი თავის დასალუპავად“, როგორც ზოგიერთი გლეხი იტყოდა ხოლმე: სოფელი განაჩენზე, ათი წერა-კითხვის უცოდინარობის მაგიერ, მე მაწერიანებს ხელსაო. ამ სკოლის ერთადერთი მასწავლებელი ივანე ბაქრაძე იყო.

სოფელში დღესაცაა ნათლიმცემლის ისტორიული მონასტერი გალავან-კოშკით. აქ ცხოვრობდნენ ბერები, ჰქონდათ წისქვილი,

ზეარი და სხვა, შემოსავალს დაეით გარეჯის მონასტერს უგზავნიდნენ. აქ ბატონობდა ოთხი საგვარეულო: ბაქრაძენი, ნახუცრიშვილები, ქოქრაშვილები და აზნაური გოგნიაშვილები, რომლებიც ყოველმხრივ დანაარჩენ გლეხებთან იყვნენ გათანაბრებულნი, მხოლოდ ბეგარაზე არ გადიოდნენ. მთელი ღარიბი გლეხობა რამდენიმე ბობოლა-მევახშეს ხელში ჩაეგდო და სისხლსა სწოვდა.

აი, ასეთ გარემოში ჩაისახა სასოფლო თეატრი.

ამ სოფლის ერთი წარჩინებული ოჯახის (ბაყალაანთ) შვილი დაეით გიორგის ძე ნახუცრიშვილი, თბილისის სასულიერო სემინარიაში სწავლის დროს დამიხსლოვდა, მე მის ოჯახს შევეწყუე, თუმცა იგი შეძლებული ოჯახიშვილი იყო და 7 დესეტინა მართო ვენახი ჰქონდათ, დედა ცნობილი ისტორიკოსის დიმიტრი ბაქრაძის შთამომავალი (ბიძაშვილი), მამა — იმ დროის კვალობაზე ნასწავლი, დიდის დოვლათით განებივრებული, მე კი ღარიბ-ღატაკი, არ-არის მქონე, — ერთმანეთის განუყრელი მეგობრები შევიქმენით, ჩვენი საერთო მეგობარი იყო ალექსანდრე (საშა) ნიკოლოზის ძე ნათიშვილი, მაინცდამაინც არცთუ ისე შეძლებული ოჯახის შვილი, თუმცა მდიდარი ბიძა (დედის ძმა იაგორ მარინდაშვილი) ჰყავდა.

რა ყო ჩვენი შეერთება-დამნობილების მიზეზი?

თეატრი, სასოფლო-საგლეხო წარმოდგენების მართვა. სამივე გატაცებული სცენისმოყვარენი ვიყავით და, მოვიწადინეთ ჩვენი „ხელოვნება“ გლეხებისათვის გვეჩვენებინა ეს კი იმ დროს, არცთუ ისე ადვილი იყო: ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ადგილობრივი პოლიცია — ჯერ მამასახლისი, მერე ბოქაული, ნაწილის უფროსი სათოფედაც არ გვიკარებდნენ. იძულებული ვიყავით თბილისში მაზრის უფროსისათვის მიგვემართა.

იმხანად მაზრის უფროსად იყო „სამოციანელებთან“ ახლო მდგომი ლიბერალი, ილია ჭავჭავაძის თანამშრომელთაგანი, ლევან ჯანდიერი.

მაზრის უფროსთან მისვლა-მოსვლა, ნებართვის აღება და სხვა ასეთი რამ დაეით ნახუცრიშვილს დაეკისრა, როგორც გავლენიანი გვარის შვილს, რადგან მაზრისა და ნაწილის ხელისუფლება მათ ოჯახთან დაახლოებული იყო; დეკორაციების ხატვა დაეკისრა ალექსანდრე ნიკოლოზის ძე ნათიშვილს, როგორც ნიჭიერ მხატ-

ვარს; პარიკების, გრიმების, პიესებისა და სხვა ასეთებით მომპარაგება — მე მომენდო, როგორც მუდმივ თეატრთან დაახლოებულსა და ქალაქში მცხოვრებს. ამავე დროს სცენაზე ვთამაშობდი და ერთმანეთს, აგრეთვე ამხანაგებს, ხელს ვუწყობდით. მე მუდმისად დ. ნახუცრიშვილის ოჯახში ვცხოვრობდი, მისი მშობლებიც ისე მიყურებდნენ, როგორც ოჯახის ღვიძლ შვილს.

იმ დროს ჩვენი ამხანაგები იყვნენ: გიორგი ივანეს ძე ნახუცრიშვილი, ივანე მიხეილის ძე ხაბაზიშვილი, ნინო (ნუცა) გიორგის ასული ნახუცრიშვილი (დავით ნახუცრიშვილის და), ელენე მამანოს ასული მამულაშვილი (ჩემი ნათლიის ქალი), ვასო ივანეს ძე ლალიძე (მოკარნახე), ნუცა საყვარელიძე (დროგამოშვებით, თბილისიდან), დარო ივანეს ასული ნახუცრიშვილი და სხვები.

ეს იყო ხაშმის სცენისმოყვარეთა პირველი თაობა

ზოგჯერ გვეხმარებოდნენ მთავრიათნო ქალები; ანა ცისკარიშვილისა და ნატალია ქვლივიძისა (რომლის შვილმა, ინჟინერმა გოგია ქვლივიძემ სოფელს დიდი ამაგი დასდო, სოფლის შუა თავდაღმართი გზის მოკირწყვლით და მით მუშა საქონელი მძიმე სატანჯველისაგან დაიხსნა).

რეპეტიციებს ვმართავდით კაიხნის წინათ მეფის ჯარისათვის საკაზარმოდ აშენებულ შენობაში (რომელშიაც „ხორველობის“ დროს საავადმყოფო იყო). 90-იან წლებიდან აქ გაქირავებული ოჯახებისათვის პურის (ხორბლის) მოგროვება დაიწყეს და შიმშილის დროს გაქირავებულთ ეხმარებოდნენ, რის გამოც დაერქვა „პურის მაღაზია“. ამჟამად, ამ შენობის ერთ მხარეს სკოლაა, მეორე მხარეს — ხაშმის კლუბი (დავით ნახუცრიშვილის სახლში) და სხვა-გან.

წარმოდგენებსაც იმავე „პურის მაღაზიაში“ ვმართავდით.

პირველხანად სოფელი, — გლეხობა, — გვასასაცილოებდა, მასხარად გვიგდებდა და გვეკორავდა, ჩვენ მაინც ამ ჭორებს არ ვუფრთხოდით, თუმცა წყალწაღებულ უსაქმურებად და თვალთმაქცებად ვეჩვენებოდით.

ალექსანდრე ნათიშვილმა დაგვიხატა ისეთი დეკორაციები, რომ გლეხობა გაოცებული იყო:

— დაქწყევლა გამჩენმა, ერანაირად აგებენ ასე ჩქარა კედ-

ლებსა და ტყეს როგორ აშენებენ, ნამდვილი თვალთმაქცები იქნებოდნენ.

ამ სასოფლო თეატრს საფუძველი ჩაეყარა უმთავრესად დავით და ნუცა ნახუცრიშვილების, ალექსანდრე ნათიშვილის, იოსებ იმედაშვილისა და სხვათა წყალობით.

ეს იყო 1892 წელს „ხორეველობის“ ახლო ხანს.

აქ დავდგით: გ. ერისთავის „გაყრა“, „დავა“, „ძუნწი“; ავქ. ცაგარლის „რაც გინახავს — ველარ ნახავ“, „ხანუმა“, „ციმბირელი“, დავით ერისთავის „სამშობლო“; ვ. გუნიას „და-ძმა“, „ხორეველობა“, „არც აქეთ, არც იქით“; შილერის „ყაჩაღები“ და სხვა.

დ. ერისთავის „სამშობლოში“ როლები ასე იყო განაწილებული: სიმონ ლიონიძე — დავით ნახუცრიშვილი, ქეთევანი — ნინო ნახუცრიშვილი, ლევან ხიმშიაშვილი — ალექსანდრე ნათიშვილი, შაპაბასი — იოსებ იმედაშვილი, ფაიხოში — ელიკო მამულაშვილი და სხვა; ვ. გუნიას „და-ძმაში“: ოტია ჭოლია — დ. ნახუცრიშვილი, გაიოზ ფაღავა — ალ. ნათიშვილი, ფარიდ ფაშა — იოსებ იმედაშვილი, მარინე — ნინო ნახუცრიშვილი, ქუჩუ ადამია — გიორგი ივ. ნახუცრიშვილი და სხვა. პირველხანად ფარიდ ფაშა ვანო ხაბაზიშვილს ჰქონდა მინდობილი, მაგრამ ერთი რეპერტიციის დროს რომელიღაც ადგილი და გამოთქმა შეეუწორო (თუმცა რეჟისორობა დავით ნახუცრიშვილსა ჰქონდა მინდობილი), ჩემი შესწორება იყო და ვანო ხაბაზიშვილმა ამ როლს თავი გაანება, დავით ნახუცრიშვილმა უთხრა:

— კი არ უნდა გაფხუკიანდე, ვანო. ჩვენ ერთმანეთისაგანა ვსწავლობთ: შესწორება თუ მისაღებია — მიიღე, თუ არა, შენებურად ითამაშე. — მაგრამ ვანომ შეაგდო ქვა და შეუშვირა თავი, რაკი ერთი უარი თქვა — ამ როლში აღარ გამოვალ, აღარც გამოსულა და შემდეგაც, სცენაზე გამოსული აღარ მინახავს.

შილერის „ყაჩაღებში“ როლები ასე იყო განაწილებული: მოხუცი მოორი — დავით ნახუცრიშვილი (იგივე ასრულებდა შპიგელბერგს), ფრანც მოორი — იოსებ იმედაშვილი, კარლ მოორი — ალექსანდრე ნათიშვილი, ოფელია — ნინო ნახუცრიშვილი და სხვა; ავქ. ცაგარლის „ციმბირელი“: მაზუთიანი — იოსებ იმედაშვილი, ნიკოლა — ალ. ნათიშვილი, იოვანე — უსტაბაში („ციმბირელი“) — დავით ნახუცრიშვილი და სხვა.

ამ პიესათა წარმოდგენების დროს ბევრი „სათავგადასავლო“ ამბები გადაგვხდა თავს. აი, ერთი მათგანი: შილერის „ყაჩაღებში“ ვასრულებდი ფრანც მოორის როლს, როგორც ზემორე ალგ-ნიშნე, წარმოდგენა თავიდან ბოლომდე მოხდენილად მიმდინარეობდა. მოახლოვდა პიესის ბოლო სცენა. აქ კი სასცენო დრამატრაგედია კინალამ ცხოვრების ნამდვილ დრამად გადამექცა: ჩამოტ-რჩობის დროს თოკში ისე გავყავი თავი, რომ ნამდვილად ვიხრ-ჩობოდი, ენა გადმომივარდა. კულისებიდან თურმე ნიკო ქელივი-ძემ (გარეჯელი იყო, ჩვენებური კიაბრიშვილების სიძე, ტყის და-რაჯი) ენაგადმოყოფილი რომ დამინახა, თანაც თურმე ხელებსა და ფეხებს ვიქნევდი, შემოვარდა სცენაზე, იძრო ხანჯალი, გაჰკრა თოკს, გასჰკრა და... ძირს ბრახვანი მოვადინე. შემოცვივდნენ აქეთ-იქიდან... რა ვიცი, რა მიყვეს. კარგა ხნის შემდეგ გამოვფხიზლდი უკვე ჩემი დედობილის — ნუშკიას (დავით და ნუცა ნახუცრიშვი-ლების დედას) სახლში ნუშკია ვიშვიშვებდა:

— ვიშ... ვიშ... მადლობა ღმერთს, რომ გადარჩი.. რა სიკეთე მიუძღოდა დედაშენს ღვთის წინაშე, რომ გადარჩი...

მოსულიერებული გავიპარე, მდინარე ივრის ნაპირას ჩავედი, რომ გავგრილებულიყავ და მის ნაპირას ვიოხებდი სულს, ვიდრე ვასო ლომიძემ, დათიკო ნახუცრიშვილმა და ნიკო ქელივიძემ არ მომძებნეს.

მეორე:

ვ. გუნიას ვოდევდელში „ხორველობა“ ვასრულებდი იმერელი მსახურის როლს. შემოვდივარ სცენაზე და ბატონს ვეუბნები:

— ბატონო, ვინცხა ქალი გკითხულობთ.

— ვინ არის... როგორია?

— ვინცხა... თავზე მთელ ბოსტანი ადგია, იმხელა ბოსტანი, რომ... მარტო „კინტრილა“ აკლია...

ამ დროს სულ ბოლო რიგიდან მომესმა:

„შე მამაძალო, მანდ არაა“... — და კიდევ ისეთი რალაც და-იძახა, რომ მთელმა დარბაზმა გადაიხარხარა... გავიხედე და სულ უკანა რიგში, კარებთან აყუდებულიყო ივანე (ქოქრაშვილი), რომელიც ხალხით გაჭედილ დარბაზს დროდადრო მარილიან სიტყვებ-ბით ახითხითებდა.

ჩვენი „პარიკმახერი“, გრიმ-პარიკების გამკეთებელი იყო აღ-გილობრივი დალაქი ივანე (ვანო) გრიგოლის ძე მაისურაძე, შემ-

დევში „ტურას“ სახელით ცნობილი, რევოლუციური მოძრაობის აქტიური მონაწილე გარე კახეთში.

წარმოდგენის დაწყებამდე ამ „პურის მალაზიის“ წინ ხალხური სიმღერები და ცეკვა-თამაში იმართებოდა.

გლახობა თანდათან შემოგვეჩვია. ჩვენს წარმოდგენებს გარეშე სოფლებიდანაც (მარტყოფი, ნორიო, ლილო, ახალსოფელი, უჯარმა, პატარძელი, საგარეჯო, გორგიწმინდა, ნინოწმინდა, სართიჭალა და სხვა) მოდიოდნენ ჩარდახიანი ურმებით ქალი და კაცი, უფრო სოფლის ინტელიგენცია; წარმოდგენის შემდეგ იმართებოდა საერთო ნადიმი. ეგრეთ წოდებულ „ბუფეტში“, — ხშირად ღია ცის ქვეშ. წარმოდგენისა და „ბუფეტის“ შემოსავალი საზოგადო-საქველმოქმედო საქმეს ხმარდებოდა: ბიბლიოთეკისა და ფოსტის დაარსებას, ღარიბ მოსწავლე-სტუდენტებსა და სხვა.

სცენისმოყვარეთაგან არავინ შრომის ფასს არ იღებდა.

ჩვენს წარმოდგენებში მონაწილეობისათვის ხანდახან „გასტროლიორებსაც“ ვიწვევდით ხოლმე. თბილისიდან ნიჭიერ სცენისმო-ყვარე ნუცა საყვარელიძეს, პატარძელიდან — შაქრო ბილანი-წგილს, მარტყოფიდან — ივანე (ვანო) პეტრეს ძე ეპიტაშვილს და სხვათ.

სცენის მოსაწყობად ავეჯს, ტანისამოსს, რეკვიზიტს ოჯახებიდან ვეზიდებოდით.

ამ სასოფლო თეატრის საქმიანობაში დიდი ამაგი მიუძღვით:

1. დავით გიორგის ძე ნახუცრიშვილს, შემდეგ ცნობილ მწე-რალს (დაწერა პიესები: „იანიჩრები“ (პრემირებული), „ნაცარქე-ქია“, მოთხრობები, თარგმნა „ფაუსტი“ და სხვა „იანიჩრები“ და მოთხრობების კრებული „ჯიუტების“ სახელწოდებით მე გამოვე-ცი. მისი შვილია ცნობილი დრამატურგი გიორგი დავითის ძე ნახუ-ცრიშვილი 2. ალექსანდრე ნიკოლოზის ძე ნათიშვილი, რომელიც იქნებ ვლადიმერ ალექსიძე-მესხიშვილის ადგილს დაიკერდა, მაგრამ მეცნიერებამ გაიტაცა, გახდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადე-მიის ნამდვილი წევრი.

ამ პირველ თაობას მოჰყვა მეორე თაობაც: დავით ნახუცრი-შვილის და-ძმანი: ლუკა, მაიკო და კატო; კოტე ნახუცრიშვილი კეკე მამულაშვილი, ვანო ვასილის ძე ლალიძე, ნუშო ლალიძე, თამარ ივანეს ასული ბაქრაძე, შალვა გიორგის ძე ნახუცრიშვილი,

მის. ყვარელიშვილი, ისაკო და სიმონ ქოქრაშვილები, ნიკოლოზ გელოვანი და სხვა მრავალნი.

ამ დამა, მიხა ყვარელაშვილის რეჟისორობით, ზაშმის სცენაზე დადგა ი. გედევანიშვილის „სინათლე“, რომელშიაც დაერშის ასრულებდა თვით მიხა ყვარელაშვილი, მეფეს — სიმონ ქოქრაშვილი, დედოფალს — თამარ ივანეს ასული ბაქრაძე, ბაღერინას — საგანგებოდ მოწვეული ნინო იოსების ასული იმედაშვილი, ერთ ფერიათაგან თამარ (ფენო) ჭიაბრიშვილი, მონაწილეობდა აგრეთვე გენო ნეიშანი (ნეიძე) და სხვანი.

სცენისმოყვარეთა ამ მეორე თაობის მეცადინეობით გადაკეთდა ზაშმის კლუბი.

ზაშმის სასოფლო თეატრის სცენისმოყვარეთა სახელი ისე შორს გავარდა, რომ მეზობელ სოფლებშიაც გვიწვევდნენ ხოლმე საგასტროლოდ, მაგალითად, საგარეჯოში.

ეს იყო დაახლოებით 1896-1897 წლებში:

გაგვიწვიეს „სამშობლოს“, „ციმბირელის“ და „და-ძმანის“ დასადგმელად.

ზაშმიდან წავედით დავით ნახუცრიშვილი და მე, თბილისიდან — ნუცა საყვარელიძე პატარძელიდან — შაქრო ბილანიშვილი და სხვანი.

ჩვენი ბინა იყო გრიგოლ (გიგო) ზაქარიას ძე ქურდიანის მშობლების ოჯახში (ზემო უბანში). საკმელ-სასმელი, ძილი და მოსვენება რეპეტიციებისა და წარმოდგენების დროს, მთელი კვირით ქურდიანების სახლში გვქონდა.

ადგილობრივ ძალთაგან ჩვენს წარმოდგენებში მხურვალე მონაწილეობას იღებდნენ: ლენტო გულისაშვილი — ლევან ხიმშიაშვილი („სამშობლო“), გაიოზ ფაღვა („და-ძმა“), ნიკოლა („ციმბირელი“), ნიჭიერი აღმსრულებელი, ქეშმარიტი სამსახიობო ნიჭით დაჯილდოებული, ნიკოლოზ ქურდოვანიძე — ძია კოლა, სპ. ბედი-აშვილი და სხვანი.

1896-97 წლებში შევასრულეთ: დავით ნახუცრიშვილმა — სვიმონ ლიონიძე („სამშობლო“), იოვანე უსტაბაში („ციმბირელი“); შაქრო ბილანიშვილმა — კავკაველი პეტრე („ციმბირელი“); ნუცა საყვარელიძემ — მოსამსახურე გოგო, ი. იმედაშვილმა — შაპ აბასი („სამშობლო“), მაზუთიანი („ციმბირელი“) და სხვა.

საგარეჯოში სცენა მოვაწყეთ ქურდიანთ (გრ. ზაქარიას ძე ქურ-

დიანის მშობლების) კალოზე: გარეშემო ფარდაგები შემოვარტყით, „პარტერად“ — მოწვეული საზოგადოების სასხლომად — ამ კალოს დაბლა მოთავსებული საბძლის-ბანი გამოვიყენეთ (ზემო-დან გადახურული), გასაოცარი ის იყო, თუ რა მოწიწებით, რა გატაცებით გვისმენდა საზოგადოება. გლეხობა გარეშემო შემომ-წკრივებულიყო.

მრისხანე გამომეტყველებით ტახტზე მჯდომარე „შაჰმა“ გადა-ხედე ლევან ხიმშიაშვილს და კინალამ სიცილი წამსკდა: სცენის გარეშემო, სადამდისაც კი თვალი მისწვდებოდა, ფარდაგების ქვე-მოდან გლეხის გოგო-ბიჭებს თავები გამოეყოთ და ბაყაყებივით თვალდაჭყეტილნი შემოგვყურებდნენ.

გავბრაზდი კიდეც მაშინ, მაგრამ ახლა სიამოვნებასა მგერის ამ შორეული სცენის მოგონება და სიამაყეს ვგრძნობ, თუ რა საშუალებით, რა ვითარებაში გვიხდებოდა სასცენო-სათეატრო ხე-ლოვნების ნაპერწკლების მიმოხილვა.

წარმოდგენის დაწყებამდე „კულისებში“ (სცენის გვერდით შე-მოფარდაგულში) შემოვიდა ნიკო ავალიშვილი. გული გადამიქან-და — ეს ხომ ძველი თეატრალი იყო, ალბათ შეგვრისხავს, გვისა-ყვედურებს რასმე-მეთქი. ვეჩვენე შაჰ აბასის გრიმსა და ჩაცმუ-ლობაში, ნიკომ ამხედ-დამხედა, — „მშვენიერია, მშვენიერი, შესა-ნიშნავია...“

ეჰ, თვითონ მეც კარგად ვგრძნობდი, რა „მშვენიერი“, რა შესა-ნიშნავი ვიყავი, მაგრამ რას ვიტყვოდი, ან რას ვიზამდი იმ დროის პირობებში.

ნიკო ავალიშვილი წარმოდგენის ბოლომდე გულმოდგინედ გვის-მენდა „პარტერიდან“. ასევე უბნის ექიმი, მასწავლებელნი, ადგი-ლობრივი და სხვა სოფლის ინტელიგენცია: ქვლივიძენი, გული-საშვილები, მჭედლიშვილები, ქურდიანები, ბედიანნი, აღნიაშვი-ლები და სხვები და სხვები.

ასევე სიყვარულითა და ხალისით უსმენდნენ „ციმბირელს“.

ბიესების წარმოდგენასაც თვითონ სცენისმოყვარენი დიდის სასოებით ვეკიდებოდით: თითოეული გამოთქმა, თითოეული რე-მარკის მოთხოვნილება ზუსტად უნდა შეგვესრულებინა.

მახსოვს ასეთი ამბავიც: „სამშობლოში“ გამოსატანი დრაშის ადგილობრივ გაკეთება ვერ მოვისაზრეთ. მე, როგორც ქართულ

თეატრთან ცოტად თუ ბევრად ახლო 'მდგომს, დამეკისრა დრო-
შა უეჭველად ქართული თეატრიდან გამომეტანა. ასეც მოვიქცევი:
როგორც იქნა, რეკვიზიტორს დროშა გამოვართვი და, რადგან
დიდიხანი გასული იყო, ავლბარში, ერთი მებაჟისაგან ცხენი დავი-
ქირავე და საგარეჯოსკენ გავექანდი. ნინოწმინდას შუაგულს რომ
მივუახლოვდი, ვიფიქრე. საგარეჯოს ბაზარზე ავლით, გზა რად
გავიგრძელო-მეთქი და ნინოწმინდის ზემოუბნიდან, ფერდობზე
მდგარ ეკლესიის წინ გავლით ქურდიიანთ სახლისკენ გავწიე. ცხენ-
ზე მჯდომს ტარიანი გაშლილი დროშა მარჯვენა ხელში მეჭირა, ოდ-
როიერი გზებით, რამდენადაც შესაძლო იყო, ცხენი მიჰქროდა.
დროშა ჰაერში მიფრიალებდა.

ამ ამბის გამო საგარეჯოში ჰორი დაეგდოთ: — ვენაცვალე წმინ-
და გიორგის ძალასა და მადლსა, საკუთარი თვალთ დავინახეთ:
ეკლესიიდან თეთრი ცხენით და წითელი დროშით გამობრძანდა და
პირდაპირ ზაქარია მღვდლის სახლისაკენ გაიქროლა... აბა, ქურდი-
იანთ მტერი რას დააკლებსო და სხვა ასეთი.

„სამშობლოს“. დიდძალი ხალხი დაესწრო: რაღაც ანდამატური
იყო მაშინდელი წარმოდგენები — სცენისმოყვარე და მაყურებელი
ერთმანეთზე გადაჯაჭვული.

წარმოდგენების შემოსავალი საგარეჯოში ფოსტის განყოფილე-
ბის გასახსნელ ფონდს გადაეცა.

* საგარეჯოს თეატრის ისტორია უფრო გრძელია. ეს თეატრი
დაარსდა ჯერ კიდევ 1876 წელს ლევან ჩერქეზიშვილის, ნიკო ავა-
ლიშვილის, იერემია და საზონე გულისაშვილებისა და სხვათა თა-
ოსნობით. აქ დროგამოშვებით (განსაკუთრებით ზაფხულობით)
სცენისმოყვარეთაგან ხშირად იმართებოდა წარმოდგენები. ამ თე-
ატრის ისტორიას ვრცლად აღარ შევეხები, რადგან მის შესახებ
საგანგებო ნარკვევი დაწერა დრამატურგმა სიმონ მთვარაძემ (გა-
მოსცა 1926 წ.) და 1926 წელს საგარეჯოში ამ თეატრის არსებო-
ბის 50 წლის შესრულების იუბილე გაიმართა. აღვნიშნავ მხოლოდ,
რომ როგორც საგარეჯოს შეეფერება, გარე კახეთის ცენტრს, ჯერ
კიდევ რიგიანი თეატრი — სახალხო სახლი არა აქვს, არსებული არ
შეეფერება.

ზემოხსენებულის გარდა, საგარეჯოს თეატრის ძირითადი მუ-
შაეები იყვნენ და ზოგიერთნი დღესაც განაგრძობენ მოღვაწეობას:

იაკობ (იაშა) ინაშვილი, ელისაბედ (ლიზა) ვაშაკიძე, დარიკო მა-
ისურაძე, დარიკო გარსიაშვილისა (იგივე ნახუტკიშვილი, ხაშმელი
ყოფილი სცენისმოყვარე), სამსონ მჭედლიშვილი, ნიკო ქვლივი-
ძე — იგივე „კნიაზ კოლა“ თავისი ასულით, ალ. ბურთიკაშვილი და
სხვები.

საგარეჯოს თეატრის ფარგლებიდან ჩვენს სალიტერატურო-
სათეატრო საქმიანობაში დიდი წვლილი შეიტანეს: ნიკოლოზ ავა-
ლიშვილმა (ყურნალისტი — პირველი „მნათობის“ რედაქტორ-გა-
მომცემელი, გ. ერისთავისა და ივ. კერესელიძის შემდეგ ქართუ-
ლი თეატრის განმაახლებელი, მთარგმნელი და პრაქტიკული მოღ-
ვაწე), იერემია გულისაშვილმა (პედაგოგი და დრამატურგი) და
სხვებმა.

პატარძელში სათეატრო საქმეს მეთაურობდნენ უმთავრესად
დაძმანი ბილანიშვილები (პედაგოგები). მათგან ერთმა ძმამ პი-
ესების წერაც დაიწყო, ხოლო ორმა დამ ნაძალადეგ-კუჩიის უბან-
ში საშუალო სკოლაც კი დააარსა.

პატარძელში დროგამოშვებით შემთხვევითი წარმოდგენები
იმართებოდა. ეს იყო მე-19 საუკუნის ბოლო ათწლეულში.

მარტყოფშიც წარმოდგენების მართვას — სასოფლო თეატრს —
მკვიდრი ნიადაგი ჰქონდა.

მარტყოფის სასოფლო თეატრს უმთავრესად მეთაურობდნენ ბე-
ჟანიშვილები, ბერიშვილები, ეპიტაშვილები და სხვები. წარმო-
დგენები იმართებოდა სკოლის დარბაზში. სოფლის მოწინავე სა-
ზოგადოება და გლეხობაც ხალისით ესწრებოდა.

ამ წრის აქტიური მონაწილეთაგანი ნიკო ბერიშვილი, გლეხ
მგალობელ-მომღერალთა გუნდის ხელმძღვანელი, თავისი გუნდით
სამშობლო სოფლის გარეთაც იყო ცნობილი. მაგალითად, იგი
საგანგებო მიწვევით ესწრებოდა ხოლმე ილიაობას (საგურამოში
ილია ჭავჭავაძის დღეობას), ვერაგულად მოკლეს მარტყოფში, თა-
ვის ბინაზე, მძინარედ, რეაქციის დაწყების წლებში. ცნობილი
იყო როგორც სოფლის ღარიბ გლეხთა ინტერესების დამცემელი,
ბოზოლების წინააღმდეგ დაუცხრომელი მებრძოლი და კულტუ-
რული საქმიანობის უანგარო მოღვაწე.

მარტყოფის სცენისმოყვარეთა წრე უმთავრესად მასწავლებელ-
თაგან შედგებოდა.

მარტყოფსა და პატარძელშიაც შედარებით მსუბუქი პიესები — კომედიები — იდგმებოდა: „რაც გინახავს — ველარ ნახაე“, „ძუნწი“, „ბაიყუში“, „გაყრა“, „ხანუმა“ და სხვა.

ხაშმის მიბაძვით სართიჭალაშიაც გაიმართა ერთი თუ ორი წარმოდგენა. 1917 წლის რევოლუციამდე აქ სასოფლო თეატრის საქმეს მეთაურობდა ადგილობრივი სკოლის მასწავლებელი გაბრიელ დუჩიძე, გლეხობა ხალისით ესწრებოდა.

სასოფლო თეატრში ზოგან, წარმოდგენებთან ერთად, იმართებოდა ლიფერტისმენტები, უმეტესად გლეხთა და სემინარიელ მოწაფეთა შეერთებული გუნდის ქართული ხალხური სიმღერებითა და ცეკვით, იკითხებოდა ლექსები პატრიოტულ-რევოლუციური შინაარსისა.

ვიმეორებ, ყოველივე ეს იმართებოდა სრულიად უანგაროდ, უშრომისფასოდ, ხარჯს გარდა, მთელი შემოსავალი საქველმოქმედო, საკულტურო საქმეს ხმარდებოდა.

სასოფლო თეატრის წარმოდგენებს დიდი რევოლუციურ-აღმზრდელობითი გავლენა ჰქონდა გლეხობაზე. ამ წარმოდგენებმა გამოაფხიზლეს გლეხობა და 1905 წლის განმათავისუფლებელ მოძრაობას ნიადაგი მოუშაადეს. თითოეული ეს წარმოდგენა შეუმჩნეველი, შემპარავი პროპაგანდა-აგიტაცია იყო ჩამორჩენილობის, უსამართლობის, გაიძვერობის, ყალთაბანდობის, ჩაგვრის, თვითმპყრობელობის, ცრუმორწმუნეობისა და სხვათა წინააღმდეგ.

სასოფლო თეატრს, თითქმის ყველგან და ჩვენს სოფელშიც, მოჰყვა კულტურის სხვადასხვა დარგზე მუშაობა. მაგალითად, სასოფლო წარმოდგენების გახშირებასთან ერთად, გასულბ საუკუნის 90-იან წლების შუახანში ხაშმში შევექმენით წიგნთსაცავი ისტორიკოს დიმიტრი ბაქრაძის სახელობისა, წიგნები შევწირეთ: ერეკლე ბაქრაძემ, დავით ნახუცრიშვილმა, მე და სხვებმა.

ეს „წიგნთსაცავი“ ერთს დიდ ყუთში ჩაწყობილი, პირველხანად ინახებოდა ვასილ ივანეს ძე ლალიძის ბინაზე, საიდანაც წიგნები გაჰქონდათ როგორც სცენისმოყვარეთ, ისე გლეხებს, რომელთაც წერა-კითხვა იცოდნენ. თანდათან იზრდებოდა ეს „წიგნთსაცავი“ იმდენად, რამდენადაც სასოფლო წარმოდგენების შემოსავალი მატულობდა. ბოლოს ცალკე ბინა მოვეუბოვეთ; თეატრის შემწეობით ეს სამკითხველო, რომელიც შეივსო და იმ დროისათვის

მილდარ წიგნთსაცავად ითვლებოდა, ხალხის მავნებელთ გაანადგურეს კომპლექტები („ივერია“, „ჯეჯილი“, „კვალი“, „მოამბე“ და სხვა), მოსპეს, როგორც ძველი.

ხაშმის სცენისმოყვარეთა მესამე თაობა შესდგებოდა შემდეგი პირებისაგან (ანბანთა რიგზე): ბაქრაძე თამარ ივანეს ასული (შემდეგში მარჯანიშვილის სახელობის თეატრის დამსახურებული მსახიობი), მარგო ვასილის ასული გოგნიაშვილი (ლალიძის ასული, შემდეგში მასწავლებელი), თევდორაშვილი თამარ მიხეილის ასული, იმედაშვილი ნინო იოსების ასული, ლალიძე ქეთო ვასილის ასული, ლალიძე ივანე (ვანო) ვასილის ძე (შემდეგში რუსთაველის სახელობის თეატრის მსახიობი), მაღალდაძე ს.შ., ნახუცრიშვილი ივანე (ვანო) გიორგის ძე, ნახუცრიშვილი შალვა გიორგის ძე (შემდეგში ბუნებისმეტყველი მეცნიერი, დოცენტი), ნახუცრიშვილი გაიოზ გიორგის ძე, „ბეროიჩი“ — ნახუცრიშვილი გიორგი (გუგა) დავითის ძე (შემდეგში დრამატურგი), ნეიმანი ევგენი (გენო) გიორგის ძე (შემდეგში მეცნიერი, იურისტი), ნიკოლაშვილი გიგო დავითის ძე (დაიღუპა ომში 1920 წ.), ქოქრაშვილი სიმონ გიორგის ძე (შემდეგში ერთხანს რუსთაველის სახელობის თეატრის მსახიობი, შემდეგში მთავარი ბუხპალტერი, ყვარელაშვილი მიხეილ დავითის ძე (შემდეგში ოპერის მომღერალი, რესპუბლიკის დამსახურებული მსახიობი), ხაბაზიშვილი ტასო სიმონის ასული (შემდეგში მასწავლებელი) და სხვები. გამგეობას თავმჯდომარეობდა შალვა იოსების ძე იმედაშვილი.

შალვა იმედაშვილის ხელმძღვანელობით, ადგილობრივი სცენის საკიროებათა გასაძლიერებლად, ეს წრე წარმოდგენებს მართავდა თბილისშიაც (ორთაქალის კლუბში, ავჭალის აუდიტორიასა და სხვაგან).

სასოფლო თეატრს, შეძლებისდაგვარად, ყოველთვის ვაქცევდნენ ყურადღებას, მაგალითად, 1910 წლის 8 აგვისტოს ჩემი რეჟისორობით აქ დაიდგა ივ. გომართლის დრამა „ქოხში“ და ბ. ახოსპირელის „გეურქ-ალა და შანტაჟისტები“. დიდძალი ხალხი დაესწრო მეზობელი სოფლებიდანაც, უმეტესობა დარბაზში ვერ შევიდა. წარმოდგენის დაწყებამდე დამსწრეთ ავუხსენით თეატრის მნიშვნელობა და პიესის აზრი, მისი მიზანდასახულობა, წარმოდგენის შემოსავალი სცენის გაუმჯობესებას მოხმარდა. საღამოს განაგებ-

და ვიქტ. შარაშენიძე. ამის თაობაზე რეცენზია მოთავსებულია ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრების“ 1910 წლის № 32, გვ. 12, გ-ის ხელმოწერით.

ამის შემდეგაც ხშირად დავხმარებივარ პიესებით, ხელმძღვანელობით, თუ რაიმე რჩევით სასოფლო (სოფლების ხაშმის, საგარეჯოს, სართიჭალის და სხვათა) თეატრების წინსვლას.

1934 წელს სოფელ ხაშმის წიგნთსაცავ-სამკითხველოს ხელახლად აღსადგენად და შესავსებად, ხაშმისავე კლუბში. წავიკითხე ლექცია „კულტურა და კულტუროსნობა“ და საგანგებოდ ამ საღამოსათვის დავწერე პიესა „ლოთბაზარა“, რომელიც დაიდგა კიდევ იმავე წლის 14 ოქტომბერს. მთელი შემოსავალი 887 მანეთი, სრულად, ამ წიგნთსაცავ-სამკითხველოს გადაეცა, რითაც ახალი წიგნები შევიძინეთ, ზოგი რამ თბილისის გამომცემლობებმაც შესწირეს.

ასე ეხმარებოდა სასოფლო თეატრი სოფლის კულტურის წინსვლას.

სასოფლო თეატრის ამაგს ხალხის წინაშე სხვადასხვა სოფელში „ჩემი ცხოვრების წიგნში“ გზადაგზა ალბათ კიდევ შევეხები.

„თეატრი და ცხოვრება“

1905 წლის დეკემბერი იყო. განვიზრახე ჟურნალის გამოცემა. სათაურად შევურჩიე „თეატრი და ცხოვრება“ და სათანადო თხოვნაც შევიტანე თბილისის გუბერნატორის სახელზე. გუბერნატორი ჩერნიავესკი ლიბერალი კაცი იყო. მისი კანცელარიის მმართველი გახლდათ ერთი თბილისელი, მაღალ-მაღალი, კეთილშობილი გამომეტყველების ახალგაზრდა. მითხრა: პასუხისათვის 2 თვის შემდეგ შემოიარეთ. დავბრუნდი თეატრში. ქართულმა დრამატულმა საზოგადოებამ განიზრახა 1910 წლის 2 იანვრისათვის „ქართული თეატრის“ აღდგენის ჩვეულებრივი დღესასწაული — ზეიმი გაემართა. გული მწყდებოდა, რომ ამ დღისათვის ჩემი ჟურნალი ვერ მოესწრებოდა, რადგან ნებართვას მხოლოდ თებერვლის 18-ში თუ მივიღებდი, იქნებ უარიც ეთქვათ.

ვთქვი, გაბედულება მაქვს, ცდა ბედის მონახევრეა-მეთქი და პირდაპირ საქმეს შევუდექი. პირველი ნომრის მასალა შევარჩიე, მეთაური-მოწინავე თვითონ მე დავებეჭდე და ამონაბეჭდებით, ე. ი. „ოტისკებით“ ერთ საღამოს, ახალი წლის წინა დღეებში, ბინაზე ვეახელ გუბერნატორის კანცელარიის მმართველს, რომელიც ცხოვრობდა გრიბოედოვის ქუჩა № 30 ან № 32-ში. მიმიღო თავაზით, აეუხსენ ჩემი მოსვლის მიზეზი: 2 იანვარს თეატრის ზეიმი გვაქვს და ამ დღეს თუ ვერ მოვასწარი, ჟურნალის გამოცემას რაღა ფასი ექნება-მეთქი; დაურეკა გუბერნატორს, აუხსნა ჩემი ვითარება. გუბერნატორმა ტელეფონით რა უპასუხა ვერ გავიგე, საქმეთა მმართველმა მიუგო: აი, ახლა ჩემ წინა ძევს ჟურნალის „ოტისკები“. არაფერი ისეთი საეჭვო არაა, თეატრის მოღვაწეობაზეა წერილები

და სურათებიო. მცირე პაუზის შემდეგ მიპასუხა: ნება გეძლევათ, წაიღეთ და გამოეცითო.

ჩემს სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდა. მეორე დილით ადრევე შევეუდექე ჟურნალის გამოცემის საქმეს. ქალაქის ფული ნ. ქართველიშვილმა და პ. გოთუამ მომცეს, ჟურნალს ვაწყობდი თეატრის ეზოშივე მოთავსებულ შტაპსონის სტამბაში, — მესტამბე ჩემგან დავალებული იყო, რადგან აფიშებს მის სტამბაში ვბეჭდავდი. მბეჭდავ გალუსტ შიხიანს, ლექსებსაც ვუსწორებდი. ამითი ისე იყო გახარებული, რომ ჟურნალს საუკეთესოდ ბეჭდავდა.

ჟურნალი 1910 წლის 2 იანვრისათვის მზად მქონდა, საერთოდ, კარგი შთაბეჭდილება მოახდინა, მაგრამ მისი დღეგრძელობა არავის სჩეროდა. გუნიამ მითხრა: სოსო, ჟურნალი კარგია, მაგრამ დიდხანს ვერ გამოსცემო, ასევე ვასო აბაშიძემ: ქაჯან, ძალიან კარგია, მაგრამ მე, ვ. გუნიამ და ნებიერიძემ ჩემი „თეატრი“ ვერ ვაწარმოვეთ, — შენ რას შეიძლებო. ამ სიტყვებმა ისე გამაგულისა, რომ ყოველის ღონისძიებით ვეცადე ჟურნალის შინაარსის გაუმჯობესება და ლამაზად გამოცემა.

შემოვიკრიბე ძველი და ახალი მწერლები, ძველთაგან: აკაკი ნ. ლორთქიფანიძე, ვ. გუნია, დ. ნახუცრიშვილი.

ახლები: გ. ტაბიძე, ი. გრიშაშვილი, ი. მჭედლიშვილი, ალ. აბაშელი.

ჟურნალმა მალე საყოველთაო ყურადღება მიიქცია. მეთაურმოწინავეებს მუდამ მე ვწერდი — ხელმოუწერავად.

აკაკიმ ერთხელ მკითხა:

— მეთაურებს ვინ გიწერთ, 'თუ საიდუმლო არაა.

— თქვენთან რა საიდუმლო მაქვს — მე ვწერ-მეთქი.

გაოცებით შემომხედა, — მაღლობა ღმერთს, ველირსე, რასაც ვნატრობდი, — ხალხის შვილები ხალხს უნდა ემსახურონ და ამიტომაც არის ასეთი ხალხური, მარტივი, ნათელი ყოველი 'მენი მეთაურიო.

დავბეჭდე ტრ. რამიშვილის, ი. გოგებაშვილის წერილები და სხვა. 1910 წლის ოქტომბრის ერთ-ერთი ნომერი მანქანაზე გავუშვი, მეორე დღეს, 9 ოქტომბერს, სტამბაში დასაბეჭდად რომ უნდა მივსულიყავი, შუალამესვე ჟანდარმერიის სამწყვდეველში აღმოვჩნდი, მერე მეტეხის ციხეში ვიჭექი, სადაც ოთხი წელი გავატარე, როგორც კატორღამისკილმა. ამაზე შემდეგ.

ჩემი პატიმრობის დროს დახურული ჟურნალი ციხიდან გამოსვლის შემდეგ დიდის კაპანწყვეტით განვაახლე და ესეც შემთხვევით.

ციხიდან გამრველი 1913 წლის ნოემბერში. ოჯახი დანგრეული მქონდა. სახლი და ავეჯი გაყიდული, ორი შვილი — გაიოზი და თამარი — „პრიუტში“ მიბარებული, მცირეწლოვანი ქეთო, უფროსი შალვა და მეუღლე ჩემი, მისივე დისგან სახლიდან გამოყრილი, ერთ ოჯახს — გოცირიძეს ჰყავდა შეფარებული...

მეგობრები ასე თუ ისე მეხმარებოდნენ.

ციხიდან რომ გამრველი, შევიტყვე: თეატრის მოლარეს — შიხინოვს 25 მანეთი მიეცა ჩემი ოჯახისათვის, დროდადრო ეხმარებოდა კიდევ.

ახლა კი, რაკი ციხიდან გამოვედი, თვითონ უნდა მეზრუნა ჩემ ოჯახზე. ვისაც მივმართე, სამსახურზე უარი მითხრა. ბოლოს, მივედი დ. ღუმბაძესთან, ახალი კლუბის დირექტორთან, მეკარის ან ტანისამოსის შემნახველის ადგილი მომეცით-მეთქი.

— ბატონო, თქვენ დიდ პატივსა გცემთ, მაგრამ ციხეში ნაქდომი ხართ, ნაკატორღელი და სახიფათოა თქვენ სამსახური მოგცეთ, გუბერნატორი ექვით შემოგვხედავს.

ასევე გამომისტუმრა გ. დიასამიძემ.

ყველას ვერიდებოდრი, ყველა მერიდებოდა.

ერთხელ, გაბოღმებული და გამტკნარებული, ქართული თეატრიდან გამოსასვლელში ჩამოვედი თუ არა, შევნიშნე ეზოში შემოსული დ. ღუმბაძე, სვეტს მივეყუდე, არ მინდოდა მასთან შეხედრა, მეორე მხრივ, გ. დიასამიძე ჩამოვიდა, ორივე მომიახლოვდა.

— გამარჯვება, ბატონო იოსებ, რას დაფიქრებულხარ?

— ჟურნალი მინდა გამოვცე და...

— რომელი ჟურნალი?

— „თეატრი და ცხოვრება“ უნდა განვაახლო და არ ვიცი სად, რომელ სტამბაში.

ჩემი სიტყვა ორივეს ეოცა და ერთმანეთს ანიშნეს, რომ ვითომც მე უკვე ჰქუაზე შევიშალე, რადგან წინა დღეებში მათ სამსახურის შოვნას ვთხოვდი, თითო-ორიოლა მანეთს ვსესხულობდი. ახლა კი ჟურნალის გამოცემაზე ვლაპარაკობდი.

მათმა ექვით შემოხედვამ ისე გამაგულისა, რომ ვიფიქრე, რადაც უნდა დამიჭდეს, ჟურნალი უნდა განვაახლო-მეთქი და ამ ფიქრით გამოვედი თეატრის ეზოდან, გადავედი ქუჩის მეორე მხა-

რეს, თან ვფიქრობ: ჟურნალის განახლებას ნებართვა უნდა, რადგან ჩემს სახელზე ნებას აღარავინ მომცემს, ცოლის სახელზე ნებართვის აღებას კი მარკა დასჭირდებოდა...

ამ ფიქრით სახლის პირდაპირ ეკლესიის გალავანს მივეყრდენ, ფიქრში წავედი. შევნიშნე ჩემსკენ მომავალი მიტროფანე ლალიძე.

— გამარჯობა, იოსებ.

— გაგიმარჯოს...

— რასა იქ, რას შეფიქრებულხარ?

— გეთაყვა, მიტროფანე, თუ შეგიძლიან ერთი ან ორი მარკა უნდა მიბოძო (რადგან ვიცოდი, რომ ამას მარკები მუდამ ჰქონდა).

მიტროფანემ ალბათ გაიფიქრა: „ფულის თხოვნა ვერ გაუბედნია, მარკას თხოულობსო“. ამიტომ საფულე გადამიშალა და მითხრა:

— რამდენიც გნებავს, ინებე.

საფულეში ოქროს ხუთმანეთიანები და მანეთიანები ბრჭყვიალებდა.

— არა, მიტროფანე, ფული არ მინდა, მარკები მინდა, მარკები...

— მარკები გინდა?

— დიახ, ჟურნალის გამოცემა უნდა განვაახლო და არზისათვის. მარკები მჭირდება, ორი თხუთმეტშაურიანი მარკა.

— ჟურნალი უნდა განაახლო? კარგია, — მითხრა და საფულის მეორე განყოფილება გადახსნა, ორი მარკა მომცა და მითხრა, — რა ელირება?

— ალბათ ისევ ხუთი მანეთი!

— მაშ აი, ორი ნომერიც მე გამომიგზავნე, — მითხრა და ამასთანავე ორი ოქროს ხუთიანი გამომიწოდა.

— ბატონო მიტროფანე, იქნება ნება არც კი მომცენ...

— სულ ერთია, აიღე... შენ თუ მოინდომე ნებასაც იშოვი.

ორი ოქროს ხუთიანი უბეში ჩამიდო.

მიტროფანეს ამ გულისხმიერებამ ისე აღმიტაცა, რომ საჩქაროდ ავირბინე სახლში, არზა დავწერე გუბერნატორის სახელზე ჩემი მეუღლის ანა ჟურულის სახელით და ხელმოსაწერად გავუწოდე.

— ახლა გინდა მეც ჩამსვა ციხეში, — მითხრა ანამ, — ამ შვილებს რას უპირებ?

— არ ჩაქდება...

— არა, არა...

ჩემი უფროსი შვილი შალიკო შეემუდარა:

— დედა, მოუწერე ხელი, ხომ ხედავ, მამა როგორ წვალობს უეჭურნალოდ.

ხელი მოაწერა. ჟურნალის განახლების ნებართვა მალე მივიღე, ახლა სტამბა იყო საჭირო. ამხანად მე მ. გაჩეჩილაძის სტამბაში კორექტორად ვმუშაობდი. სხვათა შორის ვასწორებდი ბარბარე ჯორჯაძის „სამშაბრეულოს“ კორექტურას. ვიდრე ნებართვას ავიღებდი, მ. გაჩეჩილაძე მეუბნებოდა: შენ ნებართვა მოიტანე და სტამბა აქ არისო, ხოლო როცა ნებართვა მოვეუბნე, გაცოცდა, ალბათ არ ელოდა ნებართვას და მითხრა: ეს კარგი, მაგრამ, ხომ იცი, ჟურნალს მარტო ნებართვა არ შველის, საჭიროა დასაბეჭდი ქალაქი... ამის შემდეგ საკორექტურო შრომის ფასი აღარ ამოღია და მ. გაჩეჩილაძესთან 20 მანეთამდე შევაგროვე.

— ახლა რაღას მეტყვი, მიხა, ააწყობ თუ ვერა?

— ახლა იმას გეტყვი, რომ ვერ ავაწყობ.

— რატომ?

— შენ რომ ერთი ნომერი ააწყო, მერე შეაჩერო... აი, შენი ფული წაიღე. და სადაც გინდა, იქ ააწყვე...

მეწყინა, მაგრამ რას ვიზამდი. გამოვართვი ფული და მასალები ანად კ. თავართქილაძის სტამბას მივაღდექი სათვატრო შესახვევში („ტეატრალნი პერეულოკ“); კოწიამ ფული და მასალები ჩამომართვა. მაგრამ გავიდა ერთი კვირა, მეორე, მესამეც... ჟურნალის აწყობას არა ეშველა რა. მივმართე კოწიას და ეუბნარი:

— რას მიშვრები, კოწია, რატომ არ აწყობ?

— ეგ საქმე ვანო ბოლქვაძეს აქვს მინდობილი, იმას მიმართეო. მივმართე ვანო ბოლქვაძეს. ბოლქვაძე კარებთან იყო მიმდგარი, რაღაცას წერდა.

— ვანო, ჩემ ჟურნალს არ აწყობ.

— როცა იქნება, ავაწყობთ...

— როგორ თუ როცა იქნება.

— როცა დრო გვექნება.

— როგორ თუ როცა დრო გვექნება. მე ორჯერ გადავდე გამოსვლის ვადა.

— დიდი რამ იქნება, რომ კიდევ გადასდო... ან ვისთვის რა საჭირო იქნება შენი ჟურნალი გამრევა თუ არა.

— იცი, რა გითხრა, ვანო, შენ ყოველთვის... და ასეთად დარჩები. — თუ კვირისთვის არ გამოვეშვი, კაცი არ ვიყო, — ვუთხარი გაბრაზებულმა, რადგან ვიცოდი, რომ „კვალში“ მუშაობის დროს ჩები, — თუ კვირისთვის არ გამოვეშვი, კაცი არ ვიყო, — ვუთხარი ნიმიტ) არ გაუშვა და ახლაც საქმე გამიჯანჯლა. აქ აღარ შეიძლება ბოდა ჩემი ჟურნალის გამოცემა, მე ჭი მეჩქარებოდა, გამოვართვი მასალები ფულთან ერთად, და სხვა სტამბის ძებნა დავიწყე. მივადექი იმავე „გერმესის“ სტამბას, სადაც პირველხანად ჩემი ჟურნალი იბეჭდებოდა. ეს სტამბა მუხრანთან ქუჩიდან სამების ქუჩაზე გადმოეტანათ, შევედი მოწიწებით. დამხვდა ჩემი ძველი მეგობარი, ავლაბრის სახალხო თეატრის სცენისმოყვარე ლევან პოლოსოვი. გამიხარდა მისი აქ ნახვა. ურთიერთის მოკითხვის შემდეგ მკითხა:

— რაზე გარჯილხარ, ისევ ჟურნალის გამოცემას ხომ არ აპირებ?

— უბედურებაც ეგ არის, ვაპირებ, მაგრამ ვერ მომიხერხებია.

— რა დიდი მოხერხება უნდა.

— სად არის ამ სტამბის გამგე.

— რაღა შორს მიდიხარ შენს წინა დგას...

— რაო?

— არა გჯერა? — მითხრა, უჭრა გამოსწია და კლიშე ამოიღო, — იცნობ თუ არა? — დავხედე ჩემი ჟურნალის კლიშე — „თეატრი და ცხოვრება“ იყო.

ვინ წარმოიდგენს ჩემს სიხარულს.

— მაშ ვიწყებთ.

— დავიწყეთ, მითხრა, მაგრამ ამ კვირია არა მცალიან.

— ლევანჩან, საქმე ისეა, რომ თუ ამ კვირისთვის არ გამოვეშვი, — არ ივარგებს, წავაგებ.

— მასალა მზადა გაქვს?

წინ დავუწყე.

— შენ ოღონდ მითხარი, რა ელირება.

— მოვრიგდებით.

— ქაღალდიანად, — თავი-ბოლო, თითო ნომერი 17 მანეთი.

20 მანეთი იქვე დავუწყე.

— მაგრამ იცოდე, სოსოჯან, ქართველი ასოთამწყობი არა მყავს, ჩემს გარდა, მეც არა მცალიან.

— არავინ გეგულება? ავიყვანოთ.

— ორი გურული ბიჭია, — იხვეწებიან ავიყვანე, გვასწავლეო.

— მიჩვენე, ვინ არიან...

— პორფილე, ბარბაქაძე, აქ მოდით.

ორი პირტიტველა ჰაბუკი წინ წამოდგა.

— ასოთამწყობის სწავლა გინდათ?

— თუკი გვასწავლით...

ამ წუთიდანვე მივაყენე „კასახე“, ლევანიც დაგვეხმარა. მეც ვაწყობდი, დღე და ღამე გავასწორე და 1914 წლის 9 მარტს ნომერი № 1 გამოვეუშვი. ამ ნომრის აწყობა და ბეჭდვა, ქალაქი 20 მანეთამდე დაჯდა, მაგრამ ლევან პოლოსოვმა 17 მანეთი მიანგარიშა. ზარალს სხვა რამიდან ავინაზლათურებო. ეს პირველი ნომერი ჩემი შვილის — შალვას ხელით გავუგზავნე გ. დიასამიძეს, დ. ღუმბაძეს, მიტრ. ლალიძესა და აკაკის.

ისე იფეთქა ამ პირველი ნომრის გამოშვებამ, როგორც ყუმბარამ.

ქურნალს ზშირად მე ვაწყობდი, ასევე ზშირად დაუწერავად ვაწყობდი მოწინავე-მეთაურს.

დაიწყო მსოფლიო ომი... მე მაინც შეუჩერებლივ ვსცემდი ქურნალს ჩემის ხელმძღვანელობით, მეუღლის ხელმოწერით.

1920 წელს ქურნალის არსებობის 10 წლის იუბილე გადავიხადეთ, 1925 წელს — 15 წლისა. საიუბილეო კომისიაში ცნობილი მოღვაწენი და მსახიობნი მყავდა.

საიუბილეო კომისიის ერთ-ერთი სხდომის დროს ვასილ ბარნოვმა მითხრა: — „თეატრი და ცხოვრება“ და იოსებ იმედაშვილი ვის გაუყვია, — „თეატრი და ცხოვრების“ იუბილე შენი იუბილეაო.

მე მაინც უარზე ვიდექი და, როცა აწინდელ რუსთაველის სახელობის თეატრის სცენაზე საიუბილეო კომისია იქდა ჩემი თანამშრომლებითურთ, მე კულისებში ვიდექი, სცენაზე ჩემი ბიუსტი იდგა მარტოკა. ამ დროს ეფემია მესხმა და მარიამ საფაროვა-აბაშიძისამ, კულისებში გამოსულებმა, ხელი მტაცეს და სცენაზე გამომიყვანეს.

1921—1923 წლებში გამოცემა შეჩერებული იყო, 1923 წელს

განვახლე, ერთხანს სარედაქციო კოლეგიაც მყავდა, მაგრამ, ფაქტიურად, ჟურნალს მე ვაწარმოებდი.

1917 წელს ამ ჟურნალის თაოსნობითა და აქტიური მონაწილეობით შედგა ქართველ მომღერალთა კავშირი, ხოლო 1918 წელს ამავე კავშირის მიერ და ჩემის ნივთიერი დახმარებით დაიდგა ქართულს ენაზე პირველი ქართული ორიგინალური ოპერა „ქრისტიანე“ რ. გოგინიაშვილისა (შვიდჯერ).

1917 წელს ამ ჟურნალის ინიციატივით შეიქმნა ქართული თეატრალური მუზეუმი (იხ. ჩემი წერილი „თეატრი და ცხოვრება“, 1914 წ., № 4).

1925 წელს ამავე ჟურნალის მეტაურობით მთაწმინდაზე გაიმართა პანაშვიდი დიდი აკაკის გარდაცვალების 10 წლისთავის აღსანიშნავად და იმავე საღამოს — საღამო წითელარმიელთა კლუბში, სადაც მომხსენებლად გამოვიყვანე ელენე მამაცაშვილი.

ამ ჟურნალმა პირველმა გაილაშქრა აზიანის პასკვილის „დეზერტირკას“ წინააღმდეგ, რის შემდეგ ეს პიესა აიკრძალა, ხოლო ავტორმა ჯერ გაზეთში გამლანძლა, შემდეგ სამხარეო კომიტეტში დამასმინა, ამის გამო სერგო ორჯონიკიძემ დამიბარა:

— თავი გაანებეთ ამ ღედაკაცს, თორემ ვინ იცის, რას არ გწამებთ.

— რასა?

— ვითომ საზღვარგარეთიდან მიღებული ფულით სცემდეთ ამ ჟურნალს.

— მერე, თქვენ გჯერათ?

— საზღვარგარეთიდან ფულს რომ იღებდეთ, მაგაზე და თქვენზედაც ადრე მე უნდა ვიცოდეთ, მაგრამ თავი გაანებეთ...

გაღამეკიდა პავლე საყვარელიძეც, რომელსაც საკალრისი პასუხი გავეცი („თეატრი და ცხოვრება“, 1924 წ., № 14, გვ. 9-13).

გავიდა დრო. ცხოვრებამ ახალი პრობლემები მოიტანა.

1926 წლის მარტში „თეატრი და ცხოვრებამ“ არსებობა შესწყვიტა.

„თეატრი და ცხოვრება“ ამჟამად ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობას წარმოადგენს. ამიტომ მკითხველს ვთავაზობ პირველი ნომრის მოწინავეს, სადაც ზოგადად, მაგრამ მაინც ჩანს ჟურნალის მომავალი კურსი — ი. ი.

სალამი შენდა, ძვირფასო მკითხველო!..

დღეიდან ვიწყებთ შენთან სულიერ ურთიერთობას, ცხოვრების მწვავე კითხვებზე სჯა-კამათს, აზრთა გაცელა-გამოცელას...

ჩვენის გამოცემის სათაური თვითონვე ღაღადებს, რა უნდა იყოს მისი საგანი — თეატრი და ცხოვრება!..

ხელოვნების უწმინდეს ტაძრის, ადამიანთა გრძნობა-გონების გამაფაქიზებელ ერთ უდიდეს იარაღის განხილვა, სცენის დანიშნულების გარკვევა, ცხოვრების შავბნელ კუნჭულთა გაშუქება, შეძლების და გვარად, — აი, რა არის დანიშნულება ამ ათალის გამოცემისა...

ხელოვნებას სამშობლო არა აქვს, მთელი ქვეყანაა მისი აკვანი, ყველასათვის ერთია და ყოველთა შემაყავშირებელი...

ამიტომ ჩვენი ჟურნალის მიზანიც იქნება საერთოდ ადამიანთა საკეთილდღეო მუშაობა: ჭეშმარიტების გაშუქება და უკეთურების დათრგუნვა...

რომელიმე განკერძოებული პარტია, წოდება ან შემთხვევაში ჩვენთვის არ არსებობს, — ჩვენი რწმენაა ხელოვნების უმაღლეს მოთხოვნილება-მისწრაფებათა დაცვა და განვითარება იმდენად, რამდენადაც იგი ხალხთა შეერთებას, ამაღლებასა და მათ შორის სოლიდარობის განმტკიცებას ემსახურება...

ცხოვრება, — ადამიანთა ურთიერთობა, საზოგადოებრივი განწყობილება, სამტრო-სამოყვრო დმოკიდებულება, გაუტანლობა, ფარისევლობა, ცბიერება, მალალ-დაბლობა, ბიწიერება, უმანკოება, ქედმაღალთა უკმეზობა, დაბალი ღობის არად ჩაგდება, უვიცობა, თანამედროვე წარმოების საშუალებით შექმნილი უსამართლობა, სიღარიბე და სიმდიდრე, სიცილი და ტირილი, — ყოველივე ეს ურთიერთზე ჯადოსნური ჯაჭვითაა გადახლართული და ერთი მეორისაგან გამომდინარე...

და მერე ვინ, რომელი თავზე ხელაღებული ამხელს მეორეს ყოველივე ამ მანკიერება-უკეთურებას, ვინ გააწყლავნებს ბიწიერებას, რომელი გაზედავს შეუძნეველად, ხოლო აშკარად, თვისდა

უნებლიეთ და პირდაპირ ყველა ჩვენგანს ჩასძახოს. ამხილოს თავისი ავ-კარგი?.

არავის, გარდა თეატრისა, სასცენო ხელოვნებისა, მწერლობისა... ამიტომ ძველადაც და თანამედროვე ქვეყნებშიაც თეატრს დიდი ადგილი უჭირავს ხალხის კულტურულ ცხოვრებაში და სამაგალითოდაც ასრულებს თავისი დანიშნულებას...

თეატრია მსოფლიო სულის გამომსახველი და მასთან ყოველი ტომის, ყოველის ერის, ყოველი პიროვნების განკერძოებულ თვისების აღმნიშვნელი,—ის ემბაზი, რომელშიაც სულით, გულით, რწმენით მისწრაფება-მიმართულებით ინათლება ყოველი მაყურებელი, ყოველი ადამიანი, რა ერისა, რა სარწმუნოებისა და ყოფამდგომარეობისაც უნდა იყოს.

იგია ცხოვრების სარკე, შუქ-მფენი მზე, რომელიც თავის ცხოველმყოფელ სხივებს უხვად აფენს ცხოვრების ბნელ კუნძულებს, ადამიანის სულსა და გულს და მთელს კაცობრიობას ერთის იდეალისაკენ მოუწოდებს, რომ დათრგუნოს მონება, უბედურება, სიბნელე, შური, მტრობა და მთელის თავისი არსებით შეიყვაროს თავისუფლება, სიკეთე, ძმობა-ერთობა, სინათლე, ჭეშმარიტის გზით სიარული!..

თუ ასეთი მნიშვნელობა აქვს საზოგადოდ თეატრს ხალხთა ცხოვრებაში, მით უმეტეს მრავალმნიშვნელოვანია იგი ჩვენთვის, ქართველებისთვის, რომელთა ცხოვრება დაღუპვირებული და შებოროტებულია...

ქართული თეატრის გავლენის გაფართოება, მისი დანიშნულების თავის ღირსეულ ადგილას აყვანა დაამტკიცებს თვით ქართველი ხალხის საზოგადოებრივი თვითშეგნების განვითარებას და ამიტომაც ყოველმა ჩვენგანმა უნდა ხელი შეუწყოს მის დაწინაურებას...

სწორედ ამ მოსაზრებით ავიღეთ ჩვენც კალამი, რომ შეძლებისდაგვარად ექმსახუროთ მას...

ილია ჭავჭავაძე

გარეგნობა

მეცხრამეტე და მეოცე საუკუნეთა ქართველ ბუმბერაზ მწერალ-მოღვაწეთაგან, ვისაც კი ვიცნობდი, თითოეული თავისებური იერით ჩამრჩა მეხსიერებაში; მათ შესახებ თავ-თავის აღვილას მექნება საუბარი, ახლა კი ილიას გარეგნობა აღვადგინოთ.

ილია — შუა ტანის, ჩასხმულ-ჩამკვრივებული, წელში მოუხრელი, თითქო კუჭტი, შუბლშეკრული, ფიქრებდაყურსული, უმეტეს მოზიდულ წარბ-წამწამში მწყევდელ თვალებით, პირდაპირ გამჭრიახი-გამცქერი, იშვიათად მიწისაყენ, დახრილი, მუდამ სერთუკით, „კატილოკით“ და ხელჯოხით.

ბევრჯერ შევხვედრივარ ილიას „ივერიის“ რედაქციაში, ზშირად მომისმენია მისი ლაპარაკი, თუ კამათი საჯარო სხდომაზე, დინჯი, წყნარი, დაფიქრებული, რომლითაც წარუხოცელ შთაბეჭდილებას სტოვებდა მსმენელებზე. ჩემი თაობის ადამიანისათვის ილია განხორციელებული ქეშმარიტება იყო, უეჭვო და ხელშეუვალი, როგორც საქართველოს უდიდესი პირისუფალი, პრაქტიკული მოღვაწე, მოაზროვნე მწერალი, სამშობლოსათვის მარად მზრუნველი, რომლის აზრი, სიტყვა და სურვილი უდაოდ ბატონობდა ყველგან, ყველასა და ყველაფერზედ.

იგი მახსოვრობაში ჩამრჩა როგორც ყოვლისმცოდნე-ენციკლოპედისტი: წარსულის და აწმყოს ყოველმხრივ მცნობი და მომავლის განმკვერეტი, — წინასწარმეტყველი.

გასული საუკუნის ბოლო ათეულიდან გაზეთ „ივერიის“ რედაქციას დავუახლოვდი. ამ დროს რედაქციაში მუშაობდნენ გრ. ყიფშიძე (გოდორა), არ. ახნაზარი (აახ, ორანი, მანოელიძე), დ. მიქელაძე, ი. ცინცაძე (თომანთ კობა, ია ეკალაძე, ინ-ცანი), ივანე ახალშენიშვილი, ილია აგლაძე, გ. ლასხიშვილი (ლალი) და სხვანი. აქ ვებეჭადდი წვრილ-წვრილ ამბებს, ლექსებსა და მოთხრობებს, ხშირად ხელმოუწერადად; აქვე დაიბეჭდა ჩემი პირველი ქართული იუმორისტული რომანი „აახ-ვაახ!“ უსუფ უმთ-ოღლის ფსევდონიმით, ამას გარდა, ჩემი ფსევდონიმები იყო: იზიძე, იმედი, ი. ხაშმელი და სხვა. ლექსებს უმეტესად ილია სინჯავდა ხოლმე, ამბობდნენ: თუ ილიამ არ მისცა დასტური, აწყობილიც რომ იყოს, ლექსი ვერ დაიბეჭდება.

ენის სისუფთავის დაცვის მხრივ ხომ საოცარი იყო ილია, ჯერ ერთი, ყოველ ნაწარმოებს რედაქციის მუდმივი თანამშრომელ-მდივნები გ. ყიფშიძე, არ. ახნაზარი თუ სხვანი სინჯავდნენ, მერმე ილია ისე ჩაჰკირკიტებდა, რომ თვით საკუთარ ნაწერსაც კი რამდენჯერმე შეასწორებდა ხოლმე. არაერთხელ გამიგია ასოთამშუობის-განაც: ილიას პირველად დაწერილს რომ ავაწყობთ ხოლმე, ერთი ათჯერ მაინც შეასწორებს, პირველი კორექტურა მეათისაგან ისე განსხვავდება, როგორც ცა დედამიწისაგან.

ილია სავაჭროთა განცხადებებსა და ქრონიკასაც კი არ უშვებდა ისე, რომ საკუთარ ენობრივ დარჯაკში არ გაეტარებინა.

ილიას რედაქტორობა, მის მიერ შექმნილი სარედაქციო შემადგენლობა ნამდვილი ენის აკადემია იყო.

გარდა ამისა, ყველა ავტორის, ყველა თანამშრომლის დიდი პატივისმცემელი, ყველასთან უზომოდ თავაზიანი იყო. თუ ვისიმე ნაწერი არ მოეწონებოდა, თავაზიანად ეტყოდა: „ეს არ გამოგვადგება, სხვა მოგვითანეთ“...

დამწყებ მწერალთა დიდად წამხალისებელი იყო და შემწყნარებელი.

სხვათა შორის, „ივერიის“ 1898 წლის № 1-ში დაიბეჭდა ჩემი ლექსი პროზად: „ახალი წელი?!“ იმავე ნომრის პირველ გვერდზე მოთავსებული მეთაური წერილი თითქმის იმავე შინაარსს ეხებოდა. შთაბეჭდილება ისეთი იყო, თითქოს ერთს მეორესგან ესარ-

გებლა. როგორც გამოირკვა, მეთაური, თურმე, ილიას დაეწერა. როგორ მოხდა ასეთი დამთხვევა? ილიას ხომ ჩემის ნაზრით სარგებლობა არ დასჭირდებოდა, ვერც მე ვისარგებლებდი, — ტექნიკურად ეს წარმოუდგენელი იყო. ვფიქრობ, იმხანად არსებული დრო-ჟამი, საერთო მდგომარეობა ერთნაირად განვქვრივდით დიდმა ილიამ და მე — პატარამ. მაგრამ საქმე ამაში კი არ არის, არამედ რედაქტორის (ილიას) დიდსულოვნებასა და შემწყნარებლობაში: მას, როგორც რედაქტორს, ხომ შეეძლო, თავის მეთაურში გამოთქმული აზრის მაგვარი მეორე ნაწარმოები აღარ დაებეჭდნა, — ამის პასუხს ვინ მონთხოვდა? მაგრამ ილიამ ეს არ ინება: მისმა სამწერლო კეთილსინდისიერებამ, მის ნაწერთან ერთად, ჩემისთანა პატარა კაცსაც საშუალება მისცა აზრის გამოთქმისა.

აი, ილიას მრავალთაგან ერთი დიდი დამახასიათებელი თვისება სარედაქციო მუშაობისა და დიდსულოვნობისა.

სიბავშვით და პირისპაპოზა

ცხრაასიან წლებში ხმა დაიბნა: ილიას იუბილე უნდა გადაუხადონო. ამ დროისათვის გამოცემული იყო ილიას ნაწერ-ნაშრომთა ხუთი წიგნი, თითო ექვს აბაზად, რაზეც მდებრიო ხალხს არცთუ აგრე აღვილად მიუწვდებოდა ხელი: იმხანად მე ვაწარმოებდი ხალხურ-პროგრესულ გამომცემლობას და განვიზრახე ილიას პოემების სახალხოდ გამოცემა. ნებართვის ასაღებად რამდენჯერმე ვიყავი რედაქციაში, ბანკში, წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებაში, მაგრამ ილია ვერსად ვნახე. ეს ჩემი გულის ტკივილი შევიჩვილე იაკობ გოგებაშვილსა და შიო მღვიმელს.

— ალბათ ჩაკეტილია და მუშაობს! — მითხრა ორივემ.

მივმართე ილიას მეუღლესაც.

მერვედ თუ მეცხრედ რომ მივედი „ივერიის“ რედაქციაში, „ივერიის“ სტამბის პატრონმა მაქსიმე შარაძემ მითხრა:

— კნეინა ოლლა გთხოვთ.

ილიას ბინა იქვე, „ივერიის“ რედაქციის გვერდით იყო (ნიკოლოზის, აწ კალინინის ქუჩის დასაწყისში).

შევდი ტალანში, შემდეგ საერთო დარბაზში, აქ, მხარმარცხნივ, გრძელ ხავერდის ფარდებჩამოფარებულ ქართან, წიგნით ხელ-

ში, იქდა ილიას მეუღლე — ოლღა, თადეოზ გურამიშვილის ასული. თუმცა ილიას სახლში, მზარეულისა და მის ხელქვეითის გარდა, დიასახლისი და ხელზე მოსამსახურეც ჰყავდა, მაგრამ ილიას პირდაპირი და მუდმივი მეთვალყურე-მზრუნველი, მისი მეუღლე ოლღა იყო.

ჩემი შესვლისთანავე, ოლღა ფეხზე წამოდგა და მითხრა:

— ბატონო იოსებ, ილიკოს უკვე გადავეცი თქვენი შეხვედრის სურვილი, გელთ, — მითხრა და იმავე წუთს შესავალი კარის გასაღები გადააბრუნა, კარი გააღო და შემიშვა.

შევდი, მაგრამ ფეხი წინ ველარ წავდგი. შევეკრთი, რადგან არაჩვეულებრივი სურათის მოწამე შევიქმენ.

მარცხენა კედლის ძირას მიმდგარ ფიცრის საწოლს, — „კუშეტკას“ (რომელსაც ჰეროდან ჩამოშვებული ხალიჩა ჰქონდა გადაფარებული), იატაკზე მკერდით დაყრდნობილი, პირქვე წაწოლილი ილია გამალებით წერდა. ერთ მხარეზე ვიწროთ დაჭრილი თაბახის დაუწერავი ქაღალდის დასტა, მეორეზე — უკვე დაწერილი ფურცლები, იქვე, აქეთ-იქით გადაშლილი ან ფურცელჩაწყობილი წიგნები. ოთახს თვალი მოვაგლე: ჩემს პირდაპირ დაბალი მაგიდა იდგა, რომელზედაც მუხლებზე დაყრდნობით შეიძლებოდა წერა, მეორე მხარეს — ჩვეულებრივი მაგიდა — სკამითურთ, ჩემს მარცხნივ, კედელთან, მაღალი დაქანებული მაგიდა, როგორც ეკლესიებში მენახა, — ეს ფეხზე დგომის დროს საწერად. ყველგან — ცალმხრივ საწერი, მეორე მხარეს ნაწერი ქაღალდის ფურცლები ელაგა, იქვე გადაშლილი წიგნები და საწერ-კალამი იდგა. ყოველივე ეს განუწყვეტელი, ბეჯითი წერითი მუშაობისათვის იყო მომარჯვებული, ალბათ ერთ მდგომარეობაში მუშაობით თუ დაიღლებოდა, მეორე ადგილსავე გადაინაცვლებდა, ან სხვადასხვა დარგის მასალას თავ-თავის ადგილი ჰქონდა მიკუთვნებული.

სუნთქვა შემეკრა, გავიფიქრე: „რა ღმერთი გამიწყრა და ფეხი შემოვდგი-მეთქი“. ველარც გარეთ გამოვედი, რადგან კარი გადაკეტილი მქონდა.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ილიამ თავი ასწია, კალამი სამელნეს მიაყრდნო და შემომხედა. მივესალმე, მომესალმა ხელის ჩამორთმევით:

— მაპატიეთ, რომ გაცდევინეთ და აქამდეც ვერ მიგიღეთ, —

მერე სკამზე მიმოითათა და, როცა ჩამოესხედით მრგვალი მარმარილოს მაგიდის ირგვლივ (ეს მაგიდა აშეამად ჩემს ხელთაა, ჩემს ბინაზე*), განაგრძო: — რაზე გარჩილხართ?

— პირველ ყოვლისა, მაპატიეთ, რომ ასეთ მუშაობაში ხელი შეგიშალეთ და, შესაძლოა, სულიერი სიმშვიდეც დაგიარღვიეთ.

— ეგ არაფერია. უსაქმოდ ხომ არ გაირჩებოდით.

— ამ მოკლე ხანში თქვენი იუბილე უნდა გაიმართოს.

— ჩემი იუბილე?! — შემომხედა გაოცებით.

— დიახ!

— მე რა საიუბილეო კაცი ვარ! საიუბილეო ვინც გვეყავდა 50 წლისთავის იუბილე ხომ გადაუხადეთ კიდეც.

— რაფიელ ერისთავზე ბრძანებთ, განა! მართალია, მაგრამ ჩვენი ქვეყანა სხვა ნაამაგდარ შვილებსაც არ ივიწყებს და ვერც დაივიწყებს.

— მერე რა გნებავთ? — მომიგო ოდნავ შუბლშეყვრით.

— რადგან თქვენი, უკვე გამოცემული, თხზულებანი იმდენად ძვირია, რომ მღაბიო ხალხამდის ვერ აღწევს, გთხოვთ, ნება მიბოძოთ, თქვენი პოემები „დიმიტრი თავდადებული“, „კაკო ყაჩაღი“, „განდგეგილი“ და „აჩრდილი“ ცალ-ცალკე წიგნაკებად გამოვეც ხალხში უფასოდ დასარიგებლად.

— უფასოდ დასარიგებლად?! — შემომაჩერდა გაოცებით და განაგრძო, — განა ქალაღს, სტამბას, აწყობას, დაბეჭდვას ხარჯი არ უნდა?!

— რა თქმა უნდა?

— მერე ეს ხარჯი ვინ უნდა დაფაროს?

— სხვა წიგნების შემოსავლით დაეფარავ.

— გეტყობათ, უანგარიშო, ფლანგია ქართველი ბრძანებულხართ: შრომობთ, ხარჯავთ და შემოსავალზე კი არა ფიქრობთ, — მითხრა ოდნავი გაღიმებით.

— რაც დაქდება, იმდენ ფასს დავაწერ.

— არც ეს ივარგებს... თაენმა თუ თავისი სარგებელი მცირელი მოგება მაინც არ შემოიტანა, როგორ იქნება!

* ახლა ეს მაგიდა დაცულია ილია ჭავჭავაძის სახლ-მუზეუმში — საგურამოში (ს. ა.).

— როგორ იქნება, ამ მხარეს მოგუვლი, ოღონდ თქვენ ნება მიბოძეთ.

— ჰო, ეს თქვენი საქმეა! კეთილი, ჩვენი მდაბიო ხალხისათვის სასარგებლო აზრი მოგვსვლიათ, მაგრამ ჩემი ნაწერების უფლება რომ მე აღარ მეკუთვნის?

— მაშ ვისა?

— „წიგნის გამომცემელ ქართველთა ამხანაგობის“ გამგეს.

— „ქართველთა ამხანაგობის“ გამგეს?

— დიახ, ამხანაგობის გამგემ ჩემი ნაწერების გამოცემის უფლება სამოც თუმნად შეიძინა და თუმცა სამოც თუმანში სამი კაპიცი არ მოუცია, პირობას ხომ ვერ დავარღვევ.

— თქვენ რათა? პირობა გამომცემლობას დაურღვევია, რაკი კუთვნილი არ მოუცია, და თქვენ ამის შემდეგ სრული უფლება გაქვთ, თქვენი ნაწერების გამოცემის უფლება, ვისაც ისურვებთ, იმას გადასცეთ.

— მერე კარგად მოიქცა, რომ ამხანაგობის გამგემ პირობა დაარღვია და კუთვნილი არ მომცა?

— რა თქმა უნდა, არა! — არასაკადრისად, უპატიოსნოდ მოქცეულა, პირობის გატეხა როგორ შეიძლება?

— მერე თქვენ მირჩევთ, მეც არასაკადრისად, უპატიოსნოდ მოვიქცე და პირი გავტეხო?

ეს ისეთი კილოთი მითხრა და ისე შემომატკერდა, რომ გავშრი, გავშეშდი: ეს რა შევკადრე, რატომ დედამიწა არ გამისკდება-მეთქი. ალბათ ილიამ შემატყო ასეთი შეკრთომა, ჩემ გულში ჩაიხედა და ტკბილად მითხრა:

— დიახ, მეტად, კეთილშობილი აზრი მოგვსვლიათ, საჭიროა და ძლიერ საჭიროც, ჩვენი მწერლობის რჩეული ნაწერები მდაბიო-ხალხში გავრცელდეს, თორემ მარტო ბაზრული წიგნებით ხომ არ ისაზრდოვებს ხალხი. ჩემი ნაწერების გარდა, სხვებისაც უნდა გამოიცეს პატარ-პატარა წიგნაკებად... ჩემი პოემების გამოცემების ნებაართვისათვის კი, კარგს ინებებთ, თუ ამხანაგობის გამგეს მიმართავთ, — ეგება ნება მოგცეთ. მე კი არათუ ნებას გაძლევთ, მაღლობელიც დაგრჩებით.

სალაპარაკო კიდევ ბევრი მქონდა, მაგრამ ირგვლივ გაშლილ სამუშაოს რა თვალი გადავაგლე, მოვიბოდიშე და თავდაკერით გა-

მოვემშვიდობე. ილიამ კარამდე მომაცილა, ფეხი მიპყრა კარსა (რომელიც იმავე წუთს გაიღო), თავაზით ხელი ჩამომართვა და გამარჯვება მისურვა.

თავბრუდახვეული გამოვედი.

ამხანაგობის გამგემ ჩემი თხოვნა შორს დაიჭირა. პოემები ვერ გამოვეცი.

ველარც ილიას იუბილე გაიმართა მთავრობის საიდუმლო ხრიკების წყალობით.

შეუარიტებლობა

ილია უკომპრომისო დამცველი იყო ლიტერატურული ეთიკისა. ერთი შემთხვევა მაგონდება, ოღონდ მიმიტევოს მკითხველმა, რომ იმ ცნობილი მწერლის გვარს ვერ დავასახელებ, ვისაც ილიას რისხვა დაატყდა თავს.

ეს ცნობილი მწერალი, მაშინ ჯერ კიდევ ახალგაზრდა, გაზეთ „ივერიის“ რედაქციაში მუშაობდა და ხანდახან სცენაზეც გამოდიოდა ხოლმე. ერთხელ მან „პამლეტში“ ლაერტის როლი შეასრულა.

„ივერიაში“ ამ სპექტაკლზე ვრცელი რეცენზია გამოქვეყნდა. ილიამ წაიკითხა და გაკვირვებით იკითხა:

— შეხე, რა ყოფილა ლაერტის აღმასრულებელი... ნეტა ვინ არის ეს რეცენზენტი, რომ მთელ „პამლეტზე“ იმდენი არაფერია, რამდენიც ლაერტზე... ჰო, ვინ არის ეს რეცენზენტი?

— თითონ მაგ როლის აღმასრულებელი.

— რაო? — წარბი შეიკრა ილიამ, თითქო მყინვარწვერს ღრუბელი მოეფინაო და წარმოსთქვა, — დღესვე გააგდეთ ეს ბინძური... და ერთი შეუფერებელი რეცენზიის გამო, ილია ჭავჭავაძის მოთხოვნით, რეცენზენტი რედაქციიდან დაითხოვეს.

ეს მწერალი „კვალში“ გადაბარგდა. იმ დროს „კვალისა“ და „ივერიის“ ურთიერთობა გამწვავებული იყო და მან „ივერიის“ საწინააღმდეგო წერილით შესდგა ფეხი „კვალის“ რედაქციაში: მთელი რიგი ფელეტონები სტყორცნა ილიას რიგოლეტოს ფსევდონიმით: ხან ბაყბაყ დევს უწოდებდა და ხან რას.

რეაქციის გაძლიერების ხანაში, 1907 წლის აგვისტოს 30, თბილისში, ვალერიან გუნიას კვირეულ ჟურნალ „ნიშადურის“ რედაქციაში ვიყავი. საღამო ხანზე თითქმის უცებ მეხმა იქექა, ისე გავარდა ხმა:

— ილია მოუკლავთ!

— სად, როდის?

— დღეს, საგურამოსკენ მიმავალ გზაზე, წიწამურთან...

— ვაი ჩვენს უბედურებას... ვაი ჩვენს თავლაფის დასხმას!...

გეგონებოდა ქარიშხალი ამოვარდაო, ისე აფორიაქდა „წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“, ბანკი, თეატრი, ყველა დაწესებულება... საერთო მწუხარებამ მოიცვა ყველა წრისა და მდგომარეობის ადამიანი... ამ ცნობამ ელვის სისწრაფით მოირბინა ქალაქი; ყველა „წერაკითხვის საზოგადოებისა“კენ, თეატრისაკენ მოისწრაფოდა სიმართლის შესატყობად...

ილიას რიხიანი და გაბედული გამოსვლა სახელმწიფო საბჭოში მთელი ქართველი ერის, და არა მხოლოდ თავადაზნაურობის სახელით, შავრაზმულ ბანაკს ამხედრებდა; ქართული პრესის ერთი ნაწილიც ღვარძლით საგსე წერილებით ილიას წინააღმდეგ გესლს ანთხევდა, — ყველა ამან ილიას გარშემო სახიფათო მდგომარეობა შექმნა, მაგრამ ასეთ ბოლოს მაინც არავინ მოელოდა.

ამ მოულოდნელმა მკვლელობამ, ძლიერ მცირე გამონაკლისის გარდა, მთელ ქართველობას, პარტიულობისა განურჩევლად, თავზარი დასცა, — გამოაფხიზლა.

იმავე დღეს ვალერიან გუნიას ჟურნალ „ნიშადურის“ რედაქციაში ჩემი მწუხარება ლექსად გამოვთქვი და ვალერიან გუნიას გადავეცი.

ვალერიანი ჩვეულებრივის თავაზიანობით გადამეხვია, ხელი მაგრად ჩამომართვა და მითხრა: — გმადლობ, სოსიკ... გმადლობთ, ჩემო სოსო!

ეს ლექსი დაიბეჭდა ჩემი ფსევდონიმით (ორინი) ჟურნალ „ნიშადურის“ 1907 წლის № 5-ში, პირველ გვერდზე, კუბოში მწოლარე ილიას საგანგებოდ დახატული სურათის ქვეშ.

ილიას ვერაგულად მოკვლა და დიდებულად დაკრძალვა იყო,

დიდი ტყვილის მეშვეობით, მთელი ქართველი ხალხის მანამდე ართქმული გაერთსულოვნება.

იმ დრომდე დაქსაქსული ქართველობა ერთ მუშტად შეიკუმშა, მაგრამ მაინც შიგადაშიგ გველისებური სისინი ბნელით მოსილ გონებას შხამს აწვეთებდა.

რამდენიმე ხნის შემდეგ იმავე „ნიშადურის“ 1907 წლის № 12-ში, იმედის ფსევდონიმით მოვათავსე ლექსი: „მგოსნის საფლავთან“.

ილია უნდა აღსდგას..

1925 თუ 1926 წლის აგვისტოში, წალკერისაკენ მიმავალი მატარებლიდან დაბის სადგურზე ჩამოვხტი, მეორე მხარეს ბაკურიანიდან მომავალი მატარებელი გაჩერებულიყო გზის ასაქცევად.

— ბატონო იოსებ, ბატონო იოსებ! — მომესმა.

მივიხედე. ღია ვაგონის მოაჯირზე გადმომდგარი ნიკო ნიკოლაძე შევნიშნე. მივესალმე.

— ბატონო იოსებ, პავლე ინგოროყვას ველარ შევხვდი. თურმე ტიმოთეს ხევზე წასულიყო. გთხოვთ, თუ არ შეწყუხდებით, ჩემს მაგიერ გადასცეთ, რომ ნულარ დააყოვნებს და ჩქარა ჩამოვიდეს ტფილისს, თორემ ილიას ნაწერების ტომის გამოსვლა დაბრკოლდება.

— დიდის სიამოვნებით, მაგრამ ამ სიცხე-პაპანაქებაში ტფილისს ჩასვლა როგორ შეიძლება, ქალაქს ცეცხლი ეკიდება.

— როცა საქმე თხოულობს, სიცხე-პაპანაქება რას მიქვიან!

— პატივცემულო ნიკო, თქვენ ილიაზე ზრუნავთ, თქვენი ნაწერების ტომებს როდისღა უნდა ველირსოთ?

— ჩემი ნაწერები დროს გაჰყვა, დღეს ჩვენ ხალხს უფრო მეტად ილიას ნაწერები ეჭირვება... ეს უფრო მეტს გააყეთებს, ვიდრე ჩემი ნაწერები... ილია უნდა აღსდგეს...

მატარებელი დაიძრა, მაგრამ ნიკომ მაინც მომამხაზა:

— ბატონო იოსებ, რაც გთხოვთ, არ დაივიწყოთ, პავლე ინგოროყვა ჩქარა ჩამოვიდეს ტფილისს!

გულში ღრმად ჩამეჭრა ეს სიტყვები და კიდევ უფრო მეტი სიყვარული, მეტი პატივისცემა ვიგრძენ იმ ორი ბუმბერაზი ადამიანისადმი. ილიასა და ნიკოსადმი, როგორც დიდი მწერლებისა და მამულიშვილ-მოქალაქეთადმი.

აკაკი წერეთელი

ორი ადამიანის ხატება ჩამესვენა ღრმად გულში, როგორც თავისებურება და ერთსახეობა ჩემის სამშობლოსა.

პირველი — ილია: მუდამ სევდიანი, ფიქრჩაღრმავებული, კოპებშიეკრული...

მეორე — აკაკი: მუდამ მღიმარე, სახენათელი, გულლია, ზეალმტაცი!

გინახავთ აკაკის ღიმილი? — შეხედეთ ამომავალ მოჭიატე მზეს — აკაკის სიცილიც წარმოგიდგებათ.

მზე მასულდგმულებს და მოქმედების ხალისს მიცხოველებს. ასეთი იყო ჩემთვის აკაკიც: ყოველი მისი შემოხედვა ძალ-ღონეს მიორკეცებდა, კაცთაგანს უთქმელს, უმაღლეს გრძნობას აღმიძრავდა, ბრწყინვალე მომავლის რწმენას განმიმტკიცებდა...

ილია კი თვითმოქმედების, საკუთარი უნარის გამოჩენის ნიათს მიღვიძებდა, ცხოვრების დამაბრკოლებელ მოვლენათა წინააღმდეგ საბრძოლველ ძალას მმატებდა.

ორივე ერთად — ერთი მეორეს დამატებით — საქართველოს ხასიათს გამოხატავდნენ...

ერთი უმეოროდ ვერ წარმომიდგენია, მით უმეტეს — საქართველო უაკაკოდ და უილიოდ...

ეს პირველი ნაქვთი.

მეორე ნაქვთი:

ვისაც აკაკის კითხვა არ მოუსმენია, ვერც წარმოიდგენს.

აკაკი მკითხველი — უბრალო, სადა, ჩვეულებრივი მოსაუბრე, ღინჭი, წყნარი მესმაურე ტკბილ-მუსიკალურ ხმათა: არც ხმის უშნოდ აწევ-დაწევა, არც წარამარად ხელების შლა, თითქო არც ისა — ავადლელო ვინმეო... მაგრამ ამ უბრალოებით უფრო ღიღს

შთაბეჭდილებას სტოვებდა, — მსმენელის გულიგულსა სწედებოდა...

ასეთივე იყო როგორც ლექტორი, — სხვათა შორის, პირველად აკაკიმ წაიკითხა საჯაროდ სამი ლექცია „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ და თუმცა იმხანად ლექციები მიღებული არ იყო, აკაკიმ მთელი საზოგადოების ყურადღება მიიპყრო: ოვაციები, თაიგულები და დაფნის გვირგვინი დაიმსახურა...

მესამე ნაქეთი: ბაასი, საუბარი, თავმდაბლობა, მაგრამ ამავე დროს, უამაყო დიადობა, თავაზიანობა, დიდებული სელა, მძიმე ნაბიჯი, თითქოს ცას მიბჭენილი თავი, შორს, იდუმალობისკენ გამცქერი თვალნი...

მეოთხე ნაქეთი: ახოვანება, ბრგე ტანადობა, ხუჭუჭა თმა თავზე ბზის ბუჩქივით მოხვეული, ფართო და ნათელი შუბლი...

არა, იგი ამქვეყნიურს არა ჰგავდა, — ჩვეულებრივ მომაკვდავთაგან განსხვავებული აპოლონი იყო, მაგრამ არა პარნასის მწვერვალზე, არამედ მარად შრომაში, ოფლის მღვრელ ხალხის გულში მჭდომარე: ყველა მათგანის გულთა სიმების მიზრაფი...

აკაკი და ზოთა

დაახლოებით 1897—98 წლებში აკაკი მერკვილაძეთა ოჯახში დაიარებოდა. მერკვილაძის მეუღლე ნუშო, თელავში, ივანე და ლიზა როსტომაშვილების სკოლაში, იყო აღზრდილი, ხელსაქმის საგანგებო ოსტატი და ჩინებული ქართველი ქალი.

ამ ოჯახში შეიქმნა „ვეფხისტყაოსნის“ შემსწავლელი წრე აკაკის ხელმძღვანელობით.

იმ დროის ახალგაზრდობის დიდი უმეტესობა, თუკი ვინმე კითხულობდა, ერთი ნაწილი ბაზრულ წიგნს ეტანებოდა, მეორე უფრო მარქსისტული ლიტერატურით იყო გატაცებული, ხოლო „ვეფხისტყაოსანი“ და მსგავსი წიგნები, ძველი ძეგლები, აბუჩად იყო აგდებული: „თქვენც მოგიცლიათ რაღა, „ვეფხისტყაოსნის“ კითხვაზე დროს ჰპარგავთ!“ — გვეტყოდნენ ხოლმე.

მიუხედავად ამისა, „ვეფხისტყაოსნის“ შემსწავლელ წრეში ახალგაზრდობა ბეჭითად დადიოდა, აკაკის ახსნა-განმარტებას დიდი ხალხით ისმენდა.

როგორც ცნობილია, აკაკისა და ილიას შეხედულებანი „ვეფხისტყაოსანზე“ ურთიერთისაგან ძირეულად განსხვავდება: რამდენადაც ილია „ვეფხისტყაოსნის“ გმირებს მსოფლიო სულის მატარებელ სახეებად ახასიათებდა, იმდენად აკაკი — ამ გმირებში ქართველთა სხვადასხვა კუთხის წარმომადგენელთ ხედავდა.

ეს სხვადასხვაობა სრულიად არ გვიშლიდა აკაკისთვის გვესმინა, — პირიქით: უფრო სიამაყით გვავესებლა.

ხშირად, მთელი საღამო (3-4 საათი) მხოლოდ ერთი ტაეპის ახსნას უნდებოდა აკაკი. თითოეული სიტყვის მნიშვნელობის ახსნასთან ერთად, ლიტერატურის, ისტორიისა და ჩვენი ქვეყნის აწინდელი მდგომარეობის ირგვლივ მუსაიფს იწყებდა, ისეთი დაშაქრულის ენით, რომ მისი მოსმენა კაცს არ მოსწყინდებოდა.

— „ვეფხისტყაოსნის“ შესწავლა ჩაგიდგამთ გმირულ სულს, თავის თავისადმი რწმენას... აღგაფრთოვანებთ... და როცა ქართველი დედა ამ წიგნს გაიგებს და შოთას შეიგნებს, — მაშინ წარმოშობს ტარიელს, ავთანდილს, ფრიდონს, თინათინს... ქაჯეთის ციხიდან მიჯნურს — ნესტანის გამოიხსნის.

ისეთი თვალგაბრწყინებით გველაპარაკებოდა, თითქო ნესტანს, თინათინს, ტარიელს, ავთანდილს, ფრიდონს ცხადლივ ჰკვრეტსო.

ხოლო ჩვენ, მსმენელნი, თვით აკაკის შოთასთან ვაიგივებდით, საქართველოს მკვდრებით აღდგენის მოციქულად ვსახავდით!

— როგორ შეიძლება მიწიერი ზეციერს შემადართოთ!..

— განა თქვენი „თორნიკე ერისთავი“, „ბატარა კახი“, „ბაგრატი დიდი“ ნაკლებია!.. — შევეცამათე ერთხელ.

აკაკიმ გაიღიმა:..

— როგორც ვარსკვლავი მზეს ვერ შეედრებაო!..

ჩემი უზრუნველ მზე

1910 წელს, როდესაც ჟურნალი „თეატრი და ცხოვრება“ დავაარსე, აკაკი რედაქციაში შემოხვდნადა, ტკბილ-ნეტარის ღიმილით მომესალმა, დაბრძანდა და ლექსი გამომიწოდა:

— გასინჯეთ და თუ მოგეწონოთ, დაბეჭდეთ.

მოკრძალების აღმა გადამკრა, თან იღუმალმა სიხარულმა შემიბყრო და ლექსს დავაცქერდი. ეს იყო „თანამედროვე ქალი“. ლექსს

ჩემთვის ვკითხულობდი, თან ველაპარაკებოდი (ასეთი ჩვეულება დამჩემდა).

— როგორ თუ, მომეწონოს, ბატონო? ჩემს ჟურნალს დღეს აღმოუბრწყინდა მზე, თქვენის შემობრძანებით და თქვენს ნაწარმოებსაც დიდის სიამოვნებით დავბეჭდავ, მაგრამ... — აქ შევჩერდი და ლექსის ერთი ტაეპი ზმამალა ჩავეკითხე:

... აბა საშობლოს, დაცემულს,
თუ იგლოვს, როგორც ვალია?
— არც ის საშობლო ვინ მისცა?
თანამედროვე ქალბა!..

ჩუმაღვე განვაგრძე.

— მაგრამ, რა? — შემეკითხა აკაკი.

— ნება მიბოძეთ, ჩემი ნივთიერი მდგომარეობაც მოგახსენოთ!...

— ჰონორარი? — სიტყვა მომიჭრა, — მაგაზე ნუ სწუხართ, მე შენგან არაფერს ავიღებ და სრულიად უფასოდაც ვითანამშრომლებ შენს ჟურნალში, რადგან ეს გამოცემა მომწონს, როგორც უპარტიო და ხალხური... მიბრძანა მგოსანმა.

ლექსი, რასაკვირველია, იმავე კვირას დავბეჭდე, მთელ გვერდზე, მსხვილი შრიფტით („თეატრი და ცხოვრება“, 1910 წ., მაისის 16, № 19). ამის შემდეგ მგოსანმა დაიწყო მუდმივი თანამშრომლობა. ამ წელს, „თეატრი და ცხოვრებაში“ დავბეჭდე აკაკის პიესა „რეაქცია“, დაწერილი პარიზში 1910 წელს („თეატრი და ცხოვრება“, 1910 წ., № 22—25), ლექსი „ზარი“, რომელშიაც, სხვათა შორის, ერთი ასეთი ტაეპია:

საპოთხე სასუფეველი
სატკბილოცნებო გულშია
და უკვდავება მარადი
მხოლოდლა სიყვარულშია

(№ 28), „მოთამაშე ქათმები“ — ამბავი (№ 30), „სიყვარული“ — ლექსი (№ 31), „გახსენება თეატრის შესახებ“ (№ 35—38), „მსახიობის აღსარება“ — ლექსი (№ 40, ეს ნომერი, ჩემი ციხეში ჩასმის გამო, „ალმანახ ხელოვნების“ № 1 სახელით გამოვიდა).

თვით აკაკი მუდმივი სტუმარი შეიქმნა რედაქციისა და ხშირად გვატკობდა თავისი მოსწრებული სიტყვით.

რედაქცია მოთავსებული მქონდა ქართული თეატრის (აწ გრი-
ბოედოვის სახელობის) ქანდარის ქვედა ტალანში. ამ დროს ქარ-
თული დრამატული საზოგადოების თავმჯდომარე იყო ნიკოლოზ
გიორგის ძე ქართველიშვილი.

ერთხელ ნიკოლოზ ქართველიშვილი შემეკითხა:

— აკაკის იმდენს რას აძლევ, რომ ასე ხშირად ბეჭდავ?

— არაფერს...

— არაფერს? — გაოცებით შემეკითხა ნიკო, — აკაკი რომ უპო-
ნორაროდ არსად არაფერს ბეჭდავს.

— მე კი არაფერს მართმევს.

— გაფრთხილდი, გიჯობს ახლავე აძლიო, თორემ ერთისამად
გაზღვევინებს, და თუ არ მიეცი, ისეთ სახელს გაგიღებს, თავი
ველარსად გამოჰყო.

შევფიქრდი. ერთხანად შევწყვიტე კიდეც აკაკის ნაწერების ბეჭ-
დვა, მართლა ვაღში არ ჩავიფლა-მეთქი, მაგრამ აკაკიმ ტკბილ-
ალერსიანი სიტყვით ეჭვები გამიფანტა და განვაგრძე მისი ნაწე-
რების ბეჭდვა, თუმცა არა ისე უხვად, რის გამოც ერთი მისი საუ-
კეთესო ლექსთაგანი — „ჩემი რწმენა“, მხოლოდ მგოსნის გარდაც-
ვალების შემდეგ ელირსა მზის სინათლეს.

ერთ უქმე დღეს აკაკიმ შემოსვლისთანავე, მისალმების შემდეგ,
ლიმილით მომმართა:

— თვალი დაუდგეს სიღარიბეს. მოულოდნელად სამი მანეთი
დამჭირდა. ეგება მიშოვით როგორმე. მალე დაგიბრუნებთ.

ჯრუანტელმა დამიარა. ვიფიქრე დაიწყო ჰონორარების მოთხოვ-
ნა-მეთქი და მივუგე:

— დაბრძანდით, ახლავე! — და თეატრის ფოიეში გავედი, სადაც
ნიკოლოზ ქართველიშვილი მეგულებოდა.

— ბატონო ნიკო, თქვენ ბევრჯერ დაგისხნივართ გაჭირვებიდან,
გთხოვთ, ახლაც მომეშველოთ. სამი მანეთი მჭირდება.

— რისთვის?

— აკაკი მობრძანდა.

— აკი გითხარ, ჩემო იოსებ: ეს აკაკისებური ხერხია, ბიჭი ხარ
და სრულიად ნუ გაუხსოვრებ, — მითხრა და სამმანეთიანი მომცა

„სესხად“ (ასეთი „გასესხებით“ ქართულმა თეატრმა მისი ჯიბე დაცალა).

აკაკიმ მადლობით ჩამომართვა სამი მანეთი და წავიდა. მე კი ჟურნალის კომპლექტი გადავფურცლე და გამოვიანგარიშე, სულ რამდენი სტრიქონი მქონდა აკაკისა დაბეჭდილი, რომ როგორმე ვალი გადამეხადა.

გავიდა ერთი კვირა. აკაკიმ კარი შემოაღო, ჩვეულებრივი ღიმილით მომესალმა, თან თანამხლებელს მიმართა:

— გაიცანი ჩემი საყვარელი რედაქტორი.. ესეც ჩემი შვილი, ალექსი — მომიბრუნდა მე.

ერთმანეთს ხელი ჩამოვართეთ. ალექსი ტანწვრილი, მაღალ-მაღალი, დაახლოებით 35—40 წლის, ქერა წვერ-ულვაშიანი კაცი იყო. სკამები მივთავაზე. აკაკიმ მკლავში ხელი გამიყარა, ფანჯრისკენ მიმაბრუნა და მითხრა:

— მცირე სათხოვარი. მაქვს — ვიფიქრე, ეს არის კიდევ ფულს მთხოვს-მეთქი.

— ბრძანეთ.

— ერთი საათი დრო უნდა შემომწიროთ და ახლავე გამომეყუთ მთაწმინდაზე, პანაშვიდზე (დიმიტრი ყიფიანის ხსოვნის პანაშვიდი იყო).

— დიდი სიამოვნებით! — მივუგე, — რედაქციას დავკეტავ!..

— გმადლობთ! — კვლავ ხელი ჩამომართვა და ვიგრძენი იელში ნაკეცი ქაღალდი ჩამიღო.

— რა არის?

— თქვენი ვალი.

— რის ვალი, რა ვალი, ბატონო აკაკი? განა თქვენს ვალს როდისმე გადავიხდი? — და უკანვე გავუწოდე.

აკაკიმ ხელი დამიმუქა და ალექსის უთხრა: — მივდივართ!

ძალზე შეეწუხდი, ჩემი იმ ფიქრის გამო, რომ „სხვისი შთაგონებით, აკაკის ანგარება შეეწამე, მაგრამ ვიფიქრე: სულ ერთია, მეეტლეს გავუსწორდები და სხვაფრივ გავუმასპინძლდები-მეთქი.

ეტლში ჩავსხდით, თუმცა არა ვთანხმდებოდი, აკაკიმ გვერდზე მომისვა, ჩვენ წინ ალექსი მოთავსდა.

ფუნიკულიორის სადგურთან მივედით თუ არა, მაშინვე ჯიბეს ვიკარ ხელი და აკაკის მიერ დაბრუნებული სამმანეთიანი უჩუმრად

ამოვიღე, რომ მეეტლისათვის მიმეცა... ალბათ აქაქი მიმიხვდა, მკლწვში ხელი მტაცა, ალექსის კი თვალით ანიშნა. ალექსიმ მეეტლის ფული გადიხადა. ვიჭიქრე, ფუნიკულიორის ბილეტებს მაინც ავიღებ-მეთქი და გავიწიე. აქაქიმ ლაპარაკი ჩამომიგდო დიმიტრი ყიფიანის თავგანწირულებათზე, იმავე დროს ალექსის ანიშნა, რომ ბილეტები აეღო სამივესთვის. ჩავსხედით, შუა გასაჩერებელზე ჩამოვხტით, მამადავითის ეკლესიისაკენ გავუხვიეთ.

პანაშვიდზე დიდძალი ხალხი იყო...

აქედან ფეხით დავყევით და მხოლოდ მამადავითის მოედანზე განვშორდით ერთმანეთს, თან დიდი მადლობა გადამიხადა აქაქიმ, რომ დრო არ დავიზოგე და ვეახელ, თუმცა მადლობის გადახდა მე მევალებოდა.

წავიდა. მე კი გული ჩამწყდა: ამ დიდბუნებოვან, უანგარო კაცს, ანგარება როგორ შევწამე-მეთქი, თან ვფიქრობდი: გულთმისანი ხომ არ არის, ხომ არ შეიტყო — მე და ნიკო ქართველიშვილი მასზედ რას ვფიქრობდით და იმიტომ ხომ არ მომექცა-მეთქი ასე?

მაგრამ არა: ის მუდამ უანგარო იყო, ვერცხლის არამოყვარული: რაც ეკუთვნოდა, ხშირად იმასაც ვერ იღებდა, — ზოგჯერ მისი სახელით ფულსაც კი აგროვებდნენ ან ალუთქვამდნენ, მიცემით კი არაფერს აძლევდნენ... და თუ ჰქონდა რამე, არავისთვის არაფერს იშურებდა, ამიტომ იყო მუდამ ჭიბეცარიელი.

ს ი ლ ა რ ი ზ ე

1910 წლის ზაფხულში აქაქი სოფელში წაბრძანდა. იმხანად, ეტყობოდა, ხელმოკლეობას განიცდიდა, რამდენიმე წერილი მომწერა, რომელთაგან ზოგი ქართული თეატრის დაწვის დროს დაშენდა, ზოგი ჟანდარმერიის მიერ ჩხრეკის დროს გაქრა. კვემო-რე მომყავს ორი წერილი, რომლებიც დაწერილი იყო ხელის საპნის სახვევ ქაღალდზე (მეორე მხრიდან საპნის ფირმისა და სხვა გაცხადებანი იყო). აი, რას იწერებოდა:

„ბატონო რედაქტორო! (თვალი დაუდგეს სიბერეს. სახელი ვეღარ მოვიგონე და მიტომ გწერ რედაქტორობით).

როცა მოიცალო, გადაეცი სხვა რედაქტორებსა, როგორც ქართულ, ისე რუსულ გაზეთებისასა, რომ გამოწერა არ შემიძლია და

ეგების ისე გამოძგზავნონ გაზეთში მაგ თქვენი აღრესით საჩხე-
რეში. ახალი ხომ არა არის რა ტფილისში გარდა სიცხისა? აქ
ძალიან გრილა, მაგრამ საკმელზე ვარ მწყრალად, რადგანაც ყო-
ლიფერი, შეშაც კი, საყიდი მაქვს და ჩემი მამული ჩამორთმეული
სხვებს უჭირავსთ ხელში. ეს სულ იუბილემ შემძინა!

თუ ნახო გომართელი მომიკითხე.

შენი მარად აკაკი“.

მე, რა თქმა უნდა, აკაკის თხოვნა შეძლებისამებრ შევესრულე.
მომყავს მეორე წერილი:

„ძმაო იოხებ!

შენი გაზეთის ნომრები, სადაც ჩემი სტენები იყო, ახლა მივი-
ლე და გმადლობ. სხვები კი არ მიგზავნიან, გარდა გოთუასი. „დრო-
ება“ რომ არ მომდის, არ მიკვირს, მაგრამ „მთრახი“ მაინც რად
ენანებათ ჩემთვის, აღარ ვიცი.

შენი მოუვარული აკაკი“.

რ წ მ ნ ა

1910 წლის შემოდგომაზე მოულოდნელად მომაშორეს თავი-
სუფალ ჰაერით სუნთქვას, — ოქტომბრის 9-ში, ჟურნალის მორიგი
ნომერი მანქანაზე გავუშვი თუ არა, რომ მეორე დღისით დაბეჭ-
დილიყო, ნაშუალამევს ქანდარმებმა შემიპყრეს და მთელი სამ-
ნახევარი წლის განმავლობაში აღარ მინახავს მგოსანი.

ციხიდან უკვე თმავაბურძენული, გაქაღარავებული გამოვედი.
მგოსანს ერთს ყრილობაზე შევხვდი. არ მინდოდა მისი შეწუხე-
ბა, მაგრამ რაკი თვალი შემასწრო და ყურადღება მომაქცია, მივე-
სალმე, ხელი რომ გამომიწოდა, ჩემი ვინაობა მოვახსენე.

— კი, გიცანი!... — მომიგო ნეტარი ღიმილით და ნათელი სახე
უფრო გაუნათდა, მკლავში ხელი გამიყარა და დემონსტრაციულად
გამატარა ხალხში, თითქოს ყველას ეუბნებოდა, თქვენ ერიდები-
ბით, მაგრამ ჩემთვის უფრო საყვარელიაო. (რადგან იმხანად კატორ-

ლამისჯილს, ნაციხარს ყველა ერიდებოდა, მერიდებოდნენ მეც, აკაკიმ კი ჩემს მიმართ ეს რიდი გააქარწყლა). გავლისას სიცილით მიბრძანა:

— ახლა ხომ ვალმოხდილი ხარ! აგვაცობა იმათ, თორემ შენ, გამობრძმედილი და კირგამოვლილი, უფრო მხნედ ემსახურები შენს მიზანს, არც ერთი საქვეყნო საქმე უმსხვერპლოდ არ კეთდებო.

— მართალია, ბატონო აკაკი, მაგრამ ზამთრის სუსხმა უმატა... (ვგულისხმობდი იმ ღროის თვითმპყრობელობის რეაქციას) სასტიკი ზამთარია!

აკაკიმ ღიმილით, მაგრამ მოციქულებრივი ღრმა რწმენით მომიგო:

— მართალია, /
დაგვიზამთრდა, სუსხმა დაგვეკრა,
ტკბილ ტაროსი შეგვეცვალა
და უწყალო ქარიშხალმაც
აორკეცა თვისი ძალა...
ვინც თვისტომის ტყავისაგან
შეიკერა ქურჭი თბილი,
მას სიცივე ვერას ავნებს
და ცხოვრებაც ელის ტბილში —

შეჩერდა, გადმოიხედა: მაგრამ ხალხის ერთგული შვილები ხომ ამ გზას ვერ გაჰყვებიანო და ლექსითვე მიბრძანა:

დე, დაზამთრდეს, სუსხმა დაგვეკრას,
ქარიშხალმაც გვბეროს ველით,
ზამთარი ვერ შეგვაშინებს,
თუ გაზაფხულს კი მოველით!

უკანასკნელი ბჭკარი სადად, მაგრამ ისეთი რწმენით წარმოსთქვა, რომ უეჭვოდ ვირწმუნე ჩემი სამშობლოს გაზაფხული...

ნაცნობნი მოგვიახლოვდნენ, მკლავში ხელგაყრილნი საზოგადოებას შევეუერთდით.

აკაკის ჩემდამი ასეთმა დამოკიდებულებამ და წაქეზებამ მაიძულა, რაღაც უნდა დამეჭდომოდა, ეურნალის გამრცემა განმეახლებინა, მაგრამ რა გზით! — ჯიბეში კაპიკი არა მქონდა, მთავრობი-

საგან უფლებააყრილი ვიყავი, ყოველ დღე ჯაშუშმოდარაჯებული. მეგობრებშემომფრთხალი!...

და აი, გავბედე: მეუღლის სახელზე ნებართვა გამოვიტანე და სრულიად უკაპიკოდ, ნისიად დავიწყე ჟურნალის გამოცემა.

წ ა მ კ ი თ ხ ა ე ლ ი

ჟურნალის გამოცემა რომ გავნახლე, აკაკი კიდევ უფრო დამი-
ახლოვდა და, როცა კი შემხვდებოდა, ისე სიტყვას არ მეტყოდა,
არ წავექებებინე.

— ჟურნალის მეთაურებს ვინ სწერს? — მკითხა ერთ კვირა დღეს
თეატრის ეზოში.

— რაზე მკითხავთ, ბატონო?

— მინდა ვიცოდე, თუ საიდუმლო არ არის.

— ქართული მწერლობის თვით მესაიდუმლეს რა დაეფარება, —
მიუვგე და მასთან დავსძინე, — მეთაურები ჩემია, ჩემი კალმის ნა-
ცოდვილევი...

მგოსანი შედგა, მომიბრუნდა, ოდნავ თავი გადმოხარა, თვალის
ქუთუთოები გააღო, სახის წაკვეთები სანეტაროდ გაუბრწყინდა და
თითქმის იღუმალის ხმით მომიგო:

— შენი?! სწორედ არ მეჭერა (სწორედ ამ სიტყვით — „არ
მეჭერა“) და თუკი ეს მართალია, მადლობა ღმერთს!... ჩანს,
ღმერთს კიდო არ დავეწყებოვართ: ის, რაც მთელ სიცოცხლეში
ნატვრად მქონდა, აწ ვხედავ განხორციელებულს! ხალხის საქმეს
ხალხისავე. შვილებმა უნდა უქირისუფლონ... ხალხური ენით მხო-
ლოდ ხალხის შვილები დაილაპარაკებენ...

მე მოკრძალებით ვკითხე:

— ნუთუ ასწრებთ წერილების წაკითხვას?

— მუდამ... პირველად ამ წერილებს ვკითხულობ ხოლმე და
ძლიერაც ვკმაყოფილდები.

— ეს თქვენი გულუხვობის ბრალია, ბატონო, თორემ სად მე —
სად ასეთი ხობა?!

— ყური უგდე ხალხის გულისთქმას... გეტყობა, უცხო გავლენ-
ას აცდენილი ხარ.. ქართველი მწერალი და ქართული ჟურნალ-
გაზეთის ხელმძღვანელი აგეთი უნდა იყოს...

რასაკვირველია, ჩვენი დიდებული მგოსნის სიტყვები ჩემ წასა-
ქეზებელ ნათქვამად მივიჩნიე... და მითაც დიდი, განუზომელი სა-
გებლობა გამოვიტანე... ყოველი ასეთი სიტყვით, ნამაგდარი მო-
ღვარი შთამავგონებდა ქურნალი როგორ მეწარმოებინა.

უგვირგვინო მეფე

1914 წლის ივნისის 8—15-ს შედგა სრულიად საქართველოს
სცენის მოღვაწეთა პირველი ყრილობა.

ყრილობაში მონაწილეობა მიიღო თითქმის მთელმა შეგნებულ-
მა ქართველობამ თავისი წარმომადგენლების სახით.

ყრილობის საპატიო თავმჯდომარედ ერთხმად აირჩიეს აკაკი, არა
მხოლოდ როგორც საყვარელი ან სახელგანთქმული მგოსანი, არა-
მედ როგორც მთელის ერის მესაიდუმლე, მისი მკვდრეთით აღდგენის
მოციქული და უგვირგვინო მეფე.

ამ ყრილობას, მიუხედავად ზოგიერთი წვრილმანი ნაკლისა, იმ
დროს დიდი საზოგადოებრივ-ეროვნული მნიშვნელობა ჰქონდა.
ყრილობის სხდომები მთელი კვირა მიმდინარეობდა დილა-სალამოს
და შალვა დადიანის არ იყოს, ყრილობამ ნათელჰყო, რომ „დამჯდო-
რი ბაასი და პარლამენტარული კამათი ჩვენც შეგვიძლია და ისიც ჩვენ
მშობლიურ ენაზე“. პრეზიდიუმის წევრებად აკაკის გარდა იყვნენ
(ანბანთა რიგზე) თავმჯდომარის ამხანაგები: კიტა აბაშიძე, ვლ. ალექ-
სი-მესხიშვილი, ი. ბარათაშვილი. აღ. კრინიცკი, გ. ლასხიშვილი.
მდივნები: კ. ანდრონიკაშვილი, შალვა დადიანი, იოსებ იმედაშვილი;
პოლიო კალანდაძე (ირეთელი), იოს. რომანიშვილი, სიო ქანტუარიშ-
ვილი.

ეს პრეზიდიუმი, აკაკის თავმჯდომარეობით, ვიწრო წრეში მიჩ-
ნეული იყო „საქართველოს სულისკვეთებათა გამომხატველად, იმ-
დენად, რამდენადაც ქართულ სცენას, ხელოვნებას, მწერლობას,
საზოგადოებას და, საერთოდ კულტურულ ძალ-ღონეს გამოხატავდა,
ხოლო. აკაკი — უგვირგვინო მეფედ“. ყრილობის შემადგენლობაში
ბევრმა არც კი იცოდა ამ პრეზიდიუმის ასეთი როლი, ხოლო თი-
თოეული მათგანი გრძნობდა, სადაც აკაკია — იქ საქართველოს გუ-
ლი სცემს და სადაც საქართველოს გულია (აკაკია), ჩვენც იქ ვიქ-
ნებითო.

ყრილობამ რამდენიმე მოხსენება მოისმინა და მრავალი სიტყვაც ითქვა სათეატრო ხელოვნების აწინდელი და მომავალი მდგომარეობის, მისი დანიშნულების შესახებ.

სხვათა შორის, მე გავაკეთე მოხსენება სახალხო თეატრის შესახებ, რომელშიაც ის აზრი გავატარე, რომ თუ ჩვენი ხალხის ამაღლება და მით ჩვენი ქვეყნის დაწინაურება გვსურს, სახალხო თეატრის საქმე უნდა ავამაღლოთ-მეთქი და სხვა.

— ეს ასეც იქნება, — მიბრძანა აკაკიმ: აშკარად უნდა ითქვას, საქართველოს აღდგენა-გამოფხიზლება თეატრსა და მწერლობას ევალება... ხალხურ თეატრსა და მწერლობას... საზოგადოებრივ ცხოვრების ასპარეზზე ხალხის წრიდან გამოსულები დაიწყებენ მოღვაწეობას, და ჩვენი ქვეყანაც მაშინ დაიდგავს ძლევის გვირგვინს...

— უფრო აშკარად რომ ვთქვათ: დღეს უგვირგვინო აკაკის, სამშობლო მისთავაზებს გვირგვინს!

აკაკიმ გაიღიმა:

— ეს საგვირგვინო მოვა... მე მხოლოდ მისი წინამორბედი ვარ!...

ეს სიტყვები უბრალოდ იყო ნათქვამი, მაგრამ დიდის რწმენით, რომ ახალ მესიას ველოდით...თუმცა ერთის წუთითაც გულიდან არ მოგვიშორებია, რომ ამჟამად საქართველოს უგვირგვინო მეფე აკაკი იყო.

სარწმუნოება, პროვნება და სიუჟარული

აკაკი მუდამ მორწმუნე მეგონა. ერთხელ ვერის სასაფლაოზე გავიარეთ მუსაიფით. აქ ერთი რკინის ფიცარს ჯოხის წვერი დაჰკრა. თან ჩამილაპარაკა:

— ცოტაოდენი ხანიც და შესაძლოა, შთამომავლობას სამუდამოდ დაეკარგოს კიდეს!...

დავხედე, ამოვიკითხე: დანიელ კონქაძე...

ეს სამარე წინათაც მენახა, მაგრამ აღარ მახსოვდა.

— დიად, დანიელ კონქაძე... შურისძიება გლეხებისა, საფრთხე

სამღვდელოებისა და რისხვა ცრუმორწმუნეობისა!... დაიხსოვ. სამარე არ დაიკარგოს!...

— საფრთხე სამღვდელოების, რისხვა ცრუმორწმუნეობისაო... მაშ, სარწმუნოება არ უნდა იყოს?

— იქნება იმ დრომდე, ვიდრე ცრუმორწმუნეობად გადაიქცევა, სარწმუნოება დროებითია.

გაოცებით შეეცქერდი, მიზეზს მიმიხვდა.

— თორნიკე ერისთავი და ბაგრატ დიდი არ გახსოვს? — მკითხა.

— როგორ არ მახსოვს! — მიუუგე და მისივე პოემიდან პოეზი-გონე: როცა ქვეყანამ მოინდომა, თორნიკე ერისთავმა მღვდელ-მთავრის ბრძანებით ჯვარი გვერდზე გადასდო, ისევ ხმალი აიღო და და მტერს შეუტია.

— ხოლო ბაგრატ დიდმა, — განაგრძო აკაკიმ, — სულიც კი გასწირა არათუ სარწმუნოება, რომ მშობელი ერი განსაცდელისა-გან ეხსნა...

ჩემის სამშობლოს გამოსწისათვის
უკანასკნელად ეს მოვიგონე
და საიქიოც რომ დავიფიწყე,
სული ჭოჭოხეთს მით დავამონე!

ეს სიტყვები მძიმედ, მარცვალ-მარცვალ, ისეთის სიმტკიცით წარმოსთქვა, რომ მის ბგერებში მე მხოლოდ ეროვნების უპირატე-სობას ვგრძნობდი, სარწმუნოება სადღეც განქრა...

— მაშ, ხატები? — მაინც წამოვიძახე.

— ხატები?

— ჩემი ხატია სამშობლო,
სახატე მთელი ქვეყანა!...

სათქმელი აღარაფერი მქონდა. ჩემს წინ აკაკის ათეისტობა მა-ლალ-მხატვრული ხერხებით ისახებოდა...

მაინც ენა დავძარ:

— მაგრამ სამშობლოს ხატად გამოცხადება ხომ ყველა ერის ადამიანს სხვა ერთი წინააღმდეგ აღუჭურავს?

— რაღა?

— მომიგო ღიმილით:

იმას არ ეთქმის „ადამიანი“,
ვინც აღიარებს მარტო თავის ერს,
და სხვა ტომებს კი ისე შეპყურებს
ჩასაყლაპავად, როგორც მტერი მტერს.
ღეე, სუყველამ იბედნიეროს
თვის სამშობლოში, თავის მხარეში,
რომ მოძმე იყონ ერთი მეორის
და არა, მონა, ყმა და თარეში!...

— მაგრამ სჯულის სხვადასხვაობა, სარწმუნოების ნაირფერო-
ბა, რომ ამის ნებას არ იძლევა და კაცი კაცისთვის ჭეჭრ კიდეც ბევრ-
გან მგელია!...

— ძველი რომაელების ნათქვამია... მოვე დრო და ადამიანი თა-
ვის ღირსებასა და მოწოდებას შეიგნებს, რომ ის თვის მოძმესათვის
მგელი კი არაა, ჭეშმარიტი თვისტომი, ძმა და მთარველი იყოს...
სჯულიო... სჯულიც წარმავალია...

კარგად თუ ავად, შემთხვევამ იცის,
მაგრამ მთლად შესცვლის კაცს სიყვარული,
რა ახალ აღთქმად ის გულში ჩნდება;
მყისვე ირღვევა იქ ძველი სჯული.

დიად, აკაკის ეროვნება და სიყვარული, სჯულზე, რელიგიაზე
უზენაესად მიაჩნდა. ამ სიყვარულის საგანი კი ხორციელი, სქესობ-
რივი, ქალვაყური აღტყინება კი არ იყო, — უმაღლესი ეროვნული,
ადამიანური!...

და თუმცა იგი ისეთ გარემოში ცხოვრობდა, სადაც რელიგია სა-
ხელმწიფო ცნებად იყო გამოცხადებული, მაინც მტკიცე ათვისტი
იყო!...

რა იყო მისი რწმენა?

მისთვის მომცა ღმერთმა ენა, სიმაართლისთვის გავიწირო,
ჩაგრულ მოძმეს მოვეხმარო, თუნდაც ქვითაც დავეიკირო;
მოძმის ვიყო შემწე ჭირში, ვიხარო და გაეახარო,
რაც კი ენახო მასში ცუდი, გამოვსთქვა და არ დაეფარო!...

ნ ა ტ ვ რ ა

საოცარი იყო მისი ბუნება: ეს დიდი გვარის კაცი (თავად როს-
ტომ წერეთლის შვილი), მილიონერის სიძე, მაგრამ უკაპიკოთ, ერის

საამაყო მგოსანი, რუსეთსა და ევროპაში განთქმული, რომლის სიტუმრობას რომის პაპიც კი დიდის სიხარულით და კრძალვით ელოდა, ღიად, ეს დიდი კაცი განსაკუთრებით გლეხკაცებთან რჩეობდა საუბარს; ერთხანს შინამსახურად (უფრო თანამეგობრად) რაჭველი გლეხი ვასილ კირვალიძე ჰყავდა, ზაქარია კიჭინაძისა ხომ განუშორებელი მეგობარი იყო.

ერთხელ აკაკიმ ზაქარია წაიყვანა და მასთან ერთად სურათი გადაიღო (პირისპირ სხედან), რაზედაც ზაქარია სწუხდა — რა იმის შესაფერისი ვარო... როცა დრო ჰქონდა, თუ შემხედებოდა ხოლმე, საუბარს გამიბამდა... მთაწმინდაზე სიარული უყვარდა. ერთხელ ერთად ავიარეთ, აკაკიმ ალ. გრიბოედოვის სამარეს გადახედა, დიმიტრი ყიფიანის ძეგლის წინ შესდგა, უფრო დიდხანს ილიას სამარის წინ მგლოვიაჩე საქართველოს გამომხატავ ძეგლს შეაჩერდა.

— აი, მაღალი ჭილღო ქვეყნის სამსახურისათვის... დიმიტრის შუბლში — ქვა, ილიას — ტყვია!...

დუმბილით მივსდევდი. ჩამოვსხედით და თბილისს გადმოვხედეთ. მისი თვალი პირველად ნარიყალას გასწვდა, შემდეგ — მეტეხს, ბოლოს — კავკასიონის მწვერვალებს. ჩამავალი მზის უკანასკნელი სხივები კავკასიონის მთებს ელამუნებოდა.

— ბატონო აკაკი, რა არის თქვენი უმაღლესი სურვილი? — შევეკითხე ფიქრში წასულს.

— შინდა, რომ ჩემსა სატრფოსა
ვხედავდე თავისუფალსა!.. — გადმომიღიმა.

— ეს ხომ ცხადზე ცხადია, ყველამ ვიცით. სხვა?

— შინდა, რომ ბაღში დამმარხონ.
სადაც არ იყოს სხვა მკვდარი..
ზაფხულმა მწვანით შემოსოს
და თოვლს მაყრიდეს ზამთარი!...

მე საფლავს სივებს მტუორცნიდეს... — შესდგა, თითქოს სულს ითქვამსო.

— რა დროს სიკვდილია, ბატონო აკაკი, და რის დამარხვა. ...მე ანდერძს არ გეკითხებით.

— მაშ რას? — და გადმოხედა.

— მართლა რას ვეკითხები? — შევეფიქრდი და უნებლიეთ მივუგე: — ცხოვრებაში რა უფრო ძვირფასია, რომელი ძეგლია უმეტესად საპატიო? ადამიანის ცხოვრების გვირგვინი რა არის?

— სიკვდილზე ფიქრს მაშორებ, ძეგლზე კი მიმითითებ... არავითარი ძეგლი. არავითარი გვირგვინი.

ის შირჩენია ძვირფას ძეგლს,
ყოველგვარ სანახაობას,
რომ აქ უქმე დღეს ვხვდავდე
მოზარდულ ქართველ თაობას
აქ თამაშობდეს, ცეკვობდეს,
ეხორცებოდეს ქართველ ერს,
თავისებურად დამღერდეს
ძველებურ მრავალუამერს...

— წამიკითხავს.

— მაშ რაღას მეკითხები! — მომიგო და მკლავში ხელი გამიყარა. მთაწმინდიდან მძიმე ნაბიჯით დავეშვი!

ნ ა ლ ვ ე ლ ი

მსოფლიო ომის სამსხვერპლოზე ჩვენის ქვეყნისაგან მიტანილი მსხვერპლი ძალზე აღშფოთებდა მგოსანს. ღრმად დარწმუნებული იყო, რომ ეს დიდი ომი ჩვენის ქვეყნისთვის უამბოდ არ გათავდებოდა, მაგრამ როდის რა გველირებოდა, ეს კი ვერ წარმოედგინა... დიდის რწმენით შეპყურებდა მოსალოდნელ ცვლილებას, რევოლუციას...

თბილისში იგი ხშირი სტუმარი იყო „ქართული კლუბის“ (იგივე „ახალი კლუბი“).

თეატრის შესასვლელში შემხვდა. თითქო გუნებაზე არ იყო, წაღვლიანობა ემჩნეოდა. მივესალმე.

— ოჰ, ჩემს რედაქტორს გამარჯვება! — მითხრა და ხელი გამომიწოდა, მაგრამ ჩამჭიდა, — გამარჯვება, მაგრამ ლამის ვიჩხუბო! — რაზე, ბატონო?

— ლექსი მოგიტანეთ, რა ხანია... „ჩემი რწმენა“... თუ დაგეკარგათ, მართლა ვიჩხუბებთ, ხოლო თუ არ მოგეწონათ, რა გაეწყობა, ეს რედაქტორის უფლებაა... ოღონდ, არ დამიკარგოთ, შავიც არ უნდა მჭონდეს...

— „ჩემი რწმენა“?.. — შევეკითხე და შევფიქრდი.

— დაგვიწყებიათ კიდევ... თქვენ ასეთი არ მეგონეთ. ეს როგორ მოგიხდათ, ჩემო რედაქტორო!

— იქნებ ზოგიერთი ადგილი მომაგონოთ.

მგოსანი მცირე ხანს შეჩერდა, თითქო თავისთვის ფუჩუნებდა, შემდეგ მომიგო:

სიყმაწვილიდან მოხუცებამდე
ეს მაწვა გულზე, როგორც რომ ლოდი,
და ხალხის ჩვენში გამოღვიძებას
ერთხელ, ოდესმე მეც მოველოდი
მადლობა უფალს, რომ მოვესწარი.
ჩემი სურვილის აღსრულებასა
და ვით ბუღბუღი. დაბერებული
მეც დროს ვუგალობ, „ქებათ-ქებასა...“

— „ქებათ-ქებასა“? — სისხლი რომ იღვრება? — ჩავურთე ჩემს უნებლიეთ. აკაკიმ გადმოძახდა.

— მართალი არის, სისხლი იღვრება, მაგრამ მოითხოვს ამას ბუნება! — აქ შეჩერდა, თითქო სტრიქონები დაავიწყდა, ბოლოს განაცრთო:

მყარალ ბალახებთან ზოგჯერ უეცრად
იკრება ხოლმე ვარდი და ია
საქმე არ არის ერთში და ორში...
საქმეა მხოლოდ თვით იდეა...
ხალხი მღელვარებს, ვაშა მის ღელვას
ერთხელ ის მღვრიაც გაიწმინდება,
როცა ცხოვრება გამარჯვებული
კალაპორტშივე წმინდად ჩადგება...
ვერ შეაჩერებს ძალად ზამთარი,
როცა გაზაფხულს ეღება კარი..

— ეს ლექსი უფრო გრძელია, ძალიან დამავეალებ, თუ მომიძებნი...

— უეჭველად, ბატონო აკაკი! (მართლაც ვიპოვე და მგოსნის გარდაცვალების შემდეგ დაებეჭდე. იხ. „თეატრი და ცხოვრება“ 1915 წ., № 5, გვ. 8—10).

ხელგაყრილი ავიყვანე კლუბის კიბეზე. კლუბის დარბაზის შესასვლელში გამოვემშვიდობე და მაინც შორით გავაყოლე თვალი... მგოსანმა მძიმე ნაბიჯით გაიარა გრძელ ტალანში, მერე მოტრიალდა

და ჩქარა წავიდა. სახეზე ჩვეულებრივი ღიმი აღარ უკრთოდა, სამ-
შობლოს ბედი მწუხარების ღრუბლად გადაეკრა სახეზე. თოქო
იალბუზის მთას ქანლი მიჰსევიაო. გავხედე და მომავონდა მისივე
ლექსი:

აჩრდილილა ვარ წარსულის
და ლანდი მომავალსა!

ეს იყო ჩემი უკანასკნელი შეხვედრა აკაკისთან (მგონი დეკემ-
ბერში), მალეც მოვშორდი.

მეუცნაურა: აკაკის მე მუდამ მლიმარეს შეეჩვევივარ!...

შ ვ ა ვ ი ლ ბ ა რ დ ი

აკაკის გარდაცვალება ელდასავით მოეფინა საქართველოს (გარ-
დაიცვალა 1915 წლის იანვრის 25—26, ღამის 1 საათზე).

მთელმა საქართველომ ძაძა ჩაიცვა.

აკაკის გამოსვენებისათვის (საჩხერიდან) განვიზრახე იმ დროის
ახალგაზრდა ცნობილ მგოსანთა თაიგული შემერჩია და წამეყვანა.
ესენი იყვნენ (ანბანით): ალ. აბაშელი, ი. გრიშაშვილი, კ. მაყაშვი-
ლი, გ. ქუჩიშვილი და ალ. შანშიაშვილი.

მაგრამ მგონი თბილისის გუბერნიის დეპუტატთა საკრებულო-
მაც სწორედ ესენი დაასახელა.

თბილისიდან მაინც ერთ ვაგონში მოვხვდით. მე მიმქონდა ცო-
ცხალ ვარდ-ყვავილების თაიგული, რომელსაც ჩარკობილი ჰქონდა
ცოცხალივე ფოთოლ-რტოს წვერმოტეხილი კალამი.

— აბა, ვინ რას ფიქრობთ. რას იტყვიო, რას დასწერთ? — შევე-
კითხე, შემდეგ ალ. აბაშელს გადავხედე (გვერდზე მეჯდა): ანბანთა
რიგზე პირველი ხარ, დაიწყე...

— ძალიან მაღალია, დიდი... შევწედები? — მომიგო ფიქრში შე-
სულმა.

— როგორ დიდი?

— მე რომ მხატვარი ვიყო და ღვთის დახატვა მომანდონ, დედ-
ნად, ორიგინალად, აკაკის სახეს ავიღებდი... როგორ შევწედი!...

— სცადე!

ალ. აბაშელი ჩაფიქრდა. უბეში ხელი ჩაიყო, მაგრამ ცარიელი

ამოსწია, ვიფიქრე, ფანქარს თუ ეძებს-მეთქი, ფანქარი და (მგონი) უბის წიგნაკიც მივაწოდე. ვაგონი მიგვეპრობებდა. აბაშელმა ვაგონის რხევაში ფანქრით ჩასწერა შემდეგი სამტაეპიანის ლექსი:

ჩვენ ბევრი ვართ, შენს კალთაში, შენის ჩანგით გამოზრდილნი,
ვით ყვავილნი მრავალფერნი, ჩვენს შამულში ტურფად შლილნი.
ჩვენ შენს ხსოვნას ნათელ-მზიურს მოკრძალებით გარს ვეხვევით
და შენს ლოცვას მარადიულს ვიმეორებთ ყოველ რხევით.

ჩვენ სიმეზო შენი ჩანგის დავირიგეთ თითო-თითოდ,
გვსურს, მოძღვარო, შენი ღმერთი ჩვენცა ვაქოთ, ჩვენც ვადიდოთ,
ჩვენ ღვინძივით ჩვენს სიმღერებს, ყვავილებით დავამშვენებთ,
და გვირგვინად შეკრულ პანგებს შენს საფლავზე დავასვენებთ.
და თუ ჩვენი სიმთა ტალღა თამაშდა ვით ჩანჩქერი,
თუ შეგვემნათ ლოცვა წმინდა, ლოცვა შენი შესაფერი,
შენ მიიღე ის ღაღადო, ანთებული ვით პატრუქი, —
შენი შენვე დაგიბრუნდეს: მზეს უჩრდილოს — მთვარის შუქი!

საჩხერის სადგურიდან ფეხით გავუდექით მგოსნის ბინისაკენ, სოფელ სხვიტორს. გზის ორივე მხარეს ხალხი ჩვეულებობდა. აკაკის ეზო შორით შევნიშნეთ, ხალხით გაქედილიყო. ცხედარი გამოესვენებინათ. გარს შემოხვეოდნენ საქართველოს ყოველი კუთხის შვილნი. გავწიე კუბოსაკენ, გულს თაიგული დავადე... ის იყო კუბოც დასძრეს.

ერთ მაღალ ჩოხიან კაცს ხელში ვეება ყვავილბარდა ჭვარი ეჭირა და აქეთ-იქით ტრიალებდა: „ბოშო, ამას ვინ გოუმძღვარებს!“ შევხედე, — მშვენიერება რამ იყო, თითქო ხელოვან ბუნების — მერყველ ოსტატს ამ ყვავილბარდში აკაკის შემოქმედების ნაირფერობა, სინაზე და სილამაზე გამოეხატნა.

არც კი შევფიქრებულვარ, ხელი გავუწოდე, ჩამორთმეული ყვავილბარდა ჭვარი შევამალლე და კუბოს გამოვეძიე.

ჩამოვიარეთ ორლობეები. რამდენიმე ადგილას შქერის თალები აღეშრათათ. გზაზე ცხედარს იასა და ვარდ-ყვავილებს უფენდნენ... გზის ორივე მხარეს აუარებელი ხალხის შეუწყვეტელი ქვითინი ზარივით მოისმოდა. არ მახსოვს, ვისმეს ვინმე ასე გულმდუღარედ დაეტიროს. პროცესიას ფირზე იღებდნენ.

საჩხერეს სადგურს რომ მივეუახლოვდით და ფერდობზე დავეშვით, მიმოვიხედე, გზის აქეთ-იქით, ბაღჩა-ბაღები ღიღითა და პა-

ტარით, ქალითა და კაცით იყო მოფენილი, ყველა მუხლს უყრიდა მიცვალებულს. ასეთი რამ ჩემს დღეში არ მენახა. ერთი ღობის ახლო მდგომ დედაკაცისაგან მომესმა ქვითინი:

— ვაი, რა უბედური ვართ! იმერეთს ერთადერთი დიდი კაცი გვყავდა, და შენი თავიც საქართველომ წაგვართვა, რად გვეშველება ჩვენ ბედშავებს!...

და აქვითინდნენ!..

ეს სიტყვები გულში ლახვრად მომხვდა!

„ჩონგური“

მიცვალებული სადგურთან მივასვენეთ. აქ ფანჩატურები იყო გამართული.

დაიწყო სიტყვები, ერთ მეორეზე უკეთესი, ცეცხლის მომდები, იდეური, ეროვნული და პარტიულ-რევოლუციური: ვისაც რა გულის ტკივილი ჰქონდა, აქ გადმოშალა აკაკის სახელთან დაკავშირებით! იწყებოდა აკაკით, თავდებოდა აკაკით.

იმავე ჩოხოსანს ვთხოვე ორიოდ სიტყვის ნება მოეცა.

— კი, ბატონო, — მომიგო იმერული თავაზიანობით, — აგერ გაათავებს და... მართლაც, წინა ორატორმა სიტყვა გაათავა თუ არა, ჩოხოსანმა მომმართა:

— ინებეთ, ბატონო!

შევდექე მაგიდაზე. ირგვლივ ზღვა თვალი მომაშტერდა. ხალხი ყურგამახვილებით მისმენს, მე კი ჩემი გულის ნადები მინდა მიზანში ვტყვორცნო და ეს წუთიც დადგა:

— საყვარელო აკაკი, შენ გვიმოძღვრებდი, რომ „ჩონგური საქართველოა“... — ვთქვი და შევდექი. მტირე პაუზის შემდეგ ისევ „ჩონგური საქართველოა“... კვლავ გაეჩერდი. ალბათ იფიქრეს, ლექსი დაავიწყდაო და ირგვლივ ზღვა ხალხმა მომძახა: „სიმები ჩვენ ვართ ყველაო!“...

ქრუანტელმა დამიარა... დიახ-მეთქი: „ჩონგური საქართველოა, სიმები ჩვენ ვართ ყველაო“, მივუგე და ჩემი სიტყვა იმ დედაბერი-სა და ყველა იმათ წინააღმდეგ მივმართე, ვინც ჭერ კიდევ ვერ გამოფხიზლებულიყო და მთლიან საქართველოს ვერა სცნობდა განუუმართე, რომ აკაკი მთლიანი საქართველოსთვის იბრძოდა. მთლი-

ანი საქართველოს გული თბილისია, ხოლო ამ მთლიანობის მოციქული აკაკი ამ გულში უნდა დაიკრძალოს...

• • •

მატარებელი დაიძრა. მთელი ხალხი ლიანდაგის აქეთ-იქით მუხლზე დაემხო ქედმოხდილი. მოისმა გულსაკლავი ქვითინი. ასეთი რამე არა თუ არ მინახავს, არც ზღაპრად მსმენია, არც ერთი გვირგვინოსანი მეფის ასეთი დაკრძალვა არ გამიგონია.

ყველა გრძნობდა, რომ ამ წუთიდან უკანასკნელად ემშვიდობებოდა ცხედარს, რომლის სიცოცხლემ წამებული ერის განცდები ზიდა, ზარდა, გამოამჟღავნა და საშვილიშვილო ანდერძად ერის აღდგენა დაგვიტოვა. არა მხოლოდ ის, — რომ იგი იყო დიდი მოქალაქე და ყველა გაჭირებულის გულშემატიკიარი... იმერეთიდან ამერეთს მოესვენებოდა ერის მთლიანობის მოციქული!

რომელიდაც სადგურზე შორი სოფლებიდან ჩამოსულთ მუხლთმოყრით თაყვანი სცეს თავის მეუფესა და სულის მესაიდუმლეს.

სიტყვებსა და ლიტანიას დასასრული არ უჩანს!

შემშლილი ვიგრძენით. შევუხვით იქვე სასადილოდ, — რესტორანი თუ დუქანი იყო. ჩვენმა შესვლამ იქ მყოფთა ყურადღება მიიპყრო, ზოგნი ფეხზე წამოგვიდგნენ. მოვეწყეთ ცალკე მაგიდაზე. სასადილო გაქედილია ხალხით, მაგრამ ჩვეულებრივ ღრიანცელს ვერ შენიშნავ, თითქო კედლებიც გრძნობენ, ამ წუთს მათს მახლობლად. ვაგონში რა ძვირფასი ცხედარი ასვენია.

მსოფლიო ომის გახურებულ ცეცხლში, როდესაც სისხლის ზღვები იდგა და ამ ზღვაში ჩვენი ქვეყნის ასიათასობით ახალგაზრდა იხრჩობოდა, აკაკიმ სული განუტევა! ვერ ელირსა ნანატრის შესრულებას, მაგრამ აკაკის იდეამ გაიმარჯვა: მისი ცხედრის ირგვლივ მთელი საქართველო შემოიკრიბა... უცხო ტომთაც კი მიუსამძიმრეს ქართველ ერს.. თბილისს არ ენახა ისეთი დიდებული სანახაობა, ხალხის ერთის გრძნობით აღტყინება მიმართულების, ეროვნულობისა და სარწმუნოების განურჩევლად... აქ იყო მთელი ერი... კუბოს ერთი გვირგვინი მიუძღოდა — „აკაკის საქართველოსაგან“, მაგრამ ერთ გვირგვინში საქართველოს გრძნობა იყო ჩაქსოვილი.

სხვათა შორის, ჟურნალ „ნაკადულის“ რედაქტორის ნინო ნაკა-

შიძის თაოსნობით, ეროვნულ სამოსში გამოწყობილი ბავშვები აკაკის ცხედარს გზას ვარდ-ყვავილებით უფენდნენ. ეს იყო მომავალი საქართველოს სიმბოლო. თბილისის მთავარ მოედანზე ნიკო ნიკოლაძემ თავის სიტყვაში თქვა:

— შეხე, აკაკი, რა ღიდი ლაშქარი გყოლია, მხოლოდ შტაბია საქირო.

მამულთშვილობის მოცემა

აკაკის გარდაცვალების გამო 1915 წლის თებერვლის პირველს, ჩემი ჟურნალის „თეატრი და ცხოვრება“, № 5) მეთაურში ვწერდი:

„შოთას სწორუბოვარი მემკვიდრის ბაგენი დაღუმდნენ. ველარ ესპერეტო შექურა აკაკის, ჩვენი ერის სულისკვეთებათა მესაიდუმლესა და სიამაყეს... ველარ ესპერეტო, მაგრამ იგი ჩვენშია, იგი ჩვენა ვართ — სრულიად გათვითცნობიერებული საქართველო...

— ...მრავალტანჯულმა ქართველმა ერმა წარმოშვა იგი და მანც, ვითარცა ღირსეულმა შეილმა, მიწიერთა შორის რჩეულმა, რეთიურის სიძლიერით გამოჰხატა მშობელი ერის ტანჯვა-ვაება, იმედი-სასოება და ღრმად გულში ჩაგვინერგა, შეუდრეკელ რწმენად შთაგვაგონა, რომ ჩვენი სამშობლო.

არ მომეცდარა მხოლოდ სძინავს
და ისევე გაიღვიძებს...

იგი მარადის ერთობის მქადაგებელი იყო და აკი იმიტომაც შეიქმნა საქართველოს გული...

სამოც წელზე მეტს ემსახურებოდა ღვთის ბოძებულ ჩანგით მშობელს ერს და მარადის გმირებს ეძიებდა მისი „დაფი და ნალარა“!

...იგი, უპირველეს ყოვლისა, არა თუ ლექსთა მთხზველი, არამედ უდიდესი მოქალაქე-მასწავლებელი იყო და საკუთარ გრძნობის გამოხატვაშიაც კი მთელი ერის, ხალხის გრძნობა-მისწრაფებათ ჰხატავდა..“

ხოლო იმავე წლის „თეატრი და ცხოვრების“ № 6-ის მეთაურში „მშვიდობით სულის მეფე!“. სხვათა შორის, ვწერდი:

„...ის, რაც ათეულმა საუკუნეებმა ვერ შესძლო: ამერ-იმერეთის

შეკავშირება, სამ სამეფოსა და შვიდ სამთავროს ერთ მთელად გადაქცევა, სრულიად საქართველოს გაერთიანება, — შენ შესძელ, შენ, ხალხის ფიქრთა მესაიდუმლე, მშობელი ერის სულის მეუფე და რაღა დაგანადვლებს ასე ვალმოხდილს?!

შემოიკრებენ შენს გარშემო არა მზაკვრულად, იძულებით, სათვალსეიროდ, არამედ შენდამი ღრმა სიყვარულით და პატივისცემით აღვსებულნი... „საქართველო აღსდგა მკვდრებით!“

და ამაზე მეტს სხვას ხომ აღარაფერს ეძიებდი?

მშვიდობით, ჩვენო სულის მეფე, სილამაზისა და მაღალმისწრაფებათა მომღერალო, სიყვარულისა და ძმობა-გრძნობის მქადაგებელო, კაცთა გრძნობა-გონების ღვთაებამდე ამამალლებელო!..“

3 ა ქ ა - ფ შ ა ვ ე ლ ა

ვაჟა რამდენაც მწერლობაში იყო თავისებური და განსაკუთრებული, იმდენადვე კერძო ცხოვრებაში — იგი სხვებს არა ჰგავდა.

თავისებური იყო გარეგნობით, ჩაცმა-დახურვით, მიხრა-მოხრით, სიტყვა-პასუხით, ლექსთა კითხვით...

შუა ტანისაზე უფრო მაღალი, წელში ამოლტილი, სახე გამხდარი, უფრო ხმელი, ბოლო ხანებში ციმბირის წყლულით ცალთვალ-ატირებული, დინჯი, დარბაისელი, თავაზიანი. ხანდახან იფეთქებდა ხოლმე, მაგრამ სულის სიმშვიდეს მუდამ ინარჩუნებდა, არ ვიცი რითა, მაგრამ ვაჟას მიხრა-მოხრასა და ლაპარაკს რომ ვუყვირდებოდი, უნებლიეთ ზეზვა, ლუხუმი და სხვა მსგავსნი გმირნი წარმომიდგებოდნენ ხოლმე.

მეტად სადად იცვამდა, უბრალო, სოფლელი ფშაველი გლეხისაგან ვერ გაარჩევდით. მუქი ფერის მოშავო ან მოყავისფერო ჩოხა, შალის საკანკეები, უყელო ჩუსტები, ტყავის ქამარი, გალიბანდის ქუდი, მოყვითალო ყაბაღახი, — აი, მისი მორთულობა, განუშორებელ ნაბლითა და ხანჭლით.

მიხრა-მოხრა — ვაჟაკური, სიტყვა-პასუხი — დინჯი, უფრო „მკვანე“, „გარეული“, ლექსთა კითხვა — თითქო გაბრუებული, საიდუმლოებით შთაგონებული ქურუმის იდუმალი ლოცვა...

თბილისში ჩამოსვლისას ყელზე მოგდებულ მაუდის ყაბაღახში განუშორებლად ელავა ღორის ლურთი, ხმიაღის ღორის ქონიანი ნატეხი, სარედაქციოდ დაწერილი ლექსები, პოემები, წერილები და ლესინგის „ლაოკოონი“, რომლის ყდის ერთი მხარე შერუჯულ-შეცვეთილი იყო, ფურცლების ნაპირები — შექონილი.

როგორც ცნობილია, ვაჟა მწერალთა ოჯახის წევრი იყო არა

მხოლოდ ზოგადი გაგებით, არამედ ოჯახური მოდგმითაც. მაშამი-
სი, სოფლის მღვდელი პავლე რაზიკაშვილი, განთქმული მოლექ-
სე-მოშირი იყო, უფროსი ძმა, გიორგი—მოპუბლიცისტო მწერალი,
მეორე ძმა, ნიკო, ბაჩანის ფსევდონიმით, — ცნობილი პოეტი, მე-
სამე ძმა, თედო — ნიჭიერი საბავშვო მწერალი, საუცხოო ლექსე-
ბისა და მოთხრობების მწერალი, ქართლ-კახურ ზღაპართა შემკრე-
ბი, მეოთხე ძმა, შიშინა — მელექსე...

ჩვენს მწერლობაში გაჟა-ფშაველა შემოვიდა უჩუმრად, სადა,
ფშაური, „გაუჩორკნავი“ ლექსებით. მისი ბუმბერაზობა პირველად
მხოლოდ დიდმა ილიამ შენიშნა, როდესაც „ივერიის“ რედაქციაში
თავისი ახალგაზრდა თანამშრომლის პოემა „მოხუცის ნათქვამი“ წა-
აკითხეს.

მანამდე, გორის საოხტატო სემინარიის დამთავრების შემდეგ,
ვაჟამ სოფლის მასწავლებლობა დაიწყო (თონეთში), მაგრამ ვერ შე-
ეგუა. აქედან იგი იმ დროის ერთადერთ გაზეთ „ივერიაში“ მი-
იწვიეს თანამშრომლად.

მისმავე მომწვევმა, ცნობილმა მოლექსე-მწიგნობარმა იაკობ
მანსვეტაშვილმა („დონ-იაგომ“), მას თავისი საკვირაო ფელეტონე-
ბისათვის („უცხოთა შორის“) უცხო გაზეთებიდან პატარ-პატარა
ამბების თარგმნა მიანდო. მაგრამ ვაჟი ამ საქმეს ვერ შეეწყო, სხვისი
ნაცოხნის ლექვა ვერ მოეხერხებინა, და უცხო გაზეთების ჩხრეკის
ნაცვლად, ლექსებს წერდა. ერთხელ საჭირო მასალის დროზე მო-
უშაადებლობით განაწყენებულმა „დონ-იაგომ“ თავაზიანი ლიმილით
მიმართა:

— აბა, ფშაველო, ესე რომ არ გამოდგება! მე შენ რა დაგავა-
ლე, შენ კი... შაირებს მოჰყოლიხარ.

— არ გამოდგება და ნუ გამოდგება, — მიუგო „მკვახელ“ ვა-
ჟამ, ქუდს ხელი დასტაცა და წამოხტა. ამ დროს ილია შემოვიდა,
მისი ყოჩელი ნაბიჯი, ყოველი მიმოხრა ირგვლივ მყოფთა შემბორკ-
ველი იყო.

— რა ამბავია? — იკითხა.

— ბატონო ილია, ამ ფშაველს საგაზეთო მუშაობა მიევანდეთ,
ამის მაგიერ, შაირებს მიჰყოლია...

— ვინ ფშაველია?

— ამ წინაზე რომ ხელნაწერი „მოხუცის ნათქვამი“ მოგართვიო,
მისი ღამწერი.

— „მოხუცი ნათქვამის“ დამწერი? — ყურადღებით იკითხა ილიამ, ახალგაზრდა ფშაველს ახედ-დახედა და შეეკითხა:

— ვაჟო, მართლა შენ დასწერე „მოხუცის ნათქვამი“?

— დიახ.

ილია კიდევ უფრო დააკვირდა: — შენია იქ ნათქვამი:

აჩწევთა შალის მთისათა
ნეტავ რად უნდა მკებარი?

— ჩემი გაზღავთ...

ამის შემდეგ ილიამ კალმისტარი ყურზემოღან გადმოიღო, მაგიდაზე დასდო და ღინჯად წარმოსთქვა:

— ყმაწვილებო, დღეიდან ილია ლექსებს ველარ დასწერს, არც პოეტივ, რადგან დიდი პოეტი მოდისო...

ესა სთქვა იმ დროს კერპად გადაქცეულმა, ქართველთა ჰირი-სუფალმა, ქარველთა ყოველნაირი საქმიანობის მესვეურმა, დიდმა ილიამ, იმ დროის ერთადერთი ქართული გაზეთის „ივერიის“ რედაქტორმა და სულის ჩამდგმელმა.

— ყმაწვილებო, სახარე ხარს სასკორეში შეეტყობა როგორი ხარიც დადგებო, ამ ფშაველ ვაჟს გაუფრთხილდით, — დასძინა მანვე*.

აქედან ცხადია, ახალგაზრდა მწერალს რა ფრთები შეესხმებოდა.

და მართლაც, ამ დროიდან ვაჟას სამწერლო შემოქმედება გასაოცრად გაიზარდა, ამასთან ერთად, გაიზარდა მისი სახელიც, თუმცა, მისი ფშაური კილო თითქმის ყველას ეხამუშებოდა და, ვაჟასთან შედარებით, იმ დროს მისი ძმა ბაჩანა უფრო დიდ ფშაველ პოეტად იყო მიჩნეული.

გასული საუკუნის მიწურულს, დაახლოებით 90-იან წლებში ქართული საზოგადოების ცხოვრებაში რამდენიმე დიდი ამბავი მოხდა: ტფილისის სემინარიელთა ამბოხება, ალ. ყაზბეგის (1893) გარდაცვალება, ეგ. ნინოშვილის (1894) გარდაცვალება (რასაც მე-

* ეს ამბავი მიაშო გიგა ყიფშიძემ, მასში ცოტა რამ სხვაგვარადაა, ვიდრე ე. მანსვეტაშვილის მოგონებაში („ჩემი წარსულიდან“), მაგრამ ძირითადი, ილიას მიერ ვაჟას აღიარება და წაქეზება, ორივეგან დასტურდება.

სამე დასის“ ჩასახვა მოჰყვა), ნ. ბარათაშვილის ნეშტის განჯიდან გადმოსვენება და დიდუბეში დაკრძალვა (1895), ალა მაჰმად-ხანის მიერ ტფილისის აოხრების ასის წლისთავის პარაკლისი (1895) და სხვა, რომელთაც ხალხში აგერ-ეგერ გაღვიძების სხივებში შეა-შუქებს და ხალხოსან-დემოკრატთა მოქმედებას გზა გაუკაფეს. ეს ის ხანა იყო, როდესაც ეროვნულ-პატრიოტული მისწრაფებანი თან-დათან ფრთებს ისხამდა.

ალა მაჰმად-ხანის მიერ ტფილისის აოხრების ასის წლისთავის პარაკლისზე ეყამ აბჯარ-ჩაჩქანოსანი თუშ-ფშავ-ხევსურნი ჩამო-იყვანა, პირველად აქ შეეხვდი პოეტს. შემდეგ „ქმწ-კგ. საზოგადო-ების“ წიგნის მაღაზიაში შიო მღვიმელმა გამაცნო. გაცნობისთანავე ჩემი დიდი ხნის ნატვრა გაუუზიარე: — ნება მომეცით, პოემე „ბახ-ტრიონი“ ცალკე წიგნად გამოვცე-მეთქი. ჩემი საქმიანობა და გვა-რი რომ შეიტყო, სიამოვნებით შემომღიპა:

— ჩემი წინაპრის სისხლი გდგომია...

— როგორ თუ თქვენი წინაპრის სისხლი?...

— იმედა ჩემი წინაპარი იყო...

— ხუმრობთ თუ დამცინით!..

— როგორ გეკადრებათ...

იხუმრა თუ მართალი სთქვა, არ ვიცი, მაგრამ იმ დღეს მეგობ-რულად ერთად ვისადილე. პოემის გამოცემის შესახებ აზრი ჩემს ამხანაგსაც* გაუუზიარე, ეყას ჰონორარის ანგარიშში ფულის ნაწი-ლი მივეცით, თან 100 ცალი წიგნი შევპირდით. ამიერიდან მეგობ-რები შევიქენით და როცა კი ჩამოვიდოდა, ჩემთან იყო ზოლმე, მთაწმინდაზე.

ერთ საღამოს ჩვენი სახლის პატრონის ივანე გოგიაშვილის ვა-ჟიშვილს ანტონს ეწვია თბილისელი ლითოგრაფი, რომელმაც, სხვა-თა შორის, განაცხადა, რომ მათი ლითოგრაფია საუცხოო სურათებს ბეჭდავს, მაგრამ საქართველოში ამ საქმეს ჯერ კიდევ დიდი გასაფა-ლი არა აქვს, უფრო მეტად უცხონი სარგებლობენო.

ეს სიტყვა გულში მომხვდა. კაი ხანია ოცნებად მქონდა, რომ წიგნები დასურათებული გამომეცა. შემთხვევით ვისარგებლე და ლითოგრაფს შევეკითხე:

* იგულისხმება ი. იმედაშვილის კომპანიონი საგამომცემლო საქმიანობაში, სპირიდონ კელიძე (კ. ი.).

— რა ელირება, რომ ამ პოემის ათიოდე სურათი დავბეჭდოთ?

— სურათები დაახატვინეთ და სხვაზე მოვრიგდებით...

— მართლა რომ კარგი იქნება, თქვენ შესრულება სთქვით, — დასძინა გოგიაშვილმა.

— მაინც მხატვრობაში ჩხირკედელაობ და აბა სცადე, — ვუთხარი გოგიაშვილს.

— როგორ უნდა დაიხატოს? — შეეკითხა გოგიაშვილი, რომელიც ხაზვა-ხატვას მისდევდა.

— თუ ქვაზე გსურთ ქვაზე დაიბეჭდოს, ქიმიური ფანქრით უნდა დაიხატოს საგანგებო ქალაქზე და ამ ქალაქსაც მხატვარს მე ვუშოვნო.

„ბახტრიონის“ სურათების მოხაზულობა მოსაზრებული მქონდა. მაინც ვაჟას შევეკითხე — რა სურათებში უნდა ყოფილიყო, როგორი ტანისამოსიც და სხვა. ვაჟამ ზოგი რამ შეგვიყვანა. ამ დროს ერთი კურიოზი მოხდა. როცა პოემაში წიწოლას ხეზე ჩამოხრჩობის სცენა წაეკითხე:

მუხაზე ჩამოკიდული,

კაცი სჩანს სამკლავიანი...

ანტონ გოგიაშვილმა წამოიძახა: — დახე, ფშავლებში სამ მკლავიანი ხალხიც ყოფილაო.

ვაჟამ გაიღიმა და დინჯად მიუგო: — სამ მკლავიანი კი არა, სამკლავიანი. მკლავზე წამოცმული საომარი სამკლავით, რკინის საფარით... ბარელნო, ასე როგორ დაგვიწყებიათ მშობლიური ენა...

ყველა სურათი რომ მოვისაზრეთ, ვაჟამ კმაყოფილებით წარმოსთქვა: — კარგი იქნება.

— რას ამბობთ, ჩემი ნათიბნებით თუ შეამკეთ წიგნი, ძლიერ კი დაგიმშვენდებათ, — თქვა ანტონმა.

— „ბახტრიონი“ წაიკითხე და თუ გაიგე, დასურათხატებაც არ გაგიჭირდება, — მივუგე.

— მართალია, მართალი, — დამიდასტურა ვაჟამ და წააქეზა ანტონ გოგიაშვილი.

ანტონი დავითანხმეთ, სურათები დავახატვინეთ და წიგნიც გამოვეცით, რომელსაც წავუძღვარეთ გ. ყიფშიძის მიერ ჩემის თხოვნით ვაჟაზე დაწერილი კრიტიკული წერილი. ამ გამოცემის შესახებ ტფილისის რუსულმა გაზეთმა «Новое обозрение»-მ გულთბილი

ცნობა მოათავსა, ხოლო შენიშნა კი, — «Только иллюстрации вышли аляповато», თუმცა, ვაჟას კი მოეწონა.

ანტონ გოგიაშვილისათვის ეს პირველი ნაბიჯი, და ვაჟას წაქეზება იმდენად ილბლიანი გამოდგა, რომ მან მხატვრობას მიჰყო ხელი და მოკლე დროის განმავლობაში შესანიშნავი მხატვარი-ეთნოგრაფისტი შეიქმნა. მისი ნახატებით შემკული იყო „კვალი“, „ცნობის ფურცლის“ სურათებიანი დამატება და სხვა, ხოლო გამოცემა ისე ჩქარა გავრცელდა, რომ შემდეგ რამდენჯერმე გამეორდა და ავტორის გამოცემითაც კი დაიბეჭდა.

• • •

ერთხელ ვაჟა სადამო ხანს მეწვია, ღორი ჩამოვრეკეო. შევატყვე, უკმელი იყო. წიგნის სავაჭრო მივკეტე, ადამიას საჩაიეში წავიყვანე და ჩაი ფუნთუშებით მოვითხოვე.

— სარეცხს ხომ არ მარეცხინებ! — მითხრა.

ვიფიქრე, ჩაი არ ეამება-მეთქი და მაწონი მოვითხოვე.

— ეს რაღაა, ჩემს ღლეში არ მინახავს! — მითხრა ღიმილით.

ვითომ დაცინვა ვერ შევნიშნე და მსახურს გავძახე: — ძმობოლო, ჩქარა ერბო-კგერცხი.

— ალბათ შენი ჯიბის საქმე ჰანდრაკულად არის, რომ მთიდან ჩამოსული ფშაველისათვის ერთი ხელადა ღვინო ველარ მოგიხერხებია...

— უცატრავად, ჩემო ვაჟა, ეგეც იქნება — მივუგე და მსახურს ზევაძახე — მაწონი საჭირო აღარ არის და მეორე მაგიდაზე გადავდგი.

— მოიცა, — წამომწვდა ვაჟა ხელში, მაწონი ჩაიში ჩაასხა, კოვჩი მოუღრია და გადაჰკრა. — ამოღებულნი ხმალი უთმრად აღარ უნდა ჩაევოს ქარქაშშიო... ვინა გგონივარ, რომ ნადუღი წყლით გავიკყვიო... ქართველ კაცს თუ ღვინო არ დააღვინე, როგორ ეტყვი, პური გაჰამეო... სადმე სარდაფი მოვნახოთ...

ის იყო სარდაფისკენ უნდა გავძლოლოდი, რომელშიაც ჩასვლა მაინცდამაინც არ მესიამოვნებოდა, რომ უცებ მოვისაზრე:

— ვაჟა, სწორედ ბედზე გამახსენდა! წავიდეთ.

გზად სანოვაგე ვიყიდე და სახლში ავედი. განჭინიდან ორი

კვარტიანი გადმოვიღე, ღვინო დავასხი და ვაჟას მივაწოდე. ჰიქა გამოსცალა თუ არა, სახე დაეკმუჰნა და მითხრა:

— კაი მოგივა, კაი ღვინო დამალევიწე, ვაჟას ამაზე მეტად არ აფასებ? იქნებ ფიქრობ, ფშაველია და ყველაფერს მოინელებსო...

ბოთლს ჩავსუნე, პირკატა მეცა, — ვაი, შენ ჩემო თავო, — შეეწუხდი. განჯინაში ოცდარვა კვარტიანი მქონდა შენახული და ყველა დამძარებულებიყო...

— ეგ შენი ყისმათი ყოფილა, ჩემო ლუკა, თუ დამიჯერებ, რაც სოფლიდან ჩამომიტანეს, განჯინაში შევიწახე და ერთხელაც არ გამისინჯავს. ხომ იცი, რომ არა ესეამ.

თურმე განჯინის მოსაზღვრე კედელში ბუხარი ყოფილიყო ჩატანებული და იმის სიცხეს გაეფუჭებინა ღვინო.

— ძუნწის საქმე აგრეა, — მითხრა ღიმილით ვაჟამ, — არც თვითონ ირგებს, არც სხვას არგებს.

მე უკვე კარებში გავდიოდი ღვინის მოსატანად, ჯდარ გამიშვა, — მართლა ლოთი ნუ გეგონებო. რამდენიმე ლუკმა შეირგო და ყაბალახიდან ვიწროდ დაწერილი, ორად მოკეცილი რვეული ამოიღო. ამასობაში ორი მეგობარიც მეწვია.

ვაჟა შემეკითხა: — ჩემმა „ბახტრიონმა“ ხომ არ გაზარალაო.

— ვაჟას სახელი ვის აზარალებს-მეთქი?..

— ჰოდა, — მომიგო ნასიამოვნებმა, — უნდა გადავეშვათ ბახტრიონ-გალავანზედა... ახლა მომისმინე, — მითხრა და გადაშალა „პაოს და ქართლოს“.

ვაჟამ თავისებური, სადა, მაგრამ მეტად მეტყველი კილოთი დაიწყო კითხვა, თითქოს ბაგეთაგან სიტყვები კი არ მოისმოდა, ცხოველი სურათები გამოკრთოდა, ცეცხლის ნაპერწკლები ცვიოდა... ეს პოემა შევიძინე და ოცი მანეთი ჰონორარი მივეცი.

იმავე ხანებში ვაჟა ერთ საღამოს რედაქციიდან განაწყენებული დაბრუნდა.

— დიდი ილიასაგან ნაკურთხი ჩანგი ვილაც ვაჭრებმა უნდა დამიწუნონ? ესლა მაკლდა... ეგენი კიდევ მოიკითხავენ ვაჟას!

— იქნებ ენის გამო დაგიბრუნეს, ზოგიერთს შენი ენა არ ესმის.

— ჩემი ენა არ ესმით?! ვაი, ჩვენს ყოფას... ბარელნო, ეს რა დაგმართნიათ! ეს როგორ მოხდა, რომ ნამდვილი ქართული ველარ გაგიგიათ?..

— ვინ იცის, ნამდვილი ქართული სადაა?

— როგორ თუ სადაა?.. ბარში რომ ჰქუა დაიკარგება, მთაში შეიბუღდესო!.. ენას რაღა დაემართა! თქვენ იქნება ქალაქური ალ-თაი-ბალთაი ქართული გგონიათ!...

— მაინც გასაგები უნდა იყოს!..

— მერე ხალხი ხომ თავის ენით უნდა ავალაპარაკო. — ყოველ-მხრივ გზას მიჰყვება:

„მომამბესა“ და სხვათ ემდუროდა, რომელთაც ზოგიერთი ნაწე-რის დაბეჭდვა დაეგვიანებინათ და უკან გამოერთვა, ზოგზე ეთ-ქვათ — ვერ დაუბეჭდავთო.... ვგონებ, უფრო ჰონორარის მიუცემ-ლობის გამო.

და ეს გარეგნულად სადა, უბრალო კაცი ცოტას იტყოდა, მაგ-რამ ისე მკვეთრად, რომ მის შინაგან ძალას ყველა იგრძნობდა.

რედაქციები მაინც ვაჟას დიდის პატივით ეპყრობოდნენ, რად-გან მისი ყოველი ახალი ნაწარმოები ჟურნალისა თუ გაზეთის და-მამშვენებელი იყო.

ვაჟა იმდენად თავისებური გახლდათ, რომ როგორც იტყვიან, როცა ვინმე ჰქუაში არ დაუჯდებოდა, უცებ გაშორდებოდა ხოლმე, კომპრომისი არ იცოდა.

ერთხელ თბილისის ვაჭრებზე ბრახს ანთხევდა: თითო ღორს სამ მანეთად ვაძლევ, — თოთხმეტ აბაზზე მეტს არ მოგცემთო... ამით ისე იყო გაჯავრებული, რომ თუმცა ფული უქირდა, მაინც ღორი დაირეკა და სოფლისაკენ გაუყენა, — დაე, ისევ მგელმა დაჭამოს, ქალაქის ვაჭრებს კი არ შევაქმევო. ამ უკან დაბრუნების დროს ერ-თი სახიფათო ამბავი შემთხვევოდა, რომელიც შემდეგში შევი-ტყვე...

ღორის უკან გარეკვის დროს სადგურის მოშორებით, დიდუბე-ში, მისრე გზის დარაჯმა გზა გადაუჭრა, რკინიგზაზე, გადასვლისათ-ვის ერთი ღორი უნდა მომცეთ.

— ჩამომეცალე და შარზე ნუ შემაყენებო, — მიუგო ვაჟამ.

— როგორ თუ შარზე გაყენებ, შე ჰოტროველა ფშაველო, ხელ-მწიფეს ზარალს აძლევ და შარზე ნუ მაყენებო! — გადაუძახა მე-ისრემ და ღორს წინიდან მოუბრინა...

— ძმობილო, გეუბნები, შარზე ნუ მაყენებ, მე ჩემი ბოლმაც მე-ყოფის.

— ჯერ ღორი მომეცი, თუ გინდა ჟანდარმებს არ დაუეძახო და

მერე რამდენიც გინდა იშარე, — დასკეცელა მებისრემ და ღორი უკან გამოირეკა.

— აი, შენი ღორი, შე მართლა ღორი შენა... — შესძახა ვაჟამ და უცებ ყურისძირში ისეთი სილა გააწწა, რომ მოჩხუბარი წატორტმანდა. ვაჟამ ღორი მოაბრუნა, მებისრემ გასტვინა და ჟანდარმიო — დაიძახა.

ჩქარა ჟანდარმიც მოვარდა, ვაჟას ხელი სტაცა.

— როგორ თუ ხელმწიფის კაცი გალახა, ჩქარა პოლიციაში წამოიყვანეთო.

ვაჟა არა ნებდებოდა, — თავი გამანებეთ, ღორი არ დამიფანტოთ.

— ღორებიანათ წამოიყვანეთო.

ზოლოს ვაჟა მაინც გაჰყვა, ღორებიც მიუდიოდა. სადგურის მორიგემ ღორები რომ დაინახა და იქვე „ხებრე მელორე“, იფიქრა, ეს არის საშობაოდ საკლავი გამიჩნდაო და შეუყვინრა:

— როგორ ბედავ, ხელმწიფის კანონს არღვევ, აკრძალულ გზაზე დადინხარ...

ვაჟა არ შეუშინდა: — თავი გამანებეთ, მართლა სახელმწიფო გზაზე ნუ მელობებით... ამაზე უფროსმა დაიღრიალა: — ბიჭებო, ღორები ჩამოართვით და ეს „ხებრეც“ დაამწყვდიეთო.

ვაჟა მაინც ეურჩებოდა — თავი გამანებეთო და ღორების გამლალავთ წინ გადაეღობა.

— რაკი თავს აღარ მანებებთ, რაც მოგივათ, თქვენ თავს და აბრალეთო, — უთხრა წმინდა რუსულით ვაჟამ, მიუჯდა საწერ ქალღალდს და გუბერნატორის სახელზე არზის წერა დაიწყო. გვარსა და სახელს „რიგვე ვაჟა-ფშაველა“ რომ მოაწერა, მორიგეს შეკრებილთაგან ერთმა წასჩურჩულა: — ვაჟა-ფშაველა ყოფილა, ცნობილი პოეტი, მახეში გაბმულხართო...

— ნუთუ თქვენ ვაჟა-ფშაველა ბრძანდებით?.. — მოლბა მორიგე.

— ვინცა ვარ, მერე გაიგებთ, რამდენ ღორსაც იბარებთ, ბართი მომეცითო... — ეს ისეთი რიხით უთხრა რუსულად, რომ ყველას თვალში „ხებრე მელორე“ ბუმბერაზად გადაიქცა.

— რომ სამშვიდობოს გაგიყვანოთ — ლაპარაკში სხვებიც ჩაერივნენ, ვაჟა მაინც მაგრობდა, მაგრამ ამ დროს მებისრემ უბიდან „ბახტრიონი“ ამოიღო და გაუწოდა.

— ამის დამწერი ბრძანდებით განა, თქვენ შუბლსა და კალამს ვენაცვალე.

ვაჟას ეს მოულოდნელობა ისე ესიამოვნა, რომ არზა იქვე დახია და მიუგო: — რაკი მაგის წაკითხვა შეგძლებია, გაგებაც უნდა გქონდეს, რომ უსამართლოდ კაცი ზრ შეაწუხო, ყველას ზომ ვაჟა-ფშაველობა ვერ დაიფარავსო.

გაიგდო ჯოხი და ღორი გაირეკა.

მზგავსი ამბავი მას, — პოეტსა და გლეხკაცს — ხშირად გადახდენია თავს.

ერთხელ იყო და, ორი გულდა ყველი ჩამოიტანა და ერთ ვაჟარს მიიბარა. როცა უკან დაბრუნდა, ვაჟარმა ერთი გულდა ყველი გადაუმალა.

ეს რა მატყუარა ხალხი ყოფილაო, — გაბრაზდა ვაჟა და თავის ნაცნობ გუგუშვილთან (უბნის უფროსთან) გაიქცა. გუგუშვილმა რომ მოუსმინა, დაამშვიდა:

— დაჯექ, შენ ნადიმს შეეძქეცი, შენი ყველი არ დაიკარგებაო და ვაჟართან თავისი ხელქვეითი აფრინა: ჩქარა ვაჟას ყველის გულდა მოიტანე, თორემ ციმბირი აქეთ დაგრჩებაო.

მართლაც, ოციოდე წუთში ვაჟას ყველის გულდა წინ ედო.

— მადლი შენ გამჩენს, ან შემომაცედებოდა, ან შევაცედებოდი იმ გაიძვერას, ასეთ მატყუარა ხალხში ნეტა როგორ ცხოვრობთო, — უთხრა და მთისკენ გასწია...

საერთოდ, ყველა დიდი პოეტი და მოღვაწე, რომელთაც კი მე შეეხვედრივარ საუბარსა; ლექსის კითხვასა თუ სიტყვის თქმამი მეტად სადანი მახსოვან. განსაკუთრებით ვაჟა იყო უბრალო, სადა, ზეტისმეტად თავისებური. მაგრამ ამ სისადაეში გამოკრთოდა მისი სიდიადე. ვაჟა რომ ლექსს კითხულობდა, ზემორეც გწერდი, მართო სიტყვები კი არ გესმოდათ, არამედ გონების თვალთა წინაშე მთელი სურათები გეხატებოდათ, გულში — სხვადასხვა განცდები...

ხშირად, როცა კი სახლში მწვევია, განსაკუთრებით, თუ რამდენიმე ამხანაგი ვიქნებოდით, ვთხოვდით წარმოეთქვა ლექსი, ისიც ფეხზე მდგომი ან მძიმე ნაბიჯით მიმომავალი დაიწყებდა ისეთი შთაგონებით, იტყოდი, ამ სიტყვებს ეს გარეგნულად უბრალო კაცი კი არ ლაპარაკობს, არამედ ვინმე ზებუნებრივი არსებაო. და ამ კი-

თხვის დროს თვით ვაჟაც გარდაიქმნებოდა ხოლმე: ჩვენს წინაშე უბრალო ადამიანის მაგიერ ძველებური ქურუმი აღიმართებოდა... იყო შემთხვევები, როცა ვაჟა ასევე დინჯად მიმომავალი, ჩოხის ჯიბეებში ხელებჩაწყობილი, ან ცალხელაწეული თავის რომელსავე ლექსს თავისთვის ზეპირად ფუჩუნებდა. უყვარდა „ბახტრიონის“ ადგილების კითხვა:

მაგალითად, დაიწყება მძიმედ:

ოქოქრიზანდა, ცისკარი

(ხმის აწევით) სულს ჰლევს, (კიდევ უფრო აწევით) თანდათან
ჰქრებოდა,

(დაწევით, მაგრამ მეტი სასოებითა და მონღოებით) ნეტავი ყველა
ლამაზსა

ესრე მიკვდილი ჰხედებოდა.

(სიღინჯით, თითქოს უნუგეშოდ) დღეს მკვდარი, ზვალე დღითა,

(რწმენით) ცოცხალი წამოდგებოდა

(უფრო მეტის აღფრთოვანებით) ახლის ქანით დაიერიოთ თვალებს
წინ დამიდგებოდა

(მემდეგ თითქოს სასოების მომგვრელი ნატვრით) ნეტავი ცეცხლი
ცოქრი,

ვისაც კი გულში პნთებია,

ჭერ არ გაუქრეს, თუ გაჰქრეს,

(მკვეთრად) ისევაც ამოჰგზნებია...

მკვდარიო უგრძნობი კაცი,

უსაზარლესი მკვდარზედა,

მით, რომე სიცოცხლე უდგას,

სალის ყინულის ტახტზედა.

(და ასე შემდეგ, ღინჯი, თხრობითი კილოთი).

* * *

ვაჟა ლექსის ნამდვილი მკვდელი იყო. როგორც თვითონ ესმოდა, როგორც, ეგუნებებოდა, თუ შესაფერ სიტყვას მოუძებნიდა და საბოლოოდ ჩასწერდა, მერე მის მაგიერ სხვა სიტყვას ველარ ჩასვამდა: უკვე ნათქვამ-ჩანაწერი უკეთესთაგანი უნდა ყოფილიყო.

თუ ვინმე ლექსს გაასინჯებდა, ბევრ ლაპარაკს კი არ დაუწყებდა: ავტორს ღიმილით მისივე ლექსის ამა თუ იმ ადგილის შესაბამობაზე, აღწერილობის უხეირობაზე მიუთითებდა ისეთი კი-

ლოთი, რომ ავტორი ყურებადღე წითლდებოდა: რატომ ვერ მივიფიქრე, რა სისულელე ჩამიწერიაო.

ვაჟა თავის დროზე რამდენად მწერლობით იყო საყოველთაოდ სახელმძღვანელო, იმდენად კერძო ცხოვრებაში. თავს მთის მეჭირისუფლედ აცხადებდა, მეფის „მოხელე-სტრაჟნიკებს“ ხისხლს უშრობდა, როგორც მწერლობით, ისე პრაქტიკული საქმიანობით და 1905 წლის მოძრაობაშიაც მხურვალე მონაწილეობა მიიღო. იყო დრო, როცა ვაჟა თავის თემის საზღვარზე ფარ-ხმალშეჭურვილი ღაღა, — მეფის „პრისტავ-სტრაჟნიკებმა“ ფეხი არ გადმოდგანო. ერთხელ შეიპყრეს კიდეც და თონეთს ჩამოიყვანეს, მაგრამ მალევე გაუშვეს.

რევოლუციური მოძრაობის გაძლიერების ხანაში, 1904—1905 წლებში მისი სახელით მიკითხვებმაც კი ისარგებლეს.

დაახლოებით ამ ხანებში პოეტმა ირ. ევდოშვილმა და ირ. ოქრუაშვილმა ტფილისის სადგურთან, მალაკნის ქუჩის მგონი № 50-ში, ღვინის სარდაფი გახსნეს, რომლის აბრაზედაც ი. ხოსიტაშვილის ლიტერატურული ფსევდონიმი ი. ევდოშვილი ეწერა. მე იმ დროს არ მომწონდა და არც ახლა მომწონს სამიკიტნო აბრაზე ლიტერატურული ფსევდონიმის წარწერა, თუმცა იმხანად ამას ერთგვარი პოლიტიკური მნიშვნელობაც ჰქონდა: ვითომ თამადანი ან მოქეიფენი რევოლუციურ აგიტაციას ეწეოდნენ. სუფრიდან სუფრაზე სადღეგრძელოს გადასვლის დროს, ამა თუ იმ სარევოლუციო-საჭირბოროტო საკითხს ეხებოდნენ. მოკლედ, ასეთი მხრით სამიკიტნოს არსებობას თითქო თავისი დადებითი მხარეცა ჰქონდა.

სწორედ ამ ხანებში, თითქო ევდოშვილისა და ოქრუაშვილის სამიკიტნოს ჯიბრზე, მათს მახლობლად ვიღაც მიკიტანმა თავის სამიკიტნოს აბრაზე „ვაჟა-ფშაველა“ დაწერა. არც ეს მესიამოვნა და ვაჟას ვუსაყვედურე: — ამის ნებას რათ აძლევ, ხალხი შენის ლექსებით უნდა სთვრებოდეს და არა შენის სახელის სამიკიტნოთი. მეთქი, ვაჟა შეიმბრია: „უჩემნებართვოდ წაუწერიათ ეგ სახელიო“, მაგრამ მერე დაუმატა:

— არა უშავს, — ვაჟა-ფშაველას სახელით ჯერ ღვინოს დაეწაფებინა, შემდეგ ვაჟას პოეზიასაც მოსძებნიანო.

ვაჟა წერაშიაც თავისებური იყო. ჩემს ბინაზე დაძინების დროს მეტყოლა:

— სანთელი და საწერ-კალამი დამიდო! — ასე იყო პირველ ხანებში, შემდეგ, რაკი მისი ხასიათი ვიცოდი, სანთელ-საწერ-კალამთან ერთად, ქალაქსაც მოვუშზადებდი ხოლმე, მაგრამ ვაჟა ხშირად ყაბალახიდან იღებდა ქალალს, როგორი ქალალდიც უნდა შეხვედროდა, დასწერდა. უმეტესად კი ვაჟას ლექსები, პოემები, თუ სხვა მასალები უკვე მთაში დაწერილი ჩამოჰქონდა ხოლმე.

ვიდრე კალამს აიღებდა ხელში ლექსის დასაწერად, ზოგჯერ ცალი თვალით ცად მიბჯენილი, გარინდებული იყო, თითქო ვილაცას თვალი შეასწრო და უთვალთვალეზო, თითქო ფიქრიც ესაიდუმლოებაო, ფუჩუნებდა, ბაგეთ მძიმედ არხევდა, ხანდახან წამოდგარი, სახლში ბოლოს ცემით, ძლივს გასაგონი ხმით ლაპარაკობდა. ძველად ასე მინახავს მღვდელმთავარი, რომელიც ბარძიმ-ფეხუმის ზევით აწევის დროს, ზენაარისაკენ თვალმიპყრობილი, თითქო უფალს შესთხოვდა მადლის გარდმოვლენას. ვაჟა ლექსის წერის დროს ნამდვილი ქურუმი იყო. წარბოდგენილ და ქალალზე გადასაღებ სურათ-იდეათა მესაიდუმლე, უუწმიდესი მლოცველი, და მსხვერპლის შემწირველი.

ზოგიერთები ამბობენ, ვაჟა ჩამორჩენილი იყო და ამ ჩამორჩენილობას იმით ხსნიან, რომ იგი თითქო მხოლოდ წარსულით, დევებით, ალქაჯებით, ბუნებით სუნთქავდა.

ვაჟა სწორედ იმითაა დიდი, რომ თანამედროვე კულტურას ნაზიარებმა, თავისი იდეები წარსულით, ალქაჯ-დევებით, ბუნებითა და ხალხური რწმენა-შეხედულებებით გარდაქმნა. წანაკითხს იგი თავის გრძნობა-გონების ბრძმედში გაატარებდა, თავისებურად გადახარშავდა და, რასაც განიცდიდა, იმას გამოხატავდა.

ვაჟა სათანადოდ ჯერ კიდევ შეუსწავლელია, როცა მთელი მისი პოეტური ნაწარმოებნი, საყოფაცხოვრებო ნარკვევები, მოთხრობები და სხვა გამოქვეყნდება და შესწავლილი იქნება, მაშინ გამოჩნდება, ვაჟა მართლა ჩამორჩენილი იყო, თუ თავის თანამედროვეებზე ზემდგომი, მთის არწივივით მაღლა-მაღლა მფრინავი, საიდანაც ადამიანები ჯუჯებად და ქონდრისკაცებად ეჩვენებოდა.

თავისი მადლიანი ჩანგით ყველა ამ დაჯუჯავებული მოღვმის ამაღლებას, გაზრდას, გაზეჲაცებას ცდილობდა.

ვაჟას ჯერ კიდევ შესწავლა და გაგება უნდა, ახლო მისვლა, მის სულიგულში ჩახედვა და არა ზემოდან, ქედმაღლურად შორით ცქერა.

მასში ორი არსება ცხოვრობდა: უაღრესად ადამიანური და უმაღლესად შემოქმედებითი...

როგორი სახითაც არ უნდა ეწერნა, რანაირ პირობებშიაც არ უნდა მოგეთხოვათ რისამე დაწერა, ყველგან, ყოველთვის თავის მთავარ იდეას — სამშობლოს გაღვიძების, გაზრდის, ამაღლებისა და დაცვის იდეას ჩააქსოვდა:

აი ორივე მაგალითიც:

1908 წელს ტფილისში, აკაკის საიუბილეო დღეებში, ვაჟამ გაიცნო ჩვენი იმ დროის ბრწყინვალე საზოგადოება, მათ შორის, ერეკლე მეორის შთამომავალი, ელისაბედ ირაკლის ასული ორბელიანისა, სილამაზითა და ქართვჯლ ქალობით განთქმული, საზანდარის ფსევდონიმით ცნობილი პოეტი ქალი. მოხიბლულმა ვაჟამ, როცა პოეტმა ქალმა თავისი ალბომი წარუდგინა, ჩამიწერეთ რამეო, იქვე ჩაუწერა:

რა მოვიგონო, ან რა დავწერო,
დღე და ღამ ვსტირო, გულს მაწვეს ხევდა,
ერთი ღარდი მაქვს, ერთი ნაღველი,
საგანი ნაღვლის, — ქართველი დედა.
იმასთან ერთად ივერის ბედი,
დღეს უპატრონო, — მას უნდა შეველა,
და ალბომებში ლექსების წერით,
გახდება რამეს ვაჟა-ფშაველა?

1908 წ., 18 დეკემბერს.

მეორე შემთხვევა:

ვლ. ალექსი-მესხიშვილის საიუბილეო მზადების დროს ავლაბრის წმიდა მარინეს საეკლესიო გუნდმა, რომელსაც კომპოზიტორი ნიკ. სულხანიშვილი ხელმძღვანელობდა, გადასწყვიტა მესხიშვილისთვის მიელოცნა, მაგრამ რით? — კომპოზიტორი გრძნობდა, რომ ეს მილოცვა უნდა ყოფილიყო ორიგინალური, ლამაზი, — შესაბამისი ტექსტი კი არა ჰქონდა. სწორედ ამ დროს, როცა ნიკო გუნდს სხვა სიმღერებით ამეცადინებდა, სკოლას ესტუმრა ვაჟა-ფშაველა.

ყველას იამა. როცა ვაჟამ შეიტყო სულხანიშვილის სურვილი. იქვე დაწერა პატარა ლექსი, რომელიც კიკუშამ* იმავე საღამოს 'მეასწავლა' გუნდს, და ლაღო მესხიშვილის იუბილზე ნიკოლოზ სულხანიშვილის ზეიმადაც იქცა.

ვაჟამ იცოდა თავისი წონა და ფასი. ქართველ მწერალთაგან. აჯაკის შემდეგ, რედაქციებისაგან ჰონორარი ოფიციალურად მხოლოდ ვაჟას ეძლეოდა, არც უგვიანებდნენ. ზოგჯერ (ძლიერ იშვიათად), რომელიმე ლექსს თუ არ უბეჭდავდნენ, ამის გამო ვაჟა აენთებოდა ხოლმე.

— ამათ დამიხედე, მაგათ უნდა დაუწუნონ ვაჟას ენა და აზრი? პაი გიდი, პა...

და გაბრაზებული ხელნაწერს წაართმევდა ხოლმე.

თბილისში, ერთ-ერთ ნადიმს, რომელსაც მსახიობი და, იმავე დროს, მოპოეტო სოსო ივანიძე თამაშობდა, ვაჟაც დაესწრო. ერთ ბანოვანს, როცა მისი სადღეგრძელო დალიეს, ვაჟამ კაფიად ლექსი უთხრა, რომელიც დამსწრეთ აღტაცებით მოისმინეს, ხოლო ბანოვანმა სთხოვა: — ალბომში ჩამიწერეო. ვაჟამ ჩაუწერა. სოსო ივანიძემაც იმ ბანოვანს სადღეგრძელოდ კაფია მოახსენა, მერე ეს კაფია დაწერა და ბანოვანს გაუწოდა შემდეგი სიტყვებით:

— სადაც ვაჟას ლექსია, ესეც იქ ჩასდეთო.

ეს სიტყვები ვაჟას ისე ეწყინა, რომ წამოხტა, ქუდს ხელი დასატაცა და კარებისკენ გაქანდა.

მონადიმენი შეწუხდნენ, ბევრი სთხოვეს: დარჩიო, საწყენად ნუ მიიღებო, მაგრამ ვაჟა გაკერპდა:

— ვიდრე უზრდელს თავის უზრდელობას პირშივე არ ჩავჩრი, აქ რა დამარჩენსო, — მიუგო და გასწია, გავიდა.

თუ ვისმეს გულდიდან ამოიღებდა, ისე ამოირეცხავდა, რომ სიკვდილიც ვერ შეარიგებდა.

* ნიკო სულხანიშვილმა (გ. ი.).

დღიურის ზრუნვით მოქანცული, ნადიმისა და საუზმის შემდეგ, საძილედ რომ მივწვებოდით, ვაჟა თავქვეშ ამოდებული ყაბალახიდან ლესინგის „ლაოკოონს“ ამოიღებდა ხოლმე და ლოგინში მთელი ერთი-ორი საათი კითხულობდა.

— ძლიერ დიდხანს კი მოუხდოდა მაგ წიგნსა, — ეუთხარ ერთხელ, როცა ყაბალახისაკენ ხელი გაიწოდა წიგნის ამოსაღებად. — აჰა, თუ „ლაოკოონი“ არ იყოს...

— „ლაოკოონის“ კითხვას რა დაჰლევს, ბარელო. — მომიგო დინჯად და ჩანჩინული ადგილი გადაშალა, — ხელოვნების ჰერეტიკული დაიღლება?... რამდენსაც მეტს წაიკითხავ, იმდენს მეტს შეიცნობ...

სიტყვამ მოიტანა და ლაპარაკი სილამაზისა და მშვენიერების რაობაზე ჩამოვარდა.

— რაც მოგწონს და აგამაღლებს, სულს დაგიტკბობს და გულს აღგიფრთოვანებს, თვალს სიამით მოგიხიბლავს და ნეტარ კმაყოფილებას გაგრძნობინებს, სილამაზე და მშვენიერებას ისაა, — დასძინა ვაჟამ.

— რაში გამოიხატება ერთიც და მეორეც? — შევეკითხე.

— ყველაფერში, რაც კი ლამაზად და მშვენიერად არის გაკეთებული ანუ შექმნილი...

— ბუნებითი სილამაზე და მშვენიერება სჯობია თუ ხელოვნებითი?

— ორივე კარგია, და ის უკეთესი, რომელიც ყოველმხრივ სრულქმნილია, მაგრამ მე ბუნებითი სილამაზე და მშვენიერება მირჩევნავ...

— ტიტველა ქალის დანახვა უფრო გზიბლავს თუ ჩაცმულისა?

— ტიტველა ქალს რა დამანახებებს, არა სჯობია, ალქაჯი დამანახავ?

— მაშ ხელოვნება მაღლა მდგარა ბუნებაზე...

— არა, ვაჟო, არა... მე ტიტველა ქალზე გითხარია.

— ძველი მოქანდაკე-ხელოვანი თუკი ტიტველ სხეულთ გვიჩვენებდნენ?

— კლასიკურ სილამაზეს... დიდად. კლასიკური სხეული ბუნებასთან ახლო იდგა, თვით ბუნება იყო და იმიტომ მარად მომხიბლავდა... ახლა კი დავმახინჯდით... დამახინჯდა სხეული, დამახინჯდა სულიც... და პირიქით.

— მაშ ხელოვნებ- მაღლა მდგარა.

— არა-მეთქი, ვაჟო. არა. ხელოვნებამ დაცემული სული უნდა აამაღლოს. სულის ამაღლებამ სხეულსაც თავისი პირვანდელი სილა- მაზე და მშვენიერება უნდა დაუბრუნოს. ეს საგანა რომ გიზიდავს. ესეც სილამაზეა... — მიპასუხა და წიგნის ფურცელი შეარხია.

...ლამე გატეხილი იყო.

შვენიშნე, ვაჟა წამომდგარა, ჩოხა წამოუსხამს, ხელები ჯიბე- ში ჩაუწყვია, ოთახში ერთი კუთხიდან მეორემდის წინ და უკან მიმოდის, ფუჩუნებს თავისთვის. ერთსა და იმავე პწყარს იმეორებს, თითქო ზეპირად სწავლობსო...

მერე მაგიდას მიუჯდა და წერა დაიწყო...

მეორე დღეს ხელნაწერები „მოამბის“, „ნაკადულის“ და სხვა რედაქციებს ჩამოუორიგა.

იმ ღამეს მივხვდი, რად იყო ვაჟა ხელოვნებით მაღალი, აზროვ- ნებით ღრმა, სურათმეტყველებით მრავალფეროვანი და სადა.

მაგრამ ვაჟას შემოქმედების წყარო მარტო მაღალი ნიჭი, შეძე- ნილი ცოდნა და მუდმივი კითხვა არ იყო, არამედ ის დიდი საუნჯე, რომელსაც ხალხურ შემოქმედებას ეძახიან: ვაჟა მთელი სიცოცხლე ხალხში ტრიალებდა, მისი სიბრძნით იცვებებოდა, მისი მშვენიერი შაირ-ლექსებით საზრდოობდა, — ამიტომაც ვაჟას ნაწერების უმე- ტესობა გახალხურდა, ხშირად გიძნელდება გამოარკევო, სად იწყე- ბა ხალხური, სად — ვაჟაური.

—

ვაჟა იყო თავმდაბალი, სადა, მარტივი, მაგრამ, ამავე დროს, ამა- ყი და ზვიადი, როცა ამის მიზეზი მიეცემოდა, უსამართლობის სას- ტიკი მტერი და სიტყვის გამტეხის დაუბრუნებელი მგმობელი.

უხეირო, უპურმარილო, მუხანათ კაცთან ვაჟას, სუნთქვა არ შე- ეძლო.

ერთხელ, მცირე ნადიმის დროს, ერთი არასანდომი კაცი შე- მოესწრო, — ეს შენიშნა თუ არა, ვაჟამ კარი გააღო და უთხრა:

— კარგი ღია არისო. — და ხელით მიუთითა.

არდამპატრიე, მოუწვევი სტუმარი იძულებული იყო გასცლოდა.

მწერლობის გარდა, ვაჟა სიტყვით და საქმით მეფის მოხელეებს დაუბრუნებლად ებრძოდა, ჰგმობდა ლეგალურად თუ არალეგალურად და 1905 წლის ამბებში დიდი მონაწილეობა მიიღო, როგორც ორგა- ნიზატორმა და აგიტატორმა. მეფის მოხელეებს მისი ისე ეშინო-

დათ, რომ ერიდებოდნენ კიდევ, განგებ ყურს იყრუებდნენ, ვითომ-
და ვერ ვამჩნევთ, აქ არაფერიაო.

ვაჟა მუდამ ხალხთან იყო, მათ შორის ცხოვრობდა, ხალხურ
ზნე-ჩვეულებას იცავდა, წერდა ხალხური ენით, ხალხური შემოქმე-
დებით ამეტყველებული... ამიტომაც ხალხი, — განსაკუთრებით თუშ-
ფხავ-ხევსურები, ძლიერ ეწაფებოდნენ. მისი „ბახტრიონი“ რომ
გამოვეცი, ასობით მიჰქონდათ მთაში, რამაც შემდეგში მისი რამ-
დენიმე გამოცემა გამოიწვია.

ხალხს უყვარდა ვაჟა, ეს სიყვარული ხშირად სულ სხვადასხვა-
გვარად ვლინდებოდა ხოლმე. ზოგი რამ ზემოთ გავიხსენე, ერთსაც
დავუმატებ.

სოფლიდან დაბრუნებულმა ვაჟამ ხარაზთან შეიარა (გიორგი
შინატეხელთან, რომელიც პოეზიის მოყვარული იყო; ზოგჯერ თვით-
თონაც აქვეყნებდა ხოლმე ლექსებს) და ფეხსაცმელები დაუტო-
ვა — შემიკეთეო. გიორგიმ ახელ-დახელა, გადააბრუნ-გადმოაბრუნა,
მერე ვაჟას შეხელა — კარგო. ფეხსაცმელი იქვე მიჰყარა და სხვაგო-
ეროდ სხვა. მისცა, — დროებით ფეხი შესდგი, თხუთმეტ წუთში
მზად იქნებაო.

ვაჟა რომ გაბრუნდა, გ. შინატეხელმა ახალი ფეხსამოსის მკე-
რავთან მიიღბინა, თოთხმეტშაურად ახალი ჩუსტები მოიტანა და
ვაჟას დაახვედრა.

— ეს რა არის? — გაიოცა ვაჟამ.

— ჩაიცვი, შენი ფეხსაცმელი ისე იყო, რომ მის დაკონკებას, ახ-
ლის ყიდვა სჭობდაო.

ძალისძალად ჩააცვა, არც ფული გამოართვა, 'ორი ბოთლი ღვი-
ნო მოიტანა და მასთან ერთად გადახუხა.

ნურავის გაუკვირდება ასეთი რამ. მეცხრამეტე-მეოცე საუკუნემ
იცის ბევრი მაგალითი მსგავსი დახმარებისა, მაგალითად მარტო
ხვედელიანის პიროვნებაც გამოდგებოდა, რომელიც ქართველ მწერ-
ლებს, განსაკუთრებით კი ეგნატე ნინოშვილს, სრულიად უანგა-
როდ ეხმარებოდა...

ორიოდე სიტყვა აკაკისა და ვაჟას ურთიერთობაზე.

აკაკი ჩემი ჟურნალის გამო ძლიერ დამიახლოვდა. ხშირად შე-

მოვიღიდა ზოლმე რედაქციაში და თითქმის საათობით ვმუშაობდით; ხშირად უთქვამს: „თქვენ იმუშავეთ, ხელს არ შეგიშლით, — ვიცი, რედაქციის მუშაობა და თონეში პურის ჩაკვრა ერთია“. ჩვენი საუბრის საგანი ყოველთვის ჩვენი მწერლობა, საზოგადოებრიობა ან ეროვნული საკითხები იყო... ერთხელ შევეკითხე:

— ბატონო აკაკი, მაპატიეთ, მაგრამ მინდა შეგეკითხოთ: ეაუა ასე რად გაანადგურეთ.

— ეაუა გაანადგურე?

— დიახ.

— რით, როდის?

— ენა. რომ დაუწუნეთ..

— დასაწუნია და მიტომაც დაუწუნე... სხვებზე როგორ შეგკადრებ განადგურებას?

— ხალხმა კი ისე გაიგო: რაკი აკაკიმ ეაუას ენა დაუწუნა — განადგურაო, მოგეხსენებათ, საქართველოში არავისი სიტყვა ისე არა სჯერათ, როგორც თქვენნი...

— ძლიერ შეცდება, თუ ვინმე მომაწერს, ვითომც ეაუას განადგურება მენებოს... პირიქით, როგორც მოღვაწე-მწერალსა და ნამდვილ ქართველს ძნელად თუ ვინმეს პატივს ვცემდე, როგორც ეაუას... ეგ ისეთ გმირად ჩამბეჭდია გულში, რომლის მსგავსს სხვას ვერ ვხედავ, რადგან მაგას სიტყვა და საქმე ერთი აქვს... ენის დამახინჯება კი არავის უნდა. ეპატიოს, — ენა უნდა იყოს ერთი, ნამდვილ ქართული, ხალასი, წმინდა წყარო... მაგან კი ფშავ-ხევსურების კილოყავეები შემოიტანა, რომელიც არავის ესმის... ეს კუთხური გამოთქმანი არ გამოგვადგება...

— ამ მხრივ სხვებიც რომ სცოდავენ... — მივუგე და კრძალვით შევხედე.

— სხვებიც, სამწუხაროდ... საკუთრივ მეც ქე მაქვს აქა-იქ იმერული, მაგრამ იშვიათად, როცა ამას ტიპიურობა მოითხოვს. ეგ მაცხოვნებული კი წრეს გადასცდა: ქართული გააფშავ-ხევსურა...

შეკამათება აღარ. შეგკადრე, მხოლოდ ერთი შევეკითხე: ისეთი რა გმირობა ჩაიღინა, რომ თქვენს გულში სამუდამო ბინა დაიმკვიდრა?

— ცოტა გრძელი ამბავია, მაინც გაიმბობთ, რომ იცოდეთ,

ხშირად რედაქტორს რა მოულოდნელი ხიფათი ეწევდა ხოლმე...
ეგებ გაკვეთილად გამოიყენოთ... გასული საუკუნის 80-იან წლებში
რუსეთში გამოჩნდა ერთი უცხო ტომიყლაპია, კაზაკთა ატამანი თუ
მოატამანო, ვინმე ანოსოვი, რომელიც მცირე ერთა დაპყრობის აზ-
რებს ჰქადაგებდა და რუსეთის მეფის მთავრობის მხრივ დიდი წარ-
მატება მოიპოვა. რუსთ ბატონობის მომხრე გაზეთებიც ტაშს უკრა-
ვლენენ. სადაც წავიდოდა, ყველგან, გაზეთები დიდის ქებით იხსენი-
ებდნენ. მაგრამ ასეთივე ზეიმით არ შეხვდნენ ჩვენში, საქართვე-
ლოში. აქ იმ დროის გაზეთ „დროების“ რედაქტორმა ს. მესხმა
ეს ამბავი გულცივად და უფრო უარყოფითად აღნიშნა.

ერთ დღეს ესხედვართ რედაქციაში თვითონ სერგეი მესხი,
ახალგაზრდა ვაჟა და მე. ამ დროს შემოიჭრა ერთი შუატანის კაზა-
კურად ჩაცმული კაცი და შემოჭრისთანავე იკითხა: — რედაქტორი
რომელია?

— მე გახლავართ, — მიუგო სერგეი მესხმა.

— მე ანოსოვი გახლავართ.

— ძლიერ სასიამოვნოა!

— თქვენ დასწერეთ ჩემზე?

— ჩვენ დავწერეთ.

— მერე როგორ გაბედეთ!? მთელი რუსეთი ხელის გულზე მა-
ტარებს, თქვენ კი... — შესძახა ხმამაღლა და ხანჯალი შეისწორა.

— ბატონო, ნუ ყვირით, აქ რედაქციაა! — მიუგო სერგეი მესხ-
მა, ცოტა არ იყოს შეშვრთაღმა, მეც სიცხე დამადგა: აქ ხანჯლით
არ დაგვერიოს-მეთქი.

— როგორ თუ ნუ ყვირით! — ახლავე დასწერეთ თქვენივე სა-
წინააღმდეგო ჩემი საპატიო წერილი, თორემ... — და ხანჯლის ტარს
ხელი იტაცა...

სერგეი კიდევ უფრო წახდა, შეეკრთი მეც, ხოლო ვაჟამ დინ-
ჯად მიუგო:

— თორემ?

— თორემ. გიჩვენებთ სეირს, — და გადახედა შემეითხველს.

— ვიღრე გვიჩვენებდეთ, თვითონვე ნახეო, — მიუგო ვაჟამ, წა-
მოხტა, უცებ შეატრიალა, ჭიტლაყი ამოჰკრა და გარეთ გაუძახა...

— სადაც შენი დაიკვეხო, ჩვენიც არ დაივიწყოო...

იმ წუთს გულზე მოგვეშვა, მაგრამ ქუჩაზე გავლისა კი მერიდე-
ბოდა, ეს დამთხვეული არსად შეგვხვდეს, ხანჯალი არ გვატაკოს-

მეთქი... მაგრამ ვაჟას ჰიტლაცი ისე ემაგრა ანოსოვს, რომ მეორე დილიდანვე ტფილისიდან გამქრალიყო, ქუჩაში არსად შემხვდესო...
დააბოლოვა აკაკიმ სიცილით, მერე დაუმატა: დიალ, ჩემო რედაქტორო, მე იშვიათად მინახავს მწერალი, რომ სიტყვა და საქმე ასე ერთი ჰქონოდეს, როგორც ვაჟას... მას ღღეს აქეთ იგა ჩემს გულში კელაპტარივით ანთია!..

ვაჟას საღამო

ვაჟას სამწერლო მოღვაწეობის 35 წლისთავის აღსანიშნავი საღამო გაიმართა 1915 წლის 23 მაისს ტფილისის სახაზინო თეატრში, „ქართულ სიტყვა-კაზმულ მწერლობის საზოგადოების“ თაოსნობით, ვ. გუნიასა და კ. მაყაშვილის გამგეობით.

ამ საღამოს შესახებ ჩემს მეთაურ წერილში ვწერდი:

„მთის არწივი — ვაჟა-ფშაველა

მთამ ბარს თავი დაუყრა, ბარმა მთას შესცინა... ერთმა მეორე იცნო, შეიტკბო, შეისისხლხორცა, ეზიარა და იზიარა...

ბარი უმთოდ და მთა ჭბაროდ რომ არ ვარგა — ეს ისტორიული მცნებაა, მთელი ჩვენი სამშობლო, გაერთიანებული, გათვითცნობიერებული და ერთ მთელად გადაქცეული, — აი ჩვენი საარსებო მისწრაფების დასკვნა...

ამის ერთი ამაყი მომღერალთაგანია მთის არწივი — ვაჟა-ფშაველა, რომლის პატივსაცემად ღღეს, 23 მაისს, სახაზინო თეატრში შეიკრიბება მოწინავე, მოაზრე საქართველო... შეიკრიბება რომ თავისი სიყვარული და პატივისცემა გამოუცხადოს თავის სისხლხორცს, ხელებ-დაკოურებულ, მარად ხალხის კენესა-ვაებით გულგაბასრულ მგოსანს...

„იუიერიბანდა“, ჩვენი ცხოვრების „ცისკარი სულს ჰლევს, თანდათან ჰქრებოდა“, როდესაც იგი ჩვენს მწერლობას მოევილინა...

მოევილინა და ჰნახა — „ქვეყანა ნაოშარია“...

გულს ცეცხლი აღეგზნო, ბედშავ სამშობლოს ჰირ-ვაებით იწრთო, ფუფუნებით ცხოვრებას განერიდა, პირად ბედნიერებაზე ხელი აიღო, მიაშურა სამშობლო მთა-გორებს, ბეჩავ ხალხის საბუდარს.

რომ ხალხთან და ბუნებასთან პირისპირ ყოფნით ხალხის სიბრძნით სრულქმნილიყო და ღვთიურის ცეცხლით გაეთბო ცივ ზამთრისაგან დაზრულ სამშობლოს გული და გრძნობა...

ჯადოსნურად აამეტყველა უტყვი ქვა და მცენარე, ფრინველი და ნადირი, ბუნების მოვლენათ ენა ამოადგმევინა, ერის გულისნადები გამოამზეურა და მას მთელი სამშობლო დაეწაფა...

მაგრამ მხოლოდ „ტბილი ხმითა“ როდი მღეროდა ჩვენი მთის არწივი — ვაჟა: იგი, იმავე დროს, იყო მოქალაქე-მოაზრე, მაღალ მისწრაფებათა შთამნერგავი, სამშობლოს ჰირსუფალი, მშვენიერება-სილამაზის ქურუმი და კაცთა სულიერად ამამაღლებელი.

სამშობლო ქვეყნის ბელუქუდმართობით „სრემლი წინ უდგა გუბელა“ და ამითი გამწარებული თანამემამულეთ ეკითხება: „სრულ ჩვენ რადა ვართ ტანჯვაში, კენესა რად ისმის ჩვენითა?“ — „ო, ხოლო მოძმეთა ფუქსავატობას რომ ხედავს, უსაყვედურებს: „რა წერილობას გაგვიწევს, თოვლზე ამბავი ეწეროთა?“ — „ო.

იგი გმობს და ჩვენც გვაზიზღებს, „ვინც ხალხსა სჩაგრავს და მტრობს, ვინც ფეხქვეშა სთელავს ერის უფლებას, არაფრად აგდება ხალხის ზნე-ჩვეულებას.“

მამაკაცთა უმოქმედობით გულმოკლული მდებრთ მოუწოდებს „უკაცურო კაცობა გმართებთო“, რითაც ყველას გულში უღვიძებს თვითმოქმედების უნარს.

მისი აზრით. „ურგები შვილი დედას არ უნდა ჰყავდეს“ და ქვეყნის უსარგებლო კაცი სჯობია ქვედ გაჩნდესო...

და დღეს თუ საქართველო რაოდენათმე გათვითცნობიერებულია, თუ უკვე ვცნობთ მოყვარესა და დუშმანს, თუ თვითარსებობა გვწყურია და საკუთარ კერაში ცეცხლის გაღვრება, მოქალაქეობრივ გრძნობითა ვართ გაჟღენთილი და მომავალს ბრწყინვალე იმედით შევსცქერით — ამაში დიდი და დიდი წილი უძვეს მქადაგებელ მგოსანს ვაჟასაც...

სხვა დაწინაურებულ ერთა შორის, ასეთ მგოსანთ არათუ ნივთიერად უზრუნველყოფენ, სიცოცხლეშივე დიდების გვირგვინით დასდაფნიან, ხოლო ჩვენ უბრალო მადლობის გამოთქმა რომ შევძლოთ, ესეც დიდი რამეა...

მაშ ნუ ჩამოვრჩებით საერთო ზეიმს და დღეს პირისპირ „ვაშა“ შევძახოთ იმ მგოსანს, რომელიც მარად ამადლებდა ჩვენს სულს, გულს, რწმენასა და იდეალებს...

ვაჟა-ფშაველას პატივსაცემად „თეატრი და ცხოვრებას“ ეს ნომერი კვირის მაგიერ შაბათს გამოვიდა. მის პირველ გვერდზე ვაჟას სურათი იყო მოთავსებული წარწერით: დამსახურებული მგოსანი ვაჟა-ფშაველა (ლუკა პავლეს ძე რაზიკაშვილი), სამწერლო მოღვაწეობის 35 წლისთავის შესრულებისა და მისი პატივსაცემ დღევანდელი საღამოს გამო (სახაზინო თეატრში).

საღამოს გამართვამდე აგერ-ეგერ გაისმოდა, ვინ დაესწრება, ტყუილად შევარცხვენთო, მაგრამ მოხდა. „სასწაული“, — ოპერის თეატრის დარბაზი ისე გაიჟედა, რომ ნემსი არ ჩაეარდებოდა, საღამოც რიგიანი გეგმით იყო მოწყობილი (ვ. გუნიას ხელმძღვანელობით). თვით ვაჟას სცენაზე გამოჩენას საზოგადოება ფეხზე აღდგომით მიეგება და მხურვალე ტაშით დააჯილდოვა და დაფნის გვირგვინი მიართვა. ეს იყო დიდი ზეიმი, ვაჟას მომავალ ბრწყინვალეობათა შესავალი. ვაჟას ახალწ შევი ჩოხა ეცვა (ამ საღამოსათვის საგანგებოდ შეკერილი), წარმოსთქვა მხოლოდ ერთი პატარა ლექსი, მაგრამ საზოგადოება მაინც კმაყოფილი დარჩა: ბევრს პირადად არც კი ენახა თავისი სულის მესაიდუმლე და ახლა კი პირისპირ შეხედა მას, ვინც სამნახევარი ათეული წელიწადი ქართულ ხალხს რწმენას, სასოებასა და უკეთესი მომავლისათვის ბრძოლის უნარს უნერგავდა.

ამ საღამოს გამართვის შემდეგ ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრებაში“ ეწერდი:

„ვაჟა-ფშაველას საღამომ სახაზინო თეატრში 23 მაისს დიდძალი საზოგადოება მოიზიდა. სამწუხაროდ, საღამო ისეთი შინაარსიანი ვერ გამოდგა, როგორც ვაჟას პატივისცემას შეეფერებოდა.

წარმოითქვა ვრცელი სიტყვა (უმთავრესად „გველის მკამელი“ იქნა განხილული), შავერზაშვილის ასულმა ქართული რომანები იმღერა, იე./სარაჯიშვილმა ჩვეულებრივი პანგები, მ. კავსაძემ გაცვეთილი სიმღერები, თავუნამ წაიკითხა იუმორისტული წერილი: „როგორ გავითქვი სახელი ვაჟა-ფშაველას საღამოზე“, ნ. ერისთავმა

და სხვებმა—ვაჟასავე ლექსები წარმოსთქვეს (აქ ზოგი ადგილი გამოტოვებულია, მგონი ცენზურის მიერ—ი. ი.). ვაჟას გამოსვლას საზოგადოება ფეხზე ადგომით და ხანგრძლივი ტაშით შეხვდა. „სიტყვა-კაზმული საზოგადოების“ მხრივ გრ. რუხილაძემ მოკლე სიტყვით მიმართა, მერე დაფნის გვირგვინი მიართვა, რომლის შემდეგაც ვაჟამ სამიოდე ლექსი წარმოსთქვა ისევე დინჯად და სადად, როგორც ისი პოეზიას. მ-ე (ჩემი ფსევდონიმი — ი. ი.).

(„თეატრი და ცხოვრება“,
1915 წ., №22, გვ. 15).

თვით ვაჟასთვის ეს საღამო საბედისწერო გამოდგა...

საღამოს დასრულების შემდეგ გაოფლიანებული ვაჟა სავანშ-მოდ გააქანეს. ვახშმის დროს ვაჟამ გასაგრილებლად ზურგი ცივ კედელს მიჰყუდა. ამას მოჰყვა ჩვენებური სმა, რამაც თავისი კვალი დააჩნია ვაჟას. მალე ქუთაისშიაც გაიწვიეს. ამ საღამოებმა ფილტვების ანთებით დასნეულებული ვაჟა საავადმყოფომდე მიიყვანა. ტფილისის წმინდა ნინოს სახელობის ლაზარეთში (აწინდელი თბილისის უნივერსიტეტის) ზედა სართულში მოათავსეს. თუმცა... მსოფლიო ომის ცეცხლი გიზგიზებდა, გაზეთები და საზოგადოებრიობა უფრო „დიდი“ საქმეებით იყო გატაცებული, ვიდრე ფშველ მგოსნის“ ავადმყოფობით.

მგოსნის სანახავად დროდადრო დავდიოდი ხოლმე.

ერთხელ ჩემი შეილები შალვა და გაიოზი გავიყოლიე, რომ ბავშვებისათვის მეჩვენებინა. გზაში გაიოზი (მაშინ ჯერ კიდევ 9 წლისა) შემეკითხა: — ძია ვაჟას რა მივართვათ? — რაც გინდა-მეთქი. „სოლღეიდორთან“ (მიხ. მამულაშვილი) გავიარეთ და ვარდები წავეღეთ. ლაზარეთში ავედი. გავიარეთ გრძელი ტალანი. შევედით კუთხის დიდ ოთახში, სადაც ვაჟას საწოლის, მცირე მაგიდის, ერთი სავარძლისა და პატარა კარადეს მეტი არაფერი იდგა. სამაგიეროდ, მკათათვის მზე უხვად დაჰქაქანებდა, ოთახში შესვლისთანავე სიცხე-ბული ვიგრძენი. ვაჟას საწოლი კუთხეში იდგა, თვით სავარძელზე მწოლარეს ხელები კისერთან შემოეწყო და გარინდებული ცალი თვალით გამოიციქრებოდა, რომ შეგეხედნათ, ნამდვილი ლეგენდარული არსება, ცალთვალა დევი გეგონებოდათ, დაჭრილი ლომივით კაკანათს ჩაბმული.

მიუვახლოვდი თუ არა (გაიოზი კალთაზე ხელმოკიდებული მომ-

დევდა, მას შალვა მოჰყვებოდა), წამოიწია ოდნავ, ორივე ხელი გამოიწოდა. ხელი გავუწოდე, მაგრამ მე ხელი ჰაერში გაშვერილი შემჩრა, ხოლო ვაჟამ ორივე ხელით გაიოზი გულს მიიხუტა და გადაჰკოცნა, ახლა — შალვა.

— თქვენ გენაცვალეთ, ბალებო, თქვენ ჩემი გულის გამხარეო, თქვენ თუკი მოიფიქრეთ, რა მესიამოვნებოდა, მამათქვენს რაღა დაემართა, რომ ვერ გაიგო, რა შეამების... — ჩამოართვა ვარდები, დაყნოსა, გულს მოისვა, ხელი ჩამოართვა და მისაყვედურა:

— თქვე უღმერთოებო, ვაჟა-ფშაველამ ისეთი რა შეგცოდათ, ისეთი რა დაგიშვათ, რომ ამ სიცხე-პაპანაქებაში აღნობთ.

— ლუკა, დამერწმუნე, ყოველი ზომა მიღებულია, რომ დროით განგკურნონ...

— ეს კი ვიცი, მალე გამკურნავთ... თქვენებურად... აქედან თუ არ გამიყვანთ, გამიტანთ მაინცა..

— ლუკა, საუცხოო ექიმები დაგტრიალებენ...

— ჩემი ექიმობა ის იქნება, მთაში ამიყვანოთ, მწვანე ხის ძირას დამაწვინოთ, რომ ერთი ბალახსა და ფოთლებში გადაე-გადმოვგორდე... გამიყვანეთ-მეთქი მთაში, თავისუფალ ჰაერზე და ღმერთი, სჯული, სიკვდილი ვერას დამაკლებს... აქ ჩემი მორჩენა არ იქნების, არა. ეს დაიხსომე...

— ლაპარაკი ზომ არ გწყინს? — შევეკითხე.

— მწყინს კი არა, მწყურის... მაგრამ სად, ვინ არის, ვაი, რა ჯამბაზები ყოფილხართ... ამდენი ჰაი-ჰუი და ასე უპატრონოდ მიგდება კაცისა გაგიგონიათ...

— ლუკა, იცოდე, მთელი საქართველო ამჟამად შენზე ფიქრობს, მალე გაჯანსაღებას გისურვებს.

— მისურვებს?... სხვას რომ არაფერს მიკეთებს. მეც ვისურვებ ომი ჩვენ სასარგებლოდ გათავდეს, რომ... მაგრამ ცალიერი სურვილი რას გვიშველის...

მერე გაუთავებელ ომზე ჩამოვარდა სიტყვა. მე შევწუხდი, რომ მძიმე საუბარი წამოვიწყე და სხვა დროს-მეთქი ამაზე, — ვთქვი.

— როდისღა? — შემაწყვეტინა ვაჟამ, — ყოველი მამულიშვილი სწორედ ახლა, ყოველ წუთს. ამაზე უნდა ფიქრობდეს, ვინ იცის, ხვალეს რა მოჰყვეს, შორეულ დასავლეთსა და სამხრეთში ყუმბარების გრიალმა ჩვენში ჰაერი როგორ შეარხიოს... უნდა ვიფიქროთ, ვაჟო, სამშობლოს ბედ-იღბალზე, უნდა... მზად ვიყოთ კი-

დეც, — ხომ ნახეთ, ყველა ქვეყნის სოციალისტმა როგორ მოძებნა საშუალო კერა... ეს დიდი ომი ჩვენთვის და, საერთოდ, პატარა ერებისათვის უმბოდ არ გათავდების... ჩვენი ბედი მაინც წინადაც ასე ყოფილა, ბუმბერაზები წაიკიდებოდნენ — ჩვენი ვარსკვლავიც მაშინ გამოჩნდებოდა... უნდა ვიფიქროთ, უნდა ვიზრუნოთ კიდეც, რომ აქლემების ქიდილში კოზაკი არ გამოიქცლიტოს.

არ მინდოდა სიტყვა შემეწყვეტინებინა, არც მინდოდა ელაპარაკა — არ აწყინოს-მეთქი, მაგრამ როცა შემნიშნა, რომ ხმას არ ვიღებდი. თვალი გამიშტერა და გადმოძახა:

— ბარელო, მართალს ვამბობ თუ არა?

— ხალას კეშმარიტებას... — მივუგე.

— ჩვენი ბედი რომ შეიცვლება, — განაგრძო ვაჟამ. — ეს 'მჭერა, უნდა დამსხვრეს მონობის ბორკილები და ჩვენ სრული თავისუფლება მოვიპოვოთ... მაგრამ თუ ეს არ მოხდა... ასეთ პირობებშიც მაინც თავისუფლებისაკენ უნდა მივისწრაფოდეთ...

— რით, როგორ...

— საკუთარი რწმენით, შეუდრეკელი ბრძოლით, თავისუფლების ტრფიალით... ქართველი ღედანი კიდეც დაზრდიან ლომებსა...

— იცოცხლე, ვაჟავ, იცოცხლე, რომ ხშირად შთაგვებრო გმირული სული...

— შენც იცოცხლე. ჩემო ვეფხო, რომ შენი მშვენიერი ქურნალით დიდხანს და დიდხანს ემსახურო ჩვენ დაბეჩავებულ ქვეყანას.

— გმადლობთ... ახლა კი... მშვიდობით გნახე, ოღონდ ერთსა გთხოვთ, ნება მომეცი, ასე — საწოლზე მწოლიარე გადაგიღო, ქურნალში დავბეჭდავ, დაე, ქვეყანამ დაინახოს და გაიგოს მისი/მესაიღუმლე რა ღღეშია...

— ნება შენია, — მომიგო, — ოღონდ შენც ერთი თხოვნა შემისრულე.

— ბრძანე.

— ჩქარა მთაში გამგზავნეთ, ეს ერთი, მეორეც: ვინც ეს მთა კიდეც ერთხელ მომაგონა თავისი ვარდებით, ან, ეს ვარდი, შენი ბიჭიკო, კარგად გამოძიზარდე, დიდი გრძნობის ბავშვი ჩანს და მაგაში მაღალი სული უნდა იდგეს.

— ვეცდები...

ვაჟამ შალიკო და გაიოზი კიდეც ერთხელ მიიხუტა გულს, ხელი

მაგრად ჩამოართვა, „გმადლობთ. ნახვითვისაო“ და ლოგინზე მიწეა.

იმავე დღეს ფოტოგრაფი ევ. ევანია მივიყვანე და ვაჟას მოწყალების დებთან ერთად გადაეუღე სურათი, გამოვაქვეყნე ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრების“ 1915 წლის ივლისის 12, № 28-ში წარწერით:

„ავადმყოფი მგოსანი ვაჟა-ფშაველა წმ. ნინოს ქართველთა ლაზარეთში და მისი მომვლელი მოწყალების დანი („თეატრი და ცხოვრებისათვის“ საგანგებოდ გადაღებული ფოტოგრაფი ევ. ევანიას მიერ).“

ამავე სურათის გვერდზე მოვათავსე შემდეგი შენიშვნა: „თქვზე მეტია ლოგინად წეეს. ავადმყოფი ძალზე დასუსტებულია, შეცვლილი, თვითონ თავს კარგად ჰგრძნობს. მნახველნი ბლომად დაიარებიან, განსაკუთრებით ასიამოვნებს ბავშვების ნახვა. 6 ივლისს შეამოწმეს ექ. ი. გომართელმა, სპ. ვირაალაძემ, ელ. მანვილაძემ, შ. მიქელაძემ და გრ. მუხაძემ; გრ. მუხაძემ მარჯვენა ფერდში წყალი გამოუშვა (ამით მეორედ). ავადმყოფს ხანგრძლივი მოსვენება დასჭირდება. ლაზარეთში ორ კვირამდე დარჩება, შემდეგ აგარაკზე გაგზავნიან სადმე.“

ეს სურათი მეორედ იმავე „თეატრი და ცხოვრების“ № 31-ში დაბეჭდეს (ამჟამად ყაზბეგის სახელობის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმშია).

ვაჟას სურვილი მთაში წაყვანის შესახებ ქართულ რედაქციებს ვაცნობე და ვუთხარი, დროთი ეზრუნათ რამე, მაგრამ დამარწმუნეს: — ვაჟას სიცოცხლე კარგი მზრუნველის ხელშიაო და ავადმყოფის უინიანობას ანგარიში ვერ გაიწევიაო.

სასოდაკარგულმა უნუგეშოდ ხელი ჩავიქნე.

ვაჟას გარდაცვალება

ჩემი ნახვიდან სამიოდე კვირის შემდეგ:

დღემ დაიხურა პირბადე,
მთამან დახურა თვალები.
ქარი აკნეს დო. ღრუბელთა
ზარი თქვეს შესაზარები.

დიად, სულმნათი აკაკის გარდაცვალების 6 თვის თავზე მწვერვალთ არწივმა — აკაკის, ილიას და ნიკოს ღირსეულმა მეტოქემ მოისალამურა, — სამუდამოდ თვალი დახუჭა.

ქართველობა კვლავ აქართველურდა, — ეს დიდი მგოსანი ქართველური თეატრალობით დიდუბის პანთეონს მიაბარა...

ასე გათავდა ამ ლეგენდარული შემოქმედის ცეცხლები მგზნებარე სიცოცხლე და ვინ იცის, კიდევ რამდენი ათეული წელიწადი გაივლის, ვიდრე ვაჟას კალამს ღირსეული მემკვიდრე გამოუჩნდებოდეს?

ვაჟა რომ ჩვენი პოეზიის ბუმბურაში იყო და მსოფლიო მწვერლობაშიც თავის დროზე ღირსეულ ადგილს დაიჭერს, ეს სადაო არ არის.

მაშასადამე, ვაჟას უფრო მეტი ყურადღება ჰფერობს.

მისი გარდაცვალების გამო „თეატრი და ცხოვრებაში“ რამდენიმე წერილი დავბეჭდე, სხვათა შორის, ჩემი მეთაური:

„**ა გ ვ ე ნ ს ბ ო**“

უკანასკნელი პირველთაგანი

ბუნებისა და კაცთა მოციქული დადუმდა, დადუმდა ენა-ვარდოსანი, გრძნობა-მაღალი, ფიქრ-უძირო დიდი მხატვარი, უტყვ-მეტყველთა მესაიდუმლე.

ჭეშმარიტი მგოსნობის ჩანგს უკანასკნელი სიმიც გაუწყდა...

ქართველ პარნასელთა ჩანგი უპატრონოდ გდია ძირს...

ვინ, ვინ მოჰმართავს ისე ღირსეულად?...

ვიღა იხმარებს მის იარაღს მისებრ,

„**ე რ თ გ უ ლ ა დ დ ა უ მ ც დ ა რ ა დ ა ?**“

ალარა გვყავს უკანასკნელი პირველთაგანი პოეზიაში.

ალარ გვყავს ვაჟაკი, რომელს ამკობდა „სამშობლოს ტრფიალი“, რომელიც „**მ ა მ უ ლ ი ს ა თ ვ ი ს გ უ ლ ს ი მ რ ა ვ ლ ე ბ დ ა კ ვ ნ ე ს ა ს ა**“ და ტკბილს საგალობელს აღავლენდა ზეცად.

„ღმერთო, სამშობლო მიცოცხლე,

ტანჯულ ქართველი ერითა!“-ო.

ალარ გვყავს ვაჟა, ლალი შვილი, ლალად მომღერალი, ერის ნაღვლით დაკემსილი, ხალხის წამების ემბაზში განბანილი, სამშობლოს

ბრწყინვალე მომავლის ნატვრაში სულდალეული, ჩვენი დანავსული
ბედის მკითხავი..

ალარ გვყავს ის, ვისაც

„გულზე ესვენა მზე-მთიარე,
ლაპარაკობდა ღმერთთანა.
საკეთილდღეო ქვეყნისა
ვღვა სულად და გულად.“

დღემდე თუ მთით მომღერალი, საქართველოს მაღალ მწვერვა-
ლებს მიკრული არწივი, მაღლით ჩამოგემღეროდა და გრძნობა მი-
ყუჩებულთ, აზრდაკარგულთ მკექარე ხმით, მდიდარი სურათოვანი
გამოთქმებით უკეთესი ცხოვრების მოპოებისკენ მოგვიწოდებდა,
ჩაგვიჩინებდა: როგორ გვეზრუნვა მამულისა და ხალხის საკეთილ-
დღეოდ, რა გზით მოგვევლო. რომ ბრწყინვალე დღის გათენება
მაღე გვლირებოდა, დღეის შემდეგ მკედარი ცოცხლობს, მოცი-
ქულობს კაცთა შორის და ღმერთთან, რომ ღვთაებამდე აღგვამალ-
ლოს...

იყავნ კურთხეულ სახელი მისი. მადლიერი სამშობლო და ყვე-
ლა ის ერი, რომლისთვისაც კაცთა გაადამიანება, ჩაგრულთა ზეწამო-
დგომა რაიმე ღირებულებას წარმოადგენს — ვაჟას გულს ჩაიხუ-
ტებს საუკუნო სახსენებლად და გზის მაჩვენებელ ლამპრად...“

(„თეატრი და ცხოვრება“, 1915, №31).

მეორე წერილი:

მ ზ რ ა ე ლ ო ჩ ა მ ო

ჯერ ცრემლი არ შეგშრობია, ილიას დანაკლისი ვერ მოგიწელებ-
ია და აკაკის სამარისათვის რიგიანად მიწა არც კი მიგიყრია, ბრძო-
ლის ველზე ასიათასობით გმირულად დახოცილნი შვილნი არ გამო-
გიგლოვია, რომ შენი ერთი საამაყო შვილთაგანი ხელიდან გამო-
გეცალა...

ვისლა შეაჩერებ თვალსა და გულს, ვილა გეყოლება მანუგეშებ-
ლად?

მაგრამ წარბი არ შეიხარო: ბედი გცდის და მტერი შორით შე-
მოგყურებს — სულით დაეცემა თუ არაო...,

სულით დაცემა კი ხომ იგბვე სიკვდილია...

არა და არა. სულით დაცემა ჯაბანთ წესია — შენ არ შეგფეროს.

არა და არ დაეცემი სულითა, „რაც უნდა ცა მრისხანებდეს, ხევ-
ხუვი ირეგენებოდეს“...

ტანჯვა, წამება, უამრი ზარალი ხომ შენი ხვედრია, თანდაყო-
ლილი ხვედრი, შენი სამოსი ხომ საუკუნეობრივი განუძარცველი
ძაძაა, კირ-ვარამს ხომ ოდითვე ხარ შეჩვეული და მაშ ნუ იგლოვ,
ნურც ქედს მოუხრი ამ უეცარ უბედურებას, გრწამდეს, რომ ეგო-
დენი ეროვნული მსხვერპლი სულიერი და ხორციელი ტანჯვა-ვაება
უქმად არ ჩაივლის.

შენი მზიურობის მომღერალთა შეუღრეკელი სულის სწრაფვა
არ გაცუდდება.

შენ კი, ძვირფასო ვაჟა, ჩვენი მთლიანობისა და ერთობის მქა-
დაგებელო, ლაჩრად ქმნილთა გმირული სულის შთამბერველო, შე-
ნის ზენაარი შემოქმედებით უკვდავ ქმნილო, მშვიდად განისვენე
დიდებულთა დიდების სავანესა შინა იმ ღრმა რწმენით, რომ შენგან
გავლებული კვალი არ წაიშლება: ამ კვალს მრავლად გაჰყვებიან
შენთა მისწრაფებათა აღსასრულებლად...

მშვიდობით, წამებული სამშობლოს უებრო კირისუფალო...

ო ო ს ე ბ მ მ ე დ ა შ ე ც ო ლ ი

(„თეატრი და ცხოვრება“, 1915 წ., № 31)

ამავე ნომერში დაბეჭდილია ჩემი მესამე წერილი „ბუნების მე-
საიდუმლო“, — გაჟას ბიოგრაფიულ-კრიტიკული დახასიათება (იოსებ
არიმათიელის ფსევდონიმით).

დაიკრძალა ვაჟა ღიდის დიდებით დიდუბის პანთეონში.

შუა ზაფხულის სიცხე-პაპანაქება იდგა, ცალკე ომის ცეცხლი
გიზგიზებდა, თბილისი დაცლილი იყო, მაინც აუარება პატივისმ-
ცემელმა მოიყარა თავი. დაესწრნენ წოდებათა, ქალაქთა, საზოგადო-
ებათა წარმომადგენელნი და დიდძალი ხალხი.

ქაშვეთის ეკლესიაში ეკ. გაბაშვილმა კუბო შეამკო დაფნის გვირ-
გვინით, შუაზე გადატეხილი კალმით და წარწერით: „ვაჟა-ფშავე-
ლას — ქართველი ერისაგან“.

კუბო და სამგლოვიარო ეტლი ვარდ-ყვავილებით იყო შემკუ-
ლი, მეყვავილე მ. მამულაშვილის მიერ, რომელმაც ამაში აღებული

175 მანეთი ვაჟას ფონდს შესწირა.

ერთი საზოგადო გვირგვინის გარდა, იყო რამდენიმე სხვა გვირგვინიც, თუმცა წინააღმდეგ განაცხადეს, რომ გვირგვინები არ იქნებაო.

„თეატრი და ცხოვრების“ მხრივ ეკლესიაში კუბო შევამკე ვარდ-ყვავილთა თაიგულით.

ერისაგან მიძღვნილი დაფნის გვირგვინი მიცვალებულის წინ მიჰქონდათ მგოსნებს კ. მაყაშვილსა და ს. შანშიაშვილს.

პროცესიას მიუძღოდა მგალობელთა რამდენიმე გუნდი და ქართველნი ქალნი სამგლოვიარო მკერდსაყრავებით, რომელნიც ცხელდარს გზად ვარდ-ყვავილებს უფენდნენ.

ბევრი სიტყვა ითქვა, როგორც ქაშვეთის გალავანში, ისე სამარესთან.

პროცესიის მსვლელობის დროს ხალხში მრავლად იყიდებოდა ვაჟას ლექსები, ბიოგრაფია-სურათი — „ვაჟა-ფშაველას — ქართველ სტუდენტებისაგან.“

ღირსეულად და საყოველთაო სიყვარულით დაეკრძალეთ ვაჟა, მაგრამ სიცოცხლეში ამისი მეთაფი ზრუნვა რომ გამოგვეჩინა, იქნება ასე უდროოდ არც დაგვესმარებინა.

ვაჟას ნაადრევი სიკვდილით გამოწვეული ტკივილი იმდენად მძიმე იყო, მისი ავადმყოფობის დროს ჩვენი მზრუნველობა იმდენად შეუფერებელი, რომ ჩვენს პრესაში საკითხი აღიძრა აგვეგო ქართველ მოღვაწეთა აგარაკი. ამ საგნის შესახებ ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრების“ (1915 წლის № 36-ში, ენკენისთვის 5-ს) მეთაურში ვწერდი:

„მადლს გატლად ნუ ვაძცევთ...“

ორმოცი დღე სრულდება, რაც ვაჟამ თვალი დაჰხუჭა და რაც უფრო მეტი დრო გაივლის, რაც უფრო კარგად შევისწავლით და შევიგრძნებთ ამ მთის ლალი შვილის ლალ შემოქმედებას, მით უფრო გულის კვნესა გაგვიძლიერდება, რომ ჩვენის დაუღვერობით აღრე დაგვარგეთ იგი — სიამაყე ჩვენის მწერლობისა, რომელსაც შეეძლო 20—30 წელიწადი კიდევ ნაყოფიერად ემოღვაწა...

ჩვენს მწერლობაში არა ერთგზის აღნიშნულა ის გულციობა-და-უდევრობა, რომლის ნაადრევი მსხვერპლიც შეიქმნენ ალ. ყაზბეგი, ეგ. ნინოშვილი, არ. ჭორჭაძე... და ბოლოს ვაჟაც...

უნდა ვიღონოთ რამე, რომ ასეთ თვითმკვლელობის მოწმენი აღ-არ შევიქმნეთ...

მართალია, ბევრი საზოგადო საქმე გვაქვს დაწყებული და ჯერ არც ერთი დასრულებული, მაგრამ ჩვენი ხალხის მოჭირნახულებათა შესახებ ზრუნვა იმდენად საყურადღებოა, რომ მისი მიფუჩეჩება არ გვეპატიება...

თუ დღემდე არა გაგვიკეთებია რა, დღეიდან მაინც უნდა საქმედ ვაქციოთ ის აზრი, რომელიც ჩვენს პრესაში გამოითქვა. სახელ-დობრ: ავაგოთ საზოგადო მოღვაწეთა თავშესაფარი — აგარაკი. სა-დაც სულს მოითქვამენ ხანგრძლივი შრომით ღონე-მოხდილნი და დასნეულებულნი მწერალნი, მსახიობნი თუ სხვა დარგის საზოგადო მოღვაწენი.

ამ თავშესაფარის აგება იკისრა ქართული კულტურის მოყვა-რულთა საზოგადოებამ, რომელმაც მუყაითი შრომით გასულს წელს თავი გამოიჩინა.

იმედია, ყველა ხელს მოუმართავს, რომ საზოგადოებამ ეს აზრი განახორციელოს.

თუკი ჩვენი კულტურული წინსვლა რაიმე ღირებულებას წარ-მოადგენს და მის მუშაკთ ჭეშმარიტად პატივს ვცემთ, მარტო სიკვ-დილის შემდეგ კი ნუ ვამკობთ ვარდ-ყვავილებით, სიცოცხლითვე ვაღირსოთ თბილი ლუკმა, გრილი ოთახი, ერთი ვარდი...

პატიოსანი საქმეყნო მუშაკის მადლს მატლად ნუ ვაქცევთ და სიცოცხლითვე მაღლი ვუძღვნათ ჩვენდა საკეთილდღეოდ.

ვაჟას ხსოვნის პატივსაცემლად მაინც უნდა მოვიქცეთ ასე."

(„თეატრი და ცხოვრება“, 1915 წ., № 36).

ი. იმედაშვილი სახალხო თეატრის სცენისმოყვარეთა შორის

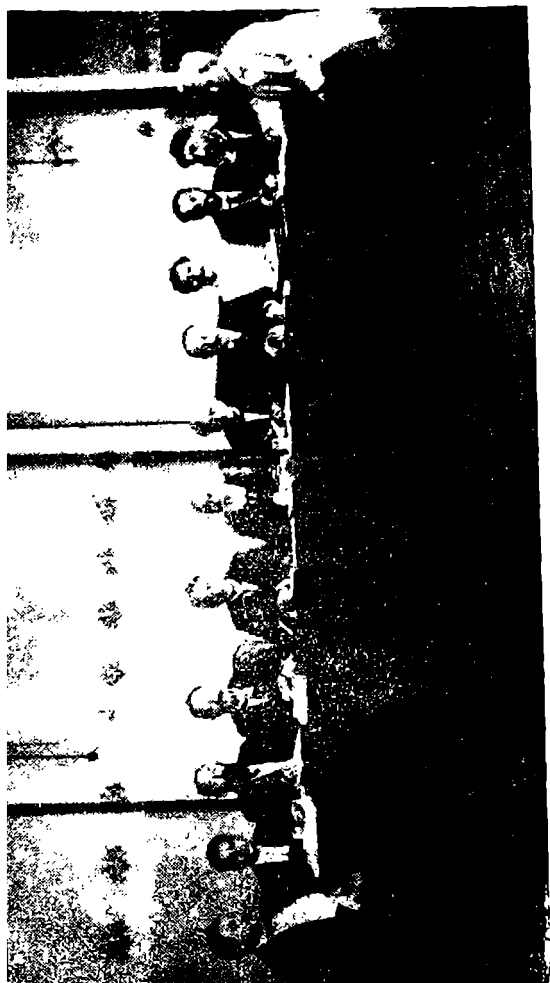
გარე-კახეთის გლეხთა დეპუტატთა შეფასნაქაღთან

„თეატრი და ცხოვრების“ თანამშრომლები

ი. იმედაშვილი პატიმრობის დროს (სურათი უოფილ ჟანდარმა სამმართველოს არქივიდან)

საქართველოს სკენის მოღვაწეთა პირველი ყარაულის პარტიკული

Mr. S. S. S.

മേൽപ്പറഞ്ഞ വിവരങ്ങൾ അനുസരിച്ച്

അതിൽ ഉൾപ്പെട്ടിട്ടുള്ളവർക്ക് അനുബന്ധമായി
അയയ്ക്കുന്നതിനായി അഭ്യർത്ഥിക്കുന്നു.

മേൽപ്പറഞ്ഞ വിവരങ്ങൾ

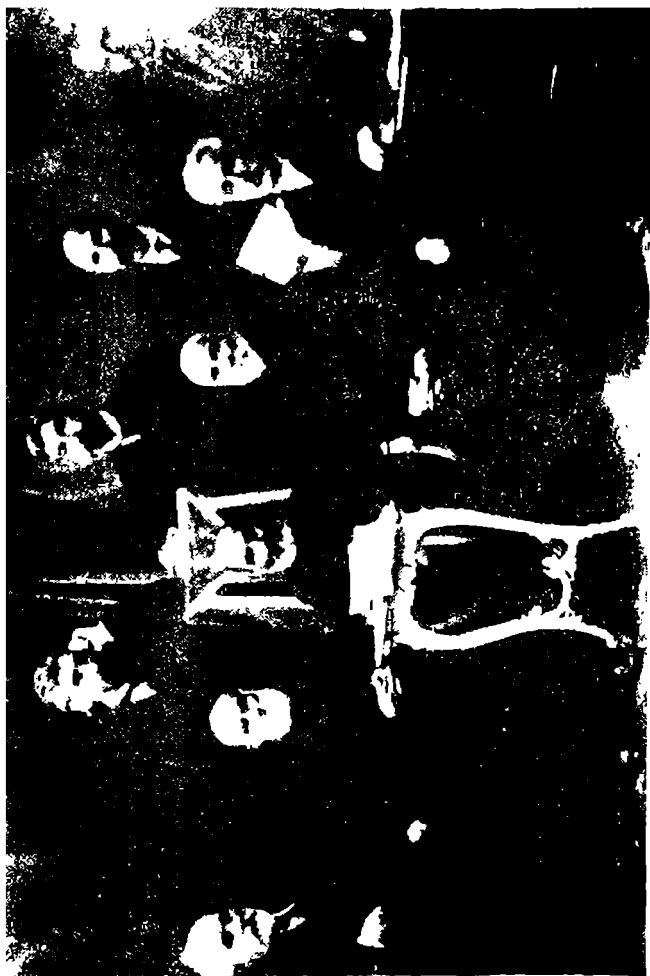
ნ. სოიუნი იოსებ იმედაშვილი (ხანაბატი)

ი. იმედაშვილი და უთიმ გურჯი

ალ. ციმაკურიძე. იოსებ იმედაშვილი (მეგობრული შარვი)

წიგნის რედაქტორ-გამომცემენი

ი. ინედაშვილი და მისი მეუღლე ანა ჟურული-ინედაშვილისა

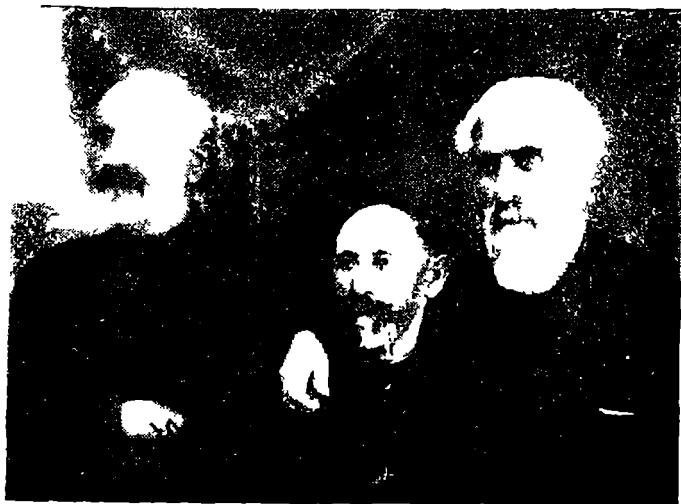
ი. იმედაშვილი და ზ. ჭიჭინაძე

ი. იედაშვილი და ი. გრიშაშვილი

ი. იმედაშვილი, გ. გაბაშვილი და გ. ზ. ზაიაშვილი

ი. იმედაშვილი, შიო მღვიმელი და ია ეკალაძე

ი. იმედაშვილი და ა. ისაყიანი

იაკობ გოგებაშვილის ხსოვნისათვის

5

აი, კანტი კაცი.
რა არის კანტი?

წიგნის თავფურცელსა თუ ყდაზე, სანუკვარ წიგნზე შემოვლებული ლამაზი არშია, ყოველმხრივ შემკული ყმაწვილივით ანუ თავისებური ეშხით მორთული რამ.

ასე გამიგონია ხალხში.

ჩვენს წარსულ — მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის — ნაამადარ ბუმბერაზ მოღვაწეთა შორის იაკობ გოგებაშვილიც თავისებური იყო... არც ისე მარად მღიმარე, თავაწეული, ცალ-თვალით შორს, სივრცეში მიბჭენილი, როგორც აკაკი, არც მარად ზრუნვისაგან შეპყრობილი, წარბებმოზიდული, უფრო მიწისკენ დაღერილი, როგორც ილია იაკობი ორთა შუა იდგა:

...აშოლტილი სხეული. სანდომიანი გამოხედვა, დინჩი სვლა, არც მოცინარე, არც მოლუშული... ძალზე ბაცი, ოდნავ რძენარევე ყავისფერი პალტოთი, ხშირად ყელზე მოხვეული შარფით, სიმშრალეშიც კი კალოშებით, ჭოხით და „კატელოკით“ (ამ უკანასკნელით თითქო ილიას ბაძავდა)...

სასიარულო გეზი უმთავრესად:

სახლიდან „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ მაღაზიისაკენ, სადაც მცირე ხანს მოისაქმებდა, როგორც გამგეობის წევრი, სახელმძღვანელოთა ავტორი, მწიგნობარი, შემდეგ, თითქმის ნახევარი საათი, მაღაზიის წინ (აწ გორიშვილოვის

სახელობის* კლუბის პირდაპირ, გვერდით, გარდი-გარდმო ტალან-ში) ნიკო ცხვედაძესთან, ილიასთან, ან გამგეობის რომელიმე წევრთან მიმომავალი მუსაიფობდა.

მუსაიფის საგანი: ქართული გიმნაზიის (აწინდელი თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი) აშენება (რომელიც იმთავიდანვე გამოზნული ჰქონდათ საქართველოს უნივერსიტეტის შენობად, ან პარლამენტად, — ეს იცოდნენ მხოლოდ სამთ: ილიამ, იაკობ გოგებაშვილმა და ნიკო ცხვედაძემ), სკოლების გახსნა, წიგნების გამოცემა და... საერთოდ, საერთო საქმიანობა...

ან სახლიდან სტამბისკენ, სადაც მისი წიგნები იბეჭდებოდა, სტამბიდან სახლისკენ...

ჩემს დროს იაკობი იდგა მთაწმინდაზე, ყიფიანისა და ვეძინის ქუჩების კუთხეში, რომლის აივანი ყიფიანის ქუჩას გადმოჰყურებს (სასურველია, ამ სახლს შემორჩილური დაფა გაეკრას).

არასოდეს არ მინახავს პაპიროსით ან ნაღვინევი...

მუდამ წესიერების, რიგიანობის, თავაზიანობის, ზრდილობის განსახიერება იყო.

სპეციალობით ანუ პროფესიით:

ილია თუ ქართველთა ყოველნაირ საქმიანობაში ურყევი საზოგადოებრივი ავტორიტეტით იდიდებოდა (მის გარეშე არც ერთი საქვეყნო საქმე არ იქმოდა, არც დაიწყებოდა), აკაკი — პოეტობით, ვასო აბაშიძე — მსახიობობით, იაკობს პედაგოგის სახელი ჰქონდა მიუკუთვნებული: იმის გარეშე თუ ვინმე იყო ან იქნებოდა პედაგოგი, ამ სიტყვის მაღალი მეცნიერული გაგებით, როგორც მოზარდი თაობის აღმზრდელი და ეროვნული სკოლის დამცველი, თითქმის აზრად არვის მოსდიოდა, თუმცა, ჯა თქმა უნდა, იყვნენ სხვა ცნობილი პედაგოგნიც — მასწავლებელნი და, იმავე დროს, მწერალნი.

ვინც მის „დედაენას“ (მთლიან, ორნაწილად განუყოფელს) თავიდან ბოლომდე შეისწავლიდა, უკვე მომზადებულ ადამიანად ითვლებოდა, ხოლო თუ „ბუნების კარსა“ და მის სხვა წიგნებსაც ყურადღებით წაიკითხავდა, მაშინ ზომ ყოველმხრივ განათლებული, ნასწავლი და განვითარებული, ცხოვრებაში გამოსადეგი მოქალაქე იქნებოდა...

* იგულისხმება ილია ჭავჭავაძის სახელობის მუშაკთა სახლი (ს. ი.).

მე-19 საუკუნის მიწურულს ქართული წიგნის ბაზარი უფრო მეტად მეკალენდრეებს, მეზღაპრეებს, „სიზმრის ახსნის“ და მუხამბაზ-შიქასტების ავტორ-გამომცემლებს ჰქონდა დაუფლებული. ამავდროულად მიწურულს დაიწყო კანტიკუნტად მეცნიერულ-პოპულარული და თანამედროვე შინაარსის, აგრეთვე უცხო ლიტერატურიდან გადმოღებული წიგნაკების გამოცემა, მაგრამ ამათი უმეტესობა თვით ზოგიერთ მთარგმნელსაც არ ესმოდა, მასა კი ვერ ეზიარებოდა... ეროვნული გრძნობა არათუ ჩამქრალი იყო, იდეზნებოდა კიდევ... თვით პრესაში მომუშავეთა ერთი ნაწილიც („მეგახლავარ“ და სხვა) ილაშქრებდა ისეთი გამომცემლობის წინააღმდეგ, რომელიც „სახალხოს“ სახელით გამოდიოდა, ხალხის გულს კი ვერა სწვდებოდა.

მაგონდება ერთი ამბავიც: 1896 წლის დეკემბრის 22-ს გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ (№ 64) წერილში სათაურით „გამომცემელთა კინკლაობა“ წერდა: „იარმუკაზე“ ცნობილ გამომცემელთ სერ. მდივანოვს და ლიზა ახპატელოვისას ამეამად პოლემიკა გაუმართავთ. საქმე ის არის, რომ მდივანოვი უსაყვედურებს ახპატელოვისას: იგი საარშიყო ლექსებს ბეჭდავს, რომელნიც მავნებელ არიან ხალხისთვისო; კეთილი და პატიოსანი, მაგრამ ვაი, რომ არც თვით მდივანოვია ამ საქმეში წმინდა კაცი და მისი გამოცემული „სიზმრის აღსნანი“ და სხვა არანაკლებ მავნე არიან ხალხისათვის. ძლიერ კარგი იქნებოდა, რომ ორნივე, სერ მდივანოვი და ლიზა ახპატელოვისა, სრულებით მიანებებდნენ თავს ქართულ მწერლობაში „მოღვაწეობას“ და აღარ დგებოდნენ მდაბიო ხალხის ცოდოში“.

„მდაბიო ხალხის ცოდოს“, სხვათა შორის, იაკობ გოგებაშვილმა უმკურნალა.

ამ მხრივ იაკობ გოგებაშვილის წიგნაკები „იავნანამ რა ჰქმნა“, „ასპინძის ომი“, „ერეკლე მეფე და ინგილო ქალი“ და სხვანი მდაბიო ხალხის წყურვილის მომკვლელი და ჩამჰკნარი გულის მალამო იყო, ხოლო ეს წიგნებიც „ქმ წყაგსა ზ“-ის მაღაზიაში, ეგრეთ წოდებულ „სათავადაზნაურო ქარვასლაში“ იყო შეკეტილი, მდაბიო მკითხველი ძებნი-ძებნითაც ვერ აღწევდა იქამდე...

იაკობმა წიგნების გავრცელების ამ მხარესაც მიაქცია ყურადღება.

ერთხელ („უცხო სიტყვათა ლექსიკონის“ მასალების დამუშავებაში გართულს) კარზე ჯოხის მიკაკუნება შემომესმა. შევხედო: იაკობ გოგებაშვილი მომდგომოდა. იმავე დროს, კარის გვერდით მიმდგარმა, ჯოხით კარი შემოაღო:

— უკანა ფანჯარა მიხურულია თუ არა?

შევხედე.

— ღია გახლავთ.

— მიხურეთ.

მივხურე და მხოლოდ მაშინ შემოვიდა.

— გამკრავი ქარი სახიფათოა... ერთი გაციება და... შეიძლება ფილტვების ანთება... მკურნალობა გვიანლა იქნება.

რჩევისათვის მადლობა გადავუხადე. მკითხა: ხალხი უფრო რა წიგნებს ეტანება, რას კითხულობს, რა მოსწონს და სხვა.

— ჩემი ახალი წიგნები გაქვთ თუ არა?

— არა, არ იძლევიან.

— რატომ?

— ვისაც უნდა, მოვიღეს, აქ იყიდოსო...

— შიოს (მღვიმელს — ი-ი) ვეტყვი და წამოიღეთ, რამდენიც გსურდეთ. ანგარიშს გაყიდვის შემდეგ გაუხსწორებთ.

იმავე დღეს წიგნები ჩამოვიტანე.

მესამე დღეს (კვირა) იაკობმა გამოიარა და კვლავ ჯოხი მომიკაკუნა, თან ფანჯარა მიხურულია თუ არაო?, — მკითხა.

— მიხურული გახლავთ, — მივუგე და მივეგებე.

თითქოს ისე არაფრის ეშინოდა, როგორც გამკრავი ქარის, ნესტის ნამის, ქარისა და ქუჩის ჭოჭისა.

— აბა, რას მეტყვი, გადის წიგნები, იყიდება თუ არა?

— სულ გაიყიდა. ჩამოტანა ველარ მოვასწარი.

— მართლა! — გაბრწყინებული თვალებით შემომხედა: უფრო რანაირმა ხალხმა იყიდა, — მუშებმა, ვაჭრებმა, მოსამსახურე ჩინოვნიკებმა, თუ მოწაფეებმა?

— უფრო მუშებმა და მოსამსახურეებმა... „ივენანამ რა ჰქმნა“, „ერეკლე მეფე და ინგილო ქალი“ დაიტაცეს, „ქართველი გმირებიც“ მოსწონთ...

იაკობი აღტაცებული იყო, — „მაშ ხალხის გულისთვის მიმიგნია“ — თითქოს ამას გამოხატავდა მისი გამომეტყველება. მართა-

ლია, ერთხელ რომელიღაც ჟურნალში ვითომდა „კორექტურულ შეცდომებში“ იაკობს დაუწერეს „მოგებაშილიო“, მაგრამ ნივთიერი ანგარებისაგან იგი შორს იდგა. მას უფრო იდეურ-საზოგადოებრივი მხარე იტაცებდა.

ჩემგან ზაქარია ჭიჭინაძესთან გაიარა, შემდეგ ხალხში შევიდა. თვალყურს ადევნებდა, ვის როგორი წიგნი მოსწონდა, ვინ რას თხოულობდა, რა შინაარსის წიგნებს ეტანებოდა.

მაგრამ იაკობი მარტო შინაარსიანი წიგნით, მისი გავრცელებით არ იყო დაინტერესებული, არამედ იმითაც, რომ წიგნი, რაც შეიძლება, ლამაზად, ფაქიზად, უშეცდომოდ დაბეჭდილიყო...

ცნობილია მისი კორექტურული შეცდომების აღმოჩენისათვის ჯილდოს გამოცხადება; წიგნის ბეჭდვის დროს არც ერთ ნაკლოვან ფურცელს არ გაუშვებდა, ყოველი ფურცლის ერთ მხარეს ნაბეჭდი, მეორე მხარის ნაბეჭდს უნდა დაფარებოდა. გარეკანი და ყდა მის წიგნს ფაქიზი, მოხდენილი უნდა ჰქონოდა...

ჩვენს დროში ასეთი სათუთი თვისება მხოლოდ იოსებ გრიშაშვილს დასჩემდა...

ბ

ერთხელ განსვენებულმა ალექსანდრე ივანეს ძე ნათაძემ თავისი წიგნი „ბავშვების მოკეთე“ მომთავაზა; მომიკითხა და შემდეგ ჩამილაპარაკა:

— ჩემო იოსებ, თუ დაიკვებო, შენ დაიკვებო, მტერთან ერთად მეგობარიც რომ არა გყავდეს, რა გეშველებოდა.

— მიმრავლოს მტრები, ისინი მაფხიზლებენ, მეგობრები მაძინებენ, — მიუუგე ღიმილით: — მაინც რაზე ბრძანებ?

— სწორედ შენზე... სასწავლო ოლქის მზრუნველის კანცელარი-
აში ვიყავი. იაკობ მოგებაშილი შემოვიდა. იაკობს მიესალმა ერთი ჩოხოსანი კაცი. იაკობმა ჰკითხა სკოლის მდგომარეობა.

— ხელს გვიშლიან, ბატონო იაკობ, ხელს.. უნდა დაგვიფაროთ... — შესჩივლა ჩოხოსანმა.

— ვინ, რას გემართლებიან?

— ორიოდ სიტყვის ბლაჯნას ისწავლიან... დაჯღაბნიან და გაზეთიც განუკითხავად ბეჭდავს; იმის მაგიერ, რომ გამოყრუებულ სოფლის სკოლის მასწავლებელს დაგვეხმარონ, გულს გვიტეხენ...

— ჰო, რაღაც მაგონდება, მგონი წერილი იყო ზაშვის სკოლაზე...

— დიახ, „ზაშველი სოსიკას“ ფსევდონიმით.

— მაგონდება, ვინ არის ეს „ზაშველი სოსიკა“?

— ჩვენებული გადაუარდნელი გლეხის შვილი. ამჟამად ქალაქში მეწიგნეობს, იოსებ იმედაშვილი...

— მერე? — უფრო ყურადღებით შეაქყერდა იაკობი და თვალი თვალში გაუყარა.

— მერედა ამისთანებს თუ კაცმა ლაგამი არ ამოსდო, უფრო თავს გავლენ...

— როგორ გინდა, — ლაგამი ამოსდო?

— ეგ ოლქის უფროსმა იცის. არზა უნდა მივართვა.

— შეიძლება ვნახო?

— ინებეთ.

იაკობმა არზა წაიკითხა, წარბი შეიკუმხნა, თავი გადაიქნია, მერე მიუგო:

— ეს რას ნიშნავს, ბატონო მასწავლებლო...

თქვენში გამოჩენილი მადლიანი კაცი, უკუღმართ სკოლასა ჰგმობს, ნამდვილ, სწორ ნიადაგზე დგას და თქვენ ის კაცი გინდათ გასცეთ!... საჩივარიც... კაცი რომ თავის თავს უზამს, ქვეყანა რომ მიაღგეს, ვერ უზამსო, სწორედ თქვენი სოფლის მასწავლებელს ბაქრაძეს დაემართა.

— როგორ? — გაკვირვებით შევეკითხე, რადგან ბაქრაძის ჩემდამი არაკეთილი განწყობილება ვიცოდი.

— ვითომ თავს იმართლებს, თქვენ გიჩივით, ამ ჩივილით კი თავისი თავი სამარცხვინო ჭვარზე გააკრა... განა კეთილგონიერ კაცს შეჰფერის ახლანდელ უკუღმართ სკოლას გამოესარჩლოს?... რას ნიშნავს ეს? — ნიშნავს იმას, რომ ჯერ კიდევ დიდი მუშაობაა საჭირო ავისა და კარგის გასარჩევად... მერე ვინ ირჩება ასე უკუღმართად? — სწორედ ის, ვისი დახმარების იმედიც უფრო უნდა გვქონდეს...

— მიჩივის? — რაზე?

— „ზაშველი სოსიკა“ იოსებ იმედაშვილიაო — საექვო პიროვნება, მთავრობის ურბი, ჩემს წინააღმდეგ პირადი ანგარიშით სწერსო და...

— რასა ბრძანებთ, რა მაქვს მასთან საპირადო, მისი ადგილი არ მინდა, სამსახური და...

სწორედ ამ დროს შემოვიდა ჩვენებურივე, ჩემი სიყრმის მეგობარი დავით ნახუცრიშვილი, იმ დროს სემინარიელი, შემდეგში — ცნობილი მწერალი და დრამატურგი.

— გთხოვთ, იცნობდეთ... აი, თუნდა ამ ყმაწვილს ჰკითხეთ, ბაქრაძე ამისი ბიძაა...

— ამანაც რომ არ მითხრას, ისედაც მიხვედრილი ვარ, რომ თქვენ მართალი ბრძანდებით. არსებულ უკუღმართ სკოლის წინააღმდეგ ვინც გაილაშქრებს, ამაში პირადულს მხოლოდ უვიცნი თუ დაინახავენ... მართლა თქვენი ბიძა ხაშმის მასწავლებელი ბაქრაძე? — შეეკითხა დავით ნახუცრიშვილს.

— დიალ!

— მაშ რაკი ასეა, გთხოვთ გააფრთხილოთ... მართალია, საოლქო ზრუნველის სახელზე დაწერილი არზა, რომელშიაც ამ ყმაწვილის წინააღმდეგ ილაშქრებდა... კაცმა რომ სთქვას, დაბეზლება იყო, ჩემი რჩევით დახია, მაგრამ სწორედ გაოცებული ვარ თქვენი საქციელით... დიმიტრი ბაქრაძის ბიძაშვილი მაინც არ იყოთო... — აი, რა უთხრა იაკობმა ვითომდა სოფლის „კეთილისმყოფელ“ მასწავლებელს.

— რასაც ამბობ, მართალია?

— საკუთარი ყურით გავიგონე და ორივე თვალით ვნახე...

— მერე მასწავლებელმა რა ქმნა?

— მაშ როგორ მოვიქცეო? — შეეკითხა იაკობს.

— თუ შენი თავი ქართულ კაცად მიგაჩნია, სახალხო სკოლის მასწავლებლად და დიმიტრი ბაქრაძის ღირსეულ თანამოგვარედ — „ხაშმელ სოსიკას“ მაღლობას ეტყუო, რომ ნაკლზე მიგითითა, ხოლო თუ რუსის მეფის მთავრობის აგენტი ბრძანდები, აშენდა მზრუნველის კარიო...

— მერე? — შევეკითხე სულშეგუბებული ალექსანდრეს.

— გმაღლობთ რჩევისთვისო, — მიუგო მასწავლებელმა, არზა ოთხად გადახია და იმავე წუთს წავედა.

— მართალი გითხრა, ჩემო დოსებ, თუმცა გოგებაშვილი მე კარგი თვალით არ მიყურებს, ამ წუთის შემდეგ ჩემს გულში სამარადისო ძეგლი დაიდგა, — მითხრა ალექსანდრემ და ამით იაკობ გოგებაშვილი ჩემს გულშიც ბუმბერაზად გარდაქმნა.

ალექსანდრე ნათაძის სტუმრობის მეორე თუ მესამე დღე იაკობ გოგებაშვილი მხიარული სახით, თავაზიანად მომესალმა.

გამიკვირდა. წინათ ხშირად შემხვედრია, მაგრამ ასე ტკბილად კი არა.

ჩამოჯდა.

— არ ვიცოდი, თუ ასეთი დაკვირვებული ბრძანებულხართ.

— რაზე მიბრძანებთ? — ცოტა არ იყოს, შეკრთომით შევეკითხე.

— გავიგე თქვენი სოფლის სკოლის ამბავი. თქვენი წერილი წავიკითხე, „ხაშმელი სოსიკა“ ხომ თქვენ ბრძანდებით. მასწავლებელ ბაქრაძის რა ვიცი. მერე რა მოიფიქროს. გადაეცით, რომ ასეთი არზებით საჩივარი არსებულ უკუღმართ სკოლების სარჩელია და ყველა იმათი პირში ბურთის ჩაჩრა, ვინც ამ უკუღმართ სკოლების წინააღმდეგ ხმას იმაღლებს... თქვენ სტმინარიელი ბრძანდებით?

— დიალ!

— ალბათ მღვდლად გამწესდებით...

— არა მგონია!..

— მაშ მასწავლებლად...

— შესაძლოა.

— სასიამოვნოა!... დაიხსომეთ და ასევე გადაეცით ბიძათქვენს, რომ რიგიანი სახალხო სკოლა ხალხის ბედნიერებაა, მისი სიბნელედან სინათლეში გამოწყვანი. უკუღმართი სკოლა კი დამლუპველი... უკუღმართ სკოლას სჯობია ჩვენი ხალხი ისევე მამაპაპური წესით ცხოვრობდეს, მიწის ბეჭითი მუშა მაინც იქნება, პატიოსანი და მეოჯახე, ხოლო უკუღმართად გაზრდილი მამულსაც სწყდება... ვერც ცოდნას შეიძენს, ვერც მოქალაქე იქნება... ალბათ მიმიხვდით.

— დიალ, ბატონო!.. — მიუგო დავითმა.

იაკობმა ხელი ჩამოართვა, შემდეგ მე მომიბრუნდა:

— კიდევ ერთხელ გმადლობთ თქვენი წერილისათვის... მართალია, ის პატარა კორესპონდენციაა, მაგრამ დიდ საკითხს ეხება. გისურვებთ, კვლავ ასეთივე რწმენით ემსახუროთ ჩვენს ქვეყანას.

ხელი ჩამომართვა და წავიდა. ჩვენ კარგა ხანს გავცქეროდით აწინდელი ჯორჯაძის ქუჩაზე ქვევიდან ზევითკენ კანტი-კანტად მი-

მეფალ იაკობს, თან ჩვენი მადლობა მისდევდა, გულში კი მისი მუსაფის შუქი გვინათებდა...

ქ

იაკობ გოგებაშვილი როგორც საზოგადო მოღვაწე, პედაგოგი და პუბლიცისტი, მოუხრიდებელი მებრძოლი იყო, კერძო ცხოვრებაში კი მოკრძალებული, 'მორიდებული, თავმდაბალი, არ უყვარდა პოზიურობა, თავისი პორტრეტის გამოფენა.

აი, მისი მოკრძალების ერთ-ერთი ნიმუში.

1897 წელს ვ. გუნიას გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ შემდეგი კორესპონდენცია დაიბეჭდა: „ღედაენის“ კითხვის დროს ხშირად ბავშვებს მონატრებიანთ იმ კაცის დანახვა, რომელიც ამ წიგნში ამბობს: — „მე მსურს, პატარა ქართველებს ზოგიერთი ამბავი გადმოგცეთ“, — „ვინ გვეუბნება ამასო“, „როგორი კაცია ამისი მთქმელი“ და სხვა — კითხულობენ ბავშვები. თუმცა მასწავლებელი უხსნის, ვინც არის ამისი მთქმელი, მოწაფეებს მისი მთქმელის სურათის ნახვაც კი მოუხსურებიათ და რომ ვერ უნახავთ, გულნატკენნი დარჩენილან.

ამისათვის ურიგო არ იქნებოდა, რომ დიდად პატივცემული ბ-ნი იაკობ გოგებაშვილი ბავშვების სურვილს დააკმაყოფილებდეს, რომლებსაც ასე მკიდროდ გასჯდომიანთ ძვალ-რბილში მისი ნახვის სურვილი და შემდეგისათვის მაინც თავის შედგენილ წიგნებში ჩაურთავდეს თავის სურათსაც, როგორც რუსულ ღედაენას აქვს ჩართული მისი ავტორის სურათი“. („ცნობის ფურცელი“, 1897 წ., № 404, გვ. 3).

მიუხედავად ამისა, იაკობ გოგებაშვილმა თავისი სურათი მაინც არ ჩაბეჭდა „ღედაენაში“, იმდენად ეკრძალებოდა. ისე კი სწამდა, რომ თითქმის ბავშვობიდანვე პედაგოგად იყო დაბადებული და მისი წინაპრების სხეულშიც პედაგოგის სისხლი სჩქეფდა.

შ

ცხრაას ხუთის რევოლუციის შემდეგ დაწყებულმა რეაქციამ, მეფის მთავრობის პარპაშმა, სახრჩობელამ, სოფელთა აკლება-გადაბუგვამ, ციხე-ციმბირ-კატორღამა და მისით გამოწვეულმა ელ...

მელეთმა ბევრს აურია გზა-კვალი; ხალხის დიდი ნაწილი სასოწარკვეთილებამ მოიცვა, მესვეურთაგან, ვინც მოასწრო, იატაკქვეშ ჩაძვრა, „ორთაფჯან“ ინტელიგენცია (ე. ი. ისეთი ინტელიგენცია, რომელიც ჯერ მეფის ხატს ლოცულობდა, შემდეგ რევოლუციასა და, ბოლოს, ისევ მეფის სადიდებლად რეაქციას უკრავდა ტაშს) დანაწილდა: რიგი „სალონიზმის“ წუმპეში ჩაფლო, უმანკო ქალთა „სიყვარულის ლიგა“ შექმნა, რიგი — მისტიციზმს მიეცა, რიგი — ნიჰილიზმს, ყველასა და ყველაფერს მიაფურთხა, მაგრამ იაკობი და მისდაგვარი თითზე ჩამოსათვლელი ერთეულთა ჯგუფი შეუდრეკლად შერჩა თავის სადარაჯოს და რწმენას, გარშემოხვეულ შინაურ და გარეშე მტერთ თავგამოდებით ებრძოდა და იგერიებდა...

იაკობი თავის სანიმუშო სახელმძღვანელოებს თანდათან აუმჯობესებდა: თითოეულ ამბავს, მოთხრობას, მასალას ამუშავებდა, ამა თუ იმ სიტყვის მნიშვნელობასა და გამოთქმას აზუსტებდა, ისე ხსნიდა, რომ საქართველოს ყველა კუთხის შვილისათვის გასაგები ყოფილიყო...

სწორედ ამ ხანებში დავბრუნდი მეც თბილისს გარე-კახეთიდან, სადაც ორიოდ წლის განმავლობაში რევოლუციურ საქმიანობასა და სოფლის ორომტრიალში ვიყავი ჩაფლული...

ეს იყო 1909 წლის შემოდგომაზე, ხოლო 1910 წლის იანვრის 2-დან დავიწყე ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრების“ გამოცემა.

ერთ დღეს, შევხედო და იაკობ გოგებაშვილმა რედაქციის კარი შემოაღო:

— შეიძლება შეგაწუხოთ, — რაღაც უცნაურ მოკრძალებით შემომეხმაურა.

— მობრძანდით, მობრძანდით! — მივუგე და კართან მიფეგე. ეს ერთ დროს ახოვანი ვაჟკაცი, რაღაც დაპატარავებულად მეჩვენა, მეუცნაურა, თითქო წყალგადასხმული, მობუზული იერით.

— თქვენთან ერთი სათხოვარი მაქვს.

— მიბრძანეთ.

უბიდან ხელნაწერი ამოიღო:

— აი, რა: შეიძლება თუ არა ჩემს წერილს თქვენს ჟურნალში ადგილი დაუთმოთ...

— სიამოვნებით...

— მაგრამ იცოდეთ, თქვენი ჟურნალის პროგრამის ფარგლებს

ნცილდება, — ეს არ არის სათეატრო წერილი... სულ სხვა შინაარსისაა...

— რაც უნდა იყოს, იაკობ გოგებაშვილის კალმის ნაყოფს რომელი რედაქცია დაუქვრავს კარებს... — მიუვგე.

იამა, თითქო სახეზე ნათელი მოეფინა და მომიგო:

— საქმეც ეგ არის, დაუქვრეს და აეტორი პანლურითაც გამოიხტუმრეს.

მეოცა, შევაშტერდი.

— არ გჯერათ, განა...

— როგორ დავიჯერო, იაკობ გოგებაშვილის წერილი არ დაბეჭდეს და „პანლურიც“, ეგ რა გამაგონეთ.

— ვითომ რატომ?

— იაკობი იმ რიგის მწერალია, რომელიც ყველა თავის სიტყვაზე პასუხს აგებს. და მთელი ქართული პრესა მას წინ ფიანდაზად უნდა გადაეფინოს...

იაკობი წელში გასწორდა.

— გმადლობთ მაგ თავაზიანობისათვის, მაგრამ ფიანდაზას არა ვთხოვლობ, მხოლოდ გაზეთის მცირე ადგილს — ქვეშარიტების აღსადგენად და სიმართლის გამოსაჩვენად... და თუ დამიბეჭდავთ, გთხოვთ, მცირე შენიშვნაც გაუკეთოთ სქოლიოში.

— მიბოძეთ!

— ეს წერილი და შენიშვნასაც აქვე დავაწერ, თუ ნებას მიბოძებთ...

— ინებეთ!..

საწერი — კალამი და ქაღალდი მივაწოდე და წერილი ჩავათვალიერე.

მე შემორეც მოვიხსენიე, რომ იაკობი თავის სახელმძღვანელოში შეტანილ ყოველ სიტყვას, განსაკუთრებით ამა თუ იმ თავისებურ გამოთქმას, ამვლელსა და ჩამვლელს, დიდსა და პატარას, სწავლულსა და უსწავლელს ჰკითხავდა, პრესაში არკვევდა. ამ ქვეშორე მოყვანილ წერილში აღნიშნული საგნის შესახებ ქართულ პრესაში პოლემიკა იყო ატეხილი. იმ დროის ჟურნალისტებს, რედაქციის პატრონებს, ეს საკითხი ალბად თავმოსაბეზრებლად მოსჩვენებოდათ და იაკობისათვის წერილი აღარ დაებეჭდათ. იაკობი კი ასეთი იყო, მოკამათეს, როგორც იტყვიან. რჯულამდე ჩაჰყვებოდა, თუ მისი აზრი საექვოდ მოეჩვენებოდა.

ეს წერილი ოცდაათი წლის წინათ მე დავებედე, აქ მომყავს იმის ცხადსაყოფელად, რომ ახალმა თაობამ გაიგოს, ასეთ ბუმბერაზებსაც კი, როგორც იაკობ გოგებაშვილია, რა ბრძოლა უხდებოდათ როგორც ვარეშე, ისე შინაურ მოწინააღმდეგეებთან.

აი, ეს წერილიც თავისი შენიშვნით:

„პატარა ღია პასუხი* დიდს ღია წერილზე“

ბატონო ლავრენტი წერეთელო. ჩემის მხრივ უზრდელობა იქნება უპასუხოდ დავტოვო თქვენი ღია წერილი, ჩემდამი მომართული. ამის გამო მოგახსენებთ შემდეგსა: „დედა-ენის“ უკანასკნელს ოცდა-მეათე გამოცემაში, რომელიც უკვე ათასობით მოიფინა საქართველოში, ოფოფი აღარ გაიძახის არც „კუკუსა“ და არც „პოპ-ოპ-სა“. მთლად დამუნჯებულია. და შემდეგშიც მუნჯად დარჩება, რადგანაც „დედა-ენას“ ჭირივით ეჩავრება ყოველი საეჭვო რამე. და ეს დამუნჯება ახიცი არის ამ ფრთოსანზე, რომელიც იმდენად გაურკვეველად ბურტყულებს, რომ ერთს ქვეყანაში ასე ესმით მისი ბურტყული, მეორეში — ისე, მესამეში — სხვაფრივ და სხვანი. არა ჰგავს გუგულსა, რომელიც ერთსა და იმავე გარკვეულს ხმას მკაფიოდ გაიძახის ყველგან და მოგაგონებს ინტელიგენტს, რომელიც მტკიცედ და ცხადად ადგია ერთსა და იმავე მიმართულებასა ყველგან და ყოველთვის.

თქვენ, ბატონო წერეთელო, თქვენსას მაინც ნუ დაიშლით, აბრძანდით თქვენს ახალს სამშობლო — შინდისში, ახალი, დაწერილებითი გამოძიება მოახდინეთ შინდისელი ოფოფის ხმაურობის შესახებ, ნოტებზე გადაიღეთ მისი ბურტყული, გრამოფონშიც ჩაბეჭდეთ, როგორც ეს გირჩიათ „სახალხო გაზეთის“ მსოთამწყობმა და გამოამზევით, გამოაქვეყნეთ. და ყველა პედაგოგს, რომელიც ისარ-

* ბატონო რედაქტორო! ეს პატარა წერილი გავგზავნე დასაბეჭდოდ „სახალხო გაზეთში“, სადაც იყო მოთავსებული ბ-ის წერეთლის ღია წერილი, მაგრამ რედაქციამ არ ინება მისი დიბეჭდვა. მართალია, თვით მან, რედაქციამ, სამსახრო კუდი გამოაბა წერეთლის წერილს მსოთამწყობისა სხოლოთი, მაგრამ ეს მაინც მე უფლებას არ მაძლევს უპასუხოდ დავტოვო ღია წერილი და არ ვუძღვნა ღიავე პასუხი ბ-ის წერეთელსა, ამის გამო გთხოვთ ეს ჩემი რამდენიმე სტრიქონი მოაქციოთ თქვენს ჟურნალში.

იაკობ გოგებაშვილი.

გებლებს თქვენი აღმოჩენით, გადაახდევინეთ თქვენი ასი თუმანი, არც მეტი და არც ნაკლები.

იაკობ გოგებაშვილი**.

იაკობ გოგებაშვილის ეს წერილი დაგებულად „თეატრი და ცხოვრების“ 1910 წლის ოქტომბრის ნომერში, ხოლო ექვსი დღის შემდეგ 9-10 ოქტომბერს, ღამით, მე შემიპყრეს (შეკრული ნომერი მანქანაზე გაშვებული დამრჩა), ჯერ ჟანდარმერიაში წამიყვანეს, მერე — მეტეხის ციხეში, სადაც ოთხ წლამდე დავყავი. იაკობ გოგებაშვილის ეს პოლემიკა როგორ დამთავრდა, აღარ ვიცი, ამის შემდეგ არც იაკობი მინახავს.

ფ

1912 წლის იანვრის ორში თუ სამში დილით მეტეხის ციხის საკანში სარკმელზე მომიკაკუნეს. მივირბინე, დავინახე ჭოლა ლომთათიძე.

— გაიგე?

— რა?

— იაკობი აღარა, გეყავს!

— ვინ იაკობი?

— გოგებაშვილი...

— როგორ თუ არ გეყავს...

— გარდაიცვალა...

— ვაი, შენ, ჩემო თავო!.. მაგრამ რას იზამ, ყველა სიკვდილის შვილნი ვართ...

— იაკობი „ყველაში“ არ ჩაითვლება... ის ჯერ კიდევ საჭირო იყო ჩვენი ქვეყნისთვის.

გაკვირვებით შევხედე, შემდეგ მივუგე:

— „ერთი წავა და სხვა მოვა“... ხომ გაგიგია.

— ვიდრე მოვა?

— რა ეშველება...

— მართალია, აღარაფერი ეშველება, უჩვენოდაც მოუვლიან. მაგ.

* ტურნ. „თეატრი და ცხოვრება“ 1910 წ., № 39, გვ. 12; ხაზგასმა ჩემია — ი.ი.

რამ ჩვენც, პოლიტპატიმრებმა, ჩვენი ხმა უნდა შევუერთოთ ჩვენი ქვეყნის ხმას... — მითხრა ჟოლამ, — რაღას მომჩერებინარ, დასწერე პატარა წერილი და დღესვე გავგზავნი როგორმე...

— რა წერილი?

— თანაგრძნობის, სამძიმრის, მწუხარების... შენი რჩული არ იყოს, შენ უკეთ არ იცი, ამ შემთხვევაში რა უნდა დაიწეროს...

— მცდი თუ რა არის, როგორ, შენ ჩემზე ნაკლებ გიჭრის კალამი!..

— როგორ თუ გცდი, გამოცდისათვის საღ მცალთან... დასწერე ჩქარა...

— გეთაყვა, ეგ ისეთი ღიდი კაცია, რომ საღ შევწვდები... სჯობია, შენვე დასწერო, ან სხვას ვისმეს დააწერინო.

— ვინ სხვას?

— რასაც გეუბნები. გააკეთე...

— არაფერი გამომივა.

— არ გამოვა და დავხვეთ... დასწერე... ჩქარა, სტამბიდან ბიჭები ამოვლენ, ეგება დღესვე გავაგზავნოთ...

(ამ დროს მეტეხის ციხის სტამბაში პატიმრები მუშაობდნენ, ხოლო მმართველი დაქირავებული კაცი იყო; იმხანად ნესტორ გელოვანი თუ ლუარსაბ ხელაძე).

იქვე მივჯექი, მოკლე სამძიმრის წერილი დავწერე პოლიტპატიმრების სახელით და ჟოლას მივაწოდე, — იცოდე ნაჩქარევია...

— ესე სჯობია! — მომიგო, შემდეგ ჩაათვალიერა და წამოიღა-პარაკა: ერთი წინადადება შეიცვალოს... დარჩეს, რედაქცია მოუვლის...

წაიღო ჟოლამ ეს წერილი და გადაწერილი იმავე დღეს ციხიდან ფარულად. გაატანა ნესტორ გელოვანსა თუ ლუარსაბ ხელაძეს (ახლაც ცოცხალია).

თაკობის სიკვდილის ამბავი მალე მთელ ციხეს მოედო, ბევრი „დედა-ენის“, „ბუნების კარის“ და „იავნანამ რა ჰქმნას“ დამწერობით იცნობდა, შიგადაშიგ ამოიგმინებდნენ.

„ეჰ, აფსუსს, აფსუსს... რა კაცი გარდაიცვალა... ის მიწაში ჩავიდეს და ჩვენ ცოცხლები ვიყოთ... საღ არის ღმერთი და სამართალი...“ — ისმოდა; ხოლო როცა შეიტყვეს, სამძიმრის წერილი პოლიტპატიმრების სახელით წასულაო, ძლიერ ეწყინათ:

„პოლიტპარტიმრებს რა დააკლდათ... თუ დაგვაკლდა ჩვენ, „უგო-
ლოვნებს“, დაგვაკლდა. ის ჩვენისთანების მამა იყო, სიბნელიდან
მზის სინათლეზე გამყვანო“...

თ

როგორი იყო როგორც მეტროპოლი, სამშობლოს ქვეყნის უფლე-
ბათა, პედაგოგიურ შეხედულებათა და საკუთარ რწმენის დაცვის
საქმეში?

დაუნდობელი, პირდაპირი, შეუდრეკელი, ურყევი, თვისი აზრის
გამარჯვებისათვის მოწინააღმდეგეს, ზემოთაც აღვნიშნე, როგორც
იტყვიან, რჯულამდე ჩაჰყვებოდა...

სამშობლოს სადარაჯოზე ისე იდგა კალმით, როგორც ერეკლე
მეორე მტრის წინააღმდეგ ხმალამოლებული.

საქართველოს გაერთიანების, აღორძინების, გათვითცნობიერების
საქმეში თუ ვინმეს დიდბე ღვაწლი შეუტანია, იაკობი იქ პირველ
რიგებში თუ არა, არც უკანასკნელ რიგებში იდგა.

და ღღეს, როცა მთლიან საქართველოს გულისცემას ვისმენ,
მარად და ყველგან იაკობის გულისცემა მომესმის... როგორც ღრუბ-
ლებში შემოჭრილი მზის სხივები. მისი სახე ისე მესახება.

ილია თუ ღრმა აზრთა მკვლელი იყო, ძილში ჩაფლული ერის
გაღვიძებისკენ მომწოდებელი, აკაკი — ერის გულში რწმენის ჩამ-
თესი და უკეთესი მერმისის ნაპერწკალთა მკვერავი და მამულიშვი-
ლურ გრძნობათა კოცონის ამგზნები, იაკობი, ამასთან ერთად,
ბნელში სინათლის შუქი — სიბნელის მფარტავი, ერის საკუთარ შეგ-
ნების ფეხზე დადგომისათვის ყავარჯნის მიმწოდებელი...

15. X-1940.

ეგნატე ნინოშვილისა და მამის გორაკის გახსენება

ერთ კვირა დღეს „იარმუკაზე“, ზ. კიკინაძესთან ერთად, შევხვდი ეგ. ნინოშვილსა და ალ. პეშკოვს; ამ დროს ეგნატეს მოთხრობები კოწია თავართქილაძის მიერ უკვე გამოცემული იყო; მანამდე გურია გაგონილი მქონდა მხოლოდ მამია, ჭაბა და ვახტანგ გურიელე-ბის სახელით, თითონ გურია რას წარმოადგენდა, ჩემთვის უცნობი იყო. ეგნატეს მოთხრობებმა არათუ დამანახვა და გამაცნო გურია და საერთოდ გურულები, არამედ შემაყვარა კიდეც, ტარიზმის მოხელეთაგან განაწამები, ფეხქვეშ გაქელილი, მაგრამ მაინც ამაყი, კეთილშობილი, უკეთესი პერმისის მომლოდინე.

სწორედ ამ ხანებში, ერთ დღეს, როცა ეგნატე, ალექსი პეშკოვი, მე და კიდეც რამდენიმე, ზაქარიას გაშლილ საწიგნობელ-თან წიგნებს ვათვალიერებდით, სამმა მუშამა და ერთმა სემინარი-ელმა ეგ. ნინოშვილის მოთხრობები მოიკითხა. ერთმა მუშამ, მგონი მიხეილ გორდაძე იყო, ზაქარიას ჰკითხა:

— ნეტა ვინ არის ის მამაცხონებული ნინოშვილი, რომ ასე ჩასწვდენია ხალხის გულს?

— ემანდა, ეგა! — მიუგო ზაქარიამ და ეგნატეზე მიუთითა. ეს მუშა გორდაძე დაჰუტული თვალებით შეაჩერდა, ისეთის ნეტარებით, თითქო ბნელაში მყოფს მზემ გამოუნათაო: სხვანიც ასეთის ალერსითა და სიყვარულით შეაჩერდნენ ეგნატეს, პირველმა მუშამ ზაქარიას ჩაუჩურჩულა:

— ზაქრო, მიდი ეს წიგნებში მიაღაგ-მოაღაგე და აქვე სარდაფ-ში ჩავიდეთო!..

— თუ ეგნატე გამოწყვება! — მერმე ეგნატეს მიუბრუნდა: — აი, ეს მუშა, შენი პატივისმცემელი, სადილად გვეპატიჟება, გაიცანი

ეგნატემ ხელი ჩამოართვა.

— ეს რა მზიანი დღე გამითენდა, რა ფეხზე ავდექი, რომ გაგიცანით, მიუგო მიხამ. — თუ უკაცრავად არ ვიქნებით, ერთი ნახევარი საათით წავიდეთ და თითო ჩამ დავლიოთ.

ამავე წინადადებით გაეცნენ დანარჩენი მუშები და სემინარიელები. ეგნატემ იუარა: „არა მცალიან, აი, მეგობარი მელოდება, ამას მიესდევო“ და ალექსი პეშკოვზე მიუთითა, ამავე დროს, ზაქარიამ ალექსი პეშკოვს გააცნო მ. გორდაძე, როგორც მუშა-პოეტი და გააგებინა, რასაც სთხოვდნენ ეგნატეს ეს მუშა და მისი ამხანაგები.

— რა ბედნიერი ხარ! — შენატრა ალ. პეშკოვმა ეგნატეს.

ეგნატე არ გაჰყვა მუშათა მიპატიუებას. ალექსანდრეს ბაღში ჩავიარეთ. საერთო საკითხებზე ლაპარაკის დროს ალექსი პეშკოვმა გამოსთქვა აზრი, რომ მწერალი უბედნიერესია კაცთა შორის, განსაკუთრებით ისეთი მწერალი, ვინც კაცთა შორის ჰპოებს ბინას... ამაზე დიდი ბედნიერება არა მგონიაო არსებობდეს!

— და თუ გსურს ხალხმა შენც შეგიყვაროს, მისი ცხოვრების აღწერა უნდა შეიძლოს, საკუთარი ცხოვრების სარკეში ჩაახედო და მის გამოფხიზლებას ხელი შეუწყოს... — მიუგო ეგნატემ.

ამ ალექსი პეშკოვმა — მაქსიმე გორკიმ, რომელიც ახალგაზრდობაში ეგ. ნინოშვილს შენატროდა, ათიოდე წლის შემდეგ, სხვებთან ერთად, მეც შემაყვარა თავი.

...ცხრაასიან წლებში მაქსიმე გორკი თავისი სრულიად ახალი ყაიღის ნაწერებით არანაკლებ ცნობილი იყო საქართველოში, ვიდრე რუსეთის ვრცელს იმპერიაში, მით უმეტეს, რომ მ. გორკიმ სამწერლო ნაბიჯი პირველად საქართველოში გადადგა და აქ, ჩვენში, რევოლუციურად განწყობილ წრეებთან ახლო კავშირი ჰქონდა.

მ. გორკის სთარგმნიდენ კ. ჯაფარიძე, მასწავლებელი ვანო გიუნაშვილი, ივანე პოლუმორდენოვი, ბეგლარ ახოსპირელი და სხვანი.

ეს ის ხანა იყო, როცა მ. გორკი თვითმპყრობელობისაგან ძღვენებოდა.

მიუხედავად ამისა, სწორედ თვითმპყრობელობის საწინააღმდეგოდ, დემოკრატიული ნაწილი მ. გორკის დიდ პატივს სცემდა, ხელისგულზე ატარებდა.

ასეთ სულისკვეთებას არც მე ჩამოვრჩი და საქართველოში პირ-

ველად ცალკე წიგნად გამოვეცი მაქსიმ გორკის თხზულებანი შემდეგი შინაარსით: „რუსთა მწერლები 1. მაქსიმ გორკი. მოთხრობები. წიგნი პირველი, თარგმანი ვანო გიუნაშვილისა, ავტორის სურათით, ი. გომართლის კრიტიკულ-ბიოგრაფიული, წერილით და ჩემი წინასიტყვაობით, ტფ., 1902, გვ. 245, საცენზურო წარწერით:

«Дозволено цензурою, гор. Тифлис, 1-го июня, 1902 года.»

ამ წიგნის წინასიტყვაობაში ვწერდი:

„ჩვენი დიდი ხნის აზრის განხორციელება „უცხო მწერალთა“ გამოცემის შესახებ ამ წიგნით იწყობა. ყველა ერთა და განსაკუთრებით ქართულ მწერლობის გასამდიდრებლად აუცილებლად საჭიროა სხვა ერების მწერლობიდან საუკეთესო ნაწარმოებთა თარგმნა-გავრცელება. მართალია, ჩვენში დღემდისაც სთარგმნიდნენ და დღესაც სთარგმნიან უცხოეთის მწერლების ნაწარმოებთ, ჩვენს დრო-გამოშვებით გამოცემებშიაც ბეჭდავდნენ და იბეჭდება კიდევ, მაგრამ უმრავლესობამდის ვერ ახწვევენ იგინი. ამის მიზეზი, რასაკვირველია, ის არის რომ ყველა ვერ შეხვდება ჟურნალ-გაზეთს და, რომ შეხვდეს კიდევ, ხშირად ისე ნაწყვეტ-ნაწყვეტად ბეჭდენ, რომ მკითხველთა მრმეტებული ნაწილი ვერც — კი კითხულობს ამა თუ ნაწარმოებს.

საჭირო იყო, ამ გარემოებას დღემდისაც მიქცეოდა ჯეროვანი ყურადღება და ცალ-ცალკე კრებულებათ გამოცემულიყო უცხოეთის შესანიშნავ მწერალთა ნაწარმოებნი, რომ ამითი ქართველი მკითხველის უმეტესობას წაეკითხა, გაეცნო. დიდებული შექსპირისა მხოლოდ რამდენიმე პიესა გვაქვს დაბეჭდილი; თითქმის მთელი მოლიერია ნათარგმნი და ყველა ის თარგმანები ქართულ ჟურნალ-გაზეთებშია გაბნეული, აგრეთვე ლორდ ბაირონისა, ჰეინესი, სერვანტესისა და სხვ. და ბევრი შესანიშნავი მწერალი ხომ არც კი გვაქვს ნათარგმნი, მაგ. ტოლსტოი, ტურგენევი, დოსტოვესკი და სხვ. სომეხთა მწერლები? ერთმანეთში ვსცხოვრობთ, ერთმანეთის მეზობლად ვმოსახლეობთ, ურთიერთზე ვსწერთ და ვმსჯელობთ და ერთმანეთის მწიგნობრობისა — კი თითქმის არა ვუწყით — რა. ვინ არ იცის, რომ ესა თუ ის ხალხი მეორე ხალხს შეისწავლის მისის სულისა და გულის, ზნე-ჩვეულებათა, სულის სწრაფვათა და მიდრეკილებათა

გაცნობით. ამათი გამომხატველია მწერლობა, ხელოვან მწერალთა ნაწარმოებნი...

სწორედ ამ ნაკლის რავდენიმეთ შესავსებად ვიწყებთ უცხო მწერლების ნაწარმოებთა გამოცემას. ზოგიერთნი, როგორც მოვიხსენიეთ, ნათარგმნებია, ხოლო უმეტესი ნაწილი უნდა ითარგმნოს. ჩვენი მიზანია, შერჩევით ვათარგმნინოთ (ანუ უკვე ნათარგმნი — მოწონებული) და გამოვცეთ. რასაკვირველია, ჩვენ განსაკუთრებულ ყურადღებას მივაქცევთ იმ მწერალთა გამოცემას, რომელნიც ხალხის წყლულებს შეეხებიან და მკითხველ საზოგადოებას გაათვითცნობიერებენ...

ასეთ მწერლად ჩვენ, სხვათა შორის, მიგვაჩნია მაქსიმე გორკი და ამიტომ ამ რიგის წიგნების გამოცემა ხსენებული მწერლიდან დავიწყეთ. (იხ. განცხადება კანზე).

ერთი შენიშვნაც მთარგმნელთა საყურადღებოთ: დღეს ჩვენში ხშირად ერთსა და იმავე მწერალს სხვა-და-სხვანი სთარგმნიან, რის გამოც ერთერთი მთარგმნელის შრომა, რაც უნდა კარგი იყოს, თუ პირველის შემდეგაა ნათარგმნი, უმეტეს შემთხვევაში უქმად იყარება. ჭერ არც იმდენი მკითხველი გვყავს, რომ რომელიმე მწერლის ერთი და იგივე ნაწარმოები ორჯერ გასაღდეს და არც თუ რედაქციები ბეჭდდენ ერთხელვე დაბეჭდილს. ამიტომ ემჯობინება, ჩვენმა მთარგმნელებმა განსაკუთრებით თვითუღოს მწერალს მიჰყონ ხელი; ამითი, ჩვენი აზრით, თვით მთარგმნელნი უფრო შეიგნებენ და უკეთესად სთარგმნიან ერთხელვე აჩემებულს მწერალს და სამშობლო მწიგნობრბასაც მეტს სარგებლობას მოუტანენ...

ო ს ე ბ მ ე დ ა შ ვ ი ლ ი.

12 აგვისტო 1902 წ.

ამ პირველ წიგნში მოთავსებული იყო: მაქსიმ გორკი, კრიტიკული შრომა-წერილი და 12 მოთხრობა: „ერთხელ შემოდგომაზედ...“, „მიმინოს ლექსი“, „მინდორში“, „დოსტები“, „ეშმაკის შესახებ“, „ჩილდე ეშმაკის შესახებ“, „ტივეზზედ“, „მაწანწალა“, „გაკაცხვა“, „ემელიან პილაია“, „წითელი ვასო“, „მკითხველი“.

წიგნს დართული ჰქონდა მ. გორკის სურათი, — მოგრძო თმებგადაეარცხნილი, ლურჯი ხალათით.

წიგნი სწრაფად გავრცელდა, მ. გორკის გარეგნობა მისაბამი შე-

იქმნა: ახალგაზრდა მუშათაგან ბევრმა მოუშვა გორკისებურად თმა, მისივე ლურჯი ხალათის მსგავსი ჩაიცვა.

ქანდარმერიამ ამას ყურადღება მიაქცია და მაქსიმ გორკისებურად ჩაცმულები იღევნებოდნენ.

მეც ასეთივე საიდუმლო დევნისა და ბოლოს, დაპატიმრების გამო, ველარ გამოვეცი მ. გორკის მოთხრობათა მეორე წიგნი, რომლის შინაარსი I წიგნის ბოლოზე მქონდა გამოცხადებული: „ბიძია არქიპო და ლენკა“, „ჩელკაში“, „მოხუცი იზერგილი“, „კონოვალოვი“, „მალვა“, „ოცდაექვსი და ერთი“, „უკუღმართი“, „მოუსვენარი წიგნი“ და სხვა.

ზ ა ქ ა რ ი ა ბ ი ბ ლ ი ა ძ ე

ა) ზაქარიას სახელი

ქერ კიდევ ახალგაზრდას, ქალაქ ტფილისში ჩამოსვლის შემდეგ, როცა წიგნისა და გაზეთის „ლოთი“ შევიქმენი, ზაქარია კიკინაძის სახელი ყურს ჩამეწვეთა.

აკაკი თუ ბრწყინვალე პოეტად იხსენიებოდა, ილია დიდ მოღვაწედ, ურომლისოდაც არც ერთი აზრი ხორცს ვერ შეისხამდა, არც ერთი საზოგადო საქმე არ კეთდებოდა, ზაქარია, მათთან შედარებით, პატარა კაცი იყო, სიტყვით თითქო არაფერი, მაგრამ საქმით ყველაფერი: ზაქარია — მეწიგნე, ზაქარია — გამომცემელი, ზაქარია — აქარაში მოგზაური, ზაქარია — სემინარიელთა მზრუნველი, ზაქარია — არალეგალურ წიგნთა მცველი და გამავრცელებელი, ზაქარია — მუშათა მასწავლებელი და აღმზრდელი, ზაქარია... ვინ მოთვლის რა იყო ზაქარია — ყველაფერი და ყველგან მყოფი, მაგრამ თუ არა კვირა დღით, სხვა დროს ძნელად სახილველი: ერთი ფეხი რომ მთაწმინდაზე ედგა, მეორე — „იარმუკაზე“, ერთი ფეხით რომ თბილისში ტრიალებდა, მეორეთი — აქარა-ქობულეთსა და ქართლიმერეთის სხვადასხვა კუთხეში.

ბ) ზაქარია — მეძველწიგნე... ხელნაწერები და ჰიანჭველეზი

ერთ კვირა დღით აბანოების მხრიდან ბაზაზხანა (დახურული ბაზარი) გავიარე, სიონს ავუარე, გიორგი XII სასახლეს, მის კარის ეკლესიასა და ანჩისხატის ტაძარს გავცდი და ბაგრატიონთა ნასახლარის წინ გავჩერდი. აგურით ნაშენი ბაგრატიონთა სასახლე ნგრევის

გზაზე იყო დამდგარი. მუხრანთანა (აწ ნიკოლოზ ბარათაშვილის) ქუჩით „იარმუცისაკენ“ ვქმენი პირი. მეთევზეთა, ყასაბთა, მერკინეთა და სხვათა სავაჭროებიც უკან მოვიტოვე და „იარმუცაში“ შევედი: ხაზინასა და ბაღს შორის ქუჩაზე, ორივე მხარეს, სხვადასხვა მოვაჭრენი ჩამწკრივებულყვნენ, — იღვნენ ან ისხდნენ, ყველას საკვირაოთ გამოეტანა საქონელი, რას იტყვით, რომ აქ არა ყოფილიყო: ფართალი, მზატანისამოსი და ფეხსამოსი — ნახშირი და ახალი, საქმელ-სასმელი, რკინეულობა, ჭურჭლეულობა...

აწინდელ პუშკინის სახელობის ბიბლიოთეკის ადგილას მეძველ-წიგნეთა სავაჭროები იყო. მის პირდაპირ ხაზინისაკენ ქუჩის ორივე მხარეს მეწიგნეებს მაგიდეებზე გაეშალათ ნახმარი წიგნები, მათ შორის ერთი დახურული მაგიდა დანარჩენთაგან გამოირჩეოდა, მის უკან „ცილინდრა“ ქუდიანი კაცი იჯდა, წინ ხალხი დახეოდა — მუშები, ხელოსნები, ქარგლები, მოწაფენი. ყველა წიგნებს ათვალიერებდა. ვიფიქრე: „იქნება ისაა, ვისაც ვეძებ-მეთქი“ და მისკენ გავწიე, გაშლილ წიგნებს მივადექი, თან ცალი თვალთ მაგიდის უკან მჭდომს შევცქერი.

— რა, ზაქარია, ეს წიგნი რა ელირება? — შეეკითხა ერთი და წიგნი უჩვენა.

გული შემიფანცალდა, გავიფიქრე: მაშ იქნებ ეს არის ჩემი ნანატრი ზაქარია კიჭინაძე.

ზაქარიას ხელში წიგნები ეჭირა, ეტყობოდა, ხელნაწერები იყო. ერთი თვალთ გახედა შემკითხველს.

— რა, რა აწერია?

— მანათი.

— ორი აბაზი, — მიუგო ზაქარიამ ისე, არც კი შეუხედნია.

— ძვირია...

— ექვსი შაური...

მიუგო კვლავ ზაქარიამ შეუხედავად და ისევ დიდის ყურადღებით წიგნებს სინჯავს. მოშორებით ამ წიგნების მომტანი ზის და უცდის. მე ცოტა ახლო მივიწიე, თან ვითომ წიგნებს ვათვალიერებ, მაგრამ ზაქარიას შევცქერი. მას მრავალ წიგნთაგან ორი თუ სამი ხელნაწერი ამოუჩვენია და ეკითხება:

— დანარჩენი წაიღე, ამათში რა მოგცე?

— ქალბატონმა კნეინამ — სულ ერთად გაყიდეო. სულ რას მომცემ.

— მარტო ეს ორი წიგნი მომყიდე.

— ცალკე არა ვყიდი. წონით აილე, — ერთად ფუთ-ნახევარია.

— ესენი პარკებადაც არ გამოდგება.

— ჰოდა, როგორც გინდა, მე ცალკე ვერ გავყიდი, როგორც კენინამ მიბრძანა, ისევ მეწვრილმანეს წავუღლებ.

— ამდენი ხელნაწერები შენს კენინას კიდეც აქვს თუ არა? — ეკითხება ზაქარია.

— რა ვიცი, შეიძლება ჰქონდეს.

— ჰოდა, თუ ექნება, მომიტანე და...

— ამათ თუ იყიდი, კიდეც მოვიტან, იქნება ჰქონდეს...

ზაქარიამ ფული ჩაუთვალა, არ ვიცი რამდენი.

მთელი გროვა რვეულ-წიგნებისა და ქალაღდებისა ცალკე მიჰყარა, ორი ხელნაწერი კი წინ დაიდო, ჭერ ერთს დახედა, გადაფურცლა, მერე მეორეს დაუწყო თვალიერება.

— რა არის, ზაქარია, იქნება კიდეც ჩაიგდე რამე ახალი? — ჰკითხა ერთმა ახლად მოახლოებულმა ლაზათიანმა, ცალის ფეხით კოკლმა კაცმა.

— ახალი, მაგრამ ძველთაძველი, ჩემო ანტონ, ახალი და ძველთაძველი ხელნაწერი, — მიუგო ზაქარიამ და ერთი ხელნაწერი გაუწოდა ანტონს, თან დასძინა, — აი, სად ინთქმება ჩვენი სახელოვანი წინაპრების ნაშრომ-ნაღვაწი.

— პართლაც რომ სატირალია, ჩემო ზაქარია. — მიუგო ანტონმა. მადლობა ღმერთს, რომ შენ მაინც გამოუჩნდი ჰირსუფლად ჩვენს ძველ ხელნაწერებს... რა სიტყვის პასუხია, ზაქრო, და ნაშუადღევს წიგნები აალაგო თუ არა, სახლში გამომიარე, შენთან ცოტა საქმე მაქვს.

— ახალი ხომ არაფერი დასწერე?

— გამოიარე და გაიგებ. პური არსადა ჰამო, ერთად ვხსადილებთ.

— ბატონი ბრძანდები.

— არ დაიგვიანო, ნიკოც მეყოლება.

— ლომოური... ვეცდები, ჩქარა ავალაგო, ჩემო ანტონ.

— აბა, შენ იცი...

მიუგო ამტონმა და მუხლში მოკეცილი ფეხი აითრია.

თვალი გავაყოლე: „ნუთუ ეს არის „თამარ ლაზნელის“ დამწერი? — გავიფიქრე. გავნაგრძე წიგნების თვალიერება, თან ღროთი

დრო ზაქარიას შევეცქერი. არ ვიცი, რა იფიქრა, რა შემატყო, რომ ზაქარია შემეკითხა:

— რას ეძებ, რა გინდა?

— აი, ეს ორი წიგნი რა ელირება?

— მიჩვენე.

წიგნებს დავტაცე ხელი და მაგიდის მეორე მხარეს მოვუარე, ნაღაც ზაქარია იჭდა.

— ფრთხილად, ფეხი არ დაადგა. — შემომძახა, მისკენ მიმავალს თან ხელით მანიშნა, შედექიო, — გერ ხელავ?

— რას?

— ვერა ხელავ, ჰიანჰველები რა მუყაითად ეზიდებიან პურის ნამცეცებს, რომ საზამთროდ სარჩო-საბადო მოიგროვონ.

გავშეშდი. ნერწყვი გამიშრა. ძირს დავიხედე, დავაცქერდი. მართლაც, ჰიანჰველები ერთი მეორეს ჯაჭვად გაბმოდნენ და იქვე ზაქარიას მიერ დაფხვნილ პურის ნამცეცებს მაგიდის ქვეშ ხერელისკენ მიათრევდნენ.

ზაქარიასადამი სიყვარული, პატივისცემა და მიღრეკილება კედევ უფრო გამიძლიერდა.

— აბა, რა წიგნები აარჩიე? — მკითხა.

— „ვეფხისტყაოსანი“ და „დავითიანი“. რა ელირება?

— ორივე ათი შაური.

— კარგი, მერე წავიღებ.

— მერე რად?

— დღეს ფული არა მაქვს...

— სწავლობ თუ მუშაობ?

— ვსწავლობდი სახელოსნო სკოლაში, მაგრამ მეორე კლასიდან გამომრიცხეს.

— რადა?

— რაღაც ლექსი დავჯალბნე და ხელნაწერ ჟურნალს ვცემდი.

ზაქარიამ თავი აწია (აქამდე ჰიანჰველებს დასცქეროდა, ან ნაყიდ ხელნაწერებს ფურცლავდა) და შემომხედა.

— ლექსებს სწერდი და ჟურნალს სცემდი?

— დიალ, ხელნაწერს.

— მაშ, ნაკითხი იქნები.

— იმდენად არაფერი.

— მაინც.

— გადავიკითხე „ძველი დროება“, „მნათობი“, „კრებული“ — „იმედი“, „ივერია“ და..., რაც მომხვდა.

— ყოჩაღ, ყოჩაღ... მერე სად გადაიკითხე?

— საჯარო ბიბლიოთეკაში...

— ყოჩაღ, ყოჩაღ... ახლა რას აკეთებ?

— საჯაროში დავდივარ, წიგნებს ვკითხულობ, ხან რკინიგზელებს ვუკითხავ ქარხანაში წიგნებს...

— სადა ცხოვრობ?

— ხან სადა, ხან სადა...

— ბინა, არა გაქვს?

— არა... დამპირდნენ.

— კარგი, წიგნები წაიღე.

— ფული არა მაქვს.

— წაიღე, ფული არაა საჭირო... კვირას გამომიარე, ან შემდეგ, როცა გინდა. დღეს ვერ მოვიცილი, ხვალე ან ზეგ აპარას მიედივარ, ერთი კვირა დამიგვიანდება, მერე მნახე... თუ ბინა არ გაქვს, მთაწმინდაში, ჭავჭავაძის ქუჩის თავში მიკითხე და...

— ბინაზე არ შეგაწუხებთ, ამხანაგებთან...

— შენ იცი...

— მშვიდობით ბრძანდებოდეთ.

— კარგად იყავ... ეს წიგნები წაიღე. — მითხრა და „ვეფხისტყაოსანი“ და „დავითიანი“ ძალათი მომაჩეჩა.

მეშვიდე ცაში ვფრინავდი. ეს რა კაცი ვნახე-მეთქი.

ცხოვრებისაგან მრავალტანჯულ, ნათესავეებისაგან გულგატეხილს, დევნილს, დამცირებულს ძლივს მადლანი ხმა მომესმა იმ კაცისაგან, რომელსაც შორით შორიდან შარავანდედით ვამკობდი, ცხოვრების აზროვნებისა და ყოფაქცევის მაღალი მცნება მოვისმინე და ვნახე იმ კაცისაგან, რომელიც იმ დროის ახალგაზრდობას მოწაფეთა, მუშა-ხელოსანთა და მოსამსახურე-მსახურ ქართველთა მოძღვრად იყო მიჩნეული.

გ) ზაქარია და მკითხველები

თითქო როგორც საზოგადოება იყო წოდებრივად დაყოფილი, ისევე მკითხველები და წიგნთსაყებოები.

„ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადო-

ების“ წიგნთსავაჭრო მოთავსებული იყო სათავადაზნაურო ქარვასლის მეორე სართულზე, რომელსაც კითხვა-კითხვით თუ მიაგნებდით, ხოლო კვირა დღეს, როცა მოწაფეობას, მუშა-ხელოსნებსა და მათს ქარგლებს ეცალათ, მაშინ ხომ სულ ვერ შეაღებდით მის კარებს. დაკეტილი იყო. შემდეგში დაარსებული „ქართველ გამომცემელთა ამხანაგობის“ ჯიხური ალექსანდრეს (აწ კომუნართა) ბალის ზედა კუთხეში კვირადღეობით იკეტებოდა. ბაზარი, სადაც განსაკუთრებით კვირაობით მუშა ხალხი და მოწაფეობა ირეოდა, ბაზრის მეწიგნეებს ჰქონდათ ხელთ ჩავარდნილი, რომელთა შორის მეკალენდრეები მდივანოვი, ახპატელოვი, მ. ზარიძე, დ. ლაზარევი და სხვა მათი მსგავსნი ბატონობდნენ, ხანდახან ლ. გივიშვილი, გ. სკანდარნოვა და ანტონ განჯისკარელი გამოერეოდნენ. ამათ მხოლოდ ის სიკეთე მოჰქონდათ, რომ ქართული წერა-კითხვის გავრცელებას ხელს უწყობდნენ. ამ ერთფეროვან მეწიგნეთა შორის შუქურვარსკვლავად ჩანდა ზაქარია ჭიჭინაძე, რომელიც პირველი იყო, როგორც ქართველ კლასიკოსთა წიგნების გამავრცელებელ-გამომცემელი. სოციალისტურ, ისტორიულ, ბიოგრაფიულ შინაარსის წიგნების დამწერი და სხვა. ერთი საპატიო თვისებაც ჰქონდა მის გამომცემლობას, იაფფასიან წიგნაკებში ხშირად ანბანსაც დაურთავდა ხოლმე წინა ფურცლებზე. განსაკუთრებით აქარა-ქობულეთისათვის, რომელთა შორის გასავრცელებელ წიგნაკებში არაბულ ლოცვებს ქართული ასოებით ბეჭდავდა და იქვე ქართველ მუსლიმანთა ხალხურ ლექსებსაც ათავსებდა. ძლიერ ხშირად ფასდებულ წიგნებს ნახევარ და მესამედ ფასად ჰყიდდა, რითაც მწიგნობრობის გავრცელებას ძლიერ ხელს უწყობდა, ზოგჯერ მოწაფე-ქარგლებს უფასოდ ურიგებდა წიგნებს. ამა თუ იმ წიგნს (მაგალითად, „ამირან-დარეჯანიანს“, „ქართლის ცხოვრებას“ და სხვა) წინასწარ ხელის მოწერით შეგროვილი ფულით ბეჭდავდა. ასე გამოცემულ წიგნებს ხელის მომწერთა სიასაც ურთავდა, რითაც დიდად ეხმარებოდა ქართული წიგნის პროპაგანდას. მისი გამოცემების მკითხველნი იყვნენ უმეტესად მუშები, ხელოსნები, მოწაფენი, მიკიტნები, მეხაშე-მზარეულნი და სხვანი.

ზაქარია სადაც უნდა ყოფილიყო, კერძო ოჯახში, სამიკიტნოში, ბაზრობაში, ლხინსა თუ კირში, მშობელი ერის საქართველოს და ქართველობის — იდეის მქადაგებელი იყო, ყველგან, ყოველ შემ-

თხევასი, — მამულიშვილობის, ღრმა ძილში ჩაფლულ ქართველთა გამოღვიძების, გათვითცნობიერებისა და საერთო საქმეში ჩაბმის მოძღვარი.

დ) ზაქარია — სხვადასხვა რჯულის ქართველთა ერთობის მოციქული

ჩემს მეხსიერებაში პირველმა ზაქარიამ დაბეჭდა წერილი ქართველ კათოლიკეთა, ქართველ მუსლიმანთა, ქართველ ებრაელთა, ქართველ გრიგორიანთა ეროვნული ერთიანობის შესახებ. თუმცა სარწმუნოებით, სჯულითა სხვადასხვანი ვართ, გვარტომობით, ეროვნებით — ერთნიო! ამ აზრის ქადაგებას იმ დროს, როცა ცარიზმი, თვითმპყრობელობა არათუ სარწმუნოებრივად, არამედ გვარტომობრივადც ქართველთა ერთიანობას მახვილსა სცემდა, ერთს მეორისაგან სთიშავდა, ზაქარიას ამ მიმართულებით წერას, საუბარ-პროპაგანდას დიდი ეროვნულ-კულტურული მნიშვნელობა ჰქონდა.

ე) ზაქარია, ღრეპერი, მე, სამყარო და ზაქარიას დედა

ჩვენი პირველი შეხვედრის შემდეგ, კვირას ისე არ გავუშვებდი, რომ ზაქარიასათვის არ დამეხედნა. ხშირად ზაქარია წიგნების მაგიდასთან დამაყენებდა, თვითონ კი სადღაც მიდიოდა. ერთხელ მკითხა:

— ბინა იშოვე?

— ვერა.

— ამოდი ჩემთან შენი ავლა-დიდებით.

— ჩემი ავლა-დიდება კატას აეკიდება, — მიუთუგე მწარე ლიმილით.

— მაშ დღესვე ჩემთან გადმოხვალ.

ვეწვიე.

ზაქარია მთაწმიდაზე იდგა, ქავჭავაძის ქუჩის თავში, კოტე მესხისა და გრაქალის ქუჩების შესაყართან. ეს სახლი ახლაც დგას, № 39, ხოლო მის გვერდით, კლდეზე მიკრული ახალი სახლის ადგილას, ზაქარიას დედა ცხოვრობდა პატარა ბუდარუგანაში. ზაქარიას სახლის ზედა ორი ოთახი სულ წიგნებით იყო გამოქედილი. საძილე ოთახშიც — წიგნების თაროები იატაკიდან კერამდე... სამუშაოდ პატარა მაგიდა იდგა, საწოლი უბრალო, სადა. მაგიდაზე ხელნაწერები და ტყუპი სამელნე (ახლაც მე მაქვს შერჩენილი).

— შენ რა მითხარ, ამას წინად „დროება“, „მნათობი“, „კრებული“, „იმედი“ „ივერია“ გადავიკითხეო?

— დიახ.

— საჭიროა რუსულიც იკითხო...

— ვკითხულობ.

— აბა, ეს წავიკითხავს? — მითხრა და გადაშლილი წიგნი წინ დამიდო. დავხედე, ეწერა: Д. В. Дрэпер. История умственного развития Европы, 1869. გადავშალ-გადმოვშალე, რაღაც მეძნელა. მაინც ავიღე წიგნი.

ზაქარიას დედა შემოვიდა.

— ვახშამი არ გინდა, შვილო?

— მაშ სტუმარი უვახშმოდ შეიძლება? — მიუგო ზაქარიამ და გამოკრული ხელსახოცი მიაწოდა, თან დააყოლა: ერთი შენებურად ჩახოხბე და სამოვარიც დაგვიდგი... მახარაძეს ჩემს მაგიერ ჩასძახე, არჩილისგან ორი ბოთლი ღვინო მოგვიტანოს. (ეს მახარაძე ასოთამწყობი იყო, ზაქარიას სახლის ქვედა სართულში იდგა, არჩილი — საკმაოდ ნაკითხი მიკიტანი, ქართული მწიგნობრობისა და კულტურის მოყვარული, გვარად, ხვედელიანი, ეგ. ნინოშვილის მუდმივი, უანგარო მასპინძელი).

ზაქარიას დედა ტანდაბალი მანდილოსანი იყო, ჩუმარა, გეგონებოდათ უენოაო, ლაპარაკი არ უყვარდა, თითქოს რაღაც გულნაკლულიაო, ზაქარიას მოსიყვარულე და მისი სურვილის სიტყვა-შეუბრუნებელი აღმასრულებელი.

— დედი, მე ხომ არ გაწუხებთ? — ვკითხე ერთხელ.

— აბა რას ბრძანებ, რაზე უნდა მაწუხებდე.

— მაშ, მუდამ დაღონებული მეჩვენებით, თითქო გული გიწუხდეთ.

— რამ გამახაროს, ერთადერთი შვილი უცოლშვილად ბერდება, — მითხრა გულნაკლულად.

მშვენიერი ვახშმის შემდეგ ზაქარიას დედამ სამოვარი შემოგვიტანა და რაფასთან დადგა.

გამოაცა სამოვრის მოყვანილობა და ფერმა. მრგვალი, მაღალი, რაღაც უფერო, თითქო არასოდეს არ გაუწმენდიათო.

— ხომ არ გიკვირს, ასე რომ აკვირდები?

— რაღაც ასეთი სამოვარი არ მინახავს.

— ვერც ნახავდით... რუსები პირველად რომ შემოსულან სა-

ქართველოში, ეს სამოვარიც მაშინ მოუტანიათ, ძველთაძველია, ვინც კი საქართველოს ღირსეული შვილი ჰყოლია, ამ სამოვრიდან დაუღლეია ჩაი... პლატონ იოსელიანს, ალექსანდრე ცაგარელს, ნიკოლოზ ყიფიანს, თვით დავით ჩუბინაშვილსა და, თუ არ ვცდები, მარი ბროსესაც კი... და ვინ მოთვლის, ვის არ უგუნებია ამ სამოვრით ჩაი, — მომითხრობდა ზაქარია მხიარული გუნებით, თან დედას შეეკითხა: ასე არ არის, დედაჩემო?

— აბა, რა ვიცი... შენ უკეთ არ იცი? — მიუგო დედამ და გავიდა (ამ სამოვრის შესახებ ცალკე ნარკვევი მაქვს დაწერილი).

ვ) ზაქარია და მუშები

ზაქარია მუშების თაიგული იყო. თამამად შეიძლება ითქვას, გასული საუკუნის 80-იან წლებიდან 90-იან წლებამდე მუშათა გათვითცნობიერებისათვის არავის იმდენი არ გაუკეთებია, რამდენიც ზაქარიას. ზაქარიამ მთელი სკოლა შექმნა მუშა-მწერლებისა, ზაქარიას შთაგონებით ჩაისახა ქართველ მუშათა პირველი ხელნაწერი ჟურნალი „მუშა“, ზაქარიას შთაგონებით გამოჩნდნენ მუშა-მწერლები: მიხეილ გორდაძე, მიხა ბოჭორიძე, იოსებ გარსევანიშვილი, ლაზარე მაისურაძე, მიხა ლელაშვილი, პეტრე პეტრიაშვილი, გიგო თოიძე, მიხეილ მეტეხელი და მრავალი სხვა. ეს მუშები ჭკუფურად ან თითოეულად ხშირად იკრიფებოდნენ ზაქარიასთან სახლში, „იარამუკაში“ (წიგნთსავაჭროსთან) ან მიჰყავდათ ხოლმე ოჯახებში, ზოგი მათგანი ზაქარიას ნაწერებს ბეჭდავდა (მაგალითად, გიგო თოიძე) და ხალხში ავრცელებდა. ზაქარია მუშათა ნაწერების კრებულებსაც სცემდა. მაგალითად, როგორც ცნობილია, ზაქარიამ გამოსცა მ. ბოჭორიძის, მ. გორდაძის, ლ. მაისურაძისა და სხვათა ლექსები.

ზ) ზაქარია და პოეზია

ერთხელ გადავარჩიე ზაქარიას ყველა ნაწერი, დარგობრივად დაკავშირებული და სამ ტომად დავაკაზმინე. ეს ნაწერები ასე დავალაგე: 1. ლიტერატურულ-ბიოგრაფიული და ბიბლიოგრაფიული, 2. უტოპიურ-სოციალისტური, 3. ისტორიულ-პუბლიცისტური (ეს ჩემი განსაზღვრა პირობითია). ბევრი სხვა ხასიათის წიგნაკი ამ ფარგლებში ვერ მოვათავსე. ეს შეეკაზმული წიგნები, რომ ვაჩვენე ზაქარიას,

მეტისმეტად ეამა.. „შეხე, მართლა რაღაც გამოიკეთებია“, — წაილაპარაკა ლიმილით.

— ეს გეხუთელი არც კია იმისი. რაც დაგიწერიათ და გამოგიციათ, — მივუგე, — ეს არაა გასაკვირი, მაგრამ მე ერთი რამ მაკვირვებს.

— რა?

— როგორც ვიცი, ამ მრავალი ხასიათის ნაწერებთან ერთად მოთხრობაც კი უნდა გქონდეს, მაგალითად, „ჰონის შაგირდი“, მაგრამ ნუთუ ლექსებს არა სწერდით?

— ეს სენი მეც მჭირდა, ვწერდი, ერთ ჩემს ლექსს მღეროდნენ კიდეც, მაგრამ ეს იყო და მას შემდეგ მე ლექსი აღარ დამიწერნია.

— რატომ?

— ლექსებმა დაღუპეს ჩვენი ხალხი.. ყველა უსაქმო ლექსებს სწერს.

— რას ბრძანებთ! — გაოცებით შევაჩერდი...

— ჩვენ მეფეებს რომ ლექსები არ ეწერნათ, ვარდ-ბულბულისა და მზე-მთვარისათვის არ ემღერნათ, ახი-უხით არა ყოფილიყვნენ გართულნი და მშვენიერ თვალთა ტრფიალით მოხიბლულნი, საქართველოს უკეთ მოუვლიდნენ...

— მაოცებს თქვენი აზრი, ზაქარია, ეს ხომ ჭეშმარიტებაა, რომ მეფენი ჰქრებიან, პოეტნი რჩებიან...

— რა ლამაზადა სთქვი, გეტყობა მეღექსეობის უნარი და გცნდა სიტყვაც მომიჭრა, მაგრამ სცდები.

— მაშ, შოთა რუსთაველი, დავით გურამიშვილი, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, გრიგოლ ორბელიანი, აკაკი და ილია, თუნდა ვაჟა-ფშაველა თავისი ძმებით უსაქმურნი ყოფილან და არიან...

— მე გეუბნები მოღექსეებზე და არა პოეტებზე. ყველა მოღექსე ხომ პოეტი არ არის. გართმული სიტყვების რახარუხი ხომ პოეზია არ არის; უსაგნო, უშინაარსო მოღექსეობა ხომ პოეტობა არ არის...

გულზე მომეშვა. მცირე ხანს გავჩუმდი, შემდეგ შევეკითხე:

— თქვენა სთქვით „ლექსებს მეც ვწერდი, ჩემს ლექსებს მღეროდნენ კიდეც“, დაიბეჭდა სადმე თუ არა?

— არ დაბეჭდილა, მაგრამ გამოქვეყნებული კი იყო.

— სად?

— ხელნაწერი ქურნალი „მუშა“ შეგხვედრია თუ არა სადმე, № 4?

— შემხვედრია, მაგრამ იქ თქვენი სახელი და გვარი არ შემინახეს...

— ვერც შენიშნავდი. იქ ერთ ლექსს აწერია ჩემი სახელისა და გვარის დაბოლოებანი „ია ძე“.

— მაშ, „ია ძე“ თქვენ ბრძანდებით? — მივუგე ალტაცებით, — ეს ლექსი თავის დროზე ძლიერ მომეწონა. თუ არა ვცდები, ეს ლექსი ასე იწყება:

„დრო იცვლება და მასთან მისი ერი,
მაგრამ ჩვენ რა, — ლატაკებს არაფერი...“

— სწორედ ეგა... რა კარგად დაგხსოვებია? — მომიგო მხიარული სიცილით ზაქარიამ.

— მოწონებით მომეწონა შინაარსი, მაგრამ მთლად არ მახსოვს. ამას ვინ სადღა იპოვის. არ შეიძლება დამიწეროთ, მასთან ამიხსნათ რომელ წელს დაწერეთ, როდის გამოქვეყნდა, რა ბედი ეწია...

ზაქარიამ დამიწერა შემდეგი:

„ძველებური მუშების სიმღერა“* (1881 წ.)

დრო იცვლება და მასთან მისი ერი,
მაგრამ ჩვენ რა ლატაკებს არაფერი?!
თუ სწავლობენ, ისევ მდიდრის შვილები,
ჩვენის ოფლით ისინი გაზრდილები...

ჰე, მტარვალნო, ჰმეფეთ, დრონი თქვენია,
ჩვენი შრომა მუდამ თქვენი ძღვენია?
ეს ქვეყანა თქვენ ჩაიგდეთ ხელშია,
სამართალიც დღეს ხომა თქვენს ხელშია?!

გულწამხდარნი, სულით მკედარნი ვაღამებთ,
შრომის ძალით ჩვენს სხეულსაც ვადუნებთ,
დღის ლუკმისა შოვნა ასე ძნელია,
ჰე, მტარვალნო, ჰმეფეთ დრონი თქვენია.

* როგორც ამ ლექსში, ისევე ქვემოთ მოყვანილ ყველა წერილში დაცულია ავტორის (ზაქარიას) მართლწერა და ნიშნების დასმა (ი.-ი).

ჩვენ საწყალნი გლახნი ტანჯვისა შვილნი,
დიდის შრომით ლუკმისა შემძინველნი,
თქვენ მტარვალნი, ჩვენის ოფლით გამძღარნი,
ჰე, მტარვალნი, გეცარცვეთ ღრონი თქვენია

იმავ ღროლამ ვატარებთ ჩვენ შრომითა,
მუდამ გმინვით, სულის ტანჯვით, მწარითა;
შრომის ფასად არ გვიღია წილხვედრი,
ღებტანჯულვართ გლახკაცი აწ ბედით.

ვაი რომ სუფევს დრო მუნ უმეცრებისა,
შიში თქვენგან, ჩაგვრა დიდის ენებითა,
მტარვალთ მუდამ მუნ თაყვანის ცემაი,
ჩვენი შრომის მათს ხარჯში მიცემაი.

შრომის შეილთა ნაცვლათ სხვანი ხარობენ,
გლახთა ღვაწლზედ მეფენი ნაებრობენ,
სიტყვის მთქმელი და მფარველი ღარიბთა,
ღლესაც კიდევ არვინა სჩანს არსითა?!

სად ათასი ღლეში ტანჯვით აღამებს,
ის საწყლები, თვის ქონებას თქვენ გძღვნიან,
აძლევეს ხარჯში წამხდარს მუქთა მტარვალებს
ნეტავ რისთვის, სად არის სამართალი?

ნეტარებით გამოზრდილო შვილებო,
ჩვენის სისხლით თქვენ მუნ გაბღენძილებო,
დრო მოგვივთ თქვენც ერთხელ საქენჯავი,
როს ავსდგებით მკედრეთით მუშა-ღატაკნი

მაშინ მოგცემთ ჩემსა სამაგიეროს,
ჩვენის ტანჯვით მოგვლებათ თქვენ ბოლო
სახნის საკვეთს ჩვენის შრომით შეძენილს,
ჩამოგართმევთ უსამართლოთ წართმეულს

ჰე, მტარვალნი, ჩვენსა ნაცვლათ თქვენ ხარობთ,
ჩვენს მონებას თქვენ ჩვენ გვაძლევთ ორ [თუ ას] წილათ
რათა გვჩაგრაფთ უსამართლოს ქცევითა,
ნეტავ რისთვის თქვენ ვინა ხართ, ან ჩვენა

დრო მოგვივა, ჩვენც საწყლებს ოდეს,
როს ავიღებთ ხელში საცელსა ცელსაჲ

ცულსა, წალდსა. თუ სხვა რამ იარაღსა,
ჩვენსა სახმარს თქვენსა შესაზარაღსა.

თუ ზეცაში არსებობს ერთი ღმერთი?
რათა გეჩაგრავს ჩვენ აქ ხელმწიფე ერთი.
სად მაშელალი [მაშვრალი] თავს იჩინებს დიდი შრომით,
იქ ხელმწიფე თავსა იჩინებს მის შრომით.

დრო ნათდება და მასთან მისი ერი.
მაგრამ ჩვენ რა! ლატაკებს არაფერი
თუ სწავლობენ ისევე მდიდართ შვილები,
ჩვენის ოფლით ისინი გაზრდილები.

წა ძე 1881 წელს*

ზემოხსენებული ლექსისა და მისი შენიშვნის დედანი, თვით ზაქარია ჭიჭინაძის ხელით დაწერილი, ამჟამად ჩემს არქივშია დაცული ხელნაწერთა განყოფილებაში.

თ) ზაქარიას „ზღაპრები“, წყაროები და წუნიები

ზაქარია ხშირად წერდა საისტორიო-სამწერლო და საზოგადოებრივი საკითხების შესახებ, მაგრამ წყაროებს კი არ ასახელებდა, რის გამოც ჩვენი ზოგიერთი „დიპლომოსანი“ ზაქარიას აუგით რხსენიებდა.

— ზაქარია ზღაპრებს სწერს, წყაროებს არ ასახელებს, ვინ დაუჭერებსო.

ერთხელ ზაქარია გააფთრებული ენახე, ეს მუდამ დინჯი და ტკბილი კაცი, გაცოფებული ღორბლებს აფრქვევდა.

— რა დაგეშართათ, ბატონო ზაქარია, ვინ გაწყენინათ? — შევეკითხე.

* ერთი ტაეპი აკლია ბოლოს. ეს ლექსი მოთავსებული იყო 1884 წ. ტფილისის მუშების ხელნაწერ ჟურნალ „მუშის“ ერთ-ერთ ნომერში. ამის დამწერი დღესაც ცოცხალია, ამ გვარი ლექსები მას ბევრი აქენდა და წერის ნიჭიც აქენდა, მაგრამ ლექსების წერა არ უყვარდა და მიტომ არ მისდევდა მის წერას.

ამ ლექსს 1882 წლებში მუშები და ხელოსნები საკრავებზედაც მღეროდნენ ეს ლექსი ეხლა იქმნა მოპოვებული და იგი გადიღეს ნოტებზედ. (შენიშვნა ლექსის ავტორისა).

— როგორ თუ რა დამემართა, ვინ მაწყენინა? ჩემის მასალებით სარგებლობენ, იმავე დროს, ჩემს ნაწერებს ზღაპრებს ეძახიან. თითონ მომპარავენ, მე კი მეზღაპრეს მეძახიან. და ის არ იციან მაგ ქუცმანდურა მ-ბმა, რომ მე რასაც ვწერ, ნამდვილ ამბებსა ვწერ... არც ერთ სიტყვას და ამბავს მოგონილით არა ვწერ, რაც ნამდვილად არ გამიგია, არ წამიკითხავს, იმას როგორ დავწერ.

— რატომ წყაროებს, ან პირებს არ ასახელებ, საიდანაც ამლიკითხე, ან ვისგანაც გაიგე?

ზაქარია მცირე ხანს შეჩერდა, დამაცქერდა, მერე მომიგო:

— ისეთ ვითარებაში ვართ, რომ ყველაფრის და ყველას დასახელება ჯერ არ შეიძლება... არ შეიძლება იმათი დასახელებაც, ვისგანაც მასალებით ვსარგებლობ. ვინ იცის, რას რა კუდი გამოაბან, კურდღელი დააწვინონ და აქლემი აშობინონ...

— განა აგრეა საქმე?

— წამიკითხავს, კვითხულობ, მეც ვხედავ დღე და ღამე წიგნებში ხარ ცხვირჩაყოფილი და ნუთუ ჯერ კიდევ ვერ მიხვედრილხარ, რა სახითათო და სასტიკ ხანაში ვცხოვრობთ...

ქვედა ტუჩი მოვიკეციტე, პირი დავმუწე: ზაქარიას ნათქვამიდან ბევრი რამ მგნიშნა.

ზაქარია მართალი იყო. იგი მოესწრო ბატონიშვილებსა და მათს შთამომავალთ; საქართველოს სამეფო კარის ნათესაობას; ბაგრატიონებს, ორბელიანებს, მუხრან-ბატონებსა და სხვათა, რომელთაც ბევრი რამ იცოდნენ, ბევრის თქმა შეეძლოთ, მაგრამ გასული საუკუნის ოცდაათიანი წლების შეთქმულების გამო შეთქმულთა დაპატიმრებისა და დევნის მიზეზით, ისე იყვნენ დაშინებულნი, რომ, თუმცა გულში მამულიშვილური ცეცხლი უღვიადათ, ბევრის მომსწრე, მნახველნი და გამგონნი იყვნენ, მაგრამ აშკარად ვერ ამბობდნენ, ვერც იტყოდნენ, ზაქარიას კი უზიარებდნენ, აწერინებდნენ და მათ გამოსაცემად ფულითაც ეხმარებოდნენ, ამიტომ არ ჩეექლო ზაქარიას მათი ვინაობის გამოქვეყნება. (15)

ბევრი სარგებლობდა ამ ნაწერებით, მაგრამ ზაქარიას არ ასახელებდნენ. ზაქარიას ნაშრომებს განვლილ ამბავთა შემოწმებით, პირველწყაროს მნიშვნელობა ენიჭება.

ე) ზაქარია და აქარა-ქობულეთი

როგორც ცნობილია, რუს-ოსმალთა 1877 — 1878 წლების ომის შედეგად, აქარა-ქობულეთი ჩვენე დაგვიბრუნდა გამუსლიმანებული ქართველობით. საჭირო იყო მათს შორის ფრთხილი და მუყაითი მუშაობა, რომ XVII საუკუნის დასაწყისიდან დედასამშობლოს ჩამოშორებული და ძალით მაჰმადის სჯულზე გადაყვანილი ქართველობა ღვიძლ ძმებს — ქართველებს დაბრუნებოდა. თავის დროზე ამ საკითხის ირგვლივ დიდ მუშაობას აწარმოებდნენ ილია ჭავჭავაძე, სერგეი მესხი, ივ. მაჩაბელი და სხვანი. ერთხელ ივ. კერესელიძემ — თარით, ხოლო ჰაზირამ თავისი. დაირა-დასტით შემოიარეს აქარა-ქობულეთი.

ყველა ამ ზემოხსენებულთა მუშაობა დიდმნიშვნელოვანი იყო, მაგრამ არა განიადაგებული, — უფრო დროებითი, კომპანიური.

ყველაზე დიდი მუშაობა მუსლიმან ქართველთა დედასამშობლოსთან დაახლოებისათვის. უფრო ზაქარიამ გასწია არა მხოლოდ ხშირი მოგზაურობით, წიგნების გავრცელებითა და მათს შესახებ გაზეთ „ივერიაში“ წერილების წერით, სამუსლიმანო საქართველოს შესახებ წიგნების გამოცემით, არამედ იმითაც, რომ ქართველ მუხლიმანებთან კავშირის განმტკიცების მიზნით მეჩეთში დაიწყო სიარული, ხშირად მუხლზე დაჩოქილი, არაბულ ლოცვებს წარმოთქვამდა, თან იტყოდა: „სჯული, სარწმუნოება სხვაა, ეროვნება სხვა; სარწმუნოებით შეიძლება სხვადასხვანი ვიყვნეთ, ეროვნებით კი ერთი ოჯახის შეილნი ვართ და უნდა ასეთადაც დავრჩეთ“. ის, რომ მუსლიმან ქართველთათვის არაბულ ლოცვებს ქართულად ბეჭდავდა, აქვე ურთავდა ანბანს, ქართველ მუსლიმანთა ხალხურ ლექსებს და მათში უფასოდ ავრცელებდა, ხომ უკვე აღვნიშნე.

ყველა ამის გარდა, ზაქარიამ კიდევ უფრო დიდი შრომები დაამზადა აქარა-ქობულეთელთა შესახებ. ერთხელ ზაქარია ჩემს ეურნალ „თეატრი და ცხოვრებაში“ გამოსაქვეყნებლად მწერდა:

„წერილი რედაქციის მიმართ

ქართველ მაჰმადიანთა შესახებ მე მაქვს დასაბეჭდად მომზადებული სამნაირი წიგნი. ამ წიგნების გამოსაცემად მე შეიძლება არა მაქვს, ამიტომ მსურს მათი ხელისმოწერით გამოცემა. თითო წიგნი იქმნება 300 გვერდზე მეტი, ფასი ელირება წიგნზედ მანეთი.

პირველ წიგნში აი რა წერილები იქნება მოთავსებული: 1. თამარ მეფე, აჭარაში შეკრებილი ამბებით; 2. ქართველ მაჰმადიანთ სახალხო ლოცვები, 3. ქართველ მაჰმადიანთ სახალხო ლექსები, 4. ქართველ მაჰმადიანთა სასულიერო წოდება, 5. ქართველ მაჰმადიანთ სწავლა-განათლების საქმე, 6. ხელმოკლე, ანუ ფუხარა აჭარაში, 7. ქართველ მაჰმადიანთ გამოჩენილი კაცები. 8. ქართველი ქალი და მრავალცოლიანობა და ქართველ მაჰმადიანთ ცრუმორწმუნოება. ზ. ჭ.

(მეთხე მუხლში მოხსენებული სათაური მე-8 მუხლში განმეორებით აქვს მოხსენიებული).

დანარჩენი ორი წიგნის შინაარსი არ წამიკითხავს, მაგრამ ვიცი, რომ მრავალი ნაწერი რემინგტონზე ჰქონდა გადაბეჭდილი, რაიცა მისი სიკვდილის შემდეგ დ. სულიაშვილმა და მე საქართველოს მწერალთა სამდივნოს გადავეცით, პირადად სანდრო ეულს (აქვს ათამდე ცალკე გამოცემული ნაშრომი).

ასე დიდი და მრავალმხრივი ამაგი მიუძღვის ზაქარიას აჭარა-ქობულეთელთა წინაშე.

ამიტომაც არის, რომ დღესაც ქართველ მუსლიმანთ ერთადერთი ზაქარია სწამთ თავის მამად და მისდამი პატივისცემა გულში უღვივით.

ია) ჩემი მწიგნობრობის დაწყება და ზაქარია ნუგეშისმცემელი

ზაქარიას სამწიგნობრო-საზოგადოებრივი მუშაობით ისე ვიყავი გატაცებული, რომ გასული საუკუნის 90-იან წლებიდან, დავიწყე მუშათა წრეებსა და გლეხებში პროგრესული შინაარსის წიგნაკების გავრცელება, მალე პატარა წიგნთსავაჭროც გავხსენი გიორგიევის (აწ. ჯორჯაძის) ქუჩაზე, აწინდელ კომუნართა ბაღის პირდაპირ; იქვე საიდუმლო, არალეგალურ წიგნაკების (ლეგალურ კანებში ჩასმული) ბიბლიოთეკა მოვაწყე, რის გამოც ჩემთან დაიარებოდნენ იმ დროის მოწინავე ახალგაზრდები და საზოგადო მოღვაწენი. აქვე გავაჩაღე სახალხო წიგნის გამომცემლობა, უმეტესად პროგრესული ხასიათის წიგნებს ვბეჭდავდი.

პირველად მე გამოვეცი (ზოგი ამხანაგთან სპ. ჭელიძესთან ერთად) ირ. ევლოშვილის ლექსები და პოემები, ვაჟა-ფშაველას „ბახტრი-

ონი“, ფ. შაბარაძის „ხალხური პოეზია“ და მელიტონ კელენჯერიძე, სევ-ლის (ს. ჭულელი) „ველურობა და განათლება“ (სოციოლოგია), მაქსიმ გორკის ნაწერთა პირველი ნაწილი „მოთხრობები“ (რუსთა მწერლების სერიით), ალ. პუშკინი, „ცხოვრების სარკე“ და სხვა მრავალი.

ზაქარია ჭიჭინაძე მეტისმეტად გახარებული იყო ჩვენი ასეთი მუშაობით, ხშირად ხოტბას გვასხამდა ჩემს ამხანაგსა და მე. ერთ-ხელ სადილიც კი გაგვიმართა და, სხვათა შორის, გვითხრა: „მე ყოველნაირ წიგნს ვბეჭდავდი და ვბეჭდავ, ხოლო თქვენ უფრო შერჩევით და ამ დროისათვის უსაქიროეს წიგნებს ბეჭდავთ, გეყი-დებათ კიდევ... მაღლობა ღმერთს, ჩანს, ჩვენი მუშები, გლეხები და მოსწავლენი იღვიძებენ, რომ ასეთ წიგნებს გასაავალი აქვსთ“.

ცხრაასიან წლებამდე, სხვათა შორის, მე გამოვეცი ლევ ტოლს-ტოის წიგნაკი „რისთვის ითვრება ხალხი“, თარგმანი განდევილისა. რამდენიმე დღის შემდეგ, ასიოდე ცალი არცკი იყო გაყიდული, რომ მთელი გამოცემა (1500, 32 გვ., ფასი 5 კაპიკი) ჩამომართვეს და მეც საცენზურო კომიტეტში დამიბარეს. შემოყვანეს საცენზურო კომიტეტის თავმჯდომარის („სტატსკი გენერალი“) ჰაველის კაბი-ნეტში. დავხელე მაგიდას, წინ ჩემი გამოცემა ედო „რისთვის ითვ-რება ხალხი?“

— თქვენ გამოეცით ეს წიგნი?

— დიახ.

— რათა?

— რომ ორიოდე გროში მომეგო.

— ჰმ, ორიოდე გროში მოგეგო... ველარ გაგვაცურებ.

— თქვენო აღმატებულება, რა დამიშავებია?

— რა დაგიშავებიაო, წინათ რომ ვილაც თომაანთ კობას „რას იცინი“ გამოეცი?, ვითომდა არაკი, ზღაპარიო, ნამდვილად კი სამ-ლედულოების საწინააღმდეგო ამბავია, ავტორის დასახელებაც კი არ ინებე — არ ვიცნობო, მერე დაბეჭდე „რა არის ხარკი და რისთ-ვის ჰკრეფენ?“, ახლა კიდევ რა უბედურებაა „რისთვის ითვრება ხალხი“?, ვითომ მაგარ სასმელებსა და თუთუნს იმიტომ ჰყიდიან, რომ მეფის ხაზინა გაივსოს, იმას კი არვიან კითხულობს, რომ თუთუ-ნითა და მაგარ სასმელთა ხმარებით ხალხი სნეულდება... რა არის-მეთქი ეს, რა?

— თქვენო აღმატებულებავ, ამის დამწერი ხომ რუსეთის გამოჩენილი მწერალი ლევ ტოლსტოია.

— ვინც არის, არის... ის რუსეთის არის და არა თქვენი... რატომ არ იცი, რომ რაც იუპიტერს შეჰფერის, ის ხარს არ ეკუთვნის...

— მე ეგ არ ვიცი, არ მესმის, თქვენო აღმატ... მე ეგ ღაღბებულე ორიოდ გროშის მოგების მიზნით.

— კმარა, „არ ვიცი, არ მესმის“, ვითომ თავს ისულებ, ნამდვილად კი ჩვენ გვასულებ. განგიმარტეს... თუ მოგება გინდოდა, 32 გვ. რაღა 5 კაპიკი დააწერე და არა 20-30 კაპიკი, თუნდა 50 კაპიკი, ხომ უფრო მეტს მოიგებდი.

— თქვენო აღმატ...

— კმარა-მეთქი... შენისთანა კაცს ნებას არავინ მისცემს ასეთი წიგნები ბეჭდოს. — მომიგო მრისხანედ (თვითონაც წარმოსადგეი კაცი იყო, რიხიანი) და იქვე მდგომს ცენზორს თუ საქმეთა მმართველს გადაულაპარაკა: აცნობეთ სადაც ჯერ არს, გამოძიებული იქმნეს ეს იმედაშვილი რა პიროვნებაა... მერე მე მომიბრუნდა: მიბრძანდით. გამოცემას ყადაღა დაედება.

ამ ამბით გამწარებული ჩემი წიგნთსაყვაროს წინ კარებთან ვიჯექი, გამალებით პაპიროსს ეწევი ვითომდა ბოღმის ჩასახშობად და ვფიქრობდი, როგორ მომენელებინა ზნეობრივი შეურაცხყოფა, ზარალი, წიგნაკზე დადებული ყადაღა და წუთით-წუთს დაპატიმრების მოლოდინი.

— გამარჯობა, — მომესმა, ავიხედე ჩემს წინ ზაქარია იდგა ილღიაში წიგნებამოჩრილი: ია,* რა დაგემაართა, რა თავ-პირი ჩამოგტირის?

— ეჰ...

— რა „ეჰ“ — ცხვირი რას ჩამოგიშვია?

მე ჩემი უბედურება ვუამბე.

— მერე გაწუხებს? მაგისთანა მუქარას თუ ვერ გაუძელი, მაშ ბრძოლის ველზე რას გამოდიხარ? ნუ დაბეჭდავდი მაგნაირ წიგნებს და არც არავინ შეგნიშნავდა... რაკი ბრძოლა დაიწყე, შემოტევასაც უნდა გაუძლო.

— შემოტევაც არის და შემოტევაც, გამომცემლობა რომ ამიკრ-

* ოსებ იმედაშვილის ფსევდონიმი (ვ. ი.).

ძალონ? ძველი „ცოდნები“ მომკითხეს, დღე-დღეზე დაპატიმრებას ველი... ლამის ჯაერით გული გამისკდეს...

— მაღაზიაში საექვო ხომ არაფერი გაქვს?

— მოვაშორე, მივაფარ-მოვაფარე.

ახლა კი წამომყე და შენი ჯაერიც გაქრება.

ბედევენე. რიყეზე, ნიკოლოზის ეკლესიის პირდაპირ, ხახუტაშვილის (ხახუტოვის) სარდაფში ჩამიყვანა, კუთხეში მივსხედით, ღუქნის ბიჭმა ხელად მოგვირბენინა ერთი ბოთლი თეთრი ღვინო. თვფშით ნაპერი პური, ყველი და ორიოდ ფოჩი ტარხუნა.

ზაქარიამ ღვინო დაასხა, პურის ნაჭერზე ოდნავ პირი წაუქცია ჭიქასა და წარმოსთქვა:

— ეს ჩვენი ქვეყნისათვის წამებულნი შეიწყალოს... საუკუნო იყოს მათი ხსენება, მასთან გაუმარჯოს მათს კვალზე მოსიარულე თავდადებულ და შეუდრეკელ ქართველთა მოზარდ თაობას.

შევსვით.

მუსაიფში ბოთლი ჩქარა გამოვცალეთ. სამაგიერო პატივისცემისათვის ახლა მე მოვითხოვე — ერთი ბოთლი ღვინო თავის რამერუმით. პაპიროსი ამოვიღე, დასორსოლება დავუწყე და ბიჭს ასანთი მოვთხოვე. ბიჭი სწრაფად უკან გაბრუნდა, დახლს გამოსწია, რაღაცას დახედა, მერე სიცილით ასანთი მომირბენინა.

— რას იცინი? — შევეკითხე.

— რას ვიცინი და... იმავე წუთს დახლთან მიიბრინა, „რისთვის ითვრება ხალხი“ ამოიღო, მოიბრინა: — ეს ხომ ძია, ზაქარია ბრძანდება, ვიცი, — შემდეგ მე მომიბრუნდა: — თქვენ იოსებ იმედაშვილი არა ბრძანდებით? — აი, ამ წიგნის დამბეჭდი?

— სწორედ... ჭაჭან, კარგად შეინახე, არ გინახონ... უკვე აიკრძალა.

— რაღა თავში ვიხლი... მეგონა მართალსა სწერდით. — თუ მართალია, რატომ თითონ თქვენ არ ასრულებთ. აქა სწერო, არ დალიოთ, სასმელებს ერიდეთო, თამბაქო არ მოსწიოთო, თქვენ კი ერთი ბოთლი ღვინო არ იკმარეთ: მეორე მოითხოვეთ... პაპიროსიც მომატანინეთ. თუ ასეა, წიგნებს რაღათა ბეჭდავთ? მეგონა, მარტო მღვდლები ატყუებენ-მეთქი ხალხსა, თურმე მწერლებიც.

— ჯან, ბიჭო, ეს შენი სადღეგრძელო იყოს. — შესძახა თვალაციმიმებულმა ზაქარიამ.

პაპიროსით სავსე კოლოფი იმავე წუთს შუა გადავხიე, პაპიროსი

დაეკმუჰნე. ის დღეა და ის დღე: მას უკან არათუ პაპიროსი პირში აღარ ჩამიდგია, მისი დანახვაც კი მეზიზღება. იმ ჩემთვის უცნობ ბიჭს, იქნება დღესაც სადმე ცოცხალი იყოს, ჩემს უგულისხმოდეს მადლობას ვუთვლი, რომ ამ საზიზღრობას გადამაჩეია (თუშცა მანამდე ცხრა წელიწადი ვეწეოდი) და მით ახალგაზრდული სიხალისე და ჯანმრთელობა შემინარჩუნა.

იბ) ზაქარია — სველას მზრუნველი

ზაქარიას ხშირად მიმართავდნენ ხოლმე სხვადასხვა მდგომარეობის, წრისა და წოდების წარმომადგენლები, სკოლის, მთავრობისა და სხვა პირთა ან დაწესებულებების წინაშე საშუამდგომლოდ. და ზაქარიაც ყველას დაუზარლად ემსახურებოდა, ეს მის წმინდა მოვალეობად იყო გადაქცეული. ამასთანავე იყო გაკირვებულთა და დევნილ-შევიწროვებულთა ნუგეშისმცემელი, ხოლო როცა თვითონ ვერ მიუწვდებოდა ხმა თუ ხელი, ზოგჯერ მე მავალეებდა ამა თუ იმ გაკირვებულისათვის დახმარების გაწევას. დღემდე ჩემს არქივში შენახულია ზაქარიას რამდენიმე კერძო წერილი ჩემს მიმართ, რომლებიც ნათელყოფენ ზაქარიას მეჭირისუფლეობას.

„ივანე პავლეს ძე როსტომაშვილი

მძიმეთ ავად არის.

იოსებ. როსტომაშვილი ავად არის, ძნელია, რომ ის გადარჩეს. იქნება დასწერო ცნობა, რომ ავად არის, შენც ნახე უსათუოთ. მე მისი კლიშე მქონდა, ამოვაჭრევიანე. მერე ეს კლიშე მასთან დაეტოვე და ახლა მის სახლში ველარ იბოვნეს, მდბზრეს, რომ ვგონებ იმედოვნებდა წაიღო. მოძებნე, იქნება იბოვო, მე მომინდება ის კლიშე, წიგნს დავბეჭდავ და შენც დაბეჭდე.

ზ. გ.

22 აგვისტო,
1924 წ.

ამ მცირე წერილიდან ნათელი ხდება, ზაქარია რაოდენად გულისხმიერი იყო ქართველი მოღვაწეებისადმი. ი. პ. როსტომაშვილი მართლაც მალე — მეხუთე დღეზე გარდაიცვალა.

აი, წერილი მეორე:

„ძ ვ ი რ ფ ა ს ო ი ო ს ე ბ.“

ამ ბარათის მომტანები გლეხ-კაცები არიან, ქართლიდამ. სხვებისგან გაუცნობელნი, დაურიგებელნი და უპატრონონი, ერთი სიტყვით, წყალწალებულნი და დიდს ცხოვრების მორევში ჩაცვივნულები, თავიანთ დავალებას თითონ გადმოგცემენ, შენ იცი, თუ შეიძლება რამეს, უეჭველია, არ დაზარალდები და მიჰყვები იქამდის, სადამდისაც უნდა მივიდნენ.

თქვენი პატივისმცემელი

ზ. ჯ ი ჯ ი ნ ა ძ ე.

21 თებერვალი,
1930 წ.

ეს გლეხკაცები იყვნენ გორის მაზრის სოფელ დიცის მცხოვრებნი — ძმები გიგა, ილიკო და იასონ ბოლაშვილები. უფროსმა ძმამ — გიგამ მიაშბო: ჩვენ სამთა ძმას — მე, ილიკოსა და იასონს ერთი ოჯახი გვაქვს, სამივე დაცოლშვილებული ვართ, ოჯახში სულ ოცდაორი სულია დიდიან-პატარიანად, სასოფლო მეურნეობას საკუთარი ძალ-ღონით და საქონლით ვაწარმოებთ, დაქირავებულ ხელს არ ვხმარობთ, მაგრამ ყველაფერი ჩამოგვართვეს და გამოგვრეკესო.

ზაქარიას თხოვნის თანახმად, ამ გლეხკაცებს მივუძეხი საქართველოს სს რესპუბლიკის სახალხო კომისართა საბჭოში ამხ. ფ. მახარაძესთან, რომელსაც გლეხებმა თავიანთი მდგომარეობა აუხსნეს და განცხადებაც გადასცეს.

წერილი მესამე:

„ჩ ე მ ო ძ ვ ი რ ფ ა ს ო ი ო ს ე ბ.“

შენთან ერთი დავალება მაქვს („დავლების“ მაგიერ ყველგან „დავლებას“ ხმარობს — ი-ი) იმედით, რომ შენ ამ დავლებას უყურადღებოდ არ დასტოვებ, რადგანაც ეს დავლება ვისაც ეხება, ის შენი მეგობარიც არის და მეორე, საქართველოს სოციალ-რევოლუციონურ მოღვაწეობითაც დაჯილდოებულია და ღვაწლგადახდილი.

მიუძეხ ცაკის თავმჯდომარე მიხა ცხაკაიასთან და უამბე მას ამ

კაცის ღირსება, შრომა და ამაგი რევოლუციის წინაშე და დაავალე მას, რომ ამ ღირსეულ მშრომელ მუშას ქომაგობა გაუწიოს, რომ ამდენი ხნის ამაგდარი სოციალისტური მოღვაწე უბრალოდ და უსამართლოდ არ იქმნეს დაჩაგრული. იმედია, რომ ყველაფერს კარგად გააცნობ ცხაკაიას და მით დაფასებული იქმნება ამისი შრომა და ამაგი ჩვენს კომუნალურ მთავრობის წინაშე, რომელსაც მართლაც აქვს წმინდა სამსახური კომუნის წინაშე.

თქვენი პატივისცემელი

ზაქ. ჭიჭინაძე.

4 მარტს,

1930 წელსა"

ამ წერილიდან აშკარად ჩანს, ზაქარია რაოდენად გულშემატკივარი და მოსარჩლე იყო „უბრალოდ და უსამართლოდ“ დაჩაგრულისა, დამხმარე დევნილის და გაქელილისა.

ყველა ზემოთ მოყვანილი წერილიდანა ჩანს, ზაქარია ჭიჭინაძის საზოგადოებისა რა და რა წრის ხალხთანა ჰქონდა საქმე და ვისთვის როგორ ზრუნავდა. ყველა ამ დავალებასა და საქმის მოგვარებას რაიმე საზოგადოებრივი, კულტურული, თუ ზნეობრივი მიზანი ჰქონდა.

ივ) ზაქარია — ერის მზრუნველი

ზაქარია რამდენადაც მზრუნველი მწიგნობარი იყო, მწერალი, გამომცემელი, ყოველი წრის გაჭირვებულისა თუ დევნილ-შევდწროვებულის მფარველი, იმდენად მშობელი ერის კეთილდღეობისათვის მზრუნველი, მისი ინტერესების დაცვისათვის ბრაქტიკული მუშაკი. ეროვნულ ტკივილს, ერის მწუხარებისა თუ დაღმარების მაჯისცემას სწრაფად შეიგრძნობდა ხოლმე და იმავე წუთს რაიმე ნაბიჯს გადასდგამდა. ამისათვის არავის და არაფერს ერიდებოდა. აი, საბუთებიც:

„ჩემო ძვირფასო იოსებ.“

შენ კარგათ იცი, რომ მე არც კლერიკალი ვარ და არც ფანატიკი. მე ვიყავი და დღესაც ვარ საქართველოს მოტრფიალე და ქართველი კაცი. საქართველოსათვის მუშაკი და მებრძოლიც. ჩემი სიცოცხლე

და ცხოვრება იყო საქართველოსათვის მსხვერპლი და მის ზარკათაც დადებული.

შენც ასეთივე მიმართულების კაცი იყავი პატარაობიდან და შენს მცნებასაც ეს შეადგენდა. საქართველოს სიკეთე, ქართველი ერის ამაღლება, გადღესასწაულება (?) და მისი სიკეთე. ჩვენ გველირსა ორივეს ამ ნატვრის შესრულება და საქართველომ თავი დააჩწია მფნარქის ბორკილს და მის მუხრუქების სიმკაცრეს.

დღეს საქართველო მოესწრო კომუნარულს (კომუნისტურის მაგიერ, — ყველგან ასე ხმარობს — (ი-ი.) წესწყობილებას და ამის წესებით არსებობს დღეს საქართველო, რასაც ჩვენთვის აქვს მეტად დიდი და დაუფარველი ხასიათი. შენ იცი, კარგათ, რომ ჩვენ დიდათ გვენატრება. ამ კომუნალურ საქართველოს აღორძინება და გაძლიერება. გვენატრება ეს მით უფრო, რადგანაც დღეს ქართველი ერის ცხოვრება მძლავრად მიდის წინ და აღორძინებას ეძლევა. ამიტომ ჩვენთვის დიდათ სანატრელი არის, რომ საქართველოს კომუნალური მთავრობა აყვავდეს, გაძლიერდეს და ისე გაიშალოს მისი არსებობის სახე საქართველოში. ეს ნატვრა არის ჩემი და შენიც და დღედაღამ ამის მოლოდინში ვართ და ამაზედ ვფიქრობთ და ვდარდობთ.

აი, ამისთანა დროს, ჩვენი საქართველოს კომუნალური მთავრობის შესახებ გვესმის სხვადასხვა მახინჯი ამბები და ეს გარემოება გვიწყალავს გულსა და ჩვენს სულსაც ავსებს დიდის და წარმოუდგენელ შხამიანი ნალვლით.

ეს ამბები ჩვენთვის დიდი უბედურება არის და არ ასატანი, რადგანაც ჩვენი კეთილი და გულშემატკივარი მთავრობა ხალხის თვალში იხატება ბოროტათ და ქართველი ერის და საქართველოს მტრად. ეს კი შეუფერებელი არის და ვერ ასატანი. ნათქვამია კაცმა ჰირი მალოს და ჰარმა თავი არ დამალოს... მეტი გზა არ არის, ჩვენ უნდა ჩვენი ჰირი და მწუხარება ისევ ჩვენი მთავრობის მოწინავე კაცებს უნდა შევახედოთ და შევატყობინოთ, რომ მათაც იცოდნენ ის, რაც ხალხში ტრიალებს და ვრცელდება საქართველოს კომუნალური მთავრობის შესახებ.

ეს ამბები, ჩემო იოსებ, უსათუოდ უნდა შევატყობინოთ ფ. მახარაძეს. აი, რაშია საქმე, კაცო: მთელი თბილისის ქართველობა დაღონებული არის მაშინ, რომ დიდუბის ეკლესია უნდა დააქციონ და იქაური პანთეონიც უნდა მოსპონ და მიცვალებულნიც უნდა ამოყარონ იქიდან და სასაფლაოც უნდა გააუქმონო. ეს რა არის,

რას მოასწავებს ასეთი საქციელი. არ ვიცი, თუ ეს სასაფლაო და ეკლესია რას უშლის კომუნალურ მთავრობის იდეას და მოძღვრებას, იგი ქალაქის განაპირას არის და იქ, ვგონებ, არავის უშლის არაფერს და ეს რა რისხვა არის ჩვენს თავზედა და ჩვენი ტომის ცხოვრების კარებზე (?), რომ დღეს ქართველთ მიცვალებულთაც აღარ დააყენებენ საფლავებში. ეს წარმოუდგენელი და გონების მიუწვდომელია. დიდუბეში წვანან ჩვენი საუკეთესო მამულის შვილები, ზოგის სხეული კუბოებში ჭერაც არ იქმნება შეშლილი და მათი ხელის ხლება და დაძვრა იქმნება ჩვენი ტომის და ისტორიის გმობა, მისი აბუჩად აგდება, მიწაზეც გათანასწორება.

ამას ქართველი არ დასთმობს ისე ადვილად, ამაზედ ატყდება ლაპარაკი, მტრობა, გმობა ჩვენი მთავრობის და სხვაც ბევრი ასეთი, რაც არ იქმნება ჩვენთვისაც კარგი. ამიტომ ჩვენი ვალია, რომ ამაზედ ჩვენს მთავრობას უნდა ვაუწყოთ ამის შესახებ, რომ თუ ეს მართლა ასე უნდათ პანთეონის მოსპობა და დიდუბის ეკლესიის დაქცევა იმოდელა ტრიალ მინდორში, რას მოასწავებს ესა, იმოდოლა ვრცელს დიდუბის მინდორში, ნუთუ ის ერთი ბეწო ადგილიც ისე საჭირო გახდა, რომ იქ საუკეთესო ქართველნი მოქალაქე შვილებიც არ უნდა დააყენონ საფლავში და ამოყარონ იქიდან და მაშინ ისტორიული საყდარიც უნდა დაქციონ. შენ ამის შესახებ ამბები გცოდნია და ერთი მიაშბე და გამაგებინე, მეც სხვებს ვუამბობ და მით დავამშვიდებ. (იოსებ, მთელი ტფილისის ქართველი ერი დიდად ჰკოდებს ამაზედ და ვალალებს. რას ნიშნავს ესა და რას მოასწავებს. ამის შესახებ არავინ არაფერი იცის და, ვინ იცის, იქმნება ესეც ჭორები და ტყუილი ხმებია. თუ კაცი ხარ, ნახე ვინმე და გამაგებინე ქართველი ხალხის ეს დიდი და აუტანელი მწუხარება და მტელვა რება.

ზ ა ქ. კ ი კ ი ნ ა ძ ე.

8 მარტი, 1930.

ყველა ამ ამბის შესახებ ფილიპე მახარაძეს გამოველაპარაკე. ვაცან ზემოხსენებული წერილი, რის შემდეგ ზაქარია დავამშვიდე, რომ დიდუბის ტაძარსა და პანთეონს სიფათი არ მოელოდა.

გავიდა დრო, რამდენიმე ხნის შემდეგ ზაქარია თავისებური გადამეტებით მწერდა:

„ძეირ ფასო იოსებ“.

...დღეს უკვე ცხადათ სჩანს ის გარემოება, აჭარას ეთხრება სა-
მარე და ადრე თუ მალე, აჭარაში მოისპობა ქართველ მაჰმადიანთა
რიცხვი და იქ დარჩება ცარიელი აჭარის ტერიტორია. ამ გარემოებას
უკვე ამზადებს ქეძალ ფაშა, და მის მანქანურ სივერაგეს კი არ
იქმნა და ჩვენმა მთავრობამ ალლო ვერ აუღო. მე ხომ ნებას არ მომ-
ცემენ აჭარაში მხოლოდ ქართული წიგნები შევიტანო, ეხლა შევი-
ტყვე ის ამბავიც, რომ ამ ნებაართვის მოცემა ყოფილა დამოკიდებუ-
ლი მაზარაძესა და ცხაკაიაზედ.

ამის შესახებ ამბავი უნდა გაიგებო და ისიც თუ ბათუმში როდის
წავიდეთ, რომ ამ საქმეს რაიმე წაძალი მოელონოს. ამიტომ შენი
ნახვა მინდა და მე კი მანდ ამოსვლა არ შემიძლიან, მიქირს. მოახერ-
ხე და ერთ დღეს მოდი და დავნიშნოთ წასვლის დროც. აბა შენ იცი,
თუ ამ დასალუბავ მხარეს არ დაივიწყებ და ჩვენ ჩვენ ვალს მოვიხ-
დით და ჩვენ მთავრობასაც ვაცნობებთ თავიანთ ვალდებულებას.
მეტი წერა შენ არ გინდა, საგანი და მიზეზები უკვე ცხადია შენ-
თვის. ამაზედ მეტი დიდი საქმე ჩვენთვის სხვა აღარა იქმნება რა.
ეხლა საქრისტიანო საქართველო არის სხვა მაზრა და ოსმალეთის
საქართველო კი მეორე მაზრა არის, ორჯერ მეტი საქრისტიანო სა-
ქართველოზედ. როდისმე მოახერხე და მნახე და ამაზედ ვიფიქროთ.

ზ. ჭიჭინაძე.

29 მაისი, 1930 წელს*

ამავე წერილის მეორე გვერდზე მწერდა:

„იოსებ“.

ლუარსაბ ანდრონიკაშვილს თუ იცნობ, ჩვენ უნდა აღვძრათ სა-
ჩივარი მოსკოვში, იქ უნდა ვაცნობოთ, რომ აჭარელნი თურქნი არ
არიან. ეს ლუარსაბი დავეიწერს თხოვნას, უსათუოთ ეს უნდა მო-
ვახერხოთ. ასე მასწრობა ქართველ ნაციის შესახებ და დამცირება
არ უნდა დავტოვოთ. ჩვენი ძიება გაიტანს თავის სიმართლეს, ჩვენ
ნება უნდა მოგვეცეს. რომ ქართველ მაჰმადიანთა შესახებ ქართულ
წიგნები ვებეჭდოთ. ამის შესახებ გნახავ და მოგელაპარაკებო.

* იგივე ზ. ჭიჭინაძე.

ამ წერილს განმარტება აღარ ექირებება, იმდენად ცხადია ზაქარია გულისტკივილი და მისი გამომწვევი მიზეზები. ასევე ფიქრობდა ზაქარია ქართველ სპარსელთა შესახებ და სწერდა კიდეც (მაგ., იხ. მისი „ქართველები სპარსეთში და საქართველოში შობილი სპარსელი ქართველები“, 1907). როგორც ცნობილია, ქართველ სპარსელთა სამყოფელოში—ფერეიდანში ნახევარი საუკუნის წინათ პირველად ლადო აღნიაშვილმა იმოგზაურა და საფუძვლიანად აღწერა, მერე ზაქარია ჭიჭინაძემ გამოსცა წიგნაკი, შემდეგ მე ვუძღვენი ლადო აღნიაშვილს მონოგრაფია (1929 წ.). და იმავე ქართველთა შესახებ მცირე გამოკვლევა მოვათავსე სსრ კავშირის აკადემიის ჟურნალში „Советская этнография“ (1931 წ., № 3-4, გვ. 180-184), ბოლო ხანს ფერეიდანში (ლადო აღნიაშვილის შემდეგ, მეორემ) იმოგზაურა ამბაკო ჭელიძემ. ამის შესახებ 1930 წლის 23 ივნისს რუსთაველის თეატრის საკონცერტო დარბაზში საღამო მოეწყო ამბაკო ჭელიძისა და ჩემის თაოსნობით.

ამბაკო ჭელიძემ ფერეიდნელი ქართველების შესახებ დაწერა წიგნი, რომელიც შემოკლებული სახით 1930 წლის 23 ივნისს წაიკითხა რუსთაველის თეატრის საკონცერტო დარბაზში. იგივე მოხსენება წაიკითხა რაჭასა და სხვაგანაც და ამ საკითხით მთელი მოწინავე ქართველობა დიდად დაინტერესა. რამდენიმე ქართველმა სურვილიც გამოსთქვა, თუკი ფერეიდანიდან ბავშვებს ჩამოგვიყვანენ, ჩვენის ხარჯით აღვზრდით, თვით ამბაკოს მოხსენება „ფერეიდნელი ქართველებიც“ ცალკე დაიბეჭდა, მაგრამ ბაზარზე გამოსვლა კი არ ელირსა. არც სპარსელი ქართველი ბავშვები ჩამოუყვანია ვისმეს.

იღ) ზაქარია — „არარა“, ყველაფერი და თავმდაბლობა

ერთის შეხედვით ზაქარია თითქო „არარა“ იყო, მაგრამ თუ დავეუკვირდებით, იგი იმ დროს ჩვენს ეროვნულ-რევოლუციურ და სამწერლო-სამწიგნობრო სარბიელზე ყველაფერი იყო იმდენად, რამდენადაც მდაბიო ხალხის გულიდან წარმოშობილი, ხალხში ღრმად ფესვებგამდგარი, თვისით ნასწავლი, სკოლის გარეშე აღზრდილი და მშობლიურ კულტურა-ლიტერატურას ღრმად ნაზიარები.

ზაქარია ჩვენს მდაბიო ხალხს ძლიერ უყვარდა, ხოლო ჩვენი მოწინავე ხაზოგადოების მესვეურნიც პატივისცემით ეპყრობოდნენ, განსაკუთრებით ჯაკის უყვარდა.

ერთხელ აკაკი თავისებური მზიური ღიმილით მოგვესალამა გოლოვინის (აწ რუსთაველის) პროსპექტზე მიმავალთ, მკლავი-მკლავში გაყრილ ზაქარიასა და მე. ეს ისე ჩქარა მოხდა, რომ ჩვენ სალამი ვერ დავასწარიტ.

ურთიერთი მოვიკითხეთ.

— სხვა, რასა იქ შენ. და შენი აპარა? — შეეკითხა ზაქარიას.

— კაი ხანია არ ვყოფილვარ, გიახლებით და დაბრუნებისას მოგახსენებთ.

— კაი ხანია? მაინც რამდენი დღეა ეგ შენი „კაი ხანი“? — კვლავ შეჰღიმა აკაკიმ.

— ერთი-ორი თვე.

აკაკიმ კიდევ უფრო გაიღიმა:

— ბარემ იქვე დასახლდი, ჩემო ზაქარია, იმათი მოქრისტიანებისა რა გითხრა, მაგრამ შენ რომ გამაჰმადიანებული ხარ, ეს კი ცხადია.

— რაზე მიბრძანებ? — შეეკითხა შეკრთომით ზაქარია.

— რაზე და... თურმე იმათ ჯამეში ფეხმორთხული მაჰმადს ლოცულობ, — განმარტა ღიმილით აკაკიმ.

— რას იზამ, როცა ეს ჩვენი ერისათვის საჭიროა, — მიუგო ზაქარიამ, — თუკი თქვენ, ბატონო აკაკი, ერის გადასარჩენად ბაგრატ მეფეს სჯული გამოაცვლევინეთ, მე განა დამნაშავე ვიქნები, რომ ქართული მწიგნობრობის გავრცელებისათვის, ჩვენ ძმა მუსლიმანთა ჯამეში ვილოცო...

— გეხუმრე, ჩემო ზაქრო, გეხუმრე, შე კაცო, კი არ უნდა გაფხუკიანდე. ჩვენი ერის გამთელებისა და გადარჩენისათვის ყველაფერი უნდა ვიკისხროთ, ჯამეში კი არა, თუნდ ჯოჯოხეთში ვილოცოთ, — უთხრა აკაკიმ, თან ჩვენს შუა ჩამდგარმა, ზაქარიას მკლავში ხელი გაუყარა და სიტყვა განაგრძო, — რა სიტყვის პასუხია, ზაქარია, და რა უნდა გითხრა.

— მიბრძანე.

— ერთი ცოტა ხანს გამომყე, შენთან ერთად სურათი მინდა გადავიღო... ეგები ვკედები და არ მინდა ეს ჯავრი სამარეში ჩამყვეს.

— რას ბრძანებ, ბატონო აკაკი. მე რა საკადრისი ვარ თქვენთან ერთად სურათის გადაღებისა.

— თუ ხარ — სწორედ შენ... ნუ მაგვიანებ, წავიდეთ. თქვენც წამობრძანდით, იოსებ.

— მე რა შუაში ვარ? — შევბედე, აკაკიმ გადმოძახედა...

— აბა, სწორედ შუაში ხარ და შუაზედაც გაჩერდები, — მომიგო ლიმილით,

აკაკის ზაქარია ხელით მიჰყავდა, მეც ამიყოლია. ერთი ხელი ზაქარიას მკლავში ჰქონდა წავლებული, მეორეთი ჯოხს ებჯინებოდა.

ფოტოგრაფმა აკაკის სავარძელი მისთავაზა, გვერდით მაგიდა მიუდგა, აკაკი ცალი იდაყვით დაეყრდნო, მეორე მხარეზე ასევე ზაქარია მოთავსდა, მე ვითომც მაგიდის უკან შუაზე უნდა დავმდგარიყავ, მაგრამ ეთხოვე და გაეშორდი (იმხანად და შემდეგაც ვერიდებოდი სურათის გადაღებას). ფოტოგრაფმა გადაიღო. კმაყოფილი იყო აკაკი, ხოლო ერთხელ მე თავისებური ხუმრობით გამეცნა: „აღბათ ჩვენთან არ იკადრეთ: სურათის გადაღებო!“.

შემდეგში რომელიღაც გამომცემლობამ ეს სურათი შუა გადაჭრა და მხოლოდ აკაკი გამოხატა წიგნაკზე. მას შემდეგ აკაკის ეს ერთეული სურათი გავრცელდა, თუმცა ზაქარიასთან ერთადაა გადაღებული. ეს ფოტოსურათი სხვა ფოტოგრაფმაც გადიღო გასავრცელებლად.

ამით ნაწყენმა ზაქარიას ეკითხე:

— შენ ხომ არ ჩამოაჭრევენ შენი თავი?

— მე არა, მაგრამ კარგად მოქცეულა, ვინც ჩამოაჭრა, — მე რა ღირსი ვარ აკაკისთან ერთად ჯდომისა.

მომიგო მოკრძალებით ზაქარიამ და ამ თავმდაბლობით, ასეთი მოკრძალებით ზაქარია ჩემს თვალში კიდევ უფრო გაბრწყინდა.

ი) უკანასკნელად აჭარა-ქობულეთში

ერთხელ ზაქარიამ, ჩვეულებრივ, წერილით მიმიწვია:

— თუ გცალიან, გამომეყ აჭარისკენ, მინდა კურორტზე დავისვენო: ცოტა ავადა ვარ.

— მე დიდის სიამოვნებით, მაგრამ რატომ სანატორიუმში არ მიდიხარ. ჩვენი მთავრობა იმდენ პატივსა გცემს, საგზურს არ დაგიჭერს.

— მართალია, ჩემო იოსებ, მაგრამ, ჯერ ერთი, ახალი მთავრობის შეწუხებას ვერიდები არ მინდა ჩემზე ხარჯი გასწიოს, სჯობია ისევ ვინმე ღარიბ მუშას მისცენ საგზური, მეორე — სანატორიუმში ჩავეტილი ვიქნები, ჩემს ნებაზე ვერ გავივლი, ვერც ჩემთან მოვა ვინმე

თავისუფლად, და, მესამე—მინდა ჩემს საყვარელ აქარა-ქობულეთს კიდევ ერთხელ თვალი დავკრა, ჩივნებ რა შემართება... თუ არა გცალიან...

— რას მეუბნები, რაც არ უნდა მეცალოს, შენთვის ყოველთვის მოვიცლი: თუმცა ახლა რაღაცასა ვწერ, მაგრამ აქას მოველენა. აჲ, ლო სახარჯო ხომ გვინდა, ჩვეულებრივ, ჭიბეში არაფერი მიჭყავის მგონია არც შენი ჭიბე უნდა იყოს მსუქნად...

— მე ვიშოვე. — სიტყვა მომიჭრა.

— საიდან?

— ჩემს სახლში ერთი ოთახი გავყიდე ორმოც თუმნად...

— ორმოცი თუმანი რას გვეყოფა?

— ისეთ ადგილებსა და ოჯახებში მივაღო, რომ საკმელ-სასმელზე ფული არ დაგვჭირდება. ეს ორმოცი თუმანი საგზაოდ გვეყოფა. დღეს ბილეთები ავიღოთ და ხვალიდან გზას გავუდგეთ... აი, ესეც ბილეთების ფული. — მითხრა, მაგიდის უკრა გამოსწია, თან შემეკითხა, — რაღაცასა ვწერო. რასა სწერ?

— უბრალო რამეა, რომანის სახით — მე-18 საუკუნიდან, ერეკლე მეორის, იოსებ არღუნელისა და ეკატერინე მეორის ცხოვრებიდან...

— რაო, რაო? ეს ალბათ ჩვენი ქვეყნის აკლება-წამების ხანა იქნება, — შემეკითხა ზაქარია გამოცოცხლებული იერით, თითქოს საბილეთო ფულის მოცემას, აღარ ფიქრობდა, — რა ჰქვია?

— „მახე“...

— „მახე“? რა მშვენიერია. მართლა რომ XVIII საუკუნეში დაუგეს ჩვენს ერს მახე, დაუგეს შინ თუ გარეთ, ქრისტიანობისა თუ მამადლიანობის სახით... მახე, მახე... — კვლავ ჩაილაპარაკა ზაქარიამ.

ზაქარიას დაინტერესებამ ახალი ფიქრები ამიფორიაქა. XVIII საუკუნის ამბავთ შესახებ... ვიფიქრე, — სამწერლო მაგიდას მივუბრუნდები-მეთქი და გამოვტრიალდი.

შინ დაბრუნებული წერით გავერთე, რომ ზაქარიასთან ვერც მესამე დღეს მიველ... მაგრამ დაყოვნება აღარ შეიძლებოდა. მით უმეტეს, კიდევ წერილი მომწერა: — უთუოდ უნდა გავემზავროთო.

ბილეთები არ იშოვნებოდა... სადგურის უფროსის თავაზიანი დახმარებით. ორი ბილეთი შევიძინე და ლამის მატარებელში ჩავე-

19. ო. იმედაშვილი

სხედით. ზაქარიას სიზარულს ბოლო არ უჩანდა — რა კარგი ჰქმენი, რომ ბილეთები იშოვე, თორემ დღეს მე ნაღველან გამისივდებოდალ, შემდეგ შემეკითხა:

— რაო, მახეო? საწყალი საქართველო, საწყალი და ნეტარხსენებული ერეკლე მეფე... ვინ არ დაუგო მახე? — სპარსეთმა, თურქეთმა... ეკატერინე II და მისმა გენერალმა ტოტლებენმა, ყარაბაღელმა სოვდაგარმა და სულწაწყმედილმა იოსებ არღუტინსკიმ, ერმა და ზერმა... ახლა პაატას შეთქმულება, ალა-შაჰმად ხანის დროს ქართველების ლაღატი... არ ვიცი, არ ვიცი, შენ თუ ეს დასძლიე, მეტი არაფრის გაკეთება აღარ გინდა: დიდებად ესეც გეყოფა...

— ეჰ, რა გულუხვად იხარჩები. ჩემო ზაქარია... ამ ტაბლამდის ვინ მიმიშვებს?

— შენ ეგ მიგნებული აზრი კარგად დამუშავე და ტაბლის ძებნა რად გინდა, — თითონ მოგერთმევა...

ძლივს ჩაგვთვლიდა. მეორე დილით უკვე ბათუმის სადგურზე ჩამოვხტი. სადგურზე დაგვხვდა ძველი ბათუმის მესტამბე-რევი-ლუციონერი, ბათუმის ყოფილი ხმოსანი, ნაკატორღალი ალფესი მიქელაიშვილი. ორივეს ხელი მოგვხვია და პირდაპირ თავის სახლში წაგვიყვანა, — თურმე ეს მეხუთე დღეა ყოველ დილით სადგურზე გამოდიოდა ჩვენს შესახვედრად. ცხოვრობდა ლასალის (თუ არ ვცდები) ქუჩაზე. ზაქარიას ადრევე უცნობებია ჩვენი ჩასვლის დღე.

ორსართულიანი სახლი ედგა. იშვიათი სილამაზით მოწყობილ-მოშანდაკებული, მაგნოლიით, ნაირ-ყვავილებით და ხვეული ვარდებით დამშვენებული, ყოველწლივ გამაგრებული ეზოთი. ნაქვრივალს მეორე ცოლად აყავდა გერმანული ენის მასწავლებელი, უცხო ტომის ინტელიგენტი ქალი, იშვიათი დიასახლისი, გულდია, თავაზიანი და გულისხმიერი. ყველა ამას რომ დავხედე და შევიცნობე, გავიფიქრე: ნუთუ ამისთანა მანდილოსანთან ცხოვრებით კაცი სულის ობლობას იგრძნობს-მეთქი. და მართლაც, მასპინძელი ალფესი მიქელაიშვილი, ეს ცარიზმის დროს მრავალმხრივ ნაწამებ-ნატანჯი კაცი ამ ქალის ხელში ბედნიერობდა: ცხოვრების გემო ახლა გავიგე და სიცოცხლე მწყურიაო.

გემრიელი და ნოყიერი საუზმის შემდეგ ზაქარიას ქვედა სართულში, სასადილო ოთახიდან გამავალი კარით პატარა კაბინეტში მოუწყეს საწოლი საწვრი მაგიდითურთ, ხოლო მე, რადგან დიასახლისს ზაქარიამ უთხრა რაღაც რომანსა სწერსო, ზედა სართულ-

ში, კიბის თავზე მომაწყო საუცხოო ნათელ ოთახში. ყველაფერი იყო აქ, მაგიდა, საწერ-კალამი, საწოლი, წყალი და სხვა, თან მიიხრა:

— თქვენ აქ არავინ შეგაწუხებთ; არსაიდან ხმაური არ დაგირღვევთ სულის სიმშვიდეს. დილით ქვევიდან ერთხელ რომ ამოგიკაყუნებთ, სასაუზმოდ ჩაიზე ჩამობრძანდებით; ორჯერ რომ ამოგიკაყუნებთ — სასადილოდ ჩამობრძანდებით, ზოლო სამჯერ — საგახშმოდ.

რვა თუ ცხრა დღე დავრჩით ამ ოჯახში. სადილ-ვახშმის დროს ჩვენი საუბრის საგანი იყო ისტორიულ-რევოლუციური და სამწიგნობრო-საზოგადოებრივი საკითხები. ალფესი და ზაქარია საუბრობდნენ, უმეტესად ზაქარია, რომელსაც ყველანი (ხშირად შემოსწარებული, ანუ მოწვეული სტუმრებიც) ყურადღებით უსმენდნენ.

ამის შემდეგ ბათუმელი ქართველი მუსლიმანი აბაშიძენი გავვიმასპინძლდნენ — ყველა ესენი ზაქარიას მამას ეძახდნენ, თავისი თვალის ამხელსა და მზრუნველს.

მაოცებდა ამ აბაშიძეთა ოჯახში გამართული ნადიმობა, ნიაზად მომზადებული სადილ-ვახშმები, მრავალფერი და იშვიათ გემოიანი. ორი კვირის შემდეგ ქობულეთს გადავედით. აქ გულო-ალა კაიკაცაშვილის შვილი შეგვეგება (უმთავრესად ზაქარიას). მგონი რამდენიმე ძმაც, მაგრამ უფრო ერთი, უფროსი იძლეოდა სარისტას. დიდი სიყვარული და თავაზიანობა გვიჩვენეს. ვერასოდეს ვერ დავიჯერებდი, თვალთ რომ არ მენახა, თუ ზაქარია რამდენად საყვარელი და პატივცემული იყო აქარა-ქობულეთისათვის.

კაიკაცაშვილების ოჯახში ნადიმის დროს ერთი შუახნის ქართველი მუსლიმანი შეეკითხა ზაქარიას:

— ეფენდუმ ზაქარია, ჩვენი ხაბარი როგორ იქნება?

— რა ხაბარი, რაზე მეკითხები?

— იმაზე, რომ ეხლა კომუნისტები არიან, „ბოლშევიკები“.

— მერე რა, — კომუნისტები არიან, „ბოლშევიკები“, საქართველოც იქნება უფრო გაერთიანებული, განათლებული, კარგად მოწყობილი.

— მე გეკითხები, ეფენდუმ ზაქარია, ჩვენი გურჯების საქმე როგორ იქნება?

— გურჯები? რამდენჯერ მიტყვამს და გეუბნებით, რომ გურჯები იგარე ქართველები. საქართველოს — გურჯისტანის შვილები აართ და რაც საქართველოს მოელის, ის თქვენა.

— პალბათ რომ ეგრეა, გურჯები ქართველები, ვართ; — დაუდასტურა მასპინძელმა კაიკაციშვილმა.

შემკითხველმა ექვით გახედა კაიკაციშვილს, შემდეგ ისევ ზაქარიას მიაპყრო თვალი და სმენა.

და ზაქარიამაც ამ თემაზე გაუბა. საუბარი, დიდის ყურადღებით უსმენდნენ.

როგორც ბათუმში, მიქელიშვილისა ან აბაშიძეების ოჯახებში, ისევე აქაც, სტუმრები ესწრებოდნენ არა იმდენად სანადიმოდ, რამდენადაც ზაქარიას მოსასმენად.

ქობულეთშივე, ზღვის პირად კარავში გადაგვიპატიჟა ხოჯა ისკანდერ ცივაძემ. აქაც საგანგებო ნაღიმი გაუმართეს ზაქარიას, ვისხედით ხალიჩაზე — მუთაქებზე მუხლმოკეცილი. მუსაიფის უმთავრესი საგანი იყო საქართველოს (მასთან ერთად აჭარა-ქობულეთის) წარსული, აწმყო და მომავალი. ზაქარია უმტკიცებდა, რომ სჯული ერთია, ეროვნება — მეთრე, რომ ქართველებში არიან სხვადასხვა სარწმუნოების მიმდევარნი, მაგრამ ეროვნებით კი ყველანი ერთნი ვართო, ძმები, ერთი გვარტომის შვილნი.

ამასვე ადასტურებდა ხოჯა ისკანდერ ცივაძე, რომლის სიტყვას ყველა ერწმუნებოდა.

მიგვიწვია ცნობილ სახალხო მასწავლებელ არსენ წითლიძის ქვრივმაც, თავისი უბედურება შემოგვჩივლა და შუამდგომლობა გვთხოვა. ჩემი მეუღლე არსენი ციხეში ჩასვეს მხოლოდ იმიტომ, რომ გურია-აჭარა-ქობულეთში ხელის მოწერით ილია ჭავჭავაძის 700 წიგნი გაავრცელაო.

— დაუჯერებელია ასეთი საქმე, მაგრამ მაინც ფილიპესა და მიხას შევეკითხებიო, — შეჰპირდა ზაქარია, ამასთან აღუთქვა, პენსიის დანიშნასაც ვეცდებიო.

აჭარა-ქობულეთში თითქმის ერთი თვე დავყავით. ზაქარია მეტად გახარებული იყო, უკან დაბრუნებისას მატარებელში რომ ჩავსხედით, ზაქარიამ მითხრა:

— წინათ უფრო ძნელი იყო აჭარა-ქობულეთში მუშაობა, თვალი თურქეთისაკენ ეჭირათ. წყევულმა ისლამმა ისე გააფანატიკოსა აჭარა-ქობულეთელი ქართველები, რომ ძირეულ თურქებზე უფრო თურქობდნენ, მაგრამ ახლა ბურუსი თანდათან იფანტება, გონს მოდიან... მაინც დიდი მუშაობა გვჭირდება.

და ამ საგანზე ენაწყლიანად ამეტყველდა....

—ზაქარია, ეს ვიცი, რომ აჭარლებინათვის არაბული ლექსები ქართული ასოებით დაბეჭდეს. რა მიზანი გქონდა?

—რომ ქართული წერა-კითხვა ესწავლათ და შეეგნოთ, რომ ქართველები არიან.

—მართლა მაგათ სალოცავში ლოცულობდი?

—ვლოცულობდი.

—გწამდა?

—მე არც ქრისტიანობა მწამს, მაგრამ როცა ჩვენი ერისთვის საჭირო იქნება, ეშმაკსაც ვილოცავ... და თუ საჭირო იქნება, შენც — არაბული კი არა, ქაჯურიც უნდა ისწავლო და იცოდეს კიდეც შენი ქვეყნის სასიკეთოდ.

—კიდეც შეხვალ სალოცავად მეჩეთში?

—რატომაც არა, ოღონდაც ჩვენს ქვეყანას ეშველოს. ქართველი მუსლიმანები ჯერ კიდევ ფანატიკოსები არიან, კომუნალური წყობილება ამ მხრივ დიდ საქმეს აკეთებს, მაგრამ მაინც სიფრთხილეა საჭირო, რომ ისლამმა ეს ხალხი არ გაგვიორგულოს...

მითხრა და მერე ენაწყლიანად განაგრძო, თურქეთმა როგორ ჩამოგვაცალა საქართველოს დიდი ნაწილი, სამცხე-საათაბაგო თავისი მდიდარი მიწა-წყლით და ისტორიული ძეგლებით, როგორ გაავრცელა ისლამი, შემდეგ ნაწილი სამუსლიმანო საქართველოსი როგორ შემოვიერთეთ, ცარიზმი — თვითმპყრობელობა როგორ აწვეთებდა ყურში ქართველ მუსლიმანთ, რომ ისინი ვითომც თურქები იყვნენ, როგორ გვთიშავდნენ ურთიერთისაგან და სხვა...

ისეთის გატაცებით, ისეთი თანდათანობით მომითხრობდა, თითქოს ყოველ მოვლენას დასწრებია, ყოველ ამბავს ხელით ეხებაო...

ი) უბინაო ზაქარია

ბათუმიდან დაბრუნებული ზაქარია თავის რამდენიმეოთხიან სახლში უბინაოდ იყო, დროებით ასოთამწყობ მუშა-მწერალ კოლა გულიაშვილთან შეფარებული; ეს გულიაშვილი ზაქარიასავე სახლში ცხოვრობდა, კიბის თავზე პატარა ოთახში, სადაც, სივიწროვის გამო, თითონაც ძლივს სუნთქავდა. ოთახის სივიწროვის გარდა, ზაქარიას კიბეზე ასვლა-ჩამოსვლა უჭირდა.

როგორც ზემოთ მოვიხსენიე, ზაქარიას პირველი სახლი ჰქონდა მთაწმინდაზე. რადგან იქ მუშა ხალხი ისე ადვილად ვერ უდგებოდა,

ეს სახლი გაყიდა და ჩუღუჯურეთში გადავიდა აწ ნიკო გოცირიძის ქუჩაზე. შემდეგ ესეც გაყიდა, რადგან რკინიგზელი მუშებიც ადვილად ამასაც ვერ უდგებოდნენ, ან საექვო იყო და რევოზოვის ქუჩაზე იყიდა ახალი სახლი, ორსართულიანი, 12 თუ 16 ოთახით. უკანასკნელად ამ სახლში ცხოვრობდა, მაგრამ ესეც მდგმურებმა დაიჩემეს და ზაქარია უბინაოდ იყო.

ეს ამბავი ვაცნობე მიხა ცხაკაიას და ფილიპე მახარაძეს. ორივემ სრული უფლება მომცეს:

— ახლაც წადი, ზაქარიას სახლში, რომელი ოთახიც მოგეწონოს, კერძო მდგმურისაგან გაანთავისუფლე, ისე კი, რომ ის მდგმური უბინაოდ არ დარჩეს და ზაქარია ჩააყენო.

იმავე დღეს მივედი ზაქარიასეულ სახლში, რომელიც თუმცა ჩამორთმეული იყო, ზაქარიას იუბილეს შემდეგ ქალაქის საბჭომ ზაქარიასვე მიართვა: მთელს შენს სიცოცხლეში შენსავე სარგებლობაში იქნებაო, მაგრამ სინამდვილეში ეს სახლი კერძო მდგმურ-სპეკულანტებს, მკერავებსა და სხვა ჯურის საქმოსნებს ჰქონდათ დაუფლებული. ამ სახლში ერთ მკერავ ქალს ეჭირა ზაქარიას ორი თუ სამი ოთახი. ერთი ოთახი ჩამოვართვი და ზაქარია ჩააყენე. ეს იყო, სხვა ოთახებთან შედარებით, ნათელი, ფართო, აივნიანი, მეორე სართულზე. ზაქარია აქვე უხვდებოდა მრავალს სხვადასხვა წოდების თუ მდგომარეობის ხალხს, სასულიერო პირთ, მუშა-ხელოსნებს, მწიგნობარ-ხელოვანთა, მოწაფეებს და სხვათა. ხშირად აქვე ათევდნენ ღამეს საქართველოს ამა თუ იმ კუთხიდან ზაქარიასთან ჩამოსული მოღვაწე-მუშაკნი.

ზაქარიას ცხოვრება თითქმის კალაპოტში ჩადგა და ახალ შრომებს ამზადებდა გამოსაცემად.

იზ) ზაქარიას ავადმყოფობა

ერთ დღეს ვაცნობეს: ზაქარია ავად გახდა, უჩქარე, თორემ ვეღარ მიუხსნებ, მგონი მოუწამლავთო.

იმავე წუთს — პირველ საავადმყოფოში გავქანდი. მისაღებ ოთახში ხალხი ირეოდა. შესვლისთანავე კაბინეტისაკენ გავეშურე, კინალამ იატაკზე დადგმულ საკაცზე მწოლარე ავადმყოფს გადავეჩეხე, დავხედე, ზაქარია ვიცანი.

საათზე მეტი იყო მოეყვანათ და საკმლით მოწამლული უპატრონოდ იწვა. გამგესთან შევედი.

ექიმებმა სასწრაფოდ მიხედეს და სათანადო ზომებიც მიიღეს. განსაკუთრებით დატრიალდა პროფესორი გ. მუხაძე, რომელიც მაღალმა. ეტყოდა ხოლმე ზაქარიას:

— ნუ გეშინიან, ზაქრო, გული გაიმაგრე, შენ საჭირო კაცი ხარ და შენს თავს სიკვდილს არ დავანებებთ.

მეორე დღეს მიხა ცხაკაიასთან შევიარე და ზაქარიას მდგომარეობა ვაცნობე, ასევე — ფილიპე მახარაძეს.

მიხა ცხაკაიამ იმავე წუთს თავისი მდივანი სილიბისტრო თოდრია გამომაყოლა: საავადმყოფოს გამგე-ექიმი გააფრთხილეთ, ზაქარიას კარგად მოუარონ, განსაკუთრებული ყურადღება მიაქციონო.

მივედი, ზაქარია მოკეთებულებო. თავზე ექთანი, მხატვარ გიგო ზაზიაშვილის ქალიშვილი თამარი ადგა. და წამოსვლისას ვუთხარი:

— ხეალ ან ზეგ მამა მოვიდეს ფანქარ-ქალაღლით.

მესამე დღეს, დანიშნულ დროზე, ჩვენი სახალხო მხატვარი გიგო ზაზიაშვილი ზაქარიას საწოლთან ჩამომჯდარი დამხვდა.

ზაქარია უკეთ იყო და გაზეთს ათვალერებდა.

— აბა, გიგოჯან, ერთი შენებურად დხატე ეს ჩვენი სიამაყე.

— შე კაი კაცო, გამაფრთხილებდი მაინცა, საღებავები წამომეღო.

— შენს ხელს ფანქრითაც არა უშავს რა.

გიგო შეუდგა ხატვას.

ზაქარია ამ ავადმყოფობას აღვილად გადარჩა, ოპერაცია უნდა გაეკეთებინა, მაგრამ პროფ. გ. მიუხაძემ ურჩია: — ჯერ დაეცადოთ, მაგ საოპერაციო სენით კიდევ ივლი, ხოლო ოპერაცია, კი ამ ხანში შესაძლოა სახიფათო იყოსო.

თ) ზაქარია და მუშის გაბედნიერება

ერთ თვეზე მეტი მომიგვიანდა ჯერ იმერეთს, შემდეგ გარე კახეთსა და კახეთში მოგზაურობის დროს. კახეთიდან დაბრუნებისას მატარებელში შემხვდა ზაქარიას სახლის მდგმური, კოლა გულიაშვილი. ურთიერთ მოკითხვის შემდეგ ვკითხე:

— ჩვენი ზაქარია რას შერება?

— „რაც გინახავს — ველარ ნახავ,“ — მომიგო მწარე ღიმილით, —

ზაქარია იმ მშვენიერ ოთახში რომ ჩააყენე, აბა ახლა მიდი და ნახე, რა დღეშია ჩვენი „ეთერ ქალი“

— რა მოხდა?

— ამას წინათ ერთმა ახალგაზრდა მუშამ უთხრა: ძია ზაქარია, შენთან პურის ჭამა გვინდა, მაგრამ შესაფერი ოთახი არსად გვეგულება, რომ შენ სიარულით არ შეწუხდე, მოდი, ზორაგი — ჩვენი, ოთახი — შენო.

ზაქარია იმავე წუთს დაეთანხმა.

— მოდით, შეილვებო, მოდით.

ამ მუშამ მოიტანა ერთი ინდაური, ყველი, მწვანილი, ღვინო... ერთი სიტყვით, რაც მუშურ-ძმაცაცურ პურის ჭამას მოუხდებოდა, სუფრა გაშალეს. ზაქარია სუფრის თავს დააბრძანეს. როგორც წესია, ზაქარიას სადღეგრძელო პირველად შესვეს, ოქროს კოშკი დაუდგეს სიტყვებით, ზეცას ააფრინეს. ჭერი მიღმა ახალგაზრდა მუშაზე, რომელმაც ეს ნადიმი მოაწყო, უსურვეს დღეგრძელობა, — კაი ბიჭი ხარ, ოქროს მარჯვენა გაქვს, მაგრამ კიდევ უფრო უკეთესი იქნებოდა დანიშნულზე ხელი მოგეწერნა და ოჯახი შეგეკმნა, რომ საქართველოსათვის კარგი შეილვები აღგეზარდაო.

— ცოლი არა გყავს? — შეეკითხა ზაქარია.

— ცოლი სად მეყოლება, რომ სახლი არა მაქვს — ერთი ოთახი, რომ თავი შევაფარო და სული მოვითქვაო.

— მაშ, მაგის გამო ვერ ირთავ ცოლსა? — შეეკითხა კვლავ, ზაქარია.

— დიახ.

— სახლი, ოთახი რომ იშოვო?

— ხვალვე მოვიყვან ცოლსა.

— თუ ეგრეა, მოდი, შეილო, აი, ეს ოთახი, ხო მოგწონს?

— თქვენა?

— მე გავალ...

— როგორ შეიძლება? — განგებ იუარა.

— ჩემი სიტყვა სიტყვაა: ოღონდ შენ გაბედნიერდე.

— ვაშა, „ბრავო“. — შესძახეს ამფსონებმა, — ჯან, ზაქრო, ჯან ეს სწორედ შენებურია, — დასძახა თამადამ და მისი სადღეგრძელო ხელმეორედ იწება, თან საცოლე ვაჟს გადაულაპარაკა, — ხომ გიყვ, ძია ზაქარიას სიტყვა სიტყვაა.

— რაკი ეგრეა, მე და ჩემი დანიშნული ხეალვე ხელს მოვაწერო და გადმოვალთ...

ეს იყო და ეს. მეორე დღიდან ზაქარიამ ოთახი დაუცალა, მუშა ჩასახლდა თავისი ახალ ხელმოწერილი ცოლით.

— ზაქარია?

— წადი და ნახე.

წავედი და ვნახე. ზაქარიას თავისი „კუშეტკა“ დაბლა სართულში კიბის ქვეშ პატარა საკუპნაოშე შეედგა. ეს საკუპნაო იმდენად პატარა იყო, რომ „კუშეტკის“ ნაწილი და ზაქაროს ფეხები გარედ ეწყო. მაგიდა, სკამები და სხვა ავეჯი ზაქარიას მდგმურ მოწაფეთა ოთახში ელაგა. მისი ამ ყოფაში ნახვა მემწარა, მაგრამ მაინც ვითომ ხუმრობით წავეუშაირე:

— ზაქარია, ზაქარია,
შენი საქმე ზღაპარია,
ერთი თავი გაბარია
და აზრი კი გაგპარეია...

— შენ კიდეც შენი შაირობა რა დაიშალო... შაირობით რომ შეიძლებოდეს ქვეყნის აშენება, დედამიწის ზურგზე ჩვენ ვინ გვაჯობებდა, — რომელი ამერიკა, რომელი ინგლისი, რომელი გერმანია... მთელი საქართველო ხომ მესტირე-მოშაირეა, — რომელი გლეხი გინდა, თუში თუ ხევსური, მოხევე თუ ფშაველი რომ შაირობით არ გაგეჭიბროს... მაგრამ ქვეყანას რა. შენ ისა სთქვი, რომ მუშა ხალხს ცხოვრება უნდა, დაცოლშვილება, ქართველი ხალხის გამრავლება, — ოთახი, თავშესაფარი ბინა კი არა აქვს... მაშ რა მექნა? ახალგაზრდა მუშას ცოლის შერთვა სურდა, გაბედნიერება, ოთახი კი არა ჰქონდა. — მე კი გამოქიმული ვიყავი იმ ოთახში. არ მიმეცა?... ჰო, გეკითხები: არ მიმეცა?

გამტკნარებული, ნერწყვებამშრალი ეუსმენდი. ბევრ მწარე სიმართლეს ამბობდა. მაგრამ ზაქარა? საქმე გათავებული იყო.

კ) ზაქარიას მეორე ავადმყოფობა, სიკვდილი და ანდერძი

შხატვარმა გიგო ზაზიაშვილმა მაცნობა ზაქარია ისევ საავადმყოფოში წევს, მგონი ფილტვების ანთება უნდა ჰქონდეს, ჩქარა მიხედო, შენს ნახვას ნატრობსო.

გულაჩქროლებით შევიბრბინე საავადმყოფოს ტალანში და ზაქა-

რიას საწოლ პალატაში შევიჭერი. ისედაც ტანმორჩილი, საწოლში მოკუტული, — შემკრთალიყო, თითქოს უკვე ჰგრძნობდა სიკვდილის მოახლოებას.

— მოხვედი, ჩემო იოსებ, — შემეკითხა საბანს ქვეშიდან შემოხედვით: მოდი, მოდი ჩემთან ახლო ჩამოჯექი. აი, აქ საწოლზე. — ხელი ჩამომართვა და აღარ მიშვებდა, თან მელაპარაკებოდა: ჩემო იოსებ, ეს სათხოვარი შენ უნდა შემისრულო. სანდრო ეულს უთხარი ქართულ მწერლობას სიყვარულით მიხედოს (ამ ხანებში სანდრო ეული, იგივე ალ. ქურიძე მთავლიტი იყო), მგონი ეგა ყოფილა ლუკა ისარლოვის მაგიერი, — ერთი ჩემი ხელნაწერიც დაკუწა... მეორე, აჭარელ აბაშიძეებს და სხვა მუსლიმან ქართველებს ეტყვი, რომ ისინი ქართველები არიან და დედასამშობლო საქართველოს არ უღალატონ... უთხარი, რომ აქარაში 1600 სოფელი იყო, თურქობამ დაამხო და ხოსაო... ღრთა, გონს მოვიდნენ, თავისი ვინაობა შეიგნონ და საქართველოს კალთა მაგრა დაიჭირონ, რომ ჩვენი სამშობლო ისევ აღორძინდეს, როგორც თამარის ღრთა იყო. აბა, ერთი ფეხით მოიარე საქართველოს ყოველი კუთხე: რამდენი ციხე-კოშკის, რამდენი ციხე-ღარბაზის, რამდენი ეკლესია-ტაძრის ნანგრევები შეგხვდება, — ეს დედამიწაზე, და ორი ამდენიც, მეტი თუ არა, დედამიწაში, მიწისაგან დაფარული... მოვა ჩვენი ნორჩი, ნასწავლი მეცნიერი თაობა, ყოველივე ამას აღმოაჩენს და ქვეყნიერებას გააკვირვებს. ქართველთა წინაპრების ნაღვაწით. ყველა ამას ხომ პატრონ-მომვლელი და მცველი ეპირვებოდა... მესამე, ჩემო იოსებ, მესამე... ნახე ფილიპე მახარაძე, მიხა ცხაკაია, ან ვინც იქნება... ვინც იქნება კომუნარული მთავრობა, ნახე და უთხარი: ჩემი სახლი კერძო მდგმურებისაგან გასწმინდონ და შიგ ჩაასახლონ აჭარელ-ქობულეთელი უბინაო სტუდენტები, ქართველი მუსლიმანები... თუ კაცი ხარ, არ დაგავიწყდეს, რაც გითხარი... მე მგონი, დიდი ხნის სიცოცხლე აღარა მაქვს... მერე, ნაწერები* აქ არის... სადღაც აწყვია ჩემი სახლის კიბის ქვეშ, კუთხეში, თუ „კრიშაში“... შენ იცი, როგორც მოუვლი... ჩემო იოსებ, სხვა რა გითხრა. არ დაგავიწყდეს, მუსლიმან აბაშიძეებს

* ზაქარიას ნაშრომ-ნაწერები, რომეგონზე გადაბეჭდილი, თითქმის ერთ ფუთადღე, დავით სულიაშვილმა და მე საქართველოს მწერალთა კავშირს (სანდრო ეულს) გადავეცით — ე. ა.

უთხარი, — საქართველოს ერთგულნი იყვნენ... საითაც აბაშიძენი იქნებიან, სხვანიც იქით...

ხელზე ხელი მომიჭირა, თვალზე ცრემლი შეენიშნე, მეც ცრემლი მომერია... ყელში რალაც მომებჯინა, ხმა ველარ ამოვიღე...

ზაქარიამ სული განუტევა სამშობლოს ბედნიერების ნატვრით.

კა) ზაქარიას დაკრძალვა

ზაქარიას ბედნიერებად ის ეწვია, რომ მისი ცხედარი მუშათა სასახლეში დაასვენეს. დაიკრძალა მთაწმინდაზე, სადაც განისვენებენ ჩვენი ქვეყნის დიდი ჭირნახული მოღვაწენი: ნიკოლოზ ბარათაშვილი, დიმიტრი ყიფიანი, ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ვაჟა-ფშაველა. ნიკო ნიკოლაძე, ვასო აბაშიძე, დავით ერისთავი, დავით კლდიაშვილი, აგრეთვე ალ. გრიბოედოვი და სხვანი.

დაკრძალვას დაესწრო საკმაოდ ბევრი ხალხი, თუმცა ეს მოხდა უხერხულ დროს და განცხადებაც ჯეროვნად არ იყო ხალხში გავრცელებული.

მუჟა მიწა რომ მივაყარეთ და გამოვბრუნდით, დამსახურებულმა მოღვაწე-პედაგოგმა და ჟურნალისტმა დიმიტრი ღუმბაძემ ხელი მაგრად ჩამომართვა და მითხრა:

— ბატონო იოსებ, თქვენი სიტყვა ბევრჯერ მომისმენია, ბევრჯერაც მომწონებია, მაგრამ ასეთი სიტყვა იშვიათად გითქვამთ, ოღონდ ერთი რამ გამოგრჩათ:

რა?

— ისა, რომ ზაქარია ჭიჭინაძე იმპერატორ ალექსანდრე მეორის მკვლელობასთან იყო დაკავშირებული.

— საიდან სადაო — წმინდა საბაო? — გაოცებით შევაჩერდი: ეგ მე არ გამიგია, არ ვიცი და არც მჯერა.

— არც მე მჯეროდა, მაგრამ უტყუარი ფაქტია; მეორე; სემინარიელ იოსებ ლალიაშვილის მიერ მომხდარ პირველ ტერორში — სემინარიის რექტორ, ჩუღუცის ხანჯლით გამოფაშვაში ზაქარიას ხელიც ერია.

— გამიგია.

— გარდა ამისა, როდესაც ექსორიაცმნილი დიმიტრი ყიფიანი სტავროპოლს გადაასახლეს, მცხეთაში გავლის დროს ჟანდარმებით გარშემორტყმულ დიმიტრი ყიფიანს მხოლოდ ზაქარია მიუახლოვდა და მთელი ქართველობის სახელით ნუგეში სცა.

— ვიცი, მაგრამ 'ყველაფერს ხომ ვერ ვიტყვოდი...

— თუმცა, მართლა ყველაფერს ხომ ვერ იტყოდი — ზაქარიაზე საგანგებო მონოგრაფია უნდა დაიწეროს და მისი ავტორი ხამეცნიერო ხარისხსაც მიიღებს. როგორც აღვნიშნე, მართლა ზაქარია იყო ჩვენი აკადემია, ჩვენი უნივერსიტეტი, ჩვენი სახელგამი, ჩვენი მოციქულთა მოციქული ყველგან, ყოველთვის, ყველაფერში...

მითხრა და ერთმანეთს დავშორდით.

ზაქარიას სამარესთან ხშირად თავს იყრიდნენ ხოლმე რაკველები, კახელები, აჭარლები, იმერლები, გურულ-მეგრელები... იქვე, სამარეზე, სუფრას გაშლიდნენ და თითო კიქა შესანდრობარს ვახშმით ათავენდნენ ზაქარია კიჭინაძის ხსოვნის სადიდებლად, ზაქარიას ეროვნულ-ხალხურ იდეათა გასამარჯვებლად...

შეხვედრები გ. ნ. სუნდუკიანთან

„სუნდუკიანი მობრძანდება“

1

1894 წელს ავჭალის ქუჩაზე, ყოფილ უფასო საჩაიეში, სახელწოდებით სკოლის ნამოწათარმა სტენისმოყვარულებმა გ. სუნდუკიანის პიესა „პეპო“ წარმოვადგინეთ. როლები ასე იყო განაწილებული: არუთინ ზიმზიმოვი — იოსებ იმედაშვილი, ეფემია — ნინო ნაკაშიძე, პეპო — გიორგი ჭაბაური, შუშანა — სოფიო ლომაურისა, კეკე — სოფიო ციციშვილი (თუ ანა ჩაჩიბაია), კაკული — დავით შველიძე, გიქო — ისაკო ძნელაშვილი, სამსონ — ილია ნაკაშიძე და სხვანი.

დარბაზი სავსე იყო. დამსწრე მუშა-ხელოსნებით, ღიღითა და პატარით, ქალითა და ვაჟით.

უკანასკნელი მოქმედების ფარდა დაიხურა თუ არა, ტაშის გრილი დარბაზის ქერს ეცა, ამხანაგებმა შემომძახეს:

— სუნდუკიანი მობრძანდება!

გული გადამიქანდა, ვიფიქრე: ტყავს გავვაძრობს, გვისაყვედურებს-მეთქი.

წუთმაც არ გაიარა და კულისებიდან სცენაზე გამოჩნდა ხანშიშესული, ევროპულ ტანისამოსში გამოწყობილი, ლამაზად წვერმოპარსული, ეშხიანი შესახედაობის ვაჟკაცი.

— გამარჯობათ, ყმაწვილებო, გამარჯობათ! — მოგვმართა ყველას ღიმილით და სათითაოდ ხელი ჩამოგვართვა. ნინო, ნაკაშიძეს (ეფემიას აღმსრულებელს), ხელის ჩამორთმევასთან ერთად, შუბლს ეამბოროა, თან ჩაილაპარაკა: „ანტიკი“! ასევე მიესალმა სოფიო ლომოურისას (შუშანას აღმსრულებელს). მე მაგრად ხელი ჩამომართვა, თან დააყოლა: აი, ნამდვილი ზიმზიმოვი! იბფ, იბფ... აი, ნამდვილი გიქო,

აი, ნამდვილი პეპო. აი კაკული, — ლაზათ! — ალტაცებით ითაფლებოდა „პეპოს“ ავტორი.

ეს შექება გადამეტებულად მომეჩვენა და ძლივს წავილულულუდე:

— გვაპატიეთ, ბატონო, თუ ისე ვერ შევასრულეთ, როგორც ჩვენი დიდი სცენის განთქმული არტისტები — ვასო აბაშიძე, მაკო საფაროვა, ნატო გაბუნია და...

— ვინ არის თქვენი ზეჟისორი? — სიტყვა გადამიჭრა გაბრიელმა.

— თითონ ეგ, ჩვენი ზიმზიმოვი, — მიუგო ისაკო ძნელაშვილმა ჩემზე მითითებით.

გაბრიელმა კიდევ უფრო მაგრად ჩამომართვა ხელი და განაგრძო:

— ვერ შევასრულეთო?! სწორედ ის მახარებს, რომ თქვენ ჩემი „პეპო“ ესე ლაზათიანად ითამაშეთ. დიდ სცენაზე პალბათ რომ კარგად თამაშობენ, — ჩემი ვასო, ჩემი ნატო, ჩემი მაკო ჩემი პიესების სული და გული არიან, ისინი. მოკვდებიან, — ღმერთმა დიდხანს აცოცხლოს, — ჩემი პიესებიც მოკვდებიან... ისინი არტისტულად თამაშობენ, თქვენ კი ისე თამაშობთ, გეგონება ცხოვრებიდან ამოგილიათ, თითქო თქვენ თითონა ხართ!...

გაბრიელ სუნდუკიანის ასეთმა სიტყვებმა პირადად მე და, საერთოდ, ჩვენ ყველას მხნეობა შეგვმატა, რწმენა განგვიმტკიცა, მით უმეტეს, რომ იმ დროს ინტელიგენციის ერთი ნაწილი ალმაცერად გვიყურებდა, ჩვენი საქმიანობა პირველხანად არაარაობად მიაჩნდა.

გ. სუნდუკიანის შექებით წახალისებულებმა, „პეპოს“ შემდეგ რკინიგზელ-დებოელთა კლუბში, ნაძალადევში გადასასვლელ ხიდის ყურში ნატო გაბუნია-ცაგარლისა (1859 — 1910) და მაკო საფაროვა-აბაშიძის (1860—1940) მონაწილეობით დავდგით „ხათაბალა“ (ვასრულებდი ზამბახოვის როლს), ავლაბრის თეატრში წარმოვადგინეთ „დაქცეული ოჯახი“ (ვასრულებდი ოსეფას), შემდეგ ჩემს მიერ შედგენილ პიესების კრებულში („ცხოვრების სარკე“) მოვათავსე დ. ტერ-დავითიანის (1869—1901) მიერ ქართულად ნათარგმნი გ. სუნდუკიანის „ოსკან პეტროვიჩი ჯოჯოხეთში“.

„ჩვენი თეატრის დიდი მეგობარი“

გავიდა თხუთმეტი წელიწადი...

ერთ დილით ჩემს რედაქციაში პართენ გოთუამ (1873—1936) შე-

მოიყვანა უკვე კარგად გაქალაქებული გაბრიელ სუნდუქიანი, რომელიც უკანასკნელ ხანებში არაერთხელ მენახა.

პართენ გოთუამ შემოსვლისთანავე მომმართა:

— იოსებ ჩემო, რომ იცოდე ვინ მოგიყვანე! ჩვენი ძვირფასი, ჩვენი საყვარელი გაბრიელ ნიკიტჩი, — ალბათ გეცნობება!.. ჩვენი თეატრის დიდი მეგობარი!...

— როგორ არა, როგორ, არა, — მივუგე ფეხზე აღგომით, — ერთხელ სახალხო თეატრშიაც შევხვდით ერთმანეთს პირისპირ „პეპოს“ ჩომოდგენის დროს!

— „ავკალკაზე“... — იქნება ჩემი ზიმზიმოვის — წარმოსაქება ბრიელმა და კიდევ უფრო დამაძკერდა.

— სწორედ ის გახლავთ!

— აი, მაზალო!... უფრო კარგი!

სკამები მივთავაზე, დასხდნენ.

— ეს უკეთესი, რაკი ერთმანეთი გცნობიათ, — თქვა პართენ გოთუამ და გაბრიელს მიმართა, — აი, ძვირფასო, გაბრიელ ნიკიტჩი, თქვენს პიესას თუ სთარგმნის, მხოლოდ ეს: ამჟამად მაგ საქმისთვის შესაფერი მე სხვა არაეინ მეგულება.

— დიდად, დიდად დავალებული ვიქნები!

— კი, მაგრამ... ბატონო პართენ, სომხური ისე კარგად რომ არ ვიცი...

— რაც იცი, ისიც გეყოფა, თითონ გაბრიელი მოგეხმარება!

შეეთანხმდით: ყოველდღე, პირველი საათიდან სამ საათამდე ჯემუშავენა, თვით გაბრიელ სუნდუქიანის ბინაზე.

შენ აღამიანობა მითხარი, აღამიანობა!

მეორე დღეს, პირველ საათს ხუთიოდე წუთი აკლდა, რომ აწინდელ მაჩაბლის ქუჩას მივადექ და ზევითკენ გავიხედე. გაბრიელ სუნდუქიანი № 16 სახლის აფანზე შევნიშნე. ისე მომიჩვენა, თითქოს ხელი ხელს დაჰკრა. შესავალ კარებს მივადექ თუ არა, კარი გაიღო, კიბე ავირბინე. კიბის თავზე გადმომდგარი გაბრიელი მილიმოდა. ორივე ხელით ხელი ჩამომართვა და ღიმილით ჩამილაპარაკა:

— ეპპ, რა პირის კაცი ყოფილხარ, — თან საათს დახედა: — პირველს ხუთი წუთი აკლია... აი, ეს მესმის!

შევხედე, წვერი ახლად გაეპარსნა, გაკრიალებული სამაჯურები

და საყულო უპრიალეზდა. რამდენიმე ნაბიჯი რომ გადაედგი, შემაჩერა...

— ბატონო იოსებ, თქვენ პაპიროზსა სწევთ?

— არა.

— იფრო კარგი, მაგრამ თუ ეწევით, აბა პაპიროზის მოსაწევი ოთახი, — მითხრა და მიმითითა, — მაგრამ რაკი არა სწევთ, იფრო კარგი!

გადავდგით ნაბიჯი, კვლავ შემაჩერა, — ესეც გითხრა... საჭიროების ადგილი... აი, აქ არის.

გავოცდი, ამისი თქმა რაღა საჭიროა, ჯერ ფეხი არ შემომიღვამს, რაზე შელაპარაკება-მეთქი! მაგრამ მერე დავრწმუნდი, რომ საჭირო იყო: რაც მე უცებ უზრდელობად მომეჩვენა, იმას ზრდილობა — თავაზიანობად მიაჩნდა.

სასტუმრო დარბაზის კარი შეაღო და ხელით მიმითითა, თითონ პირველი არას გზით არ შევიდა, ჯერ მე შემიშვა. დარბაზში ქართულად თავდახურული, ჩისტა-კოპ-ლეჩაქით, სარტყელ-გულისპირით მორთული მანდილოსანი დამხვდა.

— აი, სოფიჯან, ესეც ჩემი პიესის მთარგმნელი ბატონი იმედაშვილი... ამასაც იოსები ჰქვია. ხომ გახსოვს, ჩემი „პეპოს“ ერთი მთარგმნელის სახელიც იოსები იყო, იოსებ ბაქრაძე, — ეს კი იოსებ იმედაშვილია.

— ბედნიერი იყოს თქვენი მობრძანება!! — წარმოსთქვა წმინდა ქართულით ქალბატონმა სოფიომ, სელზე მიმითითა და განაგრძო: კაცი გვარით იცნობა... ნათქვამია: თქვენი იმედი არ მოგვაკლოს, მუდამ იმედით გამყოფოთ!

— ჰალბათ რომ უიმედო კაცი არ ვარგა! — მიუგო გაბრიელმა.

სოფიომ გვერდის ოთახისკენ გაიხედა. ყავა შემოგვიტანეს.

— პატივცემულ გაბრიელ, გთხოვთ დრო არ დამაჟარგინოთ.

— ლაზათ, ლაზათ! — ჩაილაპარაკა გაბრიელმა და კაბინეტში შემიძღვა, ყავა კაბინეტში შემოგვიტანეს. გაბრიელი კედლისკენ დაჯდა, მე მის სამუშაო მაგიდაზე მიდგმულ მაგიდას მივუჯექი. თვალი მიმოვაველე. ყოველი კუთხე-კუნჭული, იატაკი და ჰერი დაწკრილებული იყო, კედლებზე საოჯახო სურათები ეკიდა. გაბრიელის სკამის ასწვრივ, სადაც გაბრიელის თავის კეფა უწევდა, წიწაკის ქუდიანი კაცის სურათი თვალში მეცა.

— რა ლამაზია, რა ტიპიური, ძველ მოქალაქეს მაგონებს, თითქოს გიქოა.

— პაპაჩემია, ნამდვილად ძველი მოქალაქე, სოლოლაკელი, ზან-
დუკებს აკეთებდა და ჩვენი გვარიც მანდლან მოდის, სუნდუკი-
ანცი... მაგრამ გინდ „იანცი“ ვიყო, გინდა „შვილი“ სულ ერთია, შენ
ადამიანობა მითხარი, ადამიანობა როგორ ამბობს შოთა: ათასად
გვარი დაფასდა, ათი ათასად ზრდილობა! — მითხრა და შედგა.

— თუ კაცი თითონ არ ვარგა, ცუდია გვარიშვილობა! — მიუუგე.

— სწორედ ეგრეა — მომიგო, ამასთანავე მაგიდაზე გადმომიდგა
საწერ-კალამი, მელანი და საუცხოო ცალხაზიანი ქაღალდის დასტა,
თან ჩაილაპარაკა: — ჩვენი საყვარელი აკაკი რომ მწერს:

შენ სომეხი ხარ და მე ქართველი,
მაგრამ ძმები ვართ ერთმანეთისა,
ორივე შეიღო ერთი მიწა-წყლის,
ერთ მიღამოს და ერთი მთისა..

მაგრამ ჩვენ ჩვენი გავაკეთოთ! — მომიგო და წიგნი გადაშალა.
მუშაობას შეეუდეთ.

„სიყვარული და თავისუფლება“

სომხურად გამოცემული მისი პიესა „სიყვარული და თავისუფ-
ლება“, საუცხოო ქაღალდზე დაბეჭდილი, უკვე ნანახი მქონდა.

გაბრიელი დასრულებულ წინადადებას სომხურად მიკითხავდა,
მე ქართულად ვწერდი. ხელმეორედ წამიკითხავდა (სომხურად), მე
ჩემს თარგმანს (ქართულად) ვუკითხავდი. იშვიათად შენიშნავდა:

— აზრი სწორეა, წინადადება გამართული, სცენასაც მოუზ-
ღება, მაგრამ აქ საკიროა ქალაქური კილო. ქალაქური, ჩვენებური
გამოთქმა! — მეტყუოდა, ამავე დროს, მარჯვენა ხელის სამ თითს
ცერს, საჩვენებელსა და შუალას ერთმანეთს ასრესდა, თითქოს
რალაც უნდა სთქვას, მაგრამ ვერ მოუგონიაო: „აი, ის... აი,
ისე!“.. ხან მე მოვიგონებდი ხოლმე შესაფერ გამოთქმას, გაბ-
რიელი აღტაცებით წამოიძახებდა: „ჟან, აი, სწორედ ეგრე, იოსე-
ბჯან!“ ხან თვითონ მოიგონებდა მოხდენილ გამოთქმას. იშვიათად
თუ შევეჩერებინე.

ამ პიესაში საიათნოვას რამდენიმე ლექსია და ისინიც ვთარგმნე.
ერთ ლექსში ყველა მუხლის ბოლო პწკარი (სტრიქონი) თავდება
სიტყვით „გეგონოთ“, ჩემი ნათარგმანი ლექსი რომ მოისმინა, გაბ-
რიელმა ტაში შემოჰკრა, წამოდგა და მეორე ოთახში გასძახა:

— სოფი, სოფი... გენაცვალე, სოფიჯან, მოდი ერთი გაიგე ჩვენმა იოსებამ საიათნოვა როგორ გადმოთარგმნა.

ყოველდღე, სწორედ სამ საათზე, ან ცოტა მოგვიანებით სოფიო შემოგვძახებდა ხოლმე:

— სუფრა გაშლილია!

და ჩვენც დავიძრებოდით სასადლო ოთახისკენ, სადაც საუცხოოდ გაშლილი სუფრა გველოდა. სუფრის თავში მუდამ გაბრიელის მეუღლე ქალბატონი სოფიო იჯდა.

სადილობისას და შემდეგაც საუბარი მუდამ ქართულად იყო, — სხვა ენა — არც სომხური, არც რუსული არ გამიგონია. სადილის დამთავრების შემდეგ გაბრიელი წამოდგებოდა, სოფიოს მიუახლოვდებოდა, ხელსა და შუბლზე ეამბოვებოდა თავაზიანად, თან ალერსიანად ეტყოდა: „გმადლობ, სოფიჯან,“ ხან რაიმე საგულისხმოს დაატანდა. მახსოვს, ერთხელ ასე გადაუხადა მადლობა:

— „გმადლობ, სოფი, შენის წყალობით ჯანსაღად ვარ და პური ყოველთვის მაქვს“!

— ეჰ გაბრიელჯან, შენ იცოცხლე, თორემ პური ყოველთვის იქნება! — მიუგო სოფიომ.

— პური იქნება, მაგრამ დროება შეიცვლება, დროება! — დაურთო გაბრიელმა.

არ მახსოვს დღე, რომ ასე სიყვარულით არ დასრულებულიყოს ჩვენი „ნადიმი“. შეუღლებთა შორის ასეთი ურთიერთობა მერე, არასოდეს არსად მინახავს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ იმხანად გაბრიელი უკვე 85 წლის მოხუცი იყო, მაგრამ ძალზე თავაზიანი, მოსიყვარულე, მოძრავი, სააშო მოსაუბრე, გეგონებოდათ პირიდან თაფლს აფრქვევსო. ნახევარ საუკუნეზე მეტი (55 წ.) სახელმწიფო სამსახურში ერთ ადგილზე იყო, ხარისხი და ჯილდოები, იმ დროის კვალობაზე დამსახურებული ჰქონდა, მაგრამ ვერასოდეს ვერ შეატყობდი ყოყლოჩინობას, მედიდურობას, ყველასთან თავმდაბალი, ყველასთვის ახლობელი, სულით და გულით დემოკრატი იყო, ამ სიტყვის ღრმა, კეთილშობილური გაგებით.

ყოველ გამოთქმას, ყოველ სიტყვას დიდ ანგარიშს უწყევდა არათუ კერძო ურთიერთობაში, არამედ თავისი პიესების ტიპთა ურთიერთსაუბარშიაც: ამა თუ იმ პიროვნებას ესა თუ ის გამოთქმა მოუხდებოდა თუ არა.

იყო მოსწრებული სიტყვა-პასუხისა და სიტყვა-მოსწრებუღი-

ბაში არც მეუღლე ჩამორჩებოდა. აი, ერთი მრავალთაგანი მაგალითი:

ერთ დღეს, ჯერ პირველის ნახევარი არ იქნებოდა, გაბოიელმა რედაქციაში შემომიარა.

ათიოდე წუთის შემდეგ სახლში ავყვევი.

შინ შესვლისას გაბრიელი სოფიოს მიესალმა და ჰკითხა:

— ჩემ სახელზე არაფერი მოუტანიათ?

— რალაცა ყუთი მოიტანეს, ბიჭსა ჰკითხე.

მოთხოვნისამებრ, გაბრიელს მსახურმა ყუთი მოართვა, გაბრიელმა გახსნა, შავი ქოლგა ამოიღო, ტარით შეარხია, გახელა, მერე სოფიოს ჰკითხა:

— როგორია?

— მშვენიერი, სწორედ ისეთი, როგორიც შენ მოგწონს! აბა, შენ ხომ უბრალოს არ გაკადრებდნენ, — მიუგო სოფიომ.

გაბრიელმა ქოლგა დაკეცა, ახლა მეორე ამოიღო, გაშალა, ისევ შეარხია და კვლავ ჰკითხა:

— ეს როგორიღაა?

— უკეთესი თუ არა, იმაზე ნაკლები არ არის! მაგრამ რად გინდოდა ეს ორი ქოლგა?

— ვაჰ, როგორ თუ რად მინდოდა: ერთი წვიმისაა, მეორე მზისა.

— ბარემ მთვარისასაც იყიდდი, რაღა! — მიუგო ღიმილით სოფიომ.

როგორც გაბრიელის ქალიშვილმა — ეკატერინემაც გადმომცა, სოფიოსა და გაბრიელს შორის ასეთი გახუმრება არ იყო იშვიათი.

ორი თუ ხამი თვე გაგრძელდა ჩვენი ყოველდღიური ორ-სამსაათიანი მუშაობა. პიესის „სიყვარული და თავისუფლება“ თარგმანი დავასრულეთ.

— თქვენი აზრით როგორია?

— მომწონს, მაგრამ სუნდუკიანისებური, თქვენებური მაინც არ არის... რაღაც ჭკუაში არ მიჭდება.

— ჰალბათ რომ არ არის, არც უნდა იყოს. ყველა პიესაში ერთი რომელიმე აზრი მაქვს გატარებული... მაინც რა არ გიჭდებათ, ჭკუაში?

— რა მიზეზია, რომ ყოვლად პატიოსანი, მდიდარი, სათნო ქმა-

რი მეღქო, ღარიბი ოჯახიდან გამოსულ ქალს, მისსავე ცოლს, ნატოს არ უყვარს, სამაგიეროდ, საიდუმლო გრძნობით შეიყვარებს ქმრის ხელქვეითს, საქმეთა გამგებელ ტიგრანას?

— გული, — მომიგო გულიანად გაბრიელმა და განაგრძო — სადაც სიყვარული გაჩნდება, იქ სიღარიბე-სიმდიდრეს ადგილი აღარ ექნება — შემდეგ გადააშლევინა პიესაში შაქაროს სასაუბრო — აბა, ერთი წაიკითხე, რას ეუბნება შაქარო!

მე წავიკითხე:

— ყველაზე მხიარული ბაღი — მხიარული გულია. როდესაც გული მხიარულია, თავის ადგილას არის, — ბაღია და ბაღი!..

— ცოტა ქვევით ჩადი, კიდეც რას ამბობს შაქარო.

მე განვაგრძე შაქაროს სიტყვები:

— რად მინდა ოქროს ტაშტი, თუ შიგ სისხლი უნდა ვანთხიო!..

— აბა, ერთი კიდეც ქვემოთ ჩადი და ნატოს სიტყვებით გამაგონე.

მე განვაგრძე:

„ნ ა ტ ო: მე მინდა ჩემის თავის პატრონი მე ვიყო და არა სულით ერთისა და სხეულით მეორისა... ჩემის ჭკუით, ჭურღობა და კაცის კვლა უფრო სუბუქი ცოდვა არის ღვთის წინაშე, ვიდრე დედაკაცი ქმართან ცხოვრობდეს და მას ატყუილებდეს...“

მ ე ლ ქ ო: აფერუმ, ნატოჯან! აგრეთვე მამაკაცი მოვალეა თავისი ცოლისა“.

ყველა აქ მოყვანილი სიტყვებით გაბრიელი საკუთარ რწმენას მიზიარებდა.

პიესის ზოგიერთ ადგილზე კვამათობდით. ეს იყო ოჯახის საკითხი, ცოლ-ქმართა ერთგულება.

ერთხელ ვუთხარ:

— პატივცემულ გაბრიელ, თანამედროვე ოჯახის სიყალბეს ამხელთ, მაგრამ კანონი და წესი რომ სხვას მოითხოვს და ამის მხილებას ცოდვადაც გვითვლიან!

— როგორ?

— ამ რამდენიმე ხნის წინათ დავწერე პატარა პიესა სათაურით „უცოლია და არა მეგობარი“, საცენზურო კომიტეტში შევიტანე და იცით კომიტეტის თავმჯდომარემ რა მითხრა?

— რა?

— რა სისულელეს როშავთ? თუ ცოლია, მეგობარიც იქნებაო.

— პალბად რომ ეგ ეგრეც უნდა იყოს. მაგრამ ვაი, რომ ხშირად არ არის... თვითონ იმ კომიტეტის თავმჯდომარეს ან აქ (თავზე მიიღო ხელი) არაფერი პქონია, ან აქ (გულზე). ან ბრმა და ყრუ ყოფილა! ნამდვილი ცოლ-ქმარი ჯერ მეგობრები უნდა იყვნენ, მერე ცოლ-ქმარნი ვაი, რომ დღეს ეს ასე არ არის და ვითომ სიყვარული, ყალბი სიყვარული ფულით იყიდება!... თეატრისა და დრამატურგის ვალია, ეს სიყალბე აჩვენოს... ნებას არ აძლევს, ან არ ესმით?! ეს გულს ნუ გაგიტეხთ: რაც დღეს მიუღებელი და ზევრისთვის გაუგებელია, ხვალ და ზეგ გაიგებენ!..

პიესის „სიყვარული და თავისუფლების“ საბოლოო რედაქციის დროს შიგადაშიგ, მგონი ხელნაწერიდან, აქა-იქ ადგილები ჩამატებინა, ხოლო ბოლოზე მოქმედ პირთა განლაგება, თუ სად ვინ უნდა მდგარიყო, საკუთარივე ხელით ასე ჩაწერა:

მ ე ბ ა ღ ე

გ ა მ დ ე ლ ი

ე ფ ე მ ი ა

მ ო ს ა მ ს ა ხ უ რ ე

შ ა ქ ა რ ო

გ ა ს პ ა რ ა

გ ა ი ა ნ ე

ნ ა ტ ო ...

ტ ი გ რ ა ნ

მ ე ლ ქ ო

პიესის პირველ გვერდზე დავაწერე: „გაბრიელ სუნდუკიანი. „სიყვარული და თავისუფლება“, 1910 წელი.

— მთარგმნელის გვარი? — შემეკითხა გაბრიელი.

— რა საჭიროა?

— როგორ თუ რა საჭიროა?! მაშ, ტყუილად გიმუშავნიათ?! მაშ, თქვენი შრომა შრომა არ არის?! — მითხრა და მეორე ოთახში გასძახა, — სოფიჯან, ერთი უყურე, ჩვენი იოსება რასა ბრძანებს: პიესაზე ჩემი გვარი რა საჭიროაო!

— უი, ქა! როგორ თუ რა საჭიროაო?! არა კადრულობ?

— არ ვკადრულობო? რას ბრძანებთ, ჩემთვის დიდი სიამაყეა, გაბრიელ სუნდუკიანთან ერთად ჩემი სახელიც იყოს, მაგრამ არ არის საჭირო.

— იცოდეთ, ძლიერ მეწყინება, თუ მთარგმნელის სახელსა და გვარს არ დააწერთ!

გაბრიელს იმდენად პატივს ვცემდი, რომ ჩემი მცირედი შრომა მსურდა მისთვის მეძღვნა, მაგრამ რაკი არ ინდომა, პიესას ჩემი გვარიც დავაწერე.

პიესა საცენზუროდ გავამზადე, მარკა დავაკარ და ჩვენი თეატრის თანამშრომელს საცენზურო კომიტეტში გავატანე...

არ გასულა დიდი ხანი, მე დამამატიმრეს და კატორღა მომისაჯეს.

გაბრიელ სუნდუკიანის გარდაცვალება ციხეში შევიტყვე, მისი შესანიშნავი ანდერძიც იქ წავიკითხე და გული მეტკინა ამ კაცური კაცის გარდაცვალებით, იმ კაცისა, რომელიც ადამიანში ადამიანს ეძებდა...

• • •

გაბრიელ სუნდუკიანის ნათელ ხსოვნასთან ერთი ამბავიც მაგონდება. მგოხი უადგილო არ უნდა იყოს ამის აღნიშვნაც.

დიდი ოქტომბრის რევოლუციის მეორე წელს, რედაქციაში მე კვლავ ჩემს დიდი ხნის ნაშრომს „ქართველ მოღვაწეთა ლექსიკონს“ ჩავკირკიტებდი, რადგან იმხანად თბილისის სახელმწიფო სტამბის გამგე, ჩემი ახალგაზრდა მეგობარი, ალ. დათიაშვილი შემომიჩნდა: — სტამბა თავისუფალი მაქვს, საუცხოო ქალაქიც, მოდი და ეგ შენი შრომა გამოვცეთო.

ამ წიგნზე მუშაობისას თავს დამადგა ერთი სომეხი მეგობარი, ცნობილი აშუღის ჩივანას შვილი, გარეგინ ლევონიანი.

— უჰ, რა კარგ დროს შემოხვედი, გარეგინი! — გულწრფელად შეეძახე, — გთაყუბა, ერთი მითხარი, გაბრიელ სუნდუკიანი სომეხია თუ ქართველი?

გარეგინ ლევონიანი გაოცებით შემომაცქერდა. მივხვდი ჩემს უხერხულ შეკითხვას და მეორედ შევეკითხე:

— არა, სწორად ვერ გითხარი: რა თქმე უნდა, გაბრიელ სუნდუკიანი ტომით სომეხია, მაგრამ შესაძლოა თუ არა ქართველ მოღვაწეთა შორის შევიტანო, რადგან მთელი მისი მოღვაწეობა საქართველოში მიმდინარეობდა!

— რაზე მეკითხები?

— აი, რაზე: „ქართველ მოღვაწეთა ლექსიკონს“ ვადგენ. რამრენიმე ათეული წელიწადია, რაც ეს დავიწყე, ამ წიგნში ანბანის

ჩიგზე შეტანილი იქნება ყველა ჩვენი გამოჩენილი მოღვაწის მოკლე ბიოგრაფია, ბიბლიოგრაფია და სურათი. მინდა ამ წიგნში სუნდუქიანიც შევიტანო.

— ვაჰ, ვაჰ, ეს რა დიდი, რა ლამაზი საქმე დაგიწყია..

ვაა, რას არ მოიგონებ!.. აი, შრომა! გაბრიელ სუნდუქიანი პალბად რომ საქართველოში მოღვაწეობდა, მაგრამ... მაგრამ განა შენ ჩემზე უკეთ არ იცი, რომ ის სომეხი ერის სახელოვანი შვილია...

— ამაზე არ გელაგები, — თქვენიც არის და ჩვენიცა თუ მართალს მკითხავ, ასეთი კაცების სამშობლო ერთი რომელიმე ვიწრო კუთხე არ არის...

„ვეფხისტყაოსნის“ საიუბილეო დღეებში, 1937 წელს, საქართველოს სსრ პერსონალურ პენსიონერთა საქმობილო ბრიგადასთან ერთად, ერევანს ჩავედი, როგორც ბრიგადის ერთ-ერთი ხელმძღვანელი-მდივანი.

ერევანში ამ დროს პირველი ტრამვაის ლიზნდაგი გაჰყავდათ. ქალი და კაცი, განსაკუთრებით ახალგაზრდობა, — კომკავშირელები გამალებით მუშაობდნენ, ეტკებოდნენ მათი შრომითი მამაცობით და აღტაცებით შეგუწეროდნენ. ამ დროს ვიღაცამ მკლავში ხელი გამიყარა, მივიჩნედი, ჩემს წინ გარეგინ ლევონიანი იდგა.

— ეს რომელმა ბედნიერმა ქარმა გადმოგადო!.. შენს გამოჩენას ვენაცვალე, რომ შენი თავი აქ შემახვედრა... რას გაჩერებულხარ, წამოდი...

— სადა მცალიან, — ამხანაგებს თავს ხომ ვერ დავანებებ.

— ერთი ნახევარი საათით პატივი დამდეთ, რომ შევიძლო შენს პატივისცემა და მადლობის გადახდა.

— რა პატივი, რის მადლობა!

— წამოდი, წამოდი, — მკლავში ხელი გამიყარა და წამიყვანა, თან მელაპარაკებოდა: ჯერ ერთი, ნათელი არ მოაკლდეს ჩვენს გაბრიელ სუნდუქიანს და, მერე, შენ იცოცხლე, რომ იმის საბაბით შენ მე დიდი აზრი ჩამაგონე.

— რა აზრი?

— სომეხ მოღვაწეთა ლექსიკონის შედგენა.

— მერე?

— მერე და ეგ აზრი აქ ჩვენებს უუთხარი თუ არა, ბევრი არ უფიქრიათ, — იალა: მომცეს ბინა, იქვე ბიბლიოთეკა, სტამბა, თა-

ნამშრომელნი და საქმეც გაიჩარხა... დავიწყე ლექსიკონის შედგენა...

ამ საუბრით მიმიყვანა სახლში, ამიყვანა კიბეზე, აი, ეს ბინა, ეს ბიბლიოთეკა, ესეც სტამბაო... შენი წიგნებისა რა ჰქენი, გამოვიდა თუ არა!..

— დამწნილებულია!

— მე კი შენგან გაბრიელ სუნდუკიანის ხსენებამა და შენმა შრომამ დამაწყებინა ეს საქმე, იმედი მაქვს, კიდევ დავაბოლოო — მითხრა. ამასთანავე, თავის მამის ჭივანას სიმღერების წიგნი მისახსოვრა, ზედწარწერით, გამომაცილა (რადგან ამჟანაგებთან შეჩქარებოდა) და მითხრა:

— იცოდეთ, ჩვენი ძვირფასი გაბრიელ სუნდუკიანის ნათელ ხსოვნასთან ერთად შენი სახელიც არ დამავიწყდება, რადგან თქვენით დავიწყე ეს დიდი საქმე...

პოეტმა-დრამატურგმა სურენ ავჩიანმა გადმომცა: გარეგინ ლევონიანი, მართალა, ასეთ ლექსიკონს ადგენდა, მაგრამ გამოცემა ვერ მოასწრო — გარდაიცვალა.

• • •

სიკვდილის შემდეგაც კი გაბრიელ სუნდუკიანცმა კიდევ ერთხელ მოგვაწვდინა თავისი გულითადი ხმა. „მშვიდობით, საყვარელო ადამიანო, რა ტომისა, ნათესავისა და სარწმუნოებისაც არ უნდა იყვნეთ, მშვიდობით საყვარელო ქალაქ თბილისო!“... — ასე დაგვემშვიდობა სიკვდილის წინ, დაგვიტოვა დიდგ ადამიანური სითბო და ადამიანური სიმამაცით სავსე ანდერძი.

ჭოლა ლომთათიძე

ერთფეროვანი იყო ცხოვრება ჩვენი...

ხანდისხან, კვირა-ხუთშაბათობით თუ შეირხეოდა ერთფეროვნება, როდესაც მნახველნი მოგვიკითხავდნენ ხოლმე.

— გადაუწყვიტეს, ჩამოახრჩეს, გაგზავნეს, — აი, უმეტესად რა „ახალი“ ამბებით ვიკვებებოდით.

ასეთ ერთფეროვნებაში ციხის კედელთა შორის გაისმა: — ჭოლა ლომთათიძე მოჰყავთო!...

და ყველა, ვინც იცოდა ამ წამებულის ვინაობა, მოუთმენლად მოელოდა — როდის იქნება, თვალით ვნახოთო... — ჩვენი ციხე მალდება, ღირსება ემატება! — წამოიძახა ერთმა ტუსაღთაგანმა.

ერთს ჩვეულებრივ დღეს, როდესაც ორმოცამდე პოლიტიკური ტუსალი ციხის თონისებურ ეზოში ვიდოლით, როგორც კალოში შებმული დაქანცული საქონელი, ვილაცამ გადმოგვძახა: „ეტაპი მოვიდა, ჭოლა მოიყვანეს“.

ყველამ ციხის სამმართველოსაკენ გავიხედეთ. სამმართველოში ათასამდე ტუსალი იდგა...

გულმა ფანქვალს დაიწყო, ვათვალიერებთ, ვერ ვარჩევთ... კარჩაკეტილი საკნებიდან ფანჯრებში დაბორკილებულნი („კანდალჩიკები“) იცქირებიან, ყველას ყურამდე მიაღწია: — ჭოლა მოიყვანესო...

არ გასულა დიდი ხანი, მოყვანილი ტუსაღები ეზოში გამოიყვანეს:

— გამარჯობა, ამხანაგებო! — გადმოგვძახა ერთმა ხმელ-ხმელმა, აწოწილმა, გამხდარ-გატეხილმა გრუზა ტუსაღმა.

— ჭოლას გაუმარჯოს! — უპასუხეს.

ამხანაგებმა ერთმანეთი გადაკოცნეს, ხელს ართმევენ, მორიგე ზედამხედველი ყვირის, მაგრამ ყურს არავენ უგდებს, ვილაცა უპასუხებს:

— Депутат с нами! — გაატარეს. რამდენიმე ხნის შემდეგ „ძველ შენობაში“ მოათავსეს:

ძველი შენობის მკვიდრთ გვიხარიათ, ვამაყობთ...

ჭოლა გარეგანი შეხედულობით საიმისოს არას წარმოადგენს, ერთ ბატონ ტუსალს უყვირს კიდეც — „მაგაზე უკეთესი ვერავენ გაშონახეს, რასა ჰგავსო“? მაგრამ... პერობილმა არწივმა მალე გამოიჩინა კვანჩები: მესამე დღეს ერთი ამბავი მოახდინა მნახველთა მისაღებ ოთახში უზრდელ-უდიერი საქციელისთვის, არ გასულა მეტი ხანი და საზრგალო სახმარი პურის უვარგისობის გამო აშკარა საყვედური განაცხადა (თუმცა თითონ უკეთესი — თეთრი პური ეძლეოდა)...

ხალხის ნდობით აღჭურვილბ დეპუტატი, მაგრამ უფლებააყრილი, სამოქალაქო სიკვდილით დასჯილი, ციხეშიც ისევ დეპუტატია, ყველა მას ენდობა, მმართველობაც ანგარიშს უწევს და ხშირად გამოელაპარაკება ხოლმე..

როგორც ავადმყოფი (ქლეკი სჭირდა), მზიურ ოთახში მოათავსეს, სრულიად ცალკე (ერთხახად, მისივე სურვილით, მასთან გადაიყვანეს ერთი სომეხი სტუდენტი ა. კანი), მაგრამ სეირნობის დროს, აბანოში, შუადღისას მუდამ ერთადა ვართ, ერთმანეთის დარღსა და ვარამს ვიზიარებთ..

უსამართლოდ დასჯილი ტუსალის გული მეტად მგრძნობიარეა, გრძნობა-სათუთი, სული სწრაფად აღსატყინებელი...

არაერთხელ შეგხვედრია ხეპრე მორიგე, სეირნობის ანუ სადღის დროს: საკმაო იყო მცირე მიზეზი, რომ ცოცხლად დამარხულებს ცეცხლი მოგვედებოდა, მაგრამ ხშირად ბოლმას გულში ვიკლავდით, ჭოლა კი, ვიდრე ასეთ ხეპრეს არ მოაშორებინებდა, არ დაწყნარდებოდა...

ცოცხალი მოკამათე-მოსაუბრე იყო, ხან გესლიანი, მწარე დამცინავი, ხან კი — მოსიყვარულე, საამო, მაგრამ მუდამ გულწრფელი: რაც გულში აქვს, ენაზე აღგებაო, ამაზე ითქმოდა... ზოგჯერ ერთი სიტყვით ისე დაახასიათებდა ათვალწუნებულ კაცს, რომ, როგორც იტყვიან, მოსპობდა ხოლმე..

მუდამ შეუღრეკელი იყო.

ერთხელ რაღაცაზე კარცერში წაყვანა მოუწოდმეს.

— ახლავე კარცერში — მოისმა უფროსის მაღალი ხმა.

— სცრობ, ვერ წამიყვანთ! — იყო კოლას პასუხი...

ყველა ერთეული საკნის კარი ჩაკლიტულია, სანათურებთან მიმდგარი ტუსალები ყურგამახვილებულნი ვიცქირებით: — აცა, რა იქნებაო.

— წაიყვანეთ! — ბრძანა უფროსმა.

— ვერ წაიყვანთ, არ შეიძლება!... — მოისმის აქეთ-იქიდან... მაგრამ ყურს არავის უგდებენ, გააღეს საკნის კარი, ძალით გაიყვანეს კოლა. კარცერისაყენ გაუყვნეს...

— შვიდი დღე-ღამით ჩაპკეტეთ! — გაიცა ბრძანება.

ყველას ელდა გვეცა, ეს ზომ აშკარა სიკვდილია, სიჩანს მაგის მოკვლა ჰსურთ, მოისმის აქეთ-იქიდან...

— მიჰქარავ, შვიდ წუთსაც ვერ ჩამსვამ...

არ გასულა ხუთიოდე წუთი, კოლა ისევ უკან ამოიყვანეს: — რა მოხდა?

— უმაღლესი ბრძანებაა, კარცერში არ ჩასვართო...

ციხე დაწყნარდა...

კოლა ციხეში განუწყვეტლივ მუშაობდა, კითხულობდა, წერდა, თარგმნიდა და, რაღაც მანქანებით, ციხის გარეთ გზავნიდა თავის ნაწერებს... მეტეხის ციხეშივე შეეღწეოდა ჰაინრიხ ჰაინეს ბიოგრაფიის კორექტურა. — იშვიათად მინახავს ასეთი მოწადინებული, ბეჯითი, მწიგნობრობის მოყვარე. განსაკუთრებით დაეწაფა ძველ ქართულ მწერლობას, ენა უნდა შევისწავლოო...

ბოლო ხანებში დიდად უკმაყოფილო იყო ზოგიერთი რედაქციისა: „მაგათი სული კი არ იყოს, რა გაჭირვებით უგზავნი ნაწერებს და ეგენი კი... ან „ჰკარგავენ“, ან... ეშმაკმა წაიღოს... ერთი გავიდე“!

კოლას მეტეხის ციხეში საგანგებო კერძი ეძლეოდა, რაც კი შეიძლებოდა, სათუთად უვლიდნენ... განსაკუთრებითი ყურადღებით ექცეოდა ცოლი: მისი ციხეში შემოსვლა (პირად სანახავად) და ჩვენი — მთელი ძველი შენობის ტუსაღთა სიხარული (თუ სერიოზობაზე მოხდებოდა ზოლმე) ერთი იყო... კოლა გამხიარულდებოდა, სანთავაგე-წიგნებით დატვირთულ ცოლს დემონსტრაციულად

გადაჰკოცნიდა, შვილს გულზე მიიკრავდა ხოლმე და სამმართველო-ში შევიდოდა ცოლ-შვილთან ერთად.

ყველანი მოწიწებით პატივს ვსცემდით იმ უცხო ქალს — „ჩვენს რძალს“, რომელიც ერთი ქალაქიდან მეორე ქალაქს გადადიოდა, ნადაც კი ჰოლას გადაიყვანდნენ და ფარვანასავით თავს ევლებოდა...

მისი მოწყალებით, უმაღლესი მოხელენი ტუსადთა ჭირ-ვარამ-საც მიაჭევდნენ ხოლმე ყურადღებას...

1913 წელს, ერთ დღით, რაღაც ცვლილება შევნიშნე მუდამ მხიარულ ჰოლას... თითქმის ორი კვირა გულით ზიდავდა ბოღმას საზიზღარი უსახელო წერილი მიეღო ოჯახზე.

ისე გაშფოთებული არ მინახავს: ექვსი წელიწადია და მხოლოდ ახლა გავიგე სასჯელი... ვამშვიდებდით... ცოლი აღარ მოდიოდა, არც შვილს უშვებდნენ... ერთხელ, ზამთრის ცივ ღღეში, მართო მოვიდა მისი პაწაწინა შვილი (7 წლის იქნებოდა), — არ მიშვებნო, შეეტყობა ბაღს (ჰოლას ერთადერთი ნუგეში და ზრუნვის საგანი ეს შვილი იყო...), მთლად გაჰარბლებული ჰოლა დაჰრიოლოშივით ბრდღინავდა... ცდილობდა, შვილიც მასთან მიეყვანა საცხოვრებლად ან სოფლად გაეგზავნა, მაგრამ ვერაფერი გააწყო...

სენმა უმატა, ნახველს ხშირად სისხლს ამოაყოლებდა ხოლმე... ამხანად ნაცნობ-მეგობარნი თუ მოდიოდნენ. ერთხელ კ. თავართქილაძემაც კი გამოიხმო, მაგრამ რაჟი არ აჩვენეს, მის გადასაცემად მე გამატანა მოტანილი სანოვანა. უმაღლესი მოხელენიც პატივისცემით ეპყრობოდნენ...

ციხის ვადა რომ მოათავა, დღითი დღე მოელოდა — გამიშვებნო. ერთხანად ასეთი აზრი გავრცელდა კიდეც, მაგრამ მოულოდნელად ჰოლას იმედები გაუტყრუვდა და, სამშობლო — გურიის მაგიერ, ასტრახანს უკრეს თავი... ასტრახანიდან რამდენიმე წერილი მივიღე.

ციხეში, სხვათა შორის, ვთხოვე ავტობიოგრაფია, რაზედაც თავისებურად გადინახარა: — შენც გინახავს რაღა ისტორიული პარჩო, ხოლო როდესაც მე თვით დავწერე მისი დახასიათება, ხელნაწერიც ვუჩვენე, მაშინ კი დამიწერა.

ასტრახანს გადასახლებამდე ვთხოვე, თუ ასტრახანში ქართველ მეფეთა და ისტორიულ პირთა სამარენი ჰნახო, ლექსიკონისათვის

ცნობები მომაწოდებ-მეთქი. კოლამ ჩემი დავალება შეასრულა და შემდეგი წერილი მომწერა:

„25 ივნ. 1914 წ. ქ. ასტრახანი

ძმაო იოსებ, „თეატრსა და ცხოვრებას“ ვღებულობ. მივიღე აგრეთვე ბესიკის ლექსთა კრებულიც — ყველა ამბების გამო დიდ მადლობას გწირავ. იმედია, ჯანსაღათ ხარ და მხნეთ, რასაც ჩემ შესახებ ვერ გეტყვი, ამ წყეულმა სიცხეებმა მაინც არაქათი გამომაძალა, რომოცდათხუთმეტი გრადუსი სიცხეებია, მოდი და გაუძელი დატრეკილი ფილტვებით.

ასეა თუ ისე, ჯერჯერობით ცოცხალი ვარ და შემდეგში რაც იქნება, იქნეს, ჯანიც გავარდეს. ესლა ჩემი დაბრუნება უნდა შეევსრულო. მე მოვნახე აქ ჩვენი მეფეების საფლავები:

არსებობს ასტრახანში ძველი, დღეს გაუქმებული, სიმაგრე, ეგრეთ წოდებული კრემლი, ამ სიმაგრის ეზოში დგას საკმაოდ ლამაზი დიდი შენობა, ორსართულიანი სობორო. როცა ამ სობოროში შედიხარ უკანა კარებით (რა თქმა უნდა, ქვემოთ სართულში), მარცხენა კედლის დასაწყისს კედელზე აწერია: „აქ ასაფლავიან ქართველნი მღვდელმთავარნი: + არქიეპისკოპოსი იოსები 1 სექტ. 1750 წ., მიტროპოლიტი რომანოზი + 30-იან. 1753 წ., მიტროპოლიტი ტიმოთე 28 ივლ. 1764 წ., წარწერა რუსულაი: здѣсь погребены тѣла грузинскихъ преосвященныхъ: Архіепископа Іосифа + 1 сент. 1750 г., Митрополита Романоза 30 янв. 1753 г., Митрополита Тимофѣя 28 іюл. 1764 г. წარწერა კედელზეა, ხოლო იატაკზე არავითარი ნიშანი არ არის, რომ აქ ვისიმე საფლავი იყოს. გაივლი წინ, საკურთხევლისკენ, საკურთხევლის წინ დგას ვეებერთელა ოთხკუთხა ბოძი, ამ ბოძის მარცხნივ, თუ პირი საკურთხევლისკენ გაქვს, აწერია რუსულად: „здѣсь погребено тѣло грузинскаго царя Теймураза + 28 декабря 1861 г. 70 лѣтъ“. ეს 1861 წელი, რა თქმა უნდა, შეცდომა არის. საკურთხევლის წინ, მარჯვნივ, დგას მეორე ასეთივე ბოძი და ამ ბოძის მარჯვენა მხარეზე არის მეორე წარწერა რუსულადვე: здѣсь погребено тѣло грузинскаго царя Вахтанга 26 мар. 1763 г. 88 лѣтъ.

გარდა ამ წარწერებისა არაფრით არ ჩანს, რომ აქ სასაფლაოებია, თუმცა ასეთივე ნიშნებით მხოლოდ გაიგებ, რომ ამ ტაძარში სხვაც ბევრი მარხია, განსაკუთრებით ადგილობრივი ეპისკოპოზე-

ბი. თუ რამეთ გამოგადგება ეს ცნობები შენი შრომისთვის — ფეშქაში. ამ ცნობების შეკრება დამიჯდა ათი შაური ვერცხლის ფული. მეიარეს კარი გავადებინე, თან გავიყოლიე და სხვა. ასე რომ, ვინმემ ჩემზე გითხრას, სამშობლოსთვის მსხვერპლის გამოღება არ შეეძლო; ჩემი ათი შაური წამოსძახე და შეარცხვინე ასეთი პირი. ხუმრობის გარეშე, გისურვებ ჯანმრთელობას და კიდევ გმადლობთ ეურნალისთვის. „კლდისა“, „სახალხო ფურცლისა“ და კიდევ ქუთათურ „იმერეთის“ გარდა, ყველა გაზეთებს ვკითხულობ, რისთვისაც ღმერთს მადლობას ვწირავ.

ნახევამდე, შენი ჭოლა“.

ასტრახანიდან 13 აგვისტოს მწერდა: „ძმაო იოსებ. თბილისის მაგიერ, სარატოვში ამოვყავ თავი... ძლიერ ცუდათა ვარ, მაგრამ ეს ჩვეულებრივია, არ ახალი. გისურვებ ჯანმრთელობას — შენი ჭოლა“.

და სარატოვიდან კი სამშობლოში მხოლოდ კუბოთი ჩამოვიდა... ჭოლას ჰაინედან ნათარგმნი აქვს, სხვათა შორის, ერთი მშვენიერი ლექსი „გამომეღვენება“ (ამავე ნომერში? იბეჭდება), რომელშიაც მსოფლიო სივდის მგოდებელი მგოსანი ჰაინე გვეუბნება: როდესაც ჩემი გულის განამეღვენები, სილამაზე დაწერილი, ტალღამ წაშალა, — ზღვას აღარ მივენდე, ცეცხლის კალმით ცის უზარმაზარ კამარაზე დაწვწრე იგი და მას შემდეგ, დაღამდება თუ არა, მთელი ქვეყანა კითხულობს ჩემი სიყვარულის სახელსო.

ჭოლამ კი დემოკრატიის ტანჯვა თავისი ზურგით აიტანა გოლგოთაზე და საკუთარი სისხლით ბეჩავთა ცხოვრების კაბადონზე დასწერა — როგორი უნდა იყოს ხალხის ერთგული მებრძოლი: დემოკრატიის ვალია, ამოიცნოს იგი...

იოსებ არიმათიელი“. **

„თეატრი და ცხოვრება“ № 47,

21 გოთრგობისთვე 1915 წელი.

* იგულისხმება „თეატრი და ცხოვრება“, 1915, № 47. (კ. ა.).

** იოსებ ბედაშვილი (კ. ა.).

გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან ჩვენი საუკუნის პირველ წლებამდე, ვიდრე პოლიტიკურ საქმის გამო ჟანდარმები პირველად შემიპყრობდნენ, პროგრესიულ-რევოლუციურ შინააღრის წიგნებს გცემდი (პირველხანად სპ. ჰელიძესთან ერთად, შემდეგ — ცალკე) და ჩემს საწიგნობელში არალეგალურ გამოცემათა პატარა ბიბლიოთეკა მქონდა. აქვე იმართებოდა არალეგალური თათბირები ამ ხანებში, დაახლოებით 1896-1903 წლებში, ჩემთან დაიარებოდნენ სემინარიელები, რკინიგზელები, სხვადასხვა ქარხნის მუშები და სხვები, არალეგალური წიგნების საკითხავად და ურთიერთშორის შესახვედრად, მათ შორის სოსო ჯულაშვილი, ფილ. მახარაძე, რაუ. კალაძე, ირ. ევლოშვილი, მიხ. ჩოდრიშვილი, ვლასა მგელაძე და სხვანი.

სევ. ჯულელმა და ს. დევდარიანმა თავისი ნაშრომები მომიტანეს გამოსაცემად: ს. დევდარიანმა — „მუშათა საკითხი“, სევ. ჯულელმა — „ველურობა და განათლება“. პირველი წიგნაკი, საცენზურო პირობათა გამო, ვერ გამოვეცი, ხოლო მეორე — „ველურობა და განათლება“, სევ. ჯულელის ფსევდონიმით დავბეჭდე. ამის გამო ჩემთან უფრო ხშირად დაიარებოდა სევ. ჯულელი (შემდეგში რსდმპ თბილისის კომიტეტისა და II სახელმწიფო სათათბიროს წევრი, გარდაიცვალა ციხეში, ქლექის გამო).

ერთ დღეს სევ. ჯულელმა ჩემთან შემოიყვანა ერთი მაღალ-მაღალი, მხრებში ოდნავ მოხრილი, ლამაზი, ოდნავ წაბლისფერა წვერულვაშიანი ყმაწვილი კაცი, რომლის რუხ-მოჭრელო ტანისამოსი მეუცნაურა. განსაკუთრებით მისმა ქუდმა მიიპყრო ჩემი ყურადღება, — ცხვრის ტყავისა იყო, ხუჭუჭი „გალიბანდი“, თითქო ნასხვისარიყო, ისე ედო თავზე.

— აი, ჩემო სოსო, კიდევ ერთი ჩვენთაგანი... გაიცანი.

ეს ახალგაზრდა აღმოჩნდა ლადო კეცხოველი, მეტად თავაზიანი, არა სიტყვაზიური, მაგრამ ენა დათაფლული, ხუმარა, რომელმაც პირველი შეხვედრისთანავე მიიპყრო ჩემი ყურადღება.

— ძლიერ მომწონს თქვენი გამომცემლობა, ჩვენი მწიგნობრობის

დღევანდელ ბაზარზე თქვენი ეს ახალი გამოცემა, — სევერიანის „ველურობა და განათლება“ მოკამყამე ვარსკვლავია.

— გმადლობთ ასეთი აზრისათვის, თუ არ ამეტებთ, — მივუგე: კიდევ უფრო უკეთეს წიგნებს გამოვცემთ, თუ ხელს შეგვიწყობთ.

— ჩემს წიგნზე უკეთესი თუ არა, არც ნაკლებია ლადოს ნაშრომი, — მითხრა სევერიანმა, შემდეგ ლადოს მიუბრუნდა, ილიაში ამოჩრილი სქელი რვეული გამოართვა და წინ დამიდო.

გადავფურცლე. ეს იყო ბრემის „მაიმუნების ცხოვრება“, მეოთხედი ფურცლის ზომისა, თუ არა ვცდები, დაახლოებით 200 გვერდი სუფთა ხელით ნაწერი.

იმ დღიდან ლადო და მე ურთიერთს ისე შევეწყვეთ, რომ დღე არ გავიდოდა, ერთმანეთს არ შევხვედროდით ჩემს საწიგნობელში, ან ხელაძის სტამბაში. არ მახსოვს ლადო და სევერიანე ცალ-ცალკე. სიმაღლით, აღნაგობით, ვგონებ, ხნოვანებითაც, თანატოლნი იყვნენ, რწმენით შეწყობილნი (ორივე მარქსისტი), და როცა ერთად მიმავალთ, ან მომავალთ დაინახავდით, იტყოდით:

ორნი არიან, ტოლნი არიან.

ერთად ლდიან, დამღვრიან.

ლადო იმდენად თავმდაბალი და მორიდებული, თითქო ჩუმარაც იყო, რომ რაც უნდა დიდი საქმე გაეკეთებინა, სხვას თვალებში არ წაეჩხირებოდა, იგი უანგარობის, თავმდაბლობის, ჩუმი საქმიანობისა და ღრმა იდეურობის ნიმუშს წარმოადგენდა. გარეგნულად თავი ძლიერ უბრალოდ, სადად ეჭირა, იფიქრებდით, ამ კაცს მკაღდიდან ნახშირის გამორჩევა არ შეეძლებაო. მუსაიფობდა დინჯად, შინაარსიანად, მოხდენილად. ჩემს საწიგნობელში იმხანად ხშირად დადიოდნენ მუშები — ზეინკლები, მეჩექმენი, ასოთამწყობნი, ქარხნა-ფაბრიკებში მომუშავენი, „ცხენუკას“ (კონკის) ვაგონ-მოსამსახურენი (მათ შორის, ჩემი სოფლელი ვანო მამუჩიშვილი, ტრამვაელთა (ყოფილი კონკის პირველი გაფიცვის აქტიური მონაწილეთაგანი), დურგლები, სცენისმოყვარენი და სხვები. ლადო ხშირად ამათ, ვითომ შემთხვევით, ისე გაუბამდა საუბარს პოლიტიკურ-ეკონომიკურ საკითხებზე, ისე დააინტერესებდა, იტყოდით, სანეტარო სიმღერით ართობსო... ლადო ვითომ ამა თუ იმ წიგნზე, წიგნის ადგილზე, ან ლექსზე, ჩამოუგდებდა ლაპარაკს, აქედან გა-

დადიოდა საყოფაცხოვრებო, სახელმწიფო, რელიგიურ და სხვა საქმიანობებზე.

სამხედრო სასამართლოში ჩემი გასამართლების დროს ჟანდარმთა უფროსისაგან მოწოდებულ ცნობაში რომ ნათქვამია იმედაშვილის (ჩემს) საწიგნობელში კრებები იმართებოდაო, მე მგონი, სხვათა შორის, ესეც უნდა ჰქონდეს მხედველობაში.

ლადო, სევერიანე და მეც ძალზე დაინტერესებული ვიყავით სამეცნიერო-პოპულარული წიგნების გავრცელებით და ახალ მკითხველთა (შეგნებულ, იდეურ მკითხველთა) გაზრდით. ამ მხრივ ისე ვიყავით გატაცებულნი, რომ ახალი შინაარსის წიგნებს, მაგალითად, სევერიან ჯუღელის „ველურობა და განათლება“ მკითხველთა ძალით ვჩრიდით ხელში. სწორედ უფასოდ ან ამა თუ იმ ნაყიდ წიგნზე უფასო დამატებით. ახალი, თანადროული (რევოლუციურ-პროგრესული და სამეცნიერო) შინაარსის წიგნების გავრცელებით მუშათა შორის განსაკუთრებით ლადო იყო ბეჭითი. კვირაობით, როცა წიგნები გარეთ მაგიდაზე იყო გაშლილი და მუშა ხალხი ან მოწაფეობა ეხვეოდა, ლადო მოხერხებით ამოუღებოდა გვერდს ხან ერთს, ხან მეორეს და ურჩევდა, თუ რომელი წიგნი წაეღო მკითხველს, თუ ვინმე იტყოდა „მაგის ფული არა მაქვსო“, „წაიღე არაფერია“, — მიუგებდა ლადო და გაატანდა კიდეც. ხოლო ჩვენ, სევერიანსა და მე, გვეტყოდა: მოგებად ისიც გვეყოფა, რომ „მოინათლება“, ახალ აღამიანად გადაიქცევაო.

ამ დროს იგი მუშაობდა ექვ. ხელაძის სტამბაში (ქაშვეთის ეკლესიის მსახურთა ბინის ქვედა სართულში, სარდაფში, იმ ადგილის პირდაპირ, სადაც ამჟამად ლადოს ძეგლია), ამასთანავე. გ. გუნიას გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ პატარ-პატარა სამეცნიერო თუ სხვა ხასიათის ცნობებს ათავსებდა, ხელმოუწერლად (მისი ერთი ასეთი ცნობა, ალკოჰოლის თუ ნიკოტინის შესახებ, რამდენადაც მახსოვს, ჩემს გამოცემაშიაც — ლ. ტრლსტოის „რისთვის ითვრება ხალხი“ — უნდა იყოს. ეს წიგნაკი ქართულად პირველად მე დავბეჭდე და გამოსვლის შემდეგ მთავრობამ აკრძალა, მგონი დასწვეს, მას შემდეგ ერთი ცალიც ვერ ვიშოვე).

არაღეგალური პარტიული ხაზით როგორ მუშაობდა ლადო, აქ აღარ შევხვები, აღვნიშნავ მხოლოდ, რომ ერთხელ შევხვდი ხოჯი-განჭის სასაფლაოზე, ადელხანოვის ქარხნის მოწინავე მუშათა სა-

იდუმლო-არაღეგალურ კრებაზე, სადაც მეც საპროპაგანდოდ ვიყავი; მეორედ „ცხენუკას“ (კონკის) მოსამსახურე მუშათა შორის, მაგრამ ამ გაფიცვისა და ლადოს აქ მონაწილეობის 'როლი უკვე ცნობილია და ალბათ უფრო ვრცლად ამ კრებაზე დამსწრე მუშები შეეხებიან. ვიტყვი მხოლოდ, რომ ასეთი შეხვედრების დროს მე და ლადო ერთმანეთს არ „ვიცნობდით“.

ლადო უფრო მეტ ყურადღებას რევოლუციური, არაღეგალური ლიტერატურის ბეჭდვა-გავრცელებას აქცევდა. ამ დროს ჩვენში წიგნის ბაზარზე უმეტესად ზღაპრული, უშინაარსო, უბრალო საარ-შიყო-სამიჯნურო წიგნაკები იფინებოდა, აგრეთვე „სიზმრის ახსნა“ და სხვა. ისეთი, რომელნიც მკითხველს არათუ ათვისებინებდნენ, არამედ გონებას უბნელებდნენ. ცოტად თუ ბევრად რიგიან წიგნებს ზ. ჭიჭინაძე, კ. თავართქილაძე („ახალი მკითხველი“), ივ. როსტომაშვილი, გვიან — ვ. გადილია, კიდევ უფრო უკეთესს „წიგნის გამომცემელ ქართველთა, ამხანაგობა და „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“ სცემდნენ, მაგრამ ამ ორ უკანასკნელთა გამოცემანი მდებრიო მკითხველისათვის თითქმის მიუწვდომელი იყო (ბაზრიდან დაშორებისა და დიდი ფასის გამო). ამ გამომცემლობათა შორის ჩემი გამომცემლობა შინაარსით „ახალი ხილი“ იყო, როგორც ლადომ შენიშნა ერთხელ:

— სოსო, შენ უეჭველად ჩემი პავლენკოვი უნდა შეიქმნე (ეს მითხრა უფრო „უცხო სიტყვათა ლექსიკონზე“ მუშაობის დროს, რანაც იგი იმ დროისათვის ძლიერ აფასებდა)...

როგორც ცნობილია, პავლენკოვი იმ დროის რუსეთში გამოჩენილი იყო სამეცნიერო-პოპულარული და პროგრესულ-რევოლუციური შინაარსის წიგნების გამომცემლობით.

ლადო — არაღეგალური წიგნების ლეგალურ სტამბაში მამუღავნი

ლადომ ექვ. ხელაძის სტამბიდან ვ. გუნიას სტამბაში გადაინაცვლა ქართული თეატრის გვერდით. სტამბას განაგებდა, ამავე დროს, გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ მუშაობდა, როგორც რედაქციის გამგე თუ თანამშრომელი. ამ სტამბაში იმხანად მუშაობდნენ რევოლუციონერი ასოთამწყობნი: ს. ვადაჭკორია, კ. ურუშა-

ძე, ყარ. ჯაში და სხვანი, დაახლოებით იმავე ხანებში აქვე იყო ნესტ. გელოვანიც. ამ სტამბაში დაიწყო ჩემი „უცხო სიტყვათა ლექსიკონის, „ცხოვრების სარკის“ მესამე კრებულის ბეჭდვა (დაპატიმრების გამო ვერაზ გამოვიდა) და სხვა. ამიტომ სტამბასთან ძლიერ დაახლოებული ვიყავი, როგორც შინაური კაცი.

ერთ დღეს საცენზურო კომიტეტიდან ჩამოვიარე და საბეჭდავ განყოფილებაში დიდი მინიანი ფანჯრიდან შევიხედე. მანქანაზე რაღაც საჩქაროდ იბეჭდებოდა. საბეჭდი მანქანის აქედან, ფანჯრის წინ, კედელზე, სადაც ჩვეულებრივ, მანქანაზე პირველ ანაბეჭდს ჩამოკიდებდა ხოლმე, ჩამოკიდებული ანაბეჭდი მეუცხოვა, გავოცდი: არალეგალური გამოცემა იბეჭდებოდა. შევევარი კანტორაში, ლაღო მაგიდასთან რაღაც მასალას ჩაჰკვირვებოდა.

— ბიჭო, როგორ არის შენი საქმე?

— რა იყო?

— ინგალევიჩი დაგავიწყდა? (ეს ინგალევიჩი, უფრო „კნიაზ ინგალიჩევი“, იყო სტამბის მეთვალყურე-ინსპექტორი, საცენზურო კომიტეტის წევრი).

— რა მოხდა? — დინჯად შემეკითხა წამოდგომით.

— რა და, აბა, წამოდი.

წაგიყვანე და საბეჭდავთან კედელზე შევახედე.

ლაღომ, თითქო არათერიაო, ანაბეჭდი ფურცელი ჩამოგლიჯა კედლიდან, ოღნავ თვალი გადაავლო, ვითომ საბეჭდის სალებს სინჯავს, შემდეგ მბეჭდავს მიუბრუნდა:

— საღებავი ერთნაირად მიეცი.

უთხრა და პირველი ანაბეჭდი დაბეჭდილებს დაათინა.

ეს წიგნაკი ლაღომ ისე დაბეჭდა, შესაძლოა თვით მემანქანებმაც არ იცოდნენ, რასა ბეჭდავდა. მისი რაობა ს. ვადაჭკორიამ და კ. ურუშაძემ თუ იცოდნენ.

ამგვარად, ლაღომ ვ. გუნიას ლეგალურ სტამბაში მოაწყო არალეგალურ გამოცემათა ბეჭდვა. ამ საქმით ისე იყო გატაცებული, პურის საჭმელადაც ვერ იცლიდა.

ლაღო — კონსპირატორი

ერთ კვირა დღეს ჩემს საწიგნობელში ვისხედით ლაღო, სევდიანე და მე. ლაღოს წიგნის (ბრემის „მაიმუნებს ცხოვრება“) ..

გამოცემის გეგმას ვიდგენდით, ვფიქრობდი ისევე სურათებით გამომეცა, როგორც სევერიანის „ველურობა და განათლება“. იქვე შემოვიღა რამდენიმე მუშა და სცენისმოყვარე. ლადომ მოხერხებით გააბა ლაპარაკი დარეიანის მოძღვრებასა და „ბიბლიის“ გამოცემეზე. სრულიად მოულოდნელად თავს წამოგვადგა საცენო სურათი კომიტეტის წევრი, სტამბებისა და წიგნსაგაქროთა ინსექტორი. „კნიაზ ინგალიჩივი“... ცოტა არ მეჭაშნიკა, — კვირა დღეს მაინც ჩვენთან რა ესაქმება-მეთქი, გავიფიქრე. ლადომ უცებ უცხო კილოთი მომმართა: „Найдите для меня Славянскую библию... на днях найду“!... — მითხრა და გავიდა. გარეთ გაშლილ წიგნებს დაუწყო თვალიერება. ლადოს საქციელით გაოცებულმა თვალი გავადევნე. ინგალიჩივი მეორე წიგნსაგაქროში შევიდა. მე ლადოს შევეკითხე:

— რა მითხარი, „სლავიანსკი ბიბლია“?

— მაშ მარქსის „კაპიტალს“ ხომ ვერ გეტყვოდი... „კნიაზმა“ ხომ გაიგონა, რაც გთხოვე.

მაგრამ აქ ლადომ ბალისაყენ გაიხედა თუ არა, კვლავ მხარი იბრუნა. გავხედე. ალექსანდრეს (აწ კომუნართა) ბალის მოაჯირთან ორი ცნობილი ფილერი ატუზულიყო, ორივე ერთნაირად გაცვეთილი პალტოთი, გაცვეთილი სახეებით, ქერა სიფათით. ლადოს თითქოს არც კი შეუნიშნავს ფილერები, ქუჩაში ხელში გალით მიშავალ რუსის დედაბერს მიმართა:

— ტიოტკა, ნუკა ვინიმაი, — და ჯიბისკენ ხელი წაიღო. რუსის დედაბერმა „არგანი“ მოიხსნა, გალია „არგანზე“ დადგა, თუთიყუშს თუ ჩიორას გალიის ქვედა უჭრა გაუღო. დედაბერის მითითებისამებრ, ფრინველმა ამოიღო „საბედო ბარათები“. ლადომ ჩამოგვირიგა, დედაბერს სამი შაური მისცა (თითო შაური ღირდა), თავის „საბედო ბარათს“ დახედა, ოდნავ სახე აემრიზა, დახია და გადაყარა, სევერიანმა ისე გადააგდო, მგონი არც კი წაუკითხავს. მეც უნდა გადამეგდო, მაგრამ ლადომ „საბედო ბარათი“ გამომართვა და დაახლოებით შემდეგი ამოიკითხა: „ახალგაზრდობაში დიტანჯები, მაგრამ ვისაც სიკეთეს უზამ — მტრად გადაგვიკიდება. შენს სიკეთეს ვერავენ დაინახავს, წვრილი ცოლ-შვილი დაგხვევია, პირველხანად გაგიჭირდება. შემდეგ დასტკბები, თუ 50 წელს მიიღწევი, 93 წელს გადასცილდები და სასახელო კაცი შეიქმნები“. აკი გი-

თხარ, სოსო, ჩვენი პავლენკოვი გახდები-მეთქი, — შემომხედა ლადომ, თან ხმაშეცვლით დაუმატა: რა იქნა ის მელა?

— ინგალიჩევი? რა ხანია ჩაიარა.

— მეძებრები?

— მიუხედავად, ვისაც გულისხმობდა — გაეხედე, ფილერები მოა-
ჯირთან აღარ სჩანდნენ.

— გამქრალან...

— სამუდამოდ უნდა გაქრნენ და გაქრებიან კიდევ, — მომიგო, მერე დამშვიდებით განაგრძო, — იმას გეუბნებოდი, შენ თუ ჩემ წიგნსაც ისე გამოსცემ, როგორც სევერიანისა გამოეცი და, საერთოდ, ასეთი წიგნების გამოცემა გააგრძელე და ხალხში მოჰყინე, ჩვენი მუშა ხალხის გათვითნობიერების საქმეში შენი სახელიც დარჩება... პავლენკოვზე ნაკლები არ იქნები...

— დაცინვას კაცი არ მოუელავს.

— მართლა, მართლა! — მომიგო ლადომ.

მართალია, ლადოს ეს ნათქვამი ხალას ოქროდ არ მივიჩნიე, მაგრამ. მისმა სიტყვებმა მაინც ჩემზე ღრმა შთაბეჭდილება ატოვა. შინაგანი რწმენა განმიმტკიცა და მოქმედების უნარი გაძიძლიერა. გადავწყვიტე, მისი წიგნი დროით დამეხვეჭა, როგორც კი შიმდინარე გამოცემებსა და ჩემს „უცხო სიტყვათა ლექსიკონს“ გამოეუშვებოდა, მაგრამ ეს ველარ მოხდა.

მალე ლადო თბილისიდან ბაქოს გაიგზავნა არალეგალური მუშაობისათვის... ბაქოში მისი მუშაობის ნაყოფი და მისი ლამაზი სიცოცხლის ტრაგიკული ბოლოც ცნობილია.

მე 1903 წლის ახლო ხანში ჟანდარმები დამეცნენ თავს, საწიგნოებელი დამიბეჭდეს, დიდძალი ხელნაწერები წაიღეს ტომრით. შესაძლოა, ლადოს ხელნაწერიც იქ გაჰყოლოდეს ან მეორე პირი იყოს სადმე. უნდა მოიძებნოს და გამოიცეს კიდევ ლადოს სამწიგნობრო მუშაობის ცხადსაყოფლად.

ლ ა დ ო ს ხ ა ხ ე ლ ი :

ლადოს სახელი თვითმპყრობელობის დარაჯთ მისი ვერაგულად მოკვლის შემდეგაც თავზარსა სცემდა. მაგონდება ერთი ამბავი. რეაქციის გაძლიერების ხანს, დაახლოებით 1911-1912 წლებში,

მეტეხის ციხეში ჩემთან ერთად მოხვდა ლადოს ძმა, სანდრო. იგი, გადასახლებიდან გამოქცევის გამო, მეორედ გაასამართლეს და სამი წლის კატორღა მიუსაჯეს (ამაზე უფრო ვრცლად სხვა დროს).

ერთხელ პოლიტპარტიმარნი მეტეხის ციხის ეზოში ჩვეულებრივ სასეირნოდ (на прогулку) გამოგვიყვანეს. წინ გავვიარა ციხის უფროსმა სიმკევიჩმა. შევაჩერეთ. პოლიტიკურებს შედარებით თავაზიანად გვეპყრობოდა (ვინ იცის, ეშინოდა ჩვენი, თუ ეხათობოდა). პოლიტიკურთა (ზ. ჩოდრიშვილის, გ. ლასხიშვილისა თუ ჭოლა ლომთათიძის) წინააღმდეგ მიღებულ რეპრესიებზე (კარცერში ჩაგდებაზე) უკმაყოფილება გამოვაცხადეთ. თავაზიანად გვისმენდა, — გვიპასუხა:

— დამნაშავეს კარცერში ჩააგდებენ და უარესსაც უზამენო.

სანდრომ გასძახა:

— ის დამნაშავე არ არის.

სიმკევიჩმა გესლიანი კილოთი გვერდზე გადასძახა:

— თქვენ ვინლა ბრძანდებით?

— აღამიანი...

— რა სასჯელით? — შეეკითხა უფრო მკაცრად, რადგან სანდრო უკვე „გაქცეული“ იყო.

— კატორღელი (ახალი მისჯილი იყო).

— მერე კატორღელი რა აღამიანია? — უფრო შეუბღვირა სიმკევიჩმა და იმავე წუთს ჰკითხა: რა გვარი?

— კეცხოველი:

— კეცხოველი? ლადო კეცხოველის ძმა განა? ჰმ, კიდეც იმიტომ... მაღლობელიც არა ზარ, რომ თავი ტანზე გაბია და აქ შეკამათები კიდეც... ხელები დაუშვი (Руки по швам)! ლადო კეცხოველის ძმისაგან უკეთესს რას უნდა მოელოდეს კაცი?

— კეცხოველი მართალია! — შევძახეთ.

სიმკევიჩმა ქორივით გადაგვიბრიალა თვალები და შეჰყვირა:

— По камерам!

ზედამხედველ მექარეთა გამორბენაზე ჯარისკაცებიც გამოჩნენ. მალე საკნებში შეგვყარეს, სანდრო კარცერში ჩააგდეს. ამან გამოიწვია ჩვენი გაფიცვა.

მაგრამ ამაზე სხვა დროს და სხვა აღვიღას.

მართლაც, ლადო თავისი გარეგნობით, სულიერი ავლა-დიდებით, ყოფაქცევით. უანგარობით, თავმდაბლობით, იშვიათი ხატება იყო რევოლუციონერისა. ვისაც კი ის უნახავს, არა მგონია, სამარემდე გულიდან ამოირეცხოს. ასევეა ჩემს გულში, სამუდამოდ ჩახატული. მაგრამ ახლა ამაზე არა ვწერ. ლადოს ცხოვრება-მოღვაწეობის ნათელსაყოფად პიესაზე ვმუშაობ და, ვეცდები, შეძლებისდაგვარად, აღვწერო მისი სადა ბუმბერაზობა. აქ აღვნიშნავ მხოლოდ შემდეგს:

მე მქონდა ლადოს სურათი (ციხის რკინის თანჯარაშია გამომწყვდეული) ჩემ „ქართველ მოღვაწეთა ლექსიკონში“ მოსათავსებლად. ეს სურათი, დაახლოებით 1923—1924 წლებში, გაზეთ „მუშის“ რედაქტორმა პ. საყვარელიძემ გამომართვა და დაბეჭდა კიდეც, მაგრამ დედანი ვეღარ დავიბრუნე.

კარგი იქნება მოიძებნოს, — იქნება „მუშის“ რედაქციის არქივში აღმოჩნდეს და ლადოს სახელობის პარტიულ კაბინეტს გადაეცეს.

სათქმელი კიდევ ბევრი მაქვს, მაგრამ აქ წერტილი...

ზოგ რამეს იქნებ შემდეგში დავუბრუნდე...

15. XII—36 წ.

ოჯანეს თუმანიანი

ცხრაასიან წლების ახლო ხანს, ტიგრან ნაზარიანის სალონში, რომელიც მაშინ ცნობილი იყო ლიტერატურული შეკრებებით, ერთ ჩვეულებრივ საპარასკევო საღამოს სომეხ-ქართველთა ძმობა-ერთობის საპირობაზე მოკლე სიტყვა ეთქვი. სიტყვა გავათავე თუ არა, მომიახლოვდა ერთი ახოვანი, ლამაზი შეხედულების, შავ-წვერულვაშიანი, დაახლოებით 30-35 წლის კაცი, ხელი მაგრად ჩამომატეთა და გადამეხვია.

ეს კაცი თავისი გარეგნობით, განსაკუთრებით სათნო სახით, წინათაც იპყრობდა ჩემს ყურადღებას, მაგრამ ერთმანეთს პირადად არ ვიცნობდით. ამ პირველი შეხვედრით ისე ვიგრძენი, თითქოს ჩემი დიდი ხნის მეგობარი ყოფილიყოს.

— ჩვენ ხომ ერთის ქვეყნის შვილები ვართ, ძველისძველიდან ძმები, რა გვაქვს გასაყოფი, ჩვენის შულლით მტრის გულს რად ვახარებთ! თქვენ მართალი ბრძანეთ, მოვა დრო და ქართველ-სომეხთა შორის უსიამოვნო ამბები სამუდამოდ გაქრება!... ცისქვეშეთ, ამ ბუნებით უხვად შემკულ მიწა-წყალზე იშრომე და იცხოვრე!...

ასე მესაუბრებოდა ტკბილი, მომხიბლავი ხმით კუთხეში მიმდგარს და ბოლოს დასძინა:

— ძლიერ მასიამოვნებთ, თუ ოჯახში მეწვევეით!.. ვცხოვრობ ამაღლების ქუჩაზე № 18.

მიპატიეებისათვის მადლობა მოვახსენე.

ეს კაცი აღმოჩნდა ოჯანეს თუმანიანი.

რამდენჯერმე ვიყავი მის სახლში, სადაც ხშირად, იკრიბებოდნენ ქართველი მწერლები და საზოგადო მოღვაწენიც.

დანიშნულ დროზე უქველედ კიბის თავზე დაგიხედებოდათ, კარს თვით გაგიღებდათ, კარამდეც თვით გამოგაცილებდათ.

მაოცებდა მისი თავაზიანობა, სანდომიანობა, გულუხვი გამასპინძლება. ყოველ მის სიტყვაში, ყოველ მის ნაბიჯში, ყოველ მის გამოხედვაში თითქოს ლორეს კამკამა თაფლი იღვრებოდა. ვერ იფიქრებდი, თუ ეს კაცი იმ ერს ეკუთვნის, რომლის ერთი ძლიერთი ფენა სასტიკად გაამათრახეს გ. სუნდუკიანმა, შირვანზადემ და სხვებმა. როგორც ცა და მიწა ისე იყო ერთმანეთს დაშორებული ეს ორი სხვადასხვა ბანაკი.

არიან ადამიანები, ათასჯერ რომ გაგაცნონ, ათასჯერ დაგაეწყდებოდათ, მაგრამ ისეთებიც არიან, ერთხელ რომ ნახო, რომ არც იზმაურონ მკვერმეტყველებით, სამუდამოდ გულში ჩაგრჩებიან, როგორც საკუთარი სისხლ-ხორცი. სწორედ ასეთი ადამიანი იყო ოვანეს თუმანიანი, — რამდენადაც მაღალნიჭიერი პოეტი, იმდენად დიდი მოქალაქე და ფართო ჰორიზონტის მოღვაწე.

1910 წლის ზაფხულის მიწურულს ჩემს რედაქციაში ერთ დღეს ღიმილით ოვანეს შემოვიდა.

— საყვარელო მეგობარო, ესე არ გამოდგება, — მითხრა ზემრობის კილოთი, — ისეთი რა გაწყენინეთ, რომ ჩვენთან ერთი ველარ შემოიარეთ... თქვენ უკვე ჟურნალი გაქვთ! ხელოვნებისა და ლიტერატურის ჟურნალი, — ეს ძალიან კარგი საქმეა... გეთაყვა, შემოიარეთ როგორმე, იქნება მოვილაპარაკოთ, ჩვენი სოლიდარობის შესახებ რამე მასალები გაუშვათ...

— გაბრიელ სუნდუკიანის პიესას ვთარგმნი, „სიყვარულსა და თავისუფლებას“.

— ოოო, ეს ძალიან კარგია, მაგრამ ჩემთვისაც უნდა მოიცალოთ, არა ჩემთვის — საერთო საქმისათვის...

— ვეცდები, შემოგიაროთ...

ოვანესი გამომემშვიდობა და კარგა ხნითაც. მე იმავე დღეებში მეტეხის ციხეში ჩამსვეს, სადაც თავმოყრილი იყო იმ დროის სარევოლუციო, საზოგადოებრივ და სამწერლო სამყაროს ნაღები.

— რომელი პარტიისა და მიმართულების ხალხს იტყოდით, რომ აქ არ შემოეყვანათ... იმ დროს თითქოს დაშნაყებს ხმას არა სცემდნენ, მაგრამ 1910 წლის გასულს თუ 1911 წლის დასაწყისს, ისინიც ბოლუქ-ბოლუქად შემორეკეს ციხეში. მეტეხი ისე გაიქედა, რომ ერთეულებშიაც კი 4-5 კაცი იყო ჩაკეტილი.

ერთ დილას ხმა გაგრცელდა: სომხეთის პოეტი ოვანეს თუმანიანი მოიყვანესო.

ციხის ეზოში სეირნობის დროს, უცებ ნაცრისფერ ტანისამონიანი ვაჟკაცი გადამეხვია. შევხედე, ჩემ წინ ოვანესი იდგა.

— თქვენცა, მეგობარო — გაკვირვებით შევაჩერდი.

— თანჯრიდან დაგინახეთ და გულმა ველარ მომითმინა, — მომიგო. ერთმანეთი მოვიკითხეთ.

თურმე დაშნაკთა საქმესთან დაკავშირებით დაეპატიმრებინათ, თუმცა მათთან არავითარი კავშირი არა ჰქონდა. ორივენი პოლიტიკურთა ნაწილში, ეგრეთ წოდებულ, ძველ შენობაში ვისხედით, მაინც ცალ-ცალკე, ერთეულებში ვიყავით და ერთმანეთს პირის ბანის ან შუადლის ოცწუთიანი სეირნობის დროს შევხვდებოდით ხოლმე; ხშირად ერთად დავდიოდით.

ჩვენი საუბრის საგანი თითქმის მუდამ ერთი და იგივე იყო: მწერლობა, ხელოვნება, — მწერლობის საშუალებით ერთა, განსაკუთრებით სომეხ-ქართველთა, შორის სოლიდარობის განმტკიცება. მას ძლიერ სწამდა მწერლობისა და ქეშმარიტი მწერლისა, განსაკუთრებით პოეტის სიტყვა...

— რომელი მეფე ან ბუმბერაზი გმირი შეედრება შოთას, აკაკის, ილიას...

ციხის ეზოს, როგორც კალოში შებმულმა ხარებმა (რიგში წყვილ-წყვილად ჩამდგარმა, სამოცამდე პატიმარმა), რამდენიმე ნაბიჯი დუმილით შემოვუარეთ. მე ფიქრმა წამიღო: მომაგონდა წინა დღისით ერთი ჩემი ნაცნობი სომხის, მატინიანის საუბარი: „რაც უნდა გვღვენოს ჟანდარმერია, ვერას დაგვაკლებს, — ვერ მოგვევრევა... მარტო ჩვენი პარტიული კასა ხუთი მილიონი ოქროთია საესე“ და ოვანესს ვუთხარი:

— ჩვენი ქვეყნის მოწინავე წოდება, თავადაზნაურობა გლახთა ოფლით მორწყულ მამულ-დედულს ბანკში აგირავენს, ქეიფებში ფლანგავს, სომხის შეძლებული ხალხი მიწა-წყალს იძენს, აშენებს, მდიდრდება, ოქროთი ივსება...

— საოცარია, რომ მაგას მეუბნებით! — შემეკამათა ოვანესი, — რა ეშმაკად მინდა ოქროს ტომარა, სიმდიდრე, შენ მე სული მიჩვენე, სული... ის რათა ღირს, რომ ქართველებს დღემდე შერჩათ რაინდობა... რაინდის მაღალი სული... ამ ოქრომ დაიმონა ადამიანის

სული, გული მოუკლა და ხმალი ხელ უქცია... პოეზია გაუქრო... ის რაღა ღირს, რომ ქართველებს შოთა გყავთ... შოთას ჯერ კიდევ არ იცნობენ, მოვა დრო და მთელი ქვეყანა მისით გაიგებს თუ რა არის სილამაზე, გმირობა, სიყვარული, სიმაპაცე...

— ეს რა შორს წახვედით, მეგობარო, ოვანეს!..

— გეუბნები, ასე იქნება საყვარელო მეგობარო იოსებ!

მეორე დღეს ამავე თემაზე განვაგრძეთ ლაპარაკი და, სხვათა შორის, ვუთხარი, რომ უკვე კაპიტალი ბატონობდა, ვისაც ფული აქვს, ქვეყნის მბრძანებელიც ისა ხდება-მეთქი...

ეს შეხვედრები, თუ არა ვცდები, 1911 წელს იყო.

ოვანესი დიდხანს აღარ დარჩენილა მეტეხის ციხეში და მისი ვითომ დაშნაკებთან კავშირი, კორი გამოდგა, იმხანად მაინც ასეთი ხმა გავარდა, თუმცა დაშნაკები მისი ავტორიტეტითაც სარგებლობდნენ.

ციხიდან გამოსვლისთანავე, ის-ის იყო ჟურნალის გამოცემა განვაახლე, რომ შემომესმა: სომეხ მწერალთა საზოგადოების თაოსნობით საიათნოვას ძეგლის კურთხევა მოხდებაო. ძეგლის გახსნაზე დასწრების მსურველთ შეუძლიათ თითო ვარდით მოვიდნენო.

ძეგლის კურთხევის დღედ გამოცხადებული იყო 1914 წლის მაისის 15.

ხალხმა დილიდანვე იწყო დენა თბილისელ სომეხთა საქველმოქმედო საზოგადოების ბინისკენ (აბას-აბადის მოედანი, სადაც მოთავსებული იყო სომეხ მწერალთა საზოგადოება ოვანეს თუმანიანის თავმჯდომარეობით).

თბილისის სხვადასხვა ხელოსანთა ჰამქარი დროშებით, ინტელიგენციის ნაღები, მწერლები, მღაბიო ხალხი აბას-აბადის მოედნიდან სურფ გეურქის ეკლესიის გალავნისკენ, სადაც საიათნოვას ძეგლი უნდა ეკურთხებინათ, ცოცხალი ბაწარივით იყო გაბმული: თითოეულ მათგანს ხელში თითო ვარდი ეჭირა.

უნდა გენახათ ეს ლამაზი მსვლელობა, — დიდი და მცირე თითო ვარდით.

მოზღვავებული ხალხი გალავანში, რომ არ ეტეოდა, მის ირგვლივ აზვირთებულიყო. ძლივს შევარდევინე ხალხის მკიდრო კედელი. იმ დროის გაზეთი „თემი“ (1914 წელი, № 179) წერდა:

„დიდი ძალი ხალხი იყო თავმოყრილი გალავანში. დაესწრნენ

აგრეთვე თბილ. გუბ*. წინამძღოლი კონსტანტინე აფხაზი და ქართული პრესის წარმომადგენელნიც, წარმოითქვა მრავალი სიტყვა. პირველი სიტყვა წარმოსთქვა სომეხ მწერალთა საზოგადოების თავმჯდომარემ, რომელმაც მოიხსენია განსვენებული საიათნოვა, როგორც სახალხო მგოსანი, ქართულად, თათრულად და სომხურად მომღერალი. მან ჩამოგლიჯა ზეწარი ძეგლს, რომელიც ყვავილებით და თაიგულებით იყო შემკული“...

შემდეგ:

„დიდის აღტაცებით დაუხვდა ხალხი მომღერალ ჰაზირას სომხურ ლექსს, საიათნოვას ხსოვნისადმი მიძღვნილს; აგრეთვე ერთ მომღერალ ქართველის (მას ეძახიან ხალხში „ვანიჩკას“) ლექსს. სახალხო უნივერსიტეტის წარმომადგენლებმა ნ. ერმალაევმა და ქართ. დრამ.* საზოგადოების წარმომადგენელმა იოსებ იმედაშვილმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინეს თავის სიტყვით. ძეგლთან იდგნენ საზანდრები ძველი თბილისელი მოქალაქის ტანისამოსში გამოწყობილნი და მღეროდნენ საიათნოვას ლექსს!“.

ეს ძეგლის კურთხევა იყო ნამდვილი ხალხურ-ეროვნული ზეიმი, თავისი სისადავით დიადი შთაბეჭდილების მომხდენი:

მისი ორგანიზატორი, სული და გული კი — ოვანეს თუმანიანი.

რა პირობებში და ვისი მიზეზით წარმოვსთქვი მე სიტყვა, რომელმაც გაზეთის სიტყვით „დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა“?

... ის იყო ზეიმი დასასრულს უახლოვდებოდა, როცა კოწია ერისთავმა (ქართული დრამატული საზოგადოების თავმჯდომარე თუ მისი მრადგილე იყო) და პოეტმა კოტე მაყაშვილმა გადმომახედეს, უნდა სთქვა რამეო... მე, როგორც ციხიდან ახლად გამოსული, ყოფილი პოლიტ-კატორღელი; თითქმის არალეგალური, ფილერებ-მოღარაჩებული, ვფრთხილობდი, კიდევ მახეში არ გავება-მეთქი, მაგრამ ამ დღის ზეიმმა ისე აღმაგზნო, რომ სკამზე შევდექე. შევდექე და ჩემ წინ ასვეტილი, სამხედრო ფორმაში გამოწყობილი პოლკოვნიკი დავინახე. მაშინვე გონებაში „უანდარმი“ გამომეხატა. გუნებაში გავივლე, ეს არის მახეში გავები-მეთქი, თითქმის უკან დახევასაც ვაპირებდი, მაგრამ სწორედ იმავე წუთს თვალი მოვკარი ოვანეს თუმანიანის მბრწყინავ თვალებსა და მლიმარე სახეს, —

* თბილისის გუბერნიის (კ. ა.).

** ქართული დრამატული (კ. ა.).

თითქოს მაქვსებდა, დაიწყეო. ყოველივე ამათ ისეთი სული შთამბერა, ისე აღმაგზნო, რომ გავიფიქრე: რაც იქნება — იქნეს, დაე, თუნდა დღესვე ამკუწონ-მეთქი და დავიწყე. ამოდენა ხალხმა ისე განაბა სული, სუნთქვისაც ერიდებოდა. ვლაპარაკობდი და ჟამ-ჟამად „ჟანდარმსა“ და ოვანესს გადავავლებდი ხოლმე თვალს: რამდანადაც „ჟანდარმის“ ოდნავ კუშტი გამოხედვა მბორკავდა, იმდენად ოვანესსა მალალი, შარავანდმოფენილი სახე მალფრთოვანებდა.

რა ესტეკი ამ სიტყვაში? (მომყავს ნაწყვეტები, უფრო ვრცლად, მაგრამ საცენზურო პირობათა გამო მაინც შეკვეცილი გაზ. „თემის“ 1914 წლის № 179-შია მოთავსებული):

„მზესავით მბრწყინავ-მოკაშკაშემ, ვარდივით ლამაზ-სურნელოვანმა, დილის სიწასავით ნაზად მომხიბლავმა: მგოსნის (საიათნოვას) სიტყვამ კიდევ ერთხელ ჩამოაშუქა ჩვენს სიბნელით მოცულ სულში, გული გაგვინათა და გვაგულისხმა, რომ ეროვნული შუღლი, კაციჭამიობა, ურთიერთის ზიზღი, მტრობა კარგს არას მოგვიტანს“...

... „მისთვის (საიათნოვასთვის) ერთი იყო ქართველი, სომეხი, თათარი თუ სხვა ტომი და ყველას ერთნაირის ტკილის ხმით უმღეროდა სიყვარულს“.

„გამოჩნდებოდეს ჩვენს დროშიც მსგავსი მომღერალი, რომ შურ-ღვარძლიანობის, კაციჭამიობის მაგიერ ურთიერთობრივი სიყვარული გვაწვიოს!“

„დღევანდელი დღე თავდებია, რომ ასეთი მგოსანი კვლავ დაიბადება“.

ტრიბუნიდან ჩამოვედი თუ არა, სამხედრო კაცმა, ჩემგან „ჟანდარმად“ მიჩნეულმა, ნაბიჯი გადმოდგა, ორივე ხელით მაგრა ხელი ჩამოშართვა: — გმადლობთო, ხოლო მეორე მხრივ ოვანესა გადამეხვია, „კეცე“ იოსებჯან მითხრა და მკლავში ხელგაყრილი იქვე, ეზოს ნაპირას მოდგმულ სახლის მეორე სართულზე ამიყვანა. დარბაზში გრძელი მაგიდა იყო გამართული, ნამდვილი ზღაპრული მაგიდა: ოვანესმა საპატიო ადგილი შემომთავაზა, გარს კოპწიად მართული ქალიშვილები მომეხვიენენ, აქეთ-იქიდან ტკბილი შემომთავაზეს, მაგრამ ყელში რამე როგორ ჩამივიდოდა, ისე ვიყავი ავსებულის იმ დღის დიადობით, პირადად ოვანესსა აღერსითა და სიყვარულით...

რა თქმა უნდა, ჩემდამი ასეთი ყურადღება მართო ჩემი პიროვნებისადმი არ მიმიკუთვნებია, — ყოველივე ეს, ჩემის სახით, ქართველი ხალხისადმი იყო მიძღვნილი...

ეს ნეტარი განცდა, ის სიტყვობა, რაც მე იმ დღისით ვიგრძენ, ღიძხანს გონებიდან არ გამშორებია და ახლაც კი, როცა მომაგონდება, მთელ ტანში საამო ქრუანტელივით მივლის.

ვინ იყო ის პოლკოვნიკი, მე რომ „ჟანდარმად“ მომეჩვენა? თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი კონსტანტინე აფხაზი, ილია ჭავჭავაძის დისწული, თავის დროის ცნობილი მოღვაწე. ოვანეს თუმანიანს მიერ მოწყობილმა ზეიმმა უკვადოდ არ ჩაიარა: ამის შემდეგ ჩვენმა საყვარელმა პოეტმა და ლიტერატურის მკვლევარმა იოსებ გრიშაშვილმა დაწერა მშვენიერი ნარკვევი „საიათნოვანზე, ასევე გამოკვლევები დაწერეს ჩვენში ცნობილმა მეცნიერმა ლ. მელიქსეთბეგმა, გოგლა ლეონიძემ და სხვათა.

მაგრამ ყველა ამითი არ ამოიწურა იმ დროის ნაყოფიერება: ამ დღეს გაბნეული თესლი ღრმად ჩაითესა ხალხის ხსოვნაში.

პირველი მსოფლიო ომის გართულებამ თვითმპყრობელი რუსეთის ნიკოლოზ II, მასთან ლიბერალურ-ბურჟუაზიული ინტელიგენცია, აიძულა „მოწყალე“ თვალთ გადაეხედნათ იმ ერებისათვის, რომელთაც საუკუნის მანძილზე არაბად აგდებდნენ და მაგარი ქუსლით სთელავდნენ.

რა თქმა უნდა, რუსეთს ჰყავდა მოწინავე სახელოვანი ინტელიგენცია, მაგრამ მისი ხმა მეფის დამქაშთა ღრიანცელსა და ბორკილთა ქლარუნში ინთქმებოდა.

ომის გამძაფრების ხანაში საჭირო იყო ამ უცხო ერთა, ეგრეთ წოდებულ, „ინოროდთა“ მომადლიერება, განსაკუთრებით ქართველთა და სომეხთა, რომელთა საცხოვრისსაც თურქეთი და სპარსეთი ესაზღვრებოდნენ.

ამ მიზნით რუსეთის ლიბერალი მწერლები და დეპუტატები საქართველო-სომხეთს იწვევდნენ კულტურული კავშირის გაძლიერებისათვის, უფრო თავზე ხელის მოსმისათვის. მაგალითად, საქართველოში ჩამოვიდა დეპუტატი ნეჟევსკი (თუ არა ვცდები), რომელმაც სახალხო სახლში ქართველების მისამართით თქვა: „ქართველებს უფლება აქვთ, მოითხოვონ 1864 წლის ერობა და უნდა მიეცეთ კიდევ“, რაზედაც პუბლიცისტმა კიტა აბაშიძემ მიუგოა

„თუკი მოთხოვნაზე წავა. საქმე, ეს თვით ქართველმა ხალხმა უკეთ იცის, რა უნდა მოითხოვოს“. ამასობაში ჩამოვიდა პოეტი ბალმონტი, რომელმაც შოთა რუსთაველი ცამდე აიყვანა, მზეს შეაღარა და მისი გადათარგმნა აღგვიტქვა (გადათარგმნა კიდეც)...

ცოტა ამაზე ადრე თუ გვიან ჩამოვიდა ცნობილი მწერალი პოეტი ბრიუსოვი, რომელმაც რუსთაველის სახელობის თეატრის საკონცერტო დარბაზში სომხური პოეზიის საღამო გამართა. საღამო შინაარსიანი იყო და სომხური პოეზიის შესახებ ბევრი ახალი რამ გაგვაცნო.

საღამოს შემდეგ იქვე დიდი ბანკეტი გაიმართა. თითქმის 130 კაცი და ქალი დაესწრო. მეც მხვდა წილად ამ ნადიმზე დასწრება.

ნადიმს ხელმძღვანელობდა მჭევრმეტყველებით ცნობილი ალექსანდრე ივანეს ძე ხატისოვი, რომელმაც ერთ-ერთი სადღეგრძელო ასე დაიწყო:

— ყურადღება, უმშვენიერესო ქალბატონებო და არა ნაკლებ თავაზიანო ბატონებო!... თქვენ ალბათ მოგეხსენებათ, რომ მე ქალაქ თბილისის მოურავი ვარ... დიად, თბილისის მოურავი ვარ, და ის არა მცოდნია, რომ თურმე ქალაქ თბილისში, როგორც ღრმად პატივცემული ვაღერი ბრიუსოვი ბრძანებს, შესანიშნავი პოეტი გვეყოლია, — ჩემს ცოდვას ვაღიარებ, — ეს მე ღღემდე არ შემიწინააღმდეგებდა და არ ვიცოდი. და არც ისა მცოდნია, რომ ეს შესანიშნავი პოეტი, ჩემი ნათესავი ყოფილა... როგორ მოგწონთ, აბა, ნათესავი პოეტი მყოლია, მე კი არ ვიცოდი, დიახ, ოვანეს თუშანიანი, რომელსაც ღღემდის ვერა ვხედავდით, ან არ გვინდოდა, რომ დაგვენახა, ვიდრე პატივცემულმა ვალ. ბრიუსოვმა არ მიგვითითა.

აღფრთოვანებულმა დამსწრეებმა ენაწყლიან თამადას სიტყვა აღარ დაათავებინეს, როგორც ერთი კაცი, ყველა ფეხზე წამოიშალა, ყველას სასმისი ოვანესისკენ მიიმართა, „კეცე“, „ვაშა“, „ბრავო“... ერთიმეორეს ხმაშეწყობით დარბაზის ჰერს სწვდებოდა...

ამ ზეიმის მიზეზი კი — შვეიცრული თმა-წვერიანი. ოღნავ მხრებში მოხრილი, ფეხზე წამოშლილ მონადიმეთ თავს უკრავდა...

ყველა დამსწრე, ეროვნების განურჩევლად, ამ წუთის დიადობას ერთნაირის გრძნობით განიცდიდა, ყველა გრძნობდა, რომ იმ წუთს მათ შორის იმყოფებოდა ზენარის მაღლით ცხებული, ხალხთა გულს მესაიდუმლე დიდი მგოსანნი, რომელიც ყველას გულს ათბობდა.

რუსეთის დიდი რევოლუციის პირველი თვეები იყო.

ამიერკავკასიის მმართველობამ, ეროვნული პრინციპის თანახმად, წესრიგის დაცვა ეროვნულ რაზმებს მიანდო, მაგრამ ეს არა კმაროდა, საჭირო იყო მოწინავე საზოგადოებრივი ძალების მიშველება მოსახლეობის დასამშვიდებლად.

ასეთი მისიის შესასრულებლად ერთ-ერთი ოვანეს თუმანიანი იყო წარგზავნილი.

მეტად სახიფათო იყო ამ ანარქიის დროს სადმე ფეხის გადადგმა, ეს უდრიდა აგიზგიზებულ ცეცხლში შესვლას.

ოვანეს თუმანიანი მაინც წავიდა.

ყველას გეწამდა, რომ ის, როგორც ხალხთა შორის ძმობა-ერთობის მოციქული, დიდი პუმანისტი, ცნობილი პოეტი და საზოგადო მოღვაწე, შუღლს ჩააქრობდა.

გავიდა დრო.

ერთხელ ჩემი რედაქციიდან (ბაზრის ქუჩა № 5) „იარმუცისკენ“ გავიარე. კვირა დღე იყო, ბლომა ხალხი ირეოდა.

ხალხში წელში მოხრილი კაცი შევნიშნე, რომელსაც აქეთ-იქიდან მხრებში ქალ-ვაჟი ამოსდგომოდა.

ნაცნობს მივაგვანე და უკანიდანვე შევძახე:

— ოვანეს!...

კაცმა პირი იბრუნა, მართლაც ის აღმოჩნდა, ვინც მეგონა.

მივუახლოვდი, მეუცნაურა, მის სახეს ზაფარი გადაკროდა. ჩემს წინ ჩვეულებრივი, მოღიმარი, ჩანსალი ოვანესი აღარ იდგა.

— რა ამბავია, როგორა ხარ?

— როგორ ვიქნები! ან ასე რომ ვარ, არ გიკვირს? ის ვნახე, რაც არ უნდა მენახა...

მარცხნივ თანმხლები ჩამოეცალა, მკლავზე ხელი წავავლე.

— განა ენით ითქმის!... ნამდვილი ჯოჯოხეთი... ხალხი.

— რა მოხდა ოვანეს?

— იქ ვიყავ, სადაც სომეხ-თურქნი ერთმანეთის მეზობლად ცხოვრობენ, ზოგან ერთმანეთშიც არეულნი... ეს არის მიწის პატიოსანი მშრომელი ხალხი და მეძროხე-მეცხვარენი... რა აქეთ ერთმანეთში საკრივო?!

— მერე?

— მათშიაც ეშმაკმა ამოჰყო თავი.

— შენ თვითონ ნახე?

— საკუთარი თვალებით... ვაი, ნეტავი თვალები დამბრმავებო-
და, ეს კი არ მენახა...

— რას იზამ, მეგობარო, ასეთ დროს ადამიანი ზოგჯერ თავს
ჰკარგავს!..

— როგორ თუ რას იზამ, როგორ თუ თავს ჰკარგავს, მაშ ალა-
მინობაც უნდა დაჰკარგოს!...

ხელი მკლავში მქონდა გაყრილი, თითქოს მკერდზე ვიყავ მიკ-
რული და ვგრძნობდი, როგორ თახთახებდა, თითქო შინაგანი ცე-
ცხლით იღაგებოდა.

ჩემ წინ იღვა თითქმის ნახევრად შერყეული ადამიანი, შევნიშ-
ნე, თითქოს გამხდარიყო კიდეც. მხრებში უფრო მოხრილიყო, ჰა-
ღარა მორეოდა, სახეზე ვარდის მაგიერ ნაცრისფერი დაჰკრავდა.

სული სტკიოდა, გული ეშხამებოდა.

იქნება ცრუ, ყალბმა მამულიშვილებმა, შოვინისტებმა, იგი გა-
კიცხონ კიდეც — „როცა სხვა გსპობს, შენც უნდა მოსპოო“, —
გაიფიქრონ, მაგრამ მაღალი იდეალების ადამიანები მას — ოვანეს
თუმანიანს მუდამ დიდებით მოიხსენიებენ ასეთი ჰუმანიზმისი-
თვის...

უნდა გენახათ, ამ დღეებში ოვანესი რა რიგად იყო ძარღვებდა-
კიმული. თავის სახლში ხშირად იკრებდა ჯართველ მწერალთ და
საზოგადო მოღვაწეთ, აგრეთვე სომხობას, ამ აგიზგიზებული ცე-
ცხლის ჩასაქრობად...

რამდენადაც მახსოვს, იმ ხანებში, თუ ცოტა გვიან, ოვანესს
იუბილეც გაუმართეს, მაგრამ მომხდარი ამბით გული ისე ჰქონდა
დასერილი, რომ იუბილეს მაინცაღამაინც არცთუ ისე საამოდ შეხ-
ვედრია.

ქართულ თეატრში სომეხ მწერალთა საქველმოქმედო საზოგა-
დოების საღამო იყო ოვანეს თუმანიანის მეთაურობით.

რჩეული საზოგადოება შეკრებილიყო.

ოვანესამ თვალი დამკრა თუ არა, მაშინვე ღარბაზის კუთხეში
სიგანგებოდ გაშლილ მაგიდასთან მიმიწვია.

— სად არიან თქვენი მწერლები, რატომ არა სჩანან, — მელაპა-
რაკებოდა ოვანესა და თან კარისკენ იყურებოდა, — რაც მართალია,
მართალია, მათს მოსვლას ველი, საჭიროა, ძმაო, საჭირო — ჩვე-

ნი, მწერლებისა და ხელოვნების ყველა დარგის ოსტატების, მტკიცე კავშირი, ერთმანეთის გაგება და ერთი ენით დალაპარაკება, — რომ ხალხმაც შეიგნოს, — რას ვამბობ, ხალხმა ჩვენი ადრე იცის, რომ ერთმანეთის შმები უნდა იყვნენ, საჭიროა ჩვენი საზოგადოების საერთო ფერხულში ჩაბმა, თორემ ჩვენი იარები ჭერ კიდევ მოურჩენელია...

მელაპარაკებოდა, თან აქეთ-იქით თვალს ავლებდა, სადმე ხომ თადარიგი არ აკლიაო... ამავე დროს, კარისკენ გაიხედავდა ხოლმე... უცებ წამოდგა და კარებისაკენ გაემართა. შევხედე, ჩვენი მწერლების ახალი დაჯგუფება — „ცისფერყანწელები“ შემოსულიყვნენ.

ოვანესი საამო ღიმილით მიეგება და ჩემსკენ წამოიყვანა. დარბაზის შუა ადგილას „ცისფერყანწელთა“ ლიდერმა უცებ შეაჩერა ოვანესი, რაღაც უთხრა, მე თვალმოუშორებლივ გავცქეროდი. ოვანესას ოდნავ სახე მოედრუბლა. ვიფიქრე, იქნებ „ცისფერყანწელთ“ ჩემი აქ ყოფნა ჰკუთაში არ დაუჯდათ-მეთქი. ამის „საბუთიც“ ჰქონდათ: მათი ვითომ ახალი ყაიდის წერა და ყოყლოჩინობა მე არ მომწონდა და ჩემს ჟურნალებში მათი გამამართლებელი წერილიც დავბეჭდე.

მაინც მოვიდნენ. ერთმანეთს მივესალმეთ.

დაიწყო ნადიმი.

მცირე ხნის შემდეგ წამოვდექ და გამოვემშვიდობე. ოვანესი გადამელობა.

— გადაუღებელი საქმე მაქვს, — მივუგე და წამოვედი. ოვანესი კარამდე მომყვა:

— არ მომწონს, იოსებჯან, არ მომწონს ასეთი საქმე: მწერლობა ხომ ერთი ოჯახია, მწერლები — რა ჯურისაც უნდა იყვნენ, მისი წევრები, ყველანი ერთ საქმეს ვაკეთებთ, ერთ მიზანს ვემსახურებით, ხალხის სასიკეთო. საქმეს, რა საკადრისია ერთმანეთზე დამდურება.

გამოვეთხოვე, წამოვედი.

მე ოვანეს თუმანიანი სხვაგვარად ვერ წარმომიღგენია, თუ არა ხალხთა მეგობრობის უდიდეს მოციქულად, უწმინდეს სიმბოლოდ. მისი ყოველი სტრიქონი, მისი ყოველი ნაწარმოები „ანუშიდან“, „კაცისა და ძაღლის არაქიდან“ დაწყებული ქართველი პოეტისადმი მიძღვნილ ლექსამდე, ამ იდეის გამომსახველია.

თბილისს უყვარს დროდადრო თავისებურ მაღალ ტიპთა წარმოჩენა, ასეთი იყო, მაგალითად, ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, გაბრიელ სუნდუკიანი, ვასილ ბარნოვი... თითქოს მათის წასვლით ქალაქი დაიცალა, უამათობას ყველა გრძნობს: დიდი ხანია თბილისელები ვეღარ უჭვრეტენ მძიმე ნაბიჯით მომავალ, ცისკენ მზერა ატყორცნილ, თავაწეულ, მომღიმარ, მზიურ აკაკის: კალმუხის ლურჯი ქუდით, ლამაზად ჩაცმულს გაბრიელს, რომელიც თვის ბინიდან — ლერმონტოვის ქუჩიდან, მუშტაიდისკენ მოციონს აკეთებდა — ქუჩის ერთის მხრით ფეხით წასული, მეორე მხრით სახლში ფეხითვე ბრუნდებოდა; ან მოციქულებრივ, ფრესკული სახის მქონე ადამიანს, ვასილ ბარნოვს, რომელიც დღის 12 საათზე რუსთაველის გამზირზე ჩემს რედაქციას მარცხნივ ჩაუვლიდა, თვის საკუთარი, სხვებისთვის არხილულ, გმირთა ლაშქრით გარემოცული...

სწორედ ასეთივე იყო თვანეს თუმანიანი, — ახოვანი, მოძრავი, გულკეთილობის განსახიერება და თავისებურად ორიგინალური.

1

ი რო დ ი ო ნ ე ვ დ ო შ ვ ი ლ ი

ი რო დ ი ო ნ ი ს კ ი რ ო მ ე ნ ა ბ ა და ნ ა წ ა რ ა ბ ა ზ ი

ი რო დ ი ო ნ ე ვ დ ო შ ვ ი ლ ი ს (ი რო დ ი ო ნ ი ს ა კ ი ს ძ ე ხ ო ს ი ტ ა შ ვ ი ლ ი ს). ს ი ე ვ ა რ უ ლ ი, მ ა შ ი ნ ჩ ა მ ი ე ვ ა რ დ ა გ უ ლ შ ი, რ ო დ ე ს ა ც წ ა ვ ი კ ი თ ხ ე მ ი ს ი ლ ე ქ ს ე ბ ი „გ უ ბ ე“ („გ ა ი ე ვ ს ო გ უ ბ ე, ვ ე ლ ა რ ტ ე უ ლ ა“...), „რ ა ს შ ე ს - ც ქ ე რ, ძ მ ა რ, ფ ა ნ ქ ა რ ა შ ი მ დ ი დ რ ი ს ქ ე ლ ა ჯ ა ს“, „წ ი ნ, წ ი ნ გ ა ს წ ი თ, მ ე გ ო ბ რ ე ბ ო, ნ უ შ ე დ რ კ ე ბ ა თ ქ ე ვ ე ნ ი გ უ ლ ი“ და ს ხ ვ ა.

ე ს ი ე ო „მ ე ს ა მ ე ღ ა ს ი ს“ ჩ ა ს ა ხ ვ ი ს ა და მ ა რ ქ ს ი ს ტ უ ლ ი მ ო ძ რ ა ო ბ ი ს გ ა ნ თ ი ა დ ზ ე.

ა მ დ რ ო ს მ ე ც ე წ ე რ დ ი დ ე მ ო კ რ ა ტ ი უ ლ პ ა ნ გ ზ ე და ა ხ ა ლ ი დ რ ო ს პ რ ო გ რ ე ს უ ლ - რ ე ვ ო ლ უ ც ი უ რ ი შ ი ნ ა ა რ ს ი ს წ ი გ ნ ე ბ ი ს გ ა მ ო ც ე მ ა ს ვ ფ ი ქ - რ ო ბ დ ი.

პ ი რ ვ ე ლ ი დ ა ნ ვ ე ი რ. ე ვ დ ო შ ვ ი ლ მ ა ი ს ე თ ი შ თ ა ბ ე ქ დ ი ლ ე ბ ა მ ო ა ხ დ ი ნ ა, რ ო მ გ ა ნ ვ ი ზ რ ა ხ ე გ ა მ ო მ ც ე მ ლ ო ბ ა მ ი ს ი ნ ა წ ე რ ე ბ ი ს გ ა მ ო ც ე მ ი თ დ ა მ ე - წ ე რ.

ც ხ ო ვ რ ო ბ დ ა რ ი ე ყ ს ქ ე უ ჩ ი ს დ ა ს ა წ ე ყ ს შ ი: ვ ო რ ო ნ ც ო ვ ი ს (ა წ კ ა რ ლ მ ა რ ქ ს ი ს) ხ ი დ ს ა და ნ ი კ ო ლ ო ზ ი ს ე კ ლ ე ს ი ა ს შ ო რ ი ს ა ე ვ ქ ა ლ ი ს [ა წ. ს ა ბ - ქ ო ს] ქ ე უ ჩ ი დ ა ნ მ ო ვ ა რ დ ნ ი ლ ს ა ნ ი ა ლ ვ რ ე ქ ე უ ჩ ა ზ ე, მ ტ კ ე რ ი ს ჩ ა ს ა ხ ვ ე ვ - ზ ე, ა წ ი ნ დ ე ლ ე ლ ე ქ ტ რ ო წ ი ს ქ ე ვ ი ლ ი ს პ ი რ დ ა პ ი რ ღ ი დ ი ს ა ხ ლ ი ს ქ ე ვ ე ღ ა ს ა რ თ უ ლ ი ს ე რ თ პ ა ტ ა რ ა ნ ე ს ტ ი ა ნ ო თ ა ხ შ ი.

გ ა მ ხ დ ა რ ი ი ე ო, ლ უ რ ჯ ი, მ ო გ რ ძ ო ხ ა ლ ა თ ი ე ც ვ ა.

მ ც ი რ ე მ ი ს ა ლ მ ე ბ ა - მ ო კ ი თ ხ ვ ი ს შ ე მ დ ე გ მ კ ი თ ხ ა:

— ს ა დ ა უ რ ი ხ ა რ თ?

— გ ა რ ე კ ა ხ ე ლ ი.

— მ ა ხ ლ ო ბ ე ლ ნ ი ვ ე ო ფ ი ლ ვ ა რ თ. მ ე ქ ი ზ ი ე ლ ი ვ ა რ. ვ ი წ რ ო კ უ -

თხური პატრიოტიზმით ხომ არ ფიქრობთ ჩემს გამოცემას? — შეშეკითხა ორჭოფი ღიმილით.

— შეიძლება ეგეც იყოს... მაგრამ მარტო ეს არ არის, მიზეზი, მე მომწონს თქვენი ლექსები... ხალხიც კითხულობს.

— ხალხი მკითხულობს? — შემომაცქერდა, — მაშ, ვაჭრულის თვალთ უყურებთ.

— არა, მე ისეთი საქმე მაქვს, მაგაში დაბანდებულ თანხით ათჯერ მეტს მოვიგებ, მაგრამ მე მინდა, — ეს თქვენი ნებაა, დამიჯერებთ თუ არა, სულ ერთია, — მე მინდა, ამ თქვენი ლექსების ლამაზი კრებული გამოვცე, რომ ხალხმაც იგრძნოს ის სიამოვნება, რაც მე ვიგრძენი, მინდა, ხალხის გამოფხიზლებას ხელი შეუწყოს.

— თუ ეგრეა, მაგას რა სჯობს, — მომიგო თვალებგაბრწყინებით და ოდნავ გაიცინა, რაღაც არაჩვეულებრივად. შეგატყვე, რომ სიცილი თავისებური ჰქონდა; თითქოს რაღაცამ უჩხელიტაო, წამოახველა და გულზე ხელი მიიდო.

— მაშ, კრებულს მალე მომიშადებთ.

— ვეცდები. ერთი ორი პოემაც რომ დავუმატო, წიგნი ხომ არ გაიბერება?

— მეტი ერბო ტაბაკას ან ფლავს როდი აწყენს.

— არც ჩვენ გვაწყენს ერთად ან ცალ-ცალკე ერთი ან მეორე, — მომიგო თავისებური ჩაქინებით, მერე განაგრძო: მაშ, კარგი, მაგრამ პირობა?

— თქვენ იცით, ქართული წიგნების გამოცემა-გავრცელების საქმე რა ტაატით მიიზღაზნება წინა. ერთი ათასი რომ დაბეჭდოთ, მთელი ათი-თხუთმეტი წელიწადი უნდა გეწყოთ, მაგრამ თქვენ... — ვუთხარ და ამასთანავე თვალი გადავაღლე მის დარიბულ ოთახს, — თქვენ თუ არ გეწყინებათ, თხუთმეტ მანეთს მოგართმევთ ჰონორარად.

— უპ, ამაშენეთ და ეგ არის! — მითხრა ხალისიანი სიცილით, თან განაგრძო: — ამ დღეებში მოგართმევთ კრებულს.

იროდიონმა არ დააყოვნა და კრებული მომიტანა, წიგნი მალე გამოვეცი (ამხანაგად მყავდა სპ. ჰელიძე) — მცირე, შესაფერი წინასიტყვაობით, იმ დროისათვის მეტად ლამაზად და კარგი ქაღალდით. ეს იყო პირველი გამოცემა (ი. ედოშვილი, ლექსები და პოემები. ტფილისი, ი. იმედაშვილის და ს. ჰელიძის გამოცემა, № 1, მ. შარაძის და ამხ. სტ., 1896 წ., ფ. 25 კ).

წიგნი საგანგებოდ გამოვეცით, მაგრამ რამდენადაც ჩვენი მუშა ხალხი, ახალი, მღაბით მკითხველი შეხვდა ამ წიგნს ალტაცებით, იმდენად „მალალმა“ საზოგადოებამ დაგვეწიხლა, აბუჩად აგვივდო.

წიგნის გამოსვლისთანავე 25 ცალი „ქართულთა შორის წერაკითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ მალაზიაში შიო მღწიმელს მივუტანე გასასყიდად. შიო იმხანად ამ მალაზიაში მსახურობდა ნოქრად. წიგნის გადათვლის დროს მეორე ოთახიდან გამოვიდა „ქმწ-კს“ გამგეობის ერთ-ერთი წევრი, აილო ერთი წიგნი, დახედა გარეკანს, რა ჩაიკითხა: „ი. ევდოშვილი. ლექსები და პოემები“. „წინ წინ გასწით მეგობრებო, ნუ შედრკება თქვენი გული!“... დაცივნით ჩაილაპარაკა: „ჰმ, ვითომც შოთა რუსთაველის აფორიზმია!... ნეტა ვისთვის რა საჭიროა ასეთი ნაგავი, ქალაქს რად აფუქებთ?!“

ამ ლექსებით და თვით ლექსით „წინ, წინ გასწით მეგობრებო, ნუ შედრკება თქვენი გული“ (იმ დროს ეს იყო რევოლუციური ლოზუნგი) აღფრთოვანებულს გულზე ცივი წყალი გადამესხა. შიოც შეფიქრიანდა:

— ხუთ ცალს მაინც ავიღებ. აგება ვინმეს მკითხოვოს... — და 25 წიგნიდან შიომ 5 ცალი დაიტოვა. აეს. მ. დღეს 10 მომთხოვა, მეშვიდე თუ მერვე დღეს 25 ცალი.

— ამ წიგნის გემო იმე ვიცი, მაგრამ არ მეგონა, აუ ასე მალე გასაღდებოდა.

ასე სწრაფად იყიდებოდა წიგნი და მკითხველი გვემადლიერებოდა.

სამაგიეროდ, ჟურნალ „კვალში“ (1896 წლის №39) აუგით მოგვიხსენიეს — მაშინ, როდესაც აკაკის ნაწერები ჯერ კიდევ გამოსაცემია, ვიღაც ი. ევდოშვილს გამომცემელნი უჩნდებიან და წიგნსაც უტევენო.

როგორ „უჩრებდნენ“ მსახურობს?

მე და იროდიონი დავმეგობრდით, მალე ოჯახი გაიჩინა, ლიტერატურულ მუშაობაში ჩაება. ცხოვრების პირობები მაინცადამაინც კარგი არა ჰქონდა. ერთხელ შემომიქცა:

— უბინაობა მიჭირებს საქმეს, როცა თავშესაფარი არა გაქვს და შიმშილით კუჭი გიწივის, თუ ბიჭი ხარ, — სწერე.

— თუ ეგრეა და, ვეცდები თავშესაფარის ქუჩაზე გადაგიყვან, — მივუგე.

განვიზრახე მისი საყოფაცხოვრებო პირობების გაუმჯობესება ბინით მაინც; იმხანად მე ახალდაქორწინებული ვიყავი და სიმამრის სახლში ვცხოვრობდი (კოტე მესხის ქუჩა № 17, ყოფილი პრიუტის, იგივე თავშესაფრის ქუჩა). გადაწყვეტე ჩემი სიმამრის — ნიკო ჟურულის სახლის ზედა სართულში, ჩემი ბინის გვერდზე, ერთი დიდი ნათელი ოთახი მისთვის დამეთმო.

— ბინა ვისთვის გინდა? — მკითხა სიმამრმა.

— ერთი მეგობარი მყავს, სახელოვანი კაცია, სასარგებლო და საჭირო, ოთახი უჭირს და უნდა მივაჭირავოთ.

— ვინ არის? — მკითხა საამო გამომეტყველებით.

— იროდიონ ევლოშვილი.

— იროდიონ ევლოშვილი? არ გამიგია. რა კაცია?

— მწერალი.

— მწერალი? — უფრო ცოცხლად შემომხედა, — სად, რომელ „უჩრეედენიაში“ მსახურობს.

— „უჩრეედენიაში“ კი არა, ლექსებს წერს, პოემებს, მოთხრობებს... წიგნებს ადგენს.

— ეჰ, მეც არა ვთქვი, მართლა გამოსადეგი კაცია-მეთქი, — უხალისოდ ხელი ჩაიქნია, სახე მოელუშა და განაგრძო: — მე უფასო სახლი სადა მაქვს, „მუქთახორებს“ მივაჭირავო: ქირას როგორ მომცემს... ამ სახლს რამდენიც აგური აქვს, იმდენი თუმანი — ვალი... — ასეთი იყო ჩემი სიმამრი, ნიკო ჟურული, თუმცა თავის თავს გიორგი მეფის ტახტის აზნაურს ეძახდა და ამის სიგელიც ჰქონდა.

უარი თქვა, მაგრამ იმდენი ვკმენი, რომ იროდიონი ჩემი სიმამრის სახლში დაეყენე, სწორედ იმ ნათელ ოთახში, რომელიც ადრევე დავეუგულე. ამავე სახლის ქვედა სართულში მოვაწყვე საფრანგეთიდან დაბრუნებული ნიკო ჟურდელაშვილი (ნარკანი), მას მოეწონა იროდიონის და ბაბილინა და მალე შეუღლდნენ კიდევ (ბაბილინა გახლდათ ცნობილი მგოსანი, მთარგმნელი ქალი).

იროდიონი ნაყოფიერად მუშაობდა: ხშირად შემინიშნავს, საწერ

მაგიდაზე ბოთლი ღვინო, იქვე — ქიქა. წერაში გართული იროდიონი, თითქოს შემოქმედებით ცეცხლს დროდადრო კახური ღვინის წრუპვით იგიზგიზებდა.

კონსიკაი

ცხრაასიან წლებში, მუშათა მოძრაობის გაძლიერების პირველ ხანებში, იროდიონ ევდოშვილმა ირ. ოქრუაშვილთან ერთად, თბილისში, მალაქნების ქუჩაზე, სადგურთან ახლო, ხუთსართულიან (№ 9) სახლის ქვედა სართულში ღვინის სარდაფი გააღო. აბრაზე ეწერა იროდიონის ლიტერატურული ფსევდონიმი — ევდოშვილი. ეს ამბავი ქუჩაში არ დამიჯდა, — არ მომეწონა და ჩემი იუმორისტული რომანის „აახ-ვაახ“, ერთ-ერთ თავში (იბეჭდებოდა „ივერი-აში“),¹ უსუფ უმუთ-ოღლის ფსევდონიმით არაკულად გავკენწლეთუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ დიდძალი „რკინიგზელი მუშა ხალხი იყრიდა თავს ამ სარდაფში და ხელადა ღვინის“ ირგვლივ გახურებული რევოლუციური პროპაგანდა სწარმოებდა. ამ პროპაგანდა-აგიტაციაში ხშირად მონაწილეობდა თვით ირ. ევდოშვილიც, მის ლექსებს კითხულობდა ხოლმე ის. ალხანაშვილიც, საკუთარ იუმორისტულ-რევოლუციურ ლექსებსა კითხულობდა მუშა-მეთუნე ქეანტონ განჯისკარელი და სხვები.

ჩემს არაკულად გადაკრულ „ფელეტონში“² იროდიონ ევდოშვილს თავისი თავი ეცნო და სამაგიერო მიზლო. როცა ჩემი პატარა წიგნაკი — „ქვის მტვრეველი“ (იპონური ზღაპარი და ლექსები იზიძისა, თბილისი, გამოც. ი. გარსევანიშვილის, №3, 1904, 32 გვ. ფ. 4 კაპ.) გამოვიდა, იროდიონმა მთელი „ფელეტონით“ გამაკრიტიკა „ნოვოე ობოზრენიეში“, რადგან ქართულად არსად დაუბეჭდეს.

ჩვენი ერის შელახულ უფლებათა აღდგენა

რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს პირველი არჩევნების დროს მესამე საფეხურზე საგუბერნიო ამომრჩევლად ვიყავი არჩეული.

¹ ფელეტონი — იგულისხმება სპეციალური რუბრიკა (კ. ი.).

ორი ბანაკი იბრძოდა უმთავრესად: სოციალ-დემოკრატიული და კადეტურ-ფედერალისტური.

„ნაკაზის“ შესამუშავებლად სოციალ-დემოკრატიული პარტიის მომხრეთა საგუბერნიო ამომრჩეველნი, მათივე ბიუროს მოთხოვნით, „რიყეზე“, ერთ სასტუმროში შევიკრიბენით 1906 წლის 25 მაისს. ამ შეკრებას დაესწრნენ სოციალ-დემოკრატთა ერთი ცნობილი ლიდერი, ისიდორე რამიშვილი (მოხუცი), სევერიან ჯუღელი, დ. ხართიშვილი, ვასო ხახანაშვილი და სხვანი. შევხედე და სხდომის თავმჯდომარის ადგილას დაჯდა იროდიონ ევლოშვილი.

დაიწყო სხდომა.

— ვიდრე დეპუტატობის კანდიდატებს დავასახელებდეთ, საჭიროა „ნაკაზი“ შევიმუშაოთ, — წარმოსთქვა იროდიონ ევლოშვილმა.

— რაო, „ნაკაზიო?“ — იკითხა დიმიტრი (მიტრო) სოლოლაშვილმა [კაჭრეთელმა გლეხმა, — ისიც საგუბერნიო ამომრჩეველი იყო].

— დიახ, „ნაკაზი“, ე. ი. ჩვენს დეპუტატებს რა დავალებას ვაძლევთ, ჩვენის სახელით რა უნდა მოითხოვონ, რისთვის იბრძოლონ... ხომ გაიგეთ! — განმარტა იროდიონმა.

სიჩუმე ჩამოვარდა.

— დაიწყე, იოსებ, — მომმართა დიმიტრი სოლოლაშვილმა.

— ვის და რაღას უცდი? — დაუმატა გიორგიწმინდელმა ხომარჩეველმა ალექსი გოდერძიშვილმა.

მე მიმძიმს სიტყვის დაწყება. თავმჯდომარე გატრუნულია. სევერიან ჯუღელმა გადმომახა:

— სთქვი, სთქვი, იოსებ!

— მეგობრებო... ამხანაგებო! მიმძიმს, მაგრამ უნდა ითქვას დადგა ღრო, როდესაც ყველა მშრომელმა და განსაკუთრებით რუსეთის იმპერიაში მოსახლე ყველა ჩაგრულმა ეროვნებამ, ყველა ერმა ხმა ამოიღოს... ხმა აღიმალღოს თავის მდგომარეობების გასაუმჯობესებლად... რა უნდა დავავალოთ ჩვენს დეპუტატებს? — ჩვენს შორის რომ არჩეული ყოფილიყო ლადო დარჩიაშვილი, მისთვის „ნაკაზის“ მიცემა აღარ დაგვჭირდებოდა...

— რაო, რაო? — ჩაილაპარაკა იროდიონმა და ირონიული ღიმილით პარტიის ლიდერს გახედა. — მე განვაგრძე:

— დიად, ის რომ ყოფილიყო ჩვენ შორის, ჩვენი ღარიგება არ დასჭირდებოდა, როგორც ღრმად განათლებულს, სოციალ-დემოკ-

რატსა და შამშულიშვილს — სამშობლოს მოყვარულს... დაგვრჩა მეორე კაცი, რომელსაც შეუძლიან ლაღო დარჩიაშვილისა და ჩვენი გულის ნადები გამოაქეყნოს, მაგრამ ვაი, რომ ის ფედერალისტია.

— ვინა?

— იოსებ ბარათაშვილი...

— იმედაშვილო! აშკარად სთქვით, რასა თხოულობთ, რა გინდათ, რას ავალვებთ ჩვენს დეპუტატს? — შემეკითხა ნერვიულად დავით ხართიშვილი და თითქო საომრად მოემზადაო.

— დადგა დრო, როდესაც ჩვენმა დეპუტატმა სათათბიროში უნდა მოითხოვოს ჩვენი ერის შელახულ უფლებათა აღდგენა, — მივუგე უფრო ამაყად და გაბედვით.

— ეს ნაციონალისტი ვინ შემოაგდო აქა? — მაგიდაზე მუშტის დაკვრით წამოიძახა იროდიონმა და ფეხზე წამოიჭრა.

შეჩოჩქოლდა სხდომა, რომელსაც 30-დე კაცი დაესწრო: ზოგი თუ ჩემს წინააღმდეგ ჯმხედრდა, ზოგი, გაშტერებული, მე შემომყურებდა: ამ კაცმა ისეთი რა თქვა, რომ თავმჯდომარის რისხვა გამოიწვიაო!

— ბატონო იოსებ, პირდაპირი სსთქვით ვის აძლევთ თქვენს ხმას? — შემეკითხა. პარტიის ლიდერი ენის/ბორძიკით.

— დიად, დიად, პირდაპირა ბრძანეთ, ბატონო იმედაშვილო, კენჭს ვის. აძლევთ? — დაუმატა გამომწვევი ბრაზით იროდიონმა.

ეს შეკითხვები იმდენად შეურაცხყოფელი კილოთი იყო ნათქვამი; ამასთან „ბატონოს“ მომართვით, რაც ჩვენს შორის იმხანად სათაკილოდ იყო მიჩნეული, რომ მეც სამაგიერო მკვახე კილოთი მივუგე.

— ბატონებო, ჩემს ხმას იმას მივცემ, ვისაც სინდისი მიკარნახებს და ჩემი გულისთქმა შთამაგონებს.

საერთო ხმაურში ვიღაცამ წამოიძახა. — „ნაკაზს“ პარტია მისცემსო.

შფოთიანი სხდომა ამით გათავდა. იქვე დაარიგეს უკვე წინასწარ დაბეჭდილი ფურცლები, რომლებშიც სადეპუტატო კანდიდატები იყვნენ დასახელებულნი.

აქ ჩემი გამოსვლის და საერთოდ, ამ არჩევნებში ჩემი მონაწილეობის გამრ მე პრესაში გავილანძღე, მაგრამ ეს უკვე იროდიონ

ევდოშილის აღარ ეხება. არჩევნების შედეგის შესახებ კი სხვაგან და სხვა დროს დავწერ.

ც რ ე მ ლ ი თ მ ა ლ ო ზ ა

1910—1913 წლებში მეტეხის ციხეში ვიჯექი პოლიტიკურ საქმეზე. ამ ხანებში ფედერალისტების გაზეთში ამოვიკითხე, — გადასახლებულ პოეტ იროდიონ ევდოშილის ოჯახი დიდ ნივთიერ გაჭირვებას განიცდისო. იმხანად ჩემი ცოლ-შვილიც ნაკლებ გაჭირვებაში არ იყო (ორი შვილი სამადლო სახლში — „პრიუტში“ იყო, ცოლი, ორი შვილით — უბინაო, მეზობლის აივანზე შეფარებული), და მაინც ციხეში, პატიმართა შორის, ორ-სამშაურობით და თითო აბაზოობით 4 მანეთი და 25 კაპიკი შევაგროვე და იმავე გაზეთის რედაქციას გაუგზავნე იროდიონის ოჯახისათვის გადასაცემად.

გავიდა დრო. ციხიდან გამოველ, კვლავ განვაგრძე ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრების“ გამოცემა ჩემი მეუღლის ანა იმედაშვილის სახელით.

ერთ დღეს მუშა-მგოსანმა გ. შინატხელმა ლექსი შემომიტანა და მის კითხვაში ვიყავით; ამ დროს იროდიონ ევდოშილი და ბეგლარ ახოსპირელი შემოვიდნენ. იროდიონმა ხელი გამომიწოდა, მაგრად ჩამომართვა და მითხრა:

— გმადლობთ, ძმაო, გმადლობთ, რომ თითონ გაჭირვებულმა ჩემს ოჯახს გაჭირვებაში ხელი გაუმართე... შენის მხრივ ეს დიდი, დიდი ზნეობრივი დახმარება იყო და სულით აღმიტაცა, თან დიდ სინანულში ჩამაგდო, მე რამდენი გაწყენინე, შენ კი...

სიტყვა ველარ გაათავა, ცრემლი მოერია. კვლავ ხელი მაგრად ჩამომართვა...

— აბა, რა სათქმელია, ჩემო იროდიონ... ან რა სახსენებელია... რაღაც კაპიკები...

— თანხა კი არა, საქციელია დიდი, ძვირფასი... და ყველა ეს იმის შემდეგ, რაც მე შენ სიავე დაგმართე...

— რა?

— თუნდა სახელმწიფო სათათბირო არჩევნების დროს... თუნდა...

ვინ მოსთელის შენი ჩამდენი ნაწერი, აწყობილიც კი ჩამოვაყენე, არ გაეაშვებინე

— იქნებ მე ვცდებოდი, რომ საქართველოს შელახულ უფლებათა აღდგენაზე დავძარი ენა...

— ცამდე მართალი იყავი, მაგრამ იმ დროს ყველას არ შეგვეძლო მაგის გაგება, ან ვერ ვებედავდით...

— კიდეც რა?

— გახსოვს? „ნიშადურში“ შენ რომ ლექსი გამოგზავნე „სპარსელი ქალის ნანინა?“

— მახსოვს.

— რა ფსევდონიმით დაიბეჭდა?

— გურჯოლი.

— წინათ რა ეწერა?

— ჩემი ფსევდონიმი, იზიძე.

— არ გაგიკვირდა, ან არ გეწყინა, შენი ფსევდონიმი რომ არ ეწერა?

— გამიკვირდა, მეწყინა კიდეც, მაგრამ რედაქციამ აგრე თუ ამჯობინა-მეთქი.

— ის ფსევდონიმიც მე შევცვალე, რომ შენ არ გამოჩენილიყავი...

— იცი, რა გიბზრათ, ძმებო: როგორც ერყობა, თქვენ დიდი ანგარიშებზე გექნებათ გასასწორებელი, — იანგარიშეთ, ცოტა ხანს აქ მომიცადეთ, ეს ბეგლარაც არსად გაუშვათ, მეც ახლავე მოვბრუნდები, — გვითხრა გიორგი შინატეხელმა და წავიდა.

მე საუბრის საგანი შევცვალე და იროდიონს გადასახლებაში ყოფნის შესახებ დავუწყე საუბარი, თან ვთხოვე, — ჩემი ჟურნალისტის დაეწერა რაიმე.

მციერ ხნის შემდეგ გ. შინატეხელი შემობრუნდა. შემოიტანა ხელსახოცში გამოკრული სამი ბოთლი ღვინო, ხრამული, ყველი, მწვანელი და თეთრი შოთის პურები.

— ეს თქვენი შერიგებისა იყოს! —

მაგიდაზე დააწყო ბოთლები და სანოვაგეგამოკრული ბაღდადი სუფრად გადაშალა.

დაიწყო შექცევა, მაგრამ იროდიონი, ჩვეულებრივ, ღვინოს ვეღარ სვამდა, ერყობოდა, ფილტვები ძალზე ჰქონდა დაზიანებული.

ერთმანეთი დავლოცეთ, გადავკოცნეთ და გავშორდით.

ამის შემდეგ იროდიონი აღარ მინახავს!

1916 წლის 2 მაისს იროდიონი გარდაიცვალა.

ჩემი ჟურნალის 8 მაისის ნომერში (№ 19) იროდიონი ევლოშვილის ხსოვნას მივუძღვენი მოწინავე — „გაწყვეტილი სიმა“, წერილი — „წამებულთა წამებული“ იოსებ არიმათიელის ფსევდონიმით, რომელშიაც, სხვათა შორის, ვწერდი: „ვისაც ქართველი დემოკრატიის გამოფხიზლება, დავაჟიკება და წელში გამართვა — უკეთესი მერმისისათვის. ბრძოლა რაღმე მიაჩნია, ის გვერდს ვერ აუხვევს დღეს კუბოში მდებარე წამებულთათვის წამებული მგოსნის, იროდიონ ევლოშვილის სახელს...“

ის ხომ მშრომელი ხალხის გამოფხიზლების მედროშე იყო — ამაყი, შეუღრეკელი, დაუდგარი“...

... „მუშათა მოძრაობის ჩამიჩუმში არც კი ისმოდა, რომ იროდიონმა, თითქო ალღო აიღოვო, ბრძოლის პანგზე მომართა ჩანგი და საუკუნეობით მონად ქმნილ შრომის შვილთ ბრძოლად მოუწოდა“...

... „და სამარის კარამდე არ შეუწყვეტია მითქმა-მოწოდება“.

ცხოვრება მისი გაუნელებელი წამება იყო, ის იყო უკანასკნელი ოცეული წლის ქართველი დემოკრატიის წარმოშობის, აღზრდისა და მის საუკეთესო იდეალთა გამოსახულება!..

და ამითი იგი ჩვენი ქვეყნის უკედავთა შორის ჩაირიცხა!..“

... „მოვა დრო, ქართველი მუშა ხალხი გათვითცნობიერდება და მაშინ დაინახავს, როგორ სცდებოდნენ ისინი, ვინც მგოსან-მქადაგებელს ტალახს ესროდა ...ევლოშვილი უმთავრესად ქართველი დემოკრატიის მგოსან-მქადაგებელი იყო და ასეთადაც დარჩება....“

ჩვენი ნატვრაა, ქართველი მუშა ხალხი არა მხოლოდ გარეგნულად, სულიერადაც მალე გაზრდილიყოს და, თავისი მოყვარული მგოსნის იდეალთა განხორციელებას მტკიცედ შესდგომოდეს...

და მისი სულიც — იროდიონის წამებული სულიც — მხოლოდ მაშინ განისვენებდეს მშვიდად!..

ამდენი წლის მერე ისევ ამ სიტყვებით მინდა დავამთავრო მოგონება იროდიონ ევლოშვილზე, ქეშმარიტად რევოლუციონერ პოეტზე.

18. IX-1948

მოქალაქე-რაინდი, პოეტი

გ. ჭუჩუხიძე

1905 წლის რევოლუციის დამარცხების შემდეგ, სასტიკი რეაქციის პირველ ხანებში, 1906 წლის თბილისში, ალექსანდრეს (იწკომუნართა) ბაღის ზემოთა ნაწილში, ჩემი პოემის „ქვეის მტვრეველისა“ და ლექსების გამომცემელმა იოსებ გარსევანიშვილმა გამაცნო ერთი პირხმელი, თხელ-თხელი, ილლიაში გაზეთებამოჩრილი. ქაბუკი:

— აი, გიორგი, ეს არის ის, ვინც დასწერა: „მიწის შვილი მიწას ვუმღერ, ვარსკვლავებს არ ვეწოდები“... „მუშავ, მდიდარს ნუ შენატრი, თითონა ხარ შენ დიდება“ და სხვა, — გაიცან, სეხნია... საიმედო ახალგაზრდა ჩანს. — მომიბრუნდა იოსებ გარსევანიშვილი.

ქაბუკს ხელი ჩამოვართვი.

— თქვენი გაცნობა მენატრებოდა...

— რა დიდი სანატრელ კაცი ვარ...

— ვერსად შეგხვდით...

— მართალია, ვერ შემხვდებოდით... თითქმის წელიწადია გარე კახეთში ვარ.

გარეკახელები თქვენ ჩამოიყვანეთ განა მეფისნაცვალთან და მოითხოვეთ, რომ გურიაში დამსჯელი ჯარები არ გაიგზავნოს?..

— საიდან იცით?

— იმ დღეს გოლოვინის პროსპექტზე ზღვა ხალხში მეც დავესწარ... შორიდან თვალი დაგჰარიტ...

— მერე?

— სიხარულისაგან გული კინაღამ საგულედან ამომიფრინდა.

— ნუთუ, აგეთი სასიხარულო რა იყო!

— ჯერ ერთი, გურულებს მიეხმარეთ და, მეორეც, გარეკახეთის სახელით ჩამოხვედით... ყველა ლაპარაკობდა: კახეთიდან ჩამოვიდნენ კახელები... კახეთი პატარა კახის ქვეყანაა, მუდამ მებრძოლი ხალხი ყოფილა და ახლაც არა დალატობენ თავიანთ წინაპრებსო...

— მერე თქვენ რა?

— კახეთიდანა ვარ და ამიტომაც მიხაროდა.

— ჩხეიძე და კახეთი? — საიდან?

— თელავიდან...

ჩვენი ურთიერთ გაცნობა მცირე პურ-მარილით დაგვირგვინდა, რომელიც იოსებ გარსევანიშვილმა გაგვიმართა ძმები მირიანაშვილების სასაძილო-სარდაფში.

ამ ქაბუკის ფხიზელი, გონივრული სჯა-ბაასი, მოვლენათა სწორად განკვერეტა გონებიდან აღარ მომშორებია, ხშირად მოვიგონებდი ხოლმე.

დაახლოებით იმავე ხანებში, იგივე ჩემი გამომცემელი, იოსებ გარსევანიშვილი შემხვდა ვაჟა-ფშაველასთან ერთად „ივერიის“ რედაქციის პირდაპირ, ეგრეთ წოდებულ, ქოსების ღვინის სარდაფში.

— მართლა, სოსო, სად არის ახალგაზრდა, შენ რომ გამაცან? — შევეკითხე.

— გიორგი ჩხეიძე? — მწერლობა დაიწყო და ლამაზ, ჩვენ რომ გვინდა, ისეთ ლექსებსაც სწერს.

— სად? არ შემხვედრია.

— რას შეგვხვდებოდა, — გ. ქუჩიშვილის ფსევდონიმით წერს.

— გ. ქუჩიშვილის? სადღაც შემხვედრია, სასკორავში ეტყობა, რაც ვაჟი იქნება, — წარმოსთქვა ვაჟამ.

— კაცი რომ აზნაურულ გვარს ზურგს აქცევს და „ქუჩიშვილობას“ დაირქმევს, აქედან შეიძლება გავიგოთ, რა აზრით და ფიქრით სცემს მისი გული... — ჩავურთე მე და მისი სადღეგრძელოც ითქვა.

თვითმპყრობელობის რეაქციის სასტიკ ხანაში გ. ქუჩიშვილის ჩანგის ჟღერა, აგრეთვე პროზით წერა არ შეწყვეტილა, როგორც საყვირი, როგორც უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლიხათვის, მომწოდებელი ხმა: ნათელი გარკვეული, მზიანი სხეულებით ჩამოგვირისტული, ანკარა წყაროსავით მომდინარე მისი ბრძოლის ყოყნი-

ნა, ყველან გულზე სწვდებოდა, განსაკუთრებით მშრომელ, ტანჯულ-წამებულ ხალხს ხომ გულზე მალამოდ ედებოდა...

ვისაც უნდა გაიგოს გ. ქუჩიშვილის სისადავე, აზრის სიღრმე და მიზანდასახულობა, უნდა გადაიკითხოს იგი, აქ მე სათქმელი არა მაქვს რა...

იმპერიალისტური ომი გაჩაღდა. ამ ომის შედეგებისაგან ყოველი შეგნებული ქართველი თავისი ქვეყნისათვის რაღაც სასიკეთოს ელოდა, — აკაკი პოეტი „ომს“ სწერდა, რაშიც აყალიბებდა სამშობლოს განთავისუფლების საკითხს (იმ დროს ასე გადმომცეს მე), ვაჟამ დედისადმი მოწერილ ლექსში ფშაველს ათქმევინა, რომ ჩვენს თავისუფლებას .სისხლითა ვყიდულობთო და სხვა.

ყოველი ქეშმარიტი მამულიშვილი და, იმავე დროს, სოციალისტი გაფაციცებით, ყოველდღე ელოდა ახალს. მხოლოდ ჩვენებური ერთჯერა სოციალ-დემოკრატები (მენშევიკები) ჭიუტობდნენ, ეროვნულ თავისუფლებაზე კრინტს არ სძრავდნენ. ამ ნიადაგზე უსიამოვნებაც მომხდა, რადგან თავიდანვე თუმცა „მესამედასელებს“, მარქსისტებს მივსდევდი, ეროვნულ საკითხებში ჩემი კრედო გამოვთქვი, ქართველ ავტონომისტთა ჯგუფის აზრს ვიზიარებდი. ერთხანს ჟურნალში „თეატრი და ცხოვრება“ ვბეჭდავდი ამ საკითხებზე როგორც ჩემს, ასევე სხვათა წერილებს. 1917 წელს გამოვეცი სამდღიური გაზეთი „ხალხის ერთობა“, ხოლო რადგან რსდმპ-ს კომიტეტმა სიტყვა „ერთობა“ ამიკრძალა, „ჩვენი გაზეთია „ერთობაო“ (თუმცა 1906 წელს თვით მე ვითხოვე „ერთობის“ სახელით გაზეთის გამოცემა), ამ გაზეთს დავარქვი „ხალხის თავისუფლება“. გაზეთის მოწინავე-მეთაურები მე მეკუთვნის, თუმცა ზოგიერთებმა პირადი მტრობით ყოველივე ეს სხვას მიაწერეს.

გ. ქუჩიშვილი თუმცა ფორმალურად რსდმპ-ს ეკუთვნოდა, ყოველთვის დიდი თანაგრძნობით მეპყრობოდა. ხშირად უთქვამს, — შენ სწორედ იმას სწერ და ამბობ, რაც საქართველოს ყველა მშრომელს გულში უძევსო, მაგრამ „ახალი ბატონების“ შიშით ხმა ვერ ამოუღიათ.

* ერთობა იგულისხმება რსდმპ-ს მენშევიკური ფრთა.

მეორე დიდი რევოლუციის მოხდენამდე გ. ქუჩიშვილმა ჩემს ჟურნალში „თეატრი და ცხოვრება“ დაბეჭდა ის ლექსები, რაც გულისგულიდან ამოსკდებოდა ხოლმე და მენშევიკურ პარტიულ ორგანოებში არ უბეჭდავდნენ.

აი, ზოგიერთი მისი იმდროინდელი ლექსი:

მაგალითად, „კისკისი“, რომელშიც ამბობს:

„ღმერთო, რა შვენიერია ოცნება საქართველოზე“

(„თეატრი და ცხოვრება“, 1915 წ., № 1, გვ. 7).

„ვინა ხარ, ვინა, ცის ანგელოსი, თუ ჭოჯოხეთის ზრახვა და ვნება?

„მე ვარ ასული საქართველოსი, მე ვარ მგოსანა შენი ოცნება“

(„თეატრი და ცხოვრება“, 1915, № 4, გვ. 1).

1917 წლის დასაწყისში, როცა იმპერიალისტური ომი დასასრულს უახლოვდებოდა, თვითმპყრობელობა აღსასრულს ელოდა, გ. ქუჩიშვილმა ჩემს ჟურნალში დაბეჭდა:

„ერო ჩემო, გვეზულო, გენაცაღე გულითა,

ხუნდებით დაცემულო, აღზდექ მტაცეც სულითა“.

(„თეატრი და ცხოვრება“, 1917, № 1, გვ. 2).

ამ ლექსის ბოლო ორი პწყარი ცენზურამ ამოიღო.

1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ჩემს ჟურნალში დაბეჭდა ლექსი „აღდგომა“, რომელშიც წერდა:

„ვარი ჩემი აღზდა მკვდრეთით,

გზა მივით!

ჩამოდექით!“

(„თეატრი და ცხოვრება“, 1917, № 14, გვ. 1)

მომდევნო ნომერში დაბეჭდა საპროგრამო ლექსი „ხალხის ბე-
ლადებს“, შემდეგ „მზის მოლოდინში“.

I

„გათავდა ბრძოლა. დამარცხდა მტერი“

განთავისუფლა რუსეთის ერი. .

საქართველოსაც ეცვალა ფერი,
ახლოა, ახლო მზე მშვენიერი!

(„თეატრი და ცხოვრება“, 1917, № 15, გვ. 1).

იგი იყო ნამდვილი პოლიტიკური ტრიბუნი, რევოლუციამდე და რევოლუციის შემდეგაც ყოველ მოვლენას გამოეხმაურებოდა ხოლმე მოკლედ, მაგრამ მკვეთრად და მკაფიოდ, რის დასტურიცაა „თეატრი და ცხოვრებაში“ თუნდაც 1917 წელს გამოქვეყნებული მისი ლექსები: „ხალხის ბელადებს“ (№ 15), „?“, (№ 17), „წალკოტი კეკელუც ივერიის“ (№ 18), „ყივილი“ (№ 19), „ისე არ მოგვედე“ (№ 20), „ღაირაზმენით“! (№ 39). აქვე დაიბეჭდა მისი ბრწყინვალე ლექსი „ჩემო მხარე“:

I

„ვინც ეწვევა საოცნებო საქართველოს სერებს,
სიმღერაც რომ არ იცოდეს, მაინც დაიმღერებს

II

ვინც მისწუდება ჩემი ქვეყნის მწვერვალებს და ღრუბლებს,
ისიც მგოსნად გარდიქცევა, დმერთთან ისაუბრებს!

III

საარაყო სიღამაზე, ხალხიც სასახელო,
მტერსაც კი მოინადირებს ტურფა საქართველო!“

(„თეატრი და ცხოვრება“, 1917, № 21, გვ. 1).

მის ლექსებს თითქმის ყოველთვის ჟურნალის პირველ გვერდზე ვათავსებდი როგორც ბუკ-ნაღარას, როგორც მოწოდებას, როგორც ლოზუნგს, — დიდი, ღრმა აზრის სხარტულად, მკაფიოდ და ნათელ გამოხატულებას.

საქართველოს სდმპ-ს წარწერით სამდღიური გაზეთის „ხალხის ერთობა“ (იგივე „ხალხის თავისუფლება“) გამოცემა რომ დავიწყე მუშა-მშრომელ ხალხში, პროლეტარიატში ეროვნული აზრების გასავრცელებლად, რათა სამშობლოს დამოუკიდებლობის აღ-

დგენისათვის ხელი შემეწყო, მასში „თეატრი და ცხოვრებიდან“ გ. ქუჩიშვილის ლექსიც გადავბეჭდე.

რამდენიმე ხნის შემდეგ გიორგიმ თითქმის საყვედურით მითხრა:

— გაზეთში ნეტა არ გადავბეჭდლა ჩემი ლექსი.

— რა მოხდა?

— მისაყვედურეს... პარტიის კომიტეტშიაც ძლიერი საყვედური მითხრეს.

ეს ის ხანა იყო, როცა ქართველი საზოგადოების ნაწილს, რომელსაც რსდმპ-ს ხელმძღვანელობდა, ერიდებოდა „სამშობლოსა“ და „საქართველოს“ ხსენება.

ერთხანს გიორგი ჩამომშორდა, მაგრამ ეროვნული ლექსების წერაზე კი ხელი არ აუღია, როგორც კარგახნის შემდეგ შევიტყე, თურმე ეროვნულ-დემოკრატიების გაზეთ „საქართველოშიც“ წერდა გოგია უიშვილისა და გ. ქართველიშვილის ფსევდონიმებით.

ერთხელ რედაქციაში შემოვიდა, მომიტანა ლექსი „ყივილი“. მთამა, შევეკითხე:

— „ხაზეინები“, ბატონები... რას გეტყვიან?

ნაყიშ-ნაყიშ შემეკითხა:

— წავიდნენ, მაგათი დედაც... ილიასი არ გახსოვს? —

„რად მინდა ხმალი, თუნდ იყოს მკრელი, თუ, სიმართლისთვის დამიჩლუნგდება!“

ბარემ/ გული ამომაძრონ... — შენ დაბეჭდე, თუ მოგეწონება...

— როგორ თუ მომეწონება?!

იმავე წუთს სტამბაში ასოთამწყობს გადავეცი, პირველ გვერდზე გაუშვი-მეთქი...

ამის შემდეგ ჩვენი მეგობრობა და ამხანაგობა აღარ შეწყვეტილა.

სამამულო ომის დროს, როცა ღვინის ფასმა ააწია, სახელგამის წინ შემხვდა, ურთიერთმოკითხვის შემდეგ, ვკითხე:

— ახლა რას აპირებ, გიორგი?

— რისას?

— ღვინის ფასმა 100 %-ით აიწია.

— მეც ასი პროცენტით მივუმატე, მითხრა სიცილით.

ღვინის სმას მოუმატა თუ არა, ეს არ ვიცი, თუმცა მეგობრები, ნადიმი ძლიერ უყვარდა, მაგრამ შემოქმედებითი მუშაობა 100 %-ით გადაამეტა, თითქოს გრძნობდა სიკვდილის მოახლოებას და სათქმელი დროზე ვსთქვაო...

ერთ ლექსში თითქო თავისი მეორე დღე დაწერა. ყველა თავისი მეგობარი და მწერალი თავთავისებური თვისებით.

ჩემ შესახებ დაახლოებით წერდა:

„ვიცი, მომიტანს იმედაშვილი ვარდს და ყვავილებს“...

გამეცინა, ვუსაყვედურე:

— განა ასეთი ხუმრობა შეიძლება... შენს კუბოსთან რა ხელი მაქვს, — შენზე აღრე ჯერ მე ვარ-მეთქი წასასვლელი.

— არა, შენ არ მოკვდები... შენ დიდხანს იცოცხლებ, მე კი დიდხანს ვერ გავუძლებო... — მითხრა.

მართალია, ამის შემდეგ კიდევ თითქმის ოცი წელიწადი იცოცხლა, მაგრამ, საუბედუროდ, გამასწრო...

დ. მარისტავის დაბადებიდან 100 წლის შესრულების გამო

ცოტა შორიდან დავიწყებ.

ეს მოხდა თვითმპყრობელობის აგენტებისაგან სტავროპოლში დიმიტრი ყიფიანის ვერაგულად მოკვლისა და ქართველი ერის მიერ მთაწმინდაზე მისი დიდებულად დაკრძალვის ახლო ხანებში.

ეს ის ხანა იყო, როდესაც ალექსანდრე მეორის აფეთქების (1881 წ. 1 მარტი) გამო, მთელ რუსეთში სასტიკი რეაქცია მეფობდა. ჩვენში ამას დაემატა იოსებ ლალიაშვილისაგან თბილისის სემინარიის რექტორის მკვლელობით გამოწვეული ქართველთა დევნულება, ავსულ სამეულის (მთავარმართებელ დონდუკოვ-კორსაკოვის, პავლე ეგზარქოსისა და სასწავლო ოლქის მზრუნველის იანოვსკის) შავბნელი პარპაში; ეს მიეწერება მეცხრამეტე საუკუნის ბოლო ოცეულს.

ჩვენი მაღალი წოდების უდიდესი ნაწილი გადაგვარების გზაზედ იყო შემდგარი, მშობლიური არაფერი სწამდა, ეროვნულს არას იკარებდა. ჩვენი სამღვდელოების დიდი უმეტესობა, ნებით თუ უნებლიეთ ცარიზმის მესაიდუმლე, ყურმოჭრილი ენატანია, იმპერატორის ბოქაულ-ჩაფრის მათრახის მორჩილი და ფეხთამლოკი შექმნილიყო. მუშათა კლასი ჯერ არ იყო ჩამოყალიბებული, ხელოსან-დურგალთა, ზეინკალთა და სხვა ამგვართა გამოფხიზლებას ვაინაჩრობით ცდილობდნენ; წვრილი ვაჭრები მხოლოდ თავის კუქს ჩასტირობდნენ, მსხვილი უცხო ვაჭარ-სოფდაგრები საქართველოს მიწა-წყალს ყლაპავდნენ ნაწილ-ნაწილ, რაც საქართველოს, მამაპაპათა სისხლით მორწყულ და ძვლებით მოკირწყლულ ადგილსამყოფელს, ქართველებისაგან უომრად გაწმენდით ემუქრებოდა:

საერთო, საქვეყნო ცნება გამჭრალყო, სამშობლო არსად სჩანდა, თითოეულ მოქალაქე-გლეხთაგანს მხოლოდ საკუთარი კარ-მიდამო მიაჩნდა სამშობლოდ: სამშობლოს მოციქულ-წინასწარმეტყველთა ილიას, აკაკის, იაკობის და მათ მიმდევართა ღალადისი განისმონდა ხმაღ მღალადებლისად უდაბნოსა შინა, ეგნატე წინოშვილი თავისი დასით ბინდბუნდში ისახებოდა, ჭაბუკი სოსო ჯულაშვილი საფრენად ფრთებს ივარჯიშებდა: ქართველთა ყოფნა-არყოფნის საკითხი სასწოროზე იყო შედებული, ჩვენი ისტორიული წერილობითი ძეგლები „იარაშუკაზე“ ფუთობით იყიდებოდა სახვევ ქალაღდაღ, ეროვნობა იგინებოდა, ქართული ენა ძაღლის ენად იწოდებოდა, სემინარიაში ქართული გაზეთის კითხვა სასტიკად იღვევებოდა...

ასე იბღანდება მეცხრამეტე საუკუნის ბოლო ათეული...

ღაახლოებით ამაზე ცოტა წინა ხანებში, ერთ ღღეს, ბაზახანაში, იღლიაში ამოჩრილი ნაბეჭდი ფურცლებით, ჩქარი ნაბიჯით მომავალი, ვიღაც შეენიშნე, აქეთ-იქით მალაზიებს თითო ფურცელს აწოდებდა, თან შიგაღაშიგ ჩასძახოღა: „სამშობლო“...

— როღის, როღის? — ეკითხებოღნენ.

— წაიკითხე და გაიგებ... ზეგ!

— ვაა, „სამშობლო“! მაშ „თრიატრი“ იწყება რაღა!

ქარგალ-ნოქრები გაფაციცებით სტაცებღნენ ერთი მეორეს ამ ღაბეჭდიღ ფურცლებს, თან ჩაკითხვისას შიგაღაშიგ წამოიძახებღნენ კ. ყიფიანი, პ. ავღლიშვილისა...

ეს იყო აფიშა.

მეორე თუ მესამე ღღეს ჩემი მეგობარი ივანიძე და მე საღაროს მივღღექით.

— ღაღოცვიღო, ასე რაღ გეჩქარებათ! — ცოტა არ იყოს ღაცივნით მოგვიგო, ჩერქეზულად ჩაცმულმა მოღარემ, — საღღა ბიღეთები, პირველ ღღესვე გაიყიღა.

ღაღღონღით.

— წარმოღგენის საღამოს მოღით და იშოვით, ჯერ არ გაპყიღიან, — გვანუგეშა ვიღაცამ (თურმე გაღამყიღვეღებს შეეძინათ მთელი ბიღეთები), ბიღეთებს ვერც წარმოღგენის საღამოს მივუსწარიღთ. გაღამყიღვეღთაგანაც სწრაფად ღაეტაცინათ და ჩვენსავით მრავალი უნუგეშოღ ეძებღა „შესასვღელს“ მაინც.

— აქ მომყე, — მითხრა ივანიძემ, მანეთიანი მოიმარჯვა და ქანღარის შესავღს მივღღექით. ჩვენს წინ ერთმანეთზე მიწოღიღ-

მიტმასნილი აუარებელი ხალხი იდგა, უმთავრესად მდაბიო და მოწაფეობა. ვილაცამ შესძახა:

— აბაზიანი ბილეთი მანეთად მიყიდნია, შენ რა „პრავა“ გაქვს, რომ არ მიშვებ?

— შენც ამბობ, რალა! შენ მანეთად გიყიდნია; მე — ორად! — წამოიძახა ვილაცამ.

კარებში იმდენი ხალხი იყო, რომ თითს ვერ შეჰყოფდით! ბილეთებთანებს უბილეთოც ბევრი შეჰყოლოდა.

უკან მოვბრუნდით, ივანიძე სადღაც გაქრა. მცირე ხნის შემდეგ დაბრუნდა, „წამოდი“, — მითხრა და სწრაფის ნაბიჯით მეორე კარს მივადექით, ხალხი მისწი-მოსწია, — აქ უფრო პრინტელიგენტონი იდგნენ, — და მეკარეს რალაც ბარათი გაუწოდა. მეკარემ დიდის სიფრთხილით კარი გაგვიღო, შევედით, მაგრამ წინ ვერ წავიწიეთ. დარბაზში ბნელოდა, ფეხის თითებზე ავიწიეთ და ოდნავ განათებულ ადგილს მივაჩერდით. ეს იყო სცენა.

მოქმედება მოქმედებას მისდევს ბუნებრივი განვითარებით, ერთი მეორეზე მიჯაჭვული, ერთი მეორისაგან გამომავალი, შესანიშნავი, სუფთა დახვეწილი ქართულით ამეტყველებული; თვალწინ იშლება ქართველთა ტანჯვა-წამება, მამულიშვილთა გმირობა, ერის განთავისუფლებისათვის შეთქმულება და ბრძოლის თანდათან განვითარება... სცენიდან მოისმის: „სამშობლოვ, ვერას დამაყვედრი, ჩემ საქმეზე უწინ შენი საქმე გავაკეთე“... „ლევან, ადექ და ეს ხმალი ჩამომართვი, მე რა ნება მაქვს სამშობლოს გმირი წავართვა. ცოლი თუ წამართვი, სამშობლო დამიბრუნე“... „სამშობლო არ დაგავიწყდეს“... „ჩვენს შორის მოღალატე აღმოჩნდა, მოძებნე და ვინც უნდა იყოს, გულში ხანჯალი ჩაეცი“... „გეფიცები, სწორედ აგრე მოვიტყევი“... „ვინც უნდა იყოს“... „იუდა, მოღალატე, რა მოგცეს ჩვენს გაცემაში“ და სხვა მრავალი, რა კეთილშობილ აღტყინებას იწვევს, როცა კვანძი იხსნება და გამცემ-მოღალატე ლევან ხიშთიაშვილი კი არ არის, არამედ მისი საყვარელი ქეთევანი, ცოლი თვით სიმონ ლიონიძისა, რომლის გამცემლობას ლევანი ქეთევანისაგანვე შეიტყობს და, თანახმად აღთქმისა, იმავე წუთს გულს ხანჯლით გაუგმირავს, თვითონ კი ცეცხლში გადაეშვება...

დღეს არ ვიცი ეს სცენა რა შთაბეჭდილებას სტოვებს, მაგრამ ძველ დროს კი შთაბეჭდილება მისი უზომო იყო.

ყველა ამას გენერალ-ოფიცრებით, კნენებით, ვაჟრებით, ახალ-წარმოშობილი მოქალაქეებით, ყარაჩოხელ-კინტოებით, მეთევზე-ყასბებით, ხელოსან-მუშებით, მასწავლებელ-მოწაფეებითა და მოსამსახურეებით ყელთამდე გაქედილი დარბაზი დიდი სასოებით, სულგანაბული უსმენდა.

ახლაც თვალწინ მიდგას ბრწყინვალე მამულიშვილი სიმონ ლიონიძე აფრიალებული დროშით, ყურში მიწივის მის მიერ ზენაარი-სადმი ფიცი — „ღმერთო მაღალო, ეს ქვეყანა შენი ხვედრია!“ გოგია დიაკვნისადმი მიმართული სიტყვები — „განა საქართველოს შვილები შენი შვილები არ არიან!“ დაუფიწყარი სცენა იყო შეთქმულთა გაცემის შემდეგ მეტეხის ციხეში შემოსული შაჰის მოთხოვნის წინააღმდეგ. გოგია დიაკვნის მიერ სამგლოვიარო ზარის დარეკვა შეთქმულთა გადასარჩენად და აქვე შაჰის ბრძანებით მისი განგმირვა... ერთის წუთის გმირობისათვის — სამშობლოს გადარჩენისათვის — გოგიას საშვილიშვილო გმირად გარდაქცევა; წამების თთახისაქენ მიმავალი სიმონ ლიონიძის უკანასკნელი წაჩურჩულე-ბა: „ლეჲან, აღთქმა... აღთქმა არ დაგავიწყდეს, მოღალატეს — გულში ხანჯალი!“ (ყველა ზემოთ ციტირებული სიტყვები ზეპირად მომყავს, როგორც დამამახსოვრად).

სიმონ ლიონიძის ჩურჩულით წარმოთქმული სიტყვები დარბაზში მსხდომთ ქრუანტელს გვრიდა, მძლავრ შთამაგონებლად ეფინებოდა და სამშობლო ქვეყნის სიყვარულს განუქრობელ, წმინდა სანთლად უნთებდა გულში, ხოლო ლახვრად ესობოდა ყველა იმას, ვინც მოღალატეობისა და გადაგვარების გზაზედ შემდგარიყო.

„სამშობლომ“ დამანახა, გამაცნო და შემაყვარა სამშობლო ქვეყანა მართო მე კი არა, ათასსა და ათიათასობით სხვათაც, ყველას, ვისაც კი ერთხელ მაინც უნახავს ეს პიესა. მან დაგვანახა წამებული, შემოსეულ მტერთაგან ფეხქვეშ გაქედილი ჩვენი სამშობლო და მის სასამსახუროდ აღგვაგზნო; მხოლოდ ეს პიესა აგსებდა თეატრს ყელთამდე.

ვისაც უნდოდა სიტყობება ეგრძნო, თავისი ქვეყნის წარსული თვალდათვალ განეცადა და ყურით მოესმინა, მითი თანადროულობა აეწონ-დაეწონა, — „სამშობლოს“ წარმოდგენაზე მიდიოდა. და როდესაც იტყვიან-ხოლმე და სამართლიანადაც, რომ რევოლუციამდეელი საქართველოს სკოლა, აკადემია, წმინდა ტაძარი ქართული

თეატრი იყო, უმეტეს შემთხვევაში, მისი რეპერტუარის მარგალიტი, — „სამშობლო“ აქვე მხედველობაში.

ვინ იყო მისი ავტორი?

პირველი თუ მეორე მოქმედების შემდეგ, როდესაც ტაშის გრიალისა თუ მსახიობთა თავდასაკვრელად გამოსვლის შემდეგ ხალხი წამოიშალა გასასეირნებლად, ივანიძემ მითხრა: „ჩვენი ადგილი მოვებნოთო“ და წინ წავიწიეთ.

სცენასთან ახლო, პარტერის წინა რიგში, კედელთან კუთხეში თუ შემოტიხრულში ოთხი განსაკუთრებული იერის კაცი შევნიშნე, რომელთაც გამვლელთაგან უმეტესობა თავაზიანად სალამს აძლევდა. მათგან ერთი იყო მაღალ-მაღალი, წელში საუცხოოდ აშოლტილი, ხუჭუქათმიანი, მეორე — მასზე დაბალი, თითქო თაფლათმიანი, საამო, სანდომიანი გამოხედვის, სათვალეზიანი, მესამე — ამ მეორეზე უფრო მკვრივი, რომ იტყვიან „ბურთივით მრგვალი“, შავწვერულვაშა, შიგადაშიგ ძაფება გადაყოფილი — გადავარცხნილი თმით, მეოთხე — მათზე დაბალი, ულვაშგაქრეპილი თუ გადაპარსული, ნამღვილი „ფრანგების პატრი“. ერთმანეთში მუსაიფობდნენ.

მაღალ-მაღალი დროთიდრო დარბაზს, ხან ქანდარას გადაავლებდა ხოლმე თვალს, თითქო მთავარსარდალია და ლაშქარს ათვალიერებსო, სათვალეზიანის ყურადღება უპირატესად სცენისაკენ იყო მიპყრობილი, „ბურთივით მრგვალი“ კი უფრო დინჯად გამოიყურებოდა.

დარბაზში მყოფთაგან თითქმის ყველა ცდილობდა ამ ჯგუფის ახლო გაეცლო, მოწიწებით სალამი მიეცა და მათგანაც სალამს ღირსებოდა.

ივანიძემ კიდევ უფრო წინ წაიწია, მეც კედელ-კედელ ავედევნე, შორიახლო გავჩერდი. ივანიძემ იდროვა და სალამი მისცა. მაღალ-მაღალმა ღიმილით ხელი ჩამოართვა. ივანიძე დანარჩენთ თავდაკვრით მიესალმა, პასუხად ოღნავ თავი დაუქრეს.

— ლექსებს კიდევ წერ, თუ არა? — ჰკითხა მაღალ-მაღალმა.

— როცა გუნებაზე მოვალ...

— ჰო ეგ კარგია... ლექსი გუნებით უნდა დაიწეროს, — უთხრა და გადმომიღიმა, ალბათ იმიტომ, რომ თვალხარბად შევცქეროდი, — ეს ვინ არის?

— ჩემი ამხანაგი, ერთი გლეხი ბიჭთაგანი... — და გვარიც უთხრა.

— გლეხი ბიჭთაგანი, მაშ საიმედო იქნება, — მიუგო ღიმილით მაღალ-მაღალმა, ხელი გამომიწოდა, თან ღიმილით დაატანა — გამარჯობა, გლეხის ბიჭო!

— წიგნი, ქართული წიგნი გიყვარს? — ოდნავ ტკეპნით მომმართა, მასწავლებლური კილოთი, ჩემგან „ფრანგის პატრად“ მიჩნეულმა.

— არათუ უყვარს, „ივერიები“ მთლად გადიკითხა და ხალხშიაც ავრცელებს, ბატონო პეტრე! — მიუგო ივანიძემ.

„ბურთივით მრგვალმა“ ოდნავ გადმოძკრა თვალი, თითქო რაღაც ეამა.

— მაღლი ღმერთს, ყველაფერი ისე იქნება, როგორც ჩვენს მამა-პაპას უანდერძნია, სულსა სწამს და გულსა სჯერა... აი, ჩემო პეტრე, ჩვენი ერი როგორ იღვიძებს!... თუნდა ამ დარბაზს შეხედე.. — უთხრა „ფრანგების პატრს“ მაღალ-მაღალმა.

— დღეს თუ თეატრი გაივსო, ამ ჩვენი დათიკოს „სამშობლოს“ მაღლობელი უნდა ვიყოთ.. აბა, სხვა, რომელიც გინდა, ქართულ წარმოდგენაზე ქართველ კაცს ყალმუხის ქუდი შემოუგდე, თუ გასატანად შემოვიდეს... ისიც უნდა ითქვას, ამ წარმოდგენაზე ჩვენი თავადაზნაურობა იმიტომ დადის, რომ მამულიშვილობის სახელი დაიმსახუროს, მდაბიო ხალხი თუ დადის... — მცირედ შეჩერდა, მერე დაუმატა, — დადის იმიტომ, რომ გულზე ხვდება.

— გულზე ხვდება განა, ბატონო პეტრე, — ხალისიანად გამოეხმაურა სათვალისანი, — აი, სწორედ ეგ გულზე მოხვედრა არის თავლები იმისა, რომ ჩვენი ერი არ მომკვდარა, თანდათან გაიღვიძებს და საკუთარ ფეხზე დადგება... ამ ბედნიერ დღეს იქნება ჩვენ ველარ მოვესწროთ, მაგრამ ეს დღე მაინც გათენდება! — წარმოსთქვა სათვალისანმა დაჭერებით.

— ღმერთმა გისმინოს, ჩემო დათიკო, ღმერთმა! — მიუგო პეტრემ, — დღეს კი ძლიერ უნუგეშობაა, — სამარისაკენ მიეგქანებით...

— დათიკო მართალია. ამის თავდება მისი „სამშობლოს“ გაგლეწა, „აწმყო თუ არა გვწყალობს, მომავალი ჩვენია!“ — ძლივს სიჩუმე დაარღვია „ბურთივით მრგვალმა“.

— სრული ჭეშმარიტებაა, ჩვენ მხოლოდ გვძინავს, მკედლები ნურვის ვეგონებით — დაუმატა მაღალ-მაღალმა.

— ღმერთმა გისმინოთ, ღმერთმა. ნეტავი არ იქნება აგრე იყოს,

თუ თქვენი რწმენა პოეტური ოცნება არ არის, — მიუგო პეტრემ.

ზარი აწკარუნდა. აქა-იქ ჩგუფ-ჩგუფად შეკუმშული ხალხი თავის სასხდომებს მიეტანა.

მიხვდებით, რომ ეს ოთხეული იყო: ილია ქავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, დავით ერისთავი და პეტრე უმიკაშვილი.

„სამშობლოს“ დასასრულმა თვითარსებობისათვის ბრძოლის უნარი და მომავლის ღრმა რწმენა ჩამინერგა. მთელი თვეები გაბრუებული ვიყავი, უმეტესად ამ ბუმბერაზ, ადამიანთა წინასწარმეტყველური სიტყვებით.

დამას შემდეგ, ჩემი ქვეყნისა და საზოგადოების სასარგებლოდ თუ გამიკეთებია რამ, მიაზრნია ანუ მიწერნია, უმთავრესად ერისთავის „სამშობლოს“ და ზემოხსენებულ პირთა შთამაგონებელი გავლენით.

„სამშობლოზე“ ლაპარაკის დროს ერთხელ ვილაცამ გვითნრა:

→ რა ძალიან გიკვირთ „სამშობლო“, ეგ ხომ ქართული არ არის.

— მაშ სადაური?!

— „ფრანციუელიდან“ გადმოკეთებული.

— რას გადასც-გადმოსცემ, რის „ფრანციული“, რა „ფრანციული“?!

— დაბეჭდილი წაიკითხე, თუ არა გჯერა. ნახე, რა აწერია.

— მერე, რომ აწერია, ეგ ცენზურის თვალის ასახვევად. თორემ შიგ ყველაფერი ქართულია...

— გეუბნებით, გადმოკეთებულია, მაგრამ ისეთი გადმოკეთებული, რომ ქართულისაგან ვერ გააჩვენებ.

და მართლაც: პიესების გადმოკეთებულთა შორის დავით ერისთავი კლასიკოსია, სასცენო ტექნიკის, ცოცხალი სასცენო საუბრის დიდი მცოდნე, ყოველგვარ წვრილმანის უუგემოვნესი ოსტატი, დიდი ხელოვანი... ცნობილია, რომ იგი მოითხოვდა „ყველაზე პირველად ქართველმა აქტიორმა ქართული ენა უნდა იცოდეს“. ცნობილია ისიც, ერთხელ ერთ მსახიობ ქალს როგორ უსაყვედურა:

— რა დაგემართა, ქალო! სადარბაზოდ მოდიხართ ერთის წუთით და შლიაპას იხდით? მეტადრე მაშინ, როდესაც მასპინძელს თქვენთვის არ უთხოვნია, ხოლო მეორე მსახიობ ქალს კულისებში უცებ კაბის ბოლო აუწია, ხოლო ამითი შემკრთალმა მსახიობმა რომ ჰკითხა: „რას შერებით, თავადო“, დავით ერისთავმა მიუგო:

— არაფერია, საჭიროა ვიცოდე, რამდენადაც გარეგანი ტანსაც-

მელი გაქვთ სუფთა, ასევეა ქვედაც თუ არა? სცენაზე გკლავენ და არაფერი სასიამოვნო იქნება, რომ ჭუჭყიანი წინდა ან „იუბკა“ დაგინახონ... მსახიობმა ცხოვრების ყველა წვრილმანი უნდა იცოდეს, ყველაფერი უნდა ესმოდეს.

და როდესაც 1910 წლის 17 ღვინობისთვის ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრებაში“ (გამოვიდა ალმანახი სათაურით „ხელოვნება“) ჩემს ჩვეულებრივ მეთაურებში („ხელოვნება, მხოლოდ წმინდა ხელოვნება“ და „ახალი აზრი“-ს ძველს მოაზრეს“) ხელოვნების საკითხები დავაყენე: „ჩვენ ზარტო იმას კი არა ვძიობთ, ნაწარმოებში რაა გამოხატული, ჩვენ მაგის გარდა ვძიობთ — როგორაა გამოხატული“-მეთქი, მხედველობაში ნეტარხსენებული დავით ერისთავის სახელოვნო შეხედულება და გემოვნება მქონდა.

დავით ერისთავი მახსოვს (სხვებისაგანაც ასე გამიგონია), როგორც ნათელი, სპეტაკი პიროვნება, დაუცხრომელი ჟურნალისტი, სიტყვის, რწმენისა და მტკიცე ნებისყოფის კაცი, რაც გულით არა სწამდა, არც დასწერდა, თუ რომელიმე ბეჭდვით ორგანოს რწმენით არ ეგუებოდა, ახლოც არ გაუვლიდა... იყო ბეჭითი, მუყაითი, ყოველი დავალების თავის დროზე შემსრულებელი, საუცხოო დეკლამატორი...

დავით ერისთავის შესახებ უფრო ვრცლად ამ 37 წლის წინათ ვწერდი. მოგეხსენებათ, მამა-შვილმა ერთისთავეებმა, გიორგიმ და დავითმა, ჩვენს თეატრს რა ამაგიც დასდეს. ამიტომაც იყო, რომ როცა 1910 წლის ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრების“ გამოცემა დავიწყე, პირველი ნომრის პირველ გვერდზე გიორგის სურათი მოვათავსე, ხოლო უკანასკნელ ნომერში შვილის დავითის სურათი და მოღვაწეობის მიწერილობა სათაურით „ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრებიდან“ (ზემოთაც აღვნიშნე, „თეატრი და ცხოვრების“ პირველი ხანის ეს უკანასკნელი ნომერი 1910 წლის ოქტომბრის ცხრაში, — ღამით, დასაბეჭდად ჩაშვებული, იმავე ღამეს ჩემი მოულოდნელად შეპყრობის გამო, 17 ღვინობისთვის გამოვიდა სათაურით — ალმანახი „ხელოვნება“ № 1 — ი. გრიშაშვილისა და თ. გუნიას მეცადინეობით, ჩემი ასოთამწყობ გ. მურალაშვილის გამომცემლობით).

ჩვენი სცენისა და დრამატურგიის აღორძინებისა და საზოგა-

დოებრივ-ეროვნულ გათვითცნობიერების წინაშე დავით ერისთავს
დიდი ამაგი მიუძღვის. ტყუილად კი არ ამბობს სულმნათი აკაკი:

ძღვნად და საკურთხად, სამარადისოთ,
საიმკვეყნიო და სამსოფლო,
ღირსმა ერისძემ, თვით ერისთავმა
სამშობლოსათვის დასდგა სამშობლო

მ ა ს ო ა ბ ა შ ი ძ ე

ქართული თეატრის მოღვაწეთაგან ბევრი ნაცნობ-მეგობარი მყავდა გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან და მე არ მახსოვს ისეთი ერთგული ქურუმი სცენისა, როგორიც ვასო იყო.

ჩვენს სცენას ამშვენებდნენ ისეთი მოღვაწენი, როგორიც იყვნენ ლადო მესხიშვილი, კოტე ყიფიანი, კოტე მესხი, ბაბო ავალიშვილი, მაკო საფაროვა-აბაშიძისა, ნატო გაბუნია, ეფემია მესხი, ნუცა ჩხეიძე, ელისაბედ ჩერქეზიშვილი, ვიქტორ გამყრელიძე, მშობლიური თეატრის მრავალმხრივი მოღვაწე ვალერიან გუნია, შალვა დადიანი, მაგრამ ყველა ამათგან ვასოს უპირატესი ადგილი ეკირა მშობლიური თეატრის მოღვაწეთა პანთეონში. სხვებს, ვასოს გარდა, სცენის გარეშე სხვა სამუშაოც ჰქონდათ, მამული თუ სამსახური, ვასო კი ერთადერთი იყო სცენაზე მიჯაჭვული. იგი პირველი ქართველი პროფესიონალი მსახიობი გახლდათ.

ვასო აბაშიძის ნათელი ხსოვნისა და საზოგადოების წინაშე დიდს ბოდიშს ვიხდი ამ სიტყვისათვის, მაგრამ უნდა აღვნიშნო, ხშირად გამიგონია: „ვასო აბაშიძე ქართულ თეატრს ისე დარაჯობს, როგორც ცხვარს მეცხვარის ერთგული ძაღლიო“. რა თქმა უნდა, ამას იტყოდნენ ხოლმე ვასოსადმი ღრმა სიყვარულისა და დიდი პატივისცემის გრძნობით. ამით გამოხატავდნენ ვასოს ერთგულებას მშობლიური თეატრისადმი.

ვინც კი სცენაზე გამოხვლას იწყებდა, ჩვენი სცენის ქურუმთაგან, უპირველეს ყოვლისა, ვასო აბაშიძეს მიბაძავდა ხოლმე მიხერამოხვრით, ლაპარაკის კილოთი, ამა თუ იმ ტიპის განსახიერებით.

მუშათა (სახალხო) თეატრში მოღვაწეობის დროს დავრწმუნდი, რომ სცენისმოყვარეთათვის საჭირო იყო პიესების კრებული და

ისეთი მასალა, რაც დეკლამაციისათვის გამოდგებოდა, აგრეთვე, ჩვენს სცენასა და მის დამსახურებულ მოღვაწეთ თეატრის მოყვარულთ გააცნობდა. ასეთი შინაარსის კრებული შევადგინე — „ცხოვრების სარკე“, რომლის პირველი წიგნი გამოვეცი კიდეც 1899 წელს. ამ წიგნში მოვათავსე ვასო აბაშიძის კომედია „უნდა გავიყარნეთ“ — სამ მოქმედებად და მისგანვე შედგენილი, წარმოსადგენად ნებადართული პიესების სია (დასახელებულია 238 პიესა). ერთი წლის შემდეგ ამავე სახელწოდების მეორე წიგნი გამოვეცი. ამ წიგნის შედგენისას განვიზრახე მასში მომეთავსებინა წერილი სასცენო ხელოვნების შესახებ. მიემართე ჩვენი ხტენის დამსახურებულ მოღვაწეებს: ლალო მესხიშვილს, კოტე მესხს, კოტე ყიფიანს, მაგრამ ვერც ერთმა ვერ იყისრა წერილის დაწერა. ბოლოს ისევ ვასო აბაშიძეს მივაღდექი, რომლისგანაც ერთხელ უკვე დავალებული ვიყავი. ვასო აბაშიძემ გულდასმით მომისმინა და მითხრა:

— ქაჯან, ძალიან კარგი აზრი მოგსვლია, მაგრამ მოკლედ მითხარი, რაც გინდა, თორემ ჩვენი სცენისმოყვარენი და აქტიორები რაც არიან, მეც ვიცი.

— მოკლედ ეს არის: მე მინდა მკაფიო, გასაგებად დაწერილი ცნობანი სასცენო ხელოვნების შესახებ, ის, თუ ახალგაზრდა სცენისმოყვარე ქალ-ვაჟთ რა უნდა იცოდნენ, რა მოეთხოვებათ, ვიღრე სცენაზე გამოვიდოდნენ.

ვასო გულდასმით მისმენდა, ზოგჯერ ქაღალდზე რაღაცას იწერდა, ბოლოს შემეკითხა:

— სულ ეგ არის?

— სულ ეს როგორ იქნება, პატივცემულო ვასო? განა თქვენ უკეთ არ იცბთ, ჩვენს გაუწვრთნელ სცენის მუშაკთ რა ესაჭიროებათ.

— კარგი, კარგი, ქაჯან, ოღონდ რამდენიმე დღე უნდა მადროგო...

— გთხოვთ, არ დაიზაროთ და, რაც შეიძლება, ჩქარა მომაწოდოთ, რომ წიგნის გამოცემა არ დამიბრკოლდეს.

— რომ იცოდე, ქაჯან, რა კარგ საქმეს აკეთებ და ამაზე რას დაგზარდები, ან რას დაგაბრკოლებ...

— ოღონდ, პატივცემულო ვასო, თავითვე მოგახსენებთ, რომ გასამრჯელოს ვერ შევიძლებ.

— გასამრჯელო? — შემომაჩერდა ვასო უფრო ცოცხალი გამო-
მეტყველებით. — ოღონდ წიგნი დაბეჭდვით როგორმე, რომ ჩვენს
ლარიბ თეატრს გამოადგეს და... რის გასამრჯელო, რა გასამრჯე-
ლო. შენ, თუ საწერი ქალაღი ან რვეული გაქვს, ის მომეცი...

ქალაღი იმავე წუთს მივართვი.

— მაშ როღის გეახლოთ?

— მე თითონ შემოგიტან, — მითხრა და წავიდა...

ცოტა ხანში ვასომ თავისებური, გარკვეული ხელით დაწერილი
შემდეგი წერილი შემოიტანა: „მოკლე ცნობანი დრამატული ხელო-
ვნების შესახებ (ცუღლენი იმ ყმაწვილ ქალთა და კაცთ, რომელთაც
ჰსურთ სცენას ემსახურონ)“.

ეს წერილი შეიცავს შემდეგს: I. სწავლა და განვითარება; II. რო-
ლის მომზადება და ვარჯიშობა (რეპეტიცია); III. დაკვირვება;
IV. დარიგება შექსპირის მიერ მსახიობებისა, — ტანისამოსი, —
გრიმი; V. გამარჯვება სცენაზედ, — კრიტიკა.

ამ წერილის შესავალში ჩვენი დაუფიწყარი ვასო, სხვათა შორის,
წერდა (მომყავს, რადგან „ცხოვრების სარკე“ ამჟამად ბიბლიოგრა-
ფიულ იშვიათობას წარმოადგენს და, შესაძლოა, მსურველს ხელში
ვერ ჩაუვარდეს):

„ვისაც სურს, სცენას ემსახუროს, უწინარეს ყოვლისა, უნდა გა-
მოირკვიოს და შეიგნოს, რას შეადგენს მსახიობის ხელოვნება.“

მსახიობის ხელოვნება იმას შეადგენს, რომ თავისის გარეგნო-
ბით წარმოგვიდგინოს ის ადამიანი, რომელიც ავტორსა ჰყავს პი-
ესაში გამოყვანილი. ამიტომ მსახიობთა თამაშობის დროს უნდა
დაივიწყოს, რომ იგი მსახიობია და მხოლოდ გვიჩვენოს და დაგვი-
ხატოს ავტორის მიერ შექმნილი ტიპი.

ამისათვის საჭიროა ყველამ, ვისაც კი სურს სცენას ემსახუ-
როს და მსახიობათ გახდეს, შეიმუშავოს:

ა) მიხვრა-მოხვრა; ბ) ხმა; გ) მიმიკა, ე. ი. ის საშუალებანი, რომ-
ლითაც მსახიობი მაყურებლებზედ ჰმოქმედობს“ და სხვა.

წერილი თავდება დარიგებით: „მხოლოდ დაუღალავ მუშაობას
და ცხოვრების დაკვირვებას შეუძლია შექმნას არტისტი ხელოვა-
ნი“.

(„ცხოვრების სარკე“, კრ. II, 1901 წ., გვ. 366—384).

შესაძლოა ეს წერილი ახლა ზოგმა მოძველებულად მიიჩნიოს,

მაგრამ იმ დროს, 50 წლის წინათ, ცის მანანასავით მოველინა სცენის მუშაკთ.

ვასო სასცენო ხელოვნების შესახებ წერილების წერას კვლავ ფიქრობდა, მაგრამ ჩემი დაპატიმრების გამო „ცხოვრების სარკის“ გამოცემა რომ შეწყდა, აღარც ვასოს დაუწერია-რა, მხოლოდ 1910 წლიდან განვაგრძე მე ასეთი მასალის გამოქვეყნება ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრებაში“ რეჟისორ გიორგი ჭაბადარის წერილების სახით.

დღეს, როდესაც ჩვენი სათეატრო ხელოვნება სახელმწიფოს ზრუნვის საგანია, თეატრთა და მსახიობთა რიცხვი საკმაოდ გაიზარდა, გვაქვს სათეატრო ინსტიტუტი, ყველა თეატრის დასს საკუთარი აღმზრდელ-გამწვრთნელი, სათეატრო ხელოვნების ცოდნით აღჭურვილი რეჟისორი ჰყავს, ზემოხსენებულ წერილში გამოთქმული აზრები უკვე ღია კარებში ბრახუნს ემსგავსება და მაინც ვფიქრობ, ამ წერილის ზოგიერთ აზრს დღესაც არ დაუკარგავს მნიშვნელობა.

„ცხოვრების სარკის“ ამავდ. წიგნში მოვთავსე ვასოსგანვე შედგენილი სათამაშოდ ნებადართულ პიესების სიის გაგრძელება (46 პიესა).

როგორც ცნობილია, ვასოს ოჯახი (მეუღლე მაკო და ასული ტასო), ქართული სცენის სიამაყე და მშვენიერა იყო. მახსოვს, ვასომ რა გულის ფანქვალთ გამოიყვანა სცენაზე თავისი სახელოვანი ასული ტასო. ეს იყო აზიანის პიესა „ფული და ხარისხის“ პირველ წარმოდგენაში 1899 წელს. მონაწილეობდნენ თვით ვასო აბაშიძე (ასრულებდა ვაჟარ არტემ შარბათოვს), თ. აფხაზიშვილი, (კნენა ბაბალეს), კ. შათირიშვილი (თავად ლევანს), ს. სვიმონიძე (თავად კოწიას), ნ. გაბუნია-ცაგარლისა (სოფიოს), ტასო (მამოს), ა. აღამიძე (ბაგრატას), ზ. საფაროვი (ივანე მუშტაძეს), ა. მძინაროვი (ბოჭაქულს), მათ შორის მეც (ვასრულებდი თავად ღამბაშიძის როლს). პირველ გამოსვლისას ვასომ ტასოს სცენის კარი გაუღო, სცენისაკენ მიმავალ შვილს მარჯვენა ხელით ჭვარი გადასახა იმედის სასოებით, ისე მომეჩვენა, რომ ვასო იმ დროს რაღაც ზემთაგონებული გრძნობით იყო აღგზნებული. რა თქმა უნდა, ტასოს საზოგადოება დიდის აღფრთოვანებით მიეგება და მხურვალე ტაშით დააჭილდოვა, ვასოს თვალებში სიხარულის ცრემლები

აუციმციმდა და როდესაც ტასომ სცენაზე შესაფერი ოსტატობით ხმა ამოიღო, ვასომ შვებით ამოისუნთქა.

ცხრაასხუთი წლის რევოლუციის შემდეგ გამეფებულ სასტიკ რეაქციის ხანაში, როცა 1910 წლის იანვრიდან „თეატრი და ცხოვრებას“ გამოცემა დაეწყო, არ მახსოვს მეორე კაცი, აკაკის გარდა, რომელსაც ისე გახარებოდა ეს ფაქტი, როგორც ვასო.

ვასო აბაშიძე არა მხოლოდ უნიკიერესი მსახიობი იყო, არამედ მრავალმხრივი მოღვაწეც ქართული თეატრისა: ჟურნალისტი, დრამატურგი, პიესების გადმომკეთებელი, რეჟისორი, ანტრეპრენიორი, სასცენო თეორიული წერილების მწერალი და სხვა. მშობლიური თეატრის მომავალს ვასო მუდამ დიდის იმედით და რწმენით შეჰყურებდა, ამ მომავლისათვის წამოწყებულ ყოველგვარ სექშიონობას ალტაცებით ეგებებოდა.

ერთხელ ქართული თეატრის კარიბჭეში ვასომ ერთ უცნობს შემახვედრა.

— გაიცან, ტამარინი, — უცნობს ხელი ჩამოვართვი და ვასოს ვუჩურჩულე:

— ნამდვილი შმაგაა.

— მძინაროფა გახლავართ, — მომიგო ახალგაცნობილმა.

— მძინაროვი თუ მძინარიშვილი?

— დიად, მძინარიშვილი.

ვასომ სამიკიტნოში მიიწვია ეს მძინარიშვილი-ტამარინი, მეც ამიყოლჲა. ნადიმის დროს ტამარინ-მძინარიშვილმა ვასოს უთხრა:

— ეჰ, ვასო, ვასო, შენ რომ რუსეთში წამოსულიყავი და რუსულ სცენაზე შესულიყავი, მთელი რუსეთის სათეატრო ვარსკვლავი იქნებოდი.

— ეჰ, მიშა, მიშა, შენ რომ საქართველოში დარჩენილიყავ და ქართულ სცენაზე გემუშავნა, იცი, ჩვენი ქართული სცენა როგორ იკაშკაშებდა.

რამდენად მართალი იყო ეს ერთიმეორისადმი მიძღვნილი ქათინაური, ამის განხილვაში არ შევსულვარ, მაგრამ ის კი ვიცი, რომ მიხეილ მიხეილის ძე მძინარიშვილი-ტამარინი რუსეთის სცენაზე განთქმული მსახიობი იყო, ხოლო ვასო აბაშიძე მშობლიური სცენის დიდება ქართული ეროვნული თეატრის ერთი დედაბოძთაგანიც ვასო, ლადო, ვაჟიკო, ორი კოტე, ბაბო, მაკო, ნატო, ფეფიკო, ნუცა,

შალვა, ორი ალექსანდრე და სხვანი, აი, მოღვაწეთა თაობა. ვის ზურგზეც აიგო ქართული რევოლუციამდელი თეატრი.

უკანასკნელად ვასო აბაშიძეს თბილისის II საავადმყოფოში მეორე სართულის ცალკე ოთახში სასიკვდილო სარეცელზე მწოლიარეს შევხვდი (მძიმე-მძიმედ სუნთქავდა, გაუნძრევლად თვალნი მომაპყრნა. თანვე მყავდა ფოტოგრაფი ვარლამ ჩლაიძე, ავადმყოფის სურათის გადასაღებად. ვარლამი შეუდგა ფოტოაპარატის სამუშაოზე დამაგრებას. სამუშაო გასხლტა, აპარატი იატაკს დაეცა. ვასომ უსიცოცხლოდ შემომხედა. ძლევს სუნთქავდა... „ვარლამ, მგონი სულს ლევს“, — წავჩურჩულე ფოტოგრაფს. მოვეხვიე, მაჯის სიცივე ვიგრძენი, ვარლამმა ფოტოაპარატი დაამაგრა. ვასომ ერთი ამოისუნთქა, პირი ოდნავ გააღო და აღარ შენძრეულა. ეს წუთი, ჩლაიძის აპარატმა აღბეჭდა. ვასოს შუბლს ვეამბოროე... ჩვენი თეატრის მზე ჩემს მკლავებზე ჩაესვენა.

ნატო გაბუნია-ცაგარლისა

ქართულ სამუდამო სცენას სხვებთან ერთად გვირგვინოსან დედოფლად შემოუძღვა ნატო გაბუნია, როგორც ნამდვილი დარბაისელი ქართველი ქალი, მაღალი ნიჭით დაჯილდოებული მსახიობი, ხალხოსნური იდეებით გაჟღენთილი მოღვაწე, ქართული ჩისტა-კობით, გულისპირ-საბრტყლით, გაფრიალებული ლეჩაქით, დაირით ხელში, ზეადმტაცი სიმღერებით მომღერალი, რომლის თითოეული ჰანგი, თითოეული ბგერა ყოველი წრის მსმენელს გულიგულში სწვდებოდა... მის მიერ ნამღერი: „მითხარ, მითხარ რას მემღერი, შენი გულისა“! „აღმართ-აღმართ მივდიოდი მე ნელა“!, „სულ ბოროტო, ვინ მოგიხმო ჩემად წინამძღვარად“, „შენ გეტრფი მარად“ და სხვა მრავალი ვისაც კი ერთხელ მოუსმენია, ალბათ ჩემსავით ახლაც საამოდ ააუჩუოლებს!

ბევრ ჩვენგანისათვის ნატო საქართველოს აღდგენისა და ძველი სახელოვანი ქართველი ქალის სიმბოლო იყო. ყოველ მის სიმღერაში თითქოს საქართველოს კენესა-გმინვა ისმოდა, მისი განახლების, ახლადშობის დიდი რწმენა გვენერგებოდა.

დიდი საზეიმო ნადიმები, მაგალითად, ვინმე გამოჩენილი მწერლის, მსახიობის, რუსეთიდან თუ უცხოეთიდან ჩამოსულ სტუმრის მასპინძლობა, ლიტერატურული შეხვედრები, ეროვნებათა საერთო წვეულებანი, ილიაობა (ილია ჭავჭავაძის დღეობა) და სხვა. ნატო გაბუნიას გარეშე წარმოუდგენელი იყო... ასეთ შემთხვევებში ყველგან, ყოველთვის ლხინის, სუფრის დედოფალი ნატო იყო.

ჩვენს ახლად ფეხადგმულ სამუდამო თეატრის დარბაზს ზომ აფთიაში ნატოს გამოცხადება ავსებდა...

არ შევეხები ნატოს მიერ განსახიერებულ როლებს — ხანუმას, ფროშარს, ზამფერას და სხვათ, არც იმას, რომ დრამატურგებს, უმთავრესად კი თავის მეუღლე ასიკო ცაგარელს, სასცენო სახეების გამოკვეთის უნარს შთააგონებდა; მის მიერ შესრულებული როლების დახასიათება საკმაო სიძლიერით და ბრწყინვალეობით აქვს წარმოდგენილი ილია ზურაბიშვილს თავის შესანიშნავ წიგნში „ოთხი პორტრეტი“, აღვნიშნავ მხოლოდ, რომ ნატო იშვიათი, განუმეორებელი, ნამდვილი ჩვენებური, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ხასიათების გამომკვეთი იყო: ეროვნულ-ხალხური ღიმილი, გატრიზავება, უბოროტო გაკილვა-დაცინვა, ირონია მის სახეზე ისე გამოკრთებოდა ხოლმე, რომ მეტი სიტყვა საჭირო აღარ იყო, კულულ-კავეების გადაგრეხვა ვისიმე აბუჩად აღებისათვის, მიმოხვრა რომ წარმოუდგენელი იცოდა!..

როგორ ეხმარებოდა სახალხო მუშათა თეატრებს?

აი, მაგალითები:

როცა მუშა-სცენისმოყვარენი საკმაოდ გაიწაფნენ, თბილისის რკინიგზელმა მუშებმა, რომელთაც უკვე ენახათ ჩვენს მიერ დადგმული ა. ცაგარლის „რაც გინახავს — ველარ ნახავ“, გაბრიელ სუნდუკიანის „პეპო“, რ. ერისთავის „აღვოკატები“, ვ. გუნიას „დაძმა“ და სხვანი, — გვთხოვეს, საგანგებო წარმოდგენა გაგვემართათ „კლუბში“, რომელიც იმხანად მოთავსებული იყო სადგურიდან ნაძალადევში გადასასვლელი ხიდის ყურეში, ნაძალადევის მხრივ. მაშინ ხიდი არ იყო, არც ტრამვაი. მუშების მოთხოვნას სიხარულით შევეგებენით. ავირჩიეთ გ. სუნდუკიანის პიესა „ხათაბალა“, მაგრამ ჩვენი — სცენისმოყვარეთა ნამდვილი ხათაბალა ის იყო, რომ ქალთაგან შესაფერი ძალები არა გვყავდნენ, ერთ-ერთი რეპერტიციის დროს რკინიგზელმა ისაკა ძნელაშვილმა (ძნელაძემ) ინატრა:

— ახ, ნატო გაბუნიასა და შაკო საფაროვ-აბაშიძისთანა ქალები რომ გვყავდნენ, აი, მაშინ ექნებოდა ჩვენს წარმოდგენას ლაზათი!

— მუშაყაცს რომ ნატვრის შნოც არა აქვს, — ჩაურთო სიცილით

სცენისმოყვარე დათიკო შველიძემ — თუ ნატრობ, ბარემ ინატრე, ნატო გაბუნია და მაკო საფაროვ-აბაშიძისამ რომ ჩვენთან ითამაშონ, აი მაშინ მესმის-თქო!

— არა, ძმაო, მე პაერში ფრენა როდი მიყვარს! მე ისეთ რამეს ვნატრობ, რაც შეიძლება, რასაც მიეწვდებით და ხელს ვტაცებთ! ახლა ადგება და ნატო გაბუნია ან მაკო საფაროვ-აბაშიძისა აქ მოგვლენ გამაზუთულ ლურჯხალათიანებთან სათამაშოდ!

— რატომაც არა, თუ მუშების სახელით ჩვენი იმედა ზამბახოვი სთხოვს, — ჩაურთო იმავე დ. შველიძემ (ამხანაგები ზოგჯერ იმედას მეძახდნენ. „ხათაბალაში“ ზამბახოვის როლს ვასრულებდი).

— მალ-მალე სთქვი, არ დაგავიწყდეს! — უბასუხა დაცინვით ისაკო ძნელაშვილმა, — იმედა ზამბახოვი კი არა, შენ შენის თეთრი ჩერქესკით და მასიხიანცი (გ. ჯაბაური ასრულებდა) თავისი სერთუკით რომ ეწვიენეთ, მაინც არა გამოვა რა. ისევ ჩვენი ძალები უნდა მოვაშალოთ.

ამ შემთხვევით გამოთქმულმა აზრმა შემაგულიანა და იმავე საღამოს დ. შველიძე (საუცხოო თეთრი ჩერქესკით იყო მუდამ გამოწყობილი), გ. ჯაბაური თუ ვასო თევდორაშვილი და მე ვეახელით ნატო გაბუნიას ბინაზე, ავქალის (აწ საბჭოთა)* ქუჩის დასაწყისში, ჩვენი განზრახვა გავუზიარეთ და დახმარება ვთხოვეთ: — თუ გვიკადრებთ! — თან დავატანეთ.

— მე მადლობის მეტი რა მეტქმის, რომ მუშებისათვის მათამაშებთ, ოღონდ მაკოც ნახეთ.

იმავე წუთს მაკოსთან გავქანდით, არც კი შეფიქრდა ისე დაგვთანხმდა.

სიხარულით ფეხზე აღარ ვიდექით. ნატოსა და მაკოს მონაწილეობით ერთი თუ ორი რეპეტიცია გავიარეთ (უიმათოდ კი რამდენჯერმე). დანიშნულ საღამოს ნატომ და მაკომ თავისი ტანისამოსი ბოლჩებში გამოჰკრეს და გამოგვყვნენ. სადგურთან რომ მივედით, მაკოცა და ნატოც ბოლჩებიანად, მატარებლის ვაგონებს ქვეშ გავაძვრინეთ. საწარმოოდგენო დარბაზთან მიახლოებისას რკინიგზელ მუშა-მოყვარულთა სასულე ორკესტრმა შედლუხი (ტუში, შესაგებებელი) დაჰკრა. მთელი დარბაზი აღტაცებით შეხვდა სტუმარ-მსახიობთ. დაიწყო წარმოდგენა. ჩვენი შიში, რომ ვითომც ამ ჩვენს

* ახლა აკაკი წერეთლის პროსპექტი (კ. •.).

სცენის მანათობლებთან „ჩაფლავდებოდით“, გაიფანტა: ამ ორივემ ისეთი ალერსით, ისეთი სიყვარულით წაგვახალისა, რომ ყველამ თავ-თავისი როლი შესაფერისად შევასრულეთ და წარმოდგენამ დამსწრეებზე კარგი შთაბეჭდილება დასტოვა. წარმოდგენის გათავების შემდეგ ნატომა და მაკომ თავისი ბოლჩები გამოჰკრეს, ჩვენგან შეთავაზებული „გასამრჯელო“ (ეტლისა მაინც) არ მიიღეს და იმავე გზით, ვაგონებზე გამოძრომით წავიდნენ!...

ოჰ, რა ტკბილი მოსაგონარია ეს ჩემთვის...

რა იყო ნატო სახალხო სცენისათვის? იშვიათი მსახიობი-ადამიანი, რომელიც გაჰყრევის დროს მუდამ ეხმარებოდა ჩვენს სახალხო თეატრებს.

აი, მაგალითი (მომყავს 1910 წლის ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრებაში“ № 33 დაბეჭდილი მოგონებიდან):

„ერთი წლით ადრე მის გარდაცვალებამდე, ვერის სახალხო აუდიტორიაში მოულოდნელად პიესა შეიცვალა და სხვა პიესა — „მელანოს ოინები“ — ურეპეტიციოდ უნდა დადგმულიყო. როგორც ყოველთვის, სცენისმოყვარეებმა იმჟამადაც ნატოს მიმართეს, სთხოვეს მელანო ეთამაშნა და სცენისმოყვარენი უხერხული მდგომარეობიდან გამოეყვანა. ნატო არც კი შეფიქრებულა, წამს თანხმობა გამოაცხადა, პიესაც დაიდგა.

რადგან ვერის აუდიტორია პატარა იყო და შესაფერისი კულისები არ მოეპოვებოდა, მოღლილი ნატო, სკამის უქონლობის გამო, მუხლმოკეცილი იატაკზე დაჯდა და სცენაზე გასვლის მოლოდინში ისვენებდა, თან როლს იზეპირებდა. სცენაზე გასვლისას მსმენელთ-დამსწრეებს თავისი თამაშით ატკბობდა.

ვინც ამ სადამოს ნახა იგი სცენასა და კულისებში, შეიგნო, თუ ნატო როგორის სიყვარულით ახალისებდა სცენისმოყვარეთ, მის ხსოვნაში არ მოკვდება ადამიანი-მსახიობი ნატო, მან შეგვაყვარა სცენა.

ზოგიერთნი გაუბრბოდნენ ჩვენს აუდიტორიას და ამბობდნენ: „მანდ ყოვლად შეუძლებელია თამაში და ნიჰის გამოჩენაო“, ნატო კი წინააღმდეგს ამტკიცებდა თავისი თამაშით.

როგორც ადამიანი და მსახიობი, ნატო თავმდაბალი იყო. სახლში, თავის ბინაზე, შინაუბრულად რომ გენახათ, უბრალო მანდილოსანი გეგონებოდათ. გავრცელებულია აზრი, ნატო უსწავლელი იყო. თუ სკოლურ, კლასიკურ სწავლებას გულისხმობენ ამის მთქმელნი, იქნებ მართლები იყვნენ, მაგრამ გონებითი განვითარებით, საზოგადოებრივ-კულტურულ ალაგას გამოჩენით, თვის დროის ეგრეთ წოდებულ განათლებულ „დიპლომირებზე“ მაღლა თუ არა, დაბლა არ მდგარა. ის ისეთ წრეში, ისეთ ადამიანთა შორის ტრიალებდა, რომ ბუნებითი ნიჭის წყალობით დიდ განვითარებას იძენდა. იყო კულტურული, არა ქვებუდანი, ავჯინიანობას არამყოლი, წესიერი, დისციპლინიანი.

ჩვენი სახალხო თეატრის დაუცხრომელი და უანგარო მუშაკი; აწ სახალხო არტისტი ნიკ. გოცირიძე ამ 40 წლის წინათ, ნატო გაბუნის გარდაცვალების გამო გამოგზავნილ მოგონებაში, სხვათა შორის მწერდა:

„მსახიობთა და სცენისმოყვარეთა უმეტესობისათვის დამახასიათებელ ქინიანობას მოკლებული იყო ნატო... ნატო გაბუნია თითქმის ათი წელიწადი მუშაობდა სახალხო თეატრის სცენაზე და ამ ათი წლის განმავლობაში არ მახსოვს, დაეგვიანოს და რეპეტიციაზე თავის დროზე არ გამოცხადებულყო. ასჯერ ნათამაშევი პიესა რომ გვეთამაშნა და მას ასჯერ ნათამაშევი როლი ჰქონიყო, რეპეტიციას ისე გადიოდა, თითქო ახლად სთამაშობს.

არა ჰგავდა იმ მსახიობთ ან სცენისმოყვარეთ, რომელთაც თუმცა ხშირად როლი არ იციან, მაინც ამაყად და მედიდურად გაიძახიან: „თავი გამანებეთ, ხვალ გავივლიო, ანუ — წარმოდგენის დამეს ვიტყვიო!“

ამ სენს აცილებული იყო განსვენებული.

ნატო გაბუნია ისე თავდადებული იყო სცენისათვის, რომ სულ უბრალო შენობაშიაც არ თაკილობდა თამაშობას.

იშვიათად თუ მოიპოვება მეორე მსახიობი, რომელსაც ასე ჰქონდეს შესისხლბორცებული თავისი მოვალეობა სცენის წინაშე... იგი დიდის მოწიწებით ეპყრობოდა სცენას, თითქმის ეკრძალებოდა. არასოდეს არ ივიწყებდა, რომ იგი წმინდა მოვალეობას ასრულებდა.

„ხანუმას“ თამაშობის შესახებ ქართლიდან მწერლობა:

„ძვირფასო ძამია ნიკო!

მოვიდა ჩვენი აღსასრულის დღე და მოგვლით პარასკევს სამოსს პოეზდით. აქ, ზემო ხვედურეთში, სადაც ეხლა მე ვარ სტუმრად ჩემს დისწულ სონასთან (ციციშვილისა), რომელსაც შენც იცნობ, აქ ვიქნებით. სტანციიდან სამი ვერსი არის. მეორე დღეს წავალთ ქარელში, სადაც წარმოდგენას მართავენ. ჩვენ მხოლოდ ერთხელ ვითამაშებთ, რადგანაც სოფლებში სცენა ვერ მოახერხეს. და თუ შენ დათანხმდები (მე კი თანახმა ვარ), კვირას კალოზე გავმართოთ წარმოდგენა გლეხიკაცებისათვის... შემოსავალი გლეხიკაცებისათვის არის: აბანო უნდა გავმართოთ“. და სხვა. ასე ესმოდა განსვენებულს ჭეშმარიტი მსახიობის დანიშნულება და ასეთი მასწავლებელი, აღმზრდელი, უკეთესი მაგალითის მაჩვენებელი, დღეს აღარა გვყავს.

ნიკო გოცირიძე“

• • •

ნატოს ბენეფისი მუდამ ქართული თეატრის დღესასწაული იყო. ხოლო იუბილემ ეროვნულ-ხალხური, საყოველთაო ზეიმის ხასიყთი მიიღო. ამ ზეიმის მოწყობის საიუბილეო კომისიაში, როგორც საქმეთა მწარმოებელი, მეც ვმონაწილეობდი. იუბილეს მსვლელობისა და შემოსავლის შედეგების ამბავი ეურნალ „თეატრი და ცხოვრებაში“ გამოვაქვეყნე (1910 წ., № 14, გვ. 13). ჩვეულებრივ ფასებს, როგორც საქმეთა მწარმოებელმა და, იმავე დროს, თეატრის საქმეთა მმართველმა, ბილეთებს ფასი წავუმატე. მიუხედავად ამისა, ბილეთები სწრაფად გაიყიდა და შემოწირულებამაც მოლოდინს გადააჭარბა. ზოგმა 200—300 მანეთობით შემოსწირა. სულ შემოვიდა 3654 მანეთი 05 კაპიკი (მაშინ, როდესაც ქართული თეატრის შემო-

• იხ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1910, წ., № 33, გვ. 11.

სავალი ზშირად 50—100 მანეთამდე ვერც კი მიატანდა ხოლმე).
ეს იყო ქართული თეატრის ნამდვილი ზეიმი!

• •

ნატო გაბუნიაშ, რამდენადაც 1909 წლის 29 ნოემბერს გამოიწვია ეროვნული ზეიმი, იმდენად 9 თვის შემდეგ, 1910 წლის 16 ოქტომბერს, მშობლიურ სცენას, ქართველ ერსა და ხელოვნების ჭეშმარიტ მუშაკთ გლოვის ძაძა გადააფარა.

ნატო გაბუნიას გარდაცვალების გამო ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრების“ ერთი და იგივე ნომერი (33) ზედიზედ ორჯერ გამოვეცი (ია ეკალაძის, გ. თუმანიშვილის, აკაკი ფალავას, ნიკო გოცირიძის, კორდელის წერილებით, ალ. აბაშელის, ი. გრიშაშვილის, ი. მჭედლიშვილის და სხვათა ლექსებითა და სურათებით შემკული). ამ ნომრის მოწინავეში ვწერდი: „თავისი უნარი და ძალა ნატო გაბუნიას ღრმად ჰქონდა შეგნებული, იცოდა, რა დიადის საქმის შესასრულებლადაც იყო მოწოდებული: სწამდა, რომ ხელოვნების ტაძრის ერთი ძლიერი ქურუმთაგანი იყო და ეს რწმენა მთელს სიცოცხლეში არ მოშორებია... მხოლოდ ამგვარ რწმენით აღჭურვილი ადამიანები თუ შექმნიან რასმეს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში...

როგორც ქართველი მსახიობი, ქართული ბუნებრივი კილოს გამომთქმელი, ქართული სასცენო ღიმის გამომხატველი, შეუდარებელი იყო“... („თეატრი და ცხოვრება“, 1910 წ., № 33).

ნატო გაბუნიას დაკრძალვას დიდძალი საზოგადოება დაესწრო, წარჩინებულ და მდაბიო, ოფიციალური და არაოფიციალური ინტელიგენცია და მუშები. ცხედარი ქართული თეატრის წინ დაასვენეს. აქ ვასო აბაშიძემ რამდენიმე სიტყვა წარმოსთქვა, ბოღმა და ნალველი უშლიდა მეტყველებას. ეს დამამახსოვრდა მხოლოდ: „დაო, მხარი რათ მომტეხე, რათ დამაობლე“! ამ წუთს ჩვენი სცენის ეს მუდმივი მხიარულება, თვით მოღუშვის დროსაც, მრისხანე

შპაბასის როლშიაც კი, მუდამ გულხალვათი სიცილის გამომწვევი, ნატოს კუბოს წინაშე, ყოველმხრივ გაუბედურებული, მწუხარე ლირი გეგონებოდათ...

ლადო მესხიშვილმა ისედაც ხმა ჩახლეჩილი სიტყვით დამსწრენი ააქვითინა...

დაიკრძალა ნატო გაბუნია კუკიის (წმ. ნინოს) სასაფლაოზე, ათი-ოდე წლის წინათ მსახიობთა პანთეონისათვის „ქართულ დრამატიულ საზოგადოების“ მიერ შეძენილ მიწაზე, სადაც დაკრძალული არიან ეკლესიის სამხრეთით ამაველ გზის აყოლებით, დაახლოებით 300 ნაბიჯზე, მარცხნივ სულ ნაპირს ლადო აღნიაშვილი, მის გაყოლებით ბარბარე ავალიშვილი, აექსენტი ცაგარელი, შიო ჩიტაძე, კოტე მესხი, სოფიო რომანიშვილი-დგებუაძისა, და სხვები.

გასვენება-დაკრძალვის დღეს კიდევ უფრო ნათლად გამოჩნდა, ნატო გაბუნიას რაოდენ მრავალმხრივი თავყვანისმცემლები ჰყავდნენ. სამარესთან, სხვათა შორის, მღვდელმა ვ. კარბელაშვილმა თავისი სიტყვით ნატო დაახასიათა, როგორც ერის ღირსეული შვილი, თავისი ჯადოსნური ხელოვნებით ხალხის აღმზრდელი...

აქვე სიტყვები წარმოსთქვეს: „სომეხთა დრამატიული საზოგადოების“ წარმომადგენელმა მსახიობმა გ. გედევანოვ-მირაღანმა, მუშების სახელით — პიმენ გაჩეჩილაძემ, მსახიობმა ი. ივანიძემ, ქიათურის საზოგადოებისა და დრამწრის სახელით — სოფრომ ტარუაშვილმა, სურამის საზოგადოების მხრივ — ო. შალიკაშვილმა და სხვათა.

მეც, ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრების“ სახელით, რამდენიმე სიტყვით დავიტირე ნატო, როგორც ნამდვილი ქართველი ქალბ, სასცენო ხელოვნების კემშარიტი ქურუმი, ჩვენი სცენის შთაგონება, მშვენება და სიამაყე...

რამდენიმე წუთში მიწამ სამუდამოდ დაფარა მისი ნეშტი, ლადო აღნიაშვილის სამარის გაყოლებით, ასიკო ცაგარლის გვერდით!

1929 წელს ლადო აღნიაშვილის სამარეს კიდევ ედგა ძეგლი (მარმარილოს ანგელოზი ხელში ქნარით, ცალმხრივ წარწერით — „ქართული ხორო 1886 წ“. მეორე მხრივ — „სპარსეთი და იქაური ქართველები 1896“), ასიკო ცაგარლისა და სხვათა სამარენი მიწასთან იყო გასწორებული, ვერ შეატყობდი, თუ იქ მარხია ვინმე. ნატო გაბუნიას სამარეს ქართულმა დრამატულმა საზოგადოებამ

1911 წელს ვარდისფერი ქვის ძეგლი დაადგა, ზედ ამოკვეთილი
ქნარიტა და ლექსით:

„შეწუდა სიცოცხლე მიწით სავსე, ღეთისგან ცხებულო,
წეწუდა სიცილი ცრემლნარევი, ტანჯვა და ლხენა;
არ დაგივიწყებს შენ სამშობლო დავალებული,
ღიღხანს გიგლოვებს სავეარელი ქართული სცენა“!..

და, აჰა, როგორც ხედავთ მისი დაბადებიდან 90 წლის, ხოლო
გარდაცვალებიდან 40 წლის გასვლის შემდეგ ნატო მოვიგონეთ,
მოვიგონეთ, მაგრამ იმას კი ვეღარ გადავხედეთ, თუ რა მდგომარე-
ობაშია თვით ნატო გაბუნიას და მის სახელოვან თანამოღვაწეთა
სამარენი!... ამას ვეკითხები სათეატრო მუზეუმს, თეატრალურ
საზოგადოებასა და ყველა იმათ, ვისაც ეს ეხება და ვისთვისაც ძვირ-
ფასია ნაამაგდარ მოღვაწეთა ხსოვნა...

ვალერიან შალიკაშვილი

ერისთავ-კერესელიძე-ავალიშვილის სცენისმოყვარული დროგამოშვებითი წარმოდგენების 30-წლიან ხანას მოჰყვა ილია-აკაკი-მაჩაბლისა და აბაშიძე-მესხიშვილ-გუნია-მესხი-გაბუნია-საფაროვა-ავალიშვილ-ჩხეიძის მუდმივი სცენის არსებობა, რომელიც ერთადერთი იყო, როგორც ქართველი ხალხის ეროვნული წმინდა ტაძარი, პირველდაწყებითი სასწავლებელი, უნივერსიტეტი და ყოველმხრივი ცოდნის აკადემია. მან ბევრჯერ აღაგზნო და აატოკა მშრომელი ერის გული და გრძნობა, ბევრჯერ გაიბრწყინა, მაგრამ მასაც სიბერე შეეპარა, — ერთფეროვანი დეკორაციები, ტრაფარეტული დადგმები, უსიცოცხლო, უსულგულო, სასაცილო და, იმავე დროს, სამწუხარო სალიანგო (მასობრივი) სცენები, როლთა დიდპატარაობით განსაზღვრა...

თითქმის 30 წელიწადი ვიდოდა ჩვენი სასცენო ხელოვნება ასეთი გზებით.

საჭირო იყო განახლება.

ამ განახლების პირველი მერცხლები იყვნენ ახალი სახის რეჟისორები ალექსანდრე წუწუნავა, მიხეილ ქორელი, ვალერიან შალიკაშვილი, აკაკი ფალავა და სხვანი.

ამათგან განსაკუთრებით ვალერიან შალიკაშვილმა მთავარი ყურადღება როგორც მსახიობმა, რეჟისორმა, დრამატურგმა და მწერალმა.

ვალერიან შალიკაშვილს ცხრაასხუთ წლამდე ვადევნებდი თვალყურს, როგორც ნიჭიერ მსახიობს, ჟურნალისტს. მერე, სამი წელი,

თეატრი რევოლუციის ინტერესებმა დამიფარა, — სოფლად ვიყავი, და მხოლოდ რეაქციის გაძლბერების ხანაში, 3-4 წლის შემდეგ, დავუბრუნდი ქართულ თეატრს.

ეს იყო 1908 წელი.

ამ დროიდან ვალერიან შალიკაშვილი ხშირად მხვდებოდა. თხელტანა, საშუალო აგებულების, პირხმელი, ოდნავ დამცინავ-მომღიბარე, გულკეთილი, თავაზიანი და ზრდილობიანი, — აი, ასეთად მახსოვს ვალერიან შალიკაშვილი.

ხშირად შემოდითდა ჩემთან დრამატული საზოგადოების კანტორა-ბიბლიოთეკაში, უფრო წიგნით, ზოგჯერ იქვე გამომართმევდა რომელიმე წიგნს და დიდის ყურადღებით კითხულობდა.

ერთხელ უცებ წამოიძახა:

— მართალია, მართალი!...

საქმეში გართულმა გადავხედე და შევეკითხე:

— რა იყო, რა არის მართალი!...

— აი, რას წერს ვალერიან გუნია: ქართულად დაწერილი პიესა, ქართული წარმოდგენა, ჯერ კიდევ არ ნიშნავს ეროვნულ თეატრს, ამისათვის საჭიროა ჩვენი ყოფაცხოვრების ამსახველი დრამატურგია, ნამდვილი ეროვნული რეპერტუარი და შესაძლოა, მაშინ გვქონდეს ეროვნული თეატრი...

— მართლა რომ მართალია-მეთქი, შენი სახელოვანი სეხნია — მივუგე მე.

ამ დროიდან ვალერიანი უფრო დამიახლოვდა. როგორც ჩვენს სხვა უსამსახურო მსახიობთ, ვალერიანსაც უქირდა. სხვა მსახიობნი თუ თითქმის ყოველ დღე მომმართავდნენ ხოლმე ფულისათვის, ვალერიანი იშვიათად. ერთხელ, ვალერიანმა ჩუმად დაწერა და შეუმჩნეველად, წინ დამიდო:

„ფულს არა მაქვს... სულ სწუხს...“

გულში გამიჩნდა იარაღი

მომეცით რამე... ამ თვეში

ხომ არა წამიღია რა.

ახოსპირელი

წავიკითხე და გამეცინა:

— ეს ახოსპირელი რაღა შუაშია? — შევეკითხე.

— ჩემი და ახოსპირელის ბედი ვის გაუყვია

იძულებული შევიქენი, სალაროდან სამი მანეთი გამომერთვა და გადამეცა.

ვალერიან შალიკაშვილმა ჩერ კიდევ თავისი მოღვაწეობის დასაწყისში მიიპყრო საერთო ყურადღება. სხვათა შორის, 1910 წლის ჟურნალში „თეატრი და ცხოვრება“ (20), ვწერდი: ვალერიან შალიკაშვილი „ერთი ნიჭიერი მსახიობთაგანი და მცოდნე რეჟისორი... დიდოსიყვარულით ემსახურება სამშობლო სცენის დაწინაურებისა და განახლების საქმეს როგორც მსახიობი, რეჟისორი და მწიგნობარი, გადმოთარგმნილი და დაწერილი აქვს ოცამდე თანამედროვე პიესა და სხვადასხვა წერილები ხელოვნების შესახებ... გასულ სეზონს მოსკოვს წავიდა ადგილობრივ სასცენო ხელოვნების და, განსაკუთრებით, სამხატვრო თეატრის გასაცნობად, რომ მეტის ცოდნით აღჭურვილი დაბრუნებოდა სამშობლო სცენას“ და სხვა.

მოსკოვში ჩასულმა ვალერიან შალიკაშვილმა დიდი ყურადღება დაიმსახურა. აი, რასა მწერს ამის თაობაზე ჩვენი ცნობილი რეჟისორი, სტალინური პრემიის ლაურეატი ალექსანდრე წუწუნაეა, წერილი ცოტა გრძელია, ეხება ახალ სარეჟისორო ძალთა აღზრდას, სამეცადინოდ პიესებს მთხოვს და, სხვათა შორის, მწერს: „მომიკითხე მარო, ვასო, კოტე მესხი. ამ უკანასკნელს გადაეცი, რა გვიქენი აგი: შალიკაშვილი ისე გააღმერთე სუბმთავრილთან, რომ იმის მეტს ველარავის ხედავს-თქვა. ასე რომ, თითონ რეკომენდაციის მიმცემიც კი დაავიწყა ალ. ივანიჩს-თქვა“ — სხვა.

ასეთი კაცის ჟურნალში თანამშრომლობა საჭიროდ და საამაყოდ ვცანი. ამიტომ ჩემი ჟურნალის თანამშრომელთა შორის გამოვაცხადე. ჩემი ჟურნალის, „თეატრი და ცხოვრების“ № 1 გამოვიდა 1910 წლის 2 იანვარს, ხოლო ვალერიან შალიკაშვილი მეთოთხმეტე დღეზე, 1910 წლის 16 იანვარს, მოსკოვიდან მწერდა:

„მ. ხ.“

ბ. იოსებო

გულით ვუსურვებ თქვენს ჟურნალს გამარჯვებას და იდეების განხორციელებას.

* მოწყალეო ხელმწიფე (კ. ა.).

რაც შეეხება, კერძოდ, ჩვენს ერთმანეთთან დამოკიდებულებას, მართალი მოგახსენოთ, გამიკვირდა, როდესაც თქვენს თანამშრომელთა სიაში ჩემი გვარიც ამოვიკითხე. არ იფიქროთ, ეს მეტის თავმოყვარეობით მომსვლოდეს... არა! მაგრამ უბრალო ლიტერატურული ეთიკა მოითხოვდა, რომ პატარა წერილით გეცნობებიათ ჩემთვის თქვენი სურვილი, ესეც არ იყოს, თუ ქართველურად, შინაურულად მოვიქცეთ, უბრალო ზრდილობა მოითხოვდა ჩემთვის ჟურნალი გამოგეზავნათ. სასაცილოც რომ არ იყოს, საკვირველია — თანამშრომელად გინდივართ და წამკითხველად კი არა. თუ იმას ელოდებით, ფულით დავიბარებ თქვენს ჟურნალს, მე მგონი, ჩემი ბიუჯეტის ამბავი თქვენც კარგათ იცით, თუ იმას ფიქრობდით, რომ მე, როგორც დაინტერესებული ხელოვნების საქმეში — სულ ერთია მაინც ვიმუშაებდი — უნდა იცოდეთ, რომ მე, მართალია, ხელოვნება მაინტერესებს, მაგრამ იმდენათ, რამდენათაც იგი კერძო პირთაგან ფეხის სათელათ არ გამხდის.

თქვენც დამეთანხმებით, რომ ადამიანი არ შეიძლება სათამაშო ტიკინათ გახადო, ან უბრალო ბურთად, და მისდა დაუკითხავად ხელიდან ხელში გადასროლოთ, ყოველ შემთხვევაში მე ასეთი არა ვარ!

დავშთები თქვენი პატივისმცემელი

ვალ. შალიკაშვილი“.

მომყავს ეს წერილი ვალ. შალიკაშვილის პიროვნებისა და ხელოვნებაზე მისი შეხედულების დასახასიათებლად. როგორც ქვემოთ მოყვანილი წერილებიდან დავინახავთ, ზემოხსენებული წერილის ოდნავ მკაცრი კედო, გააუგებრობის შედეგი, უსაფუძვლო იყო.

მოსკოვის სამხატვრო თეატრის ფუძემდებელთა — სტანისლავსკისა და ნემიროვიჩ-დანჩენკოს ხელოვნებისა და ახალი თეატრის მიზან-დასახულობის შესახებ ვალერიან შალიკაშვილმა წერილი გამომიგზავნა („კონ. სერ. სტანისლავსკი-და ვლად. ივან. ნემიროვიჩ-დანჩენკო“), რომელშიაც, სხვათა შორის, წერდა: ახალი თეატრისათვის „საჭირო იყო სინამდვილე და ბუნებრიობა არა მართო ტექნიკაში, — საჭირო იყო მსახიობი, გმირის კეშმარტი გამომხატველი, ნამდვილი, ბუნებრივი და არა ზღაპრული“-ით („თეატრი და ცხოვრება“, 1910 წ. № 20, გვ. 6).

და სამშობლოში დაბრუნებული ვალ. შალიკაშვილი ამ ახალი პრინციპების განხორციელებას შეუდგა. გამალებით მუშაობდა როგორც რეჟისორი, მსახიობი და დრამატურგი, როგორც დედა-ქალაქში ისე განაპირებში; სადაც უნდა ყოფილიყო, ჩემთან კავშირს მაინც არა სწყვეტდა.

ბათუმიდან მწერდა:

„ს ა ლ ა მ ი ი ო ს ე ბ ს! იმედია ჟურნალს მომაწოდებ. ჩემი მისამართი: Батуми, Эриставская 18. შენი ვალიკო შალიკაშვილი“.

სურამიდან მწერდა: „სოსოჯან, გამარჯობა!... ეს თხოვნა შეგეინტერესებოდა. მოაგროვე შენი ჟურნალის ნომრები, საცა დაბეჭდილია „იასონის ოინები“ და გაგზავნე სურამში. შალვა დადიანს, Дача Сулиашвили. იმანაც გთხოვა და მეცა გთხოვ. იმედია ორთავეს დაგვავალე. შენი ვალიკო შალიკაშვილი“.

ქუთაისიდან თუ ქიათურიდან მწერს (წერილს არ აწერია გამოგზავნის აღდგილი): „იოსებ ჩემო! გიგზავნი ოთხ პიესას: „ახალი ძალა“ (პაპკაშია), „ქოჩრიანი ტოროლა“ (გადაეცი შათირიშვილს), „მარგარიტა გოტიეს“ (სულ რვა, რვეულია) და „საშინელი ბრძოლა“ (უნდა გადასცე გრიშაშვილს და ტენზურაში წარადგინოს საჩქაროთ, რადგან 2 თებერვალში მიდის, საბენეფისოა. მარკის ფული ჩემს ცოლს გამოართვას).

აბა შენ იცი, როგორ შემისრულებ ამ დავალებას. „მეგობრობა“ ხომ ჩამოგიტანე და ესლა როლები აღმოჩნდა და იმასაც გიგზავნი. სხვა პიესებსაც მალე გამოგიგზავნი. ალღუმის წიგნი აქ სრულებით არა გვაქვს და მიტომ ჭერ ვერ გამოგიგზავნი.

შ ე ნ ი ვ ა ლ ი კ ო .

P. S. რატომ ჟურნალს არ მიგზავნი“?!

განსაკუთრებული სისათუთით ეპყრობოდა სცენისმოყვარეებს და მათდამი ღმობიერებას მოითხოვდა. აი, 26 ოქტომბერს ბაქოდან, რას მწერდა:

„ ძ მ ა ო ი ო ს ე ბ ს

კიდეე რეცენზიებზე!

პროვინციის რეცენზენტებს ისე აქვთ წარმოდგენილი, რომ ჩვენი, პროფესიონალი არტისტების ლანძღვა არ შეიძლება, რადგან „ისინი ყველა როლებს კარგად ასრულებენ“ და სცენისმოყვარე

კი უსათუოდ უნდა გაღაწილოს, რადგან იგი დაბალ ღობეთ მიჰ-
ნია. ეს შემცდარი აზრია, თუ ვისმეს მოეთხოვება, — ეს ჩვენ —
პროფესიონალებს, რადგან ამაში სასყიდელს ვიღებთ და მეტი მო-
ვალეობა გვაწევს, მაშასადამე, როცა ჩვენს თამაშს კრიტიკას უყე-
თებენ, უნდა ტყავი გაგვაძრონ, არ დაგვზოგონ. სცენისმოყვარე
კი სულ სხვაა... იგი ნაზია, სათუთი, მისი თავმოყვარეობა ავადმო-
ფობამდის გამახვილებულია და ჩვენც გვმართებს ამ ნაზ არსებას
მოვექცეთ ნაზათ და არა ტლანქათ. სცენისმოყვარე მუშაობს უან-
გაროთ, გულწრფელად... იგი მხოლოდ იდეთ არის გატაცებული,
მას ამოქმედებს საქმის სიყვარული. მთელ თავისუფალ დროს, იმის
მაგივრად, რომ სამსახურში დალილ-დაქანცული სახლში წავიდეს,
დაისვენოს, ან სადმე გაისეირნოს, თეატრში წავიდეს, იგი ანდო-
მებს თეატრს, იგი მოდის რეპეტიციაზე და ეძლევა რეჟისორს
სრულს განკარგულებაში... რეჟისორიც ათასნაირად შემოატრი-
ალებს, უყვირის, ლანძღავს, მაგრამ იგი ითმენს ხმაამოუღებლივ,
ითმენს საქმის სიყვარულით, შენ, არ ვიცი, როგორ ფიქრობ და მე
კი მგონია, რომ სცენისმოყვარის მოღვაწეობა ჩვენს მოღვაწეობაზე
მალლა სდგას, მათი მოღვაწეობა წმინდა მოღვაწეობაა — მე მინდა
ვსთქვა, *святая деятельность*. როცა სცენისმოყვარის თამაშს
ვარჩევთ, სასტიკის საზომით არ უნდა მივუდგეთ მას.

მე ის კი არ მინდა ვსთქვა, ყველა სცენისმოყვარე უსათუოდ
აქონ. ჯრა! ნაკლი შენიშნონ, მაგრამ ძალიან ფრთხილად და ღმო-
ბიერად, არც ის სცენისმოყვარენი მყვანან სახეში, რომელნიც სო-
ფელში მართავენ ხოლმე წარმოდგენებს, რომ სცენაზე რტლინკონ
და მერე: შემოსავალი ღუქნებში ხარჯონ. მე მხედველობაში მყვანან
ისეთი სცენისმოყვარენი, როგორიც არიან აქ, კიათურაში და ეხლა
ხაშურშიაც დაარსდა. ადამიანი, ანუ რომელიმე წრე, 10-12 წელი-
წადი სისტემატურად მუშაობს უსასყიდლოთ, ამ მუშაობისათვის
მადლობის მაგივრად ლანძღავენ და მიწასთან ასწორებენ, იგი მაინც
გულს არ იტებს და განაგრძობს მუშაობას, — დამეთანხმე აქ რაღა-
ცა საიდუმლო უნდა იფარებოდეს, მათი ფსიხიკა სხვებისაგან
უნდა განირჩეოდეს. ჩვენც მოვალენი ვართ ამისთანა ხალხს სი-
ფრთხილით მოვექცეთ. ისინი ჩვენ არაფერს არა გვთხოვენ. გვაძ-
ლევენ იმდენს, რამდენიც შეუძლიათ, ჩვენ კი ზედმეტსა ვთხოვთ,
და როცა არ შეუძლია ზედმეტის მოცემა — ვლანძღავთ!

მეტი ღმობიერება სცენისმოყვარისადმი! მოსთხოვეთ, მაგრამ

სიფრთხილით, ნუ გალანძღავთ! რჩევა მიეცით ძმურად, მეგობრულად. ამით გავამხანებთ და ენერგიას შევმატებთ. რომ ნახო სცენისმოყვარე, როცა თავის ლანძღვას წაიკითხავს გაზეთში ჩანაირად მოშვება და მოისვარსლება, მაშინ დამეთანხმები, რომ მე მართალი ვარ.

მაშ ასე, სოსოჯან! მეტი ლმობიერება და მეტი სიფრთხილე. მერწმუნე, ეს უფრო მეტ სარგებლობას მოუტანს ჩვენს საყვარელ საქმეს, ვიდრე ლანძღვა და მათრახები.

მოიწერე, შენი საქმეები როგორ მიდის. აქაური საქმეები ძალიან კარგად მიდის, ყოველ წარმოდგენაზე ხალხით სავსეა თეატრი. მე თუმცა ძალზე ავადა ვარ, მაგრამ ჭეղჩერობით არ დამიყრია ფარხმალი და ვმუშაობ. მაშ ასე.

შენი ვალეკო შალიკაშვილი.
Баку, Губернская 77а.

გამუდმებულმა მუშაობამ, დღედაღამ შრომამ და სიღარიბემ ისედაც დასუსტებული ვალერიანი დაასნეულა. ვალ. შალიკაშვილის ავადმყოფობის გამო ჩემი ჟურნალის 1915 წლის № 50, გვ. 2 ვწერდი: „ავად არის ჩვენი. სცენის განახლების ერთი ქურუმთაგანი, მაღალხელოვანი მსახიობი, გონიერი რეჟისორი და ნიჭიერი მწერალი...“

...ჩვენი სცენის მუშაკთა ცხოვრების უკუღმართმა პირობებმა, გზათუქან სიარულმა, ბევრჯერ ნაკლებულებამ. განაღდაგებულმა შრომამ, უღროვოდ დასცა ჩვენი სცენის თვალსაჩინო მოამაგე და მომავალში უფრო დიდი სარგებლობის მომცემი...

...საჭიროა სწრაფი ნივთიერი დახმარება აღმოუჩინონ თბილის-ქუთაისისა თუ სხვა დრამ. საზოგადოებათა და ჩქარა სასურველ პირობებში მოათავსონ ჩვენი ეროვნული თანამსვლელობის ერთი დაუღალავი მუშაკთაგანი“...

ამ წერილმა მიზანს მიაღწია და ვალ. შალიკაშვილი აგარაკზე გაიგზავნა.

ჩვენი რედაქცია გატაცებით ადევნებდა თვალყურს ვ. შალიკაშვილის ცხოვრებას, ავადმყოფობასა და საქმიანობას. ერთ-ერთ ჩემს წერილში იოსებ არიმათიელის ფსევდონიმით 1916 წელს ვწერდი:

... 1916 წ. საზაფხულოდ (ვ. შალიკაშვილი) ცემში ცხოვრობდა, ჩჩენის გზას დაადგა, გარნა ხელმოკლეობამ აიძულა მეყუდრო ცხოვრებისათვის თავი გაენებებინა და წარმოდგენები ემართნა. ბორჯომში იზარალა, 26 აგვისტოს სურამში აპირებდა წარმოდგენის გამართვას, მაგრამ წინაღობით უცებ სისხლი წავარდნოდა პირიდან. 26 აგვ. ვინახულე სურამში შალვა დადიანის ბინაზე: იმდენად იყო დასუსტებული, რომ თითქმის ვერც კი ინძრეოდა, ხმა დაჰკარგოდა... ძლივს მეფუჩუნებოდა თავის ამბავს: ქართ. ღრამ. საზოგადოებისგან გასული თვის კრებაზე დანიშნული მცირედი შესაწევარი, თვითურად ხუთი თუმანი, დღემდე არ მიუღია, თურმე სადავლად იცვებებოდა, ახლაც არავითარი ცხოვრების წყარო არა აქვს. იმავე დღეს მოვიწვიეთ ექიმი ბ-ნი აპალონ ლუქას ძე ტყემალაძე, რომელმაც ავადმყოფი დიდის დაკვირვებით გასინჯა და გვიჩჩია: რაც შეიძლება, მალე უნდა წაიყვანოთ აბასთუმანს, ანუ, უკიდურეს შემთხვევაში, ცემს, აუკვეთეთ წარმოდგენებში მონაწილეობა, ხანგრძლივი ლაპარაკიც კი აწყენს, ერიდოს ყოველივეს, რაც აღელვებსო, მას ეჭირება სულიერი სიმშვიდე, სიწყნარე და წესიერი, ნოყიერი კვება. ენკენისთვის გასულს უეჭველად სოხუმს უნდა გაიგზავნოსო.

ავადმყოფს თვითურად დასჭირდება არა ნაკლებ ხუთმეტი თუმანისა (150 მან), შალიკაშვილს კი მხოლოდ თვითურად ხუთი თუმანი აქვს დანიშნული და ისიც არ ეძლევა...

...ქართულ ღრამატულ საზოგადოებათა გამგეობათ ევალებათ სანამ ღროა, ყურადღება მიაქციონ ავადმყოფ მსახიობს, თორემ მერე გვიან იქნება!

გადაჭრილი მუხა“-ს და სხვა მრავალ ნაწარმოებთა ნიჭიერი ავტორი მეტი ყურადღების ღირსია...

იოსებ ბარბათიელი
(„თეატრი და ცხოვრება“, 1916 წ., № 31)

ეს ჩვენი მოწოდება იმხანად დარჩა ხმად მლაღადებელისად უდაბნოსა შინა!

ერთის მხრივ, საზოგადოებრივმა გულციობამ, უღონობამ და დაუღლევრობამ, მეორეს მხრივ, უკუჩვენებელმა სენმა, სიმშვილით გა-
388

მოფიტული შალიკაშვილი 45 წლის ასაკში დაასაშარა. ჩვენი ვალია, განსაკუთრებით საქართველოს თეატრალურ საზოგადოებისა, ახლა მაინც მივაგოთ მისაგებელი უდროოდ დაღუპულ ნაამაგდარ მოღვაწეს, — ძეგლი დავუდგათ. ეს ძეგლი კი მის ორიგინალურ ნაწარმოებთა ერთტომეულად გამოცემა იქნება.

ვალ. შალიკაშვილი თვალხშიერი მაგალითია არა მხოლოდ თავისი სასახელო და სამწერლო შემოქმედებითი მოღვაწეობით, არამედ ჩვენი საზოგადოებრივი სინდისიერების მამხილებელი პირადი ცხოვრებითაც.

კოტე ყიფიანი*

ნება მიბოძეთ, „ჩემი ცხოვრების წიგნიდან“ ახალი კარი გადაგიშალოთ, რევოლუციამდელი ქართული თეატრის მოღვაწეთაგან კიდევ ერთი წარმოგიდგინოთ, — ესაა ქართული სცენის პატიოსნება, კეთილშობილება და ჯავარი კონსტანტინე დიმიტრის ძე ყიფიანი, მეორე „დიმიტრი თავდადებულად“ წოდებულის შვილი, შვილი იმ დიდი მამულიშვილ-ქართველისა, რომელმაც სამშობლოს აუგით მოხსენება, დაწყევლა და შეურაცხყოფა მეფის ერთ-ერთ წარმომადგენელს — სასულიერო წოდების ქურუმთა ქურუმს არ აპატია და შეუთვალა: „ჩქარა საქართველოს საზღვრებს გაეცალე, თორემ შენც ის დღე მოგელის, რაც შენგან დაწყევლილმა იოსებ ლალიაშვილმა შენს ხელქვეითს ჩუდეკცის დამართა ხანჯლითო“!

და, მოგეხსენებათ, დიდად დამსახურებული მოღვაწე, 70 წლის მოხუცი დიმიტრი ყიფიანი სამშობლოდან გადაასახლეს სტავროპოლს და ვერაგულად თავი გაუჩეჩქვეს მძინარეს.

აი, ასეთი მოღვაწე-წამებულის შვილი გახლავთ კოტე ყიფიანი!

* * *

გარეგნულად: შუატანის, ახოვანი, მშვენიერი შესახედაობის ვაჟკაცი, ლამაზად წვერმოპარსული, გადაგრეხილი უღვაშებით, საუცხოოდ ჩაცმულ-მორთული, სუფთა ევროპული სამოსით, უფრო გაღიზანდის ქუდით, ჭრელი ყელსახვევით, იშვიათად „ჩერქესკით“.

*. სიტყვა, წარმოთქმული კოტე ყიფიანის საღამოზე 1940 წლის 14 მარტს ზელოვნების მუშაკთა სახლში (გ. ა.).

ყოფაქცევით, მიხრა-მოხრით და საუბრით: მუდამ თავაზიანი, ზრდილობიანი, მოღიშარი და არა მოღუშული, დარბაისელი, პო-
ბოზო, წმინდა, დახვეწილი ქართულით მეტყველი... ყველას პატი-
ვისმცემელი და ყველასაგან პატივცემული, რამდენადაც არისტოკ-
რატი, იმდენად დიდი დემოკრატი!..

როგორც მსახიობი-რეჟონიორი, უფრო დრამატული ამბლუსა
იყო, მაგრამ რა როლიც უნდა ეკისრა — დრამატული, კომიკური,
ტრაგიკული, საყოფაცხოვრებო, ყველას გასაოცარის დაკვირვე-
ბით, გონიერებითა და ღრმა ცოდნით ასრულებდა, ტიპიურად ან-
სახიერებდა...

ყოველ როლში (მეფე ლირი, შვევლოზა — „ვენეციელი ვაჭარი-
დან“, დე-სილვა — „ურიელ აკოსტადან“, სიმონ ლიონიძე —
„სამშობლოდან“, გიქო, ზიმზიმოვი — „პეპოდან“, ზამბახოვი —
„ხათაბალადან“, სოსია — „დატრიადან ჯარადან“, ოტია ჯოლია —
„და-ძმიდან“, ანანია — „ლალატიდან“ და სხვა მრავალი) მთელი
თავისი არსებით ისე გარდაიქმნებოდა ხოლმე, რომ გაგიძნელე-
ბოდა გაგეგო, ამ სხვადასხვა ხასიათის როლებს ერთი და იგივე
მსახიობი ასრულებდა თუ სხვა. ვისაც კი ერთხელ უნახავს ზემო-
ჩამოთვლილ როლებში, ახლაც ხელოვნების ზეთშაგონების სიამოვნე-
ბით აღიგზნება!..

სცენისმოყვარეთა წაქეზებითაც ცნობილი იყო.

გასული საუკუნის ბოლო ათეულში, დაახლოებით 1894 წელს,
ფ. წ. „ავჭალის აუდიტორიაში“, სცენისმოყვარენი გ. სუნდუკიანის
პიესა „პეპოს“ ვარდგენდით. წარმოდგენის დასასრულს, როცა
დამსწრე ხალხმა (უმთავრესად მუშა-ქარგალ-ხელოსნები იყვნენ)
მზურვალე ტაშით დაგვაჯილდოვა, ფარდა გაეწიეთ და ხალხის წინ
წარვსდგექიშ. ყველაზე წინ ფეხზე მდგომი პოტე ყიფიანი შევნიშ-
ნე, რომელიც გაცხარებით ტაშს გვიკრავდა. ფარდა დაიხურა, იმავე
წუთს სცენაზე ამოვიდა, სათითაოდ ხელი ჩამოგვართვა ქებით:

— ვაშა, ვაშა! ბრავო, ბრავო! გამეგონა, მაგრამ არ მეგონა თუ
ახეთი ყოჩაღები იქნებოდით!.. გიქოსა და ზიმზიმოვის როლებში
მეცილებით განა? — ღიმილით მოგვემართა, ისაკო ძნელაშვილს (ძნე-
ლაძეს) — გიქოს აღმსრულებელს და მე — ზიმზიმოვის აღმსრულე-

ბელს, -- მით უკეთესი, მით უკეთესი! — გაბრწყინებული თვალებით გვეუბნებოდა, ასევე მოიწონა პეპოს აღმსრულებელი გ. ჯაბაური, დავით შეელიძე, ვანო ინასარიძე და სხვანი. ისე შეგვაქო, რომ სიხარულით ცას ვეწიენით, ახლად დავიბადენით: — რა ლამაზად მოგირიგებიათ როლები, რა შეგნებით მოგიშაღებიათ პიესაო...

მითხრა და ხელზე ხელი მომიჭირა.

ჩვენი ექვიანობა, რომ პიესას ვერ დავძლევდით, გაიფანტა; მართალია, ისეთები არ ვიყავით და ვერც ვიქნებოდით; როგორც პროფესიონალი მსახიობნი, მაგრამ კოტე ყიფიანის მოწონებამა და წახალისებამ, დიდი უნარი, დიდი ძალა შთაგვებრა!..

ამ დღიდან იგი ჩვენს გულში კიდევ უფრო გაიზარდა, როგორც მოქალაქე-ადამიანი, როგორც ხალხის მეგობარი..

ამის შემდეგ ერთიმეორეს კიდევ უფრო დაეუახლოვდით!

* * *

როგორც ცნობილია, კოტე ყიფიანი სცენაზე მონაწილეობის გარდა, მწერლობაში, დრამატურგიაში, სამეცნიერო, საზოგადოებრივი საკითხების გარკვევასა და ლექსიკოგრაფიაშიც ბეჯითად მუშაობდა. ჭერ კიდევ გასული საუკუნის 80-იანი წლებიდან, ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში, უმთავრესად ჟურნალ „ივერიაში“ ათავსებდა ნათარგმნ და ორიგინალურ პიესებს, აგრეთვე სამეცნიერო ხასიათის წერილებს. მანვე გადმოაქართულა ცნობილი ისტორიკოსის, ლიპერტის თხზულება „კულტურა“ ანუ კაცობრიობის გონებრივი და ზნეობრივი განათლება“ (ტფ. 1895, 256, IV გვ.). ეს იმ დროს, როცა ჩვენის წიგნის ბაზარზე უმთავრესად ბაზრულ-ზღაპრული წიგნები იფინებოდა, თუმცა უკვე გამოცემული იყო ილია ჭავჭავაძის, ალ. ყაზბეგის, აკაკი წერეთლის, რ. ერისთავის, ი. დავითაშვილის თხზულებანიც, მაგრამ ზემორე წიგნი, ლიპერტის თხზულება, თითქმის პირველი იყო, მეცნიერული ხასიათისა; ერთი კია კ. ყიფიანმა ეს წიგნი ისეთი ენით „გადმოაქართულა“, რომ ბევრისთვის ხელმიუწვდენელი იყო, მაგალითად, იგი ხმარობდა: „სადუნის პროტასია“ (ე. ი. მთარგმნელის წინასიტყვაობა); ასეთი სიტყვებით აჭრელებული იყო ეს წიგნი. ერთხელ ვკითხე:

— ბატონო კოტე, „სადუნის პროტასია“ სადაური ქართულია, გამას ვინ გაიგებს?

— ეგ ძველი ქართულია, მოვა დრო და გაიგებენ — პასუხი ვე-
ლარ ვაკადრე.

გარდა ამისა, კ. ყიფიანს. შედგენილი და გამოცემული აქვს
«Русско-Грузинский словарь по астрономии, зоологии, мине-
ралогии и разных терминов и технических слов», ტფილისი,
1896, 96 გვ.

ამავე ხანებში ცნობილმა პედაგოგმა და მწიგნობარმა ივანე
პავლეს ძე როსტომაშვილმა დაიწყო „სალაროს ცოდნის“ — რუ-
სულ-ქართული ენციკლოპედიური ლექსიკონის შედგენა და მისი
გამოცემის წინასწარი განცხადება გაზეთებში გამოაქვეყნა. ამის
გამო ბევრმა ივ. როსტომაშვილის წინააღმდეგ გაილაშქრა.

კოტე ყიფიანმა ივ. როსტომაშვილის განზრახვას უთანაგრძნო,
„მეც მაქვს რუსულ-ქართულ-ლათინური ლექსიკონი და დავუთ-
მობო“. („ცნობის ფურცელი“, 1897 წელი, № 206).

• • •

განმათავისუფლებელი მოძრაობის გაძლიერების ხანაში, 1905
წლის რევოლუციის წინა დროს, როცა ჩვენში ერობის შემოღების
შესახებ ხმა გაისმა, კოტე ყიფიანმა თარგმნა ი. ბელოკონსკის წიგ-
ნაკი „ერობა და თვითმმართველობა“ („ცისკრის“ გამოცემა, 1905
წელი, № 3), რომლის დასასრულს ნათქვამია: „ყველა, რაც აქ
მოვიხსენიეთ, დიდად საჭიროა, რომ ხალხის დღევანდელი ცხოვ-
რება უკეთეს პირობებში ჩადგეს... კანონმდებლობაში ხალხმა
აუცილებლად უნდა მიიღოს მონაწილეობა და განამტკიცოს ხალ-
ხის ბატონობა. მხოლოდ ხალხს შეუძლიან დაამყაროს ცხოვრება-
ში მტკიცე ერთობა და მთავრობის ძალა და უფლება შეუკავშიროს
ხალხის ძალასა და უფლებას, მხოლოდ ამისთანა ზომებით მივიღ-
წევთ ჩვენს წესიერს და ადამიანურს ცხოვრებას“.

კოტე ყიფიანი ი. (გვ. 47)

ამას წერდა, მართალია, ნათარგმნ წიგნაკში, მაგრამ საკუთარ
სახელსა და გვარს (კოტე ყიფიანი) აწერდა ჯერ კიდევ 1905 წ.
თვითმმართველობის ბატონობის ხანაში.

როგორ აფასებდნენ სწვანი კოტე ყიფიანს?

1910 წელს ჩვენი ცნობილი მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის პარტენ გოთუას დავალებით, ვთარგმნე სომეხთა სახელგანთქმული დრამატურგის გ. სუნდუკიანის პიესა „სიყვარული და თავისუფლება“. ამ პიესის თარგმნის დროს ყოველდღე დავიარებოდი გ. სუნდუკიანის ბინაზე. 2-3 საათის მუშაობის შემდეგ სასადილო მაგიდას მოვეუსხდებოდით ხოლმე, ამ დროს ჩვენი მუსაიფი უმთავრესად მწერლობას, ხელოვნებასა და განსაკუთრებით თეატრს ეხებოდა. ერთხელ მსახიობებზე ჩამოვარდა ლაპარაკი. სუნდუკიანმა ყველა ქართველი მსახიობი სიყვარულით მოიხსენია, განსაკუთრებით, ნატო გაბუნია, მაკო საფაროვა-აბაშიძისა, ვასო აბაშიძე და სხვანი.

— კოტე როგორია? — ვკითხე.

— ყიფიანი? — შეკითხვა შემომიბრუნა, ცერი, სალოკი და შუათითი შეატყუა, ტუჩებზე მიიღო, თითქო აკოცაო და ჩატკბანურებით წამოიძახა: „მპა!“.. ჩემი გიჟო, ჩემი ზამბახოვი, ჩემი ზიშზიშოვი... ეს ხომ ჩემი კოტეა. გაუმარჯოს კოტეს. დიდხანს და დიდხანს იცოცხლოს თავისი ეშხიანი, საყვარელი ამხანაგებით, რომ ჩემმა პიესებმაც იცოცხლონ... ესენი დაიხოცებიან — ჩემი. პიესებიც დაიმარხებიან!..

— რას ბრძანებთ?! — გავიოცე.

— გეუბნები რაღა... პიესას ხომ არტიტი აცოცხლებს!..

როგორ ეპყრობოდა მოვალეობას, განსაკუთრებით „სცენისა და ამხანაგთა“ მიმართ მოვალეობას?

დედა რომ გარდაეცვალა და დაკრძალა, მეორე საღამოსვე წარმოდგენაში მონაწილეობა მიიღო. ამ გარემოებამ ბევრში აღშფოთება გამოიწვია. დედამისი ხომ უბრალო ვინმე არ იყო, ან მხოლოდ შვილთა მშობელ-აღმზრდელი, არამედ შესანიშნავი ქართველი მანდილოსანიც, რომელმაც მეუღლის, დიმიტრის დაკრძალვის დროს დიდი სიმტკიცე გამოიჩინა. როცა სასახლის წინ სამგლოვიარო პროცესიას მეფის მთავრობა გადაეღობა — „აქეთ არ შეიძლებაო“, დაბნეულმა ალექსანდრე ეპისკოპოსმა დიმიტრის მეუღლეს, ნინოს მიმართა: — ქ-ნო ნინო, მიცვალებული თქვენია, საით გავასვენოო; ნინომ მტკიცედ მიუგო: თუ ღირსი ვარ, ჩემი

მეუღლე პირდაპირ გაატარეთო, -- თან ხელით მიუთითა. ეს იყო იმ დროს დიდი პროტესტი მთავრობის წინააღმდეგ.

და ჩვენ აღშფოთებულნი ვიყავით, რომ ასეთი დედა კოტემ ხანგრძლივ არ იგლოვა და სცენაზე გამოვიდა.

ეს აზრი რომ განეუცხადე, კოტემ მომიგო:

— დედის ხსოვნას პატივს ვცემ, მაგრამ მის სულს უფრო ვა-
ამებ, თუ ჩვენი სამშობლო სცენისა და ამხანაგთა წინაშე ჩემს მო-
ვალეობას პირნათლად აღვასრულებ!

ჩვენი სცენის სული, გული და ზეშთავონება მაკო საფაროვა-
აბაშიძისა იტყოდა ხოლმე: „მე მეორე არტისტი არ მეგულება
მაგრე გამსჭვალული და მუყაითი თავისი მოვალეობისა თეატრ-
სადმი!.. ზრდილი, მეტად თავაზიანი ყველასთან, უანგარო: რასაც
მისცემდნენ, იმასა აიღებდა, ხშირად მიუღია მონაწილეობა უსას-
ყიდლოდ სხვადასხვა წარმოდგენაში... მეტი წილი თავისი ხარჯით
ემსახურებოდა სცენას... უსიტყვოდაც კი მრავალმეტყველი, მშვე-
ნიერი“!

ივანე გომართელმა ერთხელ მითხრა და დასწერა კიდეც: „კო-
ტე ყიფიანი იყო მასწავლებელი, რომელიც მაყურებელს ზრდიდა და
უნერგავდა იმ აზრს, რომ ცხოვრებაში არის ბევრი რამ სიცოცხლე-
ზე უფრო მაღალი და ძვირფასი“. (ერთდროული გაზეთი „დაეხმარე
ინვალიდს“, 1930, № 2).

როგორც ახალგაზრდობის წამქეზებელი და ხელშემწყო, კოტე
ყიფიანი ზემოთაც გავიცანით. მაგრამ რაც უნდა ბევრი ცნობილი
ხალხი დავემოწმო და მეც ენა ავაჭრელო, მაინც კოტე ყიფიანის
შინაგან ბუნებას, მის მეობასა და თავისთავადობას ისე ვერ ავსა-
ხავ, როგორც მისივე წერილები ასახავენ. ჩემს არქივში ჩემდამი
მოწერილი რამდენიმე წერილი აღმოვაჩინე... მეუხერხულება მათი
საჯაროდ წაკითხვა, მაგრამ მაინც გაგაცნობთ, ამასთან გთხოვთ,
გულწრფელად, საკუთარი თავის განდიდებაში არავინ ჩამომარ-
თვას. აი, რას მწერდა:

„ძ მ ა ო ი ღ ს ე ბ !

გიგზავნი ფურცხვანიძის წერილს, რომელიც მივიღე ამ სამი
დღის წინად. ეს ყმაწვილი ჩემი მოწაფე იყო დოლუხანოვის ქალის
დრამატიულს კურსებზე, ქართულს განყოფილებაში და დიდი ნი-

ქის პატრონია. ცოდო იქნება თუ ამის ნიჭს გზას არ მივსცემთ. მშვენიერი მოთხრობა წამიკითხა გლეხთა ცხოვრებიდან, ეგნატე ნინოშვილის ხასიათზე დაწერილი და გიგო დიასამიძემ არც კი მოუხმინა. ისევ შენ უნდა უპატრონო ამ ყმაწვილს და გზა მისცე სამწერლო ასპარეზზე.

გთხოვთ, ნახო სოსო გრიშაშვილი და უთხრა ჩვენ მაგიერად, რომ ამ ერთი კვირის შემდეგ ამოისეირნოს ჩვენსკენ. ბილეთი აიღოს ბორჯომის სააგარაკო მატარებელზე (თბილისიდან გამოდის 3 საათზე, სადილობის დროს), სადგურს სუმბათოვამდის და ხაშურიდან რომ წამოვა მატარებელი, ქვიშხეთის პლატფორმაზე გამოვიდეს.

ძალიან სასიამოვნო იქნება, თუ შენც წამოხვალ და ერთის დღით გვეწვევი. ზოგიერთი სურათები, რაც მაქვს აქა, იქნება გამოგადგეს ჟურნალისათვის.

ჩემი „ბედი ქართლისა“ არ დამიკარგო. მოველი ამაზედ შენს პასუხს.

დავშთები მარადის შენი მოსაყვარულე და პატივისმცემელი

კოტე ყიფიანი

15 ივლისი, 1914 წ.

ს. ქვიშხეთი

ამ წერილში მოხსენიებულად ფურცხვანიძე, უმთავრესად ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრებაში“ ფეხადგმული, ამჟამად საქართველოს საბჭოთა მწერლების კავშირის წევრია, მას უკვე რამდენიმე მოთხრობა აქვს გამოქვეყნებული: „დედის მკვლელი“ და სხვა; ხოლო კოტე ყიფიანის წერილში ნახსენები სურათები წარმოადგენენ: ერთი — თვით კოტეს დებს, 70-80 წლებში ქართული მწერლობის და სცენის ცნობილ მოღვაწეთ — ელენეს (ლოლია, იგივე ლორთქიფანიძისა) თავისი დითურთ; ეს სურათი დაებეჭდა ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრებაში“, მეორე — ეკატერინე მეორის დროის ჭარისკაცებს, ხოლო მესამე — ალექსანდრე მეორის მკვლელთა გასამართლებას. ეს უკანასკნელი სურათი ჩემგან დამოუკიდებელ მიზეზთა გამო ვერ გამოვაქვეყნე, საქართველოს რევოლუციურ მუზეუმს ჩავუტანე (აწინდელ საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმის შენობაში იყო) და როცა მის დირექ-

ტორს გავუწოდე, უკანაიდან ვილაცამ კალთა დამწია და ყურში ჩამ-
ჩურჩულა: „Тысячу дам“... თურქე ის სურათი უნიკუმი ყოფი-
ლიყო, მაგრამ ჩანჩურჩულეს არც კი ვუხმინე, ეს სურათი, რო-
გორც უფასოდ მივიღე კოტე ყიფიანისაგან, ისევე სრულიად უფა-
სოდ გადავეცი საქართველოს რევოლუციურ მუზეუმს.

დაახლოებით ერთი წლის შემდეგ კ. ყიფიანი მწერდა:

„იოსებ იმედაშვილს ამით ნებას ვაძლევ დაბეჭდოს თავის ჟურ-
ნალ „თეატრი და ცხოვრებაში“ ჩემი დრამა „ბედი ქართლისა“ და
ცალკე წიგნად გამოსცეს არა უმეტეს ათასი ცალისა, რაზედაც
ხელს ვაწერ:

კონსტანტინე დიმიტრის ძე ყიფიანი.

12 ოქტომბრის 1915 წ.

ქ. თბილისი“

ეს პიესა ჟურნალში დაბეჭდეს („თეატრი და ცხოვრება“, 1915,
№№42—52, 1916, №№1—3), მაგრამ მსოფლიო ომის დროს ბეჭ-
დებითი პირობების გართულებისა და უქალაქობის გამო ცალკე
წიგნად ვეღარ გამოვეცი. აქვე აღვნიშნავ, რომ კ. ყიფიანისთვის
ამ პიესაში არავითარი პონორარი არ მიმიცია და არც მოუთხოვია.
ეს კი დიდი ხელშეწყობა იყო ნივთიერად გაჭირვებულ რედაქციისა.

ხუთიოდე თვეში კოტე ყიფიანმა ახალი ორიგინალური პიესა
გამომიგზავნა შემდეგი წერილითურთ:

„ძ მ ა ო ი ო ს ე ბ!

ამასთანავე გიგზავნი ჩემს პიესას, აკაკი წერეთლის „ბაში-აჩუ-
კიდან“ გადმოკეთებულს, რომელი პიესაც თეატრში წარმოსადგე-
ნათ ძალიან კარგი რამ არის. ცენზურიდან ნებადართულია, რო
დაბეჭდავ შენს ჟურნალში, ეცადე ცალკე დაბეჭდო იმდენი, რამ-
დენი მოქმედი პირნი არიან და კიდევ ორი ცალი. ჩემი „ბედი ქარ-
თლისაზე“ რას აპირებ?

გაგვიძვირე შენი ხილვა.

მარად შენი

კოტე ყიფიანი

3 მაისს 1916 წ.

ზემოხსენებულ პირობათა გამო, ვერც ეს პიესა დავბეჭდვ. ერთი წლის შემდეგ ეს პიესა გამომართვა ნ(თუ ი?-ი-ი.) კობახიძემ შემდეგი ბარათით:

„მივიღე პიესა „ბაში აჩუკი“ ანუ „ბრძოლა“ კ. ყიფიანისა, რომელიც ერთ თვეს უნდა დავაბრუნოთ.

ნ(თუ ი?-ი-ი.) კობახიძე 19-2. III. 17 წ.“

ის დღეა და ეს დღე: არამცთუ პიესა ვერ დავიბრუნე, თვით წამლებიც თვალიდან გაჰქრა.

სასურველი კია მისი აღმოჩენა კოტე ყიფიანის სამწიგნობრო-დრამატურგიულ მემკვიდრეობის შესავსებად. საბედნიეროდ ეს პიესა რუსულად „პობედას“ სახელით სათეატრო მუზეუმშია დაცული (ავტოგრაფის სახით), როგორც ეს დღეს პატივცემულმა გუგული ბუხნიკაშვილმა მითხრა: მიუხედავად იმისა, რომ პიესები ცალკე ვერ გამოვეცი, კოტე ყიფიანის, მისი მეუღლის ნინო ყიფიანისა და ჩემი ურთიერთობა მუდამ მეგობრული იყო: მე მათი დიდი პატივისმცემელი ვიყავი, ისინიც მუდამ სიყვარულით მეპყრობოდნენ.

ეურნალ „თეატრი და ცხოვრების“ არსებობის 10 წლისთავის აღსანიშნავ დღესასწაულზე მწერდნენ:

„იოსებ იმედაშვილი“

მოგილოცავთ შენი პირმო შვილის „თეატრის და ცხოვრების“ათის წლის არსებობას. ვუსურვებთ ჩვენს სამშობლოს შენისთანა

დაუღალავ და ნაყოფიერ მუშაკთა გამრავლებას.

ნინო ყიფიანი

კოტე ყიფიანი

14 თებერვს 1920 წ.

ქ. თბილისი“

კოტე ყიფიანის, მისი მეუღლის ნინოს და სხვა მათგვარ მოღვაწე-ადამიანთა ასეთი გულთბილი დამოკიდებულება მიაღვილებდა ეურნალის გამოცემაში მრავალი დაბრკოლების გადალახვასა და, საერთოდ, მწერლობის მძიმე უღლის ტარებას!

კოტე ყიფიანი ჩემს წინაშე მუდამ, ყოველ ნაბიჯზე „სამშობ-

ლოს“ სიმონ ლიონიძის განსახიერება იყო და არის, განსაკუთრებით იმ სცენებიდან, როდესაც ოჯახში დაბრუნებული (ლევან ხიმშიაშვილთან შეთქმულებაზე მოლაპარაკების შემდეგ) წარმოსთქვამს: „საყვარელო სამშობლოვ!.. ვერას დამაყვედრებ... ჩემს საკმეზე შენი საკმე წინ გავაყეთ“. ანდა მის (სიმონის) ცოლთან — ქეთევანთან ლევანის მიჯნურობის გამოძევაზე შემდეგ შერცხვენილი ლევანი რომ შეღალადებს: „გევედრები, სიმონ, მომკალ“! ხოლო სიმონი მიუგებს: „შური ვიძიო? მერე, ჩვენი წმინდა მოვალეობა? მერე ჩვენი სამშობლო? მე არა მაქვს უფლება სამშობლოს მოვაკლო შენი მამაცობა... რადგან ბედნიერება წამართვი — თავისუფლება მომანიჭე, ცოლი რო მომტაცე — სამშობლო დამიბრუნე“! ციხეში სასოებით წარმოთქმული მისი ლოცვა:

„ღმერთო მაღალო, ეს ქვეყანა შენი ხედრია...
შენს მეოხებას ნუ მოაკლებ ამ ტანჯულ ხალხსა!..“

ან წამების ოთახისკენ მიმავალი სიმონი რომ მოღალატის დასჯას ავალებს ლევანს: „დაჰკა, ლევან, მით სამშობლოს იცავ, გული გაუბე, მით საქართველოს იხსნი“ და ბოლოს, წამების ოთახის კარში შემავალი, ლევანს რომ თითქმის ჩურჩულთ შეღალადებს: „აღთქმა არ დაგავიწყდეს, ლევან!.. აღთქმა გახსოვდეს“!..

მართალია, ეს სიტყვები დრამატურგ დ. ერისთავს ეკუთვნის, ლოცვა — ილია ჭავჭავაძეს, მაგრამ ყოველ სიტყვას, ყოველ გამოთქმას შესაფერი კილოთი უნდა თუ არა წარმოთქმა, რომ მსმენელს გულზე მოხედეს!.. და ამ როლში სწორედ კოტე ყიფიანი იყო ის ჭადო-შთამაგონებელი, რომელიც ყოველ მსმენელს გულში ცეცხლს უჩენდა!..

თუმცა ეურნალის რედაქტორობა-გამოცემის საქმეში ჩაბმულს დრო არა მქონდა, მაინც დროდადრო ვახერხებდი ხოლმე თბილისსა და ქვეშხეთშიც ყიფიანების ოჯახში შევლას... განსაკუთრებით მძიმე განსაცდელის წუთებში... ეს იყო ჩემი და ბევრი სხვა ქართველის დასასვენებელი მყუდრო, თბილი, ტკბილი, ალერსითა და სიყვარულით გამთბარი კერა, სამშობლოს ქვეყნის ჭირ-ვარამისა თუ სატკბილო ამბებზე სამუსაიფო ადგილი.

ამ ოჯახს თითქოს სხვა რამ საზრუნავი აღარა ჰქონდა რა!..

ასე შეხმატკბილებულნი იყვნენ მეუღლენი კოტე და ნინო ყიფიანები!

როგორც ცნობილია, ნინოც — ბეჟან ტატიშვილის ასული — შესანიშნავი ქართველი ქალი იყო, ცნობილი მწერალი, შესანიშნავი წიგნის, ჯიოვანოლის რომანის „სპარტაკის“ მთარგმნელი და სხვათა მწერალი, ნაამაგდარი საზოგადო მოღვაწე, რომლის შესახებ ალბათ სხვა დროს გვექნება ლაპარაკი, ახლა კი აღვნიშნავ, რომ ნინო ყიფიანის თაოსნობით სოფელ ქვიშხეთში, წიგნთსაცავ-სამკითხველო გაიღო, დრამწერც მოეწყო. ნინო ყიფიანმა, თავისი საამაყო მამამთილის — დიმიტრის და მეუღლის — კოტეს ხსოვნის პატივსაცემად, იმდენი მოახერხა, რომ თავისი სასახლე ქართველ მწერალთ გადასცა, სადაც ყოველ ზაფხულს მწერლები ისვენებენ:

კარგია ქვიშხეთი, მაგრამ რაც კოტე და ნინო აღარ ცოცხლობენ, ვერ იქნა და იქით ფეხი ვეღარ გავდგი...

იგი თითქოს ყოველგვარი სიკეთისაგან დაიცალა...

ნიკო (კიკუშა) სულხანიშვილი

გასული საუკუნის დამლევს, დაახლოებით 1898—99 წლებში, ერთ დილით ნუშო მერკვილაძისამ შემომითვალა — დღეს საღამოთი „სავეფხისტყაოსნო საუბრის“ ნაცვლად აკაკისთან ახალგაზრდა მომღერალ-მუსიკოსი კიკუშა სულხანიშვილი თავისი ოპერის ნაწევრებს შეასრულებს და უეჭველად დაესწარიო; მე სიამოვნებით მივედი მერკვილაძის ბინაზე (ნ. ი. არქევენიძის სახლში, ყოფილ გიორგიევის, აწ არ. ჭორჭაძის ქუჩა, ალექსანდრეს ბაღის პირდაპირ), სადაც აკაკი ბინადრობდა და ლიტმოყვარულთა წრე კვირაში ერთხელ იკრიბებოდა მისი ხელმძღვანელობით „ვეფხისტყაოსნის“ შესასწავლ-გამოსარკვევად. აქ რამდენიმე ქალ-ვაჟი დამხვდა, მათ შორის ერთი შუატანის, პირხმელი ახალგაზრდა, რომელიც მასპინძელმა გამაცნო — აი, ჩვენი დღევანდელი შეკრების მიზეზით. ახალგაზრდობილი მაინცდამაინც რაიმე განსაკუთრებული იერით არ განირჩეოდა, — მიუხედავად ამისა, მის სიმღერას გულის ფანქცქალით ველოდით.

ეს სანატრელი წუთიც დადგა. სტუმართა თხოვნით კიკუშამ, ზობოლიშების შემდეგ, დაიწყო „დაიგვიანეს, ჯერ არსად სჩანან“... დაიწყო და, თითქო დედამიწას მოვწყდი, ირგვლივ ყველასა და ყველაფერს განეშორე, სულ სხვა არეში გავჩნდი... მუსიკის ჯადოსნობა მუდამა მწამდა, მაგრამ ასეთი თავისებურება მშობლიური, მასთან უცხო რამ, მანამდე არ მეგრძნო და მას შემდეგაც არ მიგრძენია. სიმღერა შეწყდა. ყველანი ისე ვიყავით მოხიბლულნი, ბუზის გაფრენას გაიგებდა კაცი. მცირედი მიუუჩების შემდეგ, უცებ იგრიალა საერთო ტაშმა. შევნიშნე, აკაკი იქ აღარ იყო, —

გავიხედე და მეორე ოთახის ღია კარებში გამოჩნდა სიამისგან გაბადრული სახით, აკაკური მლიმარე იერით, მოციმციმე ცრემლებით, კიკუშას გადაეხვია, ზამდენჯერმე გადაჰკოცნა, გულში ჩაიკრა და სიხარულისაგან მღელვარე ხმით უთხრა: — ჰეშმარიტად ჯადოსანი შემოქმედი ყოფილხარათ!

აგრე როგორ ჩასწვდით ხალხურ ჰანგთა საიდუმლოებას!.. ამიერიდან „პატარა კახი“ თქვენ გეკუთვნით! და კვლავ გადაჰკოცნა, შემდეგ ჩვენ მოგვიბრუნდა — ყმაწვილებო, თქვენ ამ ჰანგთა სიტკბოების ნაათაღსაც ვერ იგრძნობდით, რადგან ახლო ისხედით: ამიტომ იყო, რომ სრული სიტკბოების შესაგრძნობლად ამ ჩვენს ჰანგთა მესაიდუმლეს გავეცალე. და შორით ვუსმენდი, ვითარცა ბულბულის სტვენას... — ისევ კიკუშას მიუბრუნდა და უთხრა: — ყველაზე საყურადღებო ის არის, რომ თქვენ ჰანგი ევროპიულად ამოგიქსელავთ, ისე კი რომ მისი თავისებურება არ დაგიჩრდილავთ, ჩვენის ხალხის გულიდან ამოძახილი ბგერა დაგიცავთ და ეს არის ჩვენი ეროვნული ოპერის თავისთავადობის საუნჯეო.

რა თქმა უნდა, ჩვენ ყველანი არანაკლებ მოზიბლულნი ვიყავით.

ამ საამო ნობათს ღიასახლისმა მშვენიერი ვახშამი მოაყოლა, რომლის დროსაც კიკუშამ, პირველ ყოვლისა აკაკის, შემდეგ ჩვენ, აღგვითქვა, ოპერა „პატარა კახს“ სრულად დავწერო.

უნეტარესი და ტკბილი საღამო იყო...

• • •

ცხრაასიანი წლები რევოლუციური აღტყინების ხანა გახლდათ. უმაღლესი პოეზიისა და ხელოვნებისათვის ვის ეცალა. პარნასის მფლობელნი დაბლა, ძირს, მიწაზე უნდა ჩამოსულიყვნენ. მხოლოდ ისეთ ლექსს ჰქონდა ფასი, რომელიც პროგრამულ-პროკლამაციური ყალიბით „მიწის შვილთ“ შემდეროდა; მუსიკა, სიმღერა გაბატონებულითა საკუთრებად იყო გადაქცეული; გმირული, ბრძოლად გამწევი რამ თუ გაისმოდა, ჩვენებური „აღსდგე, გმირო გმირო, ნუ გძინავს“ და „მარსელიოზა“... სხვაფრივ ჩამიჩუმი არ ირღვეოდა, აღარც გვჯეროდა, თუ სიმღერით რევოლუციის გაღვივება შეიძლებოდა. ვნახე და ვიგრძენი წინააღმდეგი.

1905 წლის განმათავისუფლებელ მოძრაობას 1906 წლის მძაფ-

რი და სისხლიანი რეაქცია მოჰყვა. ბაქოში რევოლუციის ერთ-ერთი გამაღვივებლის, მუშათა კლასის რჩეულთაგანის, პეტრე მონტინის ცხედარი მუშა ხალხმა ბაქოდან ტფილისს დიდის ამბით გადმოასვენა. ჩამოსვენების დროს, ამ სასტიკი რეაქციის ხანაში, პაერში გაისმა მძლავრი გუგუნი მუშათა პირველი მარშისა: „ძირს თვითმპყრობელობა!“ ეს მარში ისეთი სიძლიერით იყო ამოძახილი, რომ ათასეულ პროლეტართა გულნი უხილავის კავშირით გააერთიანა და შურისძიების ცეცხლი ააგიზგიზა. თვითმპყრობელობის ხელქვეითებმა მალე მიიკვლიეს სიმღერის ავტორ-შემსრულებელი: ეს გახლდათ კიკუშა სულხანიშვილი, იმ დროს სასულიერო სასწავლებლის გალობის მასწავლებელი. თვითმპყრობელობამ კიკუშა ციხეში ჩასვა, სამსახურიდან დაითხოვა და მუდმივი დევნა დაუწყო. მაგრამ კიკუშა ასეთი „თავხედობისათვის“ მარტო თვითმპყრობელობამ არ დასაჯა: ღვიძლმა მშობლებმაც კი შერისხეს, როგორც „უკუღმართ გზაზე შემდგარი, ეშმაკის კერძი“... „რაკი პირი მოუსავლეთისაყენ გიქმნია, წადი და წადიო!“

და კიკუშაც სამუდამოდ „მოუსავლეთისაყენ“ წავიდა: ხალხის გულს უფრო ღრმად ჩაეკრა. ამ წუთიდან, ფონოგრაფით შეიარაღებული და საკუთარი სამუსიკო სმენით გამახვილებული კიკუშა, საქართველოს დაბა-სოფლებს მოედო და ხალხში დარჩენილი სასიმღერო მარგალიტების კრეფა დაიწყო, რომელთა ნაწილი 1912—1913 წლებში გამოაქვეყნა და მის მსმენელთა გულისყური ხალხური შემოქმედების აღდგენისაყენ მიმართა.

მამა მაინც ვერ შეურიგდა: მამულ-დედული სამ შვილს (დათას, ბაბოს და სოფოს) უანდერძა, ხოლო კიკუშას შემოუთვალა — შენ რაკი მთელ თავადაზნაურობას ჰკბენავ, არც მამულის ღირსი ხარო.

და კიკუშას ცოლ-შვილი სამშობლო სოფელში (აწყურში) მამა-პაპის მიწა-წყალზე მხოლოდ გასაბჭოების შემდეგ შევიდა.

• • •

მუშათა პირველი მარშის „ძირს თვითმპყრობელობის“ დაწერის დროს კიკუშა თბილისში, ჩერქეზიშვილის (აწ საბჭოთა) ქუჩაზე, ოფიცერ კარაშვიჩის სახლში ცხოვრობდა. პეტრე მონტინის ჩამოსვენების წინაღლით, დილით, ცოლისძმამ, გიორგი ნასიძემ კი-

კუშას მეუღლეს ანას პროკლამაციები მოუტანა და უთხრა: — მონტინის ჩამოსვენებისას ბევრი ხალხი იქნება და პროცესიის დროს ხალხში გააბნეო. კიკუშამაც გადიკითხა, ნაშუადღევს პიანინოზე მღერა და ნოტების წერა დაიწყო, სიმღერაში გამოერია „ძირს თვითმპყრობელობა!“ ანას ელდა ეცა, კიკუშა გატაცებით დამღეროდა და თან წერდა. გულგახეთქილმა ანამ გასძახა:

— კაცო, რა ღმერთი გიწყრება, რასა მღერის არ იცი, რომ კარაშევიჩები აქა სდგანან?!
— ვინც უნდა იდგეს!..

— ნუ სწერ, თავი გაანებე.

— მონტინის მღვდელი არ გაუძღვება, შესაფერი მარშია საჭირო!..

— კიკო, თავს ნუ ილუპავ, მარცხენა თვალი ამოთამაშდა, ცუდადა მაქვს დაცდილი.

— რა ცრუმორწმუნე ხარ, ჩემთან ვინ მოვა? — მიუგო კიკუშამ და განაგრძო წერა. კიკუშას ჯიუტობამ დასძალა და სანამ არ გაათავა, პიანინოს არ მოშორდა; შემდეგ დაიძინა.

მარცხენა თვალის თამაშით გულაჩქოროლებულმა, წინდახედულმა ანამ, კიკუშას დაძინების შემდეგ ნოტები მოკრიფა, ძმისგან მოტანილ პროკლამაციებთან ერთად ხელსახოცში გამოხვია, სავარძელს ქვეშიდან ამოაკრა და მიიძინა.

ნაშუალამევის ორ საათზე კარის ბრახუნი მოისმა:

— გააღეთ!

კიკუშამ კარი გააღო. უბნის უფროსი სამი ჟანდარმით თავს დაადგა.

— აბა, ახლაც იტყვი, საქმეში არ ეურევივარო, — დასძახა გაფითრებულ კიკუშას ჟანდარმთ უფროსმა, — წუხანდელი დაწერილი რა უყავ?

კიკუშას ის ის იყო უნდა ეთქვა, აგერ პიანინოზეაო, რომ ანამ თვალთ გაჩერება ანიშნა, თან ჟანდარმთ უფროსს სავარძელი მისთავაზა.

— დაბრძანდით, ბატონო!

ჟანდარმთ უფროსი ჩამოჯდა.

— ჩაეცვა? — შეეკითხა კიკუშა.

— ჩაცმა საჭირო არ არის, — მიუგო ჟანდარმთ უფროსმა, ხოლო სხვებს უბრძანა — გაჩხრიკეთ!

ქანდარმებმა ყველაფერი გადააქოთეს, გადააბრუნეს ყველაფერი გარდა იმ საეარძლისა, რომელზეც ქანდარმთ უფროსი იყო ჩამომჯდარი და რომელსაც ქვეშ პროკლამაცია და ნოტები ჰქონდა ამოკრული.

— რა უყავ, ჩაყლაპე? — შეეკითხა კიკუშას იმედგაცრუებული ქანდარმთ უფროსი.

— სულ აგრე მიგონებენ და ცილსა მწამებენ, — მიუგო გულგამაგრებულმა კიკუშამ, როცა მიხვდა, რომ ნოტები სადღაც გამქრალიყო, ხოლო როცა ქანდარმები წავიდნენ, კიკუშა ცოლს მიუბრუნდა:

— დედაკაცო, ნოტები რა უყავ, დასწვი?

— დასწვი შენა და შენს თავსა, აქ შიმშილით და სიცივით ბავშვები მეხოცება, შენ კი უბედურებაზე ხელს არ იღებ... ავიღებ ე პიანინოსა, დავამსხვრევ და ცეცხლს შევუკეთებ.

— დედაკაცო, დასწვი? — შეეკითხა კვლავ სასოწარკვეთით კიკუშა:

— დავწვი არა, ემანდა! — მიუგო და საეარძელი გადაუბრუნა. კიკუშას თვალები გაუბრწყინდა და ცოლს გადაეხვია...

მიუხედავად ასეთი ღვეწისა, კიკუშამ მონტინის გამოსვენებაზე ეს მარში გაბედულად შეასრულა და, როგორც მოვიხსენიე, მისი მწარე ნაყოფიც იგემა, ხოლო ეს პიანინო ანამ თუმცა არ დაამტვრია, მაგრამ შვილების შიმშილისა გამო გაპყიდა...

რევოლუციამდე მეფისნაცვლის სასახლეში, სხვადასხვა გუნდის მონაწილეობით, სასულიერო კონცერტები იმართებოდა. ამ კონცერტში მონაწილეობისათვის ერთხელ, სასულიერო სასწავლებელში მასწავლებლობის დროს, კიკუშაც მიიწვიეს — შენის გუნდით გამოდიო.

— გამოვალ, თუ ნებას მომცემთ, გუნდს რამდენიმე ქართული — საგალობელიც შევასწავლო.

პიმენ რექტორს ეს ულტიმატუმი არ ეპაშნიკა, მაგრამ მაინც დასთანხმდა, თუმცა იქვე დაცინვით დაუმატა:

— ქართველებს რა საგალობლები გაქვთ, რომ შეასწავლო: შენც შერაცხვები, ქართველ საზოგადოებასაც შეარცხვენო.

გაიმართა კონცერტი. დარბაზი უმაღლესი სამხედრო და სამოქალაქო საზოგადოებით იყო გაკედილი. აქ მშრომელი, მუშა ხალხი არა ჩანდა, რადგან იმ დროს ასეთი კონცერტები მხოლოდ რჩეულთათვის იმართებოდა. კიკუშა ამ საზოგადოებისათვის სრულიად უცხო და არასასურველი პიროვნება იყო, ამიტომ კონცერტში მისი გუნდის გამოსვლა ბოლოსთვის გადაიტანეს.

თავმომწონედ და მედიდურად გამოვიდნენ: სასახლის კაზაკთა გუნდი, კოლონტიის ხელმძღვანელობით, ექზარქოსის გუნდი, არხანგელსკის ლოტბარობით და სხვანი. ზემოხსენებულ გუნდებს კიკუშა სულგანაბული, ჩაფიქრებული უსმენდა, თან ქამ-ქამად შუბლზე ხელს ისვამდა. ჭერი მიდგა კიკუშას გუნდზედაც. რექტორი პიმენი მივიდა კიკუშასთან გასამხნეველად, მაგრამ კიკუშამ გამოსვლაზე უარი განაცხადა. რექტორი გაფითრდა, აილანძა და მიზეზი ჰკითხა. კიკუშამ მტკიცედ უპასუხა: — ჭერ ქართულად ვიგალობებ, მერე რუსულად. თუ ნებას მომცემთ, გამოვალ, თუ არა და მონაწილეობას ვერ მივიღებო!

სამღვდელოება აჩოჩქოლდა. პიმენ რექტორი ექზარქოსისაკენ გაქანდა. რამდენიმე წუთის შემდეგ დაბრუნდა და კიკუშას უთხრა:

— ექზარქოსმა ნება მოგცა, გუნდი ჭერ ქართულად აგალობო, მერე რუსულადო.

კიკუშამ შეასრულა თავისივე: „რომელი ქერუბიმთა“; „წმიდო ღმერთო“ და ერთი ძლისპირი, რამაც საზოგადოებაზე ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა, აღტაცებული წარჩინებულნი იძახდნენ: ეს რა ყოფილა ქართული გალობა, რა საუნჯე ჰქონიათ ქართველებსო. ხოლო ექზარქოსმა კიკუშას მადლობა გადაუხადა და უთხრა:

— არ ვიცოდი, თუ ქართველებს ასეთი საგალობელნი გქონდათო. — რაზეც კიკუშამ მიუგო:

— ნება მიბოძეთ, ქართული გუნდი შევადგინო და მაშინ დარწმუნდებით, რომ ქართველებს ამაზე უკეთესი სიმღერა-გალობა აქვთო...

ქართული გუნდის შედგენის ნება მისცეს, კიკუშა საქმესაც შეუდგა, მაგრამ, სამღვდელოების გაიძვერობის გამო, სამსახურიდან დაითხოვეს და საქმეც ჩაიშალა.

სამღვდელოების მიერ დევნილი კიკუშა მარინეს სკოლის სამზრუნველომ (ავლაბარში) გუნდის ლოტბარ-ხელმძღვანელად მიიწვია. ამ დროს მარინეს სასკოლო-საეკლესიო სამზრუნველოს სათავეში ედგნენ: ძველი ხალხოსან-რევოლუციონერი და მწერალი („უფრ. იმედის“ თანამშრომელი) მღვდელი ზაქარია (შაქრო) გულისაშვილი, ავლაბრის კულტსაქმიანობის ერთი აქტიური მუშაკთაგანი თ. მაღაროელი (ნასიძე), სიმ. ფორაქიშვილი, ვ. კვებერელი, ვარო ბერიშვილი, ელისაბედ დეკანოზიშვილი, ლოტბარი ჩარკვიანი და სხვანი. ეს სამზრუნველო, სახელით საეკლესიო, საქმით უფრო მეტ ყურადღებას საერო-სარევოლუციო მუშაობას აქცევდა. კიკუშას ხელმძღვანელობით აღგილობრივ „გოგო-ბიჭთა“ გუნდს ავლაბრის თეატრის მოზრდილთა გუნდიც შემოუერთდა და გაჩაღდა მუშაობა. კიკუშას შემოქმედებამ ფრთა გაშალა. გუნდის მონაწილემ თ. მაღაროელმა მიაგმო:

ხმა გავრცელდა, კიკუშა ოპერა „პატარა კახს“ წერსო. ამ ცნობამ ძალიან დამაინტერესა და ერთ დღეს მასთან შევედი. კიკუშა მისჯდომოდა პიანინოს, კლავიშებს ათამაშებდა, ჰღეროდა, თან ნოტებს ასწორებდა.

— გამარჯვება შენი, კიკუშ! რას აკეთებ, ბიჭო? — შევეკითხე.

— „პატარა კახის“ მეორე მოქმედება დავამთავრე, მესამის წერას შევუდექი. აბა, ყური დაუგდე მწყემსი რევაზის არიას, ბარიტონის პარტიაა, შენ უნდა შეასრულო, როცა მისი დადგმა მელირსება.

მე იმ დროს საოპერო არტისტად ვემზადებოდი და პროფესორ დე მარკისთან დავიარებოდი სავარჯიშოდ. ამიტომ ვუპასუხე:

— ოღონდ შენი შრომა დაამთავრე და მე სიამოვნებით მივიღებ მონაწილეობას.

და მართლაც შევუდექი მწყემსის პარტიის შესწავლას კიკუშას ხელმძღვანელობით. ამ ოპერაში ირაკლის პარტია ერთ ახალგაზრდას, ვანო ბიწკინაშვილს უნდა შეესრულებინა, — საუცხოო წერილა ხმა ჰქონდა (პირველი ტენორი), დიდს იმედს იძლეოდა, ვანო სარაჯიშვილის შემცვლელად სთვლიდნენ: ან ვანო სარაჯიშვილი, ან ვანო ბიწკინაშვილი, — იმახდა კიკუშა. ეს ახალგაზრდა, ჩვენებურივე უყურადღებობით, უდროოდ დაიღუპა.

ერთ საღამოს, ჩვეულებრივ, სამეცადინოდ შევედი კიკუშასთან, პიანინოსთან იჯლა შემომხედა:

— რა კაი დროს მოხვედი. „დიდება“ მოგისმენია?

— ჩვენებური, ქიზიყურ-კახური „დიდება, ღმერთსა დიდება“?

— ჰო, სწორედ ეგა. აბა, ახლა მოისმინე „პატარა კახი“, მესამე მოქმედებაში გლოვით შეწუხებულმა გუნდმა რა უნდა იმღეროს...

— ამას რა მოსმენა უნდა? — მივუგე სიცილით, — განა არ ვიცი?

— მისმინე, მისმინე... — მითხრა და დაიწყო... დაიწყო და თითქმის ერთი საათი უკრავდა: ჰანგებს ისე აბრუნებდა, რომ ყოველი ახალი ჰანგი, ახალ აღტაცებას იწვევდა: ამაში ისმოდა მთელი ხალხის გულის ნადები, წუხილი, სასოწარკვეთილება, გმინვა, ბრძოლა, — ასე იფიქრებდი, ღმერთს ებრძვის, ედავება, რომ სასურველი ცის ნამი ძალით გამოსტაცოსო, — იგრძნობდი, თითქოს ხან გრიგალმა ამოხეთქა, ქარიშხალი აფორიაქდა. ხან მიინაბებოდა, მისწყდებოდა და კვლავ აგუგუნდებოდა, აკვნესდებოდა... გასაკვირველი კიდევ ის იყო, რომ ყოველი ჰანგის მიმოხვრაში ჩვენი სამშობლო, ჩვენი მშრომელი და გამწარებული, ბედთან მეზობელი და მომავლის მოიმედე გლეხი იგრძნობოდა...

ოპერას ხალისით ვამზადებდით და ორი მოქმედების დაღმაც გადაწყვეტილი იყო, მაგრამ ლადო მესხიშვილის საიუბილეოდ მზადებამ ხელი შეგვიშალა. ამ იუბილეს დიდი ეროვნულ-კულტურული მნიშვნელობა ჰქონდა, რომელშიც ჩვენც მონაწილეობა უნდა მიგვეღო.

* * *

კიკუშას ყოველ საზეიმო გამოსვლაში ახალ-ახალი ნაბიჯის გადაღმა უყვარდა. ლადო მესხიშვილის საიუბილეო მზადების დროსაც კიკუშა ამ ახლის ძიებაში იყო, გუნდს ამეცადინებდა, რომ სრულიად მოულოდნელად ვაჟა-ფშაველა ეწვია. ვაჟამ გუნდის მოსმენით უცებ იგრძნო კიკუშას გულის ნადები და იქვე დაუწერა „მესტიური“ ლექსი.

ვაჟას ეს ლექსი კიკუშამ იმავე საღამოს ნოტებზე გადაიტანა და ლადო მესხიშვილის იუბილეზე (1912 წ.) შეასრულა, ამის გარდა — „სამშობლო ხევსურისა“, „გუთნური“, „ჩონგურს სიმები გაეუბი“, „მო, ფანდურო“, რომლებითაც საზოგადოებაზე უზომო შთაბეჭდი-

- ლება მოახდინა. მთელი ხალხი გადანათლა, უსულოს სული ჩაუდგა, ურწმუნოს შორეულის რწმენა განუმტკიცა, უიმედოს — იმედი და სასოება შთაბერა.

ამ ზემოის დიადობა მასაც ერგო და აღტაცებულმა საზოგადოებამ ერთხმად „სახალხო მუსიკის კომპოზიტორი“ უწოდა. ყოველივე ამით წახალისებული კიკუშა, „ახალ კლუბის“ მამასახლისთან საბჭოს დანმარებით, კვლავ აღმოსავლეთ საქართველოს გაემგზავრა ხალხურ სიმღერა-ჰანგების შესაკრებად. გარდა ამისა, ამ იუბილეზე გამარჯვების გამო ბაქოს, ვლადი-კავკაზისა და საქართველოს მოზრდილ დაბა-ქალაქებში გაიწვიეს, სადაც კიკუშამ (აღგილობრივ ძალთაგან შემდგარი გუნდების მონაწილეობით) ზემოხსენებული სიმღერების შესრულებით ყველა მსმენელი მოხიბლა, — „გუთნურისა“ და „მაშ გამარჯვების“ გამოქვეყნებით საპატიო სახელი დაიმკვიდრა.

• • •

ამხანად გამართული კონცერტები ქართული ორიგინალური ოპერის ნიადაგს ამზადებდნენ, ოპერა კი არსად ჩანდა, ამ დროს გამოგვიჩნდა კომპოზიტორი რ. გოგნიაშვილი, რომლის სურათი მცირე წერილით ჯერ კიდევ 1910 წელს ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრებაში“ მოვითავსე, როგორც ნიჭიერი ახალგაზრდა მუსიკოსისა. ამ რ. გოგნიაშვილმა წარმოგვიდგინა ოპერა „ქრისტიანე“, რომელიც ჩვენის თაოსნობით, ნ. ქართველიშვილის ლობჯინაობით, შვიდჯერ დაიდგა, — პირველად ორგზის თუ სამჯერ „ქართულ კლუბში“, შემდეგ 4—5-ჯერ სახაზინო საოპერო თეატრის სცენაზე. შემსრულებელნი, გარდა ორი ქართველი მომღერლისა (ელ. ლორთქიფანიძე და კ. კალანდაძე) რუსები იყვნენ. აქედან მიეცა და საბამი ქართულ ორიგინალურ ოპერას. ამ გარემოებამ უფრო დამაბა კომპოზიტორის ყურადღება და მუშაობა გაჩაღდა. „ქრისტიანეს“ დადგმის შემდეგ გულის ფანცქალით მოველოდი, რომ კიკუშა „პატარა კახს“ დაამთავრებდა, მაგრამ მოლოდინს ბოლო არ უჩანდა. რამდენჯერმე შევუთვალე, პასუხი ვერ მივიღე. ერთნი მეუბნებოდნენ, ოპერის წერაშიაო, მეორენი — კახელებმა კახურად გულს ჩაიხუტეს, „დალიე — დამალევენეს“ აზიარესო.

თეთმპყრობელობის დამხობის შემდეგ თელავში მოხსენება მქონდა „ხელოვნება და რევოლუცია“. მოხსენების დროს, სხვათა შორის, კიკუშა გავიხსენე და ვსთქვი: „თელავი ღვინის ტბად გადაქცეულა, რომელშიაც ჩვენი ხალხის პანგთა მესაიდუმლე — კიკუშა სულხანიშვილი „დალიე დამალევენეს“ მოკავშირე ძმაბიკებთან ერთად ნავით დასცურაეს... ნეტავი გამაგებინა, ამ ტბაში როდემდის იცურავენ და ფიქრობს თუ არა აკაკისადმი მიცემული აღთქმის შესრულებას, „პატარა კახის“ დასრულებას-მეთქი?!“

მეორე თუ მესამე დღეს, კიკუშამ მნახა, გადამეხვია და მითხრა: — შე რჯულძაღლო, ძლიერი მათრახი გადმოგიკრავს ჩემთვის, არა მწყინს... ნაწილობრივ მართალიც ხარ, მაგრამ არც უსაქმოდ ვზივარ. ისეთი ნაწერები მაქვს, ისეთი, რომ... უმადურნი არ დამრჩეთ...

— „პატარა კახი“?

— სულ მალე დავასრულებ...

— როდისღა?

— ბიჭო, ოპერის დაწერა „დაასხი, დამალევენე“ ხომ არ გგონია თუ დავეწერ, ისეთი უნდა იყოს, ჩვენი ხალხური მუსიკის მარგალიტები შეისრუტოს, აკაკის სახელის შესაფერი და ჩვენი მომავალი საოპერო რეპერტუარის დამამშვენებელიც... დიდძალი მასალა (ხალხური პანგები), ადგილები დამთავრებული მაქვს, ნაწილი დაწერილი... ცეკვას მოისმენ, ცეკვას, რომ რა გითხრა...

— როდის?!

— ძაღლიან მალე... თითქმის სულ მზათა მაქვს... ამისათვის საჭიროა მთელი ჩემი მასალებით ტფილისს გადმოვიდე, რომ ყოველივე ლარში გამოვიყვანო, თორემ, შენი თქმისა არ იყოს, აქა არათუ ღვინის, ლამის პროვინციის ჭაობში ჩავიხრჩვე...

და მართლაც, მალე ტფილისში ვნახე რკინიგზის სკოლის სიმღერა-გალობის მასწავლებლად.

„ქართულ კლუბში“ ზ. ფალიაშვილის ლოტბარობით კონცერტი გაიმართა. ამ კონცერტზე ზ. ფალიაშვილმა შესრულა თავისი „ცანგალა და გოგონა“, საზოგადოება დიდის აღტაცებით შეხვდა. კიკუ-

მა სულგანაბული უსმენდა, შემდეგ უცებ წამოიჭრა, კონკერტის დასრულებას აღარ მოუცადა და ტყვიანავით გაეარდა. მეორე დღეს თ. მაღაროელმა (კლუბის მამასახლისმა) კიკუშასკენ გასწია (ავლაბარში, კოტლიარევის ქუჩაზე, ვგონებ თუშმალიშვილის სახლში), რათა წუხანდელი უეცარი წასვლის მიზეზი შეეტყო. სახლთან მიახლოვებისას მოისმა პიანინოს ხმა. თ. მაღაროელი ფეხაკრეფით ავიდა. გარეთ კიკუშას მეუღლე შეხვდა, ანიშნა ხმა არ ამოეღო, რათა კიკუშას ხელი არ შეშლოდა. კიკუშა პიანინოს მისჯდომოდა, გვერდით მაგიდაზე ღვინის ოთხი ბოთლი ედგა, აქედან სამი გამოცლილი, ერთი დანაკლულებული. წინ სანოტო ფურცლები. კიკუშა გახელებით უკრავდა, ჰანგიდან ჰანგზე გადადიოდა, ბოლოს უცებ კლავიშებს ხელი დაჰკრა, შეძახილით „ჩან!“ და ჰაერში მუშტის ქნევით წამოიძახა:

— მოდით და მოისმინეთ...

რაკი შენიშნა, ხელს აღარ შეუშლიდა, მაღაროელი შევიდა, მხარზე ხელი დაჰკრა და ჰკითხა:

— რას შერები, კიკუში!

— ოჰო, მოხვედი, ჩემო თომა!.. აბა, მომისმინე, აი, „ცანგალა და გოგონა“ როგორი უნდა იყოსო! — უთხრა და კლავიშები აამეტყველა.

კიკუშა უცებ გარდაიქმნა, გახელდა, საცეკვაო ჰანგი 18-ქერ შეატრიალა, დააბრუნა... პიანინო გუგუნებდა, იტყოდი ქალ-ვაჟი გახურებული ცეკვავსო, გაოცება უმაღლეს წერტილს აღწევდა: ნუთუ კაცის ხელსა და უსულო საკრავს ესოდენი სიცოცხლის გამოჩენა შეეძლო?

• • •

კიკუშას თავისი შემოქმედების ძალა მუდამა სწამდა, მაგრამ თავისზე უფრო მცოდნეს ანგარიშს უწევდა. ერთ საღამოს თ. მაღაროელს გაუზიარა:

— ჩემი ახალი ნაწარმოები „გუთნური“ (ერთ ბედს ქვეშა ვართ, ლაბავ, მე და შენ!“ — სიტყვები ილია ჭავჭავაძისა) ჩემს ყოფილ მასწავლებელს, პროფესორს იპოლიტოვ-ივანოვს უნდა წავუღო, თუ გინდა, წამომყე, ენახოთ, რას იტყვის.

წავიდნენ.

პროფესორმა იპოლიტოვ-ივანოვმა თავისი ყოფილი მოწაფე კიკუშა და სტუდარი თავაზიანად მიიღო, კიკუშას ნოტები ჩამოართვა, გადასინჯ-გადმოსინჯა, თავიდან ბოლომდე პიანინოზე დაუკრა, დაკვრა გაათავა. შეხედა კიკუშას, ერთ ხანს გაშტერებით უცქირა, შემდეგ შუბლზე აკოცა და უთხრა:

— Я чувствовал, что ты будешь народным композитором... ты Вагнер-Грузини! Это настоящая грузинская симфония, но как Вагнера при жизни не ценили, так и тебя не оценят, только после твоей смерти они поймут, какого великого композитора потеряла Грузия, в твоём лице, но уже будет поздно...

ეს სიმფონია ქართველმა საზოგადოებამ რამდენჯერმე მოისმინა და იცის კიდევ, მართლაც რა საუცხოო ნაწარმოებია და პატივცემულ კომპოზიტორ იპოლიტოვ-ივანოვის აზრი რამდენად წინასწარმეტყველური და მართალი გამოდგა. კიკუშას, ეს სიმფონიაც „პატარა კახში“ უნდა შეეტანა.

* * *

კიკუშა შემოქმედებაში ნამდვილი მოჭიბვე იყო, შთაბეჭდილების გავლენით შთაგონებული შემოქმედი. საკმარისი იყო, რომელიმე ჰანგი, სიმღერა ჭკუაში არ დასჯდომოდა, რომ სამაგიერო შეექმნა, აი, როგორი უნდაო. მაგალითად, მძიმე შთაბეჭდილების გავლენით შექმნა თავისი პირველი რბიანის „ტურფავ, მოდი“ (რომელიც, იმედგაცრუებულმა, მიჯნურის მოლოდინში დაწერა), უკვე მოხსენებული „ძირს თვითმპყრობელობა!“ „ნანა“ (გურიაში კაზაკთა შესევის გამო, სიტყვები ი. ევლოშვილის), რომელიც ასე იწყებოდა (მომყავს ზეპირად):

ტყეში თოვლზე გირწევ აკვანს,
ნანა, შვილო, ნანაო!
გულქვა მტრების მათრახებმა
ჩვენ დაგვაფრთხიანაო,
რა გაჭამო, ჩემო კარგო,
ვაჰმე, ძუძუ დამიდნაო..

შემოქმედების დროს „ოფლის ღვრა“ არ იცოდა, — მის ნაწარმოებთ მძიმე ოფლის სუნი არ უდის, — სწერდა სწრაფად, ოღონდ ამისი დრო ჰქონოდა, ლუკმაბურისათვის არ ეწანწალა.

ჰანგთა შემოქმედებისა და ხალხური კილო-სიმღერების, მისი ბუნებით ათვისების უნარიც ღვთისგან უხვად ჰქონდა მომადლებული. როცა კი რაიმე საზეიმო საღამო გაიმართებოდა, კიკუშა ამ შემთხვევისათვის უეჭველად ახალს რამეს შეჰქმნიდა, მაგალითად, ასე გადაიღო ნოტებზე ილიას (ილიაობის აღსანიშნავ დღისათვის) „ერთს ბედს ქვეშა ვართ“, აკაკის „ოდელა, დელა“, ნ. ბარათაშვილის „მირბის, მიმაფრენს“ და სხვა. ამ მხრივ, ნამდვილი ზენაარი ცეცხლით აღგზნებული პოეტი იყო, უდიდესი შემოქმედი და მსმენელსაც ამ ცეცხლით აღაგზნებდა... ასეთი ურთიერთ აღგზნების შედეგი იყო ვაჟა-ფშაველას უკვე მოხსენებული ლექსი, აქ პოეტმა და მუსიკოსმა ერთმანეთი აითვისეს, — ერთმა მეორე იგრძნო...

ერთ საღამოს კიკუშა სამხედრო კავშირის გუნდს ამეცადინებდა (ამზადებდნენ „სამშობლო ხეცსურისას“), ამ დროს შემოვიდა პავლიაშვილი, რომელმაც კიკუშას რაღაც წასჩურჩულა. კიკუშა გაშეშდა, გაფითრდა, ერთი კი წარმოსთქვა, — კირიონი მოუკლავთო... მერე დაუწერავი სანოტო ქაღალდები აიღო, — ცოტა ხანს აქ მომცადეთო — და უცებ მეორე ოთახში გავიდა. გუნდი გაშტერებით გაჰყურებდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ კიკუშა თვალცრემლიანი დაბრუნდა ნოტებით, გუნდის მონაწილეთ თავ-თავისი საგალობელი ჩამოურიგა და განაცხადა: „ახლა დაეწერე, აი, ეს უნდა ვთქვათ“ — მერე გუნდის მზადებას შეუდგა. ეს ნაწარმოები იყო „სულთა თანა აღსრულებულსა მართალთანა“.

კიკუშას გუნდმა ეს საგალობელი სიონში კირიონის ანდერძის აგების დროს შეასრულა, სადაც სხვა რამდენიმე გუნდიც გალობდა. კიკუშას გუნდი იდგა აღსავლის კარის პირდაპირ, სამგალობლო აივანზე. დაკრძალვას დიდძალი საზოგადოება დაესწრო, სხვათა შორის, მთელი დიპლომატიური კორპუსიც. გალობის დროს როგორც საზოგადოება, ისევე დიპლომატები, ზურგშებრუნვით, ბირთ მგალობლებისაკენ, გოცებით შესცქეროდნენ კიკუშას გუნდს...

დიპლომატიური კორპუსის თხოვნით კიკუშამ ორჯერ გაიმეორა საგალობლები. ისინი გოცებით იძახდნენ, — ამისი მსგავსი არაფერი მოგვისმენიაო.

კიკუშამ კირიონისავე კურთხევის დროს დასწერა ქართული „ისპოლა ეტი დესპოტა“ და კიდევაც შეასრულა.

სამღვდელოების კრებამ ტფილისში გადასწყვიტა — მღელი ქართული სასულიერო საგალობლები წირვის სახელწოდებით შეეკრიბნა და ნოტებზე გადაეტანა. ყოველივე ეს ერთ-ერთ კომპოზიტორს მიენდო. ამ კომპოზიტორმა აღასრულა კიდევ დავალება, კიკუშამ მოისმინა და მწარედ გაეღიმა: ეს სადაური ქართული წირვის საგალობლებიაო — ადგა და მთელი წირვა თვითონ ჩასწერა, ყველა ხმის სრული პარტიტურით.

ეს იყო საეკლესიო საგალობელთა საუცხოო ნაწარმოები. მითხრეს, დაკარგულიო.

* * *

ტფილისში გადმოსვლამ კიკუშა სულხანიშვილის შემოქმედება გამოამზეურა, მისმა ნაწარმოებებმა საყოველთაო აღტაცება გამოიწვია და კომპოზიტორს საპატიო სახელი მოუპოვა.

იმ ხანებში „ახალმა (ქართული) კლუბმა“ პანგთა შეჯიბრება მოაწყო, რომლის დროსაც, რამდენადაც მახსოვს, ჟიურიმ 14 ნაწარმოებიდან ორი მოიწონა, ორივეს ჯილდო მიუსაჯა და.... ეს ორივე ნაწარმოები კიკუშა სულხანიშვილისა აღმოჩნდა (პიმნი „ქება ივერიისა“ და ლოცვა „ღმერთო, ღმერთო!“ — „ვეფხისტყაოსნიდან“). ამ „პიმნთა შეჯიბრებას“ დაესწრო ერთი უცხოეთის (ვგონებ, გერმანიის) ელჩიც, რომელმაც, როცა შეიტყო გამარჯვებული კომპოზიტორის ვინაობა, პატივისცემით ხელი ჩამოართვა და „შუბლზე აკოცა“.

— კიკუში, პირი აღარ დაიბანო და არ ჩამოირეცხო, — ვილა დაგძლევს, უცხო ელჩის ნაკურთხი ხარო, — ხუმრობით უთხრეს, ნაცნობებმა.

ამ გამარჯვებით წაქეზებულ სახალხო კომპოზიტორს კიდევ უფრო შეესხა ფრთები, მუშაობას უმატა, მაგრამ... ეს წყეული „მაგრამ“ თურმე ჩვენებული შურიანობა, ღვარძლი შხამიანი გველეხით დაიკლაქნა, კიკუშას აჩრდილივით აედევნა, უფრო იმ ბანაკიდან, საიდან

ნაც თანაგრძნობა და ხელისშეწყობა იყო მოსალოდნელი, ჩვენი სამუსიკო კამარილია ამუშავდა, კულისებმა ქსელები გააბეს და...

მაგრამ დარჩეს... აღარ მინდა ამ ჭუჭყიან ამბავს დავუბრუნდე...

• • •

კიკუშა სულხანიშვილი, შემოქმედებითი ნიჭის გარდა, ცნობილი იყო, როგორც სიმღერა-გალობის საუკეთესო მასწავლებელი: სიმღერის მოყვარულ ახალგაზრდებს ანუ სკოლის მოწაფე — „გოგობიკებს“ უცებ შეჰკრებდა და მცირე ხნის განმავლობაში საუკეთესო მომღერალ-მგალობელთა გუნდად გარდაქმნიდა ხოლმე. კახეთში სულხანიშვილების ოჯახი ცნობილი იყო თავისი სიმღერით, ხოლო მათში კიკუშას განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა. ამიტომაც იყო, რომ ყველა ახალგაზრდას მის გუნდში ენატრებოდა მეცადინეობა. გუნდიც მუდამ საუცხოო ჰყავდა. საეკლესიო გუნდებით განსაკუთრებით ღრესასწაულებში გამოდიოდა — ალავერდობას და სხვა, სადაც დიდძალი ხალხი იყრიდა ხოლმე თავსა, საღვთისმსახუროდ კი არა, უფრო დროს გასატარებლად. მაგრამ ეს დროს გასატარებლად მოსული ხალხი, კიკუშას გუნდის გალობის დროს, ეკლესიიდან ფეხს არ იცვლიდა, პირდია, თვალდაპყეტილი უსმენდა: „ი. გენაცვლეთ მაგ ხმაში, ყელში ბულბულები ხომ არ გისხედანო“.

თუმცა მეფის წყობილების დროს რუსული გალობა იყო დაკანონებული, კიკუშა გუნდს უეჭველად ქართულადაც ამზადებდა, — სულ თუ არა, ნახევარს მაინც ქართულად შეასრულებდა ხოლმე, რისთვისაც, რა თქმა უნდა, თავზე ხელს არ უსვამდნენ.

• • •

როგორც ლოტბარი, კიკუშა ჯადოსანი იყო. ჩვეულებრივ იგი წელში მოხრილი დადიოდა, სიღარიბისა და ინტრიგანობისაგან დაჯანჯილი, მოთენთილი, ზოგჯერ ცარიელ კუჭში, ვითომდა მეგობრების დაძალებით ჩასხმული ღვინისგან დაძლეული, მაგრამ რა წუთსაც სცენაზე გამოვიდოდა გუნდთან, კამერტონს ან ღირიყორის ჯოხს მოიმარჯვებდა, ეს გალახული ადამიანი უცებ წელში გაიმართებოდა, გასწორდებოდა, გაბრწყინდებოდა. თითქო უხილავი შუ-

ჭი მოეფინაო, ზეადიტაცებდა, თვალთა ყოველი გამოხედვით შეჩინ-
ჩხილებული მუგუზლის მსგავს ნაპერწკლებს აფრქვევდა...

როგორც ადამიანი, იშვიათი გულკეთილი პიროვნება გახლდათ
და, მიუხედავად დიდი გაჭირვებისა, უღარიბეს მოწათფებს ნივთი-
ერად ეხმარებოდა, მომღერალთა გუნდებს ყოველთვის უანგაროდ
ამეცადინებდა, საზოგადოებრივ-კულტურულ და რევგამოსვლებში
სრულიად უფასოდ მონაწილეობდა.

როგორც რევოლუციონერი, კიკუშა თავიდანვე მემამბოხე სჯლის
პატრონი, რევმოძრაობის ერთი აქტიური ხელშემწყობთაგანი იყო:
მამამ ტყუილად კი არ გამოსწირა მემკვიდრეობა—„თავადაზნაუ-
რობას ჰკბენავო“. მრავალთა შორის მაგონდება ერთი ამბავიც:

ვგონებ განმათავისუფლებელ მოძრაობის დროს იყო: გელათის
მონასტრის წინამძღოლმა ნამორაძემ გელათის ტაძარში სამღვდე-
ლოება მატყუარებად გამოაცხადა, რის გამოც დევნა დაუწყეს. დევ-
ნილმა ნამორაძემ კიკუშას შეაფარა თავი: აქ გაიკრიჭა, კიკუშამ
მოუხერხა ტანისამოსი, სათვალე და, საერთოდ, იფარავდა, რის
გამოც კლერიკალებმა (აწ. ნატროევმა) კიკუშას მეთვალყურეობა
დაუწყეს და მუქარაც შეუთვალეს. მაგისტანებზე ხელი აიღე, თო-
რემ თავს დაჰკარგავო.

მაგრამ კიკუშა კლერიკალების მუქარას არ იმჩნევდა. ასეთივე
რევოლუციური მიდრეკილების გამო თავადაზნაურობა არა სწყა-
ლობდა. მუსიკის უმაღლესი განათლების შეძენის წყურვილით გა-
ტაცებულმა კიკუშამ, ერთ ქართველ მოღვაწე-ფინანსიტს მიმართა:
მოსკოვში მივალ სასწავლებლად, თვეში 15 მანეთი სტიპენდია დამი-
ნიშნეთო. ამ მოღვაწე ფინანსისტმა სამი თუ ოთხი თუმანი გაუწოდა
ერთდროული დახმარების სახით, სტიპენდია სადა გვაქესო. კიკუ-
შამ იუკადრისა: — გლახა ხომ არა ვარ, მე სტიპენდია მინდა, არა
მოწყალებაო და გაშორდა. თელავიდან კიკუშას ისევ უცხო ეხმარე-
ბოდა, იქაური რუსი აფთიაქარი, თვიურად 10 მანეთს უგზავნიდა.

რამდენადაც უცხონი თანაგრძნობით ეპყრობოდნენ, იმდენად
შინაურნი ჰგვემავდნენ, მუდამ გაჭირვებასა და შევიწროებაში
მყოფს, ძიებით გატაცებულს წინსვლის გზას უხშობდნენ: კონცერ-
ტზე გამოსვლის დროს ყოველნაირი მახისგებით ხელს უშლიდნენ,
შეერთგულებულ გუნდის წევრებს აცლიდნენ. კიკუშა მაინც სამაგი-
ერო ძალების გამოყვანას ახერხებდა. მახსოვს, ერთი კონცერტის

დროს, გუნდის მონაწილე რუსი ქალები „პოი, წმინდაო გიორგის“ მაგიერ „ოი, ცმინდაო გიორგის“ იძახდნენ. მიუხედავად ამისა კილო-ჰანგის დიდებამ დამსწრე საზოგადოება ისე მოაჯადოვა, რომ კიკუშას აღფრთოვანებული ტაში შესძღვნა.

* * *

კიკუშა მხოლოდ მეფის მთავრობისაგან არ შეიქმნა დევნილი. პირველი რევოლუციური მარშის შექმნისათვის, მხოლოდ მშობლებისაგან არ შეირისხა ხალხის მომხრეობისათვის, ამხანაგებმაც გაინაპირეს ხალხურ ჰანგთა დაუფლებისათვის და მისი ერთი მოწონებული, დაჯილდოვებული ერთგული მარშის ნაცვლად, კონტრაბანდათ სხვისა შეაპარეს... ყოველივე ამის შედეგი ის იყო, რომ გულგატეხილი, ცხოვრების სახსარს მოკლებული, სიღარბით სულამოხდილი, წვრილშვილის უღლით დაჯაბნოლი, ყოველგვარ ყალთაბანდობის წინააღმდეგ ბრძოლის უნარმოკლებული, ბოლმით გათანგული, საშინელ ტანჯვაში მყოფი კიკუშა კენესოდა: ვიღუპები, მიშველეთ, გზა, გზა მომეცითო, ხოლო შეელის მაგიერ, მის ირგვლივ ისეთი პირობები შეიქმნა, რომ უნდა დაღუპულიყო...

უკანასკნელად, რამდენადაც მახსოვს, ვ. ბარნოვის იუბილეში მიიღო მონაწილეობა. ოფლიანი ღია ფანჯარასთან მივიდა, ნიაჲმა დაჰკრა ისედაც უსასოოს, სახადი დაემართა, რის გამოც რკინიგზის საავადმყოფოში დააწვინეს. ექიმ მ. ზანდუკელის წყალობით განიკურნა და გადარჩა. კარგად განკურნებამდე არც უნდა გამოწერილიყო, ასე ურჩია ექიმმა, მაგრამ მტერ-მოყვარენი, ვითომდა მეგობარნი თითქო განგებ აედევნენ და მის სწრაფად დაღუპვას ხელი შეუწყეს. მისმა ჩიჩერონემ (დ. პავლიაშვილმა) როგორღაც საავადმყოფოდან გამოიყვანა, სარდაფში ჩაიყვანა და... რამდენიმე ხნის შემდეგ სახადი დაუბრუნდა, რის გამო ისევ საავადმყოფოში დაწვა (1919 წლის 28 სექტემბერს), სადაც მისმა დასუსტებულმა გულმა შებრუნებული სახადი ველარ გადაიტანა და 1919 წლის დეკემბრის 3-ს, დილით, ათის ნახევარზე გარდაიცვალა. მისი უკანასკნელი ამოსუნთქვა იყო: „კონცერტს ვმართავ!“ ხოლო ამ სიტყვების ამოთქმამდე ანდერძად დასტოვა: „თუ სიცოცხლეში ვერ მომიარეთ, სიკვდილის შემდეგაც არ მოხვიდეთ, გვირგვინები არ მომიტანოთ.“

მისმა სიკვდილმა მთელი შეგნებული ქართველობა და ხელოვნების ყველა უანგარო მუშაკი შეაწუხა (შესაძლოა, ორიოდეს გარდა). სინდისის ქენჯნამ იფეთქა: მის ოჯახს, თელავიდან ჩამოსულს, საღურზე ავტომობილი და შესამოსი შეაგებეს, მისთავაზეს 1000 მანეთი... კიკუშა დიდუბის პანთეონში დაკრძალეს (გვირგვინების მაგიერ მხოლოდ ცოცხალი ყვავილების ქნარით შეამკეს კუბო), გასაბჭოების შემდეგ კიკუშას ოჯახს პერსონალური პენსიაც დაენიშნა; მაგრამ ქართულმა სახალხო სამუსიკო შემოქმედებამ და საოპერო ხელოვნებამ ეს დიდი დანაკლისი ვეღარ აინაზღაურა.

„საქართველომ დაჰკარგა დიდი ნიჭის პატრონი ადამიანი. განსაკუთრებით დიდი დანაკლისია ახლად მუსიკალურ აღორძინებულ ქართულ ხელოვნებისათვის.“

ვიზიტ მოუსმენია მისი მუსიკალური ნაწარმოებნი: კანტატები, ორატორიები და დაუმთავრებელი ოპერა „პატარა კახის“ ნაწყვეტები — ის იტყვის, რომ იგი ქართული სულის მუსიკოსი იყო და მუსიკალური მოწოდებითაც...

... მას არასოდეს არა ჰქონია კარგი პირობები თავის შემოქმედების გასაშლელად. ჩაბშული იყო მისი დიდი ნიჭი ცხოვრების მზრუნველობაში, ნივთიერ ხელმოკლეობაში, მხოლოდ ხანდახან იფეთქებდა მისი სული და თავის ტანჯვაზე ღალადებდა“ („ივერია“, 1919 წ., № 19).

რესპუბლიკის სახალხო არტისტის, პატივცემულ მეცნიერ-კრმოპოზიტორის, პროფესორ დ. არაყიშვილის დახასიათებით „ნ. სულხანიშვილის შემოქმედებას წმინდა ხალხური საფუძველი ჰქონდა. მან შესძლო აეხსნა და განეფითარებინა მისი ისეთი მხარეები, რომლითაც ნაწარმოებს ანიჭებდა ჰერმარიტ ხალხურ ხასიათს და მას ამჩნევდა ორიგინალობის დაღს... სულხანიშვილი გარკვეული ფიზიონომიის თავისთავადი კომპოზიტორია, თვით ხალხის; გლეხის უტყუარი სახის გამომხატველი“ (იხ. მისი „ქართული მუსიკა“, 1925 წ., გვ. 60).

• • •

რა ბედი ეწია კიკუშას მუსიკალურ შემოქმედებას?

კიკუშამ უკანასკნელად თელავიდან ჩამოიტანა (ჩემოდანში ჩალაგებული) თავისი სამუსიკო ნაწარმოებნი — დაწერილი ნოტები,

პარტიტურები და სხვა. აქ აპირებდა საფუძვლიან, დადინჯებულ მუშაობას. ამ დროს მისი ახლობლები, მეგობრები იყვნენ მუსიკოსი ილ. აბაშიძე, კომპოზიტორი გ. სვანიძე (რომლის პიანინოთივე კიკუშა სარგებლობდა) და ჟურნალისტი დ. პავლიაშვილი. კიკუშას ცოლ-შვილი, კიკუშას გარდაცვალების დროს თელავიდან მხოლოდ მესამე დღეს ჩამოვიდა. დაკრძალვის შემდეგ სასტუმროში მოიკითხეს კიკუშას ჩემოდანი ნოტებით. ჩემოდანი ცარიელი აღმოჩნდა. კიკუშას ცოლისდამ, ლ. აბაშიძემ როცა მოიკითხა: — ნოტები რა იქნაო, — სასტუმროს მსახურმა მიუგო:

— ვილაც ახალგაზრდა მოვიდა და წაიღოო.

ილ. აბაშიძემა და დ. ახვლედიანმა კიკუშას ოჯახობა გააფრთხილეს ხმა არ ამოიღოთ, გამოიტანს ვინმე და მაშინ დავიკეროთ.

• •

თხუთმეტი წელიწადი იწურება, რაც ჩვენი სახალხო მუსიკის ერთი მესაძირკვლეთაგანი გარდაიცვალა, დღემდე არც მისი ნაშრომებია თავმოყრილი, არც ის „ვილაც ახალგაზრდა“ მიკვლეული, რომელმაც კიკუშას არათუ ჩემოდანი, სულიც დააცარიელა. იქნება ვინმე „ხელმარჯვე“ ელოდეს კიდევ ჟამთასვლას, როცა კიკუშას ჰანგთა მცნობნი მიწას მიეფარებიან, უდროოდ დაღუპული კომპოზიტორის ნაწარმოებნი მიითვისოს, თუ უკვე არ მიუთვისებია...

თელავში გადარჩენილ ნაწარმოებთა შესახებ შევეკითხე სამუსიკო საზოგადოების თელავის განყოფილების გამგეობის თავმჯდომარეს არჩილ ციხისთავს, რომელმაც ასეთი ცნობა მომაწოდა: „1919 წ. დეკემბერში თბილისიდან მთავარი სამუსიკო საზოგადოების მიერ დეპეშით დავალებული მქონდა, როგორც თელავის სამუსიკო საზ. გამგეობის თავმჯდომარეს (კიკუშას გარდაცვალების მეორე დღესვე), წავსულიყავ ნ. სულხანიშვილის ბინაზე, მომეყარა თავი მისი მუსიკალურ ნაწარმოებებისათვის, აღმენუსხა და ბეჭედს ქვეშ გადმომეგზავნა თბილისში. დავალება მაშინვე შევასრულე და ორი კვირის შემდეგ მეც ჩამოველ თბილისში, რომ გამეგო რა ბედი ეწია კიკუშას ოპერა „პატარა კახს“ და ზოგიერთ მის ნომრებს, რომლებიც თან წამოიღო მან. ამავე დროს, ჩემს მიერ წარმოგზავნილი კიკუშას მუსიკალური ნაწარმოებები ხელახლა იქმნა კომისიის მიერ აღრიცხული ოქმის შეყენებით, ჩემსა და ილია აბაშიძის თანდას-

წრებით და ჩაბარდა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ საზოგადოებას (უნივერსიტეტის შენობაში), საკუთარი ნაწარმოებების გარდა სი-
აში შევიდა რამდენიმე მუსიკალური სახელმძღვანელო (პარტიტუ-
რები) სხვადასხვა კომპოზიციისა.

ყოფილი თელავის სამუსიკო საზოგადოების გამგეობის თავმ-
ჯდომარე არჩილ სოლ. ციხისთავი.

P. S. ამ ცნობის გარეშე მე საჭიროდ მიმაჩნია ამ დღეებში მო-
ველპარაკო ბ. ტიციანს, რომელიც იმედია, შეეცდება, კიკუშას
ნაწარმოებების გამოქვეყნებას ხელს შეუწყობს. ა. ც.

აქედან ცხადია კიკუშამ თავისი დასრულებული ოპერა და სხვა
ნაწარმოებნი ტფილისში ჩამოიტანა და ჩემოდნით სასტუმროში
ჰქონდა შენახული, საიდანაც „ვილაც ახალგაზრდამ“ გაიტაცა. რა
ისაქმა ბ. ტიციანმა (ტაბიძემ) ან როგორ შეეცადა კიკუშას ნაწარ-
მოებების გამოქვეყნების ხელის შეწყობას, არ ვიცი.

კიკუშას ნაწარმოებთაგან, ზოგი რამ სახალხო ლოტბარებს აქვთ,
ან ზეპირად ხალხში ტრიალებს (მაგალითად, „პატარა კახის“
ნაწყვეტები: „დაიგვიანეს“, „ძლივს მარტო დავრჩით“, „გელავ,
რას იტყვი“ და სხვა); ლოტბარ პაპიამვილთან არის კიკუშას ნაწარ-
მოებთა დედნის პარტიტურები. ვერ იქნა და დღემდე ვერ მოხერ-
ხდა კიკუშას ნაშრომთა თავმოყრა, გამომზეურება.

როგორც ვხედავთ, სიკვდილმა კიკუშა მარტო სხეულებრივად
კი არა, ლამის სულიერადაც მოსპოს, შემონაქმედი გაუქროს...

იმედია, ჩვენი კომპოზიტორთა კავშირი ამ უღროლდ დაღუ-
პული კომპოზიტორის მემკვიდრეობის გადასარჩენად იზრუნებს,
იზრუნებს არა მხოლოდ დასრულებულთა შესაყრებად და გამოსაცე-
მად, არამედ დაუსრულებელის შესავსებადაც. მოვიგონოთ რუსეთის
გამოჩენილი კომპოზიტორი ბოროდინი (ტომით ქართველი, გედე-
ჯანიშვილი), თავის ოპერა „თავად იგორს“ 18 წელს წერდა, მაინც
ვერ დაასრულა და ავტორის სიკვდილის შემდეგ, დარჩენილი მასა-
ლების თანახმად, მისმა მეგობრებმა ნ. ა. რიმსკი-კორსაკოვმა და
ა. კ. გლაზუნოვმა დაასრულეს; ჩვენს ბედკრულ კიკუშა სულხა-
ნიშვილს თუ ასეთი მეგობრები ვერ გამოუჩნდებიან, დანაკლისს
ვერ შეუვსებენ, — ვიმეორებ, — უკვე შექმნილი მაინც შეაგრო-
ვონ და ნაწყვეტების სახით გამოსცენ.

ეს არის ჩვენი დროის კომპოზიტორთა უუწმინდესი ზნეობრივი მოვალეობა.

ცნობად აღვნიშნავ, რომ კიკუშას ოპერა „პატარა კახი“ მოთავეებული ჰქონდა იმ სცენამდე, სადაც მაღლობზე გადმომდგარი მეფე-დედოფალი ბრძოლის ველს გასცქერიან და დედოფალი მეფეს შეეკითხება: „ირაკლი არის?“ მეფე მიუგებს: „ვგონებ“ (ბოლო მოქმედების მიწურული).

ამ საქმეში მუსიკოსთა კავშირს დახმარება უნდა აღმოუჩინონ სახალხო ლოტბარებმა (სვანიძემ, პაპიაშვილმა, შ. ხატიაშვილმა, კავსაძეებმა და სხვათა), აგრეთვე ძველი გუნდის მონაწილეებმა, რომელთაც კიკუშას ნაწარმოებნი მოეპოებათ, ან ზეპირად იციან.

კიკუშას დაწერილი ჰქონდა საბავშვო ოპერაც (სიტყვები შიო მღვიმელისა), რომლის ზოგიერთ ადგილსაც მღეროდნენ, მაგალითად, „გაკვეთილი გავათავე“ და სხვა (ეს ამბავი შ. ხატიაშვილსაც უნდა მოეხსენებოდეს).

ვგონებ, ჩვენი დროის მუსიკის მოღვაწეთა ყურადღების ღირსია ის კაცი, რომელმაც რამდენიმე ათეული წლის წინათ თავისი ბედი მშრომელი ხალხის რევოლუციურ გათვითცნობიერებასა და მის სამუსიკო ჰანგებით ამაღლებას შესწირა, თავის წოდებას დემონსტრაციულად განშორდა, მუშათა კლასისათვის პირველი რევოლუციური მარში („ძირს თვითმპყრობელობა“) შექმნა, რისთვისაც ღვენა დაიმსახურა, ნივთიერი გაჭირვების ქსელში გაება და, მიუხედავად დიდი შევიწროვებისა, მეფის უკულმართობის წინაშე ქედი არ მოიხარა.

1934 წელს

ვლადიმერ ალექსი-მესხიშვილი*

ჩემი ხანგრძლივი სათეატრო-სამწერლო მუშაობის დროს ხშირად მიფიქრია, რა უსუსური, რა უბედური იქნებოდა ჩვენი, სცენა, ვლადიმერ სარდიონის ძე ალექსი-მესხიშვილი რომ არა გვყოლოდა!

რა თქმა უნდა, ჩვენს თეატრს ჰყვანდნენ და ჰყვანან სხვა დიდი ქურუმნიც, სცენის საუცხოო ოსტატნი, მაგრამ ვლადიმერ ალექსი-მესხიშვილი მაინც სულ განკერძოებულად იდგა, სრული თავისებურებით.

გარეგნობით უცხო რამ აღნაგობისა და სილამაზის, შუა ტანის, არც სქელი, არც ტანწვრილი, თითქო ხელოვან-მოქანდაკის ხელით მარმარილოსაგან გამოქანდაკებული, აპოლონისებური სახის ნაკვთებით, შუბლით, თავისებური თმის დავარცხნილობით...

განა შეიძლება აღწერილობით მისი გარეგნული სილამაზის გადმოცემა?!..

ქართველ გამოჩენილ მოღვაწეთაგან სილამაზით ორი კაცი ჩამოჩნა მესხიერებაში: მზიური აკაკი და გრძნობიერი ლადო, მაგრამ ერთმანეთს კი არა ჰგვანდნენ: თითოეული ამ ორთაგანი თავთავისებურის სილამაზის იყო, — ყოველთაგან ყურადღების მიმტაცებელი.

როცა ლადოს სცენაზე არა ვხედავდი, სცენა თითქმის ყოველთვის ცარიელი მეჩვენებოდა..

* ვებუდავო მცირედი შემოკლებით (კ. ა.).

პოეზიაში — აკაკი, ოპერაში — ვანო, დრამაში — ლადო, — აი სამება, რომელიც ჩვენს შემოქმედებით საგანძურს მხოლოდ თავისებური. შარავანდელით ჰმოსავდა!..

ამ აზრს გაიზიარებს ყველა ის, ჰემმარიტი ხელოვნებით გასულდგმულებული, ვისაც ერთხელ მაინც შეუნიშნავს, მოუსმენია ანუ უგრძნია სამება!..

• • •

გასული საუკუნის 90-იან წლებში ერთი საბენეფისო წარმოდგენის დროს ბილეთები აღრევე გაიყიდა. წარმოდგენის საღამოს დიდძალი ხალხი მოაწყდა ქანდარას, — ქანდარაზე ასასვლელი კიბის დაბალი საფეხურიდან მაღლა შესასვლელამდე, მდებარე ხალხი კუდი-კუდში იყო მიმდგარი, — ბილეთიანებს (თითო 25 კაპ.) უბილეთონიც წინ უსწრებდნენ და კარებში მდგარ შემშვეებს 50 კაპიკს ან მანეთიანს უდებდნენ ხელში, ოღონდ წარმოდგენას დასწრებოდნენ. ბილეთიანებს უჭირდათ, ხოლო ვისაც 50 კაპიკი ან მანეთიანი არ გააჩნდა, ისინი ხომ გულდაწყვეტილნი ტყუილად ცდილობდნენ „გაძრომას“. იყო აურზაური, ჩოჩქოლი. ამ დროს საიდანღაც გაჩნდა ლადო მესხიშვილი, ხალხი მისწი-მოსწია, ვითომ წესიერების დამცველი უწესრიგო მაწესრიგე შეტევით გვერდს მიაყენა და აღშფოთებულმა ჩახლეჩილი ხმით შესძახა:

— შენ განა იმიტომ დნგაყენეს, რომ აქ საკუთარი დუქან-ბაზარი გამართო, — ბილეთები მთლად გაყიდულია, თეატრი ხალხს ეკუთვნის;

ხალხს გზა გაუხსნა, — ჯერ ბილეთებიანები შეუშვა, შემდეგ უბილეთონი!..

ეს სურათი ღრმად ჩამენერგა გულში.

ლადოს ზოგჯერ სცენის ისეთ მუშაკთა შორის უხდებოდა თამაში, რომელთაგან ზოგს არათუ სასცენო ნიჭი, არამედ სცენის ელემენტარული ცოდნაც არ გააჩნდა, მაგრამ ლადოს მაღალ ოსტატობას ისინი ღირსეულთა შორის გამოჰყავდა.

ყოველთვის, როცა კი ლადო სცენაზე გამოვიდოდა, თეატრში

რაც უნდა გულცივობა ყოფილიყო, ერთგვარ შინაგან გამაცხოველებელ სიბოძს, შუქსა და სინათლეს იგრძნობდი.

მის მიერ განსახიერებული როლების (ჰამლეტი, ფრანც მოორი, კარლოსი, ურიელ აკოსტა, ნეზნამოვი, კაი გრაჟი, რასპლუევეი, ედგარი, ვარლემი, ტომას ლეერი და სხვა) შემსრულებელი არ მინახავს არც ერთ ენაზე, — ყველა ამ როლში ლაღო თავისებური იყო, შემოქმედების მწვერვალზე მდგომი.

განსაკუთრებით მაგონდება „გულისტქმაში“ ერთი მთავარი როლი, რომლის შესრულების საუკეთესო აღწერა მოგვცა ილია ზურაბაშვილმა, მაგრამ ის, რაც ლაღოს მიერ ამ როლის შესრულებით ხდება, ძნელია წერით, სიტყვით გადმოიცეს. როგორც ცნობილია, ლაღო გვერდის ოთახში ქალს შეჰყვება. მოისმის ძლიერი ბრაზუნი, მცირე ხნის შემდეგ გვერდის ოთახიდან, საიდანაც ხმა მოისმა; სცენაზე გამოჩნდება ლაღო, — თმაბურძგნული, სახე-შეშლილი. მაყურებლებით გაჰყდილ დარბაზს ელექტროდენივით იღუმალი შიშის გრძნობა გაუვლის: გვერდის ოთახში რაღაც საშინელება მომხდარა. ლაღო უხმოდ, ოდნავ მიბრუნებული, ღია კარისკენ სტუორცნის თვალით ისარს, ამას მაყურებელთა მთელი ყურადღება მიჰყვება. შიშის გრძნობა ძლიერდება... ლაღო საყუდლის მოიწევს, სერთუკის კალთებს ჩამოიჭიმავს, თითების კანკალით ხელთათმანთ იცვამს, ცილინდრს (კასრა ქუდს) დაიხურავს, პაპიროსს ამოიღებს და ცახცახით პირში ჩაიდებს, ასანთს ძლივს გაჰყრავს და ხელის მოჩრდილვით უკიდებს, თან ღროგამოშვებით საიდუმლოებით მოცულ ოთახისკენ გაიხედავს დამფრთხალი ნადირივით და მით ჟრუანტელს ჰგვრის დარბაზში მსხდომთ, და შემდეგ ფეხაკრეფით გაჰქრება სცენიდან... ეს გაგრძელდა თითქმის 7 წუთი. სცენა დაცარიელდა, დარბაზი სულშეგუბებულია, ერთხანს ხმაგაკმენდილი, თითქო ვერც კი-მიხვდა, რომ მათს წინაშე იდგა ის ფენომენი მსახიობი, სლოცრება, რომლის ყოველ გამოჩენასა და სცენიდან გასვლას მხურვალე ტაშით აჯილდოებდა, — ახლა რამ დაადუნა ხელი?! მაგრამ ჯაღო-ხელოვანისგან გამოწვეულმა მოჯადოებამ გაიარა და იქუხა ტაშმა!..

მსახიობის ასეთი ჯაღოსნობა არც მანამდე მენახა და არც შემდეგ მინახავს... ჩემის ღრმა რწმენით, ლაღო იყო საერთოდ, და განსაკუთრებით, ქართული სცენის სული, გული და გრძნობა!

სამწერლო-სათეატრო სარბიელზე მუშაობამ ლადოსთან დამაახლოვა. კერძო ცხოვრებაში ლადო იყო ზრდილობიანი, თავაზიანი, გულისხმიერი, მწერლობისა და სასცენო ხელოვნების ღრმად მცოდნე, საერთოდ განვითარებული და ინტელიგენტი, — იმ დროის ქართველ მსახიობთა შორის ინტელიგენტობის იშვიათი განსახიერება.

სათეატრო-სასცენო ხელოვნების შესახებ მსურდა მისი წერლობითი მრწამსი, შეხედულება და დებულებანი, ამისათვის ვეწვიე ბინაზე. იმ დროს ცხოვრობდა აწინდელი აკაკი წერეთლის ქუჩაზე, მიწისპირა სართულზე. ოთახი მაინცაღამაინც ვერ დაიკვებებდა მოწყობილობით, როგორც ლადოს მქუხარე სახელს შეეფერებოდა.

ჩემი მისვლის აზრი გავუზიარე, „ვნახოთ“, მიპასუხა. შევატყვე, გუნებაზე არ იყო, უფრო სხვა საგნით გატაცებულს ჰგავდა, მაინც მითხრა: ჩვენს თეატრს გადახალისება ესაჭიროება, ნოქიერ ახალგაზრდებს სასცენო აღზრდაო. მისმა მეუღლემ შემოგვიტანა ჩაი და მხოლოდ პური. იმ დროისათვის ეს სიღარიბის მაწიწნებელი იყო.

მართლაც, ლადოს ხშირად უჭირდა. ძუნწი არასოდეს არ ყოფილა ფულის ხარჯვაში, თუკი ჰქონდა, ხელის მოჭერა არ იცოდა.

ჩემი (1910—1914) პატიმრობის დროს, დროგამოშვებით ციხის სტამბაში ვმუშაობდი რედაქტორ-კორექტორად, მეტწილად ხაზინის სისარგებლოდ. 1913 წლის დასაწყისში სტამბაში შემოიტანეს „სახალხო გაზეთის“ თებერვლის ერთ-ერთი ნომერი, რომელშიაც აღწერილი იყო ლადოს სასცენო მოღვაწეობის 30 წლის შესრულების იუბილე, აგრეთვე ხელით გადაწერილი ვაჟა-ფშაველას ლექსი, კიკუშა სულხანიშვილის მიერ სასიმღეროდ გარდაქმნილი, რომელსაც ახლა ალბათ ყველა ხელოვან-მწიგნობარი იცნობს, ბეჭდვითაც გავრცელებულია. მე მაინც აქ მომყავს იმის ცხადსაყოფად, ჩვენი დიდი პოეტი სცენის დიდ ქურუმს რა მხრივ აფასებდა.

ქართულ თეატრის მშენებზე,
ღმერთმა აგბადოს წყენაო,
ვნებთ რაზმებში მებრძოლო
სილაშს მოგიძღვნით ყველაო,
აბოლონისა ტაძარი
შენს თვით კრემლს დაესველაო.

ქართულად ეხვეწებოდი:
ქართველებს მიეც შევლაო!
ერთ დროს შეწირვა მსხვერპლისა
ძალიან გაგიძნელდაო,
მაინც არჩიე უცხოურს
სამშობლო დედის კერაო,
სამშობლო დედის ძუძუსა
სხვა შეედრება ვერაო,
ეს კიდევ კარგად გცოდნია
მით გადღეგრძელებთ ყველაო!

„სახალხო გაზეთის“ ზემოხსენებულმა ნომერმა და ამ ლექსმა ციხის ჩაკეტილი საკნები მოიარა. ვინც არ იცნობდა, ბევრმა მაშინ გაიგო ლადოს დიადობა და ამოიკენეს: „ჰაი, დედასა, რა დიდი ამბავი ყოფილა, ცალი თვალით მაინც დამანახაო!“ ხოლო მე გული ნალევლით ამევსო, სევდამ მომიცვა, რომ არ მეღირსა ერთი ვარდი მაინც შეძენა იმისათვის, რომელიც მუდამ ჩვენი სცენის მაისის ვარდი იყო!..

როგორც ცნობილია, ლადო მესხიშვილის ამ იუბილემ ეროვნული ზეიმის ხასიათი მიიღო და ქართველთა გათვითცნობიერებისათვის იმხანად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა!..

• • •

ციხიდან გამოსვლის შემდეგ, 1914 წლის მარტიდან, ჟურნალი „თეატრი და ცხოვრებას“ გამოცემა განვაახლე.

ამ წელს, „თეატრი და ცხოვრებას“. ახლო მონაწილეობით მოწვეულ იქმნა „სრულიად საქართველოს სცენის მოღვაწეთა პირველი ყრილობა“, რომლის პრეზიდიუმის საპატიო თავმჯდომარე იყო აკაკი წერეთელი, მის ამხანაგებად (ანბანთა რიგზე): 1. აბაშიძე კიტა; 2. ალექსი-მესხიშვილი ვლადიმერ; 3. ბარათაშვილი იოსებ; 4. კრინიცი (დარახველიძე) ალექსანდრე; 5. ლასხიშვილი გიორგი; მდივნებად: 1. ანდრთნიკაშვილი კოწია; 2. დადიანი შალვა; 3. იმედაშვილი იოსებ; 4. ირეთელი (ქალანდაძე) პოლიო; 5. რომანიშვილი იოსებ; 6. ჭანტუჩიშვილი სიო.

ამ ყრილობამ ერთი კვირა იმუშავა — 1914 წლის 8 ივნისიდან 15 ივნისამდე. ამ პრეზიდიუმის წევრი და თავმჯდომარის ამხანაგი, როგორც ზემოთ აღვნიშნე, ლადოც იყო და ყრილობის მუშაობაში

ცხოველ მონაწილეობას იღებდა, მანვე წაიკითხა მოხსენება „ბენეფისისა და იუბილეს შესახებ“, რის გამოც ყრილობამ დაადგინა:

„რადგანაც დღევანდელი სახე ბენეფისებისა და იუბილესა შემაფერხებელია ხელოვნებისა, საზოგადოდ ქართული სცენის ხელმძღვანელთათვის და შეუსაბამო თვით მსახიობთათვის, ყრილობა სურვილს აცხადებს სრულიად მოისპოს იუბილეებისა და ბენეფისების დღევანდელი წესი. სასურველია მხოლოდ აღნიშნულ იქნას 15, 25 და 40 წლის დღე მსახიობის სამსახურისა. თუ როგორ სახეს მიიღებს ამ დღეთა აღნიშვნა, ეს დამოკიდებული იქმნება თანამედროვე პირობებისაგან (მსახიობის ნიჭი, დამსახურება, სიყვარული და პატივისცემა). ეს სურვილები უსათუოდ უნდა განხორციელდეს დღესვე დიდ ცენტრებში, ხოლო სხვა ადგილებში შეძლებისდაგვარად დაუახლოვდეს ამ სურვილს, რაც შეიძლება მალე. რადგან ბენეფისი ერთგვარი წყაროა ისედაც საკმაოდ არა უზრუნველყოფილ მსახიობთათვის. საქმის მწარმოებელმა ამას ანგარიში უნდა გაუწიოს“.

ამავე ყრილობამ, ლადოს მოხსენების გარდა მოისმინა მოხსენებანი: 1. შალვა დადიანი — „რეპერტუარის შესახებ“, 2. კიტა აბაშიძე — „რეცენზია და თეატრალური კრიტიკა“, 3. არჩილ ავალიშვილი — „ქართული ენის შესახებ“, 4. პეტრე მირიანაშვილი — „ქართული თეატრის დასაბამის შესახებ“. 5. აკაკი ფალავა — „სასცენო ხელოვნების შესახებ“, 6. ექიმი ვახტანგ ლამბაშიძე — „დრამატული კურსების დაარსების შესახებ“, 7. არ. ჭანაშვილი — „სოფლის თეატრის შესახებ“, 8. გ. ახროხაძე და ა. ფალავა — „რეცისორის შესახებ“, 9. ა. წუწუნავა და ა. ფალავა — „მსახიობის ვითარების შესახებ“; 10. იოსებ იმედაშვილი — „სახალხო თეატრის შესახებ“ და სხვა. ყველა ამ საკითხზე ყრილობამ საგანგებო დადგენილება გამოიტანა („თეატრი და ცხოვრება“, 1914 წ., № 17, გვ. 12—14).

ამ ყრილობაზე მოსმენილი მოხსენებანი, თვით ლადოსიც, შორაპანის (მ. გაგეჩილაძის) სტამბას გადაეცა დასაბეჭდად, რომლის გამოსაცემი თანხა გ. ლასხიშვილის მეცადინეობით ბანკმა გადასდო. ამ საქმის გაძღოლა მიენდო კ. ანდრონიკაშვილს, შალვა დადიანს და ამ სტრიქონების დამწერს, — უმთავრესად მე ვხელმძღვანელობდი, რამდენიმე ფორმა დაიბეჭდა კიდევ, მაგრამ ჯერ ომისა და შემდეგ რევოლუციის გამო ამ ძვირფასმა მასალებმა მზის სხივები ვერ იხილა.

ამ ყრილობის შედეგების შესახებ, ჩვენი საზოგადოების თავმჯდომარე*, საბალხო არტისტი შალვა დადიანი ერთ-ერთ თავის წერილში („ჩამი“), სხვათა შორის წერდა:

„არავინ მოელოდა, არავის სჯეროდა, თუ ასე რიგიანი და შინა-არსიანი სხდომების წაყვანა შეგვეძლო ქართველებს... მაღლობა ღმერთს, სცენის მოღვაწეთა ყრილობამ მაინც გვამცნო, რომ დამჯდარი ბაასი და პარლამენტარული კამათი ჩვენც შეგვიძლია და ისიც ჩვენს მშობლიურ ენაზე“ („თეატრი და ცხოვრება“, 1914 წ., № 22, გვ. 5), ხოლო ამაზე აღრე, თვენახევრის წინათ, ყრილობის გახსნის დღეს, 8 ივნისს, ჩემს მეთაურ წერილში „რას გვაეალებს დღევანდელი ყრილობა“, ვწერდი: „...ამ ყრილობამ უნდა ჩაუყაროს საძირკველი ჩვენი სცენის განახლება-აღორძინებისა და ამით ხელი შეუწყოს ქვეყნის გათვითცნობიერებასა და წინსვლას...“ („თეატრი და ცხოვრება“, 1914 წ., № 14, გვ. 1).

ამ ყრილობის ერთი მთავარი სულისჩამდგმელთაგანი იყო სულმნათი ლადო მესხიშვილი.

იმავე წლის (1914 წ.) 25 სექტემბერს მუხანათურად გაჩენილმა ხანძარმა ჩანთქა ქართული თეატრი. ამან თავზარი დასცა მთელ შეგნებულ ქართველობას. ყველა ისე განიცდიდა, როგორც მშობელი ღვიძლი შვილის ან შვილი საყვარელი მშობლის დაკარგვას... ჯერ ნახანძრალის ბოლი ისევ ხრჩოლადღა, რომ ერთ დილით, ეზოში გადაყრილ სარედაქციო მასალებსა და წერილებს ვკრეფავდი (ამ თეატრთან ერთად დაიწვა ჩემი რედაქციაც), ამ დროს შევნიშნე ეზოში ჩქარის ნაბიჯით შემოვიდა ლადო, საშინლად სახე ალუწილი, აღშფოთებული, — თურმე ამ დილით ჩამოსულიყო ქუთაისიდან, ცხარე ცრემლით აქვითინდა, მე ისედაც გულმოკლულს ხმის ამოღება არ შემიძლო და, როდესაც ერთი ჩვენი თანამშრომელი გამოელაპარაკა, ლადომ გულისკვნესით ამოილაპარაკა „დაინთქა ჩემი სამლოცველო“-ო, და მეორე დილითვე ქუთაისს გაემგზავრა. ჩვენმა ჟურნალმა დრმა რწმენით გამოაცხადა:

„დაიწვა ძველი — გაუმარჯოს ახალს!“ („თეატრი და ცხოვრება“)

* 1950 წელს შალვა დადიანი იყო თეატრალური საზოგადოების თავმჯდომარე (ც. ი.).

ბა^ა. 1914 წ., 31 გარეკანი) ამავე აზრს იმეორებდა ყველა შეგნებული ქართველი.

მთელი ქართველი ხალხი ამოძრავდა, ახალი ქართული თეატრის ასაგებად შემოწირულების შეგროვება დაიწყო.

რომის ხანა იყო და ეს დიდი საქმე არც თუ ისე ადვილად ხერხდებოდა, ქართული თეატრი დიდს გასაჰირში ჩავარდა.

...და როცა ჩვენი ქართული თეატრი განსაცდელში იყო, სასტიკი ჰაპანწყვეტაში, ცარიზმი ყოველი ღონისძიებით — სკოლით, თეატრით, ციხე-ციმბირით, აშკარა თუ ფარული, ქრისტიანული და არა ქრისტიანული მუხანათობით ქართველი ერის კულტურის ნასახს სპობდა, გადაგვარებისკენ მიგვაქანებდა, ჩვენი მშობლიური თეატრი ცარიზმის შავრაზმელმა აგენტებმა დაგვინთქეს. სწორედ ამ დროს, 1916 წელს საზოგადოებაში ხმა დაიბნა, რომ „ვლადიმერ სარდიონის ძე ალექსეევ-მესხიევმა“ (ჩვენმა საყვარელმა ერი-საგან დაგვირგვინებულმა ლადო მესხიშვილმა) რუსული დასი შეადგინა და ქუთაისში იწყებს რუსული წარმოდგენების მართვასო.

ამ ხმამ საერთო აღშფოთება გამოიწვია. იმათ გარდა, რომელნიც გადაგვარების გზას დასდგომოდნენ და მშობლიურს ყოველივეს აბუჩად იღებდნენ... აღაშფოთა ყველა. მიუხედავად იმისა, რომ ყველა კეთილშობილი რუსი ჩვენი მეგობარი იყო, რუსმა დიდმა მწერლებმა ალ. პუშკინმა, ალ. გრიბოედოვმა, მიხ. ლერმონტოვმა ჩვენის სამშობლოს მზიურობით განაბრწყინეს თავისი შემოქმედება, დიდმა ლევ ტოლსტოიმ და მაქსიმ გორკიმ აქ — საქართველოში დაწერეს თავისი პირველი ნაწარმოებნი და მათი პირველი სიტყვა ჩვენის ქვეყნიდან მოეფინა დიდ რუსეთსა და მსოფლიოს... და ბოლოს, მიუხედავად იმისა, რომ პირადად მე — ი. წინამძღვარის ფსევდონიმით შევადგინე ალ. პუშკინის შესახებ ქართულად პირველი წიგნაკი (გამოვეცი 1899 წ.), ასევე მ. გორკის მოთხრობათა პირველი წიგნი პირველად მევე გამოვეცი ჩემის წინასიტყვაობით და მიუხედავად იმისა, რომ ლადოს, როგორც სცენის უდიდეს ქურუმს, თავყანს ვცემდი, სამხედრო სასამართლოში მისმა შვილმა, — დიდად პატივცემულმა შალვა მესხიშვილმა სრულიად უსასყიდლოდ დამიცვა და მხურვალე მონაწილეობა მიიღო ჩემი საკატორლო სასჯელის შემსუბუქებაში, — დიახ, მიუხედავად ყველა ამისა, ლადოს წინააღმდეგ სამღურავით აღსავსე წერილი დავწერე და გამოვაქვეყნე — ექიმი შტოკმანის ფსევდონიმით, სათაურით „უმაღლურ-

ნი“*, რომელმაც იმხანად ქართველ საზოგადოებაზე კარგი შთაბეჭდილება მოახდინა; ისიც შევეიტყვე, ეს წერილი ლადოს რომ წაეკითხა, განაწყენებულიყო და ეთქვა: „აი, როგორ მღევენიანო!“ მაგრამ როცა შემხვდა, მის წინაშე ბოდიში მოვიხადე: „მაპატიეთ თუ ჩემს უნებლიეთ გული გატკინეთ“-მეთქი. სრულიად უბრალო იერით გადმომხედა, ხელი ჩამომართვა და მითხრა:

— როცა საქმე ერს ეხება, ხალხის საქმეს, აგრე უნდა მოქცეულიყავ, — პირველყოვლისა საერთო... შენს ადგილას მეც აგრე მოვიქცეოდი!..

ხელზე ხელი მომიჭირა!

ოჰ, რა რიგ მომეშვა გულზე...

ჩანს შემირიგდა!..

დიდბუნებოვანი ლადო მიმიხვდა, რომ მასთან საპირადო არაფერი მქონდა, — კერძო, პირად მეგობრობასა და ნაცნობობაზე, საზოგადო, საერთო მალლა დავაყენე...

• • •

ლადო მშობელ კერას დაუბრუნდა, მაგრამ ვაი, რომ ეს დაბრუნება ხანმოკლე აღმოჩნდა: ნაადრევმა სიკვდილმა აღარ აცალა თავისი დიდი ნიჭი და სცენის ყოველმხრივი ცოდნა სამშობლო თეატრის გაფურჩქვნისა და წინსვლისათვის მიეძღვნა.

22/X I—50

* „თეატრი და ცხოვრება“, 1916 წ., № IV.

ზაქარია ზიჟინაძის სამოვარი

(ისტორიული განძი)

დანამდვილებით არავინ იცის, საიდან გაჩნდა. გადმოცემით: ფილადელფოს კიკნაძე, ბერი შუამთის მონასტერში ამ სამოვრის შინის დროს სწერდა ქართველ შეთქმულთა წესდებას...

ზოგნი ამბობენ: სოლომონ დოდაშვილის ნაქონიარ; რუსული განათლების ეს პირველი მერცხალი სწორედ ამ სამოვრიდან დასხმულ ჩაის მირთმევის დროს ფიქრობდა: „უმჯობეს არს ამა სამოვრის ქაფქაფა მდუღრის ერთ ყლუპად გადაკვრა, და ადამიანი უვნებლად ც გადაიტანს, ვიდრე რუსთა ხელმწიფის მეგობრობა... საჩუქარი მისი უსაშინელესია დანაელთა საჩუქარისა“*. და ამ სამოვრით გამოწვეული ფიქრი იყო მიზეზი, რომ ერთ ღამეს სოლომონი რუსეთის ცივ ქვეყანაში გააქროლეს შავის კარეითა, სადაც უგზო-უკვლოდ გაჰქრა, ხოლო მის ავეჯეულობასთან ერთად ეს სამოვარი, ჯერ ერთს კუთხეში, შემდეგ ჩარდახქვეშ ბევრის გდებისაგან ფერდაკარგული, საქართველოს სხვა მრავალ ძველისძველ ხელთნაწერ წიგნებსა და სიგელ-გუჯარებთან ერთად, ახალმა სახლის პატრონმა, ვინმე მკრტიჩ ზაჩატრიანცმა (სახლი დაინარჩუნა ერთი თავადიშვილის ცხენის უნაგირსა და ცოლის საკაბეში) ბაზარში გაიტანა, როგორც ნავსი ავეჯი;

ერთ კვირა დილით ჩვენი ზაქარიას მამამ, ვგნატე ბიქმა, იმხანად რაჭიდან ბატონის უღელს გამოჰყეულმა ქალაქში ბედის სა-

* ვითომც იმპერატორმა ეკატერინა მეორეს ერეკლე მეფისათვის პირველ საჩუქრად სამოვარი გამოეგზავნოს.

ძებნელად, ამ სამოვარს აუარ-ჩაუარა, და იმდენად მოეწონა, რომ შვიდი აბაზი გაიმეტა: სახლი დაიმშენა.

გავიდა წლები... სამოვარს მთელი გვარეულობა დაეპატრონა. როცა პატარა ზაქარიას მამა გარდაეცვალა, დიდმა ბიძამ გაყრა და მთელი ქონების ჩამორთმევა მოინდომა, შუაქაცემა ბევრი ჭიქა ჩაი მიირთვეს, გოზაური ღვინოც კი, ვიდრე გადაწყვეტდნენ თუ ეს სამოვარი ვისთვის მიეკუთვნებინათ;

„ვაი, არა აქვს შენს პავლესავით“ მუთაქის მსგავსად შუაზე გაჭრა ვერ მოახერხეს, შეფიქრდნენ. ბოლოს ისევ ზაქარიას ბიძამ მოიგონა:

— ქვე რავა დამავიწყდა, ჭი! ბაბუის ბაბიუსაგან გამიგონია: უხსოვარ დროიდან მსმენიაო, ვინც ამ სამოვრის ჩას დაღევს — ხემწიფის წინააღმდეგი გამოვა, მეშფოთარი, ღვთის ურწმუნო, მამა-პაპათა ჩვეულების დამამხობელი ანტიქრისტიეო... აჰ, არ ვნახო მაგ ეშმაკის მოგონილი ჩემს ოჯახში... მირონივით ღვინის სასმის დოქს ხელი შეუშვა და სამღუღრავე დევდიდა — რას მიქვიაო!

ამგვარად, სამოვარი ახალდაობლებულ ზაქარიას დარჩა წილად... ხმის ამოღება არ შეეძლო და ბედს დაემორჩილა...

და აი ისტორიაც აქედან იწყება:

ქორონიკონსა ჩუ..., მაგრამ რა საჭიროა გრძლად. მოკლედ მოვჭრათ: ეს მოხდა მას ეამსა შინა, ოდეს ზაქარია თავისი დედით ზორეშანითურთ სცხოვრობდა მთასა წმიდასა, — მამა-დავითის მარცხნივ, მთის ჩრდილო უბეში, ქალაქის განაპირას, სადაც ზაფხულობათ ჯოჯო-ხვლიკები მზის აბაზანაში ლივლივებენ, ზამთრობით ტურები ჩხავიან, ქალაქს მივიწყებული აქვს, რუსებმა რომ „პრიუტის“, ზოლო გაეროვნებულმა ქართველებმა თავშესაფრის ქუჩა უწოდეს, ალბათ იმიტომ: აქ მართლაც თავშეფარებულია: სიმშვილი, სიცივე, სიტუტლე, გაჭირვება, სიბნელე, სიბინძურე და კიდევ სხვა მრავალი ასეთივე საეჭვო მოდგმის არსება... აქ იდგა ოდესღაც ვითომ-ღა ორსართულიანი სახლი, ნამდვილად კი უცხოებრივი ქოხი, შენობის ლანდი, — სასახლე ზაქარია ჭიჭინაძისა: ერთი ოთახი წიგნებით გამოჭედილი, მეორე გზა-დაკარგულ ავარა მიმსვლელ-მომსგლელთათვის, მესამე, პატარა — ვახტანგ მეექვსისა და ვახუშტი ბატონიშვილის დროის, მტვერდადებული, უყაბრო მაგიდით (არქეოლოგნი ფიქრობენ, ეს მაგიდა ვახტანგისეული უნდა იყოს),

რომლის გახუნებულ, გაცრეცილ ზურგს ამშვენებდა ხელნაწერები, ნიათგამოლეული, გაპირქუშებული საწერ-კალამი... აქვე იდგა საწოლისებური რადაც, საბნის მაგვარ საფენით, უზურგო ქრიკინა სკამი და ისტორიულ ხავსიანი ყელყელა ლიტრა... ეს იყო ზაქარიას სამუშაო ოთახი. კლდის ძირას ალაჩოხის მსგავსი თავშესაფარი, — ეს ზორეშანის. კიბე ამ სახლისა ყოველ ასვლა-ჩასვლაზე ისე ამღერდებოდა, ვითარცა დამძარებულ ღვინონასვამი ქირვეული მრავალყამიერის მოჩაყჩაყე...

ამ სახლის მოშორებით, კლდის ძირას, პატარა ხუხულაში, მუდამ, დილა-საღამოთი (ხშირად შუადღითაც) თუხთუხებდა სამოვარი ესე...

და ვის არ უგემნია ნადული ამა სამოვრისა, ხშირად უშაქროდაც, რადგან იმეამად შაქარი მეტისმეტად ძვირი იყო: გირვანქა 6 თუ 7 კაპიკი.

საქართველოში ვინ უნდა დაკარგულიყო: ქართველი მუსლიმანი, ქართველი გრიგორიანი, ქართველი კათოლიკე, აჭარელი, ახალციხელი, მეგრელი, გურული, აფხაზი, სვანი, ერთი სიტყვით, „სჯულიანი და უსჯულო“, როგორც ზაქარიას ღედა იტყოდა ზოლმე, რომ ამ სამოვრის ნადულით არ გათუთქულიყო... ჩინეთ-ჰინდოსტანიდან, ფრანგისტანისა და პრომიდან, ბრიტანეთისა და ფრიდრიხის ქვეყნებიდან, სპარსეთისა და სახონთქროდან, სევით-რუსეთისა და ელლინეთიდან, თუკი ვინმე გულდამწვარი ქართველი იყო, უთუოდ ზაქარიას ამ სამოვრის ნადულით გაიგრილებდა გულსა..

ლტოლვილნი და დევნილნი, დღის მოკრძალები და ღამის მოფიქრალნი, გათოშილნი და დამზრალნი, — ამა სამოვრისა ოხშივარით სთბებოდნენ...

ზოგი მათგანი ახლაც ახსოვს კარისკარ მოსიარულე ყბადაღებულ, წყალწაღებულ მატთანესა...

მაშ, მოვიხსენიოთ მათი სახელები...

ზაქარიას ამ სახლის კუბოსავით ვიწრო აივანზე „გადმომჭდარი, ჯერ კიდევ დაუმსახურებელი პროფესორი ალ. ცაგარელი, ამ სამოვრიდან თვით ზაქარიას ხელითვე მიართმეულ ერთ ქიქა ჩაის და გემოვნებისას, ოცნებით ელოლიავენბოდა ათონის მთის სავანეთა ხელნაწერებს და ნადულით გულუხვ მასპინძელს ეტყოდა:

— დაუღალავო ზაქარია მთაწმინდელს, ესე ერთი ჰიქა თე-
რმონი უქმად არ გაჰქრების: რაც შენ ზღაპრად შეთხზე, ზეპირად
განჰქვრიტე, სიზმარში ნახე ანუ წარმოიდგინე, იგი მე საბუთებით
აღვადგინო; უძველეს ძეგლებით დავადასტურო... .

ნიკო მარი, მაშინ ჯერ კიდევ მეცნიერების ტაძრის ახალგაზრდა
მოწაფე (მომავალი მნათობი ენათმეცნიერების, ვითარცა ქურუმთა
სთქვეს), ჰანიბალისა აღტქმითა აღუთქვამდა:

— შეგშელ, აქარელო* დაე, ამა შენის სამოვრის ნადული მე-
შხამოს, გარდამქმნას, თუ გულის ნადები არ აღგისრულო: დია-
ხაც ქართველობა უძველესი ერია, ენა მისი მდიდართ მდიდარი,
კავკასიის ბგერათა მთავარი... და მე ვფიქრობ ისიც დავამტკიცო,
რომ მსოფლიოს ყოვლით უწინარეს ქართლოსიანთა ენა ჰქონე-
ბიენ!

გარნა ალექ. ხახანაშვილი, მომავალი „უდასტურო“ მეცნიერი,
რომელიც მოსვამდა ჰიქა ჩაის, გადახედავდა ზაქარიას ხელნაწერთ
და მოისმენდა რა მის წუწუნს, ჰრქმოდამ:

— ღვაწლნი წინაპართ არ გაჰქრებიან... ათას წილ მართალი
ხარ, ზიჰია,** ჩვენი მწერლობა არავისზე ნაკლები არ არის, მაგრამ
ჯერეთ უცნობი: დაე, ამ სამოვრის ცეცხლივით ჩავქრე, თუ მწე-
რლობა ქართლოსიანთა არ განვაბრწყინო რუსთა ენასა ზედა...

ამავე სამოვარს შემოუხსნებოდნენ ხოლმე ღამღამობით, ფეხა-
კრეფით კლდის მხრივ ჩამოპარებულნი: ვარლამ ჩერქეზიშვილი,
რომელიც იტყოდა: მთელი მსოფლიოს ვეშაპნი, მეფე-მმართველნი
უნდა აფეთქდნენ, რომ პატარა ერებს, მათ შორის საქართველოსაც,
ილხინოს; მიშო ყიფიანი: ვიდრე გლეზობა არ აღსდგება — უსამარ-
თლობა არ მოისპობა... სოფრომ მგალობლიშვილი: ხალხს განათლე-
ბა მოვფინოთ. გლეხები უნდა გავადვიოთო...

არაერთხელ ჩახარშულა ამ სამოვრის ნადულით სემინარიელთა
ჯგუფი: სწორედ ამ სამოვარივით უნდა ავადულოთ, ვინც ცრუმორ-
წმუნეობით გონებას გვიბნელებს, — იტყოდა სილიბისტრო ჯი-
ბლაძე, ხოლო მიხა ცხაკაია, ღამღამობით აივანზედ სამოვარს მიმ-
ჯდარი, ნავთის მბუჟტავ ფარებით მოჭიატე ქალაქს გადმომტკერალი,
ყოველ ყლუბ ჩაიზე, გონების თვალთ ხან რუსეთის თეთრ დათვს
გადაჰხედავდა, ხან ჩინეთ-ინდოეთს და ხამუშ-ხამუშ ჩაულაპარაკე-

* იგივე ზაქარია ჰიქინაძე.

** ზიჰია — ჰიქა. იგივე. ზაქარია ჰიქინაძე.

ბდა: — ფიქრი ნუ გაქვთ, დღეს თუ ამ განაპირას ვიმალებით, მოვა დრო, რუსეთის მეფის ტახტი დაევამოთ, ჩვენ სასახლეში გადავსახლდეთ, ისინი კი გამოგყაროთ, მშრომელნი გავაბატონოთ, რევოლუციის მტრები უმოწყალოდ ესრისოთ... დავამხოთო! ფილიპე მაზარაძე კი ხანგრძლივი დუმილით შეექცეოდა რა ჩაის, ფურცლავდა რომელსამე წიგნს, ძიობდა ქვეყნიერებისა. და საქართველოს ნივთიერ ავლა-დიდებას, მუშა ხალხის მდგომარეობას და ზოგჯერ ვითომ გულგატეხილ ზაქარიას ეტყოდა: — ჩემო სანდალა*, შენ შენს გზას ნუ აუხვევ, — რაც ადრე მითქვამს — ბოლომდე გაჰყე. სწერე და ბეჭდე... მუქთახორა წოდება უნდა დაემხო, რომ მშრომელი ხალხი წელში გაიმართოსო.

აქვე ზაქარიას მიერ საგულდაგულოდ ჩამალულ უნებართვო წიგნების კითხვაში მავანნი და მაჟანნი იოხებდნენ სიკვდილად მიმწუხრებულ სულს და გონების თვალთა ისარს საქართველოს წარსულს სტყუორცნიდნენ: წარსული სისხლიანი ცრემლით იყო გაქლენილი, აწმყო არარაობის ცოდვით დაღდასხმული, ხაფანგში გამოძწყვდეული, დაბოროცილებული, გარნა უტეხი რწმენით აღმოსთქვამდნენ — ნუ გეშინის, ზაქარიაჲ! მუშა ხალხი გაიღვიძებს, მთელი საქართველო შრომის უღელში გაერთიანდება, მსოფლიო ფერხულში ჩაებმის, აღსდგება, და ამაყად იფრიალებს ჩვენი ეროვნული დროშა.

აქ ხშირად ერთი ჭიქა ჩაით იბრუნებდა გადაღასლასებულ სხეულს ეგნატე ინგოროყვა, შემდეგში რომ ნონიშვილი დაიჩქეა... მთელი საღამომობით გარინდებული გადაჰყურებდა ტფილისს და მის შუაზე — მტკვარს, მის გაღმით — ძველ ისანს (აწ ავლაბრად წოდებულს), მეტეხის ციხეს, ჩუღურეთს, სიღარიბის აჩრდილს; ამავე დროს გადმოჰხედავდა სოლოლაკს — მდიდართა უბანს და სული ეწურებოდა. მას გულს უღრღნიდა ქვეყნის ორ ბანაკს: გაყოფა: ერთი მხრივ, შეძლებით ნებიერი, მოლხინე, თვისგან შექმნილი კანონებით მოპარპაშე, მეორე მხრივ, ღარიბ-ღატაკნი, უმწეონი და აღმოიტყოდა: — ნახე, ზაქარია, ნახე... ქალაქის ჭურბო-უბში ნახე. ქრისტიანე, ღამის სიბნელეში — სიმონა, გზებზე ტარიელ მკლავაძე, სოფლად დროიძე... ბევრიც სხვა. მიმოწმოს ამ სამოვრის დუღილმა, რომ ყოველივე ეს ავხატო და ამითი მაინც გადაგიხადო ვალი...

— მამაშენსა აქვს ცხონება! რის ვალი? მეორედ აღარ გამიბედო,

* იგივე ზაქარია ჭიჭინაძე.

თორემ არათუ ჩაი დაგაღვიწიო, იქნებ აგბარგო კიდეც! — მიუგო ზაქარიამ, მერე გასძახა -- დედი, ამაღამ სამოვარი დაადგი და ეგნატეს საცვლები გაურეცხე, დილამდე გაუშრება...

ამ სამოვრის ღმტკბარი ჩაის მირთმევის დროს შეპფიცა გიორგი საძაგლიშვილმა — ივერიელმა, შემდგომში კირიონის სახელით ბერად შემდგარმა: რათაც არ უნდა დამიჯდეს, საქართველოს კათოლიკოსობას აღვადგენო. ასევე შეპფიცა ლეონიდე: მტკიცედ აღვა-სრულოთ აღთქმა ეგე ჩვენიო...

ეგე ჩვენიო...

აქ რომელი ერთი მოვიხსენიო: ამ სამოვრის ჩაით იგრილებდა უსამართლობით გახურებულ გულს საბერძნეთში ლტოლვილი იასე რაჭველი, კათოლიკეთა ქართველი პატრი მ. თამარაშვილი ქობულეთელი ხოჯა... მუშა ხელოსნებს ხომ ფეხქვეშ ჰქონდათ გაქე-ლილი არა მარტო სახლის კიბე, სამოვარი, არამედ წიგნებიც... აქ ნახავდით იოსებ დავითაშვილს (გლეხებმა წიგნი ვისწავლოთ), მიხა ჩოდრიშვილს (ხელოსანთ ამხანაგობანი გვიხსნიან), დ. ნინო-წმინდელს (საიდუმლო სტამბის მოწყობით რომ აფეთქებდა თვით-მპყრობელობას), ალ. ბაქიაშვილს (სადაც დავიბადე, ჩემი სამ-შობლო ის არისო) და... ჯერ კიდევ შეუძომებელი წყაროები გე-უწყებენ, ვითომც ამავე სამოვრიდან ჩაის მირთმევის დროს წარ-მოუთქვამთ თავისი მრწამსი ანტონ ფურცელაძეს (საქართველოს სააკაძენი იხსნიანო), ივანე ჭავჭავაძის (საქართველოს მეცნიერე-ბით აღვადგენთო), არჩილ ჭორჩაძეს (ეროვნულ გზას მივყავართ სოციალიზმში), რაჟდენ კალაძეს (მუშური საქმე მუშებმა უნდა აკეთონო), არაქელა ოქუაშვილს (საქართველოში ყველანი ქარ-თველები ვართ, საქართველოს ერთგული შვილნიო), ვინმე ბერს ხელაიას (მხოლოდ ერთითა პურითა არა ცხონდებოთ ადამიანი, სულიერი სიმტკიცეა საჭიროო). სია ერთობ დიდია, ყოველივე ეს შეუძომებელია. ერთი კი ცხადია, ვინც ზაქარიას ამ სამოვრიდან ჩაის მიირთმევდა, თამასუქს სდებდა: შეუღრეკლად ვებრძოლოთ უსამართლობას, თვითმპყრობელობას... მოვსპოთ სახრჩობელა, სიკვდილით დასჯა, დავამყაროთ სრული თავისუფლება, თანასწო-რობა, ძმობა, ერთობა, მთა და ბარი გავასწოროთ, თხა და მგელი ერთად ვაძოვოთ... მუშები, ამ თამასუქს, თან მოტანილი თითო ბოთლი ღვინით ასვამდნენ ბეჭედს. ასეთ დროს, ზაქარია, სამოვ-რის უკან მიმჯდარი, პატარა ლამპრით მკრთალად გაუქუქებული, ყველას თავისას ეტყოდა:

— მუქთახორობა არ გამოდგება, არც ზარმაცობა... თვალი გააღეთ... მთელი საქართველო დაანაწილეს: ზოგი სჯულით ჩამოგვაცილეს, ზოგი — შენჩემობით... აჭარა-ქობულეთში თურქის მოლები ისლამის გესლს ანთხევენ... გლეხობა სიბნელეში ირჩევა... ქართლის მებატონენი ქართველ გლეხობას მამულ-დედულს არ ამუშაუბენ, წაგვედავებიან, ვერ გავრეკავთო, ოს ზიზნებს ისახლებენ — როცა მოვინდომებთ — გაეყრიოთ... და... აი, ნახავთ, რა დამართოთ: საკუთარი ყელის გამოსაჭრელი დანა ილესება... დედი, სამოვარს — წყალი და ცეცხლი... — ჰქადაგებდა ზაქარია, ხოლო როცა ყველას, ვინც დასარჩენი იყო, სახლში მიაძინებდა, შეუდგებოდა ხოლმე ნათქვამ-გაგონილ და ნაფიქრ-ნააზრევის წერას...

ამის მოწმე იყო სამოვარი, მისი მესაიდუმლე, მუზათა მეუფე: ისტორიის, ზღაპრების, საექიმო კვლევის, ხელოსნობის, მოღვაწეთა ცხოვრების, საღრამო ამბების, ლექსებისა და სხვათა წერის უფალი. ვინ მოსთვალოს დამსახურება ამა სამოვარისა!..

მეც მარგუნა ბედუქუდმართმა ხვედრმა ამა სამოვარისა ნადული... ეს იყო რამდენიმე ათეული წლის წინათ..

ძველი ნაცნობი ვიყავ. უბინაობის გამო ვესტუმრე, ჩვეულებრივ, ღამის გასათევად. ხორეშანმა ჩაი ღამისხა, ზაქარიამ ჭიქა გადმომიდგა, უკახვე გადავდგი.

— რატომ არა სვამ?

მე სამოვარს შევხედე:

— ძია ზაქარია! რამდენი ხანია მინდა გკითხო და ვერ გამიბედნია: ეს სამოვარი რა ფერისაა?

ზაქარიამ გადმომიბღვირა:

— მამა გიცხონდა, შვნ ოქროს სამოვარი გექნება, ცინგლიანო ტრუმპუცაშვილო... როდის ვაიწმინდოს, რომ დღედაღამ ჩაუქრობლად დუღს, ათასი ოხრისათვის! ქეცმანდურა, უნიფხო ვირ-ლო, შენისთანებს კი დაუღევია ამ სამოვარის ჩაი! ჰხეთქე, თუ გინდა, — შენის ქვეყნის სიყვარულით მოიშხამო!

და მეც სიტყვაშეუბრუნებლად „ჩავეხეთქე!“

თუმცა ზაქარიამ მთაწმინდა მიატოვა (სახლი ბექდვის ვალში გაუყიდეს), აგჭალის ქუჩაც (სხვის სათაფლებოში გაუყიდეს), თამა-

რის ქუჩაზე გადავიდა, სამოვარი ყველგან გაიყოლა... მართალია, დედამ უანდერძა: სამარეში ჩამატანე, სტუმრები იქაც არ მოგვასვენებენო, მაგრამ დედისერთამ არ უსმინა და სამოვარი, ახლაც ზაქარიას ოთახის კუთხეში სდგას დონჩუშემოყრილი.

ცნობა: 1917 წლის თებერვლის 28-ს აქეთ, ეს სამოვარი აღარ აღუღებულა, — ან ვისთვის? მას შემდეგ ზაქარიას სახლს აღარავინ მიჰყარებია. ყველამ ხმა ამოიღო, ენას ძვალი აღარ ედებო, ნამუხსლში გაეხა და ვილასთვის იყო საჭირო ზაქარიას სამოვრის იღუმალ შიშინში თვისი გულის იღუმალ ნადებთა გამომზეურება!

ამ წინებზე მეტუბმარილე დოსტებმა საგანგებო კომისია შეადგინეს ზაქარიას სამოვრის წლოვანობის, ფეროვანობის, მოყვანილობისა და სხვათა გამოსარკვევად. რადგან კომისიამ ამ საქმეს თავი და ბოლო ვერ აართო, უდიდესი ჯილდო დაუნიშნა, ვინც გამოიცნობს: ა) რა ფერისაა სამოვარი, ბ) როდის გაიწმინდა ან გაწმენდილა კი როდესმე? ვ) რომელ წელსაა გაკეთებული, რა მასალისაგან? დ) რა მოყვანილობისაა — დედამიწის ზურგზე მოიპოვება თუ არა მეორე მისი სახის სამოვარი, ე) ეს სამოვარი ხომ არ არის ეკატერინამ რომ ერეკლე მეორეს გამოუგზავნა საჩუქრად და საფუძვლად დაწელობა ხომ არ ედო, ვ) ქართველ მოღვაწეთაგან სულიერსა თუ უსულოს (სასულიეროსა და საეროზე არაფერს ვამბობთ), პოლიტიკურსა და აპოლიტიკურს, პარტიულსა და უპარტიოს, მწერალსა თუ მკლანელსა, გინდა არა მწერალს, რომელს არ მიუერთმევია ამ სამოვრის ნაღული (ზოგჯერ შეიძლება უღულიც, რადგან იმ დროს ნახშირი ძლიერ ძვირობდა, კაი დიდი ვირის საპალნე ჟუშა ნახშირი, ექვს თუ შვიდ შაურად ფასობდა)... ზ) ზედშეზღვილ მტერის ფენათა მიხედვით დადგენილ იქნეს, საქართველოს უკანასკნელ 125 წლის განმავლობაში როდის, რა სენი სჭირებია და თ) ამ სამოვართან დადებული თამასუქი, ვისაც ჭერ არ გაუნაღდებია, ან ყალბად დაუხურდავებია, როდის გაანაღდებს თეთრით?*

უ ს უ ფ უ მ უ თ-ო ღ ი **

1920

* თეთრი — საქართველოს ძველი წმინდა კეთილშობილური ლიტონის ფულია.

** ო. ს. გ. ბ. მ. ე. დ. ა. შ. ვ. ღ. ო.

ს ა რ ჩ ე ბ ი

დიდი ნათელი	7
უსაწვილობის წლები	21
პირველი ნაბიჯები	26
ისტორიული კედლები	41
მუშათა თეატრი	52
გარე კახეთის ერთობა	123
სასოფლო თეატრი	154
„თეატრი და ცხოვრება“	167
ილია ჭავჭავაძე	177
აკაკი წერეთელი	186
ვაჟა-ფშაველა	209
იაკობ გოგებაშვილის ხსოვნისათვის	241
ეგნატე ნინოშვილისა და მაქსიმ გორკის გახსენება	256
ზაქარია ჭიჭინაძე	261
შეხვედრები გ. ნ. სუნდუკიანთან	301
კოლა ლომთათიძე	313
ლადო კეცხოველი	319
ოვანეს თუმანიანი	328
იროდიონ ევდოშვილი	340
მოქალაქე-რაინდი, პოეტი გ. ქუჩიშვილი	350
დ. ერისთავის დაბადებიდან 100 წლის შესრულების გამო	357
ვასო აბაშიძე	366
ნატო გაბუნია-ცაგარლისა	372
ვალერიან შალიკაშვილი	381
კოტე ყიფიანი	390
ნიკო (კიკუშა) სულხანიშვილი	401
ვლადიმერ ალექსი-მესხიშვილი	422
ზაქარია ჭიჭინაძის სამოვარი	431

ИОСИФ ИМЕДАШВИЛИ
КНИГА МОЕЙ ЖИЗНИ

(На грузинском языке)
Издательство «Хеловнеба»
Тбилиси, Плеханова 179

1978

რედაქტორი გ. იმედაშვილი
გამომცემლობის რედაქტორი ნ. კობიაშვილი
მხატვარი გ. ნავეროშაშვილი
მხატვრული რედაქტორი რ. მახარაძე
ტექნიკური რ. კობრაძე
კორექტორები მ. აბაშიძე
მ. ხოსიტაშვილი

გადაეცა წარმოებას 5/IX-78 წ.
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 18/XII-78 წ.
ქაღალდის ზომა 60×90^{1/16}
ნაბეჭდი თაბახი 29
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 21,97
უე 10598 ტირაჟი 10000 შეეც. № 9640
ფასი კოლენკორში 1 მან. 70 კპ.

გამომცემლობა „ხელოვნება“
თბილისი, პლენანოვის 179
1978

საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს გამომცემლობათა, პოლიგრაფიის
და წიგნის ვაჭრობის საქმეთა სახელმწიფო კომიტეტის
ქუთაისის პოლიგრაფიული საწარმოო გაერთიანება

ქ. ქუთაისი, თ. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 33

Кутанское полиграфическое производственное объединение
Государственного комитета Совета Министров Грузинской ССР
по делам издательства, полиграфии и книжной торговли.
г. Кутаиси, пр. И. Чавчавадзе, 33.